

ADRIAN RĂDULESCU
ION BITOLEANU

Istoria românilor dintre Dunăre și Mare

DOBROGEA

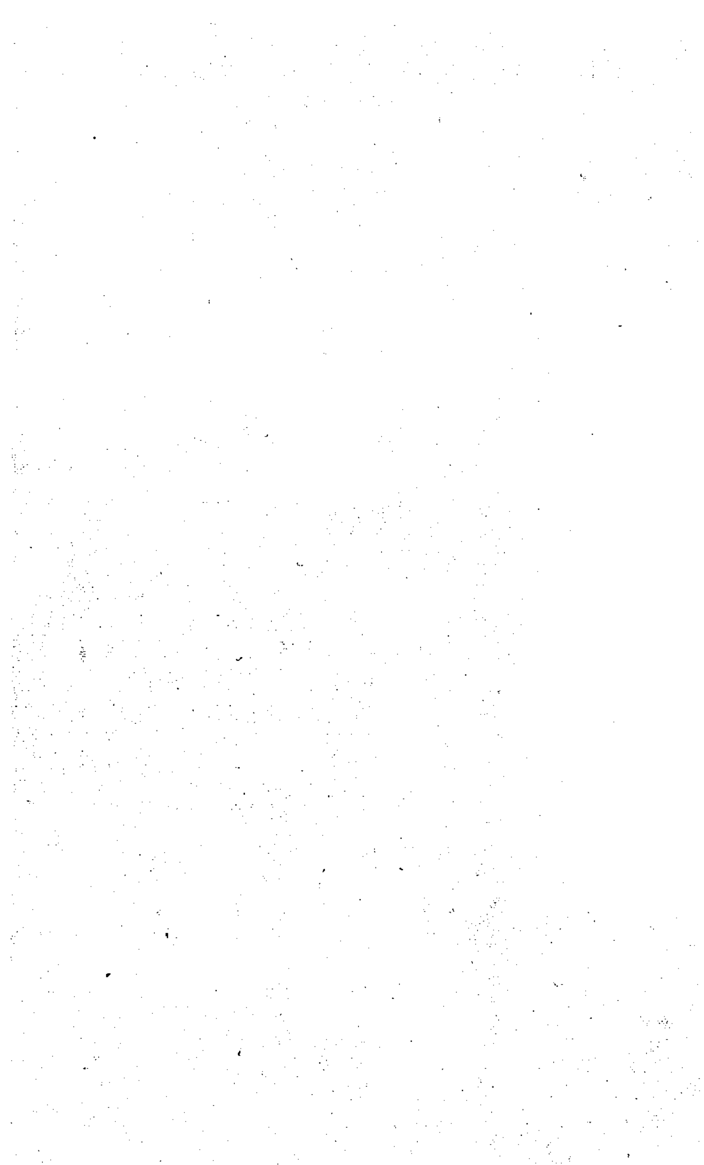
EDITURA
ȘTIINȚIFICĂ
ȘI
ENCICLOPEDICĂ

Dobrogea a fost leagăn de autentică şi elevată civilizaţie băştinaşă ; parte integrantă a primului stat geto-dac centralizat şi independent, de sub conducerea lui Burebista ; bastion înaintat al culturii latine şi al romanităţii ; zonă de afirmare plenară a românilor în lupta cu neamurile migratoare ; poartă larg deschisă la Mare a Basarabilor şi Muşatinilor ; stăpînire a lui Mircea cel Bătrîn ; zonă de încrîncenată dispută între vitejii voievozi români şi cotropitorii otomani ; arenă a disputelor mercantile a unor mari puteri europene — iată numai cîteva din componentele istorice majore ale acestui teritoriu românesc, care-i jalonează ascendenţa pînă la reintegrarea sa hotarelor fireşti ale ţării, acum mai bine de un veac. Şi dacă diplomaţii europeni prezenţi la Congresul de la Berlin au sancţionat din raţiuni politice revenirea Dobrogei la România, aceasta n-a însemnat decît satisfacerea „pro forma“ a unui act istoric de multă vreme trăit şi simţit de românii cojeni, dicieni, sau mocani, ale căror aşezări împînzeau vatra provinciei de la Dunăre şi pînă la Marea Neagră.

AUTORII

Istoria românilor dintre Dunăre și Mare

DOBROGEA

Istoria românilor dintre
Dunăre și Mare
DOBROGEA

ADRIAN RĂDULESCU • ION BITOLEANU

Istoria românilor dintre Dunăre și Mare
DOBROGEA

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1979

Capitolele I—XI
sînt elaborate de
ADRIAN RĂDULESCU

*

capitolele XII—XVIII
sînt elaborate de
ION BITOLEANU

Coperta și supracoperta
NICOLAE CORNELIU

PREFAȚĂ

Elaborarea acestei scurte retrospective istorice a Dobrogei, vine să împlinească și un imperativ istoriografic și o necesitate științifică deoarece, este știut, seria celor trei volume de strictă specialitate, *Din istoria Dobrogei*, apărute în Editura Academiei, între anii 1965—1971, constituie o prelucrare savantă a documentelor care reflectă intervalul dintre zorii comunei primitive pînă în sec. XV. Iar din sec. XV — mai exact de la instaurarea dominației otomane — și pînă în epoca noastră, cu excepția unor referiri din cele patru volume de *Istoria României*, nu există nici o cît de sumară narațiune continuă cu privire la Dobrogea.

Sinteza noastră și-a propus, în consecință, atingerea a două scopuri : a) revizuirea întregului material documentar care a stat la baza studiilor monografice amintite și adăugirea celui ieșit la iveală între timp ; b) continuarea relatărilor istorice, interpretate pe baza știrilor de care dispunem din documente medievale, moderne și contemporane, totul într-o reconstituire unitară și integrat organic istoriei generale a patriei. Trebuie subliniat, încă de la început, că o istorie a Dobrogei exclude, aprioric, orice tendință de particularizare și de restrîngere a viziunii despre trecut la hotarele înguste ale unei provincii. Dimpotrivă !

Am considerat oportun ca în etapa actuală a cercetărilor istorice, bazați pe cele mai recente documente de partid, să facem oarecare lumină privind trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat asupra teritoriului dinspre Dunărea de Jos și Marea Neagră, în așa fel încît demonstrația să conducă la încheierea atît de utilă generațiilor prezente și viitoare, că unitatea etno-culturală a celor două maluri ale Dunării Inferioare, reprezintă un adevăr incontestabil, dovedit atît prin

izvoarele istorice cît și prin cele lingvistice și etnografice. Aceasta răspunde pertinent concluziei din cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la grandioasa adunare populară de la 28 mai 1975, consacrată împlinirii a 375 de ani de la prima unire politică a țărilor române și sărbătoririi orașului bimilenar Alba-Iulia: *„...ceea ce a caracterizat întotdeauna — de-a lungul acestei îndelungate perioade — viața și luptele românilor, au fost legăturile strînse, permanente, între voievodatele de pe acest teritoriu, apoi dintre Țara Românească, Moldova, Transilvania și Dobrogea"*.

Deci mai presus de forțele care au făcut uneori ca românii să trăiască formal separați, în ciuda vicisitudinilor care în împrejurări nefericite au făcut să se lase bariere între teritorii în care dintotdeauna ei trăiau în unitate și libertate, lupta pentru întregire și neatîrnare a sfîrșit prin biruință, sfidînd pactele și tratativele între puterile din afară care, pe seama noastră, încercau dobîndirea unor avantaje economice sau politice. *„Alcătuirea statului românesc național nu este deci un dar, rezultatul unor conferințe internaționale, ci rodul luptei neobosite duse de cele mai înaintate forțe ale societății, de masele largi populare pentru unire, produsul legic al dezvoltării istorice, sociale și naționale a poporului român"*, afirma răspicat Secretarul General al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, la Congresul educației politice și al culturii socialiste.

Leagăn de autentică și elevată civilizație băștinașă ; parte integrantă a primului stat geto-dac centralizat și independent, de sub conducerea lui Burebista ; bastion înaintat al culturii latine și al romanității ; zonă de afirmare plenară a românilor în lupta cu neamurile migratoare ; poartă larg deschisă la Mare a Basarabilor și Mușatinilor ; stăpînire a lui Mircea cel Bătrîn ; zonă de încrîncenată dispută între vitejii voievozi români și cotropitorii otomani ; arenă a disputelor mercantile a unor mari puteri europene — iată numai cîteva dintre componentele istorice majore ale acestui teritoriu românesc, care-i jalonează ascendența pînă la reintegrarea sa hotarelor firești ale țării, acum mai bine de un veac. Și dacă diplomații europeni prezenți la Congresul de la Berlin au sancționat din rațiuni politice revenirea Dobrogei la România, aceasta n-a însemnat decît satisfacerea „pro forma" a unui act istoric de multă vreme trăit și simțit de românii cojeni, dicieni, sau

mocani, ale căror așezări împînzeau vatra provinciei de la Dunăre și pînă la Marea Neagră.

Periodizarea istorică impune în chip firesc o deosebire dialectică între epoca modernă și cea contemporană, cu atît mai mult cu cît prima constituie apanajul dominației clasei burghezo-moșierești, pe cînd din cea de-a doua, anii de la 1944 pînă în zilele noastre, concretizează începutul erei socialiste, în cadrul căreia, poporul român, liber și independent, condus de încercatul partid politic al clasei muncitoare, a schimbat radical România și, implicit, Dobrogea.

Au trecut peste trei decenii de cînd țara, prin voința poporului, a îndepărtat monarhia și s-a angajat hotărît pe calea construirii socialismului. A sosit timpul, ca în ambianța emulativă de construire a societății noastre înaintate, să scriem istoria încărcată de date și fapte minunate a provinciei românești transdanubiene, pe care s-o facem cunoscută nu numai cercului restrîns al căutătorilor avizați, ci tuturor celor ce vor să știe de unde venim și care ne este țelul viitorului aici.

Încercarea noastră se integrează procesului de făurire a istoriei naționale în anii socialismului, deoarece și Dobrogea a fost întotdeauna în primele rînduri ale forțelor revoluționare care au dat fără ezitare curs cuvîntului partidului în bătălia pentru cucerirea puterii politice ; a fost prima regiune colectivizată și ne exprimăm convingerea că va fi în curînd printre cele mai avansate pe plan industrial în contextul marelui dialog economic pe care țara îl susține pe căile nesfîrșite ale apelor cu întreaga lume. Iar ca un corolar al istoriei sale milenare, fiii săi vor ști să prețuiască în egală măsură trecutul și viitorul, primul ilustrat în mărturiile atît de bogate ale civilizațiilor de mult apuse, cel de-al doilea prin mirificul peisaj care îmbină pe de-o parte fabrici uriașe cu siluetele elegante ale blocurilor, pe de alta, holdele aurii ale cîmpiilor mănoase cu salba nestematelor stațiuni balneare de pe litoral.

Cu gîndul nestrămutat că această lucrare istorică vine în întîmpinarea chemării de a contribui la înălțarea sufletească a cetățenilor patriei socialiste și la realizarea acelui tip de cetățean educat în iubirea de neam și de țară, ne exprimăm întreaga recunoștință partidului care, prin glasul tovarășului Nicolae Ceaușescu, de la tribuna Conferinței naționale a P.C.R. din decembrie 1977, la fel ca și cu prilejul cuvîntării ținute la Mitingul oamenilor muncii din Municipiul Constanța

din 27 mai 1977 reafirma: „Desfăşurăm, în acelaşi timp, o largă activitate politico-educativă de formare a omului nou, pentru a face ca toţi cetăţenii patriei noastre, constructori ai socialismului, să se bucure din plin de minunatele cuceriri ale culturii, să poată fi ei înşişi participanţi activi la dezvoltarea culturii româneşti, la afirmarea ei pe plan internaţional".

AUTORII

SUMAR

ABREVIERI

ARMSI — Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti.

AUB, ist. — Analele Universităţii Bucureşti, Seria Ştiinţe sociale, Istorie.

B(C)MI — Buletinul (Comisiunii) Monumentelor Istorice, Bucureşti.

Călători străini — Călători străini despre ţările române, vol. 1, 1968, vol. 5, 1976.

Dacia — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, 1—12, 1924—1947 ; N.S. (Nouvelle Série), Revue d'Archéologie et d'Histoire anciene, 1, 1957.

DID — *Din istoria Dobrogei*, 1, 2, 3, Bucureşti, 1965, 1968, 1971.

Fontes — *Fontes historiae Daco-Romanae (Izvoare privind istoria României)*, 1, 2, 3, 1964, 1970, 1975.

Histria — *Histria. Monografie arheologică*, 1, 2, 3, 4, Bucureşti, 1954, 1966, 1973, 1978.

Materiale — Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. 1 (1953). Materiale şi cercetări arheologice, vol. 2 (1956).

Pippidi, D. M., *Contribuţii*[2] — D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1967.

Pippidi, D. M., *Scythica Minora* — D. M. Pippidi, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, Bucureşti-Amsterdam, 1975.

Pârvan, V., *Getica* — Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926.

Pontica	— Pontica (Pontice). Muzeul de istorie națională și arheologie, Constanța.
RÉSEE	— Revue des études sud-est européennes, București.
RRH	— Revue Roumaine d'Histoire, București.
SHA	— *Scriptores Historiae Augustae.*
SCIV(A)	— Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
St. Cl.	— Studii clasice, București.
Stoian, I., *Tomitana*	— Iorgu Stoian, *Tomitana: Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962.
Vulpe, R., *HAD*	— Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938.

Capitolul I

PRIMELE MĂRTURII DE VIAŢĂ OMENEASCĂ ÎN DOBROGEA. PALEOLITICUL

Aşezată între Dunărea inferioară şi Marea Neagră, într-o regiune care a oferit omului dintotdeauna cele mai prielnice posibilităţi de trai, Dobrogea constituie o parte integrantă şi unitară a vetrei carpato-dunăreano-pontice, în care istoria a pulsat cu deosebită vigoare din timpuri imemoriale. Cercetările arheologice şi speologice efectuate în ultimele decenii pe terasele apelor, în peşteri sau în văile mai bine adăpostite, au permis constatări de un mare interes privind începuturile activităţii omeneşti. S-a dovedit prezenţa omului încă din paleolitic (gr. *palaios* = vechi, *lithos* = piatră), vîrsta pietrei vechi sau a celei cioplite. Cele mai vechi urme din paleolitic cunoscute pînă acum în Dobrogea sînt din paleoliticul mijlociu. Unele elemente arheologice ne îndreptăţesc să presupunem un trecut şi mai îndepărtat al omului pe pămîntul dintre Dunăre şi Mare, dar, pentru a deveni certitudine, sînt necesare probe documentare, pe care numai săpăturile arheologice sistematice ni le pot aduce la lumină.

Paleoliticul mijlociu, încadrat cronologic între 100 000—35 000 î.e.n., a fost investigat în mai multe centre din Dobrogea. Straturile de vieţuire din această epocă demonstrează o climă rece, determinată de glaciaţiunea *Würm*, ultima din cele patru mari glaciaţiuni (primele trei sînt: *Günz*, *Mindel*, *Riss*). Resturile de oase ale unor animale care dădeau nota caracteristică faunei din peisajul vremii, dovedesc tocmai acest lucru: ursul peşterilor (*ursus spelaeus*), într-un număr mare; calul sălbatec (*equus caballus fossilis*); cerbul (*cervus elaphus*); renul (*rangifer tarandus*); hiena (*hyaena spelaea*); bizonul (*bos s. bison*); cîinele sălbatec (*canis lupus*); vulpea (*vulpes vulpes*); leul (*felis leo spelaea*); mamutul (*elephas primigenius*) ş.a.

Vieţuirea omului şi animalelor în această etapă a decurs, după ultimele observaţii, într-un peisaj de pădure, format, în primul interstadiu al glaciaţiunii *Würm*, din plop, stejar, arin, carpen etc., iar în cel de-al doilea în special din ulm. Se conchide, pe baza studiilor, că ne aflăm în anumite perioade de ameliorări climatice. Analizele polinice au dovedit că au sporit apoi gramineele şi ierburile specifice unui climat arid, şi că, ulterior, în perioade ceva mai calde, au apărut plante cu caracter termofil şi cu arbori de climă mai dulce (M. Cîrciumaru, Fl. Mogoşanu, Al. Păunescu, în Pontica, 5, p. 11—28).

Pînă la această dată lipsesc urmele fosilifere ale omului paleolitic în acest ţinut. În schimb s-au descoperit din abundenţă unelte de piatră cioplită, pretutindeni, alături de elemente de faună şi floră care laolaltă întregesc tabloul vieţii primitive din această parte a ţării noastre. Paleoliticului mijlociu îi sînt proprii aspecte ale culturii materiale cunoscute sub numele generic de *musterian* — după numele unei localităţi din Franţa (*Le Moustier*) —, considerată tipică din acest punct de vedere.

În ultimele trei decenii s-au identificat pe întinderea teritoriului dobrogean, mai multe aşezări musteriene. Astfel, între anii 1956—1958 au fost cercetate peşterile „La Izvor“ din satul Cheia — pe valea Casimcei — şi „La Adam“, de lîngă satul Tîrguşor, pe aceeaşi vale. Locuirea omenească mai de lungă durată — aşa cum ne înfăţişează grosimea straturilor — vădeşte aspecte culturale proprii, reflectate în uneltele de silex şi în resturile de floră, ambele specifice Dobrogei. Aşezările din aceste grote se încadrează subperioadelor glaciare *Würm 1* şi *Würm 2*, iar materialele litice fac parte din grupa musterianului — fiind cioplite în aşa-numită tehnică *levalloisiană* (C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratorii, în Materiale, 6, p. 43—50).

Mai recent au fost cercetate, fie prin săpături, fie numai prin descoperiri de suprafaţă, aşezări ale paleoliticului mijlociu în aer liber, în mai multe locuri, din care amintim : Saligny, lîngă Cernavoda, cu resturi de unelte de silex aparţinînd *facies*-ului musterian denticulat ; Peştera, cu inventar litic recoltat la suprafaţă, identic celui din staţiunea precedentă ; Castelu, lîngă Medgidia, cu unelte rudimentare lucrate în tehnica levalloisiană ; Mamaia-Sat, unde săpăturile au pus în lumină două locuiri, despărţite de o depunere de pămînt

steril — încadrate una în *Würm 1—2* iar alta în *Würm 2—3* — cu resturi de cultură materială, în speță unelte de piatră, caracteristice musterianului denticulat; Ovidiu-Nazarcea, unde materialul litic cules din profilul unor gropi mari aparține *facies*-ului musterian denticulat; potrivit ultimelor cercetări, această așezare se include cronologic penultimului sol fosil, cel format în timpul stadiului *Würm 1*.

Uneltele descoperite în mai toate părțile sînt, în general, din silex, lucrat în tehnica presiunii, uneori cu retușuri aplicate fie pentru obținerea unor forme adecvate necesităților, fie pentru crearea de lame tăioase sau vîrfuri ascuțite. Între cele cunoscute, sînt de menționat, în special, *vîrful de mînă* — sau *vîrful musterian*, de mici dimensiuni, ce se leagă (înmănușează) la un mîner de lemn sau de os, sporindu-i mult eficiența; deseori este folosit și ca vîrf de lance. *Răzuitorul*, drept sau convex, ușor de mînuit, servea la prelucrarea lemnului, la tăiatul plantelor și a cărnii, la răzuitul pieilor de animale. Acestora le adăugăm *lamele și așchiile* de silex, precum și vîrfurile de lance cioplite pe două fețe — de unde numele de *bifaciale* — care, legate la cozi de lemn, serveau drept sulițe; cu acestea se completează gama instrumentelor epocii (Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită pe teritoriul României*, București, 1970, passim).

Pe calea arheologică și paleoantropologică s-a demonstrat că omul paleoliticului mijlociu este cel de tip *Neanderthal* — (peșteră din R. F. Germania). Incontestabil, și în Dobrogea a trăit același om, ale cărui oseminte au fost întîlnite, dealtfel, în țara noastră la Ohaba Ponor în Transilvania. El este acela care a reușit, prin muncă, să-și confecționeze uneltele amintite, să producă și să întrețină focul și, în procesul firesc al evoluției somatice, să grăiască articulat, să gîndească și să-și perfecționeze deprinderi complexe. Mediul ambiant, dominat de adversitatea unor fenomene naturale necunoscute pentru el, îl conduce spre explicări naive, către reprezentările incipiente de caracter religios.

Paleoliticul superior, 35 000—10 000 î.e.n. În linii generale, așezările celei de-a treia subdiviziuni a marii epoci a pietrei cioplite continuă ori suprapune pe cele din epoca anterioară. Acum se înregistrează însă progrese mari în toate compartimentele vieții umane. Uneltele, ca factor determinant în caracterizarea civilizațiilor din epoca respectivă, manifestă de data aceasta alte aspecte, deosebite de cele din

musterian. Cele descoperite la Saligny — pe înălţimea „Dealul Turcului" — în peşterile „La Adam" şi „La Izvor" — pe valea Casimcei, la Seimenii Mari pe terasele Dunării, la Gura Dobrogei sau pe terasele de lîngă Mangalia, respectă specificul cultural numit în chip convenţional *aurignacian* (după peştera *Aurignac* din Franţa).

Bogăţia în piatră a Dobrogei — între alte varietăţi litice şi silexul de calitate apreciabilă — a înlesnit producerea uneltelor, aşa după cum s-a constatat în „atelierele" de la *Peştera* şi *Satu Nou.* La Satu Nou s-au găsit aşchii rezultate din prelucrarea pietrei, unele sparte, altele întregi.

La uneltele de tip aurignacian, se constată o formă de prelucrare nouă, superioară, pe care o numim lamelară; aceasta înlocuieşte cioplirea directă practicată anterior. Tehnica lamelară, cu o bucată de lemn interpusă bulgărelui de silex şi percutorului, a dat rezultate bune, vădite în mulţimea exemplarelor lungi ce se folosesc la tăiat, curăţat sau la confecţionat arme. Apar acum răzuitoare pe lame, gratoare, aşchii de forme diverse, străpungătoare, vîrfuri de săgeţi şi, implicit, arcul. Dar, important de relevat este că acum omul are posibilităţi de a prelucra intens osul. Astfel, se dobîndeşte o mult mai complexă serie de unelte, pe baza acumulării îndelungate de experienţă şi rutină, de natură să-i fie omului utile în numeroase domenii de activitate practică: asigurarea hranei prin cules şi vînat, confecţionarea îmbrăcăminţii şi posibilitatea de apărare contra fiarelor sălbatice (Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 17—24).

În sfîrşit, apar unelte mai mărunte — microlitele — mult mai uşor de întrebuinţat, în special la vînătoare.

Urmarea firească a progreselor dobîndite, cu influenţele directe asupra vieţii omeneşti, a fost accentuarea procesului antropogenetic, în cadrul căruia omul de tip neanderthalian capătă valenţe şi atribute fiziologice şi fizice superioare, subsumate tipului de *homo sapiens fossilis* (circa 30 000 î.e.n.), aşa după cum demonstrează pe teritoriul ţării noastre fragmentul de craniu de la Cioclovina (jud. Hunedoara). Pentru Dobrogea se înregistrează numai un mugure dentar, al unui copil de 6 ani, provenit din peştera „La Adam", dintr-un mediu stratigrafic aurignacian.

Pe plan social, ginta maternă, căreia i se integra colectivitatea cu indivizi înrudiţi, face progrese mari pe linia or-

ganizării ; în orice caz, legăturile ginţilor dobrogene, cu cele din nordul Dunării sînt oglindite în numeroase vestigii, fără să excludem însă prin aceasta afinităţile şi cu alte zone învecinate.

Mezoliticul sau *epipaleoliticul* — circa 10 000—5 500 î.e.n. — reprezintă perioada de trecere de la epoca pietrei cioplite la cea a pietrei şlefuite (gr. *mesos* = mijloc ; *lithos* = piatră). În spaţiul de aici este luată în considerare mai mult în baza unor analogii, avînd drept criterii, aproape în exclusivitate, descoperiri proprii epocii, dar neintegrate unor aşezări omeneşti, bine definite. Doar în peştera „La Adam" s-a determinat stratigrafic mezoliticul. În rest, consideraţiile şi concluziile istorice se întemeiază pe observaţii care explică logic şi legic continuitatea de viaţă în această zonă, cu inerentele aderenţe la regiunile înconjurătoare.

Pe linia aceluiaşi proces evolutiv, care duce la dobîndirea unor unelte noi, mai bune, constatăm dezvoltarea şi diversificarea gamei de microlite : cuţite, răzuitoare, vîrfuri de săgeţi, vîrfuri de lance, silexuri în diverse forme. Majoritatea acestor unelte sînt adaptate unor îndeletniciri necunoscute mai înainte, cum ar fi vînătoarea animalelor caracteristice noii etape a *holocenului* — noului geologic — păsările, animalele mărunte, peştii. În funcţie de aceste cerinţe, se generalizează arcul şi săgeata, iar monoxila începe să fie tot mai frecvent folosită. Necesităţile de hrană, mai ales în noile condiţii de climă, impun cultivarea primitivă a plantelor şi, implicit, apar unelte adecvate : secera cu zimţi de silex, frecătorul (un bolovan de piatră rotund pentru strivit seminţe), rîşniţa de mînă etc., toate răspîndite în numeroase puncte din regiune, mai ales acolo unde sînt atestate cele mai vechi aşezări neolitice (Hamangia, Cernavoda). De asemenea, animalul domestic este tot mai mult prezent pe lîngă om, ceea ce s-a dovedit prin descoperirile de „La Adam", unde cercetările arheologice au identificat cîinele, oaia, porcul ş.a. Se prefigurează deci cele două practici de bază ale viitorului nu prea îndepărtat : cultivarea plantelor şi domesticirea animalelor (D. Berciu, *DID*, 1, p. 25—26).

Omul deprinde tot mai mult o diversitate de activităţi, legate de mediul ambiant, de necesităţi şi de orizonturile tot mai largi ale judecăţii sale. Acum apare *homo sapiens re-*

cens — omul rațional actual — care se constituie în comunități gentilice mai numeroase și cu un considerabil avans pe linia dezvoltării forțelor de producție. Se dezvoltă așezările și devin mai dense, iar în vecinătatea lor este, uneori, cimitirul — reflex al grijii față de morți — care devine un atribut social. În strînsă conexiune cu practicile funerare se cristalizează și ies în evidență reprezentările religioase, cu un conținut bogat și în forme tot mai variate.

Capitolul II

COMUNITĂȚILE GENTILICE DE AGRICULTORI ȘI PĂSTORI DIN EPOCA NEOLITICĂ

Progresele realizate de omul din paleolitic, în formele arătate, permit o dezvoltare continuă a forțelor de producție și, implicit, a relațiilor sociale.

Neoliticul — 5500—2000 î.e.n. — epoca pietrei șlefuite sau a pietrei noi (gr. *neos* = nou și *lithos* = piatră), reprezintă o etapă superioară în istoria societății omenești, pe care mărturiile arheologice atît de abundente la Dunărea de Jos, ne-o înfățișează într-o evoluție complexă. El a fost împărțit, mai de mult, în trei perioade — timpuriu, mijlociu și tîrziu — iar mai recent a început să fie consacrată divizarea acestei epoci numai în două perioade — *neoliticul* propriu-zis (timpuriu și mijlociu) și *eneoliticul* (cel tîrziu). Această nouă împărțire a avut drept criteriu de bază transformările survenite în cultura materială a triburilor neolitice, care oglindesc în chip nemijlocit modificări în structura economică și socială a vremii.

Etapele respective sînt documentate pentru Dobrogea prin așezări complexe și dezvoltate, dense și durabil locuite de oameni, cu o economie în care predominau practicile cultivării primitive a plantelor și creșterea animalelor domestice. Acest mod de viață contribuie la o mai mare legare a individului de un loc fix — îl face sedentar ; sînt aspecte istorice pe care le avem bine dovedite în mileniile IV—III î.e.n. Cercetările arheologice au făcut posibilă cunoașterea unor culturi materiale care au înflorit pe acest teritoriu, unele cu trăsături proprii ariei de la Gurile Dunării, multe însă în strînsă înrudire sau chiar întrepătrundere cu triburile gentilice de la nordul fluviului. Investigațiile de pînă acum nu au putut preciza dacă unele așezări mezolitice tîrzii de pe teritoriul țării noastre au putut aparține neoliticului aceramic sau nu.

S-a presupus că unele materiale din peştera „La Adam" ar postula existenţa unui asemenea orizont şi aici, dar descoperirile sînt needificatoare.

Bine constituită, proprie litoralului vestic al Mării Negre — dar şi cu unele dovezi de răspîndire în stînga Dunării — este celebra *cultură Hamangia* (mileniul V şi începutul mileniului II î.e.n.). Numele îi este dat de localitatea *Baia* (jud. Tulcea) — numită altădată Hamangia — unde cercetările din ultimele trei decenii i-au înlesnit determinarea. Răspîndirea acestei culturi cu o deosebită intensitate pe tot teritoriul Dobrogei şi chiar mai departe în sud, pînă în zona Burgasului din R. P. Bulgaria, o dovedesc descoperirile de la Ceamurlia de Jos, Goloviţa, Tîrguşor, Gura Dobrogei, Tariverde, Popina (Razim), Hîrşova, Techirghiol, Mangalia, Limanu, Cernavoda etc. La Cernavoda, de exemplu, sînt mai multe aşezări şi un cimitir cu peste 400 de morminte de înhumaţie. Locuinţele erau sub formă de bordeie, semibordeie sau colibe, construite pe malurile apelor şi pe terase joase, iar alteori, constatăm prezenţa lor în peşteri, ca la Gura Dobrogei. Toate erau de dimensiuni modeste. O singură excepţie : la Goloviţa s-a degajat o încăpere mai mare, cu patru idoli antropomorfi, ceea ce a condus la părerea că era un lăcaş de cult (D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, Bucureşti, 1966, p. 60 şi 235—242).

Între uneltele de silex mai reprezentative menţionăm : cuţitele-lame retuşate, răzuitoarele simple şi străpungătoarele. Acestora li se adaugă topoarele din piatră dură — în numeroase cazuri granit — bine şlefuite, de formă plată sau trapezoidală, fără gaură de înmănuşare, rîşniţele de mînă, puţinele unelte de os şi cîteva podoabe de aramă.

Ceramica însă, constituie cea mai de seamă moştenire a culturii Hamangia. Vasele cu forme variate şi decor original sînt printre cele mai de valoare ale acestei epoci. Destinaţia lor practică era felurită, folosind în special la prepararea şi conservarea alimentelor şi la păstrarea apei. Sînt lucrate dintr-o pastă în compoziţia căreia intră nisip sau cioburi pisate. S-au descoperit străchini, oale cu corpul mare şi gîtul cilindric mai înalt, pahare, cupe cu picior, capace de vase, strecurători ş.a. Unele sînt decorate prin incizie sau poartă incrustaţii cu o substanţă albă, altele, de dată mai veche, au fost împunse cu scoica din specia *Cardium*, realizîndu-se mici adîncituri succesive. Uneori apar motive geometrice, ca-

neluri fine, benzi, unghiuri, romburi, cercuri, spirale, meandre și torsade, toate ingenios realizate.

Dealtfel, înclinațiile artistice ale purtătorilor culturii Hamangia sînt mai evidente în domeniul artistic propriu-zis. Pe lîngă podoabele de cupru — încă rare — amintim pe acelea foarte frecvente făcute din cochilii de scoică (*Spondylus gaederopus*) sau din marmură : brățări, coliere, perle și mici vase de cult. Mai presus însă de orice, arta originală a acestei epoci este onorată prin figurinele antropomorfe, modelate primitiv. Ele sînt mult răspîndite și se leagă direct de cultul fecundității și al fertilității, reprezentînd femei în diferite ipostaze. De un realism bine inspirat și consacrat de o practică tradițională, formele schematice se manifestă clar la cele două categorii de figurine-idoli : a) cele „în picioare" și b) cele „șezînd". Deseori, poartă ornamente care amintesc tehnica înfrumusețării vaselor : șiruri de puncte sau adîncituri făcute cu scoica, demarcînd părți ale corpului omenesc (D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, București, 1966, p. 88—101).

Plastica antropomorfă este ilustrată magistral de cuplul statuetelor descoperite într-un mormînt de la Cernavoda : „Gînditorul" și „Femeia". Prima ne reprezintă un bărbat care stă pe scăunel ; are coatele sprijinite pe genunchi iar capul teșit, marcat de orbite mari, este prins în mîini. Reflectă atitudinea omului trudit care se odihnește și meditează. Femeia șezînd, cu pîntecul și șoldurile dezvoltate, cuprinde cu mîinile genunchiul piciorului drept, ușor ridicat ; capul mic, cu gîtul înalt, inspiră aceeași imagine simbolică de odihnă și cugetare. Grupul celor două statuete constituie expresia caracteristică a familiei, surprinsă artistic în trăsături de înalt rafinament și de autentică originalitate, ceea ce le conferă atributul unor adevărate capodopere ale artei neolitice din țara noastră.

Aspectele complexe de viață din această epocă, așa după cum se oglindesc în cercetările din așezările corespunzătoare culturii Hamangia, denotă, de asemenea, o activitate economică avansată. Folosirea uneltelor din piatră șlefuită, dă un impuls, fără precedent, celor două mari compartimente ale vieții economice tradiționale : cultivarea primitivă a plantelor și creșterea animalelor. Descoperirea uneltelor adecvate — atestate din plin prin rîșnițe, săpăligi din corn de cerb, frecătoarele pentru rîșnit — cît și oasele de animale (bou, oaie,

capră, porc etc.), toate acestea concură perfect la întregirea viziunii noastre asupra îndeletnicirii omului acelor veacuri. Dacă adăugăm că vînătoarea și pescuitul, mult perfecționate grație armelor eficiente, creează omului surse sigure de hrană în climatul de stepă, completăm tabloul Dobrogei neolitice în vremea cînd purtătorii culturii Hamangia ocupau un spațiu întins. Teritoriul pe care este atestată această cultură cuprinde — poate numai pentru unele etape ale răspîndirii sale — un spațiu mult mai larg decît cel al formării sale, cu o extindere spre vest pînă în stînga Dunării (descoperiri la Grădiștea-Călărași, jud. Ialomița) și spre sud, pînă la Burgas (R. P. Bulgaria). Probabil că primele comunități gentilice, venite dinspre sud, s-au așezat inițial în zona litorală, pătrunzînd apoi și în interior pînă spre fluviu și dincolo de el. Purtătorii acestei culturi au dezvoltat la Dunărea de Jos aspectele lor originale, asimilînd fondul etnic și cultural anterior și primind, la rîndul lor, influențe din arii vecine. Procesul evolutiv, pînă la formele pe care în mod sigur alte cercetări le vor amplifica, a durat aproape neîntrerupt, timp de trei milenii. Dezvoltarea sa se încheie atunci cînd pe fondul său se nasc în Dobrogea și în lunca Dunării de Jos, la începutul mileniului al III-lea î.e.n., noi entități neolitice care se vor interfera.

Descoperiri recente demonstrează că pe ambele maluri ale Dunării Inferioare, s-au dezvoltat comunități gentilice ale căror arii s-au întrepătruns. Săpăturile de la Hîrșova, într-un *tell* dintre cele mai mari de la noi din țară, au dovedit că exista în acest teritoriu resturi de locuire din timpul așa-numitelor faze Boian II (sau Giulești) și Boian III (sau Vidra), care durează multă vreme (Doina Galbenu, în SCIV, 13, 1962, 2, p. 285—306).

Triburile culturii Boian (numele de la fostul lac Boian, jud. Ialomița) sînt mult răspîndite în Cîmpia Munteniei, în nord-estul Bulgariei, în sud-estul Transilvaniei, în sudul Moldovei și al R. S. S. Moldovenești. Deci Dobrogea se integrează unei mari arii geografice, sudată organic, unitar. La Hîrșova și Cernavoda, alături de elemente Hamangia, au fost scoase la lumină importante mărturii ale fazei Boian III, în special ceramică, la a cărei ornamentare sînt folosite motive incizate în alternanță cu „spații rezervate“, iar inciziile și incrustațiile umplute cu pastă albă.

Aceleaşi săpături din importantul *tell* de la Hîrşova, de pe malul Dunării, arată că în acest punct a existat un „cap de pod" al purtătorilor culturii Boian, locuitorii săi menţinînd un contact strîns cu cei ai comunităţilor învecinate, Hamangia. Către aceeaşi concluzie conduc descoperirile similare de la Hinog-Cernavoda şi Capidava, deseori în imediata apropiere a unor intense locuiri Hamangia.

Către a doua jumătate a mileniului IV şi începutul mileniului III î.e.n., Dobrogea se integrează organic unităţii generale a vieţii eneolitice de pe teritoriul României şi al Europei sud-estice. Se dezvoltă cultura Gumelniţa — după numele satului omonim de lîngă Olteniţa — pe arii geografice ce se întind în Cîmpia Munteniei, Dobrogea, nord-estul Bulgariei şi sudul Moldovei. Din Dobrogea se impun atenţiei centre de mare interes, ca cele de la Costineşti, Palazu Mare, Palazu Mic, Năvodari, Calfa, Luncaviţa, Niculiţel, Gura Dobrogei, Hîrşova, Cernavoda, Medgidia ş.a. S-a descoperit, în cadrul cercetărilor, ceramică de factură bună, cu unele trăsături aparte pentru Dobrogea faţă de nordul Dunării. Descoperiri mai de seamă s-au făcut la Hîrşova unde s-a identificat un strat caracteristic gumelniţan, înalt de 5 m, care permite să se urmărească întregul proces evolutiv al culturii respective. Apoi, într-un *tell*, la Baia-Hamangia, purtătorii culturii Gumelniţa aveau locuinţe mari şi întărite, fie cu valuri, fie cu împrejmuiri anume făcute ; la Medgidia, săpăturile executate în apropierea gării între anii 1957—1959, au scos la iveală o aşezare bine determinată, una dintre cele mai dezvoltate de pe valea Carasu ; aceleaşi avantaje le-au folosit purtătorii culturii Gumelniţa de la Luncaviţa, cei de pe dealul Sofia de la Cernavoda, de pe malul mării la Costineşti etc.

Pretutindeni în aşezările enumerate, cu locuinţe rectangulare, prevăzute cu vetre şi rîşniţe de mînă, au fost găsite numeroase unelte de silex : lame-ascuţite, răzuitoare lucrate pe lamă sau pe aşchie, vîrfuri de lance, securi, topoare plate şi trapezoidale — cu sau fără gaură de înmănuşare — topoare-ciocan, percutoare din rocă dură, precum şi numeroase unelte de os : săpăligi, harpoane, străpungătoare etc.

Acum se dezvoltă mult prelucrarea aramei, probabil în strînsă legătură cu zăcămintele de la Altîn Tepe, dar, mai ales, pe baza unor „importuri". Este semnalată prezenţa toporului în formă de pană şi a celui cu două braţe, cărora li

se adaugă numeroasele ustensile și podoabe de cupru : undițe, dăltițe, lame, sule, inele, ace, brățări, cercei etc.

Un corolar al activității meșteșugărești specifice culturii Gumelnița — așa după cum aminteam — este olăritul. Ceramica se distinge printr-o ornamentare deosebită, fie în tehnica grafitului, fie în așa-numita pictură „crudă" — făcută după arderea vasului (D. Berciu, *DID*, 1, p. 49). Aveau culoare brună, lustruite puternic, cu decor încrustat sau excizat, a cărui origine o găsim în cultura Hamangia. Ca forme mai importante amintim vasul în formă „de rață" (gr. *askos*), dar mai ales recipiente mari, asemănătoare unor chiupuri pentru păstrarea hranei și a apei, descoperite în număr mare la Hîrșova, Medgidia și Cernavoda. Din așezări ca cele de la Costinești, Palazu Mic, Palazu Mare, Năvodari, Calfa, Luncavița, Niculițel, Gura Dobrogei, ca să nu mai amintim centrele deja comentate, provin mari cantități de vase ceramice, întregi sau fragmentare, cum sînt : castroane, străchini, oale, cești, suporți cilindrici, capace etc. Întîlnim uneori vase antropomorfe sau zoomorfe, precum și figurine feminine, într-un număr mai redus.

Manifestările pur artistice sînt relativ frecvente. În Dobrogea s-au descoperit totuși puține figurine de lut și de piatră în contexte gumelnițene, legate de cultul fecundității și al fertilității, cît și de practicile magice sau religioase.

Considerate în ansamblu, vestigiile gumelnițene arată că în zona dobrogeană s-a creat o variantă regională, specifică, în cadrul căreia s-au păstrat unele elemente de tradiție Hamangia. Acest aspect a fost sesizat la Hîrșova.

Spre sfîrșitul culturii Gumelnița, la începutul mileniului III î.e.n., marea unitate culturală care se realizase în zonă s-a fărîmițat, avînd loc noi structurări etnice și lingvistice. Culturii discutate i s-a suprapus în Dobrogea și în nord-estul Munteniei, cultura *Cernavoda I*. Aceasta ia naștere odată cu pătrunderea dinspre stepele nord-pontice a unor triburi cu preocupări pastorale și încheie perioada eneolitică.

Indoeuropenii. Noile populații care vin de la răsărit și miazănoapte, în mileniul III î.e.n., sînt cunoscute în istorie sub denumirea de indoeuropeni — triburi de păstori din Asia apuseană și Europa răsăriteană.

Din această vreme se consideră că a fost domesticit calul și că s-a început folosirea lui pretutindeni — dar mai întîi la călărie. În ceramică, de factură modestă, deosebită total

de cea a culturii Gumelniţa, predomină motive noi, specifice epocii, cum sînt impresiunile cu „şnurul", realizate în pasta încă crudă a vasului. Mai apar canelurile orizontale şi micile proeminenţe inserate sub buză, împinse din interior către exterior.

Se pare că din această perioadă datează şi mormîntul de la Casimcea, descoperit în anul 1938, cu obiecte funerare interesante : vîrfuri de lance, lame de silex şi răzuitor, două topoare — tot de silex — precum şi o importantă figurină zoomorfă — din piatră locală, ce reprezintă un cap de cal cu trăsături ale elementelor anatomice şi ale pieselor de harnaşament redate într-un stil realist. După comparaţii şi observaţii detaliate, s-a convenit că mormîntul aparţine triburilor locale care au intrat în legături culturale cu cele nord-pontice. Populaţiile nomade şi seminomade îşi înhumau morţii în poziţie chircită — pe o parte — iar peste cadavre presărau vopsea — ocru roşu. Mormîntul era acoperit cu un tumul, o movilă mare de pămînt. Între numeroasele movile ale înmormîntărilor cu ocru roşu, răspîndite pretutindeni în pămîntul dobrogean, unele aparţin acestei perioade al cărei rit funerar l-am relevat.

Din cercetările de pînă acum, reiese că în oraşul Constanţa, au fost identificaţi numai doi asemenea tumuli, săpaţi în timpul primului război mondial.

Aspectul istoric al acestei perioade de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului, judecat în special din punct de vedere social-ecomomic, duce la cîteva constatări preţioase. La vremea cînd triburile nomade indoeuropene pătrundeau la sud de Dunăre şi în larga zonă aferentă, structura societăţii tribale se modificase ; progresele pe linia forţelor de producţie au creat o mai mare bunăstare şi au impulsionat trecerea de la ginta maternă la cea paternă. Triburile de păstori din stepele nord-pontice, cu practici legate de mediul de stepă şi silvostepă, folosesc acum tracţiunea animală (calul) şi „plugul" de corn. Se accelerează procesul separării celor două aspecte economice de bază — păstoritul şi agricultura — cunoscut în istorie ca prima mare diviziune socială a muncii, pe care Marx şi Engels îl consideră drept un proces revoluţionar (D. Berciu, *DID*, 1, p. 51—52).

Atît în cultura materială şi spirituală, cît şi în structura antropologică s-a constatat un amestec între triburile indoeuropene şi băştinaşi, printr-o sinteză complexă şi profundă

în toate domeniile de viaţă ; noii veniţi, stabiliţi în mai multe etape la Dunărea de Jos, au contribuit din plin la indoeuropenizarea acestei largi zone, fenomen pe care-l avem în vedere atît pe plan etnic, cît şi pe plan lingvistic şi cultural.

Războinici şi metalurgişti la Dunărea de Jos. Procesul trecerii de la eneolitic spre epoca bronzului, desfăşurat între mijlocul mileniului III î.e.n. şi pînă spre începutul celui de-al II-lea î.e.n., corespunde unor mari transformări de ordin social-cultural, pe care arheologii le pun în legătură cu imigrarea unor noi triburi de indoeuropeni dar şi cu societatea localnicilor aflată într-o avansată etapă de evoluţie istorică. Cercetările de la Cernavoda, au permis cunoaşterea mai aprofundată a acestei epoci, iar pe baza materialelor arheologice descoperite s-au determinat două culturi materiale proprii : Cernavoda II şi Cernavoda III (S. Morintz, P. Roman, în Dacia, N.S., 12, 1968, p. 45—128).

Prima, Cernavoda II, nu are nimic comun cu vechile culturi din zonă, Gumelniţa şi Cernavoda I, datate după cum s-a văzut la sfîrşitul eneoliticului, ci are mai degrabă similitudini — dacă le raportăm la ceramică — cu aşezările cercetate în Moldova la Horodiştea şi Folteşti. Aria ei de răspîndire cuprinde, îndeosebi, răsăritul Munteniei şi zona adiacentă a Dobrogei. În stînga Dunării apar asemenea aşezări la Brăiliţa (jud. Brăila), Căscioarele, Gumelniţa şi Olteniţa (jud. Ilfov) etc. Trebuie să subliniem deci identitatea aşezărilor de pe ambele maluri ale Dunării, cu tipurile celor neîntărite — deschise — a celor fortificate cu şanţuri sau cunoscutele *tell*-uri atît de bogate în vestigii, ceea ce denotă strînsa unitate etnică pe axul Dunării.

Cercetările au pus în lumină numeroase unelte, între care menţionăm „brăzdarele" din corn de cerb, secera cu tăiş vertical şi gaură de înmănuşare, apoi rîşniţele şi frecătoarele. Acestea, împreună cu oasele de animale — boi şi cai în special — zugrăvesc sugestiv practicile agricole. Reamintim însă şi folosirea calului în scopuri războinice. Afirmaţia se sprijină pe descoperirea unor martori ai armelor de luptă, în perfect acord cu folosirea calului. Se cunoaşte din această vreme un tipar de gresie pentru turnat securea plată ; un pumnal cu mînerul scurt — căruia i se aflā aceleaşi analogii în Europa Centrală şi pe teritoriul Uniunii Sovietice.

Ceramica integrată culturii Cernavoda II este ornamentată modest, motivele predominante fiind redate prin cres-

ături și împunsături făcute pe buzele vaselor sau pe corpul lor. Multe dintre acestea sînt mulate dintr-o pastă care conține scoici și nisip. S-au găsit vase mari de provizii, străchini, castroane etc. La Hîrșova a apărut un vas cu gura în patru colțuri precum și cunoscutul vas înalt cu profil în forma literei „S".

Cultura Cernavoda III, determinată tot prin descoperirile de pe dealul „Sofia" de lîngă orașul eponim, s-a născut din ceea ce am numit Cernavoda I, cu unele interferențe eneolitice anterioare și cu influențe ale unui curent venit din sud. În cadrul său se vădesc aceleași forme și sisteme de apărare ale așezărilor și locuințelor, iar cu deosebirile tipologice de rigoare, cam aceleași categorii de unelte și elemente ceramice ; din ultima categorie se disting exemplare pentru preparat și conservat hrana : străchini largi, castroane tronconice, cești etc., multe dintre ele purtînd caneluri sau crestături și incizii (S. Morintz, P. Roman, *loc. cit.*).

În complexele cercetate au fost degajate numeroase reprezentări plastice, prin excelență figurine feminine cu caracteristici diferite : cu capul detașabil (în locul gîtului, într-o perforație verticală se monta capul mulat aparte) ; cu capul stilizat ; unele sînt plate, încorsetate și strînse în cingătoare, altele în poziție șezînd, au bustul mult mărit și sînt frumos ornamentate. De asemenea, s-a mai găsit o interesantă figurină, de mici dimensiuni, care redă chipul unui luptător — ceea ce confirmă aspectul preocupărilor amintite.

Fiind integrate perioadei de trecere la epoca bronzului, cele două culturi, Cernavoda II și Cernavoda III, — uneori în evoluție simultană — se leagă strîns de triburile indoeuropene stabilite la Dunărea de Jos, dar nu se poate trece cu vederea caracterul accentuat meridional, egeano-anatolian, dovedit de unelte, ceramică și caracteristici antropologice.

În general, în cadrul perioadei de tranziție către epoca bronzului, odată cu adoptarea și dezvoltarea metalurgiei acestui aliaj, au loc și în spațiul carpato-dunăreano-pontic profunde transformări de ordin etnic și lingvistic care prefigurează și conduc nemijlocit către primele etape ale formării triburilor trace.

Capitolul III

DESTRĂMAREA ORÎNDUIRII COMUNEI PRIMITIVE (EPOCA BRONZULUI)

Acumulările înregistrate pînă acum, progresul forțelor de producție cu inerentele reflectări în relații, dezvoltarea socială în general, au dat putință gintei patriarhale să atingă un înalt grad de organizare — manifestările sale pe plan economic și spiritual fiind prezente și pe teritoriul Dobrogei. Desigur, în strînsă conexiune cu zonele învecinate, relația cea mai evidentă fiind cu teritoriile carpato-dunărene. Noua stare de fapte se datorează, evident, uneltelor superioare pe care omul și le făurește din bronz. Cunoscută încă din eneolitic, arama în stare nativă ajunge cu timpul ca în combinație cu staniul (cositorul), plumbul, arseniul etc. — în condiții tehnologice specifice — să dea naștere bronzului, metal ce se pretează la turnări de unelte, arme și podoabe, în tipare anume mulate. Dar uneltele noi, mult mai bune și mai eficiente în producție, nu vor înlocui total și brusc pe cele vechi, din piatră, os sau lemn, moștenite din neolitic ci, dimpotrivă, asistăm, în continuare, la o largă răspîndire a acestora. „Arama și cositorul, precum și bronzul, aliajul acestora, erau metalele cele mai de seamă ; bronzul dădea unelte și arme utilizabile, dar nu putea înlocui uneltele din piatră ; aceasta n-o putea face decît fierul, dar oamenii nu se pricepeau încă să extragă fierul" (Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957, p. 160).

Metalurgia bronzului se pune la punct în special în acele zone în care se găseau arama nativă sau minereurile de cupru care puteau fi extrase mai lesne și prin reducere să se obțină metalul respectiv. Pentru Dobrogea s-ar putea avea în vedere, în acest sens, zăcămintele de la Altîn Tepe, deși pînă acum nu avem nici un indiciu expres că au fost folosite în acea vreme.

Cele mai răspîndite unelte din bronz sînt toporul şi secera, iar dintre arme pumnalul şi sabia. De o largă răspîndire se bucură şi podoabele, atît cele din bronz cît şi cele din aur.

Precumpănirea uneori a armelor în comparaţie cu uneltele, sau chiar numai răspîndirea lor egală, dă caracteristica războinică a epocii. Astfel de preocupări sînt însă stări de fapte subordonate activităţilor esenţiale de ordin economic : agricultura şi păstoritul. Deşi în Dobrogea nu avem dovezi arheologice, în alte zone de civilizaţie a bronzului s-a documentat că se întrebuinţa plugul de lemn — alături de cel de corn — şi carul cu tracţiune animală. Deci, cu asemenea mijloace, era posibil ca suprafeţele cultivate să fi fost mai mari.

Omul continuă să practice meşteşugurile tradiţionale, legate mai ales de nevoile casnice : prelucrarea lemnului, a pietrei, a osului şi a pieilor pentru îmbrăcăminte etc.

S-a constatat chiar că multe unelte de bronz şi podoabe — topoare, seceri, brăţări, coliere etc. — n-au nici un fel de urmă de întrebuinţare, ceea ce se observă în mai multe cazuri între obiectele unor „depozite" de bronzuri descoperite în Dobrogea. Analize mai detaliate au dus la concluzia că „...metalul a mai îndeplinit şi o altă funcţie, se pare tot atît de importantă ca şi aceea de materie primă pentru unelte, arme şi podoabe, anume pe aceea de *mijloc de schimb*... Sub formă de turte... sau sub formă de obiecte — unelte ...arama sau bronzul ... serveau şi ca echivalente de schimb, ca o formă de obiect — „monedă", şi în genere ca simbol al averii. Aşa se explică de ce, încă din epoca aceasta, unele piese de acest fel nu sînt finisate sau în orice caz nu prezintă urme de folosire practică". (*Istoria României*, 1, Bucureşti, 1960, p. 119).

În cadrul societăţii acestei epoci, cînd tehnica producerii de unelte se va generaliza, distingem luptători şi conducători de trib, al căror rol sporeşte treptat, fapt dovedit de apariţia armelor de bronz, care constituie consecinţa dezvoltării ginţii paterne. Se produc mai multe bunuri materiale, care îngăduie o însuşire privată a lor de către cei mai puternici ; se constată existenţa unor proprietăţi de familie. Aceasta duce la uşoare diferenţieri de ordin social, dar fără să oglindească, de pe acum, un proces generalizat şi accentuat, aşa cum se va constata în cadrul epocii fierului.

Strîns legat de aceste procese social-economice, au loc și în spațiul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră, ca și în întregul teritoriu carpato-balcanic căruia i se circumscrie, acele restructurări de ordin etnic și, implicit, lingvistic, care se întrezăreau mai de mult și care prefigurează constituirea triburilor trace. Acestea sînt, desigur, rezultat al sintezelor izvorîte din amestecul inerent al triburilor locale, preindoeuropene, cu noii veniți din stepele eurasiatice, indoeuropenii.

Pe teritoriul țării noastre epoca bronzului cu subdiviziunile sale (timpuriu, mijlociu și tîrziu) este atestată printr-o mare varietate de descoperiri arheologice și prin determinarea unor culturi materiale bine individualizate. Pentru Dobrogea, pînă acum, nu avem însă dovezi ale dezvoltării vreunei culturi, ci numai descoperiri izolate, atît de obiecte cît și de mormintele cu ocru roșu, de care am amintit pentru sfîrșitul eneoliticului. În ciuda unei sărăcii de obiecte depuse ritual în morminte cunoscute, ele nu pot fi, în orice caz, atribuite unui singur orizont cultural. Inserăm aici mormintele cunoscute de la Hamangia, Hîrșova, Hagieni și Piatra Frecăței, în care s-au descoperit importante obiecte de inventar : oale-borcan din pastă grosieră, unele cu ornamente făcute de regulă cu benzi de triunghiuri umplute cu împunsături. Aceste trăsături se constată, de asemenea, la descoperirile de la Neptun, Sinoe, Dervent și Rasova-Malul Roșu, care corespund, probabil, treptei de mijloc a epocii bronzului.

Între piesele cele mai de seamă din Dobrogea acestei epoci, este cunoscuta *Statuie-menhir*, descoperită în anul 1924 la Ceamurlia de Jos, lîngă Baia-Hamangia (jud. Tulcea), datată la mijlocul mileniului II î.e.n. Statuia, antropomorfă, are înălțimea de 2 m, lățimea de 1 m și grosimea de 0,25 m. Ea a format obiectul unor repetate studii. Este în realitate o placă groasă de calcar, care redă schematic corpul unei femei, al cărei cap este mic, cu orbitele ochilor adîncite și cu nasul ușor reliefat. Pe suprafața anterioară, femeia aduce mîinile pe abdomen, peste centură, gest-simbol al fecundității și perpetuării. La gît are un colier (*torques*). Apar schematic sînii, sexul, iar jos, sînt conturate tălpile. Important este repertoriul elementelor redate în relief pe spate : coloana vertebrală, omoplații și imaginea a patru topoare de luptă (V. Pârvan, în Dacia, 2, 1925, p. 420—422).

Reprezentarea statuară a aparținut unui mormînt și constituie una dintre cele mai autentice dovezi ale culturii legate

de credințele religioase ale vremii, avînd un caracter *apotropaic* : îndepărtarea spiritelor rele și a răufăcătorilor care intenționau profanarea lăcașului sepulcral. Astfel de reprezentări s-au descoperit pe o arie foarte mare ce se întinde din Siberia și pînă la Oceanul Atlantic ; la noi în țară mai sînt cunoscute cîteva exemplare valoroase din Transilvania, de la Baia de Criș și Gherla (D. Berciu, *DID*, 1, p. 54).

Aceleiași jumătăți a mileniului II î.e.n. îi aparțin trei topoare de bronz, două descoperite la Măcin și unul la Mahmudia, toate cu trăsături care indică pătrunderea lor dinspre răsărit.

Recent, arheologii au determinat una dintre cele mai importante culturi aparținînd veacurilor 14—13 î.e.n., numită *Coslogeni*, după numele unei localități din balta Borcea (jud. Ialomița). Este răspîndită în Dobrogea și în sud-estul Munteniei. Caracteristicile tipologice o înscriu așa-numitului facies *Noua-Sabatinovka*, în cadrul căruia existau așezări de tip „cenușare" — locuințe păstorești ocupate vremelnic, în care arderea succesivă a focului făcea să se depună straturi de cenușă. Uneltele de os sînt numeroase, dovada producerii lor locale, de către păstori. Se obțineau : sule, vîrfuri de săgeți, cuțite ș.a. Vasele ceramice au forme și ornamente variate ; distingem însă, cu predilecție, borcanele și ceștile cu torți sau cu butoni. Uneltele din bronz sînt reduse ca număr (S. Morintz, N. Anghelescu, în SCIV, 21, 1970, 3, p. 373—413).

Vestigii ale acestei culturi s-au descoperit în Dobrogea de sud-vest, la Gîrlița, Bugeac și Satu Nou. Apoi la Ghindărești, Enisala, Sarinasuf, Limanu, unde s-au găsit vase, unelte și podoabe. Deși pînă acum cele mai multe mărturii ale acestei culturi sînt din sud-estul Dobrogei, este dovedit că ea pătrunde dinspre nord-est.

Legăturile cu sudul mediteranean s-au dovedit intense pentru multe așezări din epoca bronzului din țara noastră. Nu de multă vreme s-a descoperit la Medgidia, o sabie *miceniană*, datată în sec. XIV î.e.n. bine conservată și de un tip pe care-l găsim în mai multe puncte din țările balcanice. S-a demonstrat că acest tip „cu cornițe" a venit din sudul egeean, ceea ce confirmă, încă o dată, legăturile acestor regiuni cu Grecia (M. Irimia, în Dacia, N.S., 14, 1970, p. 389—396).

Bronzul tîrziu din Dobrogea este mult mai bine cunoscut mulțumită unor descoperiri de așa-numite „depozite" de unelte, arme și podoabe. În ordine cronologică inserăm obiec-

tele de bronz cunoscute din Dobrogea, cu trăsăturile lor distincte. În 1933 s-au găsit la Medgidia părți dintr-un depozit : o brățară cu capetele ascuțite prelung, un fragment de seceră și un ac de păr cu placă decorată cu hașururi romboidale. Toate își au analogii în cunoscuta cultură Noua, mult răspîndită în România (I. Nestor, în Dacia, 5—6, 1935—1938, p. 175—189).

Pe Valea Carasu, la Poarta Albă, s-au găsit în anul 1951 mai multe obiecte, ascunse, după cîte se pare, într-un vas : un fragment de vîrf de suliță, 37 de cornuri (*tutuli*) din plăci de bronz și două diademe de aur subțiri, servind la acoperirea vaselor. Se datează la pragul dintre bronzul mijlociu și cel tîrziu.

Un adevărat depozit este însă cel descoperit în anul 1962 în com. Nicolae Bălcescu (jud. Constanța), pe care îl integrăm așa-numitei faze *Bronz D*. Sînt 9 seceri și 9 topoare cu gaură de înmănușare longitudinală — așa-numitele celturi. Topoarele de acest tip, frecvente în Dobrogea și în general în aria est-carpatică, probabil că se lucrau aici.

În zona industrială a Constanței, s-a descoperit în anul 1966 un alt depozit de bronzuri, integrat, ca și precedentul, tot fazei *D*. Este alcătuit din 38 de piese : celturi, seceri de diferite tipuri și cîteva „turte". N-au urme de întrebuințare (M. Irimia, în Pontice, 1, 1968, p. 89—105).

În sfîrșit, al cincilea depozit de unelte de bronz aparținînd sfîrșitului epocii este cel descoperit în anul 1962 la Gura Dobrogei, alcătuit din 24 de piese : un celt, mai multe seceri, cuțite, un brici și o bucată de material brut, destinată turnării (A. Aricescu, în Pontica, 3, 1970, p. 29—32).

Examenul acestor prețioase mărturii de civilizație a bronzului a permis unele concluzii privind legăturile culturale ale așezărilor din țara noastră cu regiuni învecinate, mai ales răsăritene, dar și sudice. Este și firesc, deoarece ele se integrează culturii Coslogeni, care nu este decît o variantă locală a orizontului cultural Noua-Sabatinovka, tot de origine răsăriteană. Contactele și influențele au ajutat la dezvoltarea fondului cultural local.

Sfîrșitul epocii bronzului marchează un reviriment al vieții pastorale. Aceasta se explică prin imigrarea unor noi triburi nomade și printr-o stimulare a metalurgiei bronzului. Totul dă o notă de instabilitate epocii. Se observă o mai

accentuată influenţă carpatică în civilizaţia bronzului răsăritean, pînă în Caucaz.

Grupurile etnice din aceste părţi se asimilează şi formează o singură mare entitate carpato-balcanică, de amploare deosebită în epoca următoare (a Hallstattului timpuriu) pe care o identificăm cu tracii.

Tabloul forţelor de producţie dă cheia înţelegerii acelui fenomen istoric, potrivit căruia descompunerea orînduirii comunei primitive se accentuează şi în Dobrogea, comunităţile omeneşti aflîndu-se în faza democraţiei militare incipiente. Este epoca reflectată şi în poemele homerice (în Iliada), de unde avem informaţii că în aceste părţi trăiau neamuri de limbă indoeuropeană, desigur, ramura tracilor. Ei sînt aceia care au pătruns în Asia Mică înainte şi în timpul războiului troian şi este foarte posibil că tot ei să fi provocat mişcările din regiunile carpato-dunărene-pontice de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul celei a fierului, cînd a avut loc marea migraţie egeeană.

Epoca bronzului se încheie în acest spaţiu dintre Dunăre şi Mare, la începutul sec. al XII-lea î.e.n., cînd factori social-economici determinanţi conduc spre un alt orizont istoric, de data aceasta caracterizat de un nou metal întrebuinţat la făurirea uneltelor şi armelor : fierul.

Capitolul IV

PRIMA EPOCĂ A FIERULUI : HALLSTATT (SEC. XII — MIJLOCUL SEC. V Î.E.N.)

TRACO-GEŢII ŞI UNITATEA ETNICĂ CARPATO-DUNĂREANO-PONTICĂ

Epoca fierului constituie şi pentru Dobrogea o etapă de mari prefaceri social-economice, politice şi culturale, integrate organic istoriei naţionale. Importantele evenimente petrecute într-un răstimp îndelungat se sincronizează cu momente cruciale în dezvoltarea forţelor de producţie şi în special cu sintezele etnice care fac manifeste civilizaţiile tracice, specifice zonei.

Pentru o mai bună înţelegere a progresului înregistrat de-a lungul epocii fierului, arheologii au împărţit-o în două : partea întîi, numită *Hallstatt*, după numele unei localităţi din Austria, delimitată între circa 1200—450 î.e.n., şi partea a doua *La Tène*, după numele unei localităţi din Franţa, circa 450 — sec. I î.e.n.

Pentru începutul Hallstattului, uneltele şi armele din fier lipsesc aproape total. Prin comparaţie însă cu alte regiuni ale ţării noastre, sau cu zone învecinate, la fel ca şi pe baza altor mărturii specifice acestei civilizaţii, Dobrogea se integrează perfect epocii respective.

Difuzate la început sporadic şi lent — reflex al unei metalurgii incipiente — puţinele unelte şi arme din fier lasă loc larg pentru o mai intensă metalurgie a bronzului, moştenire din epoca precedentă. Abia mai tîrziu, după anul 800 î.e.n., deci în *Hallstatt C* şi *D*, vom asista la o largă difuziune a fierului. Aşa-numita „tiranie a bronzului" este lichidată, uneltele de fier, net superioare — mult mai rezistente şi mai variate — dau posibilitatea înregistrării unor mari progrese. Apar „unelte tari şi tăioase, cărora nu le-a putut rezista nici o piatră şi nici unul din metalele cunoscute" (Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Bucureşti, 1957, p. 162).

Se admite, îndeobște, că pătrunderea metalurgiei fierului în zonele noastre s-a făcut pe două căi principale : prima, din regiunile hitite, prin Anatolia și sudul balcanic, pînă în centrul Europei și în spațiul carpato-dunărean ; a doua, din Caucaz, prin regiunile nordului Mării Negre și pînă la noi. Ultima cale mai poartă numele și de calea cimeriană.

Înțelegem deci, că teritoriul românesc și cu precădere al Dobrogei, constituie o zonă de interferență, în cadrul căreia deosebim trăsături specifice. Triburile trace, în plină dezvoltare către anul 1000 î.e.n., sînt acelea care intensifică practicile de folosire a uneltelor din fier, sporind cunoștințele tehnologice de prelucrare ale acestuia.

Revenind la începutul Hallstattului, reamintim că se continuă tradiția folosirii intense a uneltelor din bronz și că deci, metalurgia sa atinge acum un înalt grad de dezvoltare. Faptul acesta ne este dovedit prin descoperirea pe pămîntul Dobrogei a mai multor depozite de unelte din acest metal.

Astfel, în anul 1959, s-a descoperit la Techirghiol un depozit mare, compus din 10 seceri întregi sau fragmentare, două celturi, două mînere de sabie, părți din coifuri și patru turte. Totul se încadrează fazei *Hallstatt* A_1, deci acelui început de epocă în care nu se cunoștea încă fierul în Dobrogea. Acest depozit este contemporan cu cel de-al doilea de la Sîmbăta Nouă (jud. Tulcea), descoperit în 1961, din care s-au recuperat însă numai două celturi, cinci seceri și o „turtă" de bronz brut.

Depozitul cel mai spectacular, dată fiind mulțimea pieselor care-l compun, s-a descoperit tot la Sîmbăta Nouă, în anul 1960. Cîntărește 17,305 kg și se compune din 44 de piese : 34 de celturi, 8 seceri și două turte. Depozitul este datat în *Hallstatt-ul* B_1, atunci cînd în Dobrogea apar și primele dovezi ale prezenței fierului : o bară din acest metal descoperită în așezarea de pe malul lacului Babadag, confirmă cele spuse.

În sfîrșit, depozitul care încheie seria descoperirilor de acest fel este cel găsit la Pădureni (Nastradin), jud. Constanța, compus din 23 de brățări și patru aplice ; corespunde perioadei *Hallstatt C ;* li se mai adaugă acestor depozite și unele descoperiri izolate, cum ar fi secera de la Nazarcea (Poarta Albă), cea de la Dăieni, la fel ca și celtul de la Sabangia (jud. Tulcea) (A. Aricescu, în *Pontica*, 3, 1970, p. 32—51).

Din observaţii conchidem deci, că în această perioadă Dobrogea avea legături strînse cu zonele transilvănene, între cele două regiuni existînd similitudini în tehnologia şi tipologia bronzului, în fazele Hallstatt A şi B — componenţa răsăriteană fiind de data aceasta mult mai insignifiantă.

Din enumerarea depozitelor descoperite în Dobrogea, desprindem că un important număr de piese îl reprezintă uneltele agricole, cu o mare pondere secerile, reflectare a preocupărilor în această direcţie a triburilor tracice. Numeroase sînt şi armele : săbii, cuţite, fragmente de coifuri etc. Coroborînd această constatare cu aceea că aşezările omeneşti sînt puternic întărite fie cu şanţuri, fie cu valuri de pămînt — semn de creştere a primejdiei şi a nevoii de apărare — aşa după cum se constată în cadrul cercetărilor de la Babadag, Hîrşova, Gîrliţa, Cernavoda ş.a., desprindem unele preocupări războinice la populaţia acestei epoci, desigur, ca o practică subsidiară celor două ocupaţii de bază : agricultura şi păstoritul — fără să excludem o conturare a îndeletnicirilor meşteşugăreşti.

Activitatea războinică se va intensifica odată cu generalizarea metalurgiei fierului, cînd tendinţele de acaparare cresc, luînd caracterul unor activităţi curente. Sabia, pumnalul, lancea pătrund din sudul balcanic şi iliric dar trebuie să admitem şi o producere a lor pe loc. Comunităţile tribale de aici erau organizate în uniuni, în cadrul cărora se detaşează o aristocraţie militară, în special după ce metalurgia fierului intră într-un ritm intens de dezvoltare.

Aşa după cum au dovedit-o ultimele cercetări, Hallstatt-ul timpuriu şi mijlociu dobrogean se reflectă cu deosebire prin descoperirile de la Babadag (S. Morintz, în Dacia, N.S., 8, 1968, p. 101—118). Dar apariţii similare se mai cunosc la Gîrliţa, Gura Canliei, Rasova, Ghindăreşti, Hîrşova, Enisala, Mlăjitul-Florilor, Tulcea, Cernavoda ş.a., unde marcăm existenţa aşezărilor — „cetăţi" — fortificate cu valuri de apărare.

Primei părţi a complexului cultural Babadag (fazele I şi II — sec. XI—IX î.e.n.), îi corespunde ceramica lucrată cu mîna, din pastă amestecată cu nisip şi cioburi pisate. Distingem numeroase forme : borcane bitronconice cu proeminenţe pe umăr, străchini cu buza trasă în interior, ceaşca prevăzută cu 1—2 toarte supraînălţate etc. Decorarea vaselor este realizată prin lustruire sau prin incizie şi prin imprimarea

cu pieptenele (sau cu aşa-numitul *torques*) a unor benzi liniare, şiruri de împunsături sau cercuri. Ceramică similară vom întîlni în cantităţi mari la nord de Dunăre — Tangîru, Giurgiu, Valea Jijiei, Stăicani, Brăiliţa etc. — argument în plus în sprijinul unităţii etnice de pe ambele maluri ale Dunării.

Se pare că într-o perioadă care corespunde cronologic *Hallstattului* B_1 şi B_2 apar şi pe teritoriul dobrogean fibulele egeene, din aşa-numitul tip cu corpul „umplut" — cum o vădesc descoperirile de la Ostrov.

Conchidem, dintr-un atent examen arheologic, că pe lîngă obiectele de bronz şi aur, apar şi cele din fier, caracteristice hallstattului timpuriu — totul aparţinînd comunităţilor tribale tracice care dezvoltau o cultură de componenţă accentuat meridională, est-balcanică şi egeeano-mediteraneeană, şi o alta pornită din aria complexului Vattina-Pecica-Gîrla Mare-Verbicioara. Se poate că populaţia din spaţiul carpato-pontic să fi fost antrenată cel puţin în evenimentele cunoscute ale „marii migraţii egeene", după cum pare să o dovedească ceramica de aspect Babadag I descoperită în stratul arheologic VII B_2 de la Troia.

Fazele mai tîrzii ale culturii Babadag (*Hallstatt* B_3—*C*, sec. VIII—VII î.e.n.), în cadrul căreia ceramica cu caneluri constituie aproape o caracteristică, se dezvoltă paralel cu o importantă cultură carpato-dunăreană, cunoscută sub numele de cultura Basarabi (numită astfel după com. Basarabi, jud. Dolj). La Cernavoda s-a descoperit un mormînt cu inventar foarte bogat, cu ceramică specifică fazei tîrzii a culturii Babadag, în parte contemporană cu complexul Basarabi. La Rasova-Malul Roşu există chiar o ceramică ceva mai veche, de aspect Pre-Basarabi. Dar descoperiri izolate de tip Basarabi, s-au făcut în Dobrogea şi la Hîrşova, Histria, Murighiol şi Rasova-Malul Roşu, dovadă clară a integrării spaţiului dintre Dunărea de Jos şi Mare ariei culturale carpato-dunărene.

La sfîrşitul sec. VII şi începutul sec. VI î.e.n., cele două culturi Babadag şi Basarabi, dispar în condiţii încă neexplicate suficient din punct de vedere istoric şi arheologic.

Dar toate urmele de cultură materială amintite pînă acum, ilustrează peremptoriu viaţa unor triburi sau uniuni de triburi, diferenţiate etnic şi lingvistic în două mari grupuri: *traci* şi *iliri*. Pentru istoria României este important că în

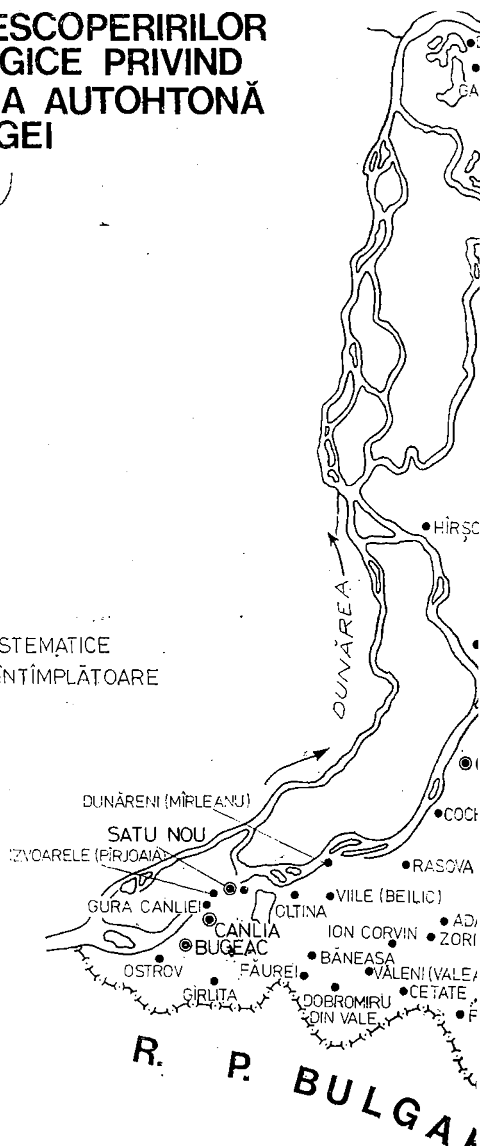
HARTA DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE PRIVIND POPULAȚIA AUTOHTONĂ A DOBROGEI

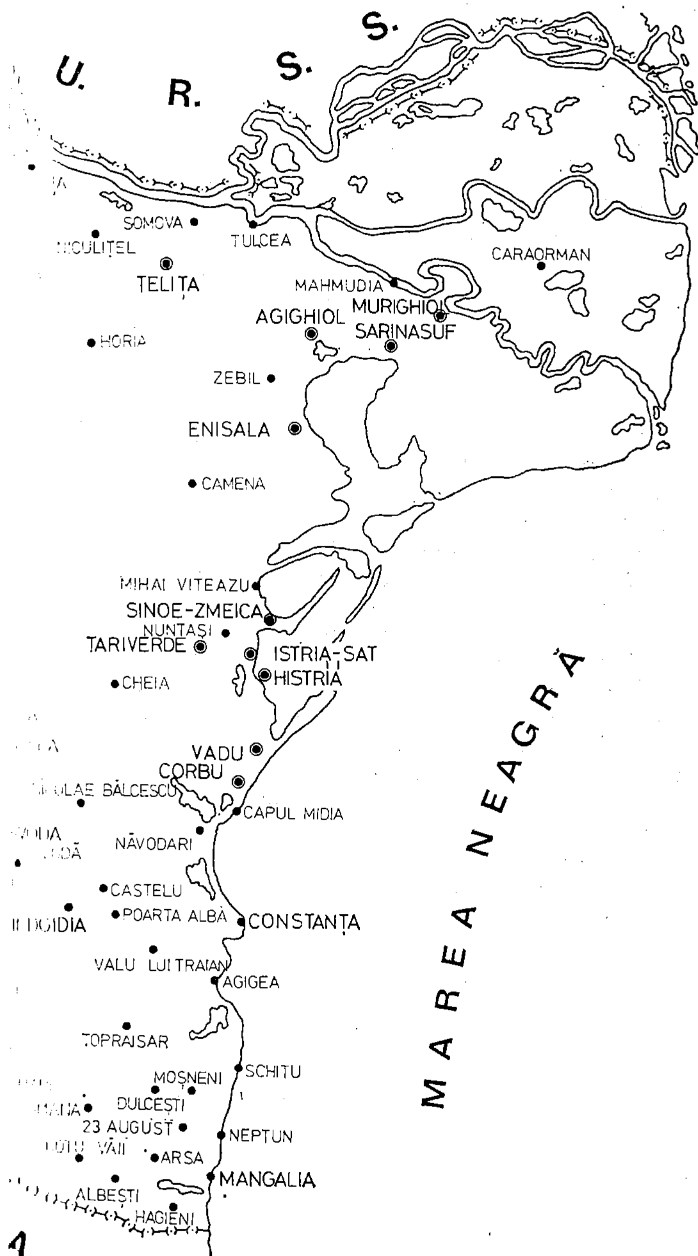
(SEC. V–I Î.E.N.)

LEGENDA

◉ CERCETĂRI SISTEMATICE

• DESCOPERIRI ÎNTÎMPLĂTOARE

U. R. S. S.
SOMOVA
TULCEA
TELIȚA
CARAORMAN
MAHMUDIA
MURIGHIOL
AGIGHIOL
SARINASUF
HORIA
ZEBIL
ENISALA
CAMENA
MIHAI VITEAZU
SINOE-ZMEICA
NUNTAȘI
TARIVERDE
ISTRIA-SAT
HISTRIA
CHEIA
VADU
CORBU
BĂLCESCU
CAPUL MIDIA
NĂVODARI
CASTELU
POARTA ALBĂ
CONSTANȚA
VALU LUI TRAIAN
AGIGEA
TOPRAISAR
SCHITU
MOȘNENI
DULCEȘTI
23 AUGUST
NEPTUN
ARSA
MANGALIA
ALBEȘTI
HAGIENI
MAREA NEAGRĂ
1

această vreme se delimitează, de asemenea, ramura de nord de cea de sud a tracilor.

Hallstattul C (800—550 î.e.n.) și *D* (550—300 î.e.n.), marchează pentru triburile din Dobrogea un ritm mai rapid de evoluție, grație influenței factorului elenic, înființarea celor trei colonii, Histria, Tomis și Callatis, avînd să joace, în continuare, un rol deosebit în raporturile cu băștinașii tracogeți. Ceramica, specific hallstattiană *C*, s-a găsit din abundență în straturile arhaice ale cetății Histria sau în cele ale Tomisului, ambele investigate mai amplu. Tehnic și tipologic, la Histria se cunoaște ceramică hallstattiană databilă între anii 700—600 î.e.n., alături de ceramică arhaică greacă. Mai clar determinată este cea de la Tariverde, unde civilizația elenă este mult întrepătrunsă cu cea locală, încă de la începutul sec. VI î.e.n.

Recent, săpăturile de la Tomis, din curtea Catedralei, relevă același aspect istoric pentru cea de-a doua jumătate a sec. VI î.e.n. Este perioada în care societatea autohtonă din Dobrogea, integrată unității culturale a traco-geților, înaintează către a doua epocă a fierului (La Tène). În structura sa întîlnim influențe grecești, alături de elementele de bază, locale, specifice. Mai mult, constatăm diferențe sociale marcante, în funcție chiar de materialul arheologic pe care-l caracterizăm, unul drept „aristocratic", altul „tradițional" sau „sătesc". Același lucru se constată și în necropole plane și tumulare — fie ele de incinerație, fie de înhumație. Totul dovedește însă o cultură tracică, apoi getică originală, bine constituită și avansată la sosirea grecilor imigranți pe țărmul de vest al Pontului Euxin. Așa se explică modul în care atît aristocrația tribală cît și marea masă a geților au știut să asimileze elemente proprii civilizației elenice superioare, intrînd cu grecii în relații comerciale și deprinzînd, uneori, chiar limba și obiceiurile acestora.

GEȚI ȘI GRECI LA DUNĂREA DE JOS. UNITATEA ETNICĂ DE PE AMBELE MALURI ALE DUNĂRII INFERIOARE

Secolele al VII-lea și al VI-lea î.e.n., constituie pentru Dobrogea o epocă de adînci transformări în cadrul societății băștinașe traco-getice, atunci într-o fază avansată a democrației militare și cu o cultură proprie, ale cărei caracteristici

le-am schițat. Judecată în contextul spațiului carpato-dunărean de care se leagă unitar, societatea traco-getică înregistrează la această dată legături ample cu triburile zonelor înconjurătoare din centrul și estul Europei ca și din sudul balcanic, cel mai important eveniment constituindu-l apariția și așezarea coloniștilor greci pe țărmul de apus al Mării Negre.

Cu toate că primele mențiuni literare despre geți apar abia în sec. VI—V î.e.n. (la Hecateu din Milet și la Herodot), ele nu fac altceva decît să consfințească o situație de fapt, existentă, desigur, anterior în spațiul carpato-dunărean : delimitarea, în masa mare a tracilor, a triburilor *getice* (numite ceva mai tîrziu și *dacice*, îndeosebi de către scriitorii de limbă latină). Momentul acestei delimitări este greu de stabilit, dar cercetările mai noi tind să le atribuie culturilor Basarabi și Babadag III — unitare în conținutul lor de bază — caracteristicile corespunzătoare zonei în care geto-dacii vor fi prezenți de-a lungul întregii antichități.

Apariția și stabilirea grecilor pe țărmul de apus al Mării Negre — Pontul Euxin — constituie un fenomen integrat unui uriaș proces de emigrare, cunoscut sub numele de *colonizarea greacă*, în care o însemnată parte a populației grecești pornește, către alte lumi. Procesul colonizării, care durează din sec. VIII î.e.n. și ajunge pînă la sfîrșitul sec. VI î.e.n., își are rădăcinile în însăși structura socială, economică și politică a lumii grecești, în contradicțiile din interiorul fiecărui stat elenic. Constituirea unei puternice aristocrații gentilice, în mîna căreia se aflau averea și puterea politică, face ca instituțiile de conducere statale să devină instrumente de agresiune și exploatare, în detrimentul producătorilor liberi, mici și mijlocii — țărani, meșteșugari, negustori sau navigatori — ale căror posibilități de trai se împuținează. Oricum „concentrarea proprietății funciare în mîna aristocrației gentilice, mai tîrziu fărîmițarea excesivă a domeniilor, urmată de deposedarea micilor cultivatori și de înrobirea lor economică trebuiau să ducă și au dus la constituirea unui surplus relativ de populație obligată să se expatrieze pentru ca să se poată întreține“ (D. M. Pippidi, *DID*, 1, p. 142). Această explicație rezidă în fenomenul istoric despre care Marx notează : „În Grecia și Roma, emigrația forțată, care capătă forma întemeierii periodice de colonii, constituia o verigă permanentă în structura societății... Insuficienta dezvoltare

a forțelor de producție făcea ca dreptul de cetățenie să depindă de o anumită proporție numerică, care trebuia neapărat menținută. Singura salvare în această privință era emigrarea forțată" (K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 8, București, 1960, p. 581). Așa se explică plecarea din patrie a unei adevărate mase de înfometați, atrași de dărnicia unor pămînturi îndepărtate, fie din jurul însoritei Mări Mediterane, fie pe țărmurile mănoase ale Pontului Euxin.

Primele colonii — în sens mai corect *apoikiai* — iau ființă în jurul Mării Mediterane, grecii stabilindu-se în ținuturile cele mai rodnice și mai prielnice comerțului cu autohtonii (Vl. Iliescu, Pontica, 3, 1970, p. 87). Începînd din sec. VII î.e.n., asistăm la o pătrundere masivă a lor, chiar în bazinul Mării Negre, desigur, nu fără atente explorări anterioare și fără cunoașterea temeinică a localnicilor. *Hellespontul* și *Propontida* (Marea de Marmara cu Bosforul și Dardanelele zilelor noastre) și *Pontos Euxinos* — „Marea Ospitalieră" (Marea Neagră) — vor forma orizontul unor dense statorniciri, din sud către nord, în decursul veacurilor VII—VI î.e.n.

Cele mai importante orașe întemeiate pe țărmul de apus al Pontului Euxin, căruia i se integrează și litoralul românesc, sînt Bizantion, Apollonia, Messembria, Odessos, Callatis, Tomis, Histria, Tyras etc. Pe malul românesc, între Callatis și Gurile Dunării, în afară de Histria și Tomis, au mai existat și alte colonii (orașe), ale căror nume le cunoaștem din izvoarele literare, dar localizarea lor pe baza mărturiilor arheologice nu s-a făcut pînă acum. Enumerăm, astfel, *Parthenopolis* (poate între actualele localități Schitu și Costinești), *Aphrodisias*, *Eumenia* și *Heracleia*. Greu de localizat este și acel *Istrianon Limen* — Portul histrienilor — poate la nordul Gurilor Dunării, între *Tyras* (la limanul Nistrului) și Olbia (la vărsarea Bugului).

Cea mai veche și în același timp cea mai bine cercetată colonie grecească dintre toate cele amintite de pe litoralul românesc este Histria, cetatea milesiană de pe malul lacului Sinoe — lacul Sinoe, parte a complexului lagunar contemporan Razim (Razelm, Golovița, Zmeica, Sinoe) în antichitate un mare golf la mare, *Halmyris*. Histria ca toponim derivă din *Histros* — numele grecesc al fluviului Dunărea — orașul fiind așezat în apropierea gurilor sale de vărsare în mare. Dealtfel, întreaga sa evoluție ulterioară stă în legătură indisolubilă cu acest fluviu, de unde coloniștii își vor trage

seva existenței lor, atît pe cale agricolă cît și pe cale comercială. Un izvor literar (Eusebios — Hieronymos, *Cronica*, 95 b), indică drept dată a fondării acestui mare oraș al antichității, anii 657/656 î.e.n. Un alt izvor (Pseudo-Scymnos, v. 767—772) relevă drept moment al întemeierii o dată ceva mai tîrzie, plasată cu aproximație în ultimul sfert al sec. VII î.e.n. (D. M. Pippidi, *DID*, 1, p. 150 și urm.).

Mărturiile arheologice cele mai timpurii de la Histria, datează din a doua jumătate a sec. VII î.e.n. Cercetările arheologice, începute la cetate în anul 1914 de către Vasile Pârvan și continuate apoi de alți prestigioși arheologi români, au dat la lumină aspecte interesante ale epocii arhaice, corespunzătoare Hallstattului mijlociu. Pe lîngă săpăturile efectuate în sectoarele numite convențional *X* — în afara cetății — și *T*, în zona sacră din incintă, descoperiri revelatorii care privesc epoca ce ne preocupă, s-au făcut în necropola tumulară (P. Alexandrescu, în *Histria*, 2, p. 133—294). Și pe unele și pe celelalte le analizăm în contextul legăturilor pe care orașul grecesc le-a stabilit cu localnicii geți. Astfel, dacă putem vorbi de o ceramică grecească foarte veche, de caracter rodian, ionian, corintic sau atic, aceasta numai alături de prezența ceramicii indigene.

Relațiile mai timpurii pe care histrioții le stabilesc cu oamenii locului se intensifică după aproximativ un secol, cînd pe harta țărmului românesc al Mării Negre apar alte două orașe : Tomis și Callatis.

Tomisul se ridică pe promontoriul care adăpostește și astăzi portul orașului Constanța. Zona terestră înconjurătoare a constituit principala sursă de aprovizionare cu cereale, animale etc. În epoca grecească și apoi în cea romană, izvoarele îl numesc în chip variat : *Tomeos*, *Tomoi*, *Tomoe*, *Tomeis* etc., dar toponimicele mai uzitate sînt *Tomis* sau *Tomi*.

Apariția și începutul dezvoltării orașului Tomis, păreau pînă nu de multă vreme imposibil de deslușit, dată fiind neputința susținerii unor campanii de săpături arheologice sistematice datorită suprapunerii orașului modern celui antic. Dincolo de perioada faptelor necontrolabile ale argonauților, episod care s-ar fi legat de zidirea orașului pe promontoriul de azi al Constanței, se întinde negura atîtor veacuri în care este anevoie de găsit o cît de vagă urmă care să ne îngăduie determinări de ordin istoric pentru atestarea fondării sale. Știrile literare nu ajută cu nimic să depășim limita anului

260 î.e.n., cînd orașul apare pentru prima dată în izvoarele literare (Memnon, *FHG*, 537, fr. XXI). De aceea, tot cercetările arheologice din ultimii ani vin să arunce lumini noi asupra acestui important capitol de istorie dobrogeană. Săpăturile din curtea Catedralei, în apropierea falezei constănțene, sînt edificatoare. Aici, din straturile cele mai profunde au fost scoase la lumină locuințe, ceramică și semne premonetare în forma unor vîrfuri de săgeți, care atestau, incontestabil, existența orașului în sec. VI î.e.n. Locuințele-bordeie, cu podeaua bine bătută și adîncită în pămîntul viu, ceramica arhaică grecească reprezentată prin amfore de Chios, boluri și cupe grecești, ceramică clazomeniană și corintiană, un vas coroană întreg, de tip ionian, *olpai* de Chios, vase din grupa argilei cretoase etc., alături de mari cantități de fragmente sau vase întregi traco-getice din Hallstattul tîrziu, atestă prezența viguroasă a Tomisului către mijlocul sec. VI î.e.n. (A. Rădulescu, C. Scorpan, *Pontica*, 8, p. 9—49). Dovezile se înmulțesc atunci cînd ne referim și la numeroasele semne premonetare (24 vîrfuri de săgeți cu trei muchii — tip scitic — și alte 30 de exemplare din tipul foliform) de natură să confirme afirmațiile asupra vechimii cetății milesiene. Tomisul a fost inițial un *emporion*, sau, după concepția constituțional-politică a grecilor, o *polis*, care se conducea după reguli și legi proprii lor. În orice caz, democrația sclavagistă, după exemplul orașului mamă Milet, va fi fost forma sa constituțională către sfîrșitul sec. VI și începutul sec. V î.e.n.

Cea de-a treia colonie grecească, Callatisul, așezat, de asemenea, la vărsarea în mare a unui „rîu“ — actualul lac Mangalia — și înconjurat de mirificele cîmpii roditoare, se pare că s-a numit mai întîi *Cerbatis* (Plinius cel Bătrîn, *Nat. Hist.*, IV, 11, 44), sau după alte izvoare *Acervatis*, probabil chiar numele actualului lac Mangalia. Callatis este o creație doriană a Heracleei Pontice. Se acceptă punctul de vedere potrivit căruia orașul a fost întemeiat de către locuitorii din orașul amintit, „la porunca unui oracol, către vremea cînd în Macedonia stăpînea regele *Amyntas* (Pseudo-Scymnos, 761—764). Cum Amyntas I a domnit între 540—498 î.e.n., se pare că știrea, deși moștenită totuși de la un izvor tîrziu, exprimă adevărul. Dar nici în cazul Callatisului nu putem ocoli realitatea potrivit căreia suprapunerea orașului modern celui antic, fac imposibile investigații mai ample, de natură să ne

conducă la concluzii mai circumstanţiate privind data fondării sale.

În cazul Callatisului, ca şi al precedentelor două colonii Histria şi Tomis, observăm că poziţia la mare şi mediul geografic de pe continent, au favorizat din plin înfiinţarea şi dezvoltarea lui ulterioară.

Odată constituite, cele trei oraşe, încă de la începuturile lor timide, stabilesc relaţii de schimb cu populaţia autohtonă a geţilor. Raţiunea prezenţei lor în acest cadru geografic o aflăm în beneficiile pe care natura locului îi ajută să le tragă : schimbul intens de mărfuri cu populaţia locală şi exploatarea agricolă. Mărfurile finite aduse din marile centre metropolitane — arme, unelte, podoabe, ceramică de lux, îmbrăcăminte aleasă, vinuri dulci, măsline, uleiuri de măsline — erau schimbate cu produsele din zonă : cereale, animale, piei, miere, ceară, peşte sărat sau afumat ş.a. După unele opinii, din regiune se scotea şi un mare număr de sclavi. Cît de intense şi de larg răspîndite erau legăturile grecilor cu geţii — în acea vreme pe treapta Hallstattului tîrziu — ne-o dovedesc pertinent descoperirile arheologice nu numai din Dobrogea ci şi cele din stînga Dunării.

Obiectele de lux aduse din centrele arhipelagului egeean sînt achiziţionate de aristocraţia locală, comerţul de tranzit constituind, în epoca arhaică, una din ocupaţiile de bază ale grecilor.

Băştinaşii geţi încep să imite formele unor vase greceşti, iar de pe la mijlocul sec. V î.e.n. adoptă roata olarului, ceea ce dă un impuls considerabil acestui meşteşug. Aşa, de exemplu, vasul cu buza trilobară (*oenochoe*), vasul cazan (*lebes*), ori strachina cu buza trasă în interior şi cu piedestal sînt exemplare tipice copiate de autohtoni.

În necropola tumulară a Histriei, ce se întinde pe o vastă zonă la sud-vestul cetăţii, s-au găsit resturi de cultură materială proprii geţilor, caracterizate, mai ales, prin ritul şi ritualurile funerare specifice băştinaşilor. Concluzia se impune de la sine : aici se oglindesc raporturile dintre grecii noi veniţi şi aristocraţia locală, în mormintele celor din urmă aflîndu-se numeroase obiecte de provenienţă elenă. Aceeaşi întrepătrundere o constatăm şi în alte centre contemporane din Dobrogea. Între altele, la Piatra Frecăţei pe malul Dunării, unde se resimt aspectele complexului cultural de tip Bîrseşti (după o localitate din Vrancea), la Tariverde lîngă

Histria, la Vadu, Constanţa, Cernavoda şi în atîtea alte localităţi, s-au descoperit mărturii care dovedesc tocmai această întrepătrundere timpurie a celor două civilizaţii de apartenenţă etnică diferită, getică şi greacă. În ceramica getică din aceste centre — cît şi din altele din stînga Dunării — se distinge vasul-clopot, ornamentat cu brîuri alveolare şi cu apucători orizontale, lucrat din pastă cenuşie, bine spălată şi de aspect plăcut, în care se reflectă rezultatul impulsului dat de tehnica grecească.

Raporturile cu geţii, stabilite de Histria încă din sec. VII î.e.n., iar de Tomis şi Callatis cu circa o sută de ani mai tîrziu, se dovedesc viabile : atît grecii cît şi băştinaşii se vor influenţa reciproc iar domeniile în care se reflectă aspectele lor economice şi culturale sînt vaste şi multiple.

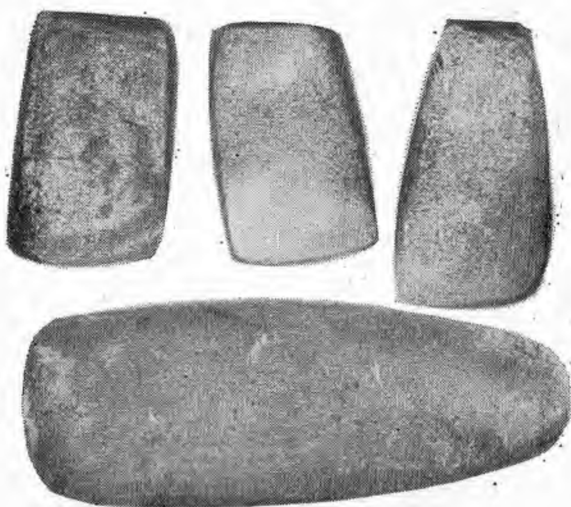
Ariei largi de activitate negustorească a grecilor i se integrează regiunile Dunării Inferioare, dominate la nord de geto-daci, iar la sud de alte triburi tracice, la fel ca şi mănoasele zone de stepă nord-pontice în cadrul cărora trăiau triburile sciţilor. Contactele dintre geţii dobrogeni cu sciţii şi grecii din colonii se stabilesc de timpuriu atît pe plan economic cît şi pe cel suprastructural. Contaminările reciproce se reflectă în elemente de artă comună, determinate prin numeroase vestigii arheologice descoperite în zonele lor de contact. În acest sens, cităm mai întîi aşa-numitele psalii de os descoperite la Histria şi la Tariverde, care se termină la mîner prin capete de cal, stilizate. Obîrşia lor ar putea fi scitică, după motivul zoomorf amintit, dar astfel de piese se găsesc şi în medii geto-dacice, ceea ce confirmă apartenenţa lor şi la aceste teritorii.

Statornicirea grecilor pe ţărmul apusean al Mării Negre, practicarea comerţului cu băştinaşii geto-daci, progresele realizate de aceştia din urmă în toate domeniile de viaţă, creau Dobrogei perspective mai intense evoluţiei sale social-economice. Deopotrivă, geţii şi grecii beneficiau de pe urma ogoarelor, a comerţului mănos pentru greci şi tot mai mult practicat de aristocraţia locală, atrasă de luxul şi eleganţa articolelor artizanale, aduse pe calea mării de corăbierii care făceau legătura cu marile centre din Grecia.

Secolul al VI-lea î.e.n. se înscrie, în general, unui climat prosper, ceea ce se oglindeşte în suma descoperirilor arheologice. Şi cum săpăturile cu cele mai spectaculare apariţii s-au făcut în cetatea de pe malul lacului Sinoe, se cuvine o scurtă

Unelte din paleolitic: *(sus)* musteriene (paleoliticul mijlociu); *(jos)* aurignaciene (paleoliticul superior), descoperite la Gura Dobrogei și în peștera „La Adam", jud. Constanța.

Topoare de piatră din neolitic, cultura Hamangia, descoperite la Cernavoda.

Vase neolitiec de la Cernavoda, Limanu și Mangalia (cultura Hamangia).

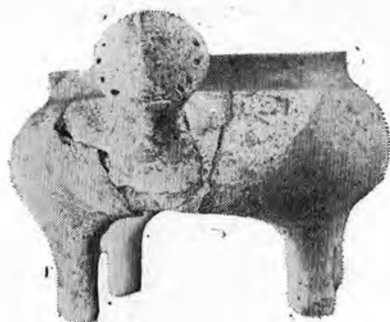
Brățări din scoică (specia *Spondylus gaederopus*) din cultura Hamangia (Limanu și Mangalia).

„Gînditorul" *(stînga)* și „perechea sa" *(dreapta)*, figurine de lut din cultura Hamangia, descoperite într-un mormînt de la Cernavoda.

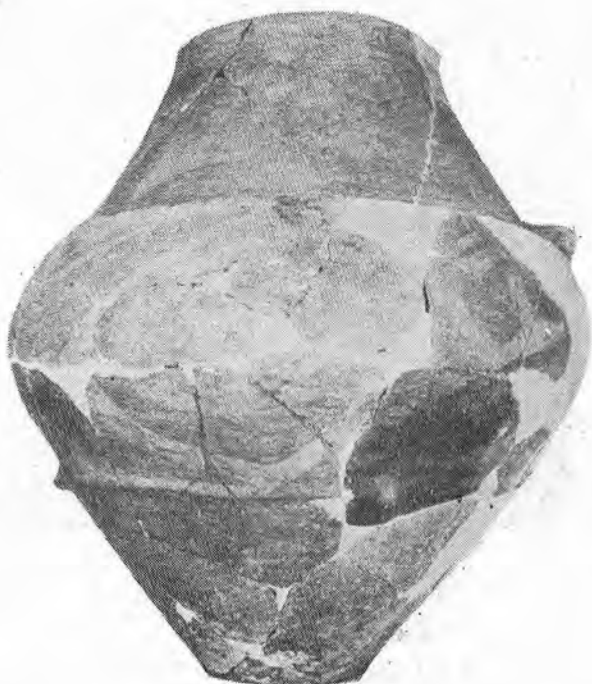
Unelte din os și corn (împungătoare, spatule, harpoane etc.) din așezarea de la Hîrșova (cultura Gumelnița).

Vas de cult și un capac de vas cu reprezentări zoomorfe din cultura Gumelnița (Hîrșova).

Vas neolitic de provizii descoperit la Medgidia (cultura Gumelnița).

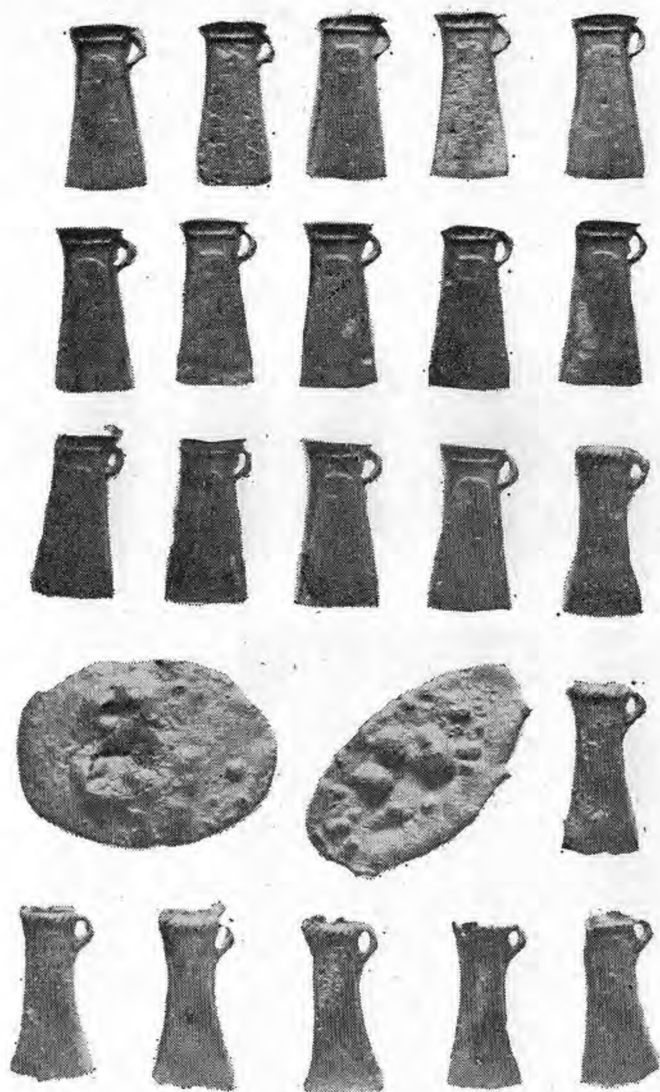
Cană cu toarta supraînălțată din cultura Cernavoda III.

(sus) Statuia „menhir“ de la Baia-Hamangia: *(stînga)* față; *(dreapta)* spate (mijlocul mileniului II î.e.n.). *(jos)* Seceri de bronz din depozitul de la Techirghiol (Hallstatt A_1 – sec. XII î.e.n.).

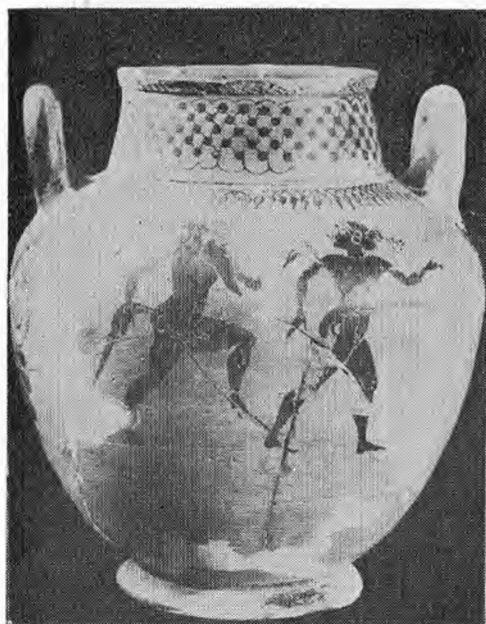
Topoare (celturi) și turte de bronz de la Sîmbăta Nouă (depozitul nr. 1). Hallstatt B_1 — sec. X î.e.n.

Ceramică grecească din sec. VII – V î.e.n. (Histria).

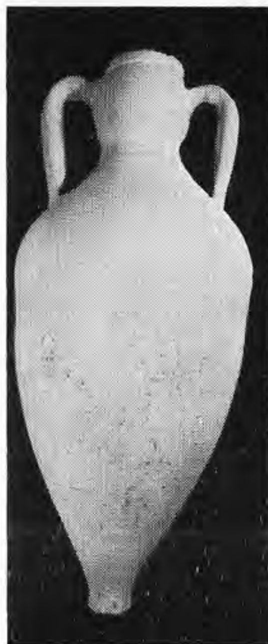

Cazanul scitic de la Castelu (jud. Constanța), sec. V î.e.n.

Amforă de Chios (Histria, sec. VI î.e.n.).

Statuia traco-scitică de la Sibioara (jud. Constanța), sec. V î.e.n.

Pumnalul-emblemă de la Medgidia, sec. V. î.e.n.

Ceramică geto-dacică lucrată la roata olarului: *(sus)* Viile; *(stînga jos)* Bugeac (sec. IV î.e.n.).

Vas geto-dacic lucrat cu mîna (sec. IV î.e.n.).

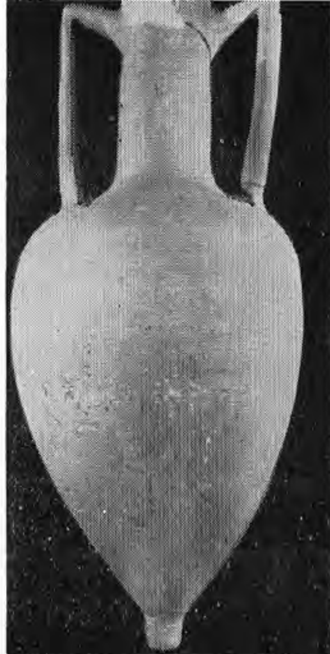

Vas-situlă din argint din mormîntul princiar de la Agighiol (cca 400 î.e.n.).

Vas-situlă (detaliu decor) din mormîntul princiar de la Agighiol.

Amfore grecești: *(de la stînga la dreapta)* Thasos; Rhodos; Sinope (sec. IV–II î.e.n.).

Vîrfuri de săgeți cu valoare premonetară (Enisala, jud. Tulcea; sec. VI–V î.e.n.).

Monede autonome de la Histria și Callatis (sec. IV–III î.e.n.).

(Stînga) Monede ale „regilor" sciți din sudul Dobrogei, sec. III—II î.e.n.; avers și revers. *(Dreapta)* Monedă emisă de „regele" get Moskon, sec. III î.e.n. (Mihai Viteazu, jud. Constanța); revers și avers.

Măști de teatru *(sus)* și figurine *(jos)* din *terracotta* descoperite la Callatis (epocă elenistică).
⟶

Ceramică geto-dacică lucrată la roată, sec. II—I î.e.n. (Rasova, jud. Constanța).

Artemis la vînătoare; friză de marmură de la Callatis (epocă elenistică).

Cybele, statuetă din *terracotta* (Callatis, epocă elenistică).

înregistrare a cîtorva din zona sacră, încă de pe vremea lui Vasile Pârvan. Ruinele unui templu, cel mai vechi din țara noastră, a format obiectul unor interesante cercetări mai recente, de natură să-l încadreze cronologic și să precizeze cărui zeu era închinat. Templul, orientat nord-sud, este lucrat din calcar roșiatic — de Codru (de lîngă Babadag) — adus pe calea apei în anticul golf al Histriei. Are dimensiunile : 19,50 m lungime și 14,10 m lățime. Treptele de la intrarea de pe latura de sud conduceau în așa-numita *cella*, apoi în *pronaos* și *naos*. Arheologii au numit aceste temelii, în chip convențional, *Templul A* — ceea ce în accepția lui Vasile Pârvan însemna *Templul Afroditei*, pentru că marele învățat descoperise în apropiere figurine de pămînt ars ce reprezintă o tînără femeie cu porumbelul pe piept — simbol al Afroditei în ipostaza de protectoare a navigatorilor, *Afrodita Pontia*. S-a dovedit însă, după ultimele două decenii de cercetări, că templul Afroditei este un altul, vecin, dar de dată mai tîrzie. Cel descris este consacrat lui *Zeus* ; prima sa fază datează din a doua jumătate a sec. VI î.e.n., iar ceea ce vedem astăzi mai clar, aparține sec. V. î.e.n. Că este templul lui Zeus o dovedesc mărturiile arheologice : într-un puț din apropierea templului, în care se aruncau vasele întrebuințate în scopuri religioase, au apărut fragmente de amforă cu inscripții în limba greacă, incizate, care atestă că sanctuarul este închinat lui Zeus. În fața sa, era un altar pentru jertfe (D. M. Pippidi, *DID*, 1, p. 168—176).

Deși puține la număr, dar cu semnificație istorică edificatoare, descoperirile de la Histria, datate către a doua jumătate a sec. VI î.e.n., pun în lumină tocmai aspectul prosper al locuitorilor de aici, prosperitate marcată și în sînul societății getice din zona istro-pontică, unde influența elenică era mult mai puternică. Ceramica băștinașă din zonă, cum ar fi cea de la Constanța, Rasova-Malul Roșu, Gura Canliei, Cernavoda, Ghindărești, Piatra Frecăței, Tulcea, Babadag etc. reflectă o populație care prin cultură, acțiuni politice și militare, atrage de timpuriu atenția scriitorilor greci. Îi vom găsi consemnați în izvoarele literare. Așa de exemplu, Hecateu din Milet, istoric și geograf grec de reputație (c. 550—470 î.e.n.), consemnează două triburi getice din Dobrogea sec. VI î.e.n. : *crobizi* și *trizi* (sau *tirizi*) la fel ca și localitatea *Orgame* (Fontes, 1, p. 8) — poate *Argamum* de epocă romană, loca-

lizat ipotetic la Capul Dolojman, acum centrul unor importante cercetări.

Către sfîrşitul sec. VI î.e.n., survin însă evenimente de natură să tulbure stările de lucruri din regiunea Dunării de Jos. În tot cursul sec. VI î.e.n., se afirmă în Orient regatul ahemenid al perşilor. După ce a cucerit regiuni întinse în Asia, către părţile de răsărit şi de miazăzi, privirile satrapilor persani s-au îndreptat către apus, unde întîmpină însă rezistenţa străvechilor şi prosperelor oraşe greceşti de pe coasta Asiei Mici, a căror bogăţie constituia motivul atacurilor lor. Mai mult, tendinţa perşilor era să ocupe Strîmtorile — Propontida cu Hellespontul — şi apoi, după ce vor fi constituit un control sever asupra comerţului grecesc din Pontul Euxin, să fixeze graniţa răsăriteană a imperiului în zonele locuite de „sciţi". *Darius I* (521—485 î.e.n.), întreprinde o mare expediţie contra „sciţilor". După ce trece Hellespontul cu uriaşa sa armată, înaintează pe coasta de apus a Mării Negre, prin regiunile traco-geto-dacice, pînă dincolo de Dunăre pe care o trece pe un pod de vase, cu scopul cuceririi regiunilor scitice din nordul pontic. Triburile tracice din sudul Balcanilor preferă să se supună perşilor. La nord de munţii Haemus, geţii însă îl înfruntă pe trufaşul rege, ceea ce este consemnat de însuşi Herodot: „Înainte de a ajunge la Istru, birui mai întîi pe geţi, care se cred nemuritori. Căci tracii, locuitorii din Salmydessos şi cei care ocupă ţinutul aşezat mai sus de oraşele Apolonia şi Messembria — pe nume scirmiazi şi nipseeni — s-au predat lui Darius fără luptă. Geţii însă... au fost îndată înrobiţi, măcar că ei sînt cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci" (Herodot, *Istorii*, IV, 93, după *Fontes*, 1, p. 47—49).

Citatul, atît de edificator privind virtuţile strămoşilor noştri, nu aminteşte nimic despre grecii din oraşele vest-pontice şi nici despre atitudinea lor în cadrul acestui conflict. Numai la Histria săpăturile arheologice par să reflecte urmările nefaste ale invaziei persane, fără să excludem aceeaşi situaţie şi la Tomis, aşa după cum par a indica recentele cercetări din parcul Catedralei. În cetatea de pe malul lacului Sinoe, în sectorul X, un zid de apărare din acea vreme, din piatră şi chirpici, a fost distrus chiar la sfîrşitul sec. VI î.e.n., după toate probabilităţile o consecinţă a invaziei persane.

Se pare că războiul contra sciţilor, atît de abili luptători de stepă, afectează grav armatele invadatoare, ceea ce le obligă să se retragă, fără să instituie un regim de ocupaţie pe ţărmul vest-pontic. Constatăm că după acest eveniment, viaţa intră pe făgaşul ei, iar relaţiile grecilor cu geţii îşi urmează cursul lor normal, cu caracterul specific epocii de la sfîrşitul sec. VI î.e.n. şi începutul celui de al V-lea î.e.n.

Istoria geţilor din dreapta Dunării de Jos trebuie pusă în legătură cu evoluţia neamurilor tracice din sud, care se afirmă în această vreme ca una dintre cele mai mari puteri de la sud şi de la nord de Haemus. Este cunoscutul regat al *odrisilor*, tribul tracic care dă numele său formaţiunii statale ce avea să dureze pînă la mijlocul sec. I e.n., în ciuda formelor de dependenţă pe care le vor impune asupra lor macedonenii sub Filip al II-lea (359—336 î.e.n.) şi urmaşii săi, iar mai tîrziu, pentru o vreme, romanii.

Ţinuturi locuite de geto-daci, aşa după cum relatează Tucidide, cît şi cetăţile greceşti de la mare, vor intra sub influenţa noii puteri, constituită în prima parte a sec. V î.e.n., de către regele Teres. Despre urmaşul acestuia, autorul *Războiului Peloponeziac* relatează: „Sitalces porneşte aşadar de la odrisi, punînd în mişcare întîi pe tracii ce locuiesc între Munţii Haemus şi Rodope şi care se aflau sub stăpînirea sa pînă la mare (la Pontul Euxin şi Hellespont), după aceea pe geţii peste care dai dacă treci Munţii Haemus şi toate celelalte populaţii stabilite dincoace de Istru, mai ales în vecinătatea Pontului Euxin. Geţii şi populaţia din acest ţinut se învecinează cu sciţii, au aceleaşi arme şi sînt toţi arcaşi călări..." (Tucidide, II, 96, după *Fontes*, 1, p. 77).

Înţelegem din intepretarea acestui important pasaj, că zona dintre Balcani, Dunăre şi Marea Neagră, deci cea a geţilor, a intrat sub influenţa lui Sitalces şi a urmaşilor săi, după toate probabilităţile nefiind vorba de o subordonare totală ci de o dependenţă dictată de interese economice şi militare. Triburi sau uniuni tribale ale geţilor, conduse de căpetenii cum ar fi Charnabon, amintit de Sofocle în tragedia *Triptolem* (Fr. 547, după *Fontes*, 1, p. 19), vor fi depins de odrişi în formele amintite, încă din sec. V î.e.n. Aceşti conducători localnici — *basilei* — a căror autoritate politică şi militară se învecina cu oraşele greceşti de la mare, nu vor întîrzia să se transforme în „protectorii" locuitorilor cetăţilor de la mare, lipsiţi de forţa militară necesară.

Dacă în sud, raporturile geţilor cu celelalte triburi trace se reflectă în aceste stări de fapte, la nord şi nord-est, în zonele de stepă nord-pontice, se menţin legături strînse cu triburile nomade sau seminomade ale sciţilor. Interferenţele geto-scite la nordul gurilor Dunării, formează obiectul unor relatări ale scriitorilor antici — de genul exemplului oferit de Tucidide (II, 96) — dar se reflectă, totodată, şi în monumentele arheologice din sec. V î.e.n. În această ordine de idei amintim statuile de la Sibioara şi de la Stupina (com. Crucea, jud. Constanţa) precum şi o a treia provenită dintr-o localitate necunoscută. Cea de la Sibioara, lucrată în granit, redă schematic un luptător de aspect grotesc. Pe forma ovoidală i se disting trăsături anatomice, anumite însemne specifice, precum şi unele podoabe. La gît un *torques*, sub centură apare un topor de luptă şi în dreapta, pe şold, se distinge cunoscutul pumnal — *akinakes*. Pe şoldul din stînga este reprezentată tolba pentru săgeţi — aşa-numitul *gorythos*. Comparat cu statui de aceeaşi factură sculpturală şi de aceeaşi epocă, i se constată obîrşia traco-scită.

Statuia similară de la Stupina, cît şi cea al cărei loc de provenienţă nu se cunoaşte, reprezintă, de asemenea, un luptător cu *akinakes*. Fără să li se fi pătruns sensul simbolic, se poate afirma că redau imaginea idealizată a unor luptători sau şefi de trib şi că au fost aşezate pe osemintele lor din morminte tumulare (A. D. Alexandrescu, în SCIV, 9, 1958, 2, p. 291—302).

Mai mult decît aceste statui funerare, a căror factură artistică se leagă de etnicul traco-scitic, subliniem cazanul de bronz de la Castelu, datat tot în sec. V î.e.n., a cărui origine strict scitică a fost bine stabilită — rezultat al legăturilor culturale şi religioase cu nordul-pontic. Cazanul, bine păstrat — cu excepţia piciorului stricat de fierul plugului care l-a scos întîmplător din pămînt — are forma unei imense cupe (I. 0,69 m ; D. gurii 0,445 m). Cele două toarte sînt adevărate figuri zoomorfe, imitînd corpul unor ţapi. La exterior, în partea superioară, vasul prezintă un ornament liniar în zig-zag, cuprins între buză şi o linie inferioară de demarcaţie.

Capitolul V

DOBROGEA ÎN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI : LA TÈNE

EVOLUŢIA SOCIETĂŢII GETICE ŞI A ORAŞELOR GRECEŞTI ÎN SEC. V—I î.e.n.

Harta arheologică a Dobrogei din sec. V—I î.e.n. a fost completată în ultimii ani, cu noi aşezări de o densitate puţin bănuită altădată. Forma de organizare specifică societăţii getice aflată în treapta democraţiei militare avansate, relevă caracterul războinic al triburilor, uniunilor de triburi şi mai apoi a formaţiunilor cvasi-statale dintre Dunărea de Jos şi Mare, în permanente legături cu sciţii de la nord şi cu odrisii de la sud de Haemus, dar de o puternică aderenţă la masa congenerilor din stînga fluviului. Entităţile tribale de aici au, în continuare, acel fundament economic tradiţional, agrar şi pastoral, cu accentuate manifestări meşteşugăreşti, cărora, odată cu stabilirea grecilor pe litoralul marin, li se integrează intense schimburi comerciale.

Amploarea metalurgiei fierului, cu trăsături care diferă faţă de veacurile anterioare, are adînci implicaţii în structura socială, politică şi culturală a geţilor. Însumate unui tablou general, civilizaţia celei de-a doua epoci a fierului, La Tène (sec. V—I î.e.n.), dezvăluie aspecte istorice dintre cele mai bogate pentru geto-daci şi greci ; datelor arheologice, epigrafice şi numismatice, li se adaugă într-un mare număr surse literare greceşti şi mai tîrziu romane.

De la constituirea statului odris şi pînă către a doua jumătate a sec. IV î.e.n., societatea getică se dezvoltă în condiţii normale, fără tulburări de natură să modifice structura social-politică şi culturală a băştinaşilor. Descoperirilor mai vechi din necropola plană de incineraţie de la Cernavoda, li se adaugă multe altele de dată mai recentă, fie din centre cercetate sistematic prin săpături, fie numai prin descoperiri de suprafaţă. Astfel, enumerăm : Satu Nou, Băneasa, Bugeac, Medgidia, Histria, Constanţa, Nicolae Bălcescu, Rasova-Coada

Bălţii, Poarta Albă, Hagieni, Cotu Văii, Albeşti, Agigea — în jud. Constanţa — şi Sarinasuf, Enisala, Horia, Murighiol, Teliţa, Sinoe, Dinogeţia-Garvăn etc. — în jud. Tulcea.

Etnicul getic, de descendenţă hallstattiană, este prezent pretutindeni. Săpăturile mai ample de la Constanţa, Tariverde, Bugeac, Enisala, Murighiol, ca şi de la Histria — *sectorul* Z_2 — ne pun la dispoziţie cantităţi însemnate de ceramică getică lucrată cu mîna şi, în mai mică măsură, la roată. Tipurile cele mai răspîndite, moştenite din perioada anterioară, se reduc în esenţă la trei : *urna* (urna-clopot sau vasul-sac), un borcan simplu, fără toartă, împodobit cu aşa-numitul brîu alveolar în relief şi cu apucători ; *cana* cu o toartă, de formă ovoidală sau globulară, şi *strachina*. Tipuri identice au apărut la Tariverde, situaţie firească dacă se are în vedere că aici era un centru agrar dependent de Histria şi locuit de geţi şi eleni. Influenţa acestora din urmă se manifestă deseori în coexistenţa ceramicii getice şi a celei greceşti. O dovedesc cercetările de la Constanţa, Histria, Nuntaşi, Enisala, Murighiol, Viile, Bugeac ş.a., de unde urnele de factură getică sînt în amestec cu amfore greceşti sau vase de uz curent. Aceeaşi stare de lucruri o întîlnim şi-n zonele învecinate din stînga Dunării, la Alexandria, Zimnicea, Grădiştea-Călăraşi ş.a. — încă o dovadă a unităţii etnice de pe cele două maluri ale fluviului, dintotdeauna fertile şi cu optime condiţii de vieţuire.

Pe lîngă influenţa grecească cultura getică din sec. V—IV î.e.n., implică, probabil, o componentă de influenţă scitică, sau în general iraniană, evidenţiată prin unele monumente mai deosebite. Între acestea se înscrie pumnalul găsit la fabrica de ciment Medgidia. Este un *akinakes*, turnat din bronz, aidoma unuia introdus în teacă, avînd numai una dintre laturi ornamentată spre mîner şi spre placa de agăţare. Ornamentele arhaizante ale plăcii de agăţare, sînt aproape în totalitate de caracter zoomorf : un cap de panteră, unul de vultur, care ţine în cioc un şarpe etc. Arheologii văd în acest instrumnet ornamental o sabie-emblemă care a aparţinut unei căpetenii tribale, însemn al poziţiei sale preeminente în societate.

Aceleiaşi categorii de conducători sau de vîrfuri ale aristocraţiei tribale getice, i-a aparţinut interesantul mormînt de la Agighiol, descoperit ocazional în anul 1931 şi cercetat apoi sistematic de către I. Andrieşescu şi D. Berciu. Într-un mormînt tumular, a fost dezafectată o construcţie funerară

din blocuri de piatră, compusă dintr-o cameră principală, care adăpostea scheletele a trei cai sacrificaţi cu piesele de harnaşament împodobite cu chipuri de animale, şi dintr-o cameră secundară cu osemintele unei femei. Dintre obiectele care compuneau inventarul, enumerăm vîrfuri de săgeţi, un splendid coif de paradă lucrat în argint cu ochii stilizaţi şi decor variat pe părţile laterale ; două *cnemide*, cu frumoase chipuri antropomorfe în partea superioară ; două pocale de argint de un aspect elegant ; mai multe vase, *patere* tot de factură aleasă — una cu un nume scris în greceşte : *Kotios* ; în sfîrşit, podoabele femeii şi fragmente din mai multe amfore greceşti, întregesc zestrea mormîntului. O analiză detaliată a dus la concluzia că piesele mormîntului de la Agighiol, datat în al doilea sfert sau la mijlocul sec. al IV-lea î.e.n., reflectă întocmai sinteza culturală a locului, la care au concurat geţii şi grecii, dar la care constatăm şi influenţe iraniene. Ornamentica este rezultatul unor practici îndelungate, reflex al întrepătrunderilor culturale produse într-o zonă în care factorul grecesc contribuie substanţial la realizarea unui stil specific, numit deseori traco-iranian sau, mai degrabă, geto-iranian, aşa cum ni-l înfăţişează podoabele de la Agighiol, sabia emblemă de la Medgidia etc. (D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 18—76).

Progresul, propriu societăţii getice, a fost indiscutabil stimulat de activitatea comercială a coloniilor greceşti, care are influenţe directe în mediul getic mai apropiat ; ne referim, desigur, la acele sate din vecinătatea Histriei, Tomisului şi Callatisului. Grecii, constituiţi în comunităţi puternice, organizaţi după modelul oraşelor-mamă şi mînaţi de ţelul cîştigurilor bune, transformă oraşele lor în veritabile antrepozite ale mărfurilor care intrau sau ieşeau din zonă. Comerţul, ca principala ramură a vieţii economice elenice din vestul-pontic, se întemeia pe cîştigurile realizate din schimbarea articolelor artizanale sau de altă natură aduse de peste mări, cu produsele agricole ale băştinaşilor ; grecii trăgeau însă un puternic folos, exploatînd ei înşişi mănoasele pămînturi din jur. Existau, desigur, centre în care se strîngeau şi se creau rezerve de cereale nu numai pentru consumul propriu, ci şi pentru comerţ — ştiut fiind că Grecia metropolitană se aproviziona cu mari cantităţi din regiunile pontice. Un astfel de centru se consideră aşezarea băştinaşă de la Tariverde, la circa 14 km vest de cetatea de pe malul lacului Sinoe.

Născut în ultima parte a veacului al VI-lea î.e.n., „tîrgul“ de la Tariverde avea să joace un important rol economic pentru Histria, căreia îi furniza cereale, animale etc., achiziționate sau dobîndite prin muncă din zona înconjurătoare.

Comerțul cu băștinașii este mult ușurat de folosirea „monedei“. Semnele „premonetare“, în forma unor vîrfuri de săgeți, de tip foliform sau, și mai frecvent, cu trei aripioare — așa-numite *scitice* — constituie un prim echivalent al mărfurilor altădată schimbate în virtutea trocului. Se cunosc vîrfuri de săgeți de aceste tipuri de la Constanța (săpăturile din curtea Catedralei), de la Histria, Tariverde etc., dar trebuie subliniată descoperirea celor 1000 de exemplare de la Jurilovca. Constatăm că zona lor de răspîndire — în lumina cercetărilor de pînă acum — nu este prea mare și se reduce doar la cîteva orașe pontice. Dar, începînd cu sec. V î.e.n., Histria bate ea însăși monedă, de tipul numit „cu roata“, adică avînd pe avers patru spițe și pe revers legenda — ΙΣΤ — — ΙΣΤΡΙΗ— numele cetății (C. Preda, în *Histria*, 3 p. 17 și urm.). „Prezența negustorilor greci și întemeierea coloniilor grecești s-au petrecut într-o perioadă în care în masa populației băștinașe, procesul de diferențiere social-economică se adîncise. Răspîndirea obiectelor „monedă“ și a monedei în a doua jumătate a sec. al V-lea î.e.n., atestă o atare diferențiere...“ (D. Berciu, *DID*, 1, p. 110).

Coloniile grecești au contribuit la accelerarea procesului de descompunere a orînduirii comunei primitive din sînul societății autohtone. Acest rol îl putem urmări chiar din analiza succintă a structurii interne a coloniilor grecești — cu deosebire a Histriei — mai mult și mai bine cercetată. Practicile comerciale, atestate încă din secolele anterioare, se intensifică în sec. V—IV î.e.n. ; se formase o pătură de negustori, cu posibilități materiale considerabile, care ajung să concentreze în mîinile lor întreaga putere a cetății, atît cea laică cît și cea religioasă. Din documentele epigrafice cunoaștem întregi familii oligarhice, care transmit din tată în fiu atribute sacerdotale, preeminente. Astfel, către sfîrșitul sec. V și începutul sec. IV î.e.n., *Hippolochos* și *Hegesagores*, fiii lui Theodotos,, iar apoi descendenți ai acestora, slujesc ca înalți prelați ai lui *Apollon Iatros* „Apolo Tămăduitorul“ — ridicîndu-i divinității protectoare a Histriei o statuie și un templu. Din edificiu s-a păstrat o arhitravă pe care se citește : „Feciorii lui Hippo-

lochos al lui Hegesagores — Xenocles și Theoxenos — închină acest lăcaș lui Apollon Tămăduitorul în anul sacerdoțiului lui Hegesagores, fiul lui Theodotos" (traducerea D. M. Pippidi, în *DID*, 1, p. 178—179).

Lăsînd de-o parte aspectul religios care reflectă sfîrșitul epocii, inscripția confirmă întocmai faptul că la Histria exista, ca desigur și în celelalte două orașe grecești din Dobrogea, o pătură aristocratică, în mîna căreia se concentrează bunurile materiale și puterea civică. La polul celălalt, demos-ul, masa populației productive, alcătuită din cetățeni ale căror interese materiale erau afectate de existența regimului oligarhic, începuse lupta pentru dobîndirea libertăților și drepturilor sale legitime. Solicitările de mărfuri în cantități tot mai mari de către aristocrația getică, determină transformări esențiale în caracterul economic al cetății. Multă vreme se efectuase comerțul de tranzit cu produse meșteșugărești aduse din orașele elene ; dar, cu timpul, pentru a face față cerințelor crescînde, unele din articolele solicitate de autohtoni încep să fie făcute în cadrul orașului unde se dezvoltă o serie de ateliere. Sînt semnificative descoperirile dintr-unul din sectoarele de cercetare ale cetății Histria (sectorul Z2) unde au fost degajate cuptoare de ars vasele de lut, datate încă din sec. V î.e.n. De asemenea, apariția monedei locale, cu adînci implicații în viața economică, se adaugă argumentelor că încă din sec. V î.e.n. — probabil, din a doua jumătate — se impune caracterul productiv al cetății. Istoricii pun această transformare în legătură cu vizita făcută de Pericle în bazinul Mării Negre, pentru a cîștiga adepți în liga delio-atică, a cărei menire era lupta contra Spartei. Într-un document epigrafic, ce datează din anii 425/424 î.e.n., între cetățile din Marea Neagră care plăteau tribut ligii deliene, se pare că figurau și cele trei orașe dobrogene ; din nefericire, pe piatra fragmentară nu se mai păstrează decît începutul toponimului întregit, Ka[llatis].

Înțelegem deci că în cetatea de pe malul lacului Sinoe s-au petrecut evenimente interne de ordin social-economic, — așa după cum s-a constatat și în alte orașe grecești-pontice — în cadrul cărora, *demos*-ul lupta pentru instaurarea unui regim democratic. Totul se produce în condițiile unei adînci crize. Înlăturarea oligarhiei și preluarea puterii de către oamenii avuți, dar lipsiți de drepturi, se oglindește perfect în *Politica* lui Aristotel : „Uneori, — scrie gînditorul

antic referindu-se la numeroase aspecte și cazuri de luptă contra oligarhiei din diverse orașe grecești — cînd deținătorii puterii sînt puțini la număr, răzvrătirea se face de oameni cu dare de mînă care n-au parte de dregătorii, așa cum s-a întîmplat la Massalia, la Histria, la Heracleia și în alte cetăți... În aceste orașe oligarhia a făcut loc unei forme de organizare politică mai puțin strictă, la Histria mergînd pînă a se preface în democrație, în timp ce la Heracleia, din mic cum era, numărul deținătorilor puterii s-a ridicat la 600..." (*Politica*, V, 6, 1305, p. 1 și urm. = D. M. Pippidi, *DID*, 1, p. 178).

Împlinirea acestui proces istoric, la Histria în primul rînd și desigur în același chip și în celelalte două cetăți — Tomis și Callatis — produce impulsuri noi, antrenează și declanșează forțe, dezlănțuie energii în virtutea cărora masa celor ce produc — demos-ul — eliberat de dominația oligarhică, dă curs unei activități prestigioase pe linia dezvoltării relațiilor de producție sclavagiste. Negustori, armatori, proprietari de pămînt întrețin o viață economică activă, prosperă, asigurînd metropolelor grecești mărfuri procurate de la băștinașii din Dobrogea, în special pește sărat și grîu. Se întrețin legături cu mari centre ca Milet, Egina, Corint, Atena etc. — fapt dovedit atît prin documente arheologice cît și prin izvoare literare ; această situație o mărturisește și celebrul orator Demostene, către mijlocul sec. IV î.e.n., care spune că Atena importă cereale aproape în exclusivitate din Pont — probabil o bună parte din Pontul vestic. Și era și firesc din moment ce toate cele trei orașe s-au plasat în apropierea unor terenuri agrare rodnice, în cadrul cărora, populația getică asigura mîna de lucru și o producție sporită. Primii coloniști au căutat pămîntul mănos, pe care în patria lor l-au pierdut, din pricini diferite, în folosul aristocrației. În patriile adoptive și-au însușit, din capul locului, loturi (*kleroi*) altădată proprietatea comunităților locale. Laolaltă, noile posesiuni din jurul cetăților, la început suprafețe mici, apoi, din ce în ce mai extinse, alcătuiesc așa-numitul teritoriu rural (*chora*) care, pentru orașele grecești de la noi din țară, se înșiruie de-a lungul litoralului, de la Gurile Dunării pînă la sud de Callatis, iar spre apus, ating linia de mijloc a Dobrogei. Exploatate direct, sau numai intrate sub dependență economică — dacă este să ne referim la cele mai îndepărtate terenuri ale teritoriilor — proprietățile grecești erau lipsite la

început de un fundament juridic ; deci, ele nu se raportau încă cetăţii respective ca părţi integrante, în cadrul cărora locuitorii să aibă aceleaşi drepturi cetăţeneşti ca şi cei din *polis*, ci constituiau numai apanajul unor exploatări de fapt. De drept, vor fi integrate constituţional mai tîrziu, într-un moment pe care istoricii îl leagă de un episod istoric, de natură să fi consacrat în părţile acestea o autoritate politică venită din afară, în măsură să organizeze proprietăţile cu atribute depline ale grecilor, în teritoriile amintite. Unii, cu mai puţin temei, văd în această autoritate pe sciţi — care au locuit multă vreme pe lîngă cetăţi ocupîndu-se cu agricultura, ca acei *Scythae aroteres* de lîngă Callatis — alţii, cu argumente mai plauzibile, aduc în prim plan pe macedoneni, care se vor înstăpîni şi ei în aceste părţi după anul 339 î.e.n. Indiferent de partea cui se va adeveri judecata, sigur este că în a doua jumătate a sec. IV î.e.n., aceste teritorii erau închegate pe deplin şi că jurisdicţia grecească, izvorită din practicile lor de pretutindeni, constituia o realitate (D. M. Pippidi, *Contribuţii*[2], p. 194—198). Aici locuitorii aveau proprietăţi reale, se administrau în contextul cetăţii, după normele şi tradiţia grecească, binecunoscută, care în realitate copiază practicile oraşului-mamă, cărora li se adaugă unele aspecte organizatorice proprii. Astfel, puterea politică aparţine *demos*-ului — acelor cetăţeni cu drepturi depline în cetate. În cele trei cetăţi, organul suprem de conducere îl constituie *Adunarea* (*ecclesia*), menţionată în documente de mai multe ori cu numele de *demos*. Corpul consultativ, *Sfatul* (*bulé*) avea în sarcină treburile curente. Ambele organisme îşi alegeau anual acelaşi preşedinte, al cărui nume apare în documentele epigrafice alături de eponimul cetăţii, în cazul Histriei, de exemplu, preotul lui Apolo Tămăduitorul.

Demosul de la Histria, după originea ioniană a Miletului, se împărţea din punct de vedere politic, în triburi (*philai*). Se cunosc patru astfel de triburi : *Argadeis*, *Aigikoreis*, *Geleontes* şi *Hopletes* ; însă, după modelul obîrşiei ar mai fi trebuit să fie încă două — *Oinopes* şi *Boreis* — atestate la Tomis pînă în epoca romană.

Puterea executivă o administra un colegiu de *arhontes* ; comisia de *synedroi* pregătea alegerile iar cea de *epistatai* organiza şedinţele *Adunării*. Se cunosc şi alţi funcţionari ca : *agoranomul*, însărcinat cu aprovizionarea şi administrarea pie-

ţelor ; *economul*, cu sarcini financiare ; *tamias*, casierul public etc.

Tomisul, avînd aceeaşi origine ionianǎ ca şi Histria, a fost organizat identic, deşi izvoarele sînt sǎrace şi puţin concludente în această privinţă. Se atestă un colegiu al *arhonţilor*, cu atribuţii administrative, şi *hegemonii*, cu funcţii militare. Desigur că vor fi existat şi celelalte colegii la fel şi o serie de funcţionari, pe care-i avem atestaţi însă, deocamdată, numai la Histria.

La Callatis exista, de asemenea, *Adunarea* şi *Sfatul*, iar corpului executiv, alcătuit la începuturile oraşului din cinci *demiurgi*, i se vor substitui, cu vremea, *arhonţii*. Se mai cunosc aici *strategii*, cu sarcini militare etc.

În acest cadru organizatoric, bine orînduit, şi în condiţii social-economice avansate vehiculau valorile materiale şi spirituale ale grecilor din vestul Pontului. Mărfurile produse direct şi schimbate pe produsele muncii autohtonilor, reclamă noi cantităţi de monede, care, de asemenea, se ştanţează în ateliere proprii, de data aceasta nu numai la Histria, ci şi la Callatis, începînd cu sec. IV î.e.n. La Histria, după destrămarea ligii delio-atice, se emit stateri care circulă în toată zona pontică, de la Olbia pînă la munţii Rhodope. Simbolurile lor, pe avers cu divinităţi (Apolo, Demetra, Helios etc.) iar pe revers cu vulturul care ţine peştele în gheare, sînt consacrate pe multe emisiuni. Cele mai bine cunoscute sînt monedele care au pe avers două capete de tineri, aşezate invers, iar pe revers tot imaginea vulturului cu peştele în gheare — probabil semn al bogăţiei în peşte a zonei, dacă presupunerea nu va fi infirmată de o eventuală determinare a vreunei semnificaţii religioase legată de cultul lui Hercule. Pe monedele de la Callatis constatăm, de asemenea, mai multe simboluri ; de o atenţie specială se învredniceşte „spicul de grîu“, reflectare probabil a caracterului agrar al cetăţii şi a practicării comerţului cu cereale.

Secolele V—IV î.e.n. se înscriu în istoria Dobrogei cu un bilanţ activ, ilustrat în puţinele izvoare literare şi epigrafice, dar mai opulent prin cele arheologice, atît din aşezările getice cît şi din oraşele greceşti.

Templul lui Apolo Tămăduitorul de la Histria, ceramica, găsită în mari cantităţi în cetate şi în zona imediat înconjurătoare, şi monedele amintite, se leagă strîns de elemente similare găsite în teritoriul său rural, pînă la mari distanţe.

Realitățile sînt identice la Callatis și la Tomis, chiar dacă datele pe care le avem acum nu sînt, uneori, de însemnătatea celor de la Histria. De exemplu, amintim că la Tomis, în cadrul săpăturilor efectuate în curtea Catedralei între anii 1971—1975, în straturile de cultură materială specifice sec. V—IV î.e.n., au ieșit la lumină ziduri de locuințe sau chiar locuințe cu podele și vetre de lut pe care zăceau fragmente ceramice, monede, diverse instrumente etc. Multe din aceste locuințe au fost distruse de un incendiu survenit în a doua jumătate a sec. IV î.e.n., așa după cum, în împrejurări similare, s-a constatat la Histria.

De asemenea, din teritoriul agricol tomitan avem știri interesante privind evoluția societății băștinașe din sec. IV î.e.n. în baza cercetării unui tumul de la Topraisar. Din mormîntul cu șanț periferic circular, s-au scos 22 de amfore de tip Heracleia și Thasos, un fragment de vas grecesc (*scyphos*) de tip atic, cu figuri roșii, resturi dintr-o oală lucrată cu mîna, de factură indigenă, și oase de cai. Totul este similar unor apariții din necropola tumulară de la Histria, are analogii cu mormîntul „princiar" de la Agighiol, sau cu cel de la Peretu (jud. Teleorman, unde s-au descoperit splendide obiecte de argint).

În așezările amintite pentru sec. V î.e.n., seria descoperirilor ceramice continuă intens pentru sec. IV și următoarele. Repertoriului arheologic cunoscut se adaugă numeroase alte centre din Dobrogea — amintite în literatura de specialitate — în care s-au semnalat practici economice similare.

SCIȚI ȘI MACEDONENI ÎN DOBROGEA. EPOCA ELENISTICĂ

Către a doua jumătate a sec. IV î.e.n., la Gurile Dunării asistăm la importante transformări social-economice și politico-culturale, consecință directă a dezvoltării factorilor locali, proprii societății geților și grecilor, dar și cu unele adaosuri rezultate din imixtiunea unor cauze externe.

Împinse de sarmați, neamurile indoeuropene ale sciților, aflate în apropiere, vor pătrunde spre sud, în special pe zona litorală, ocupînd sub conducerea regelui Ateas unele poziții ; în urma unor aprige lupte cu băștinașii, conduși de acel *rex Histrianorum*, Ateas a cerut ajutor regelui macedonean Filip al II-lea (359—336 î.e.n.). În acest timp, chiar înaintea de-

clanşării luptelor, „regele histrienilor“ moare. Macedonenii, profitînd de această situaţie, caută să-şi fixeze graniţa de nord a regatului lor chiar pe linia Dunării. Astfel, ei intră în conflict cu sciţii lui Ateas, pe care îi atacă în anul 339 î.e.n. Sciţii sînt înfrînţi, iar Ateas, regele lor, dispare ucis. În urma acestor lupte, macedonenii supun regatul odris şi dobîndesc supremaţie asupra oraşelor greceşti şi a întregului teritoriu pînă la Gurile Dunării. Autoritatea noilor cuceritori va spori şi mai mult în timpul lui Alexandru cel Mare, a cărui campanie din 336/335 î.e.n. la Dunăre, contra *tribalilor*, are drept rezultat întărirea poziţiilor cucerite anterior.

Aspectele istorice din a doua jumătate a sec. IV î.e.n. şi din sec. III î.e.n., demonstrează că unele enclave de sciţi rămîn definitiv în Dobrogea, ocupînd cu predilecţie zonele agricole din apropierea oraşelor greceşti, aşa după cum o dovedesc acei „sciţi plugari“ din jurul Callatisului. Relatînd acest fapt Strabon (*Geograph.*, VII, 4, 5, C. 311) consemnează: „Datorită mulţimii locuitorilor de acolo — care au trecut peste Tyras şi Istru şi s-au aşezat în ţinutul de dincoace —, o bună parte din Tracia s-a numit şi ea Sciţia Mică. Tracii, adică geţii, le-au dat pămînt, fie cedînd forţei, fie pentru faptul că pămîntul era nefolositor, o mare parte din el fiind mlăştinos“.

Contactul sciţilor cu geţii, semnalat prin împrumuturi şi sinteze culturale încă din sec. V—IV î.e.n., se accentuează din sec. IV—III î.e.n. nu numai în artă dar şi în economie, printr-o serie de meşteşuguri. Aserţiunea se sprijină pe răspîndirea ceramicii — diferită de cea getică — descoperită chiar la Histria şi în alte localităţi, ca Topraisar, Dinogetia etc., cu particularităţi identice zonelor nord şi vest-pontice. Dar argumentul cel mai puternic îl constituie însă monedele de argint sau de bronz cu efigiile unor căpetenii scitice, aşa-numiţii *basilei*, bătute în atelierele din Callatis şi pe care se identifică numele: *Kanites, Sariakes, Tanusa, Ailios, Akrosas* şi *Charaspes* (V. Canarache, în SCIV, 1, 1950, p. 213—258). Ele vor circula, probabil, paralel cu cele greceşti şi macedonene, ca: *cyzicianul* — staterul de electron şi subdiviziunile sale; staterii de aur de la Filip II, Alexandru şi Lisimah; tetradrahmele de argint şi moneda divizionară de bronz (C. Preda, în *Histria*, 3, p. 48—53). În epoca elenistică, pînă către sfîrşitul ei, cetăţile greceşti din Dobrogea, vor imita emisiunile macedonene şi tracice.

Prin contactul permanent cu populaţia autohtonă, sciţii din Dobrogea vor sfîrşi prin a fi asimilaţi, pierzîndu-se în marea masă a geţilor, astfel încît, izvoarele literare şi arheologice de mai tîrziu arareori îi mai menţionează. De exemplu, poetul Ovidiu, la începutul erei noastre, îi aminteşte mai mult ca pe un simbol istoric, decît ca pe o realitate etnică, sau desemnînd prin numele de „sciţi" pe geţii autohtoni.

Oricum, lor li se datorează denumirea regiunii dintre Dunărea Inferioară şi Marea Neagră de *Sciţia Mică*, prin antiteză cu imensa zonă a sciţilor nord-pontici. Strabon o relatează clar în paragraful mai înainte citat, iar un alt izvor istoric vorbeşte încă înainte de mijlocul sec. IV î.e.n., despre „un fluviu mare care merge prin ţara sciţilor, pe nume Istros, iar mai tîrziu, pe la sfîrşitul sec. III î.e.n. şi începutul sec. II î.e.n., grecii de la Histria folosesc tot termenul de *sciţi* în decretul de cinstire pentru *Agathocles, fiul lui Antiphilos* (D. M. Pippidi, *DID*, 1, p. 234). Aceasta este urmarea firească a vecinătăţii acestui teritoriu cu imensele regiuni scitice din nordul-pontic, de care le despărţea Dunărea, dar şi a prezenţei unor elemente scitice aici.

Mai presus de aceste evenimente cu implicaţii etnice neesenţiale, izvoarele literare, arheologice, epigrafice şi numismatice ale vremii dovedesc clar pentru sec. V—I î.e.n., predominanţa geto-dacică în provincie. Cultura lor, în condiţiile politice şi militare impuse de macedoneni pe litoral — în suita oraşelor greceşti — capătă unele trăsături fundamentale, originale, pe care le vădesc descoperiri numeroase, nu numai în centrele amintite pentru sec. VI—V î.e.n., ci şi în numeroase altele, în care viaţa a pulsat între veacurile IV—I î.e.n.

Politica iniţiată de Filip şi Alexandru pe cordonul vest-pontic, se verifică prin acea organizare incipientă a teritoriului cucerit, căruia i se atribuie un „guvernator al Traciei" — *Thraciae praepositus* — exponent al regatului macedonean. Iar tendinţa aceleiaşi puteri de a ocupa teritoriile bogate din nordul-pontic este perfect ilustrată de campania din anul 326 î.e.n., a guvernatorului Traciei, Zopyrion. Acesta, după ce trece Dunărea şi se angajează nechibzuit cu sciţii, sfîrşeşte prin a fi înfrînt şi ucis undeva în pustiul getic (V. Pârvan, *Getica*, p. 49—50) — aserţiune care lasă să se înţeleagă că între învingători erau geţii, termenul general de „sciţi" nefiind decît o preferinţă a vremii.

Intrate sub atenta supraveghere a macedonenilor, orașele grecești stingherite în activitatea lor tradițională și supuse unei împilări rapace, se vor răscula. În anul 313 î.e.n., garnizoanele lui Lisimah, regele Traciei, sînt alungate din toate orașele vest-pontice începînd de la Tyras în nord și pînă la Messembria în sud. Mișcarea a fost cu atît mai viguroasă cu cît inițiatorii au avut largul sprijin atît al geților și sciților, cît și al unui alt diadoh, *Antigonos al Pontului* — mînat de ambiții personale. Intervenția energică a lui Lisimah face ca răsculații, în frunte cu redutabila cetate a Callatisului, să fie înfrînți. Dar aceasta nu înseamnă deloc aplanarea conflictului. Nu după multă vreme, între anii 310—309 î.e.n., neistovita Callatidă este iarăși în fruntea unei noi și însemnate răscoale și suferă un îndelungat asediu. În anul 306 î.e.n., locuitorii suportau încă rigorile istovitorului război, ceea ce a determinat pe unii dintre ei să plece pe mare, în Bosporul Cimmerian (Crimeea), unde au cerut găzduire regelui Eumelos. Acesta îngăduie unor refugiați callatieni să se stabilească în colonia Psoa (D. M. Pippidi, *DID*, 1, p. 215—218).

Și de data aceasta Lisimah își impune autoritatea asupra tuturor cetăților vest-pontice și nu va întîrzia să inițieze campanii de pedepsire a geților părtași la răscoală, motiv pentru care se îndreaptă cu armatele spre vest. În jurul anului 300 î.e.n. el cucerește însemnate teritorii în dreapta Dunării. Dar geto-dacii din stînga fluviului sub conducerea lui Dromihete — regele unei puternice uniuni tribale — poate chiar stăpîn pe regiunile acum cucerite de Lisimah, intră în conflict cu acesta, tocmai pentru a recupera ceea ce i se luase prin forța armelor. Luptele se succed mai mulți ani la rînd, și întotdeauna victoriile sînt de partea geților care, potrivit practicilor străvechi, i-au lipsit pe invadatori de hrană și apă și au pustiit totul în calea lor. Hărțuiți astfel în Cîmpia Munteană, cuprinși de spaima locurilor necunoscute, tracii pierd orice șansă. Agatocle, fiul lui Lisimah, cade prizonier și stă în captivitate pînă în anul 292 î.e.n. După campania nereușită a lui Agatocle, tracii sînt din nou hotărîți să lichideze pe geți ; dar puternicul lor atac din anul 292 î.e.n., condus de Lisimah, sfîrșește tot rău, însuși regele fiind luat prizonier (Diodor, XXI, 12, cu interpretarea lui V. Pârvan, *Getica*, p. 56—65). În ciuda protestelor vehemente ale războinicilor geto-daci, Lisimah și fiul său se bucură de clemența înțeleptului Dromihete, care le lasă viața și-i eliberează, im-

punîndu-le să retrocedeze teritoriile cucerite. Aceasta nu înainte de a consfinţi pacea, printr-o legătură matrimonială : Dromihete se căsătoreşte cu fiica lui Lisimah (H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 66—68).

Garnizoanele trace rămîn să stăpînească, în continuare, cetăţile de pe litoral pînă în anul 280 î.e.n., cînd, la scurtă vreme după dispariţia regelui trac, îşi fac apariţia în Balcani neamurile celţilor. După ultimele descoperiri, ei pătrund prin nord-vestul Sciţiei Mici către sud şi ajung în Grecia pînă la sanctuarul de la Delfi ; se divid în trei ramuri : una ajunge în Anatolia, alta undeva în Serbia şi cea de-a treia, care ne interesează mai mult, sub conducerea lui *Comontorios*, se stabileşte pentru mai multă vreme pe valea rîului Mariţa, într-o zonă bogată a Traciei, creînd aşa-numitul regat din *Tylis* (poate Tulovo de pe valea Mariţei din R. P. Bulgaria). Căpeteniile celtice, asigurate în limitele unei formaţiuni statale care va dura pînă către sfîrşitul sec. III î.e.n., încearcă şi reuşesc să impună tributuri cetăţilor de la mare dar, după cîte se pare, nu şi celor trei oraşe din părţile noastre : Histria, Tomis şi Callatis. În afara unor urme de cultură materială — cum ar fi o sabie găsită recent într-un mormînt din necropola tumulară de la nordul oraşului Mangalia şi a unor fibule descoperite la Tariverde — o serie de toponime pot fi considerate de origine celtică, atestînd trecerea sau zăbovirea lor prin Sciţia Mică. Astfel, nume de localităţi ca *Aliobrix* sau *Albiorix*, dintr-un punct neidentificat de la nordul Gurilor Dunării, *Noviodunum* (Isaccea) şi *Arrubium* (Măcin) au obîrşie celtică (R. Vulpe, *HAD*, p. 84 ; N. Gostar, în Danubius, 1, 1967, p. 109, nr. 7).

Cît de mare a fost influenţa regatului din Tylis asupra geţilor şi în special a grecilor de pe litoral, nu ştim. Se pare însă că din vremea pătrunderii lor, care coincide cu dispariţia lui Lisimah şi cu luptele pentru succesiune la cîrma regatului tracic, Sciţia Mică îşi reia activitatea normală, cu inerentele perturbări de ordin social şi politic, produse fie de atacuri din afară ale unor căpetenii tracice, fie de tulburări şi crize sociale interne despre care vom relata în continuare.

Oricum, în viaţa celor trei oraşe survin transformări cu implicaţii în sectorul economic atît din pricina dezvoltării lor inegale, cît şi din cauza altor factori. Astfel, la Histria decăderea s-ar lega de înnămolirea accentuată a portului, care-l face de la o anumită epocă impracticabil pentru un comerţ

maritim normal; situaţia se agravează încă de la sfîrşitul sec. IV şi începutul sec. III î.e.n. Golful se transformă în lagună, corăbiile nu mai pot pătrunde în Histria — apare acel *Chituc* pe care grecii îl numesc *Pieptul* — ceea ce duce, implacabil, la decăderea oraşului. Comerţul se transferă către Tomis, înlesnit de calea uşor accesibilă a văii Carasu, care unea cetatea milesiană cu bogatele regiuni ale geto-dacilor din vest — unde luase deja fiinţă portul dunărean *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda) ceea ce duce la o ascensiune vertiginoasă a vechiului emporion maritim. Interesate deopotrivă într-un control al centrului tomitan, Histria şi Callatis, coalizate, se vor opune Bizanţului, puternicul oraş de pe malul Helespontului, ale cărui tendinţe acaparatorii deveniseră manifeste. În anul 260 î.e.n., are loc o sîngeroasă confruntare armată, pe care Memnon din Heracleea Pontică ne-o relatează în următorii termeni: „...a izbucnit un război, pe care-l porniseră bizantinii împotriva callatienilor — aceştia erau colonişti ai heracleoţilor — şi totodată împotriva histrienilor, pentru emporiul de la Tomis, care se află în vecinătatea callatienilor. Aceştia se gîndeau să facă acolo un monopol al lor..." (*FHG*, III B, p. 347—348 = *Fontes*, 1, p. 511). Ştim doar, că în urma conflictului fratricid, Tomisul rămîne în continuare liber, în condiţii de natură să-i asigure prosperitate economică şi înflorire culturală. Faptul acesta se confirmă atît prin apariţia primelor emisiuni monetare la Tomis, încă de la mijlocul sec. III î.e.n., cît şi prin construcţiile de proporţii: edificii publice şi particulare, temple închinate unor divinităţi tradiţionale; se lărgeşte portul şi, desigur, nu vor fi lipsit teatrul şi gimnaziul, indispensabile instruirii şi cultivării cetăţenilor.

Circulaţia bănească, corespunzătoare unui trafic intens cu lumea băştinaşilor, se remarcă în sec. III şi II î.e.n. şi prin emisiuni proprii ale autohtonilor. Dacă pentru sciţi cunoaştem deja mai multe piese cu efigiile unor „basilei" şi geto-dacii s-au dovedit, de asemenea, receptivi în faţa unor astfel de practici, ştanţînd monede cu chipurile şefilor lor. La *Somova* (jud. Tulcea), *Mihai Viteazul* (jud. Constanţa) şi într-o localitate necunoscută, s-au descoperit în ultimele decenii trei monede care au pe avers imaginea unui bărbat tînăr cu legenda la genitiv — *Basileos Moskonos* — a regelui Moskon. Este vorba de un tip monetar propriu geţilor din dreapta Dunării de Jos, datat în sec. III î.e.n. Progresele

societății getice pe linia dezvoltării forțelor și a relațiilor de producție, în cadrul cărora influența elenistică este evidentă, a avut mari implicații : adîncirea diferențelor sociale cu apariția în forme mai evidente a unor comandanți puternici, șefi de triburi sau de uniuni tribale care, potrivit uzanțelor vremii, se vor numi *basilei* — ca și la sciți. Este cazul acestui Moskon din părțile de nord ale Dobrogei (poate chiar acel *rex Histrianorum* amintit în episodul invaziei scitice, sub Ateas) și cu acei „protectori" ai grecilor menționați în inscripții. În această ordine de idei este locul să amintim decretul săpat pe o stelă de piatră de la Histria cu numele lui *Zalmodegikos*, șef geto-dacic al cărui etimon amintește de *Zalmoxis*, principală divinitate a panteonului lor. Lui Zalmodegikos i se trimite o delegație care solicită restituirea atît a unor cetăți cît și a unor venituri. Analiza inscripției demonstrează că cetatea de pe malul lacului Sinoe era sub oblăduirea căpeteniei geto-dacice din nordul sau nord-vestul Dobrogei, care-și oferea serviciile în schimbul unor remunerații substanțiale (D. M. Pippidi, *Contribuții*[2], p. 167—185).

Către sfîrșitul sec. III și începutul sec. II î.e.n., o altă inscripție în limba greacă ni-l înfățișează în postură de protector pe basileul *Rhemaxos*. Decretul histrian în cinstea lui *Agathocles*, fiul lui *Antiphilos*, se referă la atacurile brigandești ale unei căpetenii tracice, pe nume *Zoltes*, cu urmări nefaste pentru cetate și pentru teritoriul său rural. Meritul lui Agathocles e acela de a fi știut să oprească raidurile prădalnice ale căpeteniei tracice, fie cu sume de bani, fie prin negocieri care sfîrșeau prin stipularea unor înțelegeri, cel mai adesea nerespectate, fie chiar cu forța, după cum relevă inscripția : „...iar mai tîrziu, călcînd tracii jurămintele și învoiala și tot dînd năvală (pe pămînturile cetății), ales de popor comandant cu depline puteri al teritoriului și strîngînd oșteni voluntari dintre cetățenii și dintre barbarii adăpostiți în cetate, a păzit ogoarele și turmele și grînele pînă la trecerea (spre noi) a regelui *Rhemaxos*..." (D. M. Pippidi, *Contribuții*[2], p. 186—221 = *DID*, 1, p. 229). Apărătorul histrienilor contra lui Zoltes, *Rhemaxos*, pare a fi, după mai multe opinii, un basileu din stînga Dunării. Dispunea de suficiente forțe din moment ce orașul de pe malul lacului Sinoe stabilește cu el o legătură politică destul de trainică și capabilă să le garanteze apărarea în situații critice — ca aceea a conflictelor cu Zoltes. Momentul se înscrie în suita eveni-

mentelor din sec. II î.e.n. și următoarele, cînd în ciuda prezenței unor forțe străine pe teritoriul Dobrogei, regii uniunilor tribale din Cîmpia Munteană și din sudul Moldovei, vor face totul pentru a menține în sfera lor de influență teritoriul amenințat din dreapta fluviului. Adăugăm, de asemenea, neîncetatele încercări ale geților de a controla sau de a supraveghea, sub o formă sau alta, cetățile grecești — pe care le proteguiau.

Primejdiile de felul acelora pricinuite de Zoltes, se vor dubla către sfîrșitul sec. III și începutul sec. II î.e.n., prin apariția bastarnilor, popor migrator de neam germanic, care-și făcuse simțită prezența în regiunea Gurilor Dunării. Imixtiunea lor în Sciția Minoră se va resimți multă vreme. Dovada ne-o furnizează atît izvoarele literare cît și cele arheologice — ultimele ilustrate prin tezaure monetare, morminte, podoabe etc. Sosirea lor la Dunăre întîmpină rezistența înverșunată a geților. Ei sînt aceia care în jurul anului 200 î.e.n., suferă mai întîi rușinea unei înfrîngeri, pe care apoi, la scurtă vreme, regele *Oroles*, va ști s-o transforme în victorie. Ni se relatează de către Strabon că spre sfîrșitul sec. III î.e.n. și începutul sec. II î.e.n. Delta Dunării ar fi fost deja un apanaj bastarn, unul dintre triburile lor au ocupat regiunea „motiv pentru care au fost numiți peucini" — de la insula Peuce din Deltă (*Geogr.*, VII, 3, 15). Pînă în prezent informația literară este confirmată și de materialele arheologice. În cazul în care știrile sînt reale este de presupus că stabilirea lor aici să fi avut repercusiuni în economia Histriei, al cărei pescuit nestingherit altădată, putea fi grav afectat.

Oricare ar fi fost situația externă, este demn de remarcat că toate cele trei orașe vest-pontice cunosc în sec. III—II î.e.n., în plină epocă elenistică, o prosperitate pe măsura dovezilor răspîndite deopotrivă în incintele lor, dar și în regiunile geto-dacice dintre cele mai îndepărtate. Amforele cu sau fără ștampilă, în care vinurile și uleiurile fine luau calea așezărilor de la Dunăre și Carpați, formează în zilele noastre loturi impresionante în patrimoniile muzeale ; Sinope, Thasos, Rhodos, apoi Cnidos și Cos — iată cîteva dintre centrele atestate pe ștampile, de unde veneau mărfurile grecești (V. Canarache, *Importul amforelor stampilate la Istria*, București, 1957, passim).

Legăturile economice şi culturale, înlesnite mult de căile navigabile ale Mării Negre şi ale Dunării, au asigurat Dobrogei o reţea care se întindea din nordul pontic pînă în sudul mediteranean, iar spre apus ajungea pînă în centrul Europei. Se reconstituie şirul unor importante oraşe, partenere în competiţia negustorească: Olbia şi Chersones în nordul Mării Negre, Apollonia, Messembria, Bizanţ, Atena, Delos etc. în sud, ca să nu amintim decît cîteva din mulţimea centrelor care ne interesează. Din Thasos, spre exemplu, vine acel Peisistratos al lui Mnesistratos, care în veacul al III-lea î.e.n., înalţă la Histria un splendid templu pentru „Marele Zeu" ; fragmente arhitectonice din acest edificiu, lucrate în marmură după canoanele genului doric, împrăştiate acum în zona sacră a cetăţii între templul lui Zeus Polieus şi cel al Afroditei, sînt minunate dovezi de rafinament artistic şi arhitectural.

O judecată obiectivă a stărilor sociale din centrele greceşti de la mare, cu precădere prin datele oferite de oraşul Histria, duce la încheierea că în ultimele veacuri ale erei vechi, se adînciseră contradicţiile sociale. În chip inerent, acumularea unor averi de către unii reprezentanţi ai negustorilor, meşteşugarilor, armatorilor, proprietarilor de pămînturi ş.a., a dus la detaşarea unei pături de oameni avuţi, faţă de masa celor care erau deopotrivă producători şi contribuabili. Se adaugă sărăcimea şi sclavii, întotdeauna o entitate nemulţumită, nevoită să participe la acţiuni revendicative — desigur, în limitele şi cu specificul epocii.

Atacurile din afară, eforturile sporite ale oraşelor de a depăşi crize militare prin intermediul unor importante sume din avutul obştesc, tributuri plătite unor basilei geto-daci, nemulţumirile interne din sînul claselor de jos, au făcut să apară instituţii şi persoane care, prin caracterul lor filantropic, încercau să salveze situaţiile critice. Aşa-numita *sitonie* era o instituţie care făcea ca din hambarul public să se împartă nevoiaşilor grîu ; un negustor cartaginez, consimte să cedeze oraşului Histria o cantitate de cereale ; un cetăţean bogat, *Diogene al lui Diogene*, împrumută obştea în împrejurări dificile cu o sumă de bani ; toate aceste acte constituie însă paleative, în forma unor încercări de stingere, chiar şi vremelnice, a ostilităţilor sociale. Semnificativ este, de asemenea, termenul epigrafic *tarahai* (ταραχαί), tradus prin „război civil", consecinţă a unor tulburări provocate dincolo

de cetatea Histria de către bastarnii vecini din Deltă, cu implicații în sînul anumitor stări sociale, a căror natură este greu de precizat (D. M. Pippidi, *Contribuții*[2], p. 87—90).

Redus doar la aceste cîteva sumare știri, capitolul vieții sociale din orașele grecești se adaugă aceluia al băștinașilor geți din sec. III—I î.e.n., aflați într-o avansată fază a democrației militare, în cadrul căreia, vîrfurile aristocratice se vor identifica prin țel cu bogătașii greci, iar masa de rînd, oamenii liberi — agricultori, meșteșugari, păstori, războinici — constituie fundamentul social al unităților lor tribale.

*

În condițiile social-economice ale epocii elenistice apar și se dezvoltă idei și forme laice sau religioase într-un ansamblu cultural pe care îl reconstituim grație monumentelor arheologice descoperite mai ales în ultima vreme. Viața spirituală în coloniile grecești îmbracă veșmintele tradițiilor metropolitane, legăturile permanente și intense cu orașele din Grecia, Asia Mică, Nordul Pontic etc., fiind chezășia conservării limbii, obiceiurilor, credințelor religioase, practicilor instituționale etc.

Inscripțiile de epocă elenistică de la Histria reflectă respectarea atît a graiului cît și a aspectelor religioase ioniene. La Callatis se remarcă dialectul doric de la Megara și, implicit, Heracleea Pontică. Foarte puțin sau chiar deloc alterată de influențe străine, limba a constituit pentru grecii, atît de dispersați în lumea pontică și mediteraneană, singurul mijloc de unitate și înțelegere.

Centrele de adîncă tradiție culturală, Atena, Milet, Cyzic, Megara, Rhodos etc., au iradiat strălucite idei filozofice și științifice cu ecouri remarcabile în coloniile pontice. Aici, după obiceiul vremii, educația tineretului constituia o sarcină de familie, dar și una de stat — civică. În gimnazii se asigura instrucția tineretului, încă de la o vîrstă fragedă : mai întîi *efebii*, de la 18 la 20 de ani, și apoi *tinerii* (*neoi*) de la 20 la 30 de ani, formau obiectul profesiunii gimnaziarhilor, care se îngrijeau atît de educația intelectuală cît și de cea fizică. Cei cu înclinații mai serioase către învățătură, puteau merge, în măsura posibilităților materiale, să-și desăvîrșească studiile în orașe de renume cum ar fi Cyzic. Astfel din inscripția de la Histria, pusă în onoarea medicului *Diocles*, *fiul lui Arte-*

midoros din Cyzic, reiese că „fiind chemat de Popor și ținînd în cetatea noastră un număr mare de expuneri și de lecții, a dobîndit prin ele bună faimă" (Em. Popescu, în SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 343—365).

Cît de vie se arată predilecția localnicilor pentru cultură și știință, o dovedesc izvoarele literare și urmele arheologice. Seria unor învățați de la Callatis, cunoscuți, indirect, grație unor scriitori de mai tîrziu, confirmă că ecouri ale spiritului cultural din Grecia propriu-zisă străbăteau distanțele și erau respectate cu mult simț chiar și în orașe îndepărtate ca cele din Dobrogea. Este de amintit celebrul *Demetrios din Callatis* (sec. III î.e.n.) istoric și geograf, autor al operei *Despre Asia și Europa* ; *Istros Callatianul* (sec. III î.e.n.), literat și critic literar, după cîte se pare autorul lucrării *Despre tragedie* ; *Satiros „Peripateticul"* (sec. III î.e.n.), tot literat, creator al genului biografic — lui i se datorează *Viața lui Euripide* ; *Heracleides Lembos* (sec. II î.e.n.), gramatic, biograf și istoric, înalt funcționar în Egiptul Lagid, a scris o viață a lui Arhimede, din nefericire dispărută, la fel ca și operele celorlalți cărturari enumerați.

Considerată și sub alte aspecte, viața cultural-artistică a orașelor vest-pontice înregistrează progrese în sculptură — domenii în care unele opere de valoare au format obiectul importului, altele au prins viață în orașele locale, fie că este vorba de statui și basoreliefuri de piatră, marmură sau bronz, fie imagini modelate în pămînt ars. Se știe că lui *Apolo Tămăduitorul* (Iatros) i s-a ridicat o statuie, de la care numai baza de marmură neagră se conservă în muzeul Histriei ; tot din același oraș se cunoaște un cap al lui Helios de la o statuie de marmură albă ; de la Tomis ni s-au păstrat capul lui Apolo și cel al Afroditei lucrate cu multă finețe în marmură ; de asemenea, s-au descoperit elemente arhitectonice frumos decorate cu scene mitologice, ca lupta cu amazoanele, Artemis la vînătoare sau splendide frize împodobite cu bucranii și ghirlande ș.a.

Panteonul grec și cel local geto-dacic, uneori în amestec alteori individualizate conform cu trăsăturile originare, sînt bine reprezentate prin statui și basoreliefuri ale unor divinități adorate cu predilecție, în orașele grecești și în mediul rural daco-getic.

Dintre zeitățile panteonului clasic grecesc, lui Zeus, Afroditei și lui Apolo le-au fost închinate temple, statui și relie-

furi votive. De asemenea, Artemis, Atena, Cybele, Demetra, Dioscurii ş.a. sînt atestaţi printr-o serie de monumente descoperite în cele trei oraşe greceşti ; uneori, pentru unele divinităţi, sînt cunoscute mai multe monumente de la Callatis. Dionysos, însoţit de epitete ca *Dasyllios*, *Carpophoros*, *Bakheus*, au o largă popularitate, asociaţiile de credincioşi din acea vreme lăsînd importante monumente ridicate lui spre adorare, poate cu ocazia anumitor sărbători. Cît priveşte *Marele Zeu*, de semnificaţie mitologică cu implicaţii în lumea greacă dar şi tracă, i se ridică la Histria în sec. IV î.e.n., un minunat templu de marmură în stil doric (D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, p. 81—95).

Multora dintre divinităţile enumerate li se consacrau sărbători anume, de largă popularitate în toate oraşele de pe litoral : *Dionysiile*, pentru Dionysos — cu un cult public şi unul tainic, rezervat iniţiaţilor ; *Thargelia*, pentru Apolo şi Artemis ; *Hermaia*, în cinstea lui Hermes ; *Taureia*, pentru Poseidon ş.a. (D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, Bucureşti, 1969, p. 284—310).

Religia grecilor a contaminat şi pe băştinaşii geto-daci, dar permanent s-a manifestat şi în celălalt sens din moment ce întrepătrunderile mitologice constituie uneori esenţa atributelor unor divinităţi. *Marele Zeu* de la Histria — poate tracul *Derzelas*, întîlnit foarte frecvent sub diferite ipostaze în mediul tracic, a fost una dintre divinităţile mult adorate de autohtoni, care-i acordă sensuri şi atribute multiple. Iconografia sa, cunoscută din sutele de monumente descoperite, a fost împrumutată din mediul elenistic, dar suportînd multe modificări. Numele de *Cavalerul trac*, sub care a intrat în literatura de specialitate, este o denumire modernă. Din mediul băştinaş, în care el evoluează sub influenţa substratului religios, el pătrunde, mai apoi, chiar în lumea elenică din Pont.

Riturile şi ritualurile geto-dacice şi greceşti, se aseamănă şi dau măsura întrepătrunderilor culturale reflectate în necropolele din sec. IV î.e.n., atît prin incinerare ca practică comună, obişnuită — fără să excludem înhumarea — cît şi ca inventar funerar alcătuit îndeobşte din vase ceramice şi alte obiecte de utilitate personală, atît de provenienţă getică cît şi grecească.

Capitolul VI

SCIȚIA MICĂ ÎN CADRUL REGATULUI GETO-DAC AL LUI BUREBISTA (SEC. I î.e.n.)

În timp ce populația getică din dreapta Dunării își depăna firul vieții într-un proces evolutiv complex, avînd concursul orașelor grecești de la mare, dar înfruntînd și adversități din partea unor seminții care nu-i depășeau ca nivel de civilizație (de exemplu sciții, bastarnii) din sudul balcanic apare o nouă forță care va modifica radical peisajul istoric de la Dunăre. Ne referim la expansiunea Romei, în a cărei concepție politică acest fluviu trebuia să devină un îndepărtat, dar puternic hotar al său. La sfîrșitul sec. III î.e.n. și în cursul sec. II î.e.n., Iliria, iar apoi, la mijlocul sec. II î.e.n., Grecia — Achaia — și Macedonia devin provincii romane. Țara tracilor dintre Haemus și Dunăre devine un stat clientelar, însă în sec. I î.e.n., dinastia locală tracă sfîrșește prin a fi definitiv la dispoziția autorităților romane. Teritoriile geto-dacilor de la Dunărea Mijlocie și Inferioară sînt tot mai mult amenințate, iar orașele grecești iau măsuri de precauție. Poziția economică și strategică atît de însemnată a teritoriului dintre Dunărea de Jos și Mare, determină Roma să-și îndrepte privirile mai de timpuriu în această parte. Prilejul îl oferă episodul celui de-al treilea război mitridatic dintre anii 74—71 î.e.n., cînd într-o acțiune de diversiune îndreptată contra orașelor grecești vest-pontice, intrate în alianță cu Mitridate al VI-lea Eupator, regele Pontului (120—63 î.e.n.), guvernatorul Macedoniei, Marcus Terentius Varro Lucullus le ocupă, controlînd apoi tot litoralul, de la Apollonia în sud (Sozopol, R. P. Bulgaria) și pînă la Gurile Dunării în nord. Histria, Tomis și Callatis, ca și populațiile getice din teritoriile apropiate, cunosc pentru prima oară apăsarea noilor veniți. Dar opresiunea romană s-a dovedit de la început, pe cît de grea, pe atît de precară și efemeră în condițiile în

care nici grecii şi nici localnicii geţi nu puteau accepta prezenţa garnizoanelor străine, gata oricînd să-şi întindă stăpînirea peste teritoriile care formau dintotdeauna obiectul posesiunii, muncii şi traiului lor. De aceea romanii, conştienţi de evidenta ostilitate, în lumina practicii lor de cuceritori, vor încerca cu abilitate diplomatică să cîştige simpatia şi adeziunea supuşilor la politica lor. Se statornicesc raporturi de bună convieţuire în baza unor tratate — exemplul tipic fiind cel prea bine cunoscut, încheiat între Roma şi Callatis în anul 72/71 î.e.n., imediat după campania lui Varro Lucullus. Este un *foedus* (tratat) care consacra bunele raporturi reciproce între Roma şi cetatea doriană, implicit cu stipulaţii din care decurgeau avantaje şi obligaţii pentru ambele părţi. Era, desigur, un fel mascat prin care romanii îşi exercitau tutela, asemenea tratate de alianţă constituind pentru ei o practică obişnuită, în sfera căreia s-au integrat desigur şi Tomisul şi Histria (D. M. Pippidi, în St. Cl., 15, 1973, p. 57—67).

Dar roadele acestei politici aveau să se lase mai mult timp aşteptate. Grecii şi geţii nu puteau admite o schimbare atît de bruscă a stării lor. La declanşarea unei nemulţumiri generale au concurat suficiente motive. După numai zece ani de dominaţie a ţărmului mării, masa autohtonilor, sprijinită de greci, s-a răsculat. Pentru liniştirea revoltaţilor este trimis prea puţin înzestratul general, *C. Antonius Hybrida*, proconsul al Macedoniei, ale cărui oşti — spun izvoarele — „suferiră o înfrîngere, lîngă cetatea istrienilor" (Dio Cassius, XXXVIII, 10, 2 = *Fontes*, 1, p. 671).

Primul care se gîndeşte şi caută explicaţia unei astfel de victorii a geţilor şi grecilor împotriva lui C. Antonius Hybrida este Vasile Pârvan (*Getica*, p. 78). Cuceririle romane în Balcani şi înaintarea lor către Dunăre impuneau triburilor geto-dace să se unească. Meritul unificării uniunilor de triburi geto-dace revine lui Burebista. Mai mult chiar, el lărgeşte hotarele regatului, întinzîndu-l pe o arie care merge de la Carpaţii nordici pînă în Balcani şi din Podişul Boemiei pînă la ţărmul Mării Negre. Era un reflex al vecinătăţii cu romanii, ale căror acţiuni ofensive în nord, la Dunăre, trebuiau stăvilite cu forţe mari şi bine organizate. De aceea, în legătură cu bătălia de la Histria, din 62—61 î.e.n., se întreba justificat Vasile Pârvan, dacă „nu însuşi Burebista va fi fost comandantul cetelor geto-bastarne care au sfărîmat pe Anto-

nius, luîndu-i steagurile“ (*loc. cit.*). Cu rezervele cuvenite, ar fi să înțelegem că victoria de lîngă zidurile Histriei a fost determinată chiar de prezența regelui geto-dac pe teatrul operațiunilor războinice.

Alungarea romanilor reprezintă pentru geții din dreapta Dunării amînarea cotropirii lor, iar pentru grecii de la Histria, Tomis și Callatis înseamnă schimbarea unui stăpîn cu altul, pentru că, nu peste multă vreme, ei își vor pierde libertatea, curmată chiar de aliații lor din anul 61 î.e.n. La o dată pe care istoricii o caută după anul 55 î.e.n., Burebista, conform planului său de întărire al frontului antiroman, atacă fulgerător și pune stăpînire pe orașele grecești, începînd cu Olbia, din nordul Pontului Euxin, la gurile Bugului, și terminînd în sud la Apollonia. Excepție face Dionysopolis (Balcic, R. P. Bulgaria) pe care Acornion reușește să-l ferească de cotropire, datorită serviciilor pe care le făcuse lui Burebista, slujindu-l pe regele daco-geților în activitatea sa diplomatică.

Știrea uimitoarei acțiuni a lui Burebista, transmisă de geograful Strabon (*Geogr.*, VII, 3, 11) și de către Dion Chrisostomul (*Orationes*, XXXVI, 4), a impresionat mult pe contemporani. Informațiile culese pe cale epigrafică și arheologică lasă să transpară situația prin care au trecut locuitorii orașelor cucerite. Documentul cel mai prețios care ni-l înfățișează pe Burebista în toată măreția și gloria sa, este decretul în cinstea lui Acornion din Dionysopolis. Din textul său aflăm că acest oraș scapă de cucerire, fiindcă încă de mai multă vreme întreținea relații amicale cu geții. Dionysopolitanii relevă elogios că Burebista *„a devenit cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Thracia și stăpînul întregii țări de dincolo și de dincoace de fluviu“*.

Aminteam că statul dac se întindea în sud, pînă la Haemus și că deci, devenise vecin cu Macedonia, la vremea aceea provincie romană. Aceasta a îngăduit regelui să se amestece în treburile interne ale Romei care de pe atunci se prefigura în imperiu. Astfel, cu ocazia luptelor civile dintre Caesar și Pompei, se înțelege cu acesta din urmă — mesagerul fiind Acornion — dar, înfrîngerea sa în anul 48 î.e.n., dă prilej celuilalt să nutrească planul cuceririi Daciei.

În cadrul planului de întărire și rezistență contra puterii romane, regele daco-get, integrează stăpînirii sale bogatele orașe grecești Histria, Tomis și Callatis, cu teritoriile lor

rurale și cu tradiționala lor activitate comercială, la care de mult încă rîvnea și Roma. Iată de ce se produce impetuosul său atac care, prin rezultatele sale, duce la consolidarea autorității getice față de romani. Fără să se menționeze în chip expres în vreun document, este totuși de amintit că unii istorici contemporani întrevăd în inscripții și vestigii arheologice, datate în sec. I î.e.n., urmele acestui atac. O inscripție din Messembria (Nesebăr, R. P. Bulgaria) atestă numele a trei ofițeri — *strategi* — care s-au remarcat prin faptele lor „în timpul războiului împotriva regelui Burebista" (IGB, I, 2, 323) ; o alta de la Odessos (Varna, R. P. Bulgaria) lasă să se înțeleagă cum că locuitorii orașului se întorc din bejenie, la o vreme care coincide cu data dispariției de pe firmamentul istoric a întemeietorului primului stat dac.

Dar cele mai importante știri despre cucerirea armatelor geto-dacice pe țărmul vest-pontic, provin din cetatea Histria. Aici, în sectorul sacru, observațiile stratigrafice și resturile unor importante construcții distruse la mijlocul sec. I î.e.n., dau înfățișarea sumbră a cetății distruse din temelii. Apoi cunoscutul decret al lui Aristagoras, fiul lui Apaturios, emendat în ultima vreme și datat în a doua jumătate a sec. I î.e.n., face aluzii directe la evenimentul comentat, motiv ce ne îndeamnă să și cităm o parte din el : „Întrucît Aristagoras al lui Apaturios, coborîtor dintr-un părinte de seamă și din strămoși binefăcători ai Obștii . . . . năzuind să le urmeze pilda și să calce pe urmele lor, la întoarcerea în patrie, *după nenorocirea abătută asupra orașului, cînd cetatea era fără ziduri, iar locuitorii se găseau din nou în primejdie...*" (D. M. Pippidi, *DID*, 1, p. 284).

Un al doilea document epigrafic din aceeași cetate milesiană și tot din aceeași vreme conține numele unor cetățeni care, după o gravă distrugere a orașului, acționează la refacerea lui, operațiune considerată, pe bună dreptate, ca o „a doua întemeiere" a sa (D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, p. 193—201).

Tot în legătură cu momentul supunerii de către Burebista a Histriei, se poate vorbi de o monedă a celților din tribul *boii*, emisă în prima jumătate a sec. I î.e.n., care a pătruns în aceste părți fie prin intermediul unui soldat celt din oastea regelui geto-dac, fie ca urmare a legăturilor economice statornicite unitar pe întinderea marelui regat.

Izvoarele literare şi arheologice antice se fac ecoul actului războinic în sine, provocat de Burebista în Dobrogea. Dar trebuie avută în vedere şi necesitatea realizării unei forţe dacice capabile să reziste pericolului roman, aceasta într-un moment în care oraşele vest-pontice înclinau, în politica lor externă, către Roma.

Pe de altă parte, dacă oraşele greceşti au avut de suferit, aşa după cum s-a arătat, întinsa regiune dintre Dunăre şi teritoriile rurale ale cetăţilor vest-pontice, s-a bucurat permanent de o evoluţie normală. Societatea getică şi-a continuat viaţa în cadrul ei firesc, pe treapta de dezvoltare a democraţiei militare. Urmele arheologice dovedesc progresele civilizaţiei getice din Sciţia Mică, constatată fie prin resturi ceramice şi prin existenţa unor morminte de incineraţie, fie prin legăturile economice strînse dintre greci şi geţi, ilustrate printr-o mare gamă de amfore şi monede.

Pe aceeaşi linie a cunoaşterii civilizaţiei getice din sec. I î.e.n., se înscrie o aşezare în curs de cercetare lîngă Enisala, de unde provine un interesant vas de mari dimensiuni, a cărui recentă apariţie aruncă lumini noi asupra meşteşugului ceramic practicat de geţi în aceste părţi. Cît priveşte relaţiile cu grecii de pe litoral continuă şi în această vreme schimburile comerciale, statornicite din secolele anterioare ; subliniem astfel, pătrunderea în mediul autohton a numeroase amfore — între care predomină tipul Sinope cu ştampilă — cît şi ale altor articole care formau obiectul schimburilor comerciale curente.

Descoperirea la Hîrşova a unor fragmente de amfore elenistice tîrzii, precum şi a unui opaiţ lucrat la roată, databil tot în sec. I î.e.n., a impus adoptarea unei ipoteze mai vechi a lui Vasile Pârvan (*Inceputurile vieţii romane la Gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 55 = ed. a 2-a, Bucureşti, 1974, p. 52) potrivit căreia, pe dealul cetăţii Carsium a existat o aşezare getică, anterioară construirii castrului de către romani. Exemplele pot continua. Dar, osebit de aceste atestate arheologice din sec. I î.e.n., cărora fără îndoială într-un viitor apropiat vor veni să li se adauge multe altele, un document epigrafic recent, readuce în discuţie, importanta problemă a localizării *Argedavei* din timpul lui Burebista. Căutată de specialişti şi plasată ipotetic la *Arcidava*, în Banat, sau la Popeşti pe Argeş — *Ordessos* în antichitate — (ba chiar şi în Moldova, după alte păreri), în lumina noului do-

cument ar fi mai plauzibil să se accepte că orașul mult disputat, să fi ființat în Dobrogea, de unde provine inscripția datată pe vremea și cu numele împăratului Marcus Aurelius (161—180 e.n.) și pe care se citește clar toponimul *Arcidava* (Al. Suceveanu, în RRH, 14, 1975, 1, p. 111—118). Fără să intrăm în problematica istorică suscitată de neașteptatul document, subliniem însă posibilitatea că locul pe care l-a vizitat în urmă cu peste 2000 de ani diplomatul Acornion din Dionysopolis, să se identifice cu toponimul getic din Sciția Mică, de epocă romană. Aceasta ar întări și mai mult ipoteza că statul geto-dac de la mijlocul sec. I î.e.n. a marcat o dezvoltare considerabilă pe plan social, economic și politic și că *Arcidava* — ca și multe alte centre din Sciția Mică, cum ar fi *Carsium*, *Troesmis*, *Aegyssus*, *Genuela* etc. — dăinuie mai mult timp, sfîrșind însă prin a se integra procesului de romanizare.

Prezența organizată a geto-dacilor în Dobrogea, chiar și după dispariția în anul 44 î.e.n. a lui Burebista, asasinat de unele căpetenii nemulțumite, va fi remarcată și mai tîrziu în cadrul confruntărilor cu armatele romane.

Capitolul VII

DOBROGEA SUB DOMINAŢIE ROMANĂ: 29/28 Î.E.N. — SFÎRŞITUL SEC. III E.N.

INSTAURAREA STĂPÎNIRII ROMANE ŞI EVENIMENTELE CARE FRĂMÎNTĂ DOBROGEA ÎN SEC. I—III E.N.

Statul geto-dac se fărîmiţează după moartea lui Burebista. Romanii, urmărind cu perseverenţă cucerirea bazinului inferior al Dunării, au reuşit pînă la urmă să-şi întindă stăpînirea aici, fie că au atras de partea lor unele vîrfuri conducătoare, fie că au zdrobit rezistenţa altora. Astfel, către începutul deceniului al şaptelea î.e.n., cele trei autorităţi getice din Dobrogea, *Roles*, *Dapix* şi *Ziraxes*, din pricina atitudinii lor diferite faţă de adversar, dau acestuia posibilitatea să se înstăpînească în Sciţia Mică.

În dorinţa de a-şi recîştiga teritoriile cotropite, geţii din nordul Dunării, conduşi de regele *Dicomes*, aliaţi cu bastarnii lui *Deldon*, atacă în sudul Dunării, ceea ce îl hotărăşte pe proconsulul Macedoniei *Marcus Licinius Crassus* să acţioneze energic contra lor. Astfel, în anii 29/28 î.e.n., cu concursul lui Roles, „aliatul şi prietenul poporului roman“ (*Socius et amicus Populi Romani*), romanii îl înving pe Dapix undeva în mijlocul regiunii, zidindu-l de viu cu oştenii săi în peştera *Keiris* (neidentificată încă). Continuînd ofensiva spre nord, îl atacă pe Ziraxes şi-l asediază în capitala sa *Genucla* — de asemenea nedeterminată.

Geto-dacii şi bastarnii sînt învinşi. În anii 29/28 î.e.n., romanii se stabilesc pe litoral şi la Gurile Dunării, extinzîndu-şi mai tîrziu puterea asupra întregii regiuni. Dominaţia lor durează aproape şapte veacuri, integrînd regiunea geţilor pontici marii lor arii de dominaţie.

Dacă oraşele greceşti formează din capul locului ţinta cuceririi romanilor, restul regiunii, cea cuprinsă între teritoriile rurale ale grecilor şi malul Dunării, este încredinţată, prin mandat, regilor odrişi, granizoanele lor instituindu-şi dominaţia în vechile fortificaţii getice. Proaspătul hotar, stabilit

pe țărmul mării și la Dunărea Inferioară, nu înseamnă însă cucerirea definitivă și totală a acestui teritoriu. Integrarea se va desăvîrși mai tîrziu și mai dificil. Atacurile dacilor, sarmaților și bastarnilor din nordul fluviului fac stăpînirea romanilor extrem de precară. Forțele romane și odrise aveau de făcut față incursiunilor repetate din nordul fluviului, în cadrul cărora mai hotărîți și mai temuți erau geții — aceasta din dorința legitimă a eliberării unui teritoriu care le aparținea în sud și de îndepărtare a unor armate străine dominatoare, neavenite. Ei înțelegeau că unitatea lor etnică este destrămată și că numai prin luptă se putea reface.

În schimb, pe litoral, orașele grecești — și ele amenințate de „geții cei războinici", de bastarni și de sarmați — intuesc conjunctura favorabilă și înțeleg avantajele ce vor decurge de pe urma colaborării cu noii veniți. Histria, Tomis și Callatis întrevăd că viața lor economică tradițională va spori nestînjenit sub scutul protector al acvilei romane.

Din primele momente ale supunerii lor, ele sînt puse sub oblăduirea guvernatorului provinciei Macedonia, ceea ce înseamnă că depind direct de Roma. Așa explicăm de ce Octa vian Augustus, alege drept loc de exil al poetului Publius Ovidius Naso, îndepărtatul oraș din „țara sciților", Tomis. Momentul istoric este important fiindcă operele de exil ale lui Ovidiu, dintre anii 9—17 e.n. — *Tristia* (Tristele) și *Ex Ponto* (Ponticele) — sînt surse istorice inestimabile pentru români, care lasă să transpară — dacă ne referim la evenimentele vremii — starea de nesiguranță a recentei stăpîniri romane, într-o zonă atît de ostilă și mereu rîvnită de adevărații ei stăpîni, geții. Conflictele romanilor cu localnicii se repetă tot timpul de-a lungul sec. I e.n. Pentru starea de alarmă din primii ani ai erei noi, Ovidiu ne lasă mărturii demne de cea mai mare încredere. Dealtfel, tot de la el desprindem unele caracteristici foarte importante privindu-i pe geți sau pe alți alogeni învecinați, sarmați, bessi, sciți ș.a., ale căror obiceiuri, deprinderi, credințe și însușiri războinice le cunoștea bine (N. Lascu, în vol. *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, p. 119—191).

În această vreme, probabil între anii 9—11 e.n., consulul Sextus Aelius Catus, întreprinde o mare campanie de pedepsire în nordul Dunării, în Cîmpia Munteniei, pentru a nimici focarele de unde iradiau pericolele getice. Cu această ocazie, relatează Strabon, generalul „a strămutat din teritoriul de

dincolo de Istru în Tracia cincizeci de mii de oameni luați de la geți, neam vorbind aceeași limbă cu tracii. Și acum ei locuiesc acolo, iar numele lor este *moesi*" (*Geogr.* VII, 3, 10 = *Fontes*, 1, p. 237). Este vorba deci de o masivă strămutare a unor geți din Cîmpia Munteană în dreapta Dunării, poate pe teritoriul Dobrogei cucerită recent, pe care izvoarele ne-o desemnează cu numele de *Ripa Thraciae*. Se completau astfel satele și orașele devastate de războaie, în scopul de a se munci pămînturile părăsite și pentru constituirea unei pături de contribuabili. Acțiunea este analoagă unei colonizări și trebuie subliniat că romanii au înțeles s-o înfăptuiască numai cu populație identică aceleia din partea locului, cu geți. Urmarea firească, pe care Ovidiu ne lasă s-o deducem, a fost că geții se vor răzbuna prin atacuri puternice, asupra garnizoanelor romane. În anul 12 e.n. ei atacă Aegyssus (Tulcea) și-l cuceresc. Regele odris, Rhoemetalces, ajutat de romani, abia reușește să îndepărteze pericolul getic. Cu această ocazie, ofițerul roman Vestalis — *primipilus* — se distinge în lupte. Pentru bravura sa, Ovidiu îl elogiază în versuri de un înalt lirism. În anul 15 e.n. este atacat Troesmis (Iglița-Turcoaia, jud. Tulcea), important centru militar și el eliberat de geți, ca și Aegyssus, pentru scurt timp ; riposta romanilor în frunte cu comandantul Moesiei, Lucius Pomponius Flaccus, are drept urmare că — relatează Ovidiu — „cumplita rîpă a Istrului a devenit sigură".

Pentru a curma nenumăratele răscoale și luptele dinastice ale tracilor și pentru a se asigura un control efectiv și direct la Dunăre, Tracia este transformată, în anul 46 e.n., în provincie romană. *Ripa Thraciae* — Dobrogea — va depinde însă de Moesia, o altă provincie romană la sudul Dunării. Această măsură administrativă și militară corespunde importanței strategice a zonei de la Gurile Dunării. Vor fi aduse aici trei legiuni (vezi p. 86) cărora li se adaugă flota de pe Dunăre : *classis Flavia Moesica*. În felul acesta linia Dunării se întărea considerabil.

Un prețios document epigrafic descoperit și comentat de Vasile Pârvan și mai apoi rediscutat de către D. M. Pippidi (*Contribuții*[2], p. 349—385), cunoscuta *Hotărnicie a lui Manius Laberius Maximus*, de la 25 octombrie anul 100 e.n., printre alte știri prețioase privind Histria, conține și numele guvernatorilor provinciei Moesia, care au ocîrmuit-o între anii 47—68 e.n. : *Flavius Sabinus* (50—57 e.n.) ; *Tiberius*

Plautius Silvanus Aelianus (circa 57—67 e.n.) şi *Pomponius Pius* (67—68 e.n.). Dar importanţa cea mai mare a documentului, redactat în limba latină şi în limba greacă, păstrat într-o copie (în 2 exemplare), realizată probabil în epoca Severilor, rezidă în faptul că locuitorii Histriei cer şi obţin să li se respecte privilegiile mai vechi, potrivit cărora pot pescui în Deltă, au dreptul să taie lemnul de pin pentru făclii, fără să plătească vamă, li se respectă hotarele teritoriului lor rural etc.

Guvernatorul *Ti. Plautius Silvanus Aelianus*, care şi-a exercitat mandatul între anii 57—67 e.n., are numele săpat pe lespedea funerară a familiei sale, de la *Ponte Lucano*, lîngă Tibur-Tivoli, în Italia ; de acolo aflăm ştiri importante referitoare la istoria noastră veche. El este acela care în anul 62 e.n., întreprinde expediţii la nordul Dunării, pentru a linişti pe geţi, bastarni, roxolani, sciţi ş.a. Trecînd prin Moldova şi Ucraina, ajunge la Chersonesul Tauric, instaurînd pretutindeni pe unde a trecut, un viguros control. La întoarcerea din această campanie, strămută în dreapta Dunării circa 100 000 de „transdanubieni", între care mulţi istorici văd în majoritate pe geto-daci, pe lîngă bastarni şi sarmaţi. Scopul strămutării este absolut identic cu cel pe care, cu o jumătate de veac mai înainte, îl realizase Aelius Catus : popularea unei zone devastate de permanentele incursiuni, cu noi „tributari" (*ad praestanda tributa*), precum şi crearea unei zone de siguranţă dincolo de graniţă, o măsură folosită adeseori de romani la frontierele imperiului.

Atacurile celor din nordul Dunării continuă însă pe întinderea întregului sec. I e.n., cu deosebită intensitate între anii 62—70 e.n. Violent a fost cel al geto-dacilor dintre anii 69—70 e.n. cînd multe castre de pe Dunăre sînt distruse. Cu mare greutate generali ai împăratului Vespasian (69—79 e.n.) şi apoi cei ai lui Titus (79—81 e.n.) reuşesc să le stăvilească.

Împăratul Domiţian (81—96 e.n.) iniţiază în anul 86 e.n. o suită de reforme administrative menite să dea mai multă pondere sistemului defensiv de la Dunărea de Jos, deseori străpuns de geto-daci. Acestea erau în realitate replici date statului geto-dac refăcut şi în plină ascensiune. Dacia constituia acum — ca şi altădată pe vremea lui Burebista — o reală şi primejdioasă ameninţare pentru romani. În dorinţa refacerii unităţii lor politice, geto-dacii atacă mereu şi nu

arareori succesele lor sînt răsunătoare. Sub Domițian, oștirile dacilor îl înfrîng pe C. Oppius Sabinus, guvernatorul Moesiei, și-i produc un dezastru lui Cornelius Fuscus. Pentru a preveni astfel de neplăceri care ar fi putut avea urmări grave, Domițian aplică reforme militare și administrative constînd, în principal, din împărțirea Moesiei în două: *Moesia Superior* și *Moesia Inferior*. Celei din urmă i se integrează *Ripa Thraciae*, începînd de la vest de *Oescus* (Ghighen, R. P. Bulgaria) și pînă la Gurile Dunării. I se afectează inițial două legiuni: Leg. V Macedonica cu sediul la *Oescus* și Leg. I Italica, la *Novae* (Șistov, R. P. Bulgaria) și mai multe trupe auxiliare (R. Vulpe, *DID*, 2, p. 69—77).

Acestor măsuri li se datorează succesele dobîndite mai apoi de Tetius Iulianus. Energicul general întreprinde o mare campanie contra lui Decebal pe care-l înfrînge, dar pacea încheiată dă regelui geto-dac mari posibilități de redresare. Dacia rămîne în continuare o forță de temut pentru Roma. Numai că, după Domițian și după scurta domnie a lui Nerva (96—98 e.n.), urmează la tronul imperial Traian (Marcus Ulpius Traianus, 98—117 e.n.). De numele său și al lui Decebal (87—106 e.n.) — se leagă unele dintre cele mai crîncene războaie ale lumii antice, care au avut drept teatru de operațiuni atît Dacia cît și Moesia Inferioară.

Vechiul plan al lui Cezar de a cuceri Dacia lui Burebista este reactualizat de către Traian, în forme noi și pe cu totul alte temeiuri politice și economice: forța crescîndă a geto-dacilor lui Decebal însemna o stavilă serioasă în calea expansiunii romane. Hotărît să lichideze repede focarul dacic, Traian concentrează la Dunăre forțe uriașe. Dio Cassius, în a sa *Istorie romană* (LXVII, 6, 1) scrie: „Cel mai însemnat război de atunci al romanilor a fost cel împotriva dacilor, asupra cărora, în vremea aceea, domnea Decebal. Duras care domnise mai înainte, lăsase lui Decebal de bună voie domnia pentru că era... foarte priceput la planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător și se pricepea să folosească izbînda, dar și să iasă cu bine dintr-o înfrîngere. Din această pricină, multă vreme a fost un dușman de temut pentru romani". La 25 martie anul 101 e.n., Traian declanșează atacul. Desfășurarea ostilităților dintre anii 101—102 e.n. ar fi putut fi foarte bine cunoscută dacă am fi moștenit însemnările, chiar

ale împăratului „Despre războaiele cu dacii" — *De bello Dacico* — din nefericire pierdute. Dispariția lor nu ne este compensată decît de unele frînturi de știri literare — de dată mai tîrzie — și în special de cele două mari monumente comemorative ridicate în amintirea acestor evenimente: Monumentul triumfal de la Adamclisi și Columna lui Traian de la Roma.

Inteligența și abilitatea diplomatică l-au ajutat pe Decebal să aprecieze exact pericolul roman, față de care raportul de forțe îi era nefavorabil. Pentru compensare, croiește ingeniosul plan potrivit căruia, alcătuiește o vastă coaliție antiromană, compusă din neamuri care trăiau la nordul și nord-estul Daciei: daci din afara statului său, sarmați, roxolani, neamuri germanice (buri) ș.a. Laolaltă aceștia trebuiau să dezlănțuie un atac fulgerător, în iarna dintre anii 101—102 e.n., atunci cînd armatele romane erau angajate în luptele cu însuși Decebal, la nordul Dunării. Se crea astfel o diversiune bine mascată (R. Vulpe, în St. Cl., 6, 1964, p. 205—232). Printr-o vijelioasă înaintare, se traversa Moldova de la Nord la Gurile Dunării și prin Moesia Inferioară, unde băștinașii simpatizau cu aliații, se ajunge spre Balcani. Trupele romane erau astfel învăluite pe la sud, drumurile de legătură și de aprovizionare le erau tăiate, ele însele prinse apoi, ca într-un clește, puteau fi zdrobite fără cruțare. Se conta și pe o Dunăre înghețată care n-ar fi permis flotei romane — *Classis Flavia Moesica* — să se miște rapid cu trupe. Dar, după cum ne lasă izvoarele să înțelegem, cu precădere reliefurile istoriate ale Coloanei de la Roma, împăratul Traian a reușit să iasă cu forțe masive în întîmpinarea adversarului dezlănțuit, deoarece Dunărea nu înghețase atît de mult încît să nu mai poată fi navigabilă. Într-o primă înfruntare cu dacii, sarmații catafractari și burii sînt înfrînți într-o localitate din Moesia, pe locul căreia împăratul dispune mai apoi să se ridice un *„oraș al victoriei"* — Nicopolis ad Istrum (Nikiup, R. P. Bulgaria) — despre care amintesc Ammianus Marcellinus și Iordanes. Legăturile armatelor romane cu sudul erau salvate, dezastrul îndepărtat, dar nu definitiv. Aliații lui Decebal caută să se replieze, iar rîndurile lor rărite în lupte se reîmprospătează cu forțe daco-sarmatice noi, dintre acelea care întîrziaseră să ajungă pe locul operațiunilor de la Nicopolis ad Istrum. Aceștia ocupă poziții prielnice desfășurării unei noi bătălii pe platoul din apropierea actualei co-

mune Adamclisi, din sud-vestul Dobrogei. A urmat una dintre cele mai sîngeroase bătălii, romanii fiind la un pas de nimicire ; Columna traiană și Monumentul triumfal reflectă acest moment critic. Forța și superioritatea tactică a romanilor decid însă victoria în favoarea lor. A fost lovitura de grație dată geto-dacilor, soarta războaielor daco-romane hotărîndu-se aici. Învinsă această coaliție antiromană, participanții au fugit ori s-au supus Romei. Forțele ce-i mai ședeau la dispoziție lui Decebal erau reduse și departe de a putea efectua lupte de amploare. În fața dezastrului iminent, Decebal cere pace, la care Traian consimte. Pacea din anul 102 e.n. nu este de fapt decît un armistițiu pentru refacere. Cel de-al doilea război daco-roman dintre anii 105—106 e.n., pune capăt conflictelor cu regele erou al dacilor. Hărțuit și fugărit, Decebal se sinucide, iar capul său, tăiat apoi, de un centurion, Tiberius Claudius Maximus, este trimis împăratului în tabăra sa din Munții Daciei, la Ranisstorum. (În 1965 s-a descoperit în satul Grammeri, de lîngă Filippi, în Macedonia, stela funerară a ofițerului Ti. Claudius Maximus, pe care se citește că el a „capturat pe Decebal și capul acestuia l-a dus (împăratului) la Ranisstorum (*quod cepisset Decebalum et caput eius pertulisset ei Ranisstoro*).

În urma acestor războaie, o mare parte a Daciei este transformată în provincie romană, iar Dunărea, de la izvoare și pînă în Deltă, devine un fluviu roman. Legătura între cele două maluri ale sale din partea inferioară, s-a realizat.

În amintirea și pentru comemorarea marilor bătălii cu dacii, Traian ordonă ridicarea Monumentului triumfal de la Adamclisi, în anul 109 e.n. și a Coloanei de la Roma în anul 113 e.n. Lîngă monumentul triumfal, un mausoleu adăpostea rămășițele unui *prafectus castrorum* — comandant al castrelor — căzut eroic în luptă, poate într-unul dintre cele mai critice momente ; în apropierea acestor două monumente se ridică un mare altar funerar, pe pereții căruia s-au scris în piatră numele a peste 3 800 de ostași romani căzuți pe cîmpul de bătălie. Lor le-a fost făcută impresionanta și laudativa dedicație : *In honorem et memoriam fortissimorum virorum qui pugnantes pro re publica morte occubuerunt* — „În cinstea și în amintirea bărbaților prea viteji care luptînd pentru patrie, au murit" (R. Vulpe, *DID*, 2, p. 80—97).

La circa 1,5 km spre apus de monument s-a ridicat cetatea Trofeului lui Traian — *Tropaeum Traiani* — supra-

pusă unei așezări getice, care avea să devină cu timpul unul dintre cele mai mari orașe ale antichității dobrogene, obiectul unor importante și intense cercetări din zilele noastre. Capătă rang de municipiu, crește mult în prestigiu și chiar în perioade de restriște locuitorii săi, după o practică a vremii, își intitulau emfatic cetatea *splendidissima civitas Tropaeensium* — „preastrălucita cetate a tropeenilor“ (V. Pârvan, în BCMI, 4, 1911, p. 3 ; Em. Popescu, în St. Cl. 6, 1964, p. 185—205).

După încetarea ostilităților, împăratul Traian se ocupă intens de organizarea teritoriului cucerit la nordul Dunării, cît și de vechea provincie Moesia Inferior — ambele formînd în concepția autocratului un singur bastion, puternic întărit, pentru a apăra granița dunăreană și pontică. Se dă o mare atenție organizării militare a *limes*-ului scitic, într-un climat favorabil de dezvoltare a vieții economice, culturale etc. Se fac mutații de ordin militar ; marile unități de pe vremea lui Domițian își dobîndesc alte reședinte : Legiunea a XI-a Claudia este fixată la Durostorum (Silistra) iar Legiunea a V-a Macedonica, la Troesmis (Iglița-Turcoaia, jud. Tulcea) (Em. Doruțiu-Boilă, în SCIV, 23, 1972, 1, p. 45—62). Cea de a treia legiune afectată provinciei Moesia Inferior rămîne la Novae (Șistov). Subunități ale acestora și unități auxiliare împînzesc întreaga provincie. Se pare că tot Traian este acela care a avut inițiativa întemeierii pe malul stîng al Dunării capetele de pod de la Bărboși, la gura Siretului ; de la Orlovka-Cartal (poate celticul Aliobrix ?), în fața Isaccei (Noviodunum) ; de la gura Ialomiței, în fața cetății Carsium — Hîrșova ; de la Dichiseni, peste drum de Altinum (Oltina).

Flota de pe Dunăre se întărește, drumurile interne se reorganizează. Începînd din timpul lui Traian și continuînd cu ceilalți împărați din dinastiile Antoninilor și a Severilor, se intensifică legăturile Moesiei Inferioare cu zonele limitrofe, pe uscat și pe apă, totul încadrîndu-se imensei arii de dominație romană. Cetățile vest-pontice vor juca un rol important ceea ce ni se dezvăluie prin descoperiri arheologice, epigrafice și numismatice. Chiar dacă Tomisul nu devenise încă un mare oraș, fiind reședință a *federației pontice*, se intitula plin de mîndrie „oraș de căpetenie al întregului Pont Stîng“.

În general, Moesia Inferioară cunoaște sub Antonini o mare înflorire, prilejuită de așa-zisa *Pax Romana*, din sec. II e.n. : intens trafic comercial pe mare și pe fluviu ; se dez-

voltă agricultura ; se înmulţeşte mîna de lucru asigurată prin coloniști și autohtoni ; drumurile și vămile stau în atenţia guvernatorilor. Solicitudinea de care se bucură hotarul Dunării Inferioare din partea împăraţilor romani, atît din punct de vedere militar-administrativ, cît şi economic, cultural şi religios, se confirmă cu ştiri moştenite din izvoarele literare, dar în special cu cele de natură arheologică, epigrafică şi numismatică. Însuşi împăratul Hadrian (117—138 e.n.) călătoreşte în Moesia Inferioară de două ori ; în anul 118 e.n., pentru a linişti răscoala sarmaţilor roxolani iar apoi, prin anii 123—124 e.n., cînd stă multă vreme la Dunăre, pentru a se îngriji personal de treburile atît de complicate ale provinciilor de aici.

Sub *Antoninus Pius* (138—161 e.n.) la Dunărea de Jos se găsesc numeroase enclave de veterani şi negustori — romani sau romanizaţi — convieţuind cu geţii băştinaşi. Se contopeau şi se împleteau interese de tot felul, într-o comuniune bine ocîrmuită şi apărată. Inscripţiile şi ruinele construcţiilor din oraşele de pe litoral sau de pe limesul dunărean, la fel ca şi alte mărturii de viaţă materială şi spirituală sînt deosebit de numeroase pentru această vreme. Chipul împăratului Antoninus Pius apare ca efigie pe monedele emise în toate cele trei cetăţi pontice, iar numele său apare pe numeroşi stîlpi miliari găsiţi la Callatis, 23 August, Sinoe, Seimeni, Bărboşi etc.

Sub succesorul său, Marcus Aurelius (161—180 e.n.), se produc două evenimente importante, cu implicaţii în viaţa provinciei Moesia Inferior. De-a lungul Dunării are loc în anul 166 e.n., o mare mişcare războinică a neamurilor germanice ale *quazilor* şi *marcomanilor,* care a provocat o panică neînchipuită la Roma şi în urma căreia împăratul a concentrat forţe imense pentru înăbuşirea ei.

În anul 167 e.n., dacii liberi din nord au invadat Dacia romană, iar bastarnii şi sarmaţii fac, de asemenea, incursiuni prădalnice în imperiu.

Pentru întărirea frontului dunărean, legiuni şi cohorte din Moesia Inferior au fost transferate în Pannonia, iar în anul 167 e.n. Leg. a V-a Macedonica se mută în Dacia, la Potaissa. Dobrogea rămîne slab apărată, oricînd vulnerabilă, ceea ce s-a dovedit în anul 170 e.n., cînd se produce un al doilea mare eveniment în viaţa Moesiei Inferioare : invazia costobocilor (daci liberi din nordul ţării). În trecerea lor

DOBROGEA ROMANĂ

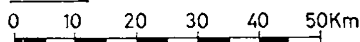
ÎN SECOLELE I-III E.N.

LEGENDA

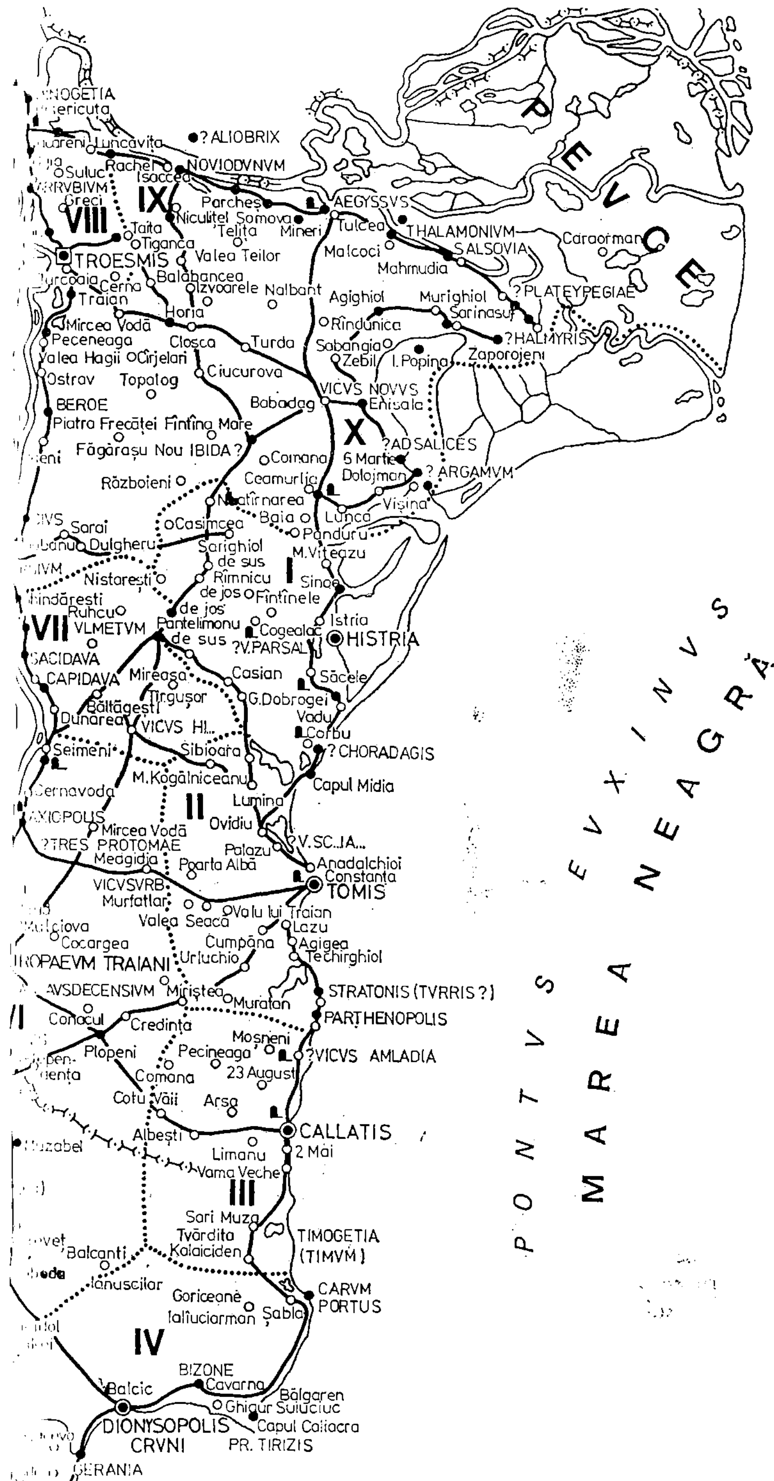
- ORAȘE ȘI CETĂȚI ANTICE
- PRINCIPALELE CETĂȚI ELENICE
- MUNICIPII ROMANE
- DRUMURI ROMANE
- COLOANE MILIARE
- LOCALITĂTI ACTUALE CU RESTURI DIN EPOCA ROMANĂ
- LIMITE DE TERITORII

SCARA

0 10 20 30 40 50Km

DINOGETIA
Șendreni
Brăila
Dichiseni
Cet. Pătulului
Călărași
? FLAVIANA
? SVCIDAVA
Muza
Pîrjoaia
Mîrleanu
? CIMBRIANAE
Canlia
Dervent
ALTINVM
Guzgun
Bugeac
Negureni
I. Corvino
Ostrov
Galița
Nastradin
Băneasa
Danvvivs
DVROSTORVM
Malăk Preslăvat
Oltenița
Popina
Vetrina
Tătărița
Cochirleni
Rahova
CANDIDIANA
TEGVLICIVM
Arab Tabia
Almalîu
Dobromir
Kărgiev
TRANSMARISCA
TUTRAKAN
Turtucaia
Brestovene
Atmageaua Tătărească
Caraomur
Cociular
Chiase Aidin
? VICVS...
Asan
Capacii
Azapicr
Armutli
Zagorți
Bazaurt
Caraul
Pascaleva
Isperih (Kemanlar)
Tolbuhin
Bazargic
Ezerce
ABRITVS
Razgrad
Arnaut Kuius
? FORUM SEMPRONII
Traslica (Sazlî)

PEVCE
? ALIOBRIX
NOVIODVNVM
AEGYSSVS
THALAMONIVM
SALSOVIA
? PLATEYPEGIAE
? HALMYRIS
TROESMIS
VICVS NOVVS
? AD SALICES
? ARGAMVM
IBIDA ?
BEROE
HISTRIA
VLMETVM
CAPIDAVA
? CHORADAGIS
AXIOPOLIS
? TRES PROTOMAE
TOMIS
TROPAEVM TRAIANI
STRATONIS (TVRRIS ?)
PARTHENOPOLIS
? VICVS AMLADIA
CALLATIS
TIMOGETIA (TIMVM)
CARVM PORTUS
BIZONE
DIONYSOPOLIS
CRVNI
PR. TIRIZIS
GERANIA
PONTVS EVXINVS
MAREA NEAGRĂ
I
II
III
IV
VII
VIII
IX
X

fulgerătoare spre sudul provinciei, către Nicopolis ad Istrum atacă așezări romane apărate de garnizoane, ca Libida (Slava Rusă, jud. Tulcea), Ulmetum (Pantelimonul de Jos, jud. Constanța), Tropaeum Traiani (Adamclisi, jud. Constanța) ș.a. În ultima localitate s-au descoperit două documente epigrafice care atestă evenimentul : pe una figurează numele unui băștinaș *Daizus Comozous*, ucis de costoboci ; pe cea de a doua este amintit *Lucius Fufidius Lucianus*, un înalt funcționar al cetății, de asemenea omorît de atacanți.

Din descoperirile făcute reiese că a existat o susținută activitate constructivă, cu precădere în orașele de pe litoral atît înainte cît și după atacul costobocilor, cu inerenta întrerupere provocată de evenimentele din timpul lui Marcus Aurelius. Totodată sporește importanța orașelor și fortificațiilor de pe *limes*, se acordă atenție drumurilor și vămilor, agriculturii, meșteșugurilor, comerțului și vieții spirituale în totalitatea ei. O statuie loricată din Tomis ni-l înfățișează pe Marcus Aurelius în atitudine triumfală, iar de la Ostrov — lîngă Durostorum — provine capul unui remarcabil portret al împărătesei Faustina cea Tînără. Tot din această vreme s-au găsit la Callatis mai multe morminte cu un bogat inventar funerar, dintre care se desprinde sarcofagul unei femei bogate în care se păstrau părți din corp bine conservate și următoarele obiecte : podoabe de aur, de sticlă și bronz, fragmente din încălțăminte și îmbrăcăminte, ghirlande și coroane de flori carbonizate etc.

Către sfîrșitul sec. II e.n., provincia își revine total. Trupele transferate din Dobrogea sînt readuse, cu excepția Leg. a V-a Macedonica, lipsa ei fiind suplinită cu vexilații ale Leg. I Italica. Progresele din Moesia Inferior se remarcă și sub împărații dinastiei Severilor — de fapt ultima mare perioadă de înflorire a Dobrogei romane. Din această vreme se evidențiază activitatea guvernatorului C. Ovinius Tertullus (198—202 e.n.), printr-o operă constructivă de mari proporții, la fel ca și grija pentru amenajări și întrețineri de drumuri. Din ordinul acestui guvernator s-a ridicat o piatră de hotar între Vicus Buteridava (com. Mihai Viteazul, jud. Constanța) și moșia Messiei Pudentilla, de către Vindius Verianus, prefectul flotei — desigur *Classis Flavia Moesica*.

Un eveniment de o însemnătate deosebită în viața imperiului este promulgarea acelei *Constitutio Antoniniana*, din anul 212 e.n., sub domnia împăratului Caracalla (211—217

e.n.). Este o lege potrivit căreia obțineau cetățenia romană toți locuitorii liberi ai imperiului, de la care erau excluși așa-numiții *deditici* (vezi p. 93, 105). Legea are meritul de a fi produs accentuate egalizări sociale și un reviriment urban, de pe urma cărora au beneficiat și locuitorii provinciei de aici.

Mijlocul sec. III e.n. reprezintă pentru Imperiul roman începutul unei perioade de grele încercări social-politice și militare, provocate de contradicțiile interne și accentuate considerabil de neîntreruptele dispute pentru tron, precum și de atacurile tot mai violente ale popoarelor libere de la granițele imperiului. În Sciția Mică această perioadă, cunoscută sub numele de Anarhia militară, coincide cu epoca unor mari migrații, cu atacuri pustiitoare la frontieră — ceea ce pune imperiul la grea încercare. Criza economică se manifestă în formele sale cele mai acute. Sub domnia lui Maximin Tracul (235—238 e.n.), cînd se declanșează propriu-zis anarhia, atelierele monetare ale orașelor din provincie abia dacă mai bat monede. Doar Tomis, Callatis și Marcianopolis (Devnia, R. P. Bulgaria) se mai bucură de acest avantaj.

Războiul civil se extinde. La tronul imperial se succed la intervale scurte de timp mai mulți împărați ridicați de armate diferite : Maximin Tracul este nu numai înscăunat de armatele din Moesia Inferior, dar și originar de aici. Apoi, rînd pe rînd, Gordian I și II (238), Pupienus și Balbinus (238) și în sfîrșit ceva mai lunga domnie a lui Gordian III (238—244) ilustrează elocvent drama imperiului cuprins de anarhie. Gordian III și Filip Arabul (244—249) fac mari eforturi pentru a stăvili atacurile carpilor și goților. Aceștia apăruseră la Dunărea de Jos sub Pupienus și Balbinus — invaziile lor repetîndu-se la intervale de timp foarte scurte, cărora cu greu le poate face față Tullius Menophilus, guvernatorul provinciei, iar rănile produse de dezastrul atacului din 238, se vor vindeca foarte greu. Totuși stăruințele sale și ale altor guvernatori, vor reuși să producă o oarecare înviorare în viața provinciei, fapt dovedit prin numeroase descoperiri din timpul împăratului Gordian III. Apoi, atacurile din 245—247 e.n., îl obligă pe Filip Arabul la reacții foarte energice. Îi bate pe carpi la Dunăre în mai multe rînduri, motiv pentru care emisiunile monetare din timpul său poartă legenda *Victoria Carpica.*

O conjunctură favorabilă dă barbarilor posibilitatea ca în anul 248 e.n. să formeze o mare coaliție : goți, carpi, taifali,

peucini (bastarni), hasdingi (vandali) etc., sub comanda a două căpetenii, *Argaithus* şi *Guthericus*, atacă şi devastează crunt Dobrogea. De data aceasta, cei mai violenţi sînt goţii. Războiul civil, ce îmbrăca forme acute, face să dispară Filip Arabul, în locul căruia îmbracă purpura imperială Traianus Decius (249—251 e.n.). În timpul său are loc o nouă şi violentă invazie a goţilor conduşi de regele Kniva ; în drumul său spre Tracia, Dobrogea este din nou pustiită. Cu toate că într-o primă bătălie, cea de la Nicopolis ad Istrum, goţii sînt învinşi, ei reuşesc să-şi refacă forţele şi să angajeze o a doua mare luptă, care are loc în 251 la *Abrittus* (Razgrad, R. P. Bulgaria) în sudul Moesiei Inferioare. În această luptă dispare eroic însuşi viteazul împărat-soldat, Traianus Decius.

Semnele marasmului social, endemic, le dau numeroasele tezaure monetare ascunse în această vreme de restrişte.

Atacurile goţilor şi ale altor seminţii transdanubiene s-au repetat în 258, 263, 267 ; luptele civile — conjugate deseori cu atitudini violente anticreştine — luau forme virulente. În anul 267 e.n., atacul goţilor şi herulilor se produce şi pe mare cu aproape 500 de corăbii. Au loc distrugeri masive mai ales în nordul Dobrogei : *inter haec Scythae per Euxinum navigantes, Histrum ingressi multa gravia in solo Romano fecerunt* („Între timp sciţii navigînd prin Pontul Euxin, au intrat pe Dunăre şi au făcut multe nenorociri pe teritoriul roman" — *SHA*, *Vita Gallieni*, 13, 6 = *Fontes*, 2, p. 103). Se pare că acum se declanşează acel *excidium Histriae*, despre care pomeneşte Iulius Capitolinus (R. Vulpe, St. Cl., 11, 1969, p. 157—171). Semnificativ este, de asemenea, că în această vreme împăratul Gallienus (253—268 e.n.) însărcinează pe Cleodamos să supravegheze repararea incintelor anumitor cetăţi, în vederea unor rezistenţe viitoare.

În anul 269, goţii împreună cu heruli, gepizi, bastarni sarmaţi ş.a., îmbarcaţi pe un număr impresionant de corăbii, ajung în Moesia Inferior şi o atacă. Este lovit crunt Tomisul, dar rezistă. S-ar explica prin masivitatea zidurilor sale şi, poate, graţie acelei reţele de canale subterane, care au îngăduit locuitorilor şi apărătorilor săi să iasă din încurcătură (V. Barbu, *Tomis, oraşul poetului exilat*, Bucureşti, 1972, p. 95—98). Migratorii au înaintat însă în sud, unde îi întîmpină împăratul Claudiu al II-lea Goticul (268—270), mai întîi în Macedonia, apoi chiar în Moesia Inferior. Bătălia decisivă s-a dat la Naissus (Niş, R. S. F. Iugoslavia), pe valea

rîului Margus. Au murit, după unele izvoare, 50 000 de transdanubieni. S-au îngropat acum multe tezaure monetare, între care şi cel compus din peste 8 000 de piese de bronz descoperit la Callatis (C. Preda, în SCIV, 12, 1961, 2, p. 241—249).

Bătălia de la Naissus reprezintă vîrful marilor conflicte cu goţii. Acestea, deşi continuă, nu mai au virulenţa anterioară, slăbesc în intensitate. De asemenea, se produce şi în imperiu o îmbunătăţire a situaţiei social-economice şi politice, se ajunge la o perioadă de relativă linişte, aceasta mulţumită împăraţilor Aurelian (270—275 e.n.) şi Diocleţian (284—305).

Aurelian are meritul de a fi repurtat o victorie asupra goţilor care au atacat Dobrogea în 271 ; el zdrobeşte undeva în stînga Dunării 5000 dintre aceştia, în frunte cu regele Canabaudes, luîndu-şi titlurile de *Gothicus Maximus* şi *Dacicus Maximus*. În 272 e.n., îi zdrobeşte şi pe carpi. Cei scăpaţi cu viaţă au fost colonizaţi undeva pe Dunăre, lîngă Carsium şi se pare că din această vreme datează acel *Vicus Carporum*. Tot acum locuitorii din Durostorum pun o inscripţie de laudă pentru împăratul care i-a distrus pe carpi între *Carsium* (Hîrşova) şi *Sucidava* (Pîrjoaia-Izvoare) : *[quot] imperator Aurelianus vicit [reginam Ze]nobiam inviso [sque tyrannos et Carpos... inter Ca]rsium et Sucid[avam delevit...]* şi le-a refăcut cetatea. (V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, în Rivista di Filologia e di Instruzione clasice, 2, 1924, p. 322). La fel se dovedeşte şi la Tropaeum pe baza unei alte inscripţii pusă de *Ordo splendidissima Municipii Tropaei (în loc de splendidissimus)*.

Unitatea imperiului era refăcută, iar pacea, în bună măsură restabilită. Aurelian se îngrijeşte de reorganizarea *limes*-ului dunărean. În acest context de refacere se plasează şi actul părăsirii Daciei — cu care ocazie se retrag armata şi funcţionarii din aparatul administrativ — marea masă a locuitorilor însă continuîndu-şi viaţa pe loc, în condiţiile date ale vremii.

Moesia Inferior are de suferit de pe urma acestei retrageri, deşi *limes*-ul se va întări mult. Că este aşa o dovedeşte acţiunea împăratului Probus (276—282 e.n.), care a primit supunerea a peste 100 000 de bastarni, pe care i-a fixat locului ca *dediticii*, în părţile carpato-dunărene depopulate. În vremea lui se înmulţesc castrele de pe limes şi se pare că tot atunci se construieşte porţiunea mai veche a valului din Bu-

geacul Basarabiei. Este foarte probabil că tot în timpul lui Probus s-a ridicat şi zidul de apărare al Histriei, la fel ca şi cel al Tomisului ; în cazul celui din urmă, dovada ne-o oferă o monedă cu efigia împăratului descoperită în emplecton.

Considerată în general, istoria Imperiului roman în sec. III e.n. poartă pecetea agravării simptomelor decadenţei economice. Se adînceşte criza social-economică în forme variate — consecinţă a evenimentelor politice : devastarea provinciilor, paralizarea forţelor de producţie şi a comerţului etc. Se accentuează descentralizarea şi separatismul economic pe provincii şi pe domenii, îmbrăcînd forma autarhiei. Se constată, în consecinţă, o fiscalitate excesivă şi scăderea puterii de cumpărare a maselor largi.

Cel care are însă meritul de a fi ştiut să adopte măsuri radicale care să ducă la remedierea situaţiei precare a imperiului este Diocleţian (284—305), cu a sa tetrarhie. El renunţă la formele anterioare ale principatului, de origine dictatorial-republicană, fără caracter absolutist făţiş, şi trece la *Dominat* — formă a monarhiei absolute. Împăratul este *dominus* pentru toţi supuşii săi, indiferent de clasă socială sau rang, atribut inspirat de monarhia absolută de tip oriental.

Trecerea la o nouă etapă istorică, aceea a dominatului, reprezintă o realitate care se desăvîrşeşte sub Diocleţian şi Constantin cel Mare (306—337 e.n.) cînd capitala se mută la Bizanţ (de la 11 mai 330 e.n.), căpătînd numele de Constantinopole. Dobrogea intră în sfera de influenţă a civilizaţiei Imperiului romano-bizantin ce iradia din noua reşedinţă.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ

Teritoriul dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră — Sciţia Mică — capătă în cuprinsul stăpînirii romane noi forme administrative. În anul 15 e.n., sub domnia lui Tiberius (14—37 e.n.), ia fiinţă provincia Moesia, ale cărei fruntarii se întindeau de la Drava din Serbia pînă la Dimum (Belena, R. P. Bulgaria). Partea ei de răsărit, cuprinsă între Dimum şi Delta Dunării, aşa-numita *Ripa Thraciae* — cu actuala Dobroge — rămîne dependentă de Regatul odris. Litoralul însă, cu oraşele greceşti, formează o *prefectură a ţărmului*

maritim (*praefectura orae maritimae*), avînd în frunte un comandant, mai întîi sub supravegherea proconsulului Macedoniei şi apoi a celui al Moesiei. Amintim că Regatul odris, ca stat clientelar, era la discreţia Romei, menţinîndu-se astfel pînă în anul 46 e.n., cînd Tracia este şi ea transformată direct în provincie romană ; atunci *Ripa Thraciae* este anexată Moesiei. Deci se instituie direct o administraţie romană condusă de un legat cu rang consular.

În anul 86 e.n., împăratul Domiţian, din motive militare, împarte provincia Moesia în două : *Moesia Superior* şi *Moesia Inferior* — celei din urmă integrîndu-i-se şi Dobrogea de astăzi. Moesia Inferior se întindea de la vest de rîul Ciabrus (*Ţibriţa*, în R. P. Bulgaria), pînă la Gurile Dunării, fiind de rang consular. Cu timpul, zonele aferente din stînga Dunării şi din nordul gurilor sale, din Muntenia răsăriteană şi din Moldova de miazăzi, devin părţi componente ale sale — fapt dovedit de acel *pridianum* (papir) *Hunt* (după numele editorului), din vremea lui Traian, precum şi de realităţile istorice ulterioare. În cadrul acestei organizări provincia Moesia Inferior rămîne pînă în timpul domniei lui Diocleţian cînd în urma reformelor sale administrative, militare şi financiare redevine Sciţia. Hotarele noii provincii corespund, în mare, cu cele ale Dobrogei actuale şi împreună cu Tracia formau parte integrantă a *Diocezei Tracia.*

Procesul de integrare a noii provincii imperiului începe chiar din sec. I e.n., fapt oglindit în inscripţii. Distingem două faze în organizarea administrativă internă a teritoriului dintre Dunăre şi Mare : prima, cuprinsă între anii 46—170 e.n., cînd au existat teritoriile *cetăţilor peregrine* şi *teritoriile militare* şi, secunda, între anii 170—284 e.n., cînd primelor două categorii de pămînturi din provincii li se adaugă teritoriile municipale. Despre o definitivă integrare a Dobrogei de astăzi în sistemul administrativ roman nu poate fi vorba decît odată cu epoca lui Traian, de cînd posedăm documente privind organizarea urbană şi rurală, perioadă în care are loc acţiunea de împărţire a teritoriilor, fapt dovedit de hotărniciile descoperite la Histria şi Callatis.

Începînd din sec. II e.n. pînă la întemeierea celor trei municipii — Durostorum, Troesmis şi Tropaeum Traiani — teritoriul graniţei dunărene din Dobrogea avea caracter militar, sub supravegherea legiunilor. Aceasta în strînsă legătură cu apărarea provinciei pe care o perfectează Traian după

cucerirea Daciei — deci pentru realizarea unei politici administrative şi militare în cadrul celor două provincii : *Moesia Inferior* şi *Dacia*, distincte în formă dar asemănătoare în conţinut.

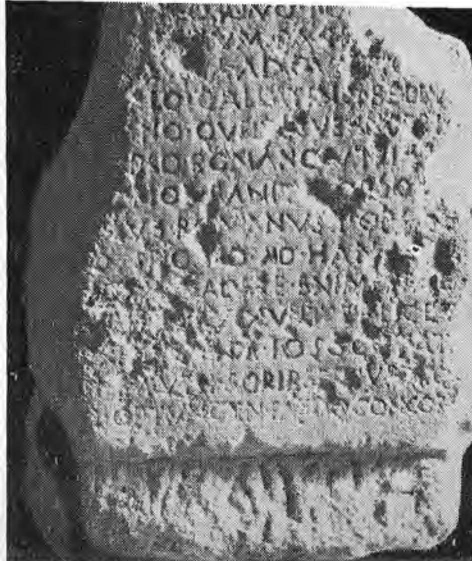
Pe ţărmul vest-pontic, sub dominaţia romană, se precizează statutul juridic-administrativ al oraşelor greceşti. *Praefectura orae maritimae*, ai cărei comandanţi — *praefecti* — sînt atestaţi în sec. I e.n., va dispărea cu timpul, în special după anul 86 e.n., cînd se organizează provincia Moesia Inferior. Din primul veac al erei noi, oraşele greceşti vest-pontice s-au constituit într-o federaţie, mai întîi din cinci şi mai apoi din şase oraşe : Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis şi Odessos iar mai tîrziu şi Messembria. Această federaţie, cunoscută sub numele de *Comunitatea oraşelor pontice*, avea caracter religios cu misiunea asumată de a promova cultul imperial. Sediul era oraşul Tomis, iar în fruntea ei se afla un pontarch, cu atribuţia de preot (archereus).

În raporturile cu imperiul, Histria, Tomis şi Callatis îşi păstrau vechile instituţii şi magistraturi, în frunte cu sfatul şi Adunarea poporului (ἡ Βουλὴ καὶ ὁ δῆμος), cărora li se adaugă colegii, funcţionari etc. Ele îşi menţin, de asemenea, teritoriile rurale tradiţionale în care existau formaţiuni administrative — *vici, villae, pagi* etc. — unde trăiau, deopotrivă, romani veniţi de pretutindeni şi indigeni, în majoritate geţi.

În interiorul provinciei şi pe *limes*-ul dunărean se aprofundează procesul simbiozei latino-autohtone, în condiţiile întăririi frontierei romane cu unităţi militare. De aceea, pe lîngă majoritatea castrelor de pe Dunăre existau *canabae*, cu organizare şi magistraţi proprii, în timp ce aşezările civile — indigene — constituie unităţi administrative separate, aşa cum întîlnim de exemplu la Troesmis, Noviodunum, Capidava ş.a., supravegheate deopotrivă de trupe. Teritoriile acestor castre depindeau de competenţa administrativă şi juridică a trupelor şi se delimitau prin graniţe bine stabilite cu acele pietre de hotar, numite *termini*. Ca şi la oraşele vest-pontice, aici vom întîlni aceleaşi subdiviziuni ale teritoriilor : *vici, pagi, villae rusticae, sanctuare* etc.

Vilele rustice sînt veritabile celule economice agrare, centre de exploatare, din care s-au identificat pînă acum cîteva pe teren, în nordul Dobrogei, la Horia şi Niculiţel (jud. Tulcea), sau cele atestate documentar la Capidava — *obiti ad*

(Stînga) Afrodita, marmură, sec. I — începutul sec. II e.n. (Constanța).
(Dreapta) Fragment din tratatul dintre Roma și Callatis (sec. I î.e.n.).

Inscripția lui Acornion din Dionysopolis.

(Stînga) Scenă de pe Columna lui Traian dintr-o luptă purtată în iarna 101—102 pe malul drept al Dunării, în Dobrogea. *(Dreapta)* Scenă de pe Columna lui Traian înfățișînd fuga lui Decebal.

(Sus) Monumentul triumfal de la Adamclisi — reconstituit. *(Jos)* Nucleul monumentului triumfal de la Adamclisi.

Portretul lui Decebal de pe un relief al Columnei lui Traian.

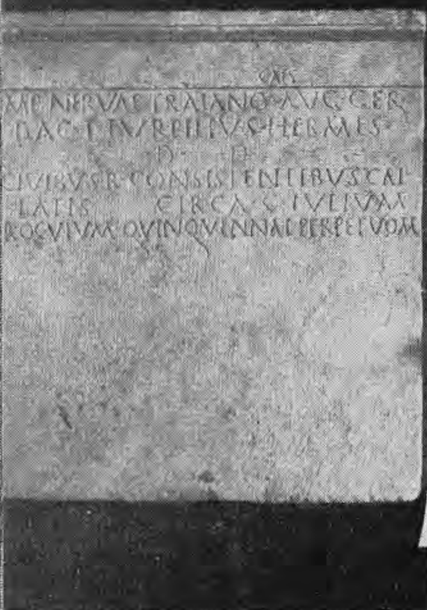
Monumentul triumfal de la Adamclisi. *(Stînga)* Metopa XXXV: soldat roman asaltînd un car dacic. *(Dreapta)* Metopa XXVII: împăratul Traian însoțit de un ofițer. *(Jos stînga)* Metopa XLIX: un dac ținînd de mînă o femeie. *(Jos dreapta)* Metopa VIII: turmă de animale, reprezentată simbolic prin trei berbeci și doi țapi.

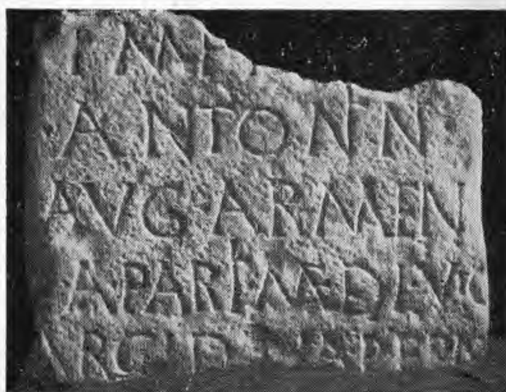

Monumentul triumfal de la Adamclisi: fragment din trofeul propriu-zis.

Inscripție dedicată împăratului Marcus Aurelius de *vicus Arcidava* (sec. II e.n.).

Inscripție de la Callatis, din timpul lui Traian, care atestă un *conventus* al cetățenilor romani.

Monede romane emise de orașele pontice (sec. II–III e.n.).

Sarcofag de marmură cu simbolurile unui magistrat din Tomis (sec. II e.n.).

(Stînga) Esculap; statuetă de marmură din Tezaurul de sculpturi de la Tomis (sec. II e.n.). *(Dreapta)* Grupul statuar Fortuna cu Pontos. Tezaurul de sculpturi de la Tomis.

Monede romane emise de alte orașe (sec. II—III e.n.).

Isis, bust de marmură. Tezaurul de sculpturi de la Tomis.

Edicula de marmură cu dubla reprezentare a zeiței Nemesis. Tezaurul de sculpturi de la Tomis.

Șarpele Glycon. Tezaurul de sculpturi de la Tomis.

Apolo, marmură, sec. II e.n. (Constanța).

Statuia de marmură a unui cetățean din Tomis (sec. II e.n.).

Triada eleusină (Hades, Proserpina și Demetra). Friză de marmură din sec. II–III e.n. descoperită la Palazu Mare.

(Stînga) Stelă funerară cu bustul defunctei. Marmură, începutul sec. III e.n. (Constanța). *(Dreapta)* Bachus, statuetă de marmură, sec. II–III e.n. (Dunăreni, jud. Constanța).

Statuia funerară a unei adolescente din Tomis. Marmură, sec. III e.n.

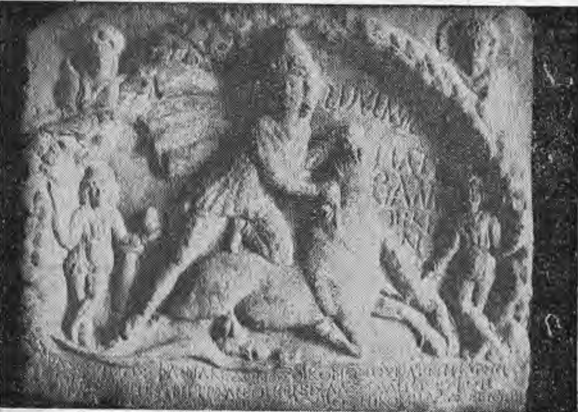
(*Stînga*) Bachus cu o amforă. Basorelief de calcar descoperit la Histria.
(*Dreapta*) Afrodita, statuie de marmură fragmentară descoperită la Callatis (al doilea sfert al sec. III e.n.).

Friză de marmură cu amorași la vînătoare. Constanța, sec. III—IV e.n.

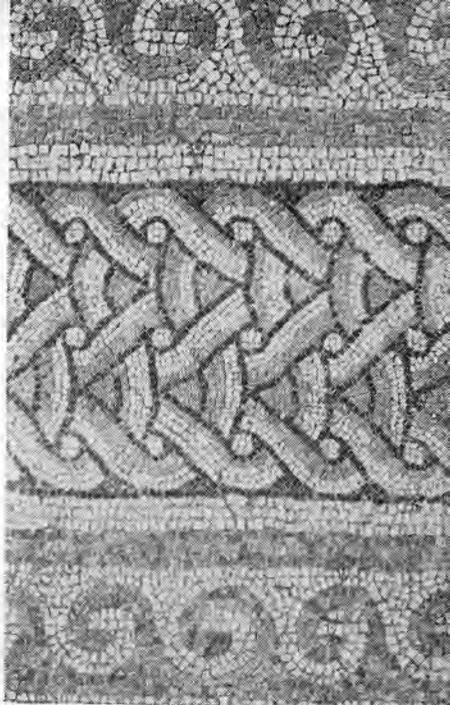

Mithras în scena sacrificiului. Calcar, sec. III e.n. (Gura Dobrogei, jud. Constanța).

Basorelief de marmură înfățișînd Cavalerul trac. Constanța, sec. III e.n.

Edificiul roman cu mozaic, sec. IV—VI e.n. Detalii ale mozaicului pavimentar.

Edificiul roman cu mozaic. Aspectul construcției cu încăperile boltite.

villam suam, — „decedați la conacul lor“ (Gr. Florescu și colab., *Capidava*, 1, București, 1958, p. 104—105, nr. 25 și 26).

Între numeroasele sate de epocă romană, formate din vechile așezări getice, cărora li s-au suprapus coloniști și veterani romani, la fel ca și neamuri tracice aduse din sud (*lai* și *bessi*), amintim cîteva : *Vicus Quintionis* (Sinoe, jud. Constanța), *Vicus Buteridava* (Mihai Viteazu, jud. Constanța), *Vicus Arcidava* (în teritoriul histrian), *Vicus Clementiani* (M. Kogălniceanu, jud. Constanța), *Vicus Scaptia* (Palazu Mare, lîngă Constanța), *Vicus Ulmetum* (Pantelimonul de Jos, jud. Constanța), *Vicus Novus* (Enisala, jud. Tulcea) etc. Satele aveau în frunte 1—2 primari — *magistri vici* — aleși de *ordo decurionum*. Erau ajutați de unul sau doi casieri — *questores*. Drept sediu al activității administrative, juridice, edilitare este atestat în *Vicus Quintionis* un *auditorium* — ceea ce numim astăzi „primăria“ comunei.

Amintim, în sfîrșit, acele *loci* — unități subdivizionare ale teritoriului, în ultimă instanță tot circumscripții conduse de un *princeps loci*, ca acel *C. Iulius Quadratus* de pe imensul altar funerar de la Ulmetum — din teritoriul capidavens.

Primarii reprezentau satul în organul de conducere al întregului teritoriu — *ordo decurionum* sau *curialium* — în fruntea căruia stăteau unul sau mai mulți funcționari, așa după cum atestă la Capidava acel *quinquennalis teritorii Capidavensis*. Facem deci precizarea că modul de conducere a teritoriilor putea varia, în funcție de natura acestora (teritorii militare, municipale sau ale orașelor grecești).

ORGANIZAREA MILITARĂ

Formațiuni militare romane au pătruns, fără a se stabili, pe teritoriul Dobrogei, cu prilejul conflictelor amintite din sec. I î.e.n. Cînd funcționa cunoscuta *Ripa Thraciae* dependentă de Regatul odris, alături de garnizoanele acestui regat, pe vremea lui Ovidiu, luptau la Aegyssus și Troesmis și unități militare romane. Astfel *Vestalis*, primul *praefectus orae maritimae* atestat, se acoperă de glorie la Aegyssus ; o mărturie în acest sens o avem la Ovidiu care-l cîntă în opera sa (*Pontice*, IV, 7).

Primele dovezi privind stabilirea pe teritoriul Dobrogei a unor unităţi militare, toate formaţiuni auxiliare, datează din vremea împăratului Vespasian (69—79 e.n.) (A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 79 şi urm.). După constituirea provinciei Moesia Inferior — 86 e.n. — staţionau aici aproximativ şase unităţi de cavalerie şi nouă de infanterie (*alae* şi *cohortes*) cunoscute din inscripţii, din diplomele militare de la Vespasian, sau din cele datate în anul 99 e.n. Unele poartă supranume legate de dinastia Flavilor, neîntîlnite anterior în alte provincii. Menţionăm, astfel, cîteva din unităţile care au staţionat în Dobrogea în sec. I e.n. : *ala I Asturum* — fără loc de cantonare cunoscut ; *ala I Pannoniorum*, la Troesmis ; *ala I Vespasiana Dardanorum*, la Arrubium ; *ala I Flaviana Gaetulorum*, *ala Claudia Gallorum*, sau cohors III sau IV Gallorum, la Salsovia. Apoi, *cohortes : I Ubiorum*, la Capidava ; *I Flavia Commagenorum* şi *VII Gallorum*, la Tomis.

Tot din armata Dobrogei făcea parte în sec. I e.n. şi flota de pe Dunăre, *Classis Flavia Moesica*, cu baze navale la *Noviodunum* (Isaccea), *Bărboşi*, *Axiopolis* (Cernavoda) şi *Aegyssus* (Tulcea) ; pentru ultimele două centre documentele sînt mai puţin sigure. Deci pînă la începutul sec. II e.n. pe teritoriul Dobrogei de astăzi nu exista nici o legiune. După anul 86 e.n., Domiţian stabileşte *Legiunea a V-a Macedonica* la Oescus (Ghighen — R. P. Bulgaria) şi *Legiunea I-a Italica* la Novae (Şistov, R. P. Bulgaria). Fiind o zonă mult periclitată şi ameninţată, Traian a organizat apărarea temeinică a Dunării de Jos, aducînd Legiunea a V-a Macedonica la Troesmis şi a XI-a Claudia la Durostorum. Ultima, Legiunea a XI-a Claudia, apăra ambele maluri ale Dunării în partea de sud a provinciei, pe cînd Legiunea a V-a Macedonica supraveghea cea mai mare parte a regiunii pînă la vărsarea fluviului în mare. După mutarea Legiunii a V-a Macedonica în Dacia romană, la Potaissa (anul 167 e.n.), supravegherea *limes*-ului în această parte o făceau vexillaţii din legiunile I-a Italica şi a XI-a Claudia.

Diplomele din anii 99 şi 105, precum şi inscripţiile sau materialele tegulare, permit cunoaşterea numeroaselor unităţi auxiliare aduse de Traian în armata Moesiei Inferior, unele fiind mutate de aici chiar în timpul războaielor dacice, altele ceva mai tîrziu. Dintre trupele care au staţionat în vremea

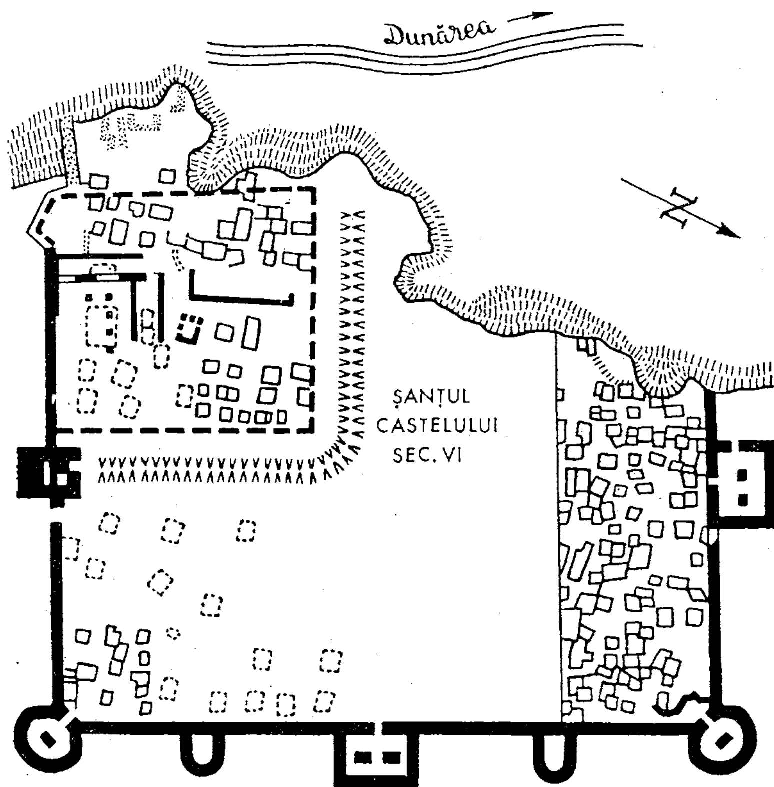
acestui împărat pe teritoriul Dobrogei amintim : *ala II Hispanorum et Aravacorum*, la Carsium ; *ala I Vespasiana Dardanorum*, la Arrubium ; *Cohors I Lusitanorum Cyrenaica*, la Cius ; *Cohors II Mattiacorum*, la Bărboşi (Dinogetia) etc. (A. Aricescu, în SCIV, 23, 1972, 4, p. 582—583).

Sub Hadrian nu s-au făcut schimbări notabile în armata Moesiei Inferior. Sub Antoninus Pius, efectivul formaţiunilor auxiliare din Moesia Inferior scade, producîndu-se totodată înlocuiri de trupe. Nu cunoaştem noile amplasamente, cu excepţia schimbării din garnizoana de la Capidava, unde, în locul *Cohortei I Ubiorum*, mutată în Dacia Porolisensis în 143 e.n., vine aici, din Germania Superioară, *Cohors I Germanorum*.

Presat de războaiele din Orient şi de la Dunărea de Mijloc, împăratul Marcus Aurelius a fost nevoit să recurgă la trupele Moesiei Inferior, ceea ce a dus la slăbirea efectivelor din această provincie, în primul rînd prin plecarea în Dacia a *Legiunii a V-a Macedonica*. În locul acesteia, nord-vestul Dobrogei a rămas în raza de acţiune a unei vexillaţii din *Legiunea I Italica*, cu sediul la Novae, iar în centru şi spre Gurile Dunării s-a extins sfera de activitate a Legiunii a XI-a Claudia. La Tropaeum Traiani întîlnim o vexillaţie alcătuită din detaşamente ale legiunilor I Italica şi a V-a Macedonica. Tot acum, se văd intenţiile de reîntărire a apărării litoralului vest-pontic ; nu este exclus ca în această vreme să fi fost adusă în Moesia Inferior *ala I Flavia Gaetulorum* şi cantonată la Tomis.

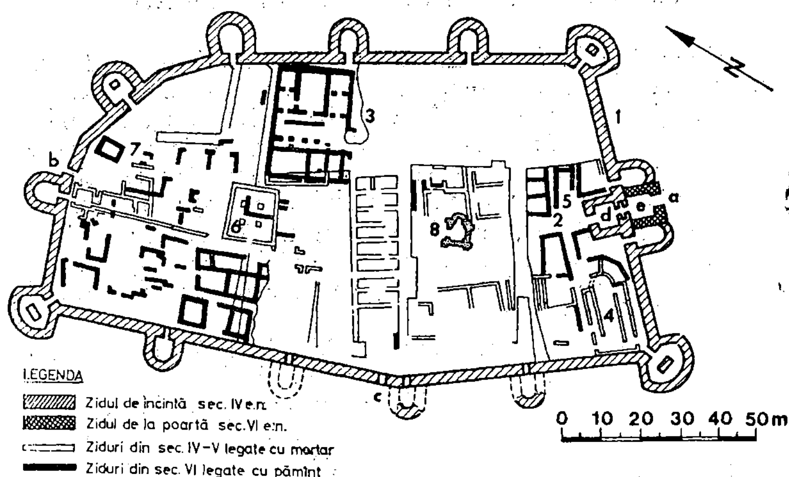
Din epoca Severilor cunoaştem puţine lucruri în legătură cu deplasările unităţilor militare. Avem însă însemnate ştiri despre organizarea militară din două documente : *Itinerarium Antonini*, redactat acum pentru prima dată, şi *Tabula Peutingeriană*, al cărei prototip datează probabil tot din această vreme. O inscripţie atestă intervenţia armatei într-o problemă litigioasă, de administraţie teritorială : praefectul flotei, Iulius Verianus, intervine în conflictul dintre proprietara unei moşii, Messia Pudentilla şi sătenii din Buteridava ale căror teritorii aveau hotar comun. Acţiunea acestuia tocmai în teritoriul histrian demonstrează creşterea considerabilă a rolului armatei. Un stîlp de hotar descoperit la Capidava şi datînd din vremea împăratului Severus Alexander (222—235 e.n.) ne arată o situaţie similară.

Anarhia militară constituie prilej de dispariţie a izvoarelor despre armată. Epigrafic mai sînt însă atestate unele unităţi, cum ar fi : *Cohors I Cilicum ; ala I Flavia Gaetulorum ; Classis Flavia Moesica* pe Dunăre. O refacere temeinică a ordinii militare revine lui Aurelian.

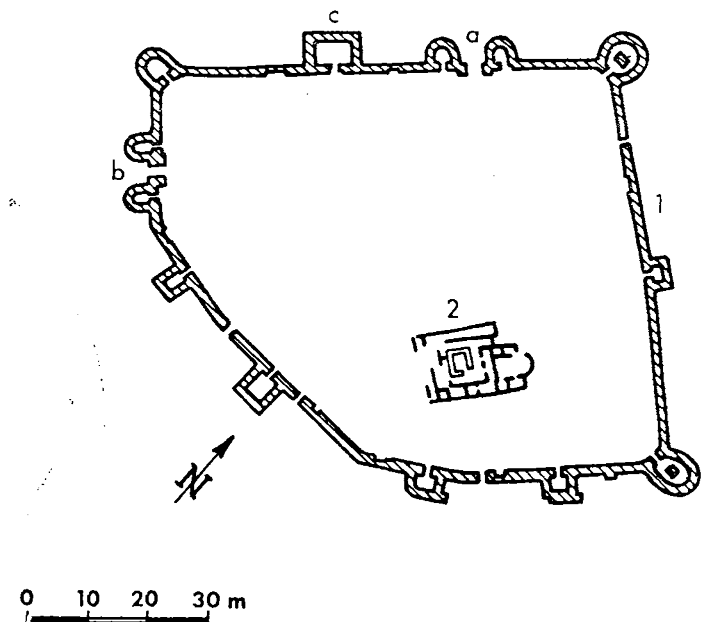

Capidava. Planul general al cetăţii romane

Troesmis. Planul cetății de est (reconstituire de A. Baudry și G. Boissière)

Dinogetia-Garvăn. Planul general al cetății romano-bizantine (sec. IV—VI e.n.)

Ulmetum. Planul cetății după săpăturile lui V. Pârvan

Sistemul defensiv roman la Dunărea Inferioară a dus la constituirea pe malul drept a numeroase castre și castele, precum și a unor puncte întărite pe malul stîng, în sudul Moldovei și în Muntenia. Pe malul stîng, de la nord către sud, amintim : Cetatea de la Orlovka-Cartal (poate celticul Aliobrix ?) în fața Noviodunum-ului (Isaccea) ; Bărboși — între Galați și Brăila, vizavi de Dinogetia (Garvăn) ; la Gura Ialomiței în Bărăgan, în fața Carsium-ului (Hîrșova) ; la Dichiseni, est-nord-est de Călărași, corespunzătoare dobrogenei Altinum (azi Oltina) etc.

Pe *limes*-ul scitic, organizat în Moesia Inferior începînd cu Vespasian și desăvîrșit de Traian, distingem : 1) *linia dunăreană*, cu cetăți ca : Sucidava *(Izvoarele)*, Sacidava (Muzait-Rasova), *Axiopolis* (Cernavoda), *Capidava*, *Carsium* (Hîrșova), *Cius* (Gîrliciu), *Troesmis* (Iglița-Turcoaia), *Arrubium* (Măcin), *Dinogetia* (Garvăn), *Noviodunum* (Isaccea), *Aegyssus* (Tulcea), *Salsovia* (Beștepe-Mahmudia). 2) *Linia de mijloc*

urmează itinerarul *Marcianopolis* (la sud), spre nord la *Tropaeum Traiani*, *Ulmetum* (Pantelimonul de Jos) și *Libida* (Slava Rusă). Ea capătă o mai mare importanță în veacurile următoare. 3) *Litoralul vest-pontic*, cu cetățile grecești în care au existat unități stabile sub Vespasian, Traian și probabil în timpul lui Marcus Aurelius. Pe litoral au acționat, pentru apărare și pentru construcții defensive, detașamente din toate legiunile moesice, simultan sau succesiv. De asemenea, au existat stații de beneficiari (A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, p. 134—178).

URBANIZAREA ȘI COLONIZAREA DOBROGEI

Atribut major al dominației romane în Moesia Inferior, urbanizarea a început sistematic din sec. I e.n., cînd orașele de pe litoralul pontic au fost dublate de altele în interior, multe dintre ele dezvoltate pe vatra unor vechi așezări getice. Proliferarea orașelor este urmarea firească a colonizării care au făcut din noua provincie o importantă sursă de venituri pentru tezaurul imperial.

Stăpînirea romană se caracterizează prin întemeierea de noi și numeroase așezări, unele dintre ele ajungînd la o viață urbană înaintată. Cele mai multe au fost la început cetăți de apărare mai ales pe *limes*, așa după cum este cazul cu Troesmis, Noviodunum, Capidava etc.

Sub Marcus Aurelius apar în Moesia Inferior patru municipii : *Novae* (Șistov, R. P. Bulgaria) ; *Durostorum* (Silistra, R. P. Bulgaria) ; *Troesmis* (Iglița) ; și *Tropaeum Traiani* (Adamclisi) și o singură colonia : *Oescus* (Ghighen, R. P. Bulgaria).

Troesmis, sediul Legiunii a V-a Macedonica pînă în 167 e.n., castru de legiune și centrul unui *territorium legionis*, este printre primele care apar pe limes. Inscripțiile menționează pe cetățenii și pe veteranii din Troesmis, separat de cei din *canabae* — deci două unități administrative distincte, cu organizare cvasimunicipală, ambele strîns unite de legiune. Se pare că cele două cetăți de la Troesmis, cea de est și cea de vest, ar reflecta tocmai această dualitate (R. Vulpe, în SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 557—579).

Între organele de conducere ale așezărilor amintite, cunoaștem acei *magistri* aleși de *ordo decurionum* sau *curialium* ;

pe lîngă ei pe *aediles* și *quaestores*. După anul 167 e.n. cele două așezări de la Troesmis se unesc formal și primesc rangul de *municipium* fiind cunoscută organizarea acelui *ordo municipii Troesmensium*, care alegea magistrații orașului — *duumviri quinquennales, duumviri, quaestores, aediles*. Tot la Troesmis sînt atestate funcții religioase: *flamen pontifici, augures, augustales* și mai ales este menționat și un *sacerdos provinciae* — preot al provinciei; orașul se pare că era sediul obișnuitului *concilium provinciae* — dovadă a importanței sale religioase.

Durostorum și Novae, ambele în afara actualului teritoriu al Dobrogei românești, s-au născut și ele prin transformarea centrelor civile și a *canabae*-lor care s-au dezvoltat în vecinătatea castrelor legiunii a XI-a Claudia și I Italica. Durostorum, unde a cantonat secole în șir legiunea a XI-a Claudia, capătă sub Hadrian, sau puțin mai tîrziu, titlul de *Canabae Aeliae*, favoare ce se acorda celor mai importante așezări. Însă rangul de *municipium Aurelium Durostorum* îl capătă tot sub Marc Aureliu.

Cel de-al treilea municipiu dobrogean, *Tropaeum Traiani*, de la Adamclisi, a avut și el la origine o așezare civilă — după ultimele constatări, suprapusă uneia getice — întemeiată pe lîngă o fortificație militară, avînd în vremea lui Traian probabil statut de *vicus* — dar care cunoaște o rapidă dezvoltare. Puțin mai înainte de anul 170 e.n. așezarea, ai cărei locuitori erau numiți într-o inscripție din anii 116—117 e.n., *Traianenses-Tropaeenses*, este ridicată la rangul de *municipium* centrul unui *territorium municipii*. Dar și acesta, fără să fi fost sediul unei legiuni era totuși rezidența unor unități militare din Legiunea a XI-a Claudia, a V-a Macedonica și I Italica (Em. Popescu, St. Cl. 6, 1964, p. 192—196).

Alături de municipii continuau să trăiască în teritoriu, diverse categorii de populații, care în raport cu *municipium* erau *incolae*.

Cît privește orașele de pe litoralul Mării Negre ele rămîn preponderent elenice. Dar în interiorul lor se stabilesc treptat mulți străini, romani sau elemente romanizate, din Occident sau din Orient, pe lîngă grecii care și ei, în număr mare, capătă cetățenie romană. Erau astfel două categorii de cetățeni: cei veniți și stabiliți în orașe cu diverse misiuni speciale ori ca negustori și localnici greci cărora li s-a acordat cetățenia romană.

Dar cea mai puternică influență romană se produce la Tomis, unde în sec. II e.n. majoritatea magistraților locali purtau nume romane. Amintim acel decret care onorează pe *Publius Aelius Gaius, arhonte* și *defensor civitatis*, care întreprinde o călătorie la Roma, la împăratul Antoninus Pius, cu un mesaj din partea cetății. Tomisul devine curînd *Metropolă a Pontului Stîng*, ceea ce se constată din documentele epigrafice și numismatice. Puternica influență romană la Tomis se reflectă și în apariția unui trib al romanilor ('Ρωμαίοι) — care se alătură celor tradiționale, milesiene.

Constituția antoniniană, din anul 212 e.n., a avut urmări pozitive asupra vieții orășenești din Scythia Minor. Prin prevederile legii, dreptul de cetățenie romană se extinde asupra tuturor locuitorilor liberi din imperiu, mai puțin asupra acelor *dediticì* — ceea ce se întîlnește și în Moesia Inferior. Obiectivul principal urmărit prin promulgarea acestei legi a fost, desigur, cel financiar, deoarece prin sporirea cetățenilor romani, creșteau și contribuțiile la fisc — *vigesima hereditatum* și *vigesima libertatis*. Romanizarea este astfel accelerată. De asemenea, a urmat o egalizare a orașelor, toate cu același regim, coloniile și municipiile pierzînd din poziția proeminentă față de celelalte centre urbane. Din sec. II e.n., înregistrăm un proces de urbanizare înaintat pe teritoriul Dobrogei.

*

La venirea romanilor, în Sciția Mică populația majoritară o formau geții străvechi, bine cunoscuți în izvoarele istorice. Lor li se adaugă neamurile, tot de origine tracică, aduse aici mult mai tîrziu : *bessi, lai, ausdecenses*. Despre asta amintește însuși Ovidiu, în opera sa *Tristia* (V, 7, v. 9—12 ; traducere Th. Naum) :

> Vrei tu să afli poate și cine-s tomitanii
> Și ce fel de moravuri se văd în jurul meu ?
> Cu geții în amestec sînt grecii de pe-aice,
> Dar geții cei războinici, pe greci îi covîrșesc.

Grecilor, din preabinecunoscutele lor orașe, li se alătură sub romani coloniști din toate părțile imperiului. Geții sînt din plin antrenați într-un complex amestec etnic, substratul

său moştenindu-se pînă în zilele noastre ; ei au fost atraşi în serviciul militar, au convieţuit în comunităţi urbane sau rurale alături de romani sau de alţii romanizaţi, imigraţi în aceste părţi. Însuşirea de către unii băştinaşi a limbii latine, fără a o înlătura pe a lor, adaptarea unor forme de viaţă şi a religiei noilor veniţi s-a făcut sub influenţa acelor instituţii sau factori care le-au difuzat : armata, funcţionarii, coloniştii, veteranii ş.a.

Onomastica inscripţiilor din Dobrogea romană reflectă sinoptic trei mari grupe de nume de persoane : tracice, greceşti şi romane. Cele băştinaşe le întîlnim în majoritate, în mediul rural, dar şi la oraşe ; cele greceşti apar, cum este şi firesc, în cetăţile vest-pontice şi în satele învecinate din teritoriile lor ; numele latine le întîlnim cu o mare frecvenţă, pretutindeni. Puţinătatea numelor băştinaşe se explică prin lipsa inscripţiilor datorită condiţiei inferioare ce le hărăziseră ocupanţii ; căpeteniile acestora din urmă şi grecii bogaţi puteau să-şi permită săparea unor astfel de monumente. Fiindcă antroponimia grecească este preponderentă cadrului istoric anterior romanilor şi că va suferi modificări graţie procesului de romanizare, vom face referiri, în primul rînd, la cea romană, de bază, în perioada dintre sec. I—VII e.n.

Apariţia pe malul Dunării a castrelor, atrage din capul locului colonişti — *ex toto orbe Romano* — la fel după cum şi în oraşele greceşti îi vom întîlni încă din sec. I e.n. Trei inscripţii funerare din Tomis, dinaintea domniei lui Domiţian sînt edificatoare : una este pusă pentru *T. Valerius Germanus*, originar din Pessinunt, veteran al Legiunii a VII-a Claudia ; a doua pentru *T. Claudius Saturninus*, veteran din *ala I Asturum* şi a treia pentru *T. Flavius Capito*, provenit din *ala I Pannoniorum* (I. Stoian, *Tomitana*, p. 203—205). Adăugăm diploma de la Salsovia (97 e.n.) care a aparţinut unui militar din cohorta III (?) Gallorum, staţionată probabil chiar acolo şi cea de la Oltina (din 99 e.n.), ambele, dovezi sigure ale stabilirii unor veterani pe limes.

Inscripţiile din sec. II—III e.n. menţionează gentilicii imperiali ca *Iulii*, *Claudii* ş.a., ceea ce ar arăta că măcar o parte a lor s-au stabilit în Dobrogea încă din sec. I e.n. Consolidarea graniţelor provinciei, face să se statornicească mult mai mulţi cetăţeni şi veterani, dovadă o mai mare frecvenţă a gentiliciilor *Flavii* şi *Coccei*, care apar în inscripţiile din sec. II e.n.

Horothesia de la Histria ne este mărturie că spre sfîrşitul sec. I e.n. procesul romanizării s-a intensificat : din cinci pîrîuri amintite, două poartă în anul 100 e.n. denumiri latine : *Piscusculus* şi *Turgiculus* — hidronime date de o populaţie rurală romană sau romanizată (R. Vulpe, *DID*, 2, p. 65).

Prezenţa armatei pe linia Dunării şi în interiorul provinciei are drept urmare stabilirea unor raporturi administrative, comerciale, religioase etc. cu lumea satelor, fapt foarte important pentru procesul romanizării. Contactul se făcea şi prin soldaţii detaşaţi pentru paza drumurilor, în punctele nodale : Q. Valerius Atimanus, beneficiar consular, la Ţiganca (jud. Tulcea) ; Flavius Antonius Romanus, beneficiar din Leg. XIII Gemina Antoniniana, tot la Ţiganca, în anul 218 e.n., ceea ce arată că acolo exista o staţie de beneficiari. În *vicus V* [...] (lîngă satul Rîmnicul de Jos), pe drumul care străbătea provincia prin centru, exista, de asemenea, o staţie, aşa după cum aflăm din inscripţia lui Aelius Ingenuus, beneficiar consular din Legiunea a XI-a Claudia etc.

Din materialul epigrafic existent rezultă că cea mai mare parte a veteranilor stabiliţi în Moesia Inferior, proveneau din trupele provinciei. Cunoaştem veterani din Legiunea a V-a Macedonica în *Vicus Quintionis* (Sinoe), *Vicus Vergobrittiani* (pe lîngă *Cius* — com. Gîrliciu, jud. Tulcea) ş.a. Îi amintim pe cei de la Troesmis, Tropaeum Traiani, Tomis, Histria, Libida, Aegyssus — legaţi desigur, în cea mai mare parte, prin interese personale de aceste sate.

De asemenea, din Legiunea a XI-a Claudia, în afara celor aşezaţi pe lîngă castre la Durostorum, sînt răspîndiţi şi la Tropaeum Traiani, Histria, Noviodunum ; din Leg. I Italica, unii s-au stabilit chiar la Bărboşi. Adăugăm că soldaţii acestor unităţi erau recrutaţi iniţial din regiuni îndepărtate, dar se va practica apoi recrutarea locală, fapt care îi va determina să se reîntoarcă de unde au plecat. Cît priveşte trupele auxiliare, s-a constatat că recrutarea soldaţilor se făcea cu precădere din provincia de garnizoană sau din cele apropiate. După 20—25 de ani de slujbă militară, veteranii deveneau purtătorii limbii şi ai formelor de viaţă romană.

Veteranii din Scythia Minor proveneau nu numai din trupele provinciei ci şi din regiunile vecine, ca de exemplu, din *Legio VII Claudia* sau din *Legio XIII Gemina.* Unii dintre ei puteau fi originari din părţile noastre, după cum ne

demonstrează o inscripţie pusă de un veteran din Leg. V Macedonica, lăsat la vatră în anul 170 e.n., deci după plecarea ei în Dacia, şi întors aici — *revers(us) ad lares suos.*

Împletirea culturii getice cu cea romană şi romanizarea implică o şi mai largă aşezare a elementelor etnice romane sau romanizate în acest teritoriu. Comunităţi de *veterani et cives Romani... consistentes* — noţiune identică cu *cives Romani consistunt* şi *conventus civium Romanorum* — aflăm de timpuriu în oraşele şi satele Moesiei Inferior, avînd o situaţie privilegiată. Ele au apărut încă din sec. I e.n., ca apoi să se înmulţească considerabil începînd cu epoca lui Traian. Oameni de afaceri se vor grupa în asociaţii de sine stătătoare, cu demnitari proprii, după exemplul acelui *conventus civium Romanorum* de la Callatis din timpul lui Traian (A. Rădulescu, St. Cl., 4, 1962, p. 275—279).

Apoi, *vet(erani) et C(ives) R(omani) et Bessi consistentes* sînt atestaţi în mai multe inscripţii din timpul lui Antoninus Pius şi Marcus Aurelius, provenite din *vicus Quintionis* (com. Sinoe, jud. Constanţa), îi vom găsi aşezaţi, la fel, în teritoriul histrian şi anume la Rîmnicul de Jos : *veterani et C(ives) R(omani) c(onsistentes) vico V...* etc.

Cives Romani amintiţi mai sus, îi vom afla şi în alt sat alături de populaţia tracă a *bessilor* — *C(ives) R(omani) et Bessi consistentes*, la Ulmetum.

De asemenea, îi găsim alături de cunoscuţii *lai*, ca în *Vicus Secundini*, din teritoriul histrian : *C(ives) R(omani) et Lai consistentes*, din timpul lui Septimius Severus, poate dintre anii 198—199 e.n., cît şi în alte inscripţii de pînă în anul 238 e.n. Exemplele pot continua.

Lai sînt consemnaţi distinct ca cetăţeni romani în inscripţiile din *Vicus Secundini*, atît înainte de edictul lui Caracalla cît şi după acesta, ceea ce a înlesnit formularea ipotezei că efectele legii au fost mai mari decît se credea. Cercetări recente pe marginea Constituţiei antoniniene precizează că s-a acordat cetăţenia romană tuturor locuitorilor liberi din provincii, atît în mediul urban cît şi în cel rural, garantîndu-se totodată păstrarea drepturilor locale, a organismelor administrative şi juridice etc. Procesul de romanizare se extinde deci : la Ulmetum îl cunoaştem pe Aurelius Sisinus, iar la Capidava pe Aurelius Hermes, pagani, încetăţeniţi desigur în virtutea Edictului. Din vremea lui Filip Arabul, în inscrip-

ţia care-i aminteşte pe *A[r?]chontes(sic) r(egionis) His(triae)*, apare şi Aurelius Euxinus Leontici, Aurelius Victor, Aurelius Castus — toţi îşi căpătaseră cetăţenia după anul Constituţiei antoniniene (212 e.n.). După această dată în inscripţii nu mai apar decît foarte rar nume neromanizate, ceea ce duce la concluzia generalizării efectului Constituţiei, prin integrarea autohtonilor traco-geţi, comunităţii juridice şi sociale romane (A. Boilă, Em. Doruţiu-Boilă, în St. Cl., 14, 1972, p. 179—194).

Deseori deci, alături de cetăţenii romani apar în inscripţii *bessi* şi *lai*, după cum cunoaştem populaţii tracice, venite din alte părţi şi stabilite în Dobrogea într-o epocă anterioară instaurării dominaţiei romane, fără să putem preciza exact cînd. Se pare că aceştia se bucurau de poziţii mai bune, oarecum privilegiate, faţă de băştinaşi.

Antroponimele bessilor, în sec. II e.n., păstrează mai ales formă tracă : *Durrises Bithi*, *Derzenus Aulupori* ş.a., dar se cunosc şi bessi romanizaţi : *Genicius Brin(i)*, *Valerius Cutiunis* de la Ulmetum.

Lai sînt menţionaţi în inscripţii abia în sec. II e.n. şi anume în plîngerea ţăranilor din *Choradageis* — unde se aminteşte : *Laicos Pyrgos* — turnul *lai*-lor sau al lui Laikos. Şi apoi în *vici Secundini*, *Turris Muca* [...], acesta din urmă din apropierea Tomisului.

Ca şi în cazul bessilor comunitatea *lai*-lor continuă să se numească distinct de Cives Romani, deşi şi-au însuşit nume romane, fapt dovedit de antroponime, ceea ce demonstrează că şi lor li s-a acordat cetăţenie prin decret.

De o importanţă aparte se bucură elementul getic, prezent dintotdeauna în această parte a lumii vechi. La începutul epocii romane, geţii, ca populaţie autohtonă, sînt atestaţi de izvoarele literare, cum ar fi *Historia Romana* a lui Dio Cassius, şi mai ales operele de exil ale lui Ovidius, *Tristia* şi *Ex Ponto*.

Izvoarele epigrafice păstrează numele unor autohtoni, cum ar fi, de exemplu, *Arcibalis*, *Auluzenes*, *Deospor*, *Mucasius* — la Tomis şi la Histria — sau *Guros* — la Callatis, deci chiar în cetăţile elenice — ca să nu amintim că în oraşele din interior şi în cele de pe Dunăre, numărul lor este mult mai mare. Faptul este firesc, din moment ce în zonă populaţia băştinaşă era prezentă în număr masiv.

De asemenea, la Histria, persoane ca *Degistion* sau *Dadas*, ajung să dețină chiar locuri importante între conducătorii orașului.

Pe piatra funerară a lui Valerius Marcus, soldat în Legiunea a XI-a Claudia, apare numele unuia dintre fiii săi, *Decibalus*, deci un nume autentic get — care amintește de cel al marelui rege — aparținînd de astă dată unui cetățean romanizat.

Folosirea permanentă, oficială, a unor toponime getice, terminate în *dava*, semnifică același lucru : continuitatea etnică, lingvistică și spirituală a indigenilor. *Sucidava*, *Sacidava*, *Capidava*, *Muridava*, *Buteridava*, *Arcidava* ș.a. sînt numai cîteva exemple cărora li se adaugă multe altele.

Descoperirile arheologice de pe teritoriul Dobrogei, făcute în ultimii ani, atestă fenomenul persistenței îndelungate a etnicului getic, în plină epocă romană, cu precădere în mediul rural. Geții au asimilat pe sciți, celți și bastarni. La rîndu-le asimilarea lor, lentă dar sigură, a durat și după sec. IV e.n. La Bugeac avem o așezare getică din sec. II e.n. ; la Enisala, lîngă Babadag, s-a descoperit o necropolă de incinerație din sec. II—III e.n., care constituie cea mai plauzibilă dovadă a perenității autohtone. Cazuri similare întîlnim la Visterna, Hamcearca, Alimanu ș.a. (C. Scorpan, Pontica, 6, 1973, p. 137—151). Chiar și în necropola complexă — din punct de vedere etnic — de la Piatra Frecăței, pe malul drept al Dunării, întîlnim un mormînt de incinerație getic.

Elementele arheologice din necropole și chiar din incintele cetăților elenice de pe litoral au, alături de obiectele de proveniență grecească sau romană, ceramică getică. De cele mai multe ori este identică aceleia descoperită în așezările din stînga Dunării ceea ce dovedește strînsa unitate etnică de care am amintit deseori. În cazul Dobrogei, totul se confirmă prin recentele descoperiri de la Valul lui Traian, Sacidava, Capidava, Pecineaga, Sibioara, Runcu, Costinești, Dinogetia, Tropaeum Traiani etc.

Ritul incinerării, specific populației autohtone, se practică în continuare sub romani, în sec. I—IV e.n., așa cum constatăm la Enisala, la Visterna, Hamcearca, Alimanu etc. Aceeași imagine ne-o reflectă mormintele tumulare de incinerație cu ardere pe loc, din necropolele cetății Histria, care durează din sec. V î.e.n., pînă în sec. II e.n.

Organizarea vieții economice în Moesia Inferior se face în concordanță cu interesele Romei, dar cu respectarea și amplificarea practicilor tradiționale locale: agricultură, comerț, meșteșuguri — în special casnice — sînt cele trei compartimente esențiale (Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, sec. I—III e.n.*, București, 1977, *passim*). Grîul, meiul, orzul și ovăzul au fost descoperite în numeroase așezări. Creșterea vitelor este, de asemenea, dovedită prin resturi osteologice de oi, capre, cai, boi, măgari, porci, scoase din săpături. Viticultura, agricultura și pescuitul — în special în Deltă — așa după cum desprindem din citirea *horothesiei lui M. Laberius Maximus* — sînt îndeletniciri dintotdeauna ale geților, de care au beneficiat din plin grecii și apoi romanii.

Desigur, lipseau unele produse superioare, care, fiind solicitate de cei avuți — înalți funcționari, negustori, mari proprietari de pămînturi sau de ateliere —, se importau: uleiul de măsline, vinul fin, ceramica și textile de lux, substanțe rășinoase pentru temple, podoabe, arme etc.

Cetățile de pe litoral își conturaseră o oarecare specialitate: Histria își trage existența din agricultură dar și din pescuit desigur, și atunci sturionii și caviarul negru formau delicatese pe care grecii le vindeau cu preț bun; Tomisul, cu situația sa comercială marcantă, vehicula prin portul său mari cantități de cereale din zona fertilă înconjurătoare, dar și din acelea care veneau din zonele dunărene, pe calea atît de lesnicioasă a văii Carasu; Callatisul își depăna viața trăgîndu-și seva mai ales de pe urma teritoriului rural. De ateliere meșteșugărești dispuneau toate trei. Indicii despre practicile agricole ni le furnizează inscripțiile. La Tomis, în sec. I e.n. și începutul sec. II e.n., sînt împroprietăriți veterani. Cetatea dorică a Callatisului celebra sărbătoarea agrestă a *Diombriilor* (Διόμβρια) la începutul toamnei, pentru Zeus Ombrimos — „dătătorul de ploaie" (V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, în ARMSI, 39, 1920, p. 62).

Desprindem interesul pentru agricultură și din decretul pentru *Isagoras*, în care sînt menționate magistraturi legate de aprovizionarea orașului Callatis (I. I. Russu, Dacia, N. S., 1, 1957, p. 182—186). Întîlnim în toate cele trei orașe de pe

litoral, cît și în așezările romane ale provinciei, cultul lui Dionysos — în cele de tradiție elenistică cu atributul de καρπόφορος — „dătătorul de roadă" — și mai apoi *Liber Pater*.

Producția agricolă se realizează în provincie cu mîna de lucru recrutată cu predilecție dintre indigeni — geții constituind, din cîte se înțelege, masa principală. Organizarea producției diferă de la caz la caz. În teritoriul histrian se constată un paralelism. Pe de-o parte existau proprietari de pămînt greci (*agres stipendiariis dati*), pe de alta acea *regio* — o mare regiune a teritoriului rural care aparținea veteranilor (*agri viritim adsignati*) — și cetățenilor romani (*agri vectigales*) care-și lucrau terenurile cu sclavi și țărani semidependenți, dar, se pare, și cu *coloni*, forme de exploatare socială deduse pe baza analogiilor cu alte zone.

Din teritoriul callatian provine o informație arheologică sigură despre existența unei *villa rustica* ; la Moșneni s-a găsit, întîmplător, un adevărat depozit de unelte agricole format din : hîrleț, fier de plug, sapă etc. (Em. Condurachi și colab., în SCIV, 1, 1950, p. 90—92). Recent, datele despre unele *villae rusticae* s-au înmulțit, prin descoperiri în nordul Dobrogei, la Horia, Niculițel, Telița etc.

Generalizarea impozitului în natură (*annona militaris*) a nivelat averile funciare ; alături de marile proprietăți continuă să existe și unele comunități indigene, ca în cazul dovedit de stîlpul de hotar care delimita moșia Messiei Pudentilla de *vicani Buteridavenses*. Sau, pentru ilustrarea mai clară a raporturilor sociale, între geții de aici și traci, amintim incidentele din *Civitas Ausdecensium*. După invazia costobocilor, o inscripție din sudul Dobrogei, datată între anii 177—179 e.n., reglementează un litigiu între ausdecensi și daco-geți, pe vremea cînd era legat al Moesiei Inferior viitorul împărat Helvius Pertinax (193 e.n.). Ausdecensii, de origine tracă, aduși din sud încă mai de multă vreme, își disputau porțiuni din teritoriul acaparat de ei în detrimentul daco-geților vecini, care erau stăpînii de fapt și de drept dintotdeauna. Iată cum sună inscripția în traducere : *„...hotarele teritoriului Cetății Ausdecensilor puse față de daci, după actele cetății : a terminat lucrarea Caius Vexarhus ; dacii să fie obligați să iasă dincolo de acest semn. Messala P[ie ?] ror a pus pietrele de hotar ale teritoriului din porunca lui Helvius Pertinax, consularul nostru, prin Anterius Antoninus, tribunul cohortei*

I Cilicum", (D. Tudor, în AUB, ist., 1956, p. 50—57 ; R. Vulpe, *DID*, 2, p. 164).

Starea lor juridică diferită — ausdecensii fiind privilegiați — sporea și mai mult conflictul izvorît din posesiunea nefondată a tracilor, ceea ce determină autoritățile să intervină și să rezolve litigiul în favoarea acestora — situație firească, știut că romanii și tracii din sud constituiau elementele colonizatoare.

În viața economică a Dobrogei romane comerțul juca un rol de seamă, în condițiile unor legături tradiționale cu centre din lumea pontică și mediteraneană — dacă este să ne referim la cele către care navigau corăbiile — sau cu popoarele din centrul Europei, în primul rînd cu vecinii geto-daci, de care se legau prin drumuri de apă și de uscat. Inscripțiile ne atestă negustori, corăbieri și meseriași, unii veniți din lumea de tradiție elenică. Astfel, de la Constanța, de pe pietrele lor funerare, cunoaștem numele negustorilor *Aurelius Sozomenus* din *Bizanț* și *Hermogenes* din Cyzic (I. Stoian, *Tomitana*, p. 40—41), după cum, tot aici, au existat un colegiu al armatorilor și un sediu — „o casă" — a meșteșugarilor din Alexandria. De asemenea, la Axiopolis activa o asociație de corăbieri — *nautae universi Danuvii.*

Atelierele monetare de la Histria, Tomis și Callatis continuă să bată monedă pînă la mijlocul sec. III e.n. Paralel cu moneda colonială locală, în Dobrogea pătrunde de timpuriu denarul republican și apoi cel imperial, deși pentru sec. I e.n. dovezile nu sînt prea numeroase. Oricum, amintim recenta descoperire a unui tezaur compus din 50 de piese de argint din epoca lui Augustus, la Viile, în sud-vestul Dobrogei. Pentru secolul următor piesele de argint ajung în cantități din ce în ce mai mari (H. Nubar, în *Histria*, 3, p. 58 și urm.). Pentru comerțul mărunt necesarul de monedă de bronz era satisfăcut de cele imperiale și în mai mică măsură de cele coloniale. În timpul dinastiei Severilor, cînd se ivesc simptoamele crizei economice, observăm o mai mare circulație a monedelor provenite din atelierele orașelor grecești și mai tîrziu, între anii 234—248 e.n., în sfera de circulație a argintului în Dobrogea, ca dealtfel în tot imperiul, apare un nou nominal : *antoninianul.*

Intensa circulație a mărfurilor, pe drumuri de apă și de uscat, comerțul de tranzit sau cu produse din atelierele și din agricultura proprie au impus, de timpuriu, organizarea

aparatului vamal. Dobrogea făcea parte din cel al țărmului tracic — *portorium ripae Thraciae* — creat în anul 46 e.n. ; ceva mai tîrziu devine parte a acelui *publicum portorii illyrici utriusque*. De regulă, vămile erau arendate de cunoscuții *publicani* sau de către acei *conductores*. De la Capidava provine o inscripție din vremea împăratului Antoninus Pius, în care este amintit un personaj important din administrația vămilor Dunării, *T. Iulius Saturninus... conductor* (*portorii*) *Illyrici utriusque et Rhipae Thraciae*. Tot acolo este atestat spre sfîrșitul sec. al II-lea e.n. un alt funcționar superior al vămilor, *vectigalis Illyrici* (Gr. Florescu și colab., *Capidava*, 1, p. 85—86, 89—90). Existau birouri vamale, *stationes*, ca cele de la Histria, Tomis, Callatis, Capidava etc.

Centrele de pe Dunăre constituie importante escale comerciale și vamale, așa după cum demonstrează itinerariile, stîlpii miliari, stațiile de beneficiari consulari — Troesmis, Capidava, Sacidava, Altinum — și, desigur, porturile de la Noviodunum, Bărboși și Axiopolis.

Se organizează sistemul financiar în Moesia Inferior, potrivit căruia se percep impozite diferite. În cetățile de pe litoral, funcționarii financiari — *procuratores* — percepeau impozite pentru cetate și separat pentru vistieria imperială. Pentru cetățile de pe *limes* și din interiorul provinciei se percepea impozitul funciar în natură — *annona militaris* — din teritoriile rurale, dar existau vărsăminte pentru cetate, *tributa leviora* și altele pentru vistieria imperială, *tributum soli*.

Economia Dobrogei romane se evidențiază și printr-un sistem de circulație bine pus la punct. Vasile Pârvan determină atît cele trei drumuri imperiale de aici cît și rețelele de drumuri laterale — *semitae* (V. Pârvan, *Salsovia*, București, 1906, p. 19—24 ; Idem, *Ulmetum*, 1, în ARMSI, s. 2, t. 34, 1912, p. 576 și urm.) Cel mai important era cel care șerpuia de-a lungul Dunării : Durostorum, Sucidava, Altinum, Sacidava, Axiopolis, Capidava, Carsium, Cius, Troesmis, Arrubium, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, Salsovia — de mare funcționalitate în sec. II—III e.n. În zona lacului Razim (*Halmyris*) se întîlnea cu cel al litoralului care, de la nord la sud, trecea pe la Histria, Tomis, Stratonis (Turris ?), Callatis, Odessos, Apollonia, Messembria, pînă la Bizanț (R. Vulpe, în *DID*, 2, p. 204—206). Cel de-al treilea drum imperial străbătea Dobrogea prin centru, venind din sud de la Marcianopolis (Devnia, R. P. Bulgaria) spre Abrittus (Razgrad,

R. P. Bulgaria), Tropaeum Traiani, Ulmetum şi Libida, de unde se ramifică spre Troesmis, Noviodunum şi Aegyssus. Aceste trei drumuri principale erau legate între ele cu o serie de drumuri secundare.

Întreţinerea şi repararea acestei reţele de drumuri, necesară circulaţiei de bunuri, armatei şi civililor, intră în atenţia împăraţilor dintre sec. I—III e.n. fapt dovedit de existenţa unui mare lot de borne miliare dintre care, cîteva mai importante, merită amintite: una din anul 118 e.n. — epoca lui Hadrian — menţionează distanţa de 27 de mii de paşi — *millia passum* — pînă la staţia *Tres Protomae* (poate Corbul de Sus), iar din anul 159 e.n., deci din timpul împăratului Antoninus Pius, datează un alt stîlp de la Sinoe — *Vicus Quintionis* — care precizează distanţă de 18 mii de paşi pe care a fost refăcut drumul de pe litoral.

Din conţinutul unei inscripţii preţioase descoperite în teritoriul rural al Histriei, pe malul mării, desprindem plîngerea unor ţărani din satul *Choradegeis* care protestau faţă de autorităţi că sînt supuşi unor grele prestaţiuni de întreţinere a drumurilor — desigur, cel imperial de pe ţărmul mării — totdeauna stricat. Cer cu insistenţă să fie şi ei scutiţi de astfel de obligaţii, la fel după cum au fost dispensaţi semenii lor din satul *Laicos Pyrgos* — Turnul Lailor. Conjunctura favorabilă obligă autorităţile provinciei să le dea satisfacţie (I. Stoian, în Dacia, N.S. 3, 1959, p. 369—390). Tot pe malul mării, la Sinoe, Histria, Tomis, Callatis, 23 August, 2 Mai etc., s-au găsit stîlpi miliari din vremea lui Marcus Aurelius, Septimius Severus şi Caracalla.

Pe exemplarul de la Seimenii Mari, din anul 160 e.n., cînd era guvernator al provinciei Iulius Statilius Severus, se menţionează că drumul a fost reparat pînă la Axiopolis. Din vremea lui Marcus Aurelius şi a legatului Servilius Fabianus, datează trei miliari descoperiţi la Dinogetia, desigur puşi cu ocazia războaielor marcomanice. Alţii, găsiţi la Cernavoda, Seimenii Mari, Carsium, Aegyssus sînt din vremea lui Commodus, sau, mai ales, a lui Septimius Severus, cînd se evidenţiază activitatea constructivă a guvernatorului C. Ovinius Tertullus (192—202 e.n.). Maximin Tracul şi fiul său Maximinus lasă semnele grijii lor pentru drumuri la Carsium.

După atacurile carpo-gotice iniţiate în anul 238 e.n., opera de întreţinere a drumurilor se înteţeşte. Un miliar de la Carsium datează din vremea lui Gordian al III-lea (238—

244 e.n.) ; tot din timpul Anarhiei militare, avem un miliar de la împăratul Decius (249—251 e.n.), eroul de la Abrittus, găsit la Rasova, adăugîndu-se deci celorlalte dovezi pentru localizarea așezării antice menționate (A. Rădulescu, Revista Muzeelor, 1969, 4, p. 349). Mai amintim, de asemenea, unul descoperit la Carsium, din timpul împăraților Valerianus și Gallienus, dintre anii 255—258 e.n.

Toate acestea sînt dovezi peremptorii că se dă o atenție deosebită drumurilor, desigur, în primul rînd în scopuri militare, dar nu mai puțin și pentru cele economice. Întinderea lor în cele mai îndepărtate colțuri ale provinciei contribuie considerabil la dezvoltarea mai rapidă și mai uniformă a civilizației romane. La răscruci, existau așa-numitele *mutationes* și *mansiones* — stații pentru schimbarea cailor și popasuri pentru călători. În cele mai importante erau detașați pentru pază subofițeri, acei *beneficiari consulari*, sub supravegherea cărora intra și teritoriul respectiv.

ARTA ȘI ARHITECTURA

Descoperirile arheologice mai vechi și mai recente, arată că perioada romană a sec. I—III e.n. se caracterizează prin fuziunea formelor de artă tradițională, cu cele noi, venite din lumea romană, occidentală și orientală. Pătrunderea noilor aspecte culturale se manifestă, în primul rînd, în domeniul sculptural și arhitectural. În contrast cu epoca anterioară, edificiile publice și particulare, impresionează prin monumentalism — efect al avîntului economic din vremea Antoninilor.

Revenind la arta statuară, de factură provincială caracteristică și regiunii noastre, constatăm în modalitatea de realizare o expresivitate mai puțin accentuată, dar o grijă deosebită pentru amănuntele vestimentare. Gingășia și duioșia se împletesc strîns cu naivitatea și maniera rustică a stelelor funerare, a basoreliefurilor sau exemplarelor de statui produse în mediul rural — toate respectînd tradițiile vechi. Portretele se idealizează, pe chipul lor făcîndu-și loc tristețea și uneori aerul meditativ, în trăsături de adevărat spirit eclectic. Acestui context i se integrează *Capul lui Zeus* de la Histria și statuile de femei, frumos drapate, toate respectînd modele clasice grecești, adaptate unor condiții modeste de manifestare artistică. Se resimte influența orientală, ca ur-

mare a legăturilor cu Asia Mică, Orientul apropiat și Egiptul. Se pot cita, în această ordine de idei, unele produse de import: sarcofagul cu basoreliefuri reprezentînd lupta grecilor cu amazoanele, sarcofagul cu simboluri aparținînd unui magistrat — descoperit în anul 1931 la Constanța — sau fragmente din aceleași categorii arheologice decorate cu personaje prezentate în nișe cu colonete etc. Dar cele mai multe sculpturi sînt produse ale atelierelor locale: statuia *Cetățeanului din Tomis*, în costumul său tradițional, cu un *volumen* în mînă; basorelieful cu scene dionysiace, pus în anul 241 e.n., de un *thiasos* din Tomis, în cinstea împăratului Gordian al III-lea; capul acestui împărat tînăr, de la o statuie, cu lăcașul pentru montat coroana etc. (G. Bordenache, *Sculture greche e romane*, 1, București 1969, *passim*); iar mai recent capul împăratului Caracalla.

Un impresionant lot de basoreliefuri, statui, statuete, de aspect stîngaci, rudimentar, oglindesc fidel credințe și obiceiuri ale populației din provincie, cu amănunte care reflectă o psihologie proprie. Sculpturile de cult, stelele funerare etc. reprezintă tipuri concrete în Moesia Inferior între sec. I—III e.n. Să amintim imaginile Cavalerului trac, ale popularului Dionysos, ale mamei zeilor — Cybele — apoi Hermes, Mithras ș.a.

Numărul mare de monumente provenite din Tomis, dovedesc că în metropolă funcționau mai multe ateliere, care dădeau produse de calitate, ce ne îndreptățesc să vorbim de o „școală" sculpturală aici. Tezaurul celor 24 de monumente sculpturale descoperite în anul 1962, deși conține piese de facturi artistice diferite, sprijină aserțiunea. Principala piesă, *Fortuna*, în accepțiunea de *Pontia*, *Pelaghia*, este protectoarea mării, a cetății și a portului tomitan, deși coroana murală o poartă *Pontos*, un personaj minuscul alăturat la picioarele sale, întruchipare a unui geniu portuar, în cazul nostru al Tomisului, între sec. II—III e.n. Cuplul statuar, inspirat în accepțiunea sa artistică după modele elenistice, constituie o piesă rară. A doua piesă din tezaur, *Șarpele Glykon*, cunoscut pînă acum numai după monede, este prin întreaga sa formă — corpul torsionat (încolăcit), cu cap de animal, urechi și plete de om și coadă de leu — o capodoperă a antichității romane. Tezaurului din Tomis îi sînt proprii și alte copii după opere mai vechi, între care cităm *aedicula* cu dubla reprezentare a zeiței *Nemesis* și *Asklepios*. Putere de

simbol au, de asemenea, cîteva statuete ale *Hecatei*, între care una, arhaizantă, ne îndeamnă să o asociem cu moda neoatică a sec. I î.e.n.—I e.n. Bustul zeiţei *Isis* este de un realism autentic. În acest ultim caz, frumuseţea simbolică a sculpturilor religioase este înlocuită cu trăsăturile unui model care a trăit aevea, ceea ce a îndemnat pe unii cercetători să atribuie bustul unei împărătese din sec. III e.n. poate chiar Sabinei Tranquillina, soţia lui Gordian III.

Grupului statuar, i se înscriu şi piese modeste, icoane şi statuete, reprezentînd alte divinităţi romane şi locale : *Cavalerul trac*, *Dionysos*, *Hermes*, *Cybele*, *Mithras*, *Selene* etc. (V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, Bucureşti, 1963).

Dar expresia cea mai grăitoare a sculpturii şi arhitecturii romane o constituie *Monumentul triumfal de la Adamclisi*, ridicat între anii 106—109 e.n., din ordinul împăratului Traian pentru comemorarea marii sale victorii repurtate la faţa locului în decursul războaielor cu dacii. Sînt de fapt trei mari obiective integrate unui singur complex de pe platoul aflat la nord-vestul com. Adamclisi. Monumentul triumfal, Altarul funerar militar, pe pereţii căruia au fost gravate numele a circa 3 800 de soldaţi romani căzuţi pe cîmpul de luptă, şi Mausoleul adăpostind corpul comandantului roman căzut, de asemenea, în sîngeroasa bătălie. Dar relaţia cea mai de seamă care vine să ne transmită peste veacuri mesajul acelei crunte dar glorioase epopei de la Adamclisi este, cum lesne se înţelege, Monumentul triumfal, *Tropaeum Traiani*, la fel ca şi ruinele impunătorului oraş din vecinătate. Ambele au fost îndelung cercetate şi cel care are meritul de a fi consacrat semnificaţia celor două obiective, este Grigore Tocilescu (1850—1909).

Restituirea grafică făcută mai întîi de G. Niemann, care a lucrat împreună cu Gr. Tocilescu, şi îmbunătăţită ulterior, ne arată monumentul compus dintr-un uriaş soclu circular, cu nouă trepte la bază şi cu acoperiş tronconic, învelit cu plăci de piatră în forma unor solzi. Sus, pe două baze hexagonale, se înalţă reprezentarea unui trofeu (*tropaeum*), care imită armura unui războinic roman, pusă pe un trunchi de copac, simbol întru eternitate a marilor victorii repurtate de Traian contra temerarului său adversar, vrednic de lauda posterităţii, regele Decebal. Trofeul este înconjurat de statuile unor prizonieri.

Axul vertical măsoară circa 40 m — tot atît cît are și diametrul jos, la ultima treaptă. Pe mijlocul înălțimii soclului cilindric ni se înfățișează una dintre cele mai impresionante compoziții ornamentale: un mare brîu alcătuit din metope sculptate, alternînd cu pilaștri, totul încadrat sus și jos cu frize. În partea superioară a soclului apare așa-numitul *feston atic*, sau parapetul crenelat, cu 26 de basoreliefuri (azi păstrate 23), care redau imagini de prizonieri legați cu mîinile la spate de copaci.

Analiza costumelor și, în general, a înfățișării lor au permis să se identifice tipuri de daci, germani (buri) și sarmați (roxolani).

Cele 54 de metope, din care păstrăm astăzi 49, se împart, după conținutul istoriat, în șase grupe a cîte 9 piese, fiecare inspirată din luptele dacilor și aliaților lor cu romanii: șarje de cavalerie, stegari și trîmbițași, masacre, lupte în jurul carelor, captivi autohtoni conduși de soldați romani etc.

De o arhitectură bine structurată și proporționată, proiectat temeinic după canoanele tipice ale epocii și de autentică artă provincială, Monumentul, cu o ornamentică a cărei morfologie denotă transformarea și adaptarea la realitățile locale a unor modele clasice, este produsul unor artiști modești. Subiectele metopelor, în succesiunea lor narativă, oglindesc o naivitate plină de firesc și de verosimil: detaliile îmbrăcăminții, armele, arborii, mișcarea și încleștarea adversarilor, atitudinea prizonierilor ș.a., în totul se conturează o concepție artistică proprie epocii și meșterilor artiști care l-au lucrat.

Este închinat „Zeului Marte Răzbunătorul" — așa după cum menționează inscripția de pe soclul trofeului — de către *„Împăratul Caesar, fiul divinului Nerva, Nerva Traian, Augustul, biruitorul germanilor, al dacilor, Marele Preot, avînd puterea de tribun al plebei pentru a XIII-a oară, proclamat de armată imperator pentru a VI-a oară, ales consul pentru a V-a oară, Părintele Patriei, [după ce a învins armata dacilor și a sarmaților, a închinat acest Trofeu prin îngrijirea legatului său...]*" (R. Vulpe, *DID*, 2, p. 99).

Marele monument, acum restaurat după metoda tehnică „autoportantă", este cea mai autentică dovadă a latinității, a prezenței și perenității noastre milenare, ca popor și limbă română, pe meleagurile carpato-dunăreano-pontice.

Dar arta Moesiei Inferior, în ansamblul său, nu poate fi despărțită de studiul religiei. În cele mai multe cazuri monu-

mentele de cult sînt dedicate unor divinități — ca și Monumentul de la Adamclisi — sau le invocă în funcție de contextul religios, funerar, oracular etc.

În panteonul local erau adorate în primul rînd divinitățile oficiale — *Iupiter cel prea bun și mare* — (*Iupiter Optimus Maximus*) și *Iunona Regina* — atestate adeseori în inscripții, precum și Minerva, Apolo, Marte, Neptun, Fortuna ș.a. Se constată deopotrivă practicarea cultului imperial în cetățile vest-pontice, începînd chiar cu Augustus.

Prin specificul economic al provinciei, se adoptă divinități italice cu caracter agrest, adorate atît de coloniștii romani cît și de autohtoni, cum erau Bacchus, Liber Pater — asimilat cu *Dionysos* și cu *Sabazios*. *Silvanus* își schimbă caracterul de zeu al pădurii devenind „*Silvanus Sator*" (Semănătorul). Pentru același caracter sînt adorate *Ceres*, *Diana*, *Libera*, *Epona* etc.

În sec. I—III e.n., alături de acestea vom găsi numeroase culte și divinități amestecate : italice, traco-getice, orientale, grecești etc. Divinitățile traco-getice au fost asimilate cu cele greco-romane pentru caracteristicile lor asemănătoare : Sabazios a fost identificat cu Dionysos-Bacchus și cu Liber Pater de obîrșie italo-romanică ; Artemis (Bendis, Kotitto), Zeus (Zbelthiurdas) ș.a.

Divinitatea tracică cea mai răspîndită era Cavalerul trac, adeseori de caracter chtonic, adoptată și sub numele de Heros sau Hero Domnus, la care se întîlnesc epitetele : Invictus, Manimazos, Suraghetes etc., deseori asociat cu Cybele și Men, sînt exemple tipice de zeități pătrunse de timpuriu în Dobrogea romană.

În sec. II—III e.n. se constată o adevărată expansiune a cultelor de mîntuire, venite din Orient, care reușesc prin caracterul lor să cîștige o mare aderență în sînul populației geto-romane. Divinitățile egiptene, Isis, Serapis, sînt adorate mai mult pe litoralul pontic. Dar cea mai mare difuziune au avut-o Cybele și Mithras — care apare sub denumirile de *Sol Invictus*, *Helios Aniketos*, *Deus Sanctus*, *Sol* (D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, *passim*).

*

Aspectele istorice zugrăvite pînă aici, permit cîteva considerații indisolubil legate de marele proces al romanizării care stă la baza alcătuirii etnice românești și a limbii sale.

Legăturile economice bine statornicite între regiunile balcanice, intrate de timpuriu sub dominaţie romană, şi bazinul Dunării de Jos — înţelegînd prin această entitate geografică ambele maluri ale fluviului — influenţează societatea geto-dacică ; se stabilesc contacte fluente şi se fixează premisele romanizării. Acestea se vor transforma în factori determinanţi, mai întîi odată cu integrarea regatului trac şi deci al Dobrogei graniţelor imperiului şi apoi să capete dimensiunile unui proces unitar şi complet, după cucerirea şi transformarea unei părţi a Daciei din stînga Dunării în provincie romană, la începutul sec. II e.n. Societatea geto-dacică din dreapta Dunării, din provincia Moesia Inferior, inseparabilă de cea din stînga — la acea vreme într-un stadiu avansat al dezvoltării democraţiei militare şi al organizării statale — este influenţată la scurt timp de masa coloniştilor romani. Urmînd îndeaproape armatele cuceritoare, coloniştii vin să caute şi să exploateze, conform practicilor romane, bogăţiile solului şi subsolului, să întreprindă afaceri comerciale, să cîştige bunurile locului. Veniţi din toate părţile imperiului, coloniştii civili, veterani, negustori, proprietari de pămînt ş.a. se statornicesc definitiv în aceste părţi, aducînd cu ei unele practici mai avansate de muncă, divinităţile panteonului greco-roman, obiceiuri specifice locurilor lor de obîrşie.

Cu toate acestea, privit în lumina descoperirilor arheologice mai recente, în special a acelora care, deşi puţine la număr, s-au practicat în medii rurale, constatăm o îndelungată persistenţă a elementului autohton — acel fond etnic de bază care a continuat să trăiască în formele sale proprii de viaţă, multe veacuri de dominaţie romană. Chiar în veacurile II—III e.n., cînd civilizaţia romană s-a impus cu măreţie în cadrul societăţii locului, constatăm că în toponimie, antroponimie, în credinţele religioase şi în obiceiurile tradiţionale, în practica agricolă şi a meşteşugului ceramic, se menţine cu vitalitate etnicul getic. În ciuda stării lor de subordonaţi, ca părtaşi indispensabili ai societăţii în cadrul căreia produceau bunuri materiale şi spirituale, geto-dacii cu greu au putut fi asimilaţi.

Cetăţile elenice de pe litoralul Mării Negre, cu străvechea lor civilizaţie, în ciuda conservatorismului manifestat de comunităţile lor de negustori, proprietari funciari, meşteşugari, artişti şi oameni de litere ş.a. vor sfîrşi cu timpul prin a accepta alături de ei, între zidurile cetăţilor, numeroase en-

clave romane. Încă de pe vremea împăratului Traian apar inscripţii care atestă pe acei cetăţeni romani stabiliţi într-un oraş sau altul, ca de exemplu acei *Cives Romani Consistentes Callatis*. Dacă în chip normal limba vorbită continuă să fie cea elenă, în schimb, romanii au reuşit, sub imperiul autorităţii lor administrative, militare etc. să impună limba latină în practicile oficiale. Asistăm cu timpul la întrebuinţarea tot mai intensă a limbii latine, la fel ca şi la practicarea alături de cunoscutele culte greceşti, a acelora de provenienţă italică şi orientală, aduse de colonişti. Treptat cetăţile greceşti, ca şi întinsa societate getică — căreia îi alăturăm diferitele alte seminţii alogene de mai mică importanţă — se vor încadra civilizaţiei romane cu aportul lor de practici, credinţe, obiceiuri, limbă etc. şi vor deveni părţi constitutive ale organismelor provinciale din spaţiul carpato-dunăreano-pontic. Contribuţia geţilor în multiplele compartimente suprastructurale, se face simţită, ca în cazul cunoscutului *Cavaler trac*. Această divinitate de largă răspîndire în regiunile Dunării Inferioare, este adorată alături de divinităţile panteonului roman, pînă tîrziu, cînd sincretismul religios al veacurilor III—IV e.n., duce, nemijlocit, la înlocuirea păgînismului politeist cu monoteismul creştin.

Amestecurile complexe, etnice şi spirituale, fac să dispară diferenţele de origini, cu menţinerea acelui substrat local care vine să dea nota specifică romanităţii de la Dunărea de Jos. Procesul, în formele sale multiple, continuă să se desfăşoare pe plan social, economic, politic şi cultural, în condiţiile epocii dominatului din sec. IV e.n. şi mai tîrziu pentru a transmite evului mediu timpuriu, pe românii ieşiţi din sinteza etnică produsă în epoca principatului, în sec. I—III e.n.

Capitolul VIII

SCIŢIA MICĂ ÎNTRE SECOLELE IV—VII

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ

Structura politică şi ideologică a imperiului se modifică, *principatul* fiind înlocuit cu *dominatul*, formă nouă a monarhiei care rămînea în principiu unică, dar în cadrul căreia, în realitate, puterea era scindată. Practica mai veche ca un împărat să fie ajutat la conducerea statului de coimperatori (coauguşti, caesari) se accentuează. Aşa se întîmplă cu Diocleţian care îşi alege, iniţial, coaugust pe *M. Aurelius Maximianus*, încredinţîndu-i conducerea părţii occidentale a imperiului. În urma unei reforme constituţionale, din anul 293, fiecare dintre cei doi împăraţi îşi alege cîte un ajutor-caesar ; Diocleţian pe C. Galerius Valerius, iar Maximian pe F. Valerius Constantius Chlorus. Astfel se instituie cunoscuta tetrarhie, iar imperiul se divide în două : partea de apus şi cea de răsărit. Unitatea o asigură persoana lui Diocleţian care-şi menţine numeroase atribute în conducere, ocupînd locul preeminent. Între altele supuşii îl zeifică şi-l consideră şi pe el şi pe ceilalţi coimperatori şi caesari de esenţă divină. Aceasta imprima imperiului aspectul oriental.

Energic şi bine orientat Diocleţian procedează la restructurarea celor mai importante instituţii şi compartimente ale vieţii sociale, politice şi economice, de natură să redreseze imperiul ieşit din lunga anarhie. Folosind experienţa unor înaintaşi el iniţiază şi aplică reforme de ordin administrativ, militar şi economic, al căror efect a persistat în cele mai multe cazuri (I. Barnea, *DID*, 2, p. 369 şi urm.)

Pe plan administrativ împarte imperiul în 101 provincii, grupate la rîndul lor în 12 dioceze. Dobrogea devine o provincie de sine stătătoare cu numele de *Scythia*, ale cărei graniţe sînt Dunărea inferioară, Marea Neagră, iar în sud o linie convenţională care porneşte de pe malul vest-pontic de

la *Gerania* (Ekrene, R. P. Bulgaria) și înaintează spre nord-nord-vest, pe malul Dunării, între *Altinum* și *Sacidava* (Muzait-Rasova). Reședința rămîne Tomis. Provincia este integrată diocezei *Thracia*, împreună cu : *Moesia Secunda*, *Haemimontul*, *Rhodope* și *Europa*, — toate în Peninsula Balcanică.

Conducerea administrativă are un *praeses* (președinte, conducător). Suprimarea guvernatorilor, reducerea dimensiunilor teritoriale ale provinciilor și separarea atribuțiilor civile de cele militare fac să dispară lupta pentru tron dintre pretendenții impuși altădată de armată în diferite părți ale imperiului. Disputele pentru succesiune se mențin totuși între descendenții membrilor tetrarhiei. Astfel Fl. Valerius Licinius, înlătură în anul 312 pe Maxentius, fiul lui Maximian, pentru ca, mai apoi, Licinius să fie învins de către Constantin cel Mare în anul 324 și ucis. Constantin rămîne autocrat unic. El menține reforma administrativă a lui Dioclețian, adăugînd însă împărțirea imperiului în patru prefecturi : *Orientul*, *Illyricum*, *Italia* și *Gallia*, fiecare condusă de cîte un *praefectus praetorium*. Aceștia, la rîndul lor, aveau în subordine pe *vicarii* diocezelor și pe acei *praesides provinciarum*, cu atribuții exclusiv civile.

Sciția — integrată diocezei *Thracia* și prefecturii Orientului — începe să beneficieze de avantajele pe care i le conferă vecinătatea cu capitala imperiului, Constantinopole, ridicată pe vatra Bizanțului, vechea colonie grecească ; această „Nouă Romă" devine capitala Imperiului roman de răsărit (330).

Urmașii lui Theodosius I (379—395) separă definitiv imperiul în două : *Arcadius* (395—408) domnește în Orient, iar *Honorius* (395—423) în Occident. Sciția Mică își reportează istoria la aceea a Imperiului romano-bizantin.

Unele modificări în organizarea provinciilor mai survin la sfîrșitul sec. V și în sec. VI, sub împăratul *Iustinian* (527—565). Dintr-o inscripție descoperită la Tomis s-a dedus că pînă în anul 535 ar fi existat un vicariat numai al provinciilor Moesia Secunda și Sciția, separat de cel al Traciei. Din anul 535, unitatea administrativă și militară a celor două provincii este pusă sub autoritatea unui *quaestor Iustinianis exercitus*, pentru a apăra mai eficient hotarul dunărean de atacurile barbare. Capitala sa este fixată la Odessos (Varna, R. P. Bulgaria).

Determinat de împrejurări militare, politice şi economice, impuse de criza internă şi de invazii, împăratul *Heraclius* (610—641), organizează aşa-numitele *theme* — circumscripţii de caracter administrativ şi militar în fruntea cărora este numit cîte un *strateg*. Se pare că dioceza Traciei, din care făcea parte şi Sciţia, devine themă abia sub *Constantin al IV-lea Pogonatul* (668—685), pentru a preîntîmpina pericolul bulgar. Ea va dăinui astfel organizată veacuri în şir, deşi după migraţia bulgară din anul 680 autorităţile bizantine scapă de sub control direct provincia. Nominal thema Sciţiei figurează permanent în imperiu.

ORGANIZAREA MILITARĂ A PROVINCIEI

Diocleţian aşază puterea militară a provinciei sub comanda unui şef : *dux perfectissimus*. Armata este împărţită în două categorii : 1) unităţi de graniţă — *milites ripenses* (*riparienses*) sau *limitanei* şi 2) unităţi mobile, *milites palatini* sau *comitatenses*. Astfel, se realiza o mai eficientă capacitate de luptă, unităţile mobile putînd interveni cu rapiditate acolo unde pericolul era mai mare.

Itinerarium Antonini, *Notitia Dignitatum* şi inscripţiile ne dau ştiri preţioase despre viaţa militară a provinciei noastre. Aici se instalează două legiuni : 1) *Legiunea a II-a Herculea*, creată de către Diocleţian, cu sediul principal la Troesmis ; 2) *Legiunea I Iovia* (*Scythica*), avînd comandamentul la Noviodunum (I. Barnea, Gh. Ştefan, *Actes du IX-e Congrès International d'études sur les frontieres romaines, Mamaia 1972*, Bucureşti, 1974, p. 15—25).

Prima apără frontiera dunăreană a provinciei din amonte de Axiopolis pînă în aval de Troesmis. Era împărţită în două pedaturi — superioară şi inferioară — o jumătate de legiune rezidînd la Axiopolis, cealaltă la Troesmis. *Legiunea I Iovia*, prelua supravegherea Dunării din aval de Troesmis pînă la vărsarea fluviului în mare. Şi această unitate avea două pedaturi, una la Noviodunum, unde se afla comandamentul, şi cealaltă la Aegyssus.

Sub Constantin cel Mare, apar înalţi conducători militari fie pentru unităţi de infanterie, fie pentru cele de cavalerie (*magister peditum* şi *magister equitum*) ; comanda supremă o avea însă împăratul. Inscripţiile din Dobrogea ne fac cunos-

cute numele unor ofiţeri ; o stelă funerară din Igliţa menţionează numele unui prefect al Leg. a II-a Herculea, *Valerius Thiumpus*, iar una de la Dunăreni pe acela al lui *Valerius Onesim*(a), centurion a Leg. a II-a Herculea.

Numeroase subunităţi sînt prezente în suita centrelor de pe *limes*, ceea ce permite o grupare a lor pe categorii : a) călăreţi : *Cuneus equitum stablesianorum*, la Sucidava (Izvoarele, jud. Constanţa), în Moesia Secunda ; în Sciţia propriu-zisă avem : *Cuneus equitum scutariorum*, la Sacidava ; *Cuneus equitum solensium*, la Capidava ; *Cuneus equitum stablesianorum*, la Cius ; *Cuncus equitum stablesianorum*, la Beroe ; *Cuneus equitum catafractariorum*, la Arrubium ; *Cuneus equitum armigerorum*, la Aegyssus şi *Cuneus equitum arcadum*, la Talamonium ; b) infanterişti : *milites Cimbriani*, la Cimbrianae (Bugeac ? jud. Constanţa) în Moesia şi care aveau comandanţi proprii : *archontes* sau *comites foederatorum*. Armata imperială se augmenta graţie contingentelor puse la dispoziţie fie de către aliaţi — *gentiles* sau *symmachoi* — fie de către marii comandanţi — *magistri militum* — care-şi constituiau gărzi personale — *buccellarii*. Alcătuită astfel, armata dovedea grava carenţă a lipsei de unitate.

Îmbunătăţirile aduse în armată de către Iustinian se vor dovedi în veacul următor depăşite, ceea ce îndeamnă pe împăratul Heraclius (610—641) să confere deopotrivă puteri militare şi civile aceluiaşi conducător de provincie, care se numeşte strateg. Pentru a obţine o armată mai fidelă şi mai coerentă, înlătură elementele mercenare, recrutările făcîndu-se exclusiv dintre localnici, pe care-i împroprietăreşte. Măsura aceasta este valabilă pentru întreaga armată bizantină — fixă şi mobilă. Este aspectul social-economic care va constitui pentru multă vreme o caracteristică a Imperiului bizantin.

Organizării militare atît de complexe îi corespund acţiunile constructive ale mai multor împăraţi care refac şi întăresc sistemul fortificaţiilor de pe *limes*-ul scitic, ca şi întreaga reţea urbană a provinciei. Izvoarele ne înfăţişează un tablou variat al cetăţilor de pe limes, în condiţiile în care această parte a imperiului era atacată permanent şi grav afectată de barbari.

Meritul unor iniţiative energice privind refacerea limesului scitic, revine lui Diocleţian, el însuşi controlînd lucrările cu ocazia vizitelor din provincie în anul 294 sau din anul 303. Aceasta se reflectă în inscripţia de fundaţie a cetăţii de la

Transmarisca (Turtucaia) şi în unele de la Durostorum (Silistra), în deplin acord şi cu informaţiile literare (ca de exemplu Zosimos, II, 34) şi cu cele arheologice. Între cele din urmă, inserăm cu titlu de exemplu cărămizile stampilate de la Dinogetia cu atestarea *Legiunii I-a Iovia Scythica*, din vremea lui Diocleţian şi a lui Constantin cel Mare (Gh. Ştefan, în *Nouvelles études d'histoire*, 1, Bucureşti, 1955, p. 161—167).

De aceeaşi solicitudine s-au bucurat şi oraşele de pe litoralul maritim, între altele reşedinţa provinciei Tomis. O inscripţie ne arată că s-a construit aici aşa-numita *porta praesidiaria* sub Diocleţian, în timp ce provincia era condusă de *C. Aurelius Firminianus, dux limitis Scythici.*

În timpul lui Constantin şi a urmaşilor săi au fost refăcute multe edificii publice şi particulare de la Histria, Callatis şi Tomis. Dar în mod deosebit s-a bucurat de atenţie capitala, fapt dovedit pertinent de numeroase edificii de utilitate publică plasate pe faleza portului Constanţa, între care, locul de seamă îl ocupă edificiul cu mozaic şi termele.

În cuprinsul provinciei, importantul centru de la *Tropaeum Traiani*, distrus de goţi în anul 295, este refăcut din temelii sub Constantin şi Licinius, inscripţia de împlinire a acestei acţiuni în anul 316. fiind edificatoare: „după biruinţa neamurilor barbare de pretutindeni, a fost zidită din temelii cetatea tropeenilor pentru a întări paza provinciei". Fixată la poarta de est a cetăţii, inscripţia însoţea un trofeu (*tropaeum*), replică a aceluia de la Monumentul triumfal alăturat, dar mult mai redus ca proporţii şi de o înfăţişare care oglindeşte fidel maniera artistică a acestei epoci tîrzii (I. Barnea, *DID*, 2, p. 384).

Împăratul Iulian (361—363), plin de solicitudine faţă de locuitorii Sciţiei Mici, reface aici cetăţi şi aşezări — aşa cum ne lasă să înţelegem Ammianus Marcellinus (XXVII, 4—6). Iar sub Valens (364—378), aflăm de la Themistios (Or., X, 136, c, 137, d şi 138), că sînt refăcute şi construite noi fortăreţe, se iau măsuri de reparare a porturilor marine etc. — totul cu eforturi dintre cele mai mari : „...a clădit unele întărituri din nou şi pe altele, care erau stricate, le-a refăcut, iar altora le-a mai adăugat ce le trebuia : le-a înălţat, acolo unde erau prea joase, a făcut ziduri mai groase în părţile unde era nevoie şi a adus apă peste tot, acolo unde mai înainte era mare lipsă ; a mai făcut magazii pretutindeni şi porturi la

marea vecină ; a adus soldaţi după liste şi un număr însemnat de gărzi ; a adus arme, săgeţi şi maşini de război... Cu asemenea fortificaţii şi arme şi cu sprijinul unor asemenea ostaşi a fost întărită toată provincia..."

Un document epigrafic descoperit la Hisarlîc-Cius (Gîrliciu, jud. Tulcea) relatează înălţarea din temelii a unei fortificaţii — *burgus* — de către soldaţii legiunii *Prima Flavia Gemina*, „după înfrîngerea goţilor" — totul sub supravegherea directă a unor ofiţeri şi a comandantului militar al provinciei. *Gratiana*, la gurile Dunării — sediul amintitei unităţi de *milites primi Gratianenses* — şi *Valentiniana*, localizată ipotetic pe malul mării în apropiere de Tomis, sînt alte două întărituri ce par să dateze din epoca lui Valens.

Unii cercetători văd în acel *tropaion* — τροπαίον —, la care se referă Themistios, nu o metaforă retorică ci un monument real cu totul diferit de cel de la Adamclisi. Se pare că edificiul de la care provin cele cinci plăci de pardoseală găsite lîngă Congaz şi Mahmudia din apropierea Deltei, comemorează victorii ale lui Constantius II sau Valens şi ar putea fi eventual asociate cu informaţia transmisă de Themistios. Importanţa descoperirii rezidă în suita antroponimelor de apartenenţă romană — *Titianus*, *Valentinus*, *Ursicinus*, *Ianuarius*, *Ursinus*, *Concordius* ş.a., amestecate cu cîteva orientale (*Abbas*, *Bersumes* ş.a.) şi în special în atestarea unuia de rezonanţă geto-dacă, *Dicebalus*, dovada evidentă a continuităţii geto-dacice în această zonă în sec. IV (Em. Doruţiu, în SCIV, 15, 1, 1964, p. 133—134. I. Barnea, în SCIV, 18, 1967, 4, p. 563—574).

Evenimentele din imperiu, considerate în ansamblul circumstanţelor social-economice, conduc la încheierea că împăraţilor Anastasius (491—518) şi cu deosebire lui Iustinian (527—565) li se datorează sporirea potenţialului defensiv, chiar în vremuri de mari restrişte la Dunărea de Jos. Zidurile cetăţilor Capidava şi Dinogetia — pe Dunăre —, *Ulmetum* şi Tropaeum Traiani în interiorul provinciei, Histria, Tomis şi Callatis la mare, au fost refăcute sub Anastasius, dovada constituind-o cărămizile cu stampile purtînd numele împăratului găsite la Histria şi la Dinogetia (I. Barnea, în Dacia, N.S., 4, 1960, p. 363—374. Em. Popescu, în St. Cl., 8, 1966, p. 197—206).

Marasmului politic şi militar provocat de invaziile repetate ale slavilor, avarilor şi protobulgarilor, i se substituie

acţiunea tonifiantă a lui Iustinian, de construcţii şi refaceri în imperiu. Proporţiile acestei opere sînt consemnate de Procopius în ale sale *De aedificiis*. Un pasaj al lucrării este sugestiv pentru regiunea noastră : „În felul acesta împăratul Iustinian a fortificat tot ţinutul dinlăuntrul Illyriei. Acum voi arăta şi cum a întărit ţărmul fluviului Istru, care se mai numeşte şi Dunăre, cu fortificaţii şi garnizoane de soldaţi. Căutînd să oprească trecerea Dunării de către barbarii care locuiau de cealaltă parte, împăraţii romani de odinioară au acoperit tot ţărmul acestui fluviu cu fortificaţii, nu numai în dreapta fluviului, ci au zidit pe alocuri şi în partea opusă oraşele întărite şi cetăţi. Dar aceste întărituri nu fuseseră făcute în aşa fel să poată rezista vreunui atac, ci numai ca să nu rămînă ţărmul fluviului fără apărători ; pentru că barbarii de prin acele părţi nu ştiau să ia cu asalt ziduri. E adevărat că cele mai multe întărituri constau dintr-un singur turn şi de aceea se numeau *monopyrgia*. În ele se afla un număr de oameni cu totul redus. Şi atît era de ajuns pe atunci pentru a speria triburile barbare, care se fereau să atace pe romani. Mai tîrziu însă, cînd Attila năvăli cu oaste multă, el dărîmă aceste întărituri pînă la pămînt, fără nici o greutate, şi pustii cea mai mare parte a teritoriului roman fără să întîmpine vreo împotrivire. Însă împăratul Iustinian a zidit din nou întăriturile dărîmate, nu cum fuseseră mai înainte, ci cu mult mai puternice ; şi pe foarte multe le-a dres şi le-a înnoit tot el. În felul acesta a redat complet Imperiului roman siguranţa pe care o pierduse..." (IV, 5, 1—8 = *Fontes*, 2, p. 461—463).

Suita cetăţilor din Sciţia, reparate în vremea lui Iustinian şi menţionate în repertoriile lui Procopius, suscită atenţia cercetătorilor contemporani ; deseori apar serioare dificultăţi în identificarea şi citirea corectă a toponimelor. Oricum, apar denumiri ale vechilor cetăţi, cărora li se adaugă altele mai noi, iar numele unor localităţi importante lipsesc din listă, fie din pricina unor omisiuni ale autorului, fie, aşa cum s-a emis de curînd o ipoteză, numele vechi al unor oraşe au dispărut, ele ascunzîndu-se la epoca aceasta sub alte denumiri : *Tropaeum Traiani* = *Sanctus Cyrillus* ; Histria = *Pulchra Theodora* etc. (A. Aricescu, în Pontica, 5, 1972, p. 329—343).

Subliniem însă că la Tomis s-a descoperit un turn de apărare în paramentul căruia, pe un bloc de piatră stă scris :

„porţiunea de 24 de picioare, construită de măcelari". Menţiunea aceasta, asociată cu o alta de pe o inscripţie descoperită la Techirghiol — dar care provenea din Tomis — cu o invocaţie creştină care solicită ajutorul divin pentru oraşul reînnoit, vin să ne dea imaginea proporţiilor pe care le-a luat opera de reconstrucţie iustinianee. De la Callatis avem de asemenea un text sugestiv: „Pe vremea lui Iustinian iubitorul de construcţii" (Em. Popescu, *Inscripţiile din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 133—134, nr. 87).

Grija de apărare ne este ilustrată, de asemenea, de inscripţiile de la Ulmetum şi Tomis, ambele cetăţi refăcute şi cu ajutorul unor unităţi militare: prima de tineri lăncieri veniţi din capitală pentru paza comandantului provinciei, cea de a doua de către acei *sagittarii iuniores*, menţionaţi pe un monument funerar. Cercetările arheologice indică refaceri iustinianee în cetatea de răsărit de la Troesmis, în cea de la Axiopolis precum şi la Libida şi Noviodunum.

Întărirea sistemului defensiv al Dunării inferioare trebuie privită într-un context mai larg. Fără să se poată preciza cînd au apărut anumite capete de pod în stînga Dunării, ca centre integrate sistemului de apărare, subliniem importante fortificaţii: Turris (probabil la Turnu Măgurele); *Constantiniana Daphne*, la gura Argeşului — deşi, în ultimul timp, unii istorici o localizează tot în dreapta Dunării, pe locul fostei Sucidava, la Izvoarele; cetatea de la Piua Petrii etc.

Grija pentru buna organizare militară, legată inerent de fortificaţii, s-a extins şi asupra drumurilor, întotdeauna bine întreţinute şi reparate. Stîlpii miliari din timpul lui Diocleţian, Constantin cel Mare, Valens ş.a. dovedesc cu prisosinţă acest lucru.

VIAŢA ECONOMICĂ

Paralel cu aplicarea reformelor militare s-a procedat şi la iniţierea acelora financiar-fiscale proprii unui regim economic adecvat epocii. Unele dintre ele s-au dovedit viabile, altele însă n-au corespuns.

În cadrul reformelor fiscale se instituie impozitul direct, în natură, în special pe proprietăţile funciare. Cunoscuta *annona* se percepe cu regularitate, în produse, direct propor-

țional cu suprafața de teren lucrată pe cap de locuitor (*capitatio iugatio*), *iugum* constituind un etalon pentru stabilirea impozitului.

Dar nevoia de monedă determină măsuri de înlocuire a unor prestații în natură cu impozite corespunzătoare în bani. Însuși Diocleţian face emisiuni monetare de aur (*aureus*), argint și bronz, menite să asigure o largă circulație a mărfurilor. Nu se poate găsi însă un echilibru și o corespondență între valoarea reală și cea nominală a banilor, ceea ce duce repede la depreciere și la tezaurizarea pieselor valoroase de pe piață. De aceea caracterul natural al economiei se accentuează.

La orașe se aplică impozitul cunoscut sub numele de *capitatio plebea*.

Fără viitor s-a dovedit a fi edictul cu privire la prețuri — *edictum de pretiis rerum venalium* — promulgată în anul 301 cu scopul de a înlătura specula. În ciuda măsurilor drastice de respectare a prețurilor maximale, edictul s-a dovedit pînă la urmă artificios, fără o bază reală (Em. Condurachi, în AUB, ist., 9, 1957, p. 15 și urm.).

Dar dacă politica economică a lui Diocleţian a fost mai puțin legată de realități, meritul unor inițiative financiar fiscale de durată, îl are Constantin cel Mare. El reușește să perceapă cu regularitate impozitele (*auri lustralis collatio*) de la negustori și meșteșugari și să asigure pe piață suficiente cantități de monede de aur (*solidus*), argint (*siliqua*) și de bronz (*follis*). Descoperirile monetare din Dobrogea înregistrează un însemnat număr de astfel de piese. Și, alături de monede, un număr tot mai mare de plumburi sigilare, ca cele de la Izvoarele (Sucidava) vin să completeze imaginea întinsei circulații de mărfuri între cele două maluri ale Dunării, în această epocă.

În general în sec. IV se constată un reviriment economic ; fixarea colonilor de pămînt — *adscripticii* —, întemeierea de gospodării ale soldaților țărani etc. dau măsura înțelegerii transformărilor survenite în economie. *Adscripticii* sînt legați strîns de stăpîn — *patronus* sau *dominus* — fapt care duce la mari nemulțumiri. Pentru a le curma, Teodosius I încearcă prin constituția din 3 aprilie 392 să-i lege pe coloni de pămînt, dîndu-le oarecare avantaje : scutirea de impozitul „pe cap de om“ și plata numai a aceluia pe pămînt. Se întrevăd tot mai mult relații care conduc la cele de tip feudal.

Politica economică a lui Anastasius (491—518), marcată de o chibzuită administrare a fondurilor statului, duce la o oarecare abundență. Moneda devine mai stabilă, pentru o perioadă mai îndelungată. Vistieria imperială înregistrează mari acumulări (320 000 de livre), consecință directă a fiscalității sporite, ceea ce însă a provocat răscoale ale țăranilor aserviți total.

Sub împărații Heraclius (610—641) și Constans II (641—668) progresul economiei naturale este evident și în Sciția, deși descoperirile monetare, cu piese datate în sec. VI—VII, vădesc un aspect bănesc destul de dezvoltat. Pe litoral ca și pe *limes*, s-au găsit cantități importante de monede care merg de la Iustinian pînă la Constantin al IV-lea Pogonatul (Gh. Poenaru Bordea, în BMI, 40, 1971, 3, p. 51—57). Descoperirile de la Noviodunum, Capidava, Axiopolis, Sucidava și Durostorum demonstrează strînsele legături cu Bizanțul și o intensă activitate economică ce se desfășoară într-un climat specific. Invazia slavilor, avarilor și bulgarilor dezechilibrează însă totul, atît circulația cît și emisiunile monetare încetează. Se ajunge la o decădere bruscă, Sciția fiind scoasă din angrenajul social-economic tradițional.

Fără să avem dovezi ale modului cum s-au stabilit în Dobrogea relațiile dintre proprietari (*honestiores*), pe de o parte, coloni și țărani liberi (*humiliores*), pe de alta, se admite că ele erau specifice orînduirii sclavagiste pe cale de dispariție, cu adăugirea că se înregistrează o pătură însemnată de barbari : bastarni, sarmați, goți și mai tîrziu slavi într-un mare număr. Pentru a se împiedica transformarea lor în sclavi, o lege din 12 aprilie 409, îngăduia folosirea mîinii de lucru barbare, cu condiția ca aceștia să nu fie reduși la stare servilă.

Abuzurile funcționarilor imperiali și ale militarilor, corvezile și prestațiile variate ce cădeau în sarcina colonilor, țăranilor și în general a celor săraci au produs dese nemulțumiri. Amintim ca moment mai important răscoala lui *Vitalianus* dintre anii 513—518, provocată, între altele, de venalitatea acelui *Hypatius, magister militum per Thracias*, care a oprit pentru sine subsidiile țăranilor-soldați (I. I. Russu, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 133—139).

În ceea ce privește pe țăranii liberi stabiliți în satele provinciei Sciția ei erau în cea mai mare parte veterani, cetă-

țeni romani și traco-geți, sau geto-daci, într-un stadiu mult avansat de romanizare. Numele de *vicus Carporum* (Ammianus Marcellinus, XXVII, 5,5) menționat în apropierea Hîrșovei, indică tocmai originea etnică a acestei așezări. Barbarii rămași în imperiu înmulțesc numărul țăranilor liberi, dar, cum era de așteptat, modifică oarecum structura etnică a satelor.

Dacă acestor încheieri le adăugăm și observația că obștea teritorială constituia o importantă formă de proprietate comună (păduri, pășuni, iazuri etc.), alături de aceea individuală a țăranilor liberi (lotul personal de lucrat), obținem astfel imaginea schematică a raporturilor social-economice de bază în cadrul acestei perioade de trecere de la sclavagism la feudalism.

ISTORIA POLITICĂ A SCIȚIEI ÎNTRE SEC. IV—VII

Reformele militare din epoca tetrarhiei ajută considerabil imperiul să stăvilească repetatele atacuri barbare la Dunărea de Jos. Diocețian însuși și Galerius repurtează mai multe victorii. Eutropius (IX, 25, 2 = *Fontes*, 2, p. 39) consemnează : „Apoi ei au purtat diferite războaie, atît împreună cît și fiecare în parte, supunîndu-i pe carpi și bastarni și învingîndu-i pe sarmați. Din rîndul acestor neamuri au așezat o mulțime foarte mare de prizonieri la granițele imperiului".

Eforturile pentru a opri pe goți să pătrundă în sudul Dunării sînt și mai mari în timpul lui Constantin cel Mare, care a susținut împotriva lor o energică politică ofensivă. Aceasta se vede și din menținerea la nordul Dunării a unor capete de pod, ca cele de la Drobeta și Sucidava, Constantiniana Daphne și eventual Piua Petrii. Rămîn, ca momente politice hotărîtoare, victoriile contra goților dintre anii 331—332 și aceea contra sarmaților, după care, așa cum ni se relevă într-un document (*Excerpta Valesiana*, 32, ed. Teubner, Leipzig, 1961, p. 9), se colonizează 300 000 (?!) de sarmați în Tracia, Sciția, Macedonia și Italia. Desigur, cifra este exagerată, iar prin „sarmați" avem în vedere un termen generic ce desemnează mai multe etnii din nordul Dunării, între care și autohtonii geto-daci.

Primejdia cea mare continuă s-o reprezinte însă goții — *latrunculi* („tîlhari"), menționați astfel într-o inscripție de la Carcaliu, de lîngă Troesmis. Ei formează ținta unor cam-

panii susţinute de mai mulţi împăraţi. Ammianus Marcellinus (XXVII, 5) şi Zosimos (IV, 10, sq) amintesc campaniile lui Valens dintre anii 367—369. Acesta îi atacă lîngă Munţii Buzăului (*Montes Serrorum*) şi, după ce iarna anului 368 o petrece în tabăra de la *Vicus Carporum* de lîngă Hîrşova, trece fluviul pe un pod de vase pe la Noviodunum, învinge pe vizigoţii (tervingi) conduşi de regele Athanaric şi apoi încheie o pace, avantajoasă pentru romani, care la rîndu-le se angajau să nu mai atace în nordul Dunării.

Ameninţaţi de înaintarea hunilor şi din pricina unor disensiuni interne, vizigoţii se rup de marea masă a goţilor şi, în urma unor conflicte cu şefii militari din Tracia — *Lupicinus, comes* şi *Maximus, dux* —, intră în conflict cu autoritatea centrală, căreia îi cer să fie primiţi în imperiu. Sub conducerea lui *Alavivus* şi *Fritigernus*, ei se revarsă în sud distrugînd şi jefuind totul în calea lor — relatează Ammianus Marcellinus (XXXI, 4, 7) : „...mulţimi fără număr se revărsau în provincii, răspîndindu-se pe întinderi largi ale cîmpiilor...". Dar, umiliţi şi supuşi unor crunte privaţiuni, barbarii se răscoală. În faţa primejdiei, Valens numeşte în fruntea armatei doi comandanţi incapabili. Bătălia se dă la *Ad Salices*, la nordul Histriei, pe malul lacului Razim. Sfîrşită nedecis, vizigoţii vor înainta apoi spre sud după jaf. În ajutorul armatelor romane soseşte un alt comandant, ba însuşi împăratul se angajează în acţiunea de stăvilire a duşmanilor care se apropiau de capitală. Forţele imperiale întîmpină pe vizigoţi lîngă Adrianopole, într-o bătălie care a însemnat pentru imperiu unul dintre cele mai mari dezastre ; la 9 august 378, piereau în luptă armatele şi împăratul însuşi. Ammianus Marcellinus (XXXI, 13, 12 = *Fontes*, 2, p. 161) : „Cînd s-a întins pentru prima oară bezna întunericului, împăratul se afla printre soldaţii de rînd... şi a căzut rănit greu de o săgeată, apoi şi-a pierdut repede simţirea şi a murit, fără să mai poată fi găsit nicăieri... De o astfel de nenorocire ştim că a avut parte şi împăratul Decius..."

Meritul unor energice intervenţii contra vizigoţilor revine lui Teodosius cel Mare (379—395), care încheie un tratat de alianţă cu Athanaric, în anul 382, prin care se admite prezenţa lor la sudul Dunării, ca foederaţi şi primeau stipendii în schimbul serviciilor militare pe care le prestau pentru imperiu. Sciţia este una din regiunile principale care suferă din cauza statornicirii acestor germani, populaţia locală con-

stituind ţinta unor mari samavolnicii. Şi, ca să susţinem cele afirmate, amintim un sugestiv pasaj din *Istoria Contemporană* a lui Zosimos (IV, 40 = *Fontes*, 2, p. 315—317), în care ni se relatează un incident grav între cetăţenii Tomisului şi barbarii aşezaţi lîngă cetate, petrecut în anul 386: „Este un oraş în Sciţia tracă cu numele Tomis. Comandantul soldaţilor aflaţi în el era *Gerontius*, bărbat destoinic, de o forţă fizică excepţională şi apt pentru orice ispravă de război. În afara acestui oraş fuseseră aşezaţi de împărat barbarii cei mai valoroşi, înalţi de statură şi întrecînd cu mult prin vitejie pe ceilalţi. Aceştia erau aprovizionaţi mai bine decît soldaţii (romani) şi primeau de la împărat şi alte daruri. Cu toate acestea ei nu se gîndeau să răsplătească cinstea ce li se dădea prin bunăvoinţă, ci nesocoteau comandantul şi dispreţuiau soldaţii. Văzînd această purtare a lor şi că plănuiesc ceva împotriva oraşului şi vor să stîrnească tulburări, Gerontius se hotărî să pedepsească insolenţa şi abuzurile barbarilor şi împărtăşi planul celor mai pricepuţi dintre soldaţii săi. Observînd însă că ei şovăiesc din cauza fricii şi că se tem pînă şi de mişcările barbarilor, luă armele şi împreună cu un număr redus de însoţitori, se hotărî să se împotrivească întregii mulţimi a barbarilor; el deschise porţile şi înaintă, în timp ce soldaţii încă mai dormeau sau stăteau împietriţi de frică sau alergau pe ziduri şi priveau la cele ce se întîmplă. Barbarii începură să rîdă de nebunia lui Gerontius şi, crezînd că omul şi-a pus în gînd să moară, trimiseră contra lui pe cei mai voinici dintre ei. Acela însă apucă de îndată scutul şi încăierîndu-se cu primul ce-l atacă se luptă vitejeşte, pînă ce unul dintre însoţitorii săi, văzîndu-i încleştaţi, taie cu paloşul umărul barbarului şi-l doborî de pe cal. În timp ce barbarii priveau cu uimire vitejia şi îndrăzneala sa, Gerontius se îndreptă contra altor duşmani. Văzînd ceea ce făcea comandantul lor, cei de pe ziduri îşi aduseră aminte de numele lor de romani, năvăliră afară din oraş, atacară pe barbarii îngroziţi şi-i măcelăriră. Cei care scăpară se refugiară într-o clădire a creştinilor cu drept de azil. Gerontius, care liberase Sciţia de primejdia ce o pîndea şi învinsese pe barbarii care atacau, prin deosebita sa vitejie şi măreţie de suflet, se aştepta acum să-şi primească răsplata de la împărat. Dar, în loc de aceasta, Theodosius, foarte indignat că au fost omorîţi barbari pe care el îi cinstise atît de mult, chiar dacă făcuseră rău statului, puse să-l prindă îndată pe Gerontius şi-i ceru

socoteală pentru că luptase apărînd cauza romanilor. Cînd Gerontius dădu pe față răzvrătirea lor împotriva romanilor și relată jafurile comise de ei și omorîrea barbarilor, împăratul nu dădu nici o atenție spuselor lui, ci stărui să-i afirme că el a căutat să-i înlăture nu în interesul obștesc, ci din dorința de a pune mîna pe darurile ce le dăduse împăratul, spre a nu fi dovedit (de ei) că și le-a însușit. Gerontius însă spuse că după uciderea lor el a trimis și acele daruri tezaurului (ele constau din coliere de aur, ce le fusese dăruite de împărat spre a se împodobi cu ele) ; și numai cu multă greutate putu să scape de primejdia ce-l amenința, împărțind întreaga sa avere eunucilor. Astfel fu răsplătit Gerontius pentru devotamentul său față de statul roman".

Episodul relatat este elocvent pentru a înțelege primejdiile care-i păşteau pe locuitorii provinciei ; el face parte dintr-un șir întreg de cruzimi săvîrșite de acești „aliați", care între anii 384—386 au atacat și prădat în Sciția de mai multe ori. În 386 însă, ostrogoții lui *Odotheus*, atrași într-o cursă de către *Promotus, magister militum in Thracias*, sînt nimiciți. Teodosiu cel Mare culege roadele victoriei și înalță în *forum Theodosii* (*forum Tauri*), la Constantinopol, o coloană comemorativă.

Situația la Gurile Dunării pare pentru o vreme restabilită. La scurtă vreme însă, locul neamurilor gotice este luat de alți barbari : *hunii*. Invazia lor în Europa, în anul 376, afectează regiuni întinse. Sub *Attila* (445—453) sînt pustiite zone vaste ale României ; atacurile lor au consecințe grave la sudul Dunării. *Teodosiu al II-lea* (408—450) reușește pentru un timp să păstreze un oarecare echilibru cu prețul unor eforturi considerabile. După atacul Constantinopolului în 434 se încheie o pace scump plătită.

Teodosiu al II-lea și Mauricius (450—457) încearcă să liniștească hoardele dezlănțuite. Este meritul generalului *Aëtius*, originar din părțile Durostorului, de a fi oprit pe Attila în înaintarea sa spre apus. În urma bătăliei de la *Mauriacus* (Cîmpiile Catalaunice, lîngă orașul Troyes, în Franța) Attila se întoarce în Pusta Pannonică, unde la scurt timp moare — 453.

La cumpăna dintre veacurile V—VI, în imperiu se petrec evenimente tragice, fie provocate de barbari la granițe, fie ca urmare a stărilor de nemulțumire din interior. Răscoala din Tracia dintre anii 513—518 de sub conducerea lui *Vitalianus*,

deşi îmbrăca aspectul disensiunilor religioase ireductibile, în realitate reflecta o cauză mai profundă : lupta maselor contra exploatării şi abuzurilor veroase, al căror reprezentant era însuşi împăratul monofizit, Anastasius. Generalul Hypatius este înfrînt de tracul Vitalianus la *Acres Castellum*, lîngă capul Caliacra. Se încearcă lichidarea conflictului prin acordarea unor însemnate demnităţi lui Vitalianus : este numit comandant militar în Tracia şi se încearcă, fără succes, o conciliere dogmatică. Nemulţumirile continuă ; luptele se reaprind şi Anastasius obţine unele victorii, fără ca şeful răsculaţilor să părăsească scena operaţiunilor. El este însă asasinat sub Iustin I (518—527), probabil prin intrigile viitorului împărat, Iustinian.

În această vreme apar în Sciţia *anţii* şi *slavii* pe care-i va învinge trimisul bizantin, *Germanus*. De la Procopius (*De bello gothico*, VII, 40), aflăm : „Cînd Iustinian, unchiul lui Germanus, se suise pe tron, anţii, care locuiesc aproape de sclavini, trecură Istrul cu oaste multă şi cotropiră teritoriul roman. Nu mult înainte împăratul făcuse pe Germanus comandantul armatei din întreaga Tracie. Acolo se încăierase cu oştile duşmane, le biruise în luptă şi le măcelărise aproape pe toate...".

Sub domnia lui Iustinian, hunii, slavii şi bulgarii atacă în repetate ocazii — separat şi simultan — în Sciţia şi Tracia. Consemnăm : invazia din anul 529, cînd bulgarii, uniţi cu anţii, sînt respinşi de comandantul gepid Mundus ; numeroase victorii repurtase Chilbudios, ofiţer de origine slavă în slujba lui Iustinian, contra bulgarilor, hunilor, sclavinilor şi anţilor.

Încercările bizantinilor de a aplica principiul „împarte şi stăpîneşte" se dovedeşte aproape inoperant în cadrul marii degringolade de la hotarele septentrionale ale imperiului în perioada în care alte neamuri migratoare vin să se adauge precedenţilor : *kutrigurii* şi *avarii*. Primii, sub comanda lui Zabergan, asociaţi cu bulgarii şi slavii, ajung pînă la Constantinopole, unde cu greu încercatul general Belizarie reuşeşte să-i învingă. Prezenţa kutrigurilor pentru Sciţia se dovedeşte dezastruoasă în cadrul incursiunilor din anul 558 cînd distrug Dinogetia şi, desigur, multe alte localităţi. Între 561—562, avarii, conduşi de Baian, ocupă terenuri întinse la Dunărea de Jos, unde se aşază tot ca foederaţi ai lui Iustinian. De

aici fac incursiuni dezastruoase în sud. Încercările împăratului Tiberiu Constantin (578—582) de a ajunge cu ei la o înțelegere, rămîn fără viitor. Baian își continuă cuceririle în Balcani, unde devine un adevărat stăpîn. Jafurile avarilor se conjugă cu pătrunderea slavilor, tot mai insistentă în jurul anului 580, an în care aceștia din urmă încep să se așeze în sudul Dunării. Sub domnia lui Mauriciu Tiberiu atacă și distrug orașe ca : Dorostolon, Zaldapa, Marcianopolis, Tropaeum etc. Urmele arheologice indică la Tropaeum Traiani un asemenea groaznic dezastru.

Izvoarele ne povestesc că în luptele contra slavilor, bizantinii, conduși de Comentiolus, obțin o victorie importantă chiar lîngă Tomis.

Reluînd firul narativ al evenimentelor de la sfîrșitul sec. VI, constatăm că Bizanțul face planuri îndrăznețe de lichidare a avarilor și slavilor. Sub Mauriciu Tiberiu (582—602), comandantul Priscus luptă la Gurile Dunării contra lui Ardagast, conducătorul sclavinilor, pe care-i înfrînge. Trece în nordul Dunării și undeva pe rîul *Ilivakia* (Ialomița ?) îl face prizonier pe Musokios, alt șef de trib al sclavinilor. Evenimentele care se precipită în această zonă, aduc în centrul lor pe comandantul Petrus, dar este înfrînt. El este înlocuit cu Priscus care reușește, în anul 600, să impună avarilor o pace, cu prețul unor sume de bani foarte ridicate, iar pe slavi să-i mențină la nordul Dunării. Pacea este de scurtă durată. În anul 601, Priscus și Comentiolus sînt iarăși în campanie contra avarilor și obțin unele victorii. Dar roadele nu sînt bine culese cînd incapabilul frate al împăratului, Petrus, apare iarăși la comanda Traciei. Această repetată înlocuire, dublată de ordinul imperial ca armata să ierneze la nordul Dunării, provoacă o răscoală a soldaților, care sfîrșește cu aducerea pe tronul imperial a centurionului Focas (602—610). Momentul de criză îngăduie maselor de avari și în special de slavi să treacă în imperiu. Slavii se stabilesc în Peninsula Balcanică. În ciuda unor acțiuni războinice antibizantine, avarii sînt reduși la neputință. În schimb, masele de slavi vor fi acceptate în imperiu și vor constitui un important strat de contribuabili ; ei vor juca un rol preponderent în agricultură, mai ales prin instituirea obștii teritoriale.

Liniștea era însă departe de a se așterne în Balcani fiindcă neamurile bulgarilor continuau să constituie un mare pericol. Din părțile nordice ale Mării Negre, după ce s-au eliberat

de sub avari, sub conducerea lui Kubrat și sub presiunea cazarilor, bulgarii înaintează în jurul anului 640 spre Gurile Dunării și întreprind atacuri pustiitoare, ca mai tîrziu, atrași de mirajul bogățiilor bizantine, să depășească spre sud linia Dunării, sub conducerea lui Asparuch (sau Isperich). Ocupă zona răsăriteană a actualei Bulgarii și-și fixează reședința la *Pliska* între Șumla și Varna. Desigur, era vorba de o enclavă statornicită în masa băștinașilor, cu o formațiune statală mult redusă și firavă, atît pentru că ocupau un spațiu restrîns în Imperiul bizantin ostil lor, cît și din cauza triburilor slave care se așezaseră mai de mult în aceste părți și constituiseră așa-numitele *sclavinii*. Stabilirea lor în Balcani era rezultatul neputinței Imperiului bizantin, care va plăti acum noilor veniți un tribut și nu va putea împiedica o inerentă simbioză slavo-bulgară. Totuși autoritatea Bizanțului se păstrează asupra celei mai mari părți din Sciția Mică, inclusiv Delta Dunării, continuînd astfel să formeze o stăpînire efectivă, de unde și constituirea ei mai apoi într-o *themă*.

VIAȚA CULTURALĂ ȘI SPIRITUALĂ

De la începutul sec. IV și pînă la trecerea bulgarilor, cultura provinciei Sciția este indisolubil legată de cultul monoteismului creștin care, generalizat în toate straturile sociale, dă nota specifică vieții spirituale în toate compartimentele sale. Aceasta, în ciuda unor încercări izolate de a se restabili cultele păgîne tradiționale, așa cum se dovedește din partea lui Licinius care, în pornirea sa contra lui Constantin, caută să reabiliteze cultul „soarelui". De la Salsovia provine o inscripție care a stat la baza unui *simulacrum*, închinat sfîntului zeu al soarelui, și care menționează numai pe Licinius.

Teologii susțin, bazați pe textul *Evangheliei*, că prozelitismul creștin a început în Sciția Mică încă din timpurile apostolice, cînd și aici ar fi predicat Sfîntul Andrei. Sigur este că pătrunderea monoteismului creștin, care se substituie politeismului străvechi, se accentuează încă din sec. III. Documentar izvoarele arheologice atestă noua credință în timpul persecuțiilor lui Dioclețian și Galerius (303—304), iar apoi, în special după anul 313, cînd Constantin cel Mare promulgă cunoscutul Edict de toleranță de la Milan, în baza

căruia, alături de cultele păgîne, creştinismul capătă libertatea exercitării sale. Ultimele persecuţii din timpul lui Licinius şi Iulian Apostatul, ulterioare Edictului de la Milan, nu sînt decît palide încercări de reînviere a vechilor credinţe, într-o epocă în care creştinismul triumfase. Dar persecuţiile au lăsat urme adînci şi în Sciţia, actele de martiraj înregistrîndu-se în numeroase oraşe. Martirii *Epictet* şi *Artion* sînt decapitaţi la Halmyris ; cu acest prilej este amintit pentru prima oară şi numele episcopului Evangelicus, de la Tomis. În ordine imediată se impun atenţiei cele trei nume de martiri de pe o inscripţie de la Axiopolis : *Chiril*, *Chindeas* şi *Tasios* (=Dasios). Ultimul, originar din Durostorum, pătimeşte la Axiopolis, ca mai tîrziu osemintele sale să ajungă din Durostorum — unde au stat o vreme — la Ancona în Italia. Pe sarcofagul său citim : „Aici zace sfîntul martir Dasios adus din Dorostolon" (I. Barnea, în Dacia, N.S. 1, 1957, p. 279—280).

Din zona aferentă Durostorului, de la Ozolia, ni se atestă încă din vremea lui Diocleţian martirii *Maximus*, *Dada* şi *Quintilian*, iar mai tîrziu, sub Iulian Apostatul, numele soldatului creştin *Aemilianus*, fiul unui *praefectus*.

Descoperirea de la Niculiţel din anul 1971 dezvăluie un aspect inedit şi deosebit de interesant. În cripta unei basilici au fost înhumaţi patru martiri, la o dată pe care cercetătorii caută s-o fixeze într-una din perioadele de persecuţii de sub Diocleţian, din timpul lui Licinius sau al lui Iulian Apostatul. S-a emis părerea că ar fi rezultatul persecuţiilor lui Athanaric dintre anii 369—371 ; după o altă opinie, înhumarea lor s-a produs la sfîrşitul sec. IV şi începutul sec. V. Important de reţinut este faptul că în acest adevărat *martyrium* erau scrise pe tencuiala criptei numele celor înmormîntaţi : *Zotikos*, *Attalos*, *Kamasis* şi *Phillipos*. (V. H. Bauman, în Dacia, N.S., 16, 1972, p. 189—202. I. Barnea, în SCIV, 24, 1973, 1, p. 123—126. P. Diaconu, în SCIV, 24, 1973, 4, p. 633—641).

Mărturii se cunosc şi la Tomis : izvoarele amintesc că aici a fost decapitat, la 13 februarie 319, *Zotikos*, alături de alţi şase martiri. Iar dacă nenumăratele martiraje sînt semnele sigure ale unei confesiuni creştine larg răspîndite, unele date arheologice confirmă întru totul această practică în Sciţia încă din sec. IV.

Sincretismul religios din sec. al III-lea și începutul celui de-al IV-lea nu face decît să reflecte aspecte ideologice ale contradicției dintre noua religie și păgînism, într-o vreme în care restructurările social-economice provocate de invazii netezeau drumul monoteismului creștin. Astfel se explică depozitarea într-o groapă din cetatea Tomis, a celor 24 de piese sculpturale — podoabe ale templelor care au ființat în această metropolă în veacurile anterioare lui Constantin și a urmașilor săi. Selectarea și condensarea concepțiilor creștine în cadrul prefacerilor ideologice din epoca dominatului, ca și lupta între cele două curente religioase antagoniste, se reflectă în reprezentările artistice, în izvoarele epigrafice și literare și, bineînțeles, în vestigiile arheologice descoperite în Sciția Mică, cu precădere la Tomis. Din acest punct de vedere locul Sciției Mici în istoria întregii țări este bine definit : ea a servit în decursul veacurilor de după părăsirea aureliană ca un adevărat focar de iradiere a creștinismului în nordul Dunării, întreținînd acolo vie romanitatea. Exemplificăm cu misionarismul episcopului *Ulfilas* care a predicat în sec. IV printre goții din Cîmpia Munteană. El fuge apoi de aici, din pricina persecuțiilor lui Athanaric și cere azil împăratului Constantius II (337—361). Acesta îl fixează ca înalt prelat la Nicopolis ad Istrum unde își continuă misiunea sa în cadrul grupului de goți creștini transmutați aici. Sfera sa de influență se răsfrînge asupra unei mari mase de locuitori romanizați, însă în spiritul sectarismului arian. În același spirit își manifestă credința și împăratul Valens, care se izbește la Tomis de acribia ortodoxă a episcopului Bretanion, pe care, pentru atitudinea sa refractară, îl exilează pentru o vreme. Preeminența Tomisului în cadrul organizării episcopale ne este atestată și de legile promulgate în timpul împăratului Zenon, în jurul anului 480. Vorbind de bisericile Tomisului din eparhia sciților, permanent lovite de incursiunile barbarilor, se arată că este „și orașul de reședință civilă". Episcopia Tomisului ținea direct de Bizanț. Se cunosc de aici mai mulți episcopi care au păstorit după Bretanion (sau Vetranion) : *Gerontios* (Terentios ?), care participă la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopole din anul 381 ; *Teotimos*, între anii 392—402, supranumit și „Zeul Romanilor", scriitor pe care izvoarele ni-l arată predicînd printre goți și huni ;

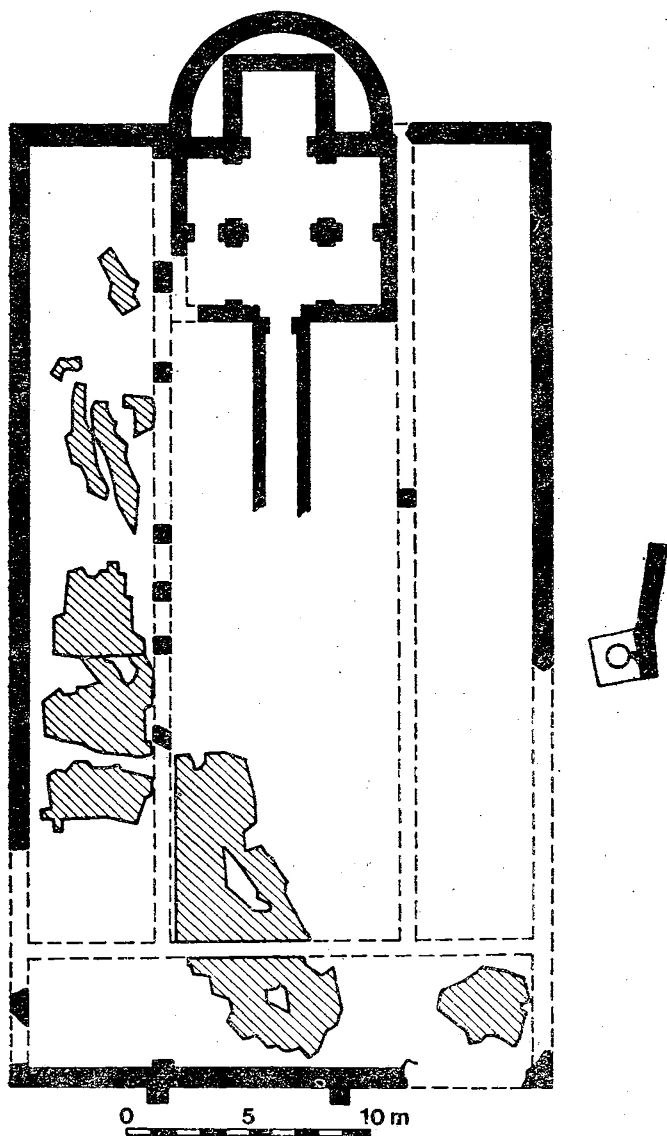
Timoteos, reprezentant al cetății la sinodul ecumenic de la Efes din 431 ; *Ioan*, angajat frecvent în jurul anului 446 în dispute dogmatice susținute de ortodoxism contra ereziilor nestoriene și monofizite ; *Alexandros*, care apare în actele sinodului de la Constantinopole din anul 449 ; din 458 avem știri despre *Teotimos II*, care adresează împăratului Leon (457—474) o scrisoare în limba latină, caracterizată printr-un vehement ton proortodox ; dintre anii 518—520, un splendid taler de argint, aflat acum la Ermitaj, menționează numele lui *Paternus*, acela care alături de alți înalți prelați semnează actele sinodului de la Constantinopole : *„episcopus provinciae Scythiae metropolitanus"* ; un ultim episcop de Tomis pe care-l cunoaștem este *Valentinian* (550—553) ; are legături cu Papa Vigilius și de la care se mai păstrează o scrisoare în limba latină adresată șefului ecleziastic din Tomis.

Într-un alt mare centru creștin din Sciția, la Durostorum, apare către a doua parte a sec. IV, episcopul arian *Auxentius*, discipol al lui Ulfilas, iar în jurul anului 600 episcopul *Dulcissimus* este nevoit să se retragă la Odessos din cauza atacurilor avaro-slave.

Desigur, au existat mulți alți episcopi în Sciția, din moment ce admitem că au ființat atît de multe episcopii. (Em. Popescu, Dacia, S.N., 13, 1969, p. 403—415 ; Idem, *Inscripțiile din sec. IV—XIII descoperite în România*, p. 137).

În schimb, izvoarele menționează pe călugării sciți, proveniți din sînul populației romanizate din zona Dunării de Jos, a căror atitudine ferm ortodoxă este bine relevată. Amintim pe *Ioan Maxentius* cu ale sale scrieri în limba latină ; pe *Ioan Cassian* (circa 360—430) care după ce colindă prin Orient și Occident se stabilește la Marsilia pentru a predica monahismul ; *Dionysius Exiguus* (Dionisie cel Mic), om de cultură în sec. VI, căruia îi datorăm calendarul creștin, calculat în chip simbolic după data nașterii lui Cristos, la care se raporta „era lui Dioclețian". Cu îmbunătățirile inerente, acest calendar este valabil și în zilele noastre.

Cercetările arheologice întreprinse pînă acum în Dobrogea au dus la degajarea unui important număr de biserici, unele monumentale. Deși în dezacord cu posibilitățile reduse ale colectivităților de oameni, în permanent efort de apărare și supraviețuire, lăcașurile de cult arată cît de mult se înrădăcinase creștinismul în conștiința lor.

Bazilica mare din Tomis (plan)

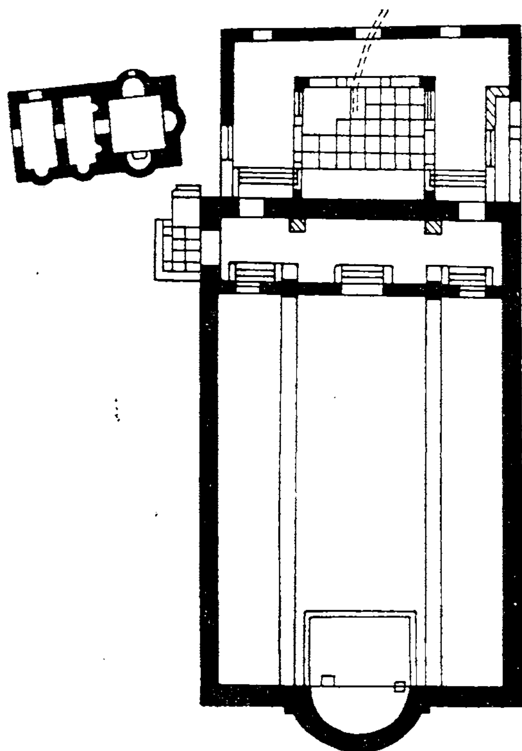
La Tomis, principalul centru creştin al provinciei, se cunosc din cercetări patru basilici, între ele impunîndu-se prin dimensiuni cea mare din sectorul de vest al cetăţii, cu *criptă-martirium.* După toate probabilităţile, împreună cu cea învecinată, mai mică, formau un *episcopium.* Alte două, una la intrarea principală în portul actual şi alta tot pe faleză, în curtea Liceului „Mihail Eminescu", întregesc stadiul actual al cercetării unor astfel de edificii din reşedinţa episcopală şi mitropolitană a Tomisului (A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetăţii Tomis,* Constanţa, 1966).

După numărul basilicilor Tropaeum Traiani întrece Tomisul. Aici, sînt cunoscute pînă acum cinci lăcaşuri, la care am putea să adăugăm amănuntul că bazilicii de caracter laic, numită *forensis,* din centrul cetăţii i s-a adăugat pe latura mică de la nord, în sec. V—VI, o încăpere de formă bazilicală — o singură navă cu absidă la răsărit — poate o capelă care servea practicilor liturgice premergătoare reuniunilor publice din marele edificiu profan, ridicat în sec. III—IV.

În vechea cetate elenică de pe malul lacului Sinoe, la Histria, între numeroasele construcţii din sec. IV—VII, s-au dat la iveală şi cinci bazilici ; patru în interiorul cetăţii şi una în afară, la vest, de caracter cimiterial. Toate sînt mai mici în raport cu cele de la Tomis şi Tropaeum Traiani. Prin modestia lor — referindu-se fie la cea din spatele porţii principale, fie la cele două din cartierul de vest şi la aceea din cartierul economic — toate vădesc realitatea tristă a condiţiilor economice şi sociale atît de precare din sec. IV—VII, cînd cetatea a trecut prin aspre încercări.

Mai întîlnim bazilici paleocreştine la Argamum, Libida (cu trei abside, cîte una de fiecare navă), Noviodunum, Dinogetia, Troesmis, Axiopolis şi la Callatis, unde s-a identificat unica bazilică de tip sirian din Dobrogea, poate o capelă analoagă aceleia din locuinţa patriciană a sectorului „domus" de la Histria.

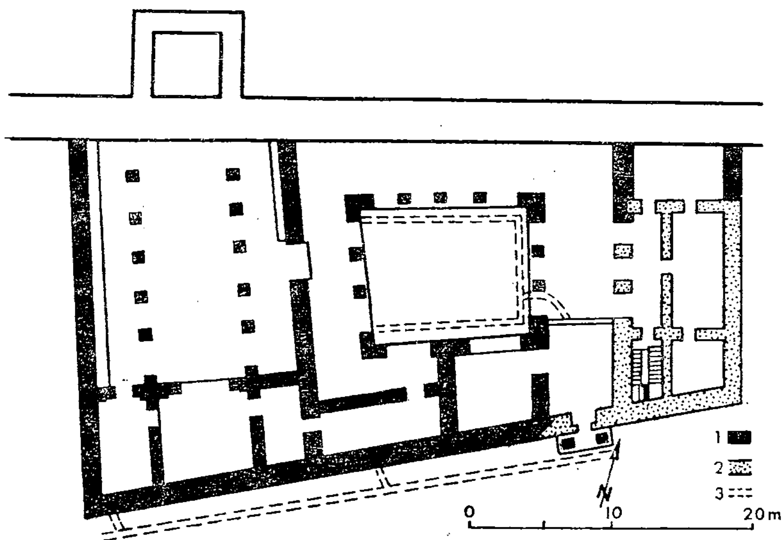
Lăcaşurilor de cult creştin li se adaugă multe alte edificii publice şi particulare de aspect mai elegant sau de o înfăţişare mai modestă, dispuse în centrele urbane potrivit unor sistematizări de veche tradiţie. Remarcăm la Tropaeum Traiani străzi drepte, întretăiate în centrul incintei, lîngă *basilica forensis,* canalizările şi porticurile de pe strada principală. În oraşele şi fortificaţiile de pe Dunăre, cu precădere la Troes-

Cetatea Tropaeum Traiani. Planul bazilicii de marmură și al baptisteriului; sec. IV—VI e.n.

mis se menține înfățișarea internă a ansamblului stradal cît și conturul zidurilor masive de incintă adaptate scopurilor defensive, aproape aceleași ca și în veacurile II—III e.n., perioada în care au luat ființă cele mai multe.

O scurtă retrospectivă asupra cercetărilor arheologice în cadrul unor cetăți din Dobrogea, indică o diferență mare între construcțiile din perioada principatului și cele ulterioare. La Histria, cartierul economic din sud-estul cetății, edificiile din sectorul „domus" și cel de-al doilea zid de apărare sînt un exemplu concludent în acest sens. Distrugeri și reconstrucții de cetăți în sec. VI—VII, cum este cazul la Tropaeum Traiani, Capidava, Dinogetia, Ulmetum ș.a., mani-

Callatis. Edificiul ecleziastic din sec. V—VI e.n. (plan)

festă în sistemul arhitectural o tot mai accentuată decadență. Desigur, este și consecința slăbirii imperiului ca urmare a numeroaselor războaie ; se folosește mînă de lucru țărănească, necalificată, consecință a prestațiilor obligatorii ale acestora față de stat. Se întrebuințează frecvent ca materiale de construcții părți monumentale din edificiile vechi, distruse. La Tomis, cu precădere, încă din sec. al IV-lea, apar edificii publice și particulare de mari proporții fapt dovedit în zilele noastre prin unele descoperiri spectaculare. Astfel, pe faleza portului modern, lîngă Piața Independenței s-a descoperit în anul 1959 o construcție de interes public, așezată pe trei terase ale țărmului marin, orientată de la nord-est la sud-vest. Lungă de peste 100 m și largă de 18 m, ea închidea o suprafață de peste 2 000 m.p. de mozaic policrom — în șapte culori — cu motive ornamentale de caracter geometric și vegetal : vrej de iederă, cercuri intersectate, împletituri și meandre, iar în centru, carouri subdivizate în mici suprafețe de diverse forme geometrice cărora li se înscriu imagini de vase grecești cu frunze etc. Remarcăm fina realizare a unui *kantaros*, în toarta căruia se conturează un porumbel, unica

reprezentare zoomorfă de la edificiu, care poate fi corelat cu practicile creştine ale epocii în care a funcţionat.

Mozaicul se păstrează pe o întindere de mai bine de 600 m.p. şi vădeşte urme de refaceri repetate între sec. IV—V. Pe o terasă apropiată de nivelul mării funcţionau magazine pentru mărfuri. S-au scos de aici produse minerale şi vegetale conservate în sute de amfore — cele mai numeroase de tip piriform, cu striuri — care păstrau pe umeri inscripţii în limba latină sau greacă — primele scrijelate, celelalte vopsite — marcînd în *sextarii* capacitatea vasului. S-au recuperat cantităţi mari de răşini (smirnă, tămîie), crampoane de fier, colofoniu, minereuri de fier semiredus, tipare de opaiţe, amfore diferite etc. Este o descoperire arheologică spectaculară ; diversitatea mărfurilor găsite aici conturează natura comerţului practicat la Tomis între sec. IV—VII.

Faleza, atît în dreapta cît şi în stînga mozaicului, a fost acoperită şi de alte edificii ale căror urme sînt acum ascunse în pămîntul prăvălit peste ele. Amintim doar construcţiile în curs de cercetare la nord-est şi *termele* din apropierea intrării Nr. 1 în port. La terme se păstrează zidurile duble înalte de 6 m, care închid spaţii prin care circula aerul cald ; sub pardoseală, au fost degajate canale şi *hypocausta* ; sub scara care făcea legătura între nivelul inferior şi cel superior — al oraşului — a fost amenajată o încăpere pentru depozitat lenjerie. Inscripţia în limba greacă de pe arhitrava uşii aşa-numitului *lentiarion* — camera pentru depozitat lenjerie — dă dovada scopului amintit : băi publice.

Aproape contemporane cu cele de la Tomis sînt termele de la Dinogetia. Cercetate în amănunţime, în ele au fost determinate — ca şi în cele de la Histria din sec. II—IV — cunoscutele compartimente funcţionale : vestiarul (*apodyterium*) ; bazinul cu apă rece (*frigidarium*) ; sala de gimnastică (*gymnasterium*). La vest, trei încăperi mai mici serveau pentru băi cu apă caldă (*tepidarium*), de aburi (*laconicum*) şi de apă rece (*caldarium*). Au fost degajate apoi sistemul de încălzire cu *hypocaustum* şi camera de depozitare a lemnelor (*praefurnia*). Băile de la Dinogetia, distruse către sfîrşitul sec. al IV-lea, sau începutul celui următor, au fost refăcute în sec. V(?) şi transformate în lăcaş de cult creştin (I. Barnea, în Dacia, N.S., 11, 1967, p. 225—252).

Aspectele urbanistice în oraşele de pe litoral sînt mai favorabile Tomisului care deţinea un loc proeminent, pentru că

aici gravita viaţa economică şi administrativă a provinciei. Prin antiteză, în oraşele de pe limes-ul scitic, caracterele urbane aproape că dispar, ori se menţin la un nivel foarte scăzut. Descoperirile arheologice de la Sacidava, Axiopolis, Capidava, Cius, Beroe, Troesmis, Dinogetia, Noviodunum etc., sau din interiorul provinciei, la Ulmetum şi Tropaeum Traiani, sînt oglinda fidelă a unei vieţi care se dizolva în contextul unor forme noi de relaţii social-economice. Practicile meşteşugăreşti şi artistice se modifică în acest sens.

Dacă inscripţiile formau în epoca romană obiectul unor atente lucrări de sculptură, între sec. IV—VII se evidenţiază tot mai mult înfăţişarea lor rustică, veristă. Aspectul artistic aproape că dispare, sau este redus numai la simple imagini schematizate sau la simboluri creştine. În schimb, conţinutul lor epigrafic, informativ-documentar, ne lasă ştiri extrem de preţioase. Între datele istorice de real interes pentru viaţa de la Gurile Dunării, reţinem numele acelor unităţi militare de la Ulmetum şi Tomis, lăncierii şi arcaşii (vezi mai sus p. 130), numele juristului sirian de la Callatis scris în limba greacă — Symplicius — şi numele unui vicar de la Odessos apărut pe o piatră din Tomis ; de asemenea, la Axiopolis sînt cunoscuţi Gibastes cu fiica sa Anthusa. Tot inscripţiile atestă la Tomis numele unor alese feţe bisericeşti ca Timotei, Paternus, ca şi a unui iconom (administrator) al bisericii „Sf. Ioan" (încă neidentificată). Se pot spicui un mare volum de ştiri, cu privire la antroponomastică, cu categorii de nume greceşti şi latine la paritate, dar fără să lipsească cele de origine traco-geto-dacă (*Dicebalus*, *Kyndeas*, *Dinias* ş.a.), gotică (*Gibastes*) ; turanice (*Atala*, *Tzeenink*), microasiatice (*Entolios*, *Focas*, *Thecla*), toate dovedind strînse legături între provincia Sciţia şi zonele aferente sau chiar mai îndepărtate. Se constată deci şi infiltrări de antroponime barbare, reflex al trecerii lor prin această parte a lumii traco-romano-bizantine.

Inscripţiile creştine din Dobrogea reflectă în majoritate practici funerare, în schimb elementele sculpturale dau măsura înţelegerii preocupărilor pentru frumos, în special la edificiile publice, de caracter creştin. Simboluri ca peştele, porumbelul, crucea simplă sau monogramatică, rozeta etc., apar în mod frecvent. Capitelurile cu impostă de tipuri diferite (între altele remarcăm tipul teodosian), cu decoraţiuni geometrice, vegetale sau zoomorfe, se întîlnesc pretutindeni. Se relevă, prin valoarea artistică, capitelul cu protome de

berbec, descoperit la Callatis, a cărui ornamentaţie opulentă, prefigurează barocul tîrziu. Alături de capiteluri, plăcile de cancelii frumos împodobite cu vrejuri şi frunze de acant, caneluri, figuri geometrice variate etc., abundă la bazilicile paleocreştine de la Tomis, Tropaeum Traiani, Histria, Callatis etc. Cu timpul, locul sculpturilor este luat de reprezentările picturale. Fresce cu scene biblice, sfinţi şi oranţi, frunze, flori, figuri, geometrice etc., apar în criptele bazilicilor şi în morminte.

O descoperire întîmplătoare făcută în anul 1912 la Malaia Perscepina, în Ucraina, lîngă Poltava, ne-a pus în faţa unui tezaur în cuprinsul căruia, pe un mare taler de argint, lucrat se pare la Bizanţ, o inscripţie gravată menţiona numele episcopului *Paternus* de la Tomis. Talerul, în formă de disc, este ornamentat cu splendide motive vegetale şi animaliere şi se înscrie între cele mai valoroase obiecte de tezaur ale Mitropoliei din Tomis. Această unitate ecleziastică, în timpul împăratului Anastasius era compusă din 14 episcopate, iar conducătorul ei era Paternus, episcopul care în anul 520 semna actele sinodului ecumenic de la Constantinopol : *Paternus misericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus.* („Paternus, prin mila lui Dumnezeu, episcop metropolitan al provinciei Sciţia").

Pe talerul descoperit în 1912, aflat acum la Ermitaj — Leningrad, în centru se află o mare chrisma (monograma *Chi-Rho*), flancată de literele A şi Ω, iar pe margini inscripţia : *Ex antiquis renovatum est per Paternum reverentiss*(*imum*) *episc*(*opum*) *nostrum, Amen*" — ceea ce înseamnă că „(Talerul) a fost făcut din alte obiecte vechi, prin cheltuiala lui Paternus, preacinstitul nostru episcop, Amin" (I. Barnea, *DID*, 2, p. 497). S-a acreditat părerea că discul ar fi fost confecţionat la Bizanţ în atelierele care produceau obiecte similare destinate cultului ; să reţinem, cu titlu de ipoteză însă, posibilitatea apartenenţei sale directe la arta tomitană, destul de elevată chiar şi în condiţiile de început ale sec. VI.

Manifestările artistice ale Sciţiei Mici în sec. IV—VII, concentrate mai ales în oraşele de pe litoral, dar cu puternice reflexe şi în cele de pe limes, în ciuda numeroaselor perioade de restrişte şi a condiţiilor social-economice precare în care s-au dezvoltat, dau imaginea vie a înfloririi romanismului în această provincie, fecund şi bine apărat în climatul ideologic dat de creştinismul ortodox.

Vitalitatea artistică a populației din regiunea Dunării de Jos, se poate augmenta prin moșteniri importante de toponime și antroponime, unele persistente din sec. IV—VII pînă în zilele noastre. Astfel de moșteniri întîlnim în cazul unor localități ca : Băroi<Beroe și Biroe ; Drîstor<Durostorum, Dorostolon ; Hîrșova<Carsium ș.a. Mai sînt și toponime antice, de origine latină care au ajuns în limba română prin filiera unor traduceri : *Petra* = *Camena* ; Axiopolis — Akhsaena = întunecat, apă neagră = Cernavoda ; *Vicus Novus* — Novoe Selo = Enisala (Sat Nou).

Sînt numai cîteva dovezi ale continuității etnice și de limbă care alcătuiesc un imens bagaj spiritual, alături de datini, obiceiuri, credințe, practici ale vieții zilnice — totul legat organic de civilizația latină care s-a dezvoltat în Sciția timp de peste șapte veacuri pe fondul autohton daco-getic. Latinitatea veacurilor I—III e.n., rod al unei sinteze de esență geto-daco-romană, se amplifică în veacurile IV—VII, păstrîndu-și fondul originar, dar cu inerentele adăugiri și transformări, prilejuite de unele imixtiuni ale semințiilor în trecere pe aici. Moștenirea daco-getică și latină la Dunărea de Jos, rămîne rădăcina cea mai viguroasă a unei formațiuni etnice majore, persistentă și viabilă, a cărei prezență și perenitate o vom constata pretutindeni în Dobrogea în epoca feudalismului timpuriu.

Capitolul IX

SCIȚIA BIZANTINĂ (SEC. VII—X)

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ

Avem toate temeiurile să credem că reformele lui *Heraclius* (610—641) privind restructurarea administrativă și militară a imperiului au fost o realitate cu urmări pozitive, persistente, și aceasta într-o perioadă critică, provocată de prezența avarilor, slavilor și a bulgarilor. Organizarea *themelor*, în cadrul cărora *strategul* reunea puterea civilă și pe cea armată, venea în întîmpinarea unui deziderat stringent al epocii. Se puneau astfel bazele unor organisme mai puternice în cadrul cărora așa-numiții *stratioți* formau potențialul armat, soldații fiind împroprietăriți cu loturi de pămînt, deci fixați în regiunea pe care o apărau (I. Barnea, *DID*, 2, p. 440—441).

Se pare că Sciția s-a integrat sistemului administrativ-militar al lui Heraclius, abia în timpul lui Constantin IV-Pogonatul (668—685), în acest sens depunînd mărturie cronicarul împărat Constantin Porfirogenetul (*De Thematibus*, 45, 1 = *Fontes*, 2, p. 671) : „... Dar de cînd neamul urît de Dumnezeu al bulgarilor a trecut fluviul Istru, de atunci și împăratul, din pricina năvălirilor sciților și bulgarilor, s-a văzut silit s-o aducă în situația de provincie și să numească în ea un conducător de oști. Trecerea barbarilor peste fluviul Istru s-a întîmplat spre sfîrșitul domniei lui Constantin Pogonat, cînd a ajuns cunoscut și numele lor ; căci mai înainte erau numiți onogunduri". Și pentru a concretiza afirmația, cronicarul inserează pasajul edificator (47, 1, 58—60) : „Eparhia Sciției se află sub un conducător și are 15 orașe : *Tomis*, *Dionysopolis*, *Acrae*, *Callatis*, *Istros*, *Constantiana*, *Zelpa*, *Tropaeum*, *Axiopolis*, *Capidava*, *Carsos*, *Troesmis*, *Noviodunum*, *Aegissos* și *Halmyris*". Desigur, în sec. X cînd scria Constantin Porfirogenetul, era firesc să se deformeze vechile toponime ; altfel însă, știrea care privește organizarea impe-

riului este foarte prețioasă; ea izvorăște din necesitatea stringentă a apărării imperiului de bulgari și sciți — prin sciți înțelegîndu-i pe slavi.

Bulgarii, așezați ca foederați, au constituit o primă formațiune statală proprie, cu capitala la *Pliska*. Restrîns ca dimensiuni și forță, noul organism politic era departe de a include thema Sciției, totuși se interpunea între aceasta și Statul bizantin. Sciția rămîne de fapt și de drept parte integrantă a imperiului și mult mai tîrziu va avea de suferit rigorile vecinătății cu statul protobulgar creat de *Asparuch*. Populația noului stat — țarat — era formată din slavii celor șapte triburi așezate în vecinătatea protobulgarilor și din geto-tracii-romanizați, amestecați cu elemente grecești. Linia dunăreană a Sciției, țărmul mării și văile mai ferite, constituiau apanajul populației romanizate, trăind în așa-numitele „Romanii". Delta Dunării constituia o importantă zonă strategică și economică pentru Bizanț, controlul acesteia aici făcîndu-se cu rigurozitate. Imixtiunile etnice bulgărești sau ale altor neamuri barbare, sînt ocazionale și fără pondere în această zonă, fapt ilustrat de totala inexistență a vreunor mărturii arheologice.

Că bizantinii stăpîneau țărmul vestic al Mării Negre cu Delta, o atestă știrea că flota lor își avea sediul la *Lycostomion* pe brațul Chilia. Era condusă de un *arhonte al Bulgariei* — cu grad de *komes* (latinul *comes*) — denumire formulată astfel prin generalizarea noțiunii administrative a țărmului vest-pontic dominat la acea dată în partea sa meridională de bulgari. Izvoarele îl menționează în sec. IX pe *Toma*, „protospătar și arhonte de Lycostomion" ; este vorba de un elev al patriarhului de Constantinopole, Fotie, cel care îi închină profesorului său lucrarea *Lexicul lui Fotie*. Trecînd peste acest amănunt de valoare culturală, mai amintim, de asemenea, că în anul 917 la comanda flotei din Deltă era drongarul Romanos. Pe de altă parte, prezența stăpînirii bizantine în această parte a Dunării de Jos, în sec. X, se dovedește și în cadrul disputelor aprinse cu Rusia kieveană, la vremea cînd aceasta în alianță cu bulgarii amenință cu ocuparea regiunii. În anul 968, Nichifor Focas cheamă în sprijin contra bulgarilor pe cneazul kievean, Sviatoslav. „Cronica lui Nestor" relatează că atunci rușii au luat în stăpînire „80 de orașe de la Dunăre și s-a așezat să cnezească în Pereiaslaveț, luînd dări de la greci" (I. Barnea, în *DID*, 3, p. 13).

Pereiaslavețul — după cîte se pare lîngă Isaccea zilelor noastre — devenise centrul noilor cuceritori, care înțeleg să perceapă obișnuitele dări de la foștii stăpînitori bizantini (greci). Avantajele erau cu atît mai mari pentru ruși cu cît tîrgul era așezat în calea marilor drumuri de apă și de uscat care veneau din toate părțile Europei Centrale și sud-estice prin Deltă, către mare. Împăratul Ioan Tzimiskes (969—976) hotărăște să-i alunge pe cuceritorii neaveniți, ceea ce îl determină pe cronicarul Leon Diaconu (*Istoria*, VI, 8 = *Fontes*, 2, p. 679) să consemneze : „...Hotărî să înceapă tratative de pace cu Sviatoslav, conducătorul armatei ruse, îi trimise la dînsul soli, vestindu-i să primească răsplata promisă de împăratul Nichifor, pentru invadarea Moesiei și să se retragă în ținuturile lor de baștină și în Bosforul cimerian, iar Moesia s-o lase romanilor, cărora li se cuvine, precum și partea care ținea din vechime de Macedonia...".

Prezența bizantină la Dunărea de Jos este dovedită și de izvoarele arheologice. Pe lîngă obișnuita ceramică, s-au găsit unelte, monede etc. Semnificative sînt sigiliile purtînd numele unor înalți demnitari, ca de exemplu cel al lui „Focas, spătar și strateg" al themei de Paristrion, în sec. VIII—IX ; aceleiași epoci se încadrează alte două piese similare descoperite în preajma Silistrei, una cu numele lui „Anatolios, spătar imperial și tumarch", și a doua cu cel al lui „Nichita, spătarocandidat imperial și tumarch" (I. Mititelu și I. Barnea, în SCIV, 17, 1966, 1, p. 44—45). Recent au fost recoltate din părțile Isaccei alte plumburi sigilare care îngăduie reconstituirile unor nume ca *Nichita protospătar* sau *Photios, protospătar ; Ioan, proedros*, toate din ultima parte a sec. IX și de la începutul celui de-al X-lea.

Pericolul tot mai mare pentru bizantini provocat de prezența primului țarat bulgar, cu inerentele ingerințe teritoriale, determină pe energicii împărați Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea (976—1025) să întreprindă acțiuni hotărîte contra lor. Eliberat de alte angajamente militare la granițele imperiului, Ioan Tzimiskes procedează la cucerirea Bulgariei răsăritene în 971, iar Vasile al II-lea a aceleia apusene, între 1014—1018. Primul țarat bulgar este desființat. Teritoriul dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră reintră efectiv și total în componența imperiului. Cronicarul arab Yahya ibn Said din Antiohia relatează : „Tzimiskes a intrat în stăpînirea orașului Dorostolon și a cetăților înconjurătoare, pe

care le cuceriseră ruşii“ (în Patrologia Orientalis, 17, 1924, p. 135).

Imediat se procedează la reorganizarea administrativă şi militară a teritoriului, pe locul Sciţiei reconstituindu-se thema de *Paristrion* sau *Paradunavon* (*Podunavia* — în pronunţia slavă). În fruntea themei, se afla un *strateg* (*archon*, *katepan* sau *duce*) cu împuterniciri multiple, militare şi administrative. S-a determinat chiar, pe baza unui sigiliu, numele primului strateg al themei : „Leon Sarakinopoulos, strateg de Ioanopolis şi de Dorostolon“ (I. Barnea, *DID*, 2, p. 75, P. Diaconu, în Pontice, 2, 1969, p. 396—397).

Timp de peste două veacuri — între 971 şi 1186 — stăpînirea bizantină, în ciuda presiunilor exercitate de către neamurile migratoare ale pecenegilor, uzilor şi cumanilor, se menţine aici cu autoritate. Sub protecţia sa populaţia locală — românii — îşi desfăşoară activitatea înfruntînd numeroase vicisitudini, fapt probat de atîtea mărturii arheologice. Anul 971, deci, încheie convenţional o epocă şi marchează începutul alteia noi cu implicaţiile arătate în organizarea administrativă.

VIAŢA SOCIAL-ECONOMICĂ

Relaţiile de tip feudal devin caracteristica esenţială a veacurilor VIII—X. Cea mai mare parte a colonilor devin iobagi ; o parte însemnată dintre ei rămîn însă pe lîngă gospodăria feudală, aproape în exclusivitate cu rosturi domestice.

Masa producătorilor direcţi o constituie tot mai mult obştea sătească — teritorială, cu proprietatea comună asupra terenurilor necultivabile şi cu o tot mai individualizată posesiune asupra lotului cultivat.

Soldatul-ţăran se menţine, cu precădere, în regiunile de frontieră. Ţăranul liber ocupă un loc tot mai însemnat în economia imperiului, micile proprietăţi avînd tendinţa să se înmulţească.

Constatăm însă către sec. IX—X, că realităţile funciar-agrare se modifică în sensul că proprietăţile aparţinînd nobililor feudali, înalţilor demnitari militari, administrativi şi clerici, cresc în chip considerabil, şi aceasta în detrimentul obştilor şi a micilor producători independenţi. Membrii obştei, reduşi la aservire, sînt menţionaţi de izvoare cu termenul

de *pareci* („vecini"), ceea ce amintește, oarecum, de starea juridică a colonilor de altădată.

Caracterul autarhic al economiei cu implicațiile inerente asupra orașelor care-și pierd tot mai mult rolul de odinioară, se impune pe scară înaltă. Meșteșugurile și comerțul scad în intensitate ; doar unele orașe de pe litoral și alte cîteva de pe malul Dunării se vor dovedi încă active între veacurile VII—X.

Sigiliile care pecetluiau mărfuri, alături de numeroasele monede descoperite în localități dobrogene, confirmă o neîntreruptă circulație de bunuri comerciale în zona Dunării de Jos, fie a acelora produse aici, fie aduse din altă parte de drumurile de apă și de uscat. S-au descoperit monede în cele mai nebănuite colțuri ale Dobrogei, care inserate și clasate cronologic într-un tablou sinoptic, demonstrează larga lor circulație între sec. VIII—X. Pe aversul lor, apar în succesiune firească chipurile întregii suite de împărați care au domnit la Bizanț în această epocă. Menționăm tezaurul de la Urluia, lîngă Tropaeum Traiani, pe cel de la Valul lui Traian (recuperat în parte) și pe cel de la Greci (ultimele două din aur) care cuprind emisiuni monetare ale unor împărați care au domnit între sec. IX și X. Frecvența acestor monede, pretutindeni în cuprinsul provinciei, dar mai mult în orașele de la mare și de pe Dunăre, confirmă aserțiunea potrivit căreia, aici stăpînirea bizantină n-a încetat niciodată. Gurile Dunării, intens exploatate ca trafic comercial-navigabil, dar și ca bogății naturale, au constituit pentru Bizanț obiectiv de activitate predilectă. Aici s-au dezvoltat orașe importante, care au atras lesne atenția unor comandanți militari străini : Lycostomion stătea mereu sub supraveghere bizantină, iar Pereiaslavețul ne este înfățișat cu ocazia cuceririi sale de către Sviatoslav al Kievului, în anul 968, drept un mare centru comercial. Acest adevăr reiese din scrisoarea pe care cneazul Kievului o expediază mamei sale Olga, și din care, spre edificare, cităm : „Nu-mi place să stau la Kiev, vreau să trăiesc în Pereiaslavețul de pe Dunăre. Acolo este inima țării mele, acolo se adună toate bunurile : din Grecia aur, țesături, vin și tot felul de fructe ; din Cehia și Ungaria argint și cai ; din Rusia blănuri, ceară, miere și robi". (I. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, 7 : Cronica lui Nestor*, București, 1935, p. 71—73).

Deşi neidentificat, Pereiaslaveţul este localizat în apropierea Deltei, ipotetic de către unii la Isaccea sau Prislava (com. Nufărul, jud. Tulcea), zonă către care convergeau cele mai importante şi mai numeroase drumuri comerciale, în căutarea ieşirii la Marea Neagră şi mai departe spre centrele mediteraneene (I. Barnea, în *DID*, 3, p. 14).

Cercetările arheologice efectuate în oraşele de pe malul drept al Dunării, ca cele de la Axiopolis, Capidava, Dinogetia, Noviodunum etc., au pus în lumină o gamă variată de unelte, arme, instrumente casnice şi agricole, podoabe, obiecte de cult ş.a., toate mărturii autentice ale unei activităţi apreciabile între sec. VIII—X. De asemenea, înmulţirea populaţiei o dovedesc atît bordeiele semiîngropate sau de suprafaţă, cît şi adevăratele locuinţe de formă rectangulară, lucrate în piatră şi lemn.

ACTIVITATEA POLITICA

În intervalul dintre domnia lui Heraclius şi a lui Ioan Tzimiskes, pe teritoriul Dobrogei se produc cele mai variate manifestări ale contradicţiilor ineluctabile dintre lumea civilizată a Bizanţului şi neamurile migratoare ale slavilor şi bulgarilor. Pacea încheiată de Constantin al IV-lea Pogonatul cu bulgarii în 681, în condiţii oneroase pentru bizantini, este abandonată în anul 688 de către împăratul Iustinian al II-lea (685—695). Aceasta reprezintă începutul unui lung şir de ostilităţi, care în sec. VIII—X, pun teritoriul de la Gurile Dunării la discreţia unora sau a altora dintre învingători, cu întregul cortegiu de violenţe, exploatări şi vexaţiuni pentru băştinaşi. Luptele succesive ale lui Constantin al V-lea Copronim (741—775) cu hanii bulgari, în anul 756 şi între anii 761—763, duc la zdrobirea şi anihilarea pentru o vreme a primului ţarat, succesele bizantine fiind asigurate deopotrivă de forţele terestre şi de cele navale. La fel se întîmplă şi între anii 895—896, cînd drongarul bizantin Eustatie, comandantul flotei, apăra Delta Dunării, iar Nichifor Focas, viitorul împărat, comandant al forţelor terestre, ataca sudul Bulgariei.

Eforturile bizantinilor de a se menţine la Gurile Dunării sînt susţinute şi în anii următori, ca de exemplu în anul 917

cînd înregistrăm acţiunea drongarului Romanos, care-i învinge pe bulgari.

Cu toate acestea, bulgarii reuşesc să-şi mărească teritoriul statal, în sud şi vest de Munţii Balcani şi îşi consolidează puterea, profitînd de unele slăbiciuni ale Imperiului bizantin. Populaţia statului lor se compunea din vlahi şi din slavii care reuşiseră să asimileze într-un mare procent triburile protobulgare. Se ajunge la o contopire şi la o unitate etnică pe care o întăreşte şi mai mult creştinismul adoptat sub Boris I (852—889). Acestui fapt, petrecut în anul 870, îi urmează un altul, cultural, potrivit căruia călugării Clement şi Naum, discipolii lui Metodiu şi Chiril din Moravia, le creează un alfabet adecvat vorbirii slave — derivat din cel grecesc.

Sub Simeon (893—927), Bulgaria atinge apogeul puterii sale. În anul 893 îşi mută capitala de la *Pliska* la *Preslav* — mai la sud-vest de prima. Dar urmaşul lui Simeon, Petru (927—969), manifestă importante carenţe politice şi militare, care duc la declinul statului bulgar, fenomen mult accelerat de mişcarea *bogomililor*. Mase de ţărani exploataţi de nobilimea feudală, cît şi sărăcimea tîrgurilor, îmbrăţişează repede curentul sectar al bogomilismului, care motiva doctrinar profunde nemulţumiri şi revolte sociale.

Primul ţarat bulgar sfîrşeşte prin a fi desfiinţat de către armatele bizantine. Astfel Nikifor Focas ia iniţiativa lichidării lor, şi în acest chip să restabilească graniţele imperiului. Pentru reuşita întreprinderii cheamă în ajutor pe ruşii kieveni conduşi de cneazul Sviatoslav. Acesta, după ce-i învinge pe bulgari în sud, ocupă teritoriul actual al Dobrogei. De aici conflictul cu bizantinii ; aceştia îi determină pe pecenegii din nordul Deltei să-i atace pe kieveni, dar cneazul reuşeşte să înlăture pericolul. Între timp, moare Nichifor Focas şi la conducerea imperiului vine energicul Ioan Tzimiskes. În pofida stărilor precare moştenite de la antecesor, porneşte împotriva armatelor kievene, le alungă şi apoi întreprinde o puternică campanie contra coaliţiei ruso-bulgare. Pliska este cucerită, iar Dorostolon-ul, unde se refugiase Sviatoslav, este asediat ; înfrînt la 24 iulie 971, Sviatoslav se retrage definitiv. În regiunea Dunării de Jos se restabileşte, astfel, autoritatea deplină a Imperiului bizantin. Statul bulgar, desfiinţat, intră în componenţa noului sistem administrativ, militar şi civil, instituit de Ioan Tzimiskes.

În cadrul reformelor bizantine, vechea themă a Sciţiei, constituită în urma iniţiativelor lui Heraclius, îşi reia locul în noul sistem administrativ şi militar, cu numele de thema de Paristrion sau Paradunavon, condusă de un strateg sau protospătar. Recent s-a determinat numele primului strateg de Paristrion, *„Leon Sarakinopoulos, strateg de Ioanopolis şi de Dorostolon"*.

CULTURA ÎN SEC. VII—X LA DUNĂREA DE JOS

Populaţia română, mult avansată în cadrul procesului de omogenizare etnică şi spirituală, pe fundalul unor prefaceri social-economice, integrată total sau numai parţial Imperiului bizantin, continuă să-şi ducă viaţa în condiţiile precare ale evenimentelor din sec. VII—X. Inerentele infuziuni produse de neamurile străine în trecere pe aici, fără să fi modificat fondul unitar şi solid al comunităţilor omeneşti din această parte a ţării noastre, aduc oarecari nuanţe proprii în structura socială şi spirituală a epocii. Mărturiile arheologice vin să confirme constatarea aceasta. Cele mai vechi urme de cultură ale epocii anterioare, prefeudale, îngemănate cu cele timpurii, bizantine, au un pronunţat caracter creştin, continuare firească a unor manifestări spirituale proprii populaţiei romanizate de aici. Şi dacă, aparent, se vorbeşte de o cezură în viaţa culturală şi religioasă produsă de interpunerea statului bulgar regiunii Dunării de Jos, aceasta este infirmată pe deplin de numeroasele descoperiri arheologice care ilustrează firul evolutiv al societăţii omeneşti de aici.

Cercetările arheologice din ultimii ani au înlesnit mult cunoaşterea fiinţei spirituale a românilor. Aşezările, mai ales rurale, cimitirele întinse cu urne de incineraţie — ilustrare a continuării practicii rituale geto-dace — obiectele variate şi reprezentările artistice, întregesc suita manifestărilor spirituale din zonă.

Persistenţa centrului episcopal (mitropolitan) de la Tomis în veacul al VII-lea şi în chip inerent supravieţuirea oraşului însuşi este atestată nu numai de unele ştiri literare de dată ceva mai tîrzie, ci şi de descoperirile arheologice. Astfel, pe pardoseala bazilicii mari din Tomis au apărut vase de pămînt ars (o oală-borcan şi străchini, cu brîie alveolare şi crestături de buze) ale căror trăsături tipologice fac să le considerăm de

tradiție romano-bizantină. Datate în sec. VII și la începutul sec. VIII, ele sînt produsul populației locale, adăpostită în lăcașurile sfinte ruinate. Ceramică similară găsim la Callatis și în zeci de alte centre arheologice integrate ariei culturale Ipotești—Cîndești—Ciurelu.

Pretutindeni în Dobrogea în cimitirele feudale-timpurii, întîlnim un lot numeros de oale folosite drept urne, care se încadrează cronologic veacurilor VIII—X. Enumerăm exemplarele din necropolele de la Gîrlița, Nalbant, Satu Nou, Castelu, Istria (Capul-Viilor) etc. În general, ceramica epocii se compune din oale fără torți, ulcioare, căni, castroane, străchini — din pastă uneori închisă — poroasă, alteori mai fină — cenușie — totul amintind de timpurile traco-geto-romane și romano-bizantine. Deseori au pe fund semne de olar, așa-numitele „mărci", într-o mare diversitate : figuri geometrice, litere, cruci, cruci gammate, pentagrame, cercuri etc. Ceramicii curente îi adăugăm pe cea cu zmalț verde-măsliniu, de origine bizantină, semn al puternicelor influențe venite din sud.

Toate acestea fac dovada perenității etnice, cu reflexul suprastructural inerent, care demonstrează o evoluție istorică neîntreruptă. Astfel ceramica de tip „Dridu" sau „balcano-dunăreană" capătă o largă frecvență într-o arie geografică întinsă, căreia i se înscrie organic și Dobrogea.

În repertoriul arheologic dobrogean întîlnim zeci de așezări, determinate prin cercetări de suprafață, cu ceramică numeroasă care îngăduie să deosebim unele tipuri datate înainte de sec. X, iar altele după această dată. Descoperiri de vase întregi, ca cele de la Rasova (pictate cu ocru roșu), Camena, Murighiol, Telița, alături de cele rezultate din săpăturile de la Axiopolis, Capidava, Dinogetia etc., aduc argumente pertinente asupra continuității de viață a populației românești, pînă la data reorganizării administrației bizantine în Dobrogea, în 971.

Deseori întîlnim pe vase ceramice și pe piatră, semne grafice : litere grecești, chirilice, glagolitice, latinești etc. așa cum este cazul la Dinogetia, Capidava, Axiopolis etc. De la Axiopolis (Cernavoda) provine o piatră, acum dispărută, pe care V. Pârvan a citit numele Voislav, scris cu litere grecești și slave, dovada concludentă a unor intense manifestări culturale românești în sec. IX. Se confirmă aserțiunea și prin descoperirea acelui ulcior de mare valoare testimonială de la Capidava, care poartă o inscripție greacă : alfabetul scris

invers — de la Ω spre A — adică în sensul de rotire al roţii olarului, şi cu numai 23 de litere în loc de 24, dată fiind inutilitatea lui η pe lîngă ι, care la acea epocă se pronunţau la fel. La sfîrşitul şirului de litere este scris *Petre.* Avem astfel dovada de cea mai autentică limbă românească, numele *Petre* avînd o rezonanţă obişnuită pe valea Dunării. (Petre, din inscripţie, nu este un vocativ — cum ar părea la prima vedere — dintr-o invocaţie acatistieră, fiindcă nu există nici un fel de imn religios consacrat sfîntului Petru, ci numai ambilor sfinţi, Petru şi Pavel, sărbătoriţi împreună la ortodocşi). Folosirea exclusivă a alfabetului grec ne indică puternica influenţă bizantină care a premers pe cea slavă, cîştigînd în masa românească, mulţi aderenţi. Se pare chiar că inscripţia de pe calupul de calcar descoperit în 1950 la Mircea Vodă (pe valea Carasu), care atestă numele lui *Jupan Dimitrie*, în anul 943, este mai tîrzie decît vasul de la Capidava. Acestuia, lăsîndu-i de-o parte semnificaţia istorică — legată de numele unui feudal local care va fi participat la luptele desfăşurate în zonă de către maghiari, pecenegi şi ruşi — îi reţinem deocamdată numai valoarea culturală în sine, care rezidă în scrierea chirilică, a cărei adoptare a înlocuit aici, în Dobrogea, pe cea bizantină.

Capitolul X
THEMA PARISTRION — (PARADUNAVON)

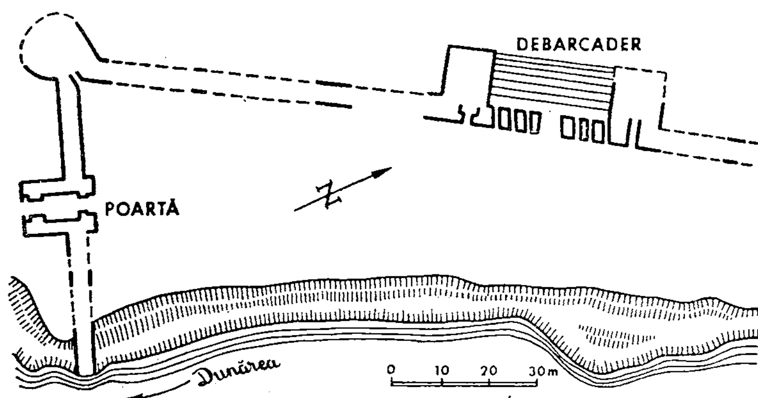
ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ŞI MILITARĂ

Reintegrată Imperiului bizantin, după anul 971, şi transformată în themă, condusă de un strateg, Dobrogea înfruntă aproape trei veacuri crunte invazii produse de pecenegi, uzi, cumani şi tătari.

Ioan Tzimiskes a luat măsuri energice pentru consolidarea frontierei dunărene. Sînt refăcute şi repuse în funcţiune cetăţi din vechiul *limes* : Dorostolon, Axiopolis, Capidava, Carsium, Troesmis, Dinogetia, Noviodunum etc. Apar cetăţi noi, ca cea de la Păcuiul lui Soare, într-un ostrov dunărean la circa 20 km în aval de Silistra — punct naval avansat pentru apărarea Dorostolonului. Toate adăposteau unităţi militare de graniţă.

Încercările bulgarilor de a reveni pe teritoriile pierdute din nord-est sînt aspru înăbuşite. În thema Paristrionului, bizantinii se consolidează. Aşa se face că pe un sigiliu de la sfîrşitul sec. X citim : „Theodor, primicer (patriciu) şi strateg de Distra" — deci, strateg de Paristrion, urmaş al lui Leon Sarakinopoulos (I. Barnea, *DID*, 3, p. 89).

Pericolul bulgăresc este înlăturat definitiv sub Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976—1025) a cărui campanie din iulie 1014 se soldează cu o însemnată victorie contra ţarului Samuil, la poalele muntelui Belosiţa. La scurt timp Ohrida este cucerită şi Bulgaria vestică împărţită şi ea în theme. Patriarhia de Ohrida devine o simplă episcopie. Astfel, întregul teritoriu de la sudul Dunării şi din Balcani redevine stăpînire bizantină. La Dunărea de Jos, în thema Paristrion, activează strategi ca Tzitzikos, fiul lui Theudate Iberul, iar după 1018, Kapetanul Simeon. Centrul provinciei rămîne Dorostolon ; celelalte cetăţi de la Dunăre şi de la Marea Neagră sînt întărite şi supravegheate cu flotă. Aceluiaşi sistem defensiv i

Păcuiul lui Soare, sec. X—XI e.n. Planul cetății

se integrează cele trei valuri de apărare dintre Constanța și Cernavoda — la fel ca și cel de la Niculițel.

Din cele trei valuri dintre Constanța și Cernavoda, cel mai vechi este *Valul mic de pămînt* ; el este simplu, fără construcții speciale ; are șanțul spre sud, ceea ce arată că apăra o formațiune politică din nord contra alteia meridionale. Are 61 km lungime ; pornește de la Dunăre, de la Cetatea Pătulului și se oprește la Constanța pe țărmul mării. Primii 4 km de la Dunăre spre răsărit, sînt suprapuși de valul mare de pămînt. Se conservă cu o mică înălțime, de 1—3 m, și este lat de 7—10 m.

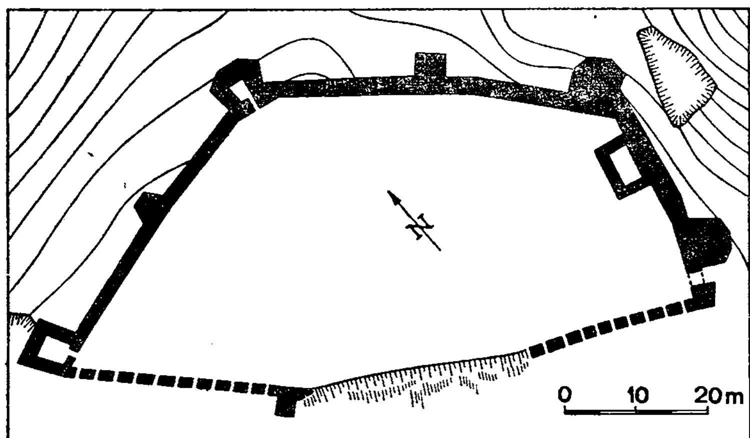
Valul mare de pămînt, perfect vizibil în marginea Constanței, pe lîngă șoseaua care duce la Cernavoda, are 54 km lungime. Și acesta începe de la Dunăre, unde suprapune pe cel mic de pămînt, ceea ce arată că este mai nou. Merge spre răsărit, pe Valea Carasu, și ajunge la mare, în cartierul Palas din Constanța. În general, este o creastă mare de pămînt, înaltă de 3,5 m, cu șanțuri la nord și la sud ; cel de la nord, mai adînc, era obstacol ; cel de la sud s-a format prin scoaterea pămîntului necesar unei reîntăriri ulterioare a valului. Pe lungimea sa are 63 de fortificații (*castella*) — 35 de lagăre sau castre, mai mari, și 28 de castella, mai mici, făcute din pămînt. Distanțele între ele sînt în medie de 1 km dar se constată desimea lor mai accentuată atît spre Dunăre cît și spre țărmul maritim.

Cel de-al treilea, *Valul de piatră*, este tot din pămînt, dar i s-a adăugat un zid de piatră pe creastă, înalt de circa 1,50 m ; are 59 km lungime. Traseul său poate fi văzut bine și astăzi. El pornește de la sud de cetatea Hinog-Axiopolis și atinge țărmul mării la 75 m sud de valul mic de pămînt. Are 2 m înălțime și un șanț la nord tot de circa 2 m. Prezintă 26 de castre, distanțate între 1—4 km. Atît zidul-parapet cît și castrele sînt construite din piatră extrasă din partea locului, dovadă că în zona com. Basarabi s-au întrebuințat blochete de cretă scoase din cariera așezării rupestre.

Despre cele trei valuri s-au formulat multe ipoteze, începînd încă din veacul trecut. Principala constatare este însă că toate trei sînt de epocă feudală-timpurie, sec. X—XI, fapt dovedit de sistemul de construcție și de unele materiale arheologice din structura lor — ca de exemplu inscripția lui Jupan Dimitrie de la Mircea Vodă, calupurile de la Basarabi, ceramică de epocă. De asemenea, este sigur că valul de piatră în care s-au găsit astfel de mărturii este o construcție bizantină dintre domniile lui Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea. „Fără a renunța la jumătatea de nord a Dobrogei, bizantinii dublau obstacolul natural al Văii Carasu, înălțînd valul... ca o pavăză împotriva dușmanilor de la nord, în primul rînd a pecenegilor..." (I. Barnea, *DID*, 3, p. 112).

S-a formulat ipoteza că și valul mare de pămînt ar fi tot opera lui Ioan Tzimiskes, între anii 972—976, însă refăcut poate peste unul de epocă romană ridicat între sec. IV—VI e.n. Cît privește valul mic de pămînt, cel mai vechi, anterior lui Ioan Tzimiskes, el pare într-adevăr să fi fost o linie de demarcație a două puteri statale ce vor fi existat temporar aici.

Valul de la Niculițel aparține sec. XI—XII. Închide o suprafață mică, cu întărituri în interior și cu o linie mediană de apărare. Unii istorici l-au considerat *Ongl*-osul lui Asparuch, pierzînd din vedere detaliul că izvoarele plasează această zonă în nordul Deltei. Cercetările arheologice au demonstrat că aparține tot epocii bizantine, deși în structura sa au fost găsite și elemente de cultură romană. Aceasta pentru că au fost antrenate materiale din altă parte atunci cînd s-a construit, poate de la Noviodunum din apropiere. În interior s-a degajat o biserică, de plan treflat, din sec. XI—XII. S-a conchis că totul aparține epocii Comnenilor, ca important

Enisala. Planul cetății medievale (sfîrșitul sec. XIII)

punct strategic în apropierea vadului dunărean de la Noviodunum.

Deci, toate aceste valuri aparțin epocii bizantine, sec. X—XII, și reflectă efortul conjugat al imperiului de a feri pe locuitorii regiunii de atacurile barbare, și printr-o vehiculare permanentă a flotei pe Dunăre și pe mare, și prin dublarea acestui procedeu cu întărituri din pămînt.

Stăvilirea invaziei uzilor în anul 1064, reunește eforturile a doi strategi : Vasile Apokapes și Nichifor Botaneiates — viitor împărat — ambii magistri ai orașelor de la Dunăre. Fiindcă pe năvălitori i-au înfruntat cei doi comandanți, s-a presupus că regiunea de la Dunărea de Jos s-a scindat în Paristrionul de est — Sciția — cu reședința la Dorostolon și Paristrionul de vest — parte a Bulgariei vestice — cu sediul la *Serdica* (Sofia). Încheierea se întemeiază pe premise incerte, ceea ce ne face să credem că presupusa reformă este consecința unor erori informative. Fiecare dintre cei doi strategi conduceau, în realitate cele două theme : a Bulgariei (Botaneiates) și a Paristrionului (Apokapes).

În timpul domniei lui Alexios Comnenul (1091—1118), forțele feudale de la Dunărea de Jos s-au dezvoltat într-atît încît devin manifeste veleitățile de autonomie ale unor căpetenii locale. Ana Comnena (*Alexiada*, VI, 14, 1), fiica

împăratului şi cronicarul evenimentelor de atunci, relatează clar existenţa unor stăpîni la Dunărea de Jos, ca Tatos în părţile Dristrei, apoi Sestlav şi Satza în părţile Vicinei. Aşa cum observa N. Iorga cei trei sînt şefii unor formaţiuni statale româneşti, într-o zonă — adăugăm noi — în care forţele de producţie erau mai avansate sub stăpînire bizantină. Sînt deci organisme autonome, care se opun şi dominaţiei bizantine şi invaziilor din nord şi nord-est, formaţiuni ale populaţiei băştinaşe dominate de români, aceia care făceau agricultură, semănînd grîu şi mei. Dealtfel încă de mai înainte cunoaştem căpetenii feudale ca Jupan Dimitrie (943), Jupan Gheorghe, dintr-o inscripţie de la Basarabi, sau pe aceia care i s-au închinat lui Ioan Tzimiskes după victoria sa contra lui Sviatoslav la Dorostolon, în 971 — după cum ne mărturiseşte Skilitzes-Kedrenos (*Compendiu de istorii*, 23, p. 401 = *Fontes*, 3, p. 141) : „Şi au venit la dînsul din Constanteia şi din alte fortăreţe ridicate dincolo de Istru soli, care cereau iertare pentru faptele rele săvîrşite, predîndu-se împreună cu acele fortăreţe ; primindu-i cu blîndeţe, ⟨împăratul⟩ a trimis oameni să preia fortăreţele şi oaste îndestulătoare pentru paza lor". Reţinem din acest scurt citat amănuntul semnificativ, că prin *Constanteia* am putea să înţelegem Constanţa zilelor noastre, unde în sec. X se crede că funcţiona un jupanat — ceea ce concordă cu menţionarea numelui său de către Constantin Porfirogenetul.

Toate aceste realităţi istorice locale sînt subordonate autorităţii bizantine, care se manifestă aici mai mult sau mai puţin viguros, în funcţie de stările de lucruri care privesc puterea centrală, deseori aflată în momente de criză.

După stabilirea expansiunii pecenege (1091) şi apoi după anihilarea cumanilor, puterea bizantină în themă devine mai viguroasă — sigiliile menţionîndu-ne numeroşi strategi.

Chiar şi după răscoala Asăneştilor, dintre anii 1186—1187, cînd se constituie statul româno-bulgar, multă vreme încă flota bizantină a controlat ţărmul maritim şi Gurile Dunării.

Cunoaşterea unor toponime dobrogene din sec. al XII-lea, cu numeroasele erori şi inadvertenţe, o datorăm geografului arab Sarif al Idrisi, prin lucrarea *Desfătarea omului*, elaborată în 1154 la curtea regelui sicilian Roger, la Palermo. El foloseşte însă informaţii indirecte şi confuze, ceea ce împiedică azi identificarea unor localităţi din Dobrogea, redate în forma inflexibilă a pronunţiei arabe. S-au putut identifica

unele localități ca de exemplu *Aniksuboli* = Axiopolis ; *Akli* (Aqla, Akla) = Chilia (?) ; *Armucastru* — Ar(ga)mucastru = Argamum (?) ; *Derista* = Dristra, Dorostolon ; *Disina* = Vicina (Isaccea) ; *Miris* = Halmyris ; *Tometana* = Tomis (Constanța) ș.a.

ASPECTE SOCIAL-ECONOMICE

Secolele XI—XII adîncesc și conturează mai clar relațiile de tip feudal din cuprinsul Imperiului bizantin ; se constată o vizibilă diferențiere între marea și mica proprietate, ultima fiind tot mai periclitată. Obștea țărănească este în continuare un organism economic viabil, deși destrămarea sa se intensifică. Ea continuă să-și păstreze caracteristicile esențiale, dar este tot mai mult uzurpată din afară — prin acaparările marilor feudali, ale clerului etc. — iar din interior, din partea unor căpetenii proprii, care dobîndesc poziții proeminente, incompatibile cu ordinea generală, comunitară. Apar aristocrația militară și pătura clericală, care se dublează apoi cu proprietarii laici, ale căror proprietăți se dezvoltă în dauna celei obștești. Țăranii continuă să-și lucreze lotul de pămînt, dar acesta nu le mai aparține de drept și de fapt. Printr-o practică proprie epocii, ei muncesc, în schimbul unei dijme, iar proprietarul este marele feudal care este și beneficiarul dijmei.

În Imperiul bizantin se practică așa-numita *pronoia*, în virtutea căreia se dăruia din fondul statului mari suprafețe de pămînt demnitarilor — civili, militari, clerici — pentru anumite servicii. Domeniile astfel îngroșate și înmulțite capătă însușirile imunității și dreptul de moștenire. Apare și scutirea de dări — *ecussia*.

Încă din sec. X și XI cunoaștem mari feudali la Dunărea de Jos. Potentații acaparează posturi importante în conducerea statului, ajung mari demnitari. Se intensifică manifestările centrifuge, așa cum este cazul lui Tatos, Sestlav și Satza. Veleitățile de autonomie sînt dublate aici de tot mai numeroasele invazii ale căror consecințe nefaste s-au înmulțit din pricina desființării sistemului de apărare bazat pe *stratioti*. Desființarea soldaților-țărani, prin legi sau prin acapararea pămîntului lor, face să slăbească puterea defensivă a statului, împăratul fiind obligat deseori să recurgă la forțele particu-

lare ale marilor feudali. Se reinstituie mercenariatul, soldaţii din această categorie înlocuindu-i pe cei indigeni. Decăderea imperiului este în multe cazuri, vădită. Urmarea o constituie răscoalele ţărăneşti, produse la adăpostul proliferării ereziei bogomilice. Este suficient, de asemenea, să amintim în acest sens, răscoala vlaho-bulgarilor de sub conducerea fraţilor Petru şi Asan, pornită pe fundalul nemulţumirilor sociale şi cu scopul declarat al eliberării de sub dominaţia bizantină. În acest sens este edificator Nicetas Choniates (*Istoria*, 8, p. 482 = *Fontes*, 3, p. 255) „⟨Isaac⟩... şi i-a făcut sieşi şi romeilor duşmani pe barbarii din Muntele Haemus, care mai înainte se chemau misieni, iar acum se cheamă vlahi... găsind aşa-numitul pretext... în răpirea turmelor lor şi în oprimarea lor înşile, au dezlănţuit o răscoală violentă. Şi erau izvoditori ai nenorocirii şi agitatori ai întregului neam, unul Petru şi cu Asan, de acelaşi neam şi obîrşie...".

Dacă neajunsurilor politico-sociale interne le adăugăm atacurile turcilor selgiucizi din Asia Mică, ale pecenegilor, uzilor, cumanilor şi apoi ale tătarilor la Dunăre, întregim suma cauzelor care contribuie la starea precară a Imperiului bizantin.

În aceste stări de lucruri rezidă şi neputinţa desfăşurării unei vieţi comerciale proprii, în special pe mare, care încape tot mai mult pe mîna negustorilor italieni — veneţieni şi genovezi. Ei ajung, cu timpul, să instituie un adevărat apanaj asupra tranzacţiilor comerciale bizantine şi să se infiltreze în treburile lor politice.

Ocupaţiile dintotdeauna, agricultura şi păstoritul, îşi găseau un teren fertil, iar în condiţiile economiei autarhice, făceau să se diminueze, evident, meşteşugurile şi comerţul la oraşe, ultimele integrîndu-se tot mai mult organismelor agricole, marilor proprietăţi, mediilor săteşti. Pe lîngă unelte şi arme de metal, au apărut şi urme de prelucrare a fierului, ca de exemplu la Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare. Apoi olăritul, ţesutul, prelucrarea lemnului, vînătoarea ş.a. formau un important scop al preocupărilor economice curente.

Perioadele de regres, provocate de atacurile barbare şi de crizele din imperiu, alternează cu altele de progres. Este sugestivă în acest sens aserţiunea din Skylitzes — Kedrenos (*Compendiu de istorii*, 33, p. 586 = *Fontes*, 3, p. 155), făcută atunci cînd relata invazia pecenegilor din anul 1046 :

ŞENDRENI

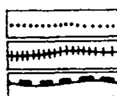
DOBROGEA

ÎN SECOLELE X–XII

PATZ

PIUA PETRII

LEGENDA

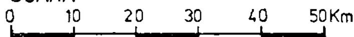
VALUL MIC DE PĂMÎNT

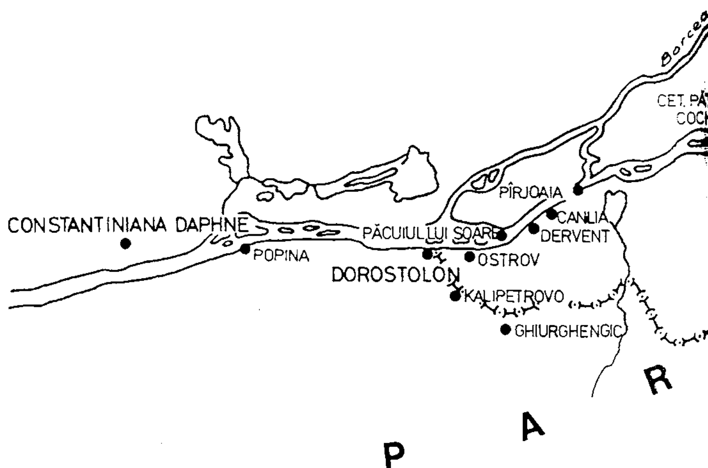
VALUL MARE DE PĂMÎNT

VALUL DE PIATRĂ

SCARA

0 10 20 30 40 50 Km

NAKIA
BISERICUȚA
DINOGETIA
LUNCAVIȚA
ISACCEA
NOVIODVNVM
MĂCIN
ARRVBIVM
M. COCOȘ
GRECI
NICULIȚEL
TULCEA
AEGYSSVS
NUFARU
IGLIȚA
ȚIGANCA
TELIȚA
TROESMIS
MAHMUDIA
TURCOAIA
MURIGHIOL
DUNAVĂȚU
PECENEAGA
OSTROV
P. FRECĂȚEI
BEROE
ENISALA
SLAVA RUSĂ
DĂIENI
DOLOJMAN
CAMENA
GÎRLICIU
CIOBANU
ARSIVM
TARIVERDE
CRUCEA
HISTRIA
CAPIDAVA
BĂLTĂGEȘTI
DUNĂREA
SEIMENI
CORBU
ȚIBRINU
CERNAVODA
AXIOPOLIS
FĂCLIA
SATU NOU
PALAZU
CASTELU
POARTA ALBĂ
CONSTANȚA
V. DACILOR
VALU LUI TRAIAN
MURFATLAR
VALEA SEACĂ
TUZLA
COSTINEȘTI
PLOPENI
23 AUGUST
NEGRU VODĂ
MANGALIA
LIMANU
DUNAVONUNDA
MAREA NEAGRĂ

„Aceştia ⟨pecenegii⟩, odată cu trecerea fluviului, găsiseră mare belşug de vite şi de vin şi de băuturi preparate din miere, de care nici nu auziseră vreodată...“.

Deşi intensitatea vieţii comerciale a slăbit în condiţiile istorice ale epocii, totuşi manifestări de acest gen sînt atestate prin numeroasele cercetări efectuate în aşezările sec. XI—XIII. Mărfurile de lux (îmbrăcăminte, stofe, podoabe, ceramică fină zmălţuită, produse alimentare rare, arme ş.a.) se importau din Bizanţ şi din centrele Europei centrale şi sud-estice, ale căror drumuri spre mare treceau obligatoriu prin Paristrion. Este edificatoare în acest sens scrisoarea cneazului kievean Sviatoslav către mama sa Olga, din anul 968—969 (vezi mai sus p. 155), oglindă fidelă a unui trafic comercial nebănuit la Pereiaslaveţ.

Cum măsura intensităţii vieţii economice o dă, între altele, şi banul, reţinem că între sec. X şi XII au existat perioade cînd la Dunărea de Jos au circulat însemnate cantităţi de piese din aur, argint şi bronz — uneori din billon (aliaj de plumb cu argint) — reflex al traficului mărfurilor produse în interior sau al acelora care formau obiectul importului. Monede aparţinînd unor emisiuni din cele mai importante centre ale imperiului — Constantinopol, Philippopolis, Thesalonik ş.a. — au fost găsite în zeci de puncte dobrogene, deseori în cantităţi foarte mari. Ele poartă în efigie, chipurile tuturor împăraţilor care s-au succedat la tronul imperial, începînd cu Ioan Tzimiskes şi pînă la Alexios III Angelos (1195—1203). Amintim recentul tezaur de monede skifate descoperit ocazional la Isaccea, compus din peste 1 000 de piese de bronz argintat. Cele mai numeroase sînt ale lui Alexios I, Ioan II şi Manuel I Comnenul. Cum izvoarele mai întotdeauna se fac ecoul unor realităţi istorice din centrele urbane, este normal să se fi înregistrat şi pentru Dobrogea veacului al XII-lea unele ştiri care, coroborate prin tabloul economic zugrăvit pînă aici, dau putinţa să cunoaştem mai bine unele aspecte. O scurtă retrospectivă bazată pe harta lui Idrisi, îngăduie unele reconstituiri sugestive de peisaje economice-urbane, în *thema* noastră. Desigur, în reconsiderarea lor, trebuie păstrate rezervele impuse de informaţiile indirecte folosite de autorul arab.

Armucastru (Ermocastro, Argamum (?) = Jurilovca), este în viziunea lui Idrisi „oraş vechi cu clădiri înalte, cîmpii roditoare şi comerţ aducător de cîştig, aşezat pe panta unei co-

line plăcute, ce domină marea“. *Dirista* = Silistra apare ca un „oraş cu străzi largi, bazaruri numeroase şi resurse bogate“. Despre faimoasa dar încă nelocalizata *Vicina* ni se spune că „are mulţi locuitori şi un ţinut fertil. Oraşul are venituri însemnate din comerţul său“. *Akli* (Aqlik, Akla) = Chilia (?) „era situat într-o cîmpie foarte roditoare şi perfect cultivată. Proprietăţile sale sînt mari şi bine udate. La nord sînt munţi înalţi, dincolo de care curge Dunărea. În oraş se află ateliere meşteşugăreşti şi meşteri foarte pricepuţi, mai ales în prelucrarea obiectelor de fier“. Exemplele pot continua (I. Barnea, în *DID*, 3, p. 163—166). Din ceea ce am redat se desprinde o imagine asupra activităţii economice din oraşele dobrogene ale veacului al XII-lea, care se dezvoltau în ritmul adecvat poziţiei geografice a themei, scăldată de apele Mării Negre şi ale Dunării. Societatea omenească de aici cunoştea o dezvoltare normală, cu inerentele scăderi provocate de calamităţile invaziilor, dar şi cu perioade de reviriment, asigurat de feudalii locali şi de protecţia bizantină. Se formează o piaţă locală, ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie în contextul unei societăţi capabile să producă şi să vehiculeze bunuri materiale şi spirituale.

PECENEGI, UZI, CUMANI, TĂTARI

Din aceeaşi regiune de la nordul Deltei, Imperiul bizantin continua să rămînă ameninţat şi nu va întîrzia mult pînă ce vor apărea noi valuri migratorii.

Pecenegii, neamuri turcice venind din Asia, apar în estul ţării noastre la sfîrşitul sec. IX. Prima dată trec în sudul Dunării în anul 934 — dată care marchează şirul lung al conflictelor cu bizantinii, care s-au răsfrînt asupra localnicilor prin violenţe, jafuri etc. Încercările forţelor imperiale de a-i stăvili, dau rezultate îndoielnice. S-a căutat deseori găsirea unor soluţii de înţelegere ca aceea din anul 1040, cînd unii dintre ei devin „aliaţi“, cu obligaţia de a apăra graniţa. Alteori sînt divizaţi şi asmuţiţi unii contra altora, de unde şi disensiunile iscate în 1046 între cele două căpetenii ale lor, Tyrah şi Kegen. Ultimul este acceptat de bizantini în Paristrion, ca foederat, atunci cînd thema era condusă de Katakalon Kekaumenos — cel care-l învinsese pe cneazul Vladimir

al Kievului, la Varna (1043). Constantin IX-lea Monomahul (1042—1045) le oferă pămînt şi cetăţi.

Cei conduşi de Tyrah încearcă şi ei să pătrundă la sudul fluviului ; reuşesc aceasta (Kedrenos — Skilitzes, II, p. 585), dar sfîrşesc rău : bolile endemice i-au decimat şi sînt pînă la urmă înfrînţi de forţele bizantine. Dintre cei care s-au salvat, unii vor fi colonizaţi în sudul Dunării.

Dar conflictele continuă, masa lor căutînd tot mai mult drumuri spre sud. Între 1049—1053, se concentrează contra lor trupe însemnate, inclusiv cele recrutate din thema Paristrionului, conduse de Roman Diogene. Alături de pecenegi, apar prin anul 1059 sauromaţii (maghiarii).

Uzii, tot de neam turanic, li se adaugă pecenegilor în 1064. Ei trec Istrul, cu toată rezistenţa conducătorilor oraşelor de la Dunăre, Vasile Apokapes şi Nichifor Botaneiates. Reuşesc să pătrundă pînă în regiunea Tesalonicului şi în Grecia. Toată invazia lor a fost însă de scurtă durată pentru că, decimaţi de ciumă şi înfrînţi, se stabilesc pe malul stîng al Dunării, iar unii sînt colonizaţi în Macedonia sau sînt încorporaţi în armata bizantină (Zonaras, XVIII, 9, 1 = *Fontes*, 3, p. 225. I. Barnea, *DID*, 3, p. 132—134).

În schimb, sub împăratul Mihail al VII-lea Dukas (1071—1078), apare în imperiu o criză provocată de speculaţiile cu grîul făcute de unii demnitari imperiali, într-o vreme de foamete. Nemulţumirile cuprind şi pe locuitorii de la Dunăre, în frunte cu unele căpetenii, care au încercat desprinderea de imperiu.

Căpeteniilor locale răsculate, avînd în frunte pe Tatos de la Dristra, li se alătură pecenegi şi cumani. Sarcina unor intervenţii puternice contra acestor răsculaţi revine lui Alexios I Comnenul. Despre aceste evenimente, Ana Comnena ne relatează : „Un neam scitic, prădat zi de zi de sarmaţi ⟨cumani⟩, părăsindu-şi sălaşele, au coborît la Dunăre. Cum aveau nevoie să se înţeleagă cu cei care locuiesc la Dunăre, căzînd de acord asupra acestui lucru, au intrat în tratative cu conducătorii lor, cu Tatos, numit şi Chalis, şi cu Sesthlav şi cu Satza... unul ţinînd în stăpînirea sa Dristra, ceilalţi Vicina şi celelalte. După ce s-au înţeles cu aceştia, trecînd Dunărea fără teamă de acum încolo, prădau ţinutul învecinat, ocupînd chiar şi unele orăşele. Apoi, bucurîndu-se de oarecare tihnă, au arat pămîntul semănînd mei şi grîu..." (*Alexiada*, VI, 14, 1 = *Fontes*, 3, p. 89).

Cele trei nume au produs dispute aprinse între istorici și lingviști pentru a li se stabili originea etnică. Credem însă că nu este nevoie să se stăruie în această direcție fiindcă rezonanța celor trei antroponime le conferă apartenența românească. De asemenea, trebuie avută în vedere componența etnică din zonă, care deși eterogenă, majoritatea o formau românii.

În lupta de la Dristra, contra răsculaților din anul 1087, Alexios I Comnenul abia scapă cu fuga. Va fi nevoie de alte intervenții pentru a readuce la ascultare pe localnici și pe pecenegi.

Pericolul peceneg rămîne încă în vigoare, pînă către anii 1089—1091, cînd Alexios I organizează o armată nouă, cu ostași recrutați din părțile Vardarului și Strumei, „numiți în limba populară vlahi". Avînd ca aliați de data aceasta și pe cumani, bizantinii reușesc una dintre marile lor victorii, la *Lebunion*, la 29 aprilie 1091. Se poate considera această dată începutul decăderii pecenegilor, deși ei vor mai prilejui bizantinilor încă multe neplăceri.

După Lebunion, izvoarele dau numele a doi duci de Paristrion : Leon Nikerites și Demetrios Katakalon. Ambii apar pe sigilii. Aceasta constituie dovada restabilirii autorității bizantine în Paristrion.

Cumanii, aliații bizantinilor la Lebunion, sînt tot neamuri turcice, care au apărut prin Moldova între 1067—1071 ; mai înainte au locuit în regiunea Crimeii — „Stepa Cumanilor".

Singuri atacă imperiul în 1094, pretextînd că-l instalează la tronul Bizanțului pe fiul lui Roman al IV-lea Diogene. Ocupă thema de Paristrion și se îndreaptă spre Adrianopol. Alexios I, în expediția pe care o întreprinde contra lor, primește ajutoare din partea lui *Pudilas — Pudilă*, „un fruntaș al vlahilor" (N. Bănescu, *Bizanțul și romanitatea la Dunărea de Jos*, p. 27—28. I. Barnea, *DID*, 3, p. 154—155). Această expediție a cumanilor cît și altele care i-au urmat sînt defavorabile acestora. Sub Ioan II Comnenul (1118—1143), zis și *Kaloianul*, se înregistrează un masiv, dar ultim atac peceneg, între 1121—1122. Ioan Kaloian îi zdrobește fără cruțare. Același împărat se mai războiește, de asemenea, și cu cumanii, în anul 1148, și-i învinge într-o localitate nord dunăreană.

Atît românii cît și cumanii aveau să joace spre sfîrșitul sec. XII roluri importante pe arena istorică de la Dunăre. Nemulțumirile izvorîte din aspra dominație bizantină la su-

dul fluviului, privațiunile și vexațiunile la care au fost supuși deopotrivă țăranii, păstorii și tîrgoveții — mulți dintre ei adepți ai sectarismului bogomilic — toate acestea fac să se dezlănțuie una dintre cele mai mari răscoale populare. La aceasta participă, între 1186—1187, populația valahă din sudul Dunării, avînd ajutorul masiv al românilor și cumanilor de la nord. În fruntea lor se aflau frații *Petru* și *Asan*, pe care Nicetas Choniates ni-i prezintă de același neam, adică vlahi. Ei cereau libertatea de sub apăsarea bizantină.

Împăratul Isac Anghelos (1185—1195) întreprinde trei campanii contra lor. Inițial obține chiar o victorie, care îi obligă pe frații Petru și Asan să se retragă în nordul Dunării, de unde se vor întoarce cu mari ajutoare și reaprind răscoala. Iată cum zugrăvește aceste evenimente Theodor Skutariates (*Cronică pe scurt*, 9, p. 373 = *Fontes*, 3, p. 417) : „Iar barbarii lui Asan, trecînd așa cum s-a arătat Istrul și unindu-se cu sciții ⟨cumanii⟩, luînd de acolo foarte mulți aliați, veniră în patria lor, Misia, cu și mai mare trufie. De aceea nici nu mai vrură să rămînă într-ale lor, ci socoteau că este ceva cu totul de nesuportat să nu aducă daune împărăției romeilor și să nu unească domnia misienilor și a bulgarilor într-una singură, cum fusese odinioară".

Succesele insurgenților obligă curtea imperială, în anul 1187, să recunoască independența și hotarele statului Asăneștilor în nord-estul Bulgariei, cu numele inițial de „Valahia", și cu reședința la Tîrnovo. Totuși Bizanțul continuă acțiunile contra acestui stat. Asan este ucis în 1196, iar Petru își asociază la domnie pe fratele său *Ioniță*, zis *Kaloian*. Dar și Petru este asasinat în 1197. Ioniță, rămas singur, inițiază o politică de întărire a statului. Pentru a-și legitima puterea, duce tratative cu Papa Inocențiu al III-lea, care-l recunoaște, cu prețul unor avantajii religioase. Ioniță se intitula *Imperator omnium Bulgarorum et Blacorum*. În timpul domniei sale, cu concursul direct al venețienilor, se desfășoară cruciada a IV-a, condusă de Balduin de Flandra, creatorul Imperiului latin de răsărit, cu sediul la Constantinopol (1204).

Statul Asăneștilor atinge culmea puterii sub Ioan Asan al II-lea (1218—1241), care profită de disensiunile dintre cele două imperii : latin și bizantin. El extinde hotarele, care acum cuprind teritorii vaste de la Adriatica la Marea Neagră, instituind autoritatea și asupra Dobrogei. El repudiază pe Papa și catolicismul și se apropie de împăratul de la Niceea, Ioan

Vatatzes, unindu-se contra latinilor. În 1231 restabilește ortodoxia în statul său. El viza includerea în țarat și a regiunilor din nordul Dunării, fapt împiedicat de năvălirea tătarilor și de moartea sa în anul 1241. Urmează o perioadă de anarhie și dispute pentru putere și statul se împuținează teritorial. Ultimul reprezentant al Asăneștilor este Căliman (1256—1257).

Statul Asăneștilor, creație a locuitorilor de pe ambele maluri ale Dunării, reprezintă o treaptă importantă pe scara evoluției istorice a românilor. S-au produs apropieri și influențe pe plan economic și spiritual. Ascensiunea sa este întreruptă de atacurile tătarilor, care în 1241 sub conducerea lui Kadan trec în sudul Dunării și distrug totul în cale.

Instaurarea dominației tătare la sudul Dunării după 1242, creează multe neajunsuri localnicilor. Acestora li se adaugă luptele între căpeteniile feudale pe de-o parte, iar pe de alta tendințele de subminare a autorității centrale, la acea dată bizantină, latină, bulgărească.

Formele asupririi tătare se fac simțite între Dunărea de Jos și Mare unde orașele comerciale ca Vicina, Licostomo, Chilia etc. vor stagna o vreme, iar populația românească, majoritară în zonă, după cum ni se menționează într-o scrisoare a Papei Inocențiu al IV-lea (1243—1254), de la 25 martie 1245, era exploatată de feudali mongoli, *oglani* și *noiani*.

Capitolul XI

DOBROGEA ÎN TIMPUL LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN

FORMAREA STATULUI FEUDAL DOBROGEA

Slăbirea Imperiului bizantin, insistent asaltat de turci în Asia Mică, face să se resimtă și în Dobrogea lipsa unui echilibru politic, din pricina vecinătății cu tătarii și cu bulgarii.

În această vreme semnalăm apariția turcilor selgiucizi chiar în Dobrogea. Între 1262—1264, Mihail al VIII-lea Paleologul (1261—1282) îngăduie unui grup de turci selgiucizi, condus de Sarî Saltuk Dede, să se stabilească în părțile Babadagului.

Pe terenul slăbit de crizele interne din imperiu, se infiltrează negustorii italieni, venețieni și genovezi, care-și stabilesc comptoare comerciale în jurul Mării Negre. Astfel vor înflori Caffa în Crimeea și Chilia la Gurile Dunării. Italienii se vor bucura de toleranță din partea mongolilor. În scurtă vreme ajung să instituie un adevărat monopol al comerțului din Marea Neagră și să pătrundă pe firul apelor din țara noastră (Dunăre, Prut, Siret etc.), pînă în centre dintre cele mai îndepărtate.

Contactele italienilor cu românii din nordul Dunării și din ținutul dunăreano-pontic sînt permanente și fructuoase. Dar, bizantinii au reușit să mențină ortodoxismul, încurajîndu-l prin organismul ecleziastic de la Vicina. Aici a funcționat, la sfîrșitul sec. XIII și în prima jumătate a sec. al XIV-lea, o arhiepiscopie și apoi mitropolie, de unde iradia în nordul Dunării cultura bisericească de rit ortodox. Vicina este atestată ca puternic centru religios în actele sinodului ecumenic dintre anii 1305—1306. Atunci mitropolit era Lecca. Grație eforturilor sale propagandistice, garda tătară a orașului Vicina dintre anii 1319—1320, condusă de Angun, este creștinată. În 1335 însă, Mitropolitul Macarie, copleșit de numărul mare de tătari, este obligat pur și simplu să părăsească vremelnic

orașul. Existența precară a acestei mitropolii la mijlocul sec. XIV, determină pe Nicolae Alexandru Basarab (1342—1364) să transfere la Curtea de Argeș în 1359 Mitropolia de la Vicina iar ca prim mitropolit al Țării Românești să-l numească pe Iachint de Vicina. (C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 48—61. P. Diaconu, în Pontica, 3, 1970, p. 275—295).

Viața economică a regiunii septentrionale din Dobrogea revine la normal și cîștigă prin genovezi care aduc mari cantități de mărfuri și pentru români și pentru alte țări europene. La 1281 Gabriele de Predano relatează că se aduceau țesături, ceramică fină, podoabe, mirodenii, vinuri ș.a., pentru a lua, în schimb, cereale, animale, piei, pește sărat și icre, ceară, sare, robi etc. Feudalii din partea locului români sau tătari românizați, cum este cazul acelui „princeps Demetrius", recunoscut și de genovezi, sînt primii beneficiari ai acestui trafic.

Dezvoltarea rapidă a Dobrogei în zona litoralului atît ca urmare a progreselor înregistrate pe plan intern în contextul forțelor și relațiilor de producție, cît și din pricina contactelor mai intense cu lumea pontică și mediteraneeană, determină constituirea unor formațiuni autonome, cu caracter statal. Procesul a fost mult înlesnit și de slăbirea statului bulgar, care în 1363 culminează cu sciziunea : o parte, la răsărit, cu capitala la Tîrnovo, condus de Sracimir și a doua, la apus, cu centrul la Vidin, sub autoritatea lui Șișman.

Factorii interni, coroborați de cei externi, permit în jurul anului 1320, apariția în părțile Cavarnei a unui stat independent. El se constituie, ca de regulă, în strînsă legătură cu biserica : Patriarhia din Constantinopole îl numea pe Metodie „Mitropolit de Varna și de Carbona" (Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, 14, 1, p. 1).

În anul 1350 noul stat bine consolidat — și recunoscut de Bizanț — îl avea de conducător pe *Balica.* În anii următori, rolul său în cadrul statelor balcanice avea să se dovedească important. Concomitent însă, au loc în nordul Dobrogei evenimente ce trebuie reținute. Geograful Abulfeda menționează la 1321 că Isaccea (*Isakgi*) făcea parte din *Alualak*, Țara Vlahilor. Aceasta deci cu mult mai înainte ca Basarab I, creatorul statului independent Țara Românească, să-și fi asigurat libertatea contra ungurilor, prin bătălia de la Posada

din anul 1330. Integrarea acestei regiuni în hotarele statului întemeiat de Basarab I avea menirea să mențină românii de aici într-un stat propriu și să asigure controlul asupra Gurilor Dunării. Aceasta, bineînțeles, cu sacrificii importante fiindcă tătarii nu cedau ușor. Acestui context i se înscrie atacurile hanului Uzbek din jurul anului 1335, cînd au fost devastate orașele dunărene apărate de românii lui Basarab I. Românii însă, care după 1330 reprezentau o mare forță, se mențin ferm pe poziții. Urmașul lui Basarab, Nicolae Alexandru Basarab (1342—1366), continuă să stăpînească nordul Dobrogei angajat, desigur, în permanente conflicte cu tătarii. În orice caz, politica primilor domnitori români de a-și uni românii de peste Dunăre și a-și asigura ieșire la Marea Neagră, prin stăpînirea Gurilor Dunării, se putea concepe numai printr-un cadru geografic mai larg — ceea ce, din punct de vedere istoric, s-a și petrecut.

Revenind în sud, statul independent dobrogean evolua profitînd de slăbiciunile Imperiului bizantin. Balica intervine în conflictele dintre Ioan al V-lea Paleologul și Ioan al VI-lea Cantacuzino, din 1346, ocazie care-l aduce pe scena istoriei pe Dobrotici. Un corp de ostași dobrogeni conduși de Dobrotici și de fratele său Teodor, e trimis de Balica s-o ajute pe Ana de Savoia, mama lui Ioan al V-lea Paleologul. Dobrotici se distinge în lupte, obține rangul de strateg și se căsătorește cu fiica unui înalt demnitar bizantin. Dar cei doi pretendenți la tronul imperial se împacă și Ioan Cantacuzino îl somează pe Dobrotici să-i predea unele cetăți de pe coasta Mării Negre, ceea ce îi este refuzat, fiindcă el nu era încă stăpînul. De aici conflictul statului dobrogean cu bizantinii care, nu numai că atacă dar îl îndeamnă și pe emirul Baheeddin Umur — bey de Aidin (Smirna) să întreprindă o expediție navală contra porturilor dobrogene ; cu această ocazie turcii ajung pînă în Deltă : „Ei au ieșit din Chilia (Kili), la marginea Țării Românești și au incendiat și au devastat ținutul pe care l-au găsit“, scrie Enverî (în *Cronici turcești privind țările române*, vol. I, 1966, p. 36). În cursul acestor lupte cu turcii dispar Balica și Teodor.

Dobrotici, rămas singurul stăpînitor, se împacă cu împăratul Ioan Cantacuzino și capătă titlul de strateg, dar supus Bizanțului (N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră ; I. Dobrotici*, în ARMSI, ser. 2, 36, 1914, p. 1046). Curînd survin neînțelegeri între despotul dobrogean și Ioan al VI-lea Pa-

leologul din cauza unor litigii teritoriale. Împăratul, dorind să cîştige ajutorul Papei în conflictul cu Dobrotici, întreprinde o călătorie la Roma şi de aici la Buda, de unde obţine promisiuni — date cu intenţia unor cîştiguri politice şi religioase în Balcani. La întoarcerea de la Buda, Ioan al VI-lea este prins de Dobrotici şi închis la Varna. Aceasta se întîmplă în jurul anului 1366 cînd se desfăşura cruciada condusă de Amedeo de Savoia. Cruciaţii îşi schimbă rolul şi încearcă să-l elibereze pe împăratul prizonier, dar înteţesc şi propaganda catolică, ajutaţi fiind şi de negustorii genovezi. Amedeo de Savoia face unele cuceriri în dauna lui Dobrotici, dar Varna rămîne neatinsă. Se duc tratative, care se încheie cu eliberarea lui Ioan VI Paleologul şi cu recunoaşterea autonomiei politice a lui Dobrotici. Stăpînirea sa creşte în importanţă şi întindere. La Dunăre, Dobrotici se învecina cu Ţara Românească condusă la acea dată de Vladislav Vlaicu (1364—1377) ; împreună cu acesta acordă ajutor, în 1369, lui Sracimir, să ocupe tronul Vidinului.

Afirmarea pe plan politic în Balcani a lui Dobrotici este consecinţa fărîmiţării forţelor feudale bizantine, bulgăreşti şi sîrbeşti, care nu pot face front comun contra turcilor. Aceste succese constituie, în acelaşi timp, o realitate bazată pe ponderea economică a despotatului. Negustorii genovezi, deseori rivalii lui Dobrotici, acţionează din plin în oraşele vest-pontice. Viaţa economică de aici, în plină ascensiune, este completată în ţinuturile româneşti din nord, de aspecte similare. Pe lîngă afirmarea centrelor comerciale de la Chilia, Licostomo, Vicina — sau mai departe pe Dunăre, Brăila, Piua Petrii, Hîrşova etc. — care atrăgeau negustori din toate părţile, înregistrăm o circulaţie monetară intensă şi diversă. Pretutindeni în Dobrogea s-au descoperit monede bătute de domnitorii valahi Vladislav Vlaicu, Radu I, Dan I, care tot mai mult înlocuiesc hiperperul bizantin. S-au descoperit, de asemenea, monede moldoveneşti de la Petru Muşat, precum şi monede genoveze şi tătărăşti. Ultimele sînt ilustrate printr-un important tezaur găsit lîngă com. M. Kogălniceanu, în jud. Tulcea, compus din circa 2 350 de piese de argint din timpul hanilor Tuda Mangu (1280—1287), Tula Buga (1287—1290) şi Toktai (1290—1312), precum şi 195 perperi bizantini de aur. Toate acestea demonstrează creşterea nivelului economic în această zonă, deşi conflictele politice nu vor înceta multă vreme (Şt. Ştefănescu, *DID*, 3, p. 354).

Ostilităţile dintre Dobrotici şi turci, continuă pînă la moartea despotului, în 1386. La cîrma ţării îi urmează *Ivanco,* fiul său, care continuă politica antiotomană a tatălui.

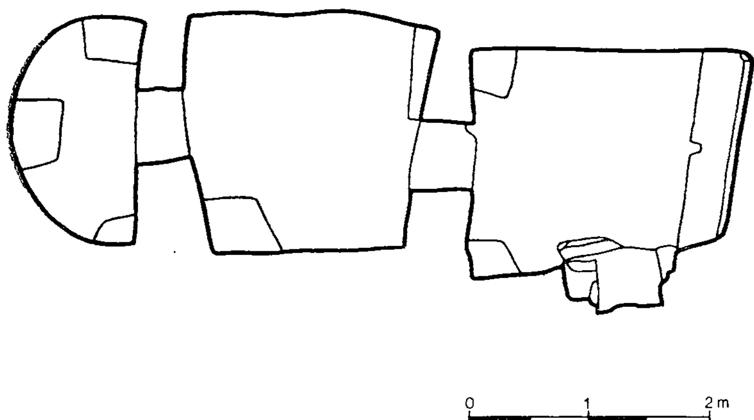
În cursul anului 1388, turcii conduşi de Ali-Paşa întreprind o lungă campanie contra lui Ivanco şi a lui Şişman de la Tîrnovo. Cu acest prilej este pierdută Silistra — care după cît ne lasă să înţelegem izvoarele, era stăpînită de români. Atît Ivanco cît şi Şişman se pare că mor pe cîmpul de luptă. Dar unele succese turceşti sînt anulate repede de intervenţiile lui Mircea cel Bătrîn, care îndepărtează prin forţa oştenilor săi pericolul otoman şi uneşte, într-o singură ţară pe românii din Dobrogea cu cei din Ţara Românească. Actul unirii reprezintă unul dintre cele mai înălţătoare momente din istoria poporului român. Desigur, s-au mai dat lupte crîncene pentru apărarea unităţii, deoarece turcii au continuat atacurile la Dunăre. Aşa se explică şi campania lui Firuz-bei din anul 1390 contra Vidinului, reşedinţa lui Sracimir. Însă, şi de data aceasta, viteazul Voievod Mircea reuşeşte să salveze Vidinul, nu fără urmarea nefastă a unui jaf cumplit pe care l-au făcut turcii în Ţara Românească (*Cronici turceşti privind ţările române, Extrase* I, sec. XV — mijlocul sec. al XVII-lea, Bucureşti, 1969, p. 112).

Campania turcească din 1393, de data aceasta contra ţarului bulgar Ivan Şişman de la Tîrnovo, se încheie cu transformarea Bulgariei răsăritene în paşalîc, iar Silistra, stăpînită de Ţara Românească, este temporar ocupată.

Documentele probează incontestabil că Mircea cel Bătrîn era stăpîn în Dobrogea încă din anul 1388. Astfel, într-un act emis la Rîmnicu Vîlcea în 1398 i se spune voievodului „domn a toată Ungrovlahia şi *a părţilor Podunaviei* şi a celor de peste munţi".

Această primă fază de înstăpînire a lui Mircea în Dobrogea este repede depăşită, hotarul răsăritean ajungînd pînă la Marea Neagră. Lărgirea teritoriului stăpînit în Dobrogea şi intervenţiile lui încununate deseori de succes în sudul Dunării, îndeamnă pe Baiazid Ilderim să pornească o mare expediţie contra Ţării Româneşti.

Armata otomană este întîmpinată de oştenii lui Mircea la *Rovine ;* românii obţin o mare victorie, dar superioritatea numerică a osmanlîilor îl obligă pe domnul român să se re-

Basarabi. Planul bisericuței A, săpată în cretă

tragă spre Transilvania pentru ajutor. Turcii îl înscăunează pe Vlad Uzurpatorul. Abia în 1396 — după ce în prealabil încheiase un tratat cu ungurii — Mircea revine, alungă pe turci şi pe Vlad, îşi reia tronul şi se ocupă intens de consolidarea statului său, pînă la „Marea cea Mare".

Leunclavius, cel mai de seamă cronicar al acestor evenimente (*Historiae Musulmanae Turcorum*, libri XVIII) vorbind despre expediţia lui Baiazid contra lui Mircea în 1394, o numeşte corect, *expeditio pontica* — ceea ce denotă clar că Mircea stăpînea Dobrogea pînă la Marea Neagră. Dealtfel, revenit la tron în 1396, el procedează la fortificarea cetăţilor de la Isaccea şi Enisala în nord, iar în sud Caliacra, Silistra ş.a. Stăpînirea sa aici nu a putut fi clintită de turci.

Ţara Românească cîştigă mult în importanţă, Mircea ajungînd în anii următori figura proeminentă a luptei antiotomane în Balcani. Mai mult chiar, el se amestecă direct în luptele pentru putere din Imperiul otoman, susţinînd pe unul sau pe altul dintre pretendenţii la tron.

Dimensiunile puterii lui Mircea îşi află înţelegerea exactă într-un document din 23 noiembrie 1406, în care citim: *„...Io Mircea, mare Voievod şi Domn, cu mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu stăpînind şi domnind toată ţara Ungrovlahiei şi părţile de peste munţi, încă spre părţile tă-*

tărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg și Banatului de Severin, domn de amîndouă părțile de peste toată Dunărea și pînă la Marea cea Mare și cetății Dîrstorului stăpînitor" (*Documente privind istoria României*, B. *Țara Românească*, veac XIII, XIV, XV, 1, p. 64).

Încercarea turcilor de a cuceri Silistra românească în 1408, este sortită eșecului. După disputele pentru tron ale turcilor, în cadrul cărora domnul român a intervenit autoritar, se trimite o oaste la Dunăre, al cărei atac se soldează cu insuccese. De atunci datează un prețios document epigrafic care atestă numele lui Mircea : „ † în anul 6916 (= 1408), luna..., sosind prea evlaviosul și de Hristos iubitorul Io Mircea, mare voievod și domn a toată Ungrovlahia, a izbăvit...." (N. Iorga, în *Revue historique du Sud-Est européen*, VII, 1931, p. 226—227). Desigur, inscripția continua cu știrea unei izbînzi antiotomane, la Silistra.

Și dacă în sudul Dobrogei autoritatea sa apare din multe documente bine consolidată, din altele reiese că și în nord, la Gurile Dunării, era atotputernic și aceasta fiindcă permanent a căutat să controleze marele drum comercial care venea pe Dunăre la mare și să cîștige o poziție atît de importantă în disputele cu turcii. El stăpînea „părțile tătărești" din nordul Deltei, preluate prin înțelegere de la Alexandru cel Bun, concedate de domnul Moldovei tocmai fiindcă l-a ajutat să ocupe tronul.

În anul 1414, Mahomed întreprinde un atac contra lui Mircea, fiindcă acesta îl ajutase în lupta pentru tron pe rivalul său, Musa. Cu această ocazie turcii cuceresc Giurgiu iar Mircea este obligat la plata unui haraci. În realitate aceasta însemna răscumpărarea păcii și a unității teritoriale a Țării Românești, care devenea un „ținut al păcii" (Șt. Ștefănescu, *DID*, 3, p. 373). Toate actele de după anul 1414 îl înfățișează pe domn stăpînitor al tuturor ținuturilor pe care le-a avut mai înainte (*Documente privind istoria României*. B. *Țara Românească*... **1, p. 81).**

După moartea lui Mircea, fiul său Mihail (1418—1420) duce aceeași politică antiotomană, fapt ce reiese atît din inițiativele sale războinice în sudul Dunării, cît și din titulatura sa, consemnată într-un document din 10 iulie 1418 : „Mihail Voievod, domn al Țării Românești și al munților, către țara tătărască și amîndouă părțile de dincoace și de peste Dunăre și pînă la Poarta de Fier și pînă la Marea Neagră". Iar în-

tr-un alt act din 18 martie 1419, atributele domnești sînt, în continuare, identice cu ale tatălui său.

Dar pentru că a refuzat plata haraciului, turcii nu vor întîrzia să-l atace ; astfel, în 1419 Dobrogea și Severinul sînt țintele campaniilor otomane. O altă campanie, din 1420, venea să restabilească puterea musulmană în orașele recucerite între timp de Mihail : Isaccea, Enisala și cele din Deltă. Trupele de *azapi* și *acîngii*, venite din Deliorman, fac jafuri crunte.

Luptînd contra turcilor la Severin, Mihail, ca și Ștefan Lozoncz al Transilvaniei, mor. Dan al II-lea (1422—1426 și 1427—1430 ?) menține steagul libertății înfruntînd pericolul otoman, din ce în ce mai apăsător la Dunăre. Pentru atingerea acestor scopuri, turcii îl vor folosi pe Radu Praznaglava, care înțelege să le închine țara.

Se pare deci că în toiul acestor evenimente Dobrogea a fost cucerită de turci pînă la linia Isaccea-Enisala, teritoriul de nord-est al Dobrogei, rămînînd sub sceptrul lui Alexandru cel Bun.

În ultima vreme însă s-a formulat o altă opinie și anume, aceea potrivit căreia stăpînirea românească se menține în Dobrogea pînă între anii 1445 (Vlad Dracul) și 1462 (Vlad Țepeș). Între aceste limite cronologice trebuie căutat anul care marchează începuturile efective ale dominației otomane între Dunărea de Jos și Marea Neagră.

Domnitorii români de după Mihail, continuă lupta antiotomană, ca urmare a conștiinței unității teritoriale și de neam, între cele două maluri ale Dunării Inferioare, unde se desfășoară operațiuni însemnate. Dan al II-lea atacă Chilia de două ori apoi Silistra, Turnu și Giurgiu, pentru alungarea turcilor. Atacul asupra Chiliei era impus de prezența temporară a turcilor acolo, dar și de necesitatea imperioasă de a-și asigura ieșirea la mare, acum tot mai mult stînjenită de flota turcească.

Cronicarul burgund Walerand de Wawrin (în *Călători străini*, 1, p. 89 și urm.) spune că Silistra și Turtucaia au fost asediate de cruciații burgunzi și de românii lui Vlad Dracul în 1445.

Se pare deci că definitivarea cuceririi Dobrogei de către Imperiul otoman are loc între 1445 și 1462 — atunci cînd Vlad Dracul și Vlad Țepeș își încrucișau sabia cu dușmanii chiar pe pămîntul acestui ținut românesc.

Sigur este însă faptul că victoria și viețuirea românilor în nordul Dobrogei — acolo unde izvoarele mai tîrzii îi menționează pe *dicieni* — a continuat. Portulanele italiene și grecești consemnează o întreagă serie de localități în care locuiau românii. Ocupațiile lor de predilecție, tradiționale, erau pescuitul, comerțul, agricultura, meșteșugurile, păstoritul ș.a.

Documentele istorice indică aici cînd stăpînirea muntenilor, cînd pe cea a moldovenilor. Astfel în jurul anilor 1419/1420, Alexandru cel Bun reia de la Mihail orașele Chilia, Cetatea Albă, „părțile tătărești" și întreg ținutul înconjurător, care sînt înglobate „Țării de Jos" a Moldovei. Nu după mulți ani, totul este reluat de Țara Românească sub conducerea lui Vlad Țepeș, căruia inițial îi era suzeran Iancu de Hunedoara, ultimul primind teritoriul Gurilor Dunării de la Petru II al Moldovei (1447—1448), drept recunoștință că l-a ajutat să ia tronul țării. Chilia cu Gurile Dunării rămîn ale Țării Românești pînă în 1465 cînd Ștefan cel Mare (1457—1504), după încercări nereușite, asediază cetatea, ai cărei locuitori îi deschid porțile la 23 ianuarie. Sînt stabilite imediat garnizoane militare și administrația moldovenească. Cei doi pîrcălabi, care reprezintă autoritatea domnească, au în sarcină treburile administrative, judecătorești și militare.

Între timp, turcii făcuseră însemnate progrese în cucerirea bazinului Mării Negre, reușind să-și impună controlul în orașele genoveze din partea septentrională a ei — în special la Caffa — și să amenințe tot mai mult cetățile moldovenești Chilia și Cetatea Albă. Intenția lor era să transforme Marea Neagră (Kara Deniz) în lac turcesc.

În 1474 Mehmed II face Moldovei propunerea ca în schimbul păcii să le predea Chilia și Cetatea Albă și să plătească tribut. Ștefan cel Mare refuză categoric, ceea ce atrage imediat campania din 1475, cînd cele două cetăți sînt ocupate. Cu acest prilej, cronicarul Grigore Ureche nota: „În anul 1475, văzînd Sultanul Mehmed cîtă pagubă a avut în oastea sa de la Ștefan Vodă, a socotit singur să meargă în 1476 să stăpînească Moldova și să-i ia cetățile înapoi, Chilia și Cetatea Albă, care le fusese mai înainte de 1475 pe mîinile lor ⟨ale turcilor⟩".

Deci, în urma celei de-a doua campanii turcești în Moldova, din anul 1476, cu toată victoria relativă a turcilor de

la Războieni, ei se retrag lăsînd în continuare în stăpînirea moldovenilor Chilia și Cetatea Albă.

Pentru a-și consolida mai bine poziția la Marea Neagră, între anii 1475—1479, Ștefan construiește Chilia Nouă, în fața celei Vechi, pe celălalt mal al Dunării. În cadrul campaniei otomane din anul 1484 cînd, după ce turcii trec Dunărea pe la Isaccea-Oblucița — avînd alături pe Vlad Călugărul al Munteniei — Chilia este asediată la 5 iulie. Acestor atacuri li se adaugă cele tătărești conduse de Mengli Ghirai. Cetatea este cucerită, împreună cu Licostomo, Chilia Veche și cu întregul ținut înconjurător.

Astfel, acea mare parte a Dobrogei cucerită anterior pînă la linia de demarcație, Isaccea-Enisala, căreia i se adaugă acum în 1484 Delta cu zona înconjurătoare, intră sub stăpînire otomană pentru aproape patru veacuri și jumătate. Devine un ținut islamic, integrat Sangeacului Silistrei. Locuitorii români înfruntă o lungă perioadă de asuprire atît pe plan social-economic, cît și cultural-spiritual, dar conștiința lor etnică și apartenența la o civilizație superioară le-a insuflat vitalitatea și spiritul de conservare, fiindu-le întotdeauna reazim moral și îndemn la luptă.

Capitolul XII

STĂPÎNIREA OTOMANĂ PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE A ISTORIEI ROMÂNILOR (1484—1821)

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A DOBROGEI CA PROVINCIE OTOMANĂ

Din punct de vedere administrativ, Imperiul otoman era compus din provincii mari *vilaiete*, avînd în frunte paşale cu titlul de beilerbei.

Vilaietele aveau, la rîndul lor, în subordine provincii mai mici numite *sangeacuri*, conduse de un sangeacbei. În sfîrşit, acestea erau subdivizate în unităţi administrativ-judiciare cu denumirea de *caza*-le, aflate sub jurisdicţia unor judecători musulmani numiţi *cadii*.

Dobrogea a fost încadrată pe deplin în sistemul administrativ otoman abia către sfîrşitul secolului al XV-lea, imediat după cucerirea marilor porturi Chilia şi Cetatea Albă (1484), în vremea sultanului Baiazid al II-lea. Dizlocată din sistemul politic-administrativ al ţărilor române, provincia dintre Dunăre şi mare a fost organizată ca *udj* (provincie), a cărei conducere revenea beilor de margine (*udj-bey*), cu reşedinţa în cetăţile de frontieră.

Iniţial Dobrogea a fost inclusă în sangeacul de Silistra, la o dată care nu poate fi stabilită cu exactitate. Această unitate făcea parte, la rîndul său, din vilaietul Rumeliei. Ulterior, prin detaşarea unor provincii, ca urmare a repetatelor restructurări militare şi administrative, s-au creat vilaiete separate. Astfel, autoritatea paşalelor de la Silistra s-a extins şi asupra ţinuturilor învecinate, căzute treptat sub stăpînirea otomană. Probabil că la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în timpul domniei lui Murad al II-lea (Evlia Celebi afirmă că din vremea sultanului Soliman cel Mare) s-a constituit un vilaiet separat de cel al Rumeliei, cunoscut sub denumirile de vilaietul de Silistra, Oceacov sau Babadag, în funcţie de stabilirea reşedinţei guvernatorului său. Noua unitate administrativă se întindea de la gurile Niprului pînă către

Nicopole, incluzînd ţinutul dobrogean, cît şi raialele Giurgiu şi Brăila din partea de nord a Dunării.

De fapt, Dobrogea a devenit cu încetul, dar sigur, o unitate administrativ-teritorială de sine stătătoare, expresie a individualităţii sale, şi despărţită — în concepţia autorităţii otomane — de provinciile balcanice. Nu este întîmplător că într-un chip asemănător au procedat turcii şi cu Transilvania. La mijlocul veacului al XVI-lea cînd Ungaria a fost transformată în paşalîc, Transilvania a devenit un principat autonom, vasal Porţii, fiind asimilată astfel sistemului politic al ţărilor române, faţă de care s-a dovedit inaplicabilă soluţia transformării în provincii turceşti.

Constituirea Dobrogei ca unitate administrativă proprie a cunoscut etape succesive, pe măsura creşterii importanţei strategice şi militare a provinciei de la Gurile Dunării şi ca urmare, mai ales, a acţiunilor de mare amploare întreprinse de Mihai Viteazul la sfîrşitul secolului al XVI-lea. În ierarhia administrativă otomană, paşa (*serascherul*) de Silistra, căruia îi era încredinţată apărarea provinciilor septentrionale ale Imperiului otoman, deţinea rangul de vizir cu trei tuiuri, ceea ce situa provincia între cele de importanţă militară deosebită. În *Istoria Imperiului otoman*, Dimitrie Cantemir furnizează un detaliu extrem de interesant, devenit cunoscut, dealtfel, din numeroasele documente care privesc istoria politică a Dobrogei în secolele XVII—XVIII, anume că reşedinţa efectivă a paşalelor, care continuau să se numească „de Silistra", era la Babadag, oraş care, lămureşte autorul tîlcul acestui fapt, era mai aproape de Isaccea, vadul de trecere a trupelor otomane spre acele *dar-ul-harb* — ţări inamice — cu care se războiau necontenit. Vreme îndelungată, aşadar, principalul centru administrativ al provinciei a stat în regiunea apropiată Dunării, cea mai dens populată de români.

Deşi structura organizatorică a Dobrogei a suferit, în timpul stăpînirii otomane, o seamă de modificări, principalele cazale de pe teritoriul ei, pînă în secolul al XIX-lea, au rămas în număr de opt : Tulcea, Hîrşova, Isaccea, Babadag, Carasu (Medgidia), Mangalia, Silistra şi Constanţa (Küstenge) acoperind aproape toată suprafaţa sa de la nord de linia Mangalia-Ostrov.

Pînă cînd criza societăţii feudale turceşti a săpat cu încetul temeliile imperiului şi principiile pe care se baza sistemul de dominaţie otoman asupra popoarelor creştine din-

lăuntrul său, aparatul administrativ, în întreaga sa ierarhie, se recruta dintre elementele clasei suprapuse islamice sau islamizate. El era, astfel, expresia atît a împărțirii societății în clase sociale antagoniste cît și a exploatării popoarelor supuse, sub aparențele credinței musulmane.

Importanța strategică și militară a Dobrogei a crescut necontenit, pe măsura ascuțirii rivalităților dintre marile puteri din răsăritul Europei ; la început, în perioada de glorie a Imperiului otoman ca bază de ofensivă, iar apoi, în timpul declinului său din secolul al XVIII-lea, jucînd mai mult un rol defensiv.

Obiectivele principale ale stăpînirii turcești în Dobrogea au constat, de-a lungul veacurilor, în asigurarea unei legături permanente cu hanatul Crimeii, furnizor de trupe auxiliare, menținerea unei baze permanente și sigure de ofensivă împotriva Poloniei și statului rus în curs de centralizare și, îndeosebi, supravegherea atitudinii țărilor române, aflate într-o necontenită răzvrătire. Acest ținut a devenit, cu timpul, principala cale de trecere sau staționare a armatelor de ieniceri și de spahii, tabăra fortificată dintre Dunăre și Ma e a împărăției otomane.

În perioada anterioară instaurării stăpînirii otomane, Dobrogea a dispus de un excelent sistem de fortificații, apărate pînă la cucerire de garnizoanele românești. Nu întîmplător turcii au distrus cu meticulozitate cetățile litoralului maritim Mangalia, Constanța, Kara-Harman, Enisala (Ieni-Sale) rămase în părăsire, ca adăpost păstorilor de oi — așa cum scria Evlia Celebi despre aceasta din urmă.

Atacurile domnilor români, care se succedau neîntrerupt, vor sta la baza preocupărilor autorităților centrale sau locale de a reface vechile cetăți, adăugînd Dobrogei noi fortificații în care s-a instituit o veghe riguroasă și permanentă. Referindu-se la cetățile din dreapta Dunării — Nicopole, Silistra, Hîrșova etc. — autorul amintit a rămas impresionat cum ostașii „stau de strajă în fiecare noapte“ în timp ce podurile erau ridicate „pentru că — adăuga el — aici este margine (*serhat*) iar în partea cealaltă aflîndu-se țara românilor necredincioși, tare se tem“ (Mustafa Ali Mehmed, în Studii, 5, 1965, p. 1104).

Teama de atacurile din nord stăruia ca o mare și permanentă primejdie pentru că, explica cronicarul turc, dacă aceste cetăți n-ar forma un zid puternic pe malul fluviului, „atunci

necredincioşii valahi şi moldoveni, cînd îngheaţă Dunărea, ar ataca în două zile pînă la Adrianopol (Mustafa Ali Mehmed, *loc. cit.*). Ca urmare, majoritatea porturilor dunărene au fost înzestrate — dacă nu aveau — cu cetăţi bine întărite, care îndeplinesc o dublă funcţie — economică şi militară. Aceste fortăreţe au devenit, în mod paradoxal, mai ales din secolul al XVIII-lea cînd începe era supremaţiei artileriei, nu atît un scut de apărare pentru aşezările din jurul lor, cît un izvor permanent de nenorociri, fiind necontenit asediate, bombardate, arse şi distruse. Dacă adăugăm la aceasta faptul că garnizoanele numeroase, ajungînd uneori la mii de apărători, erau întreţinute cu preţ greu, obţinem tabloul real al modului de apărare a malului dunărean.

De o atenţie specială s-a bucurat vechea cetate a Isaccei, cheia apărării Dobrogei dinspre nord şi, în acelaşi timp, punte de trecere începînd din vremea lui Darius şi pînă în secolul al XIX-lea. Pe aici, construind poduri, şi-au trecut armatele, în avîntul lor războinic, sultanii Mehmed al II-lea Cuceritorul (1457), Soliman Magnificul (1538), Osman al II-lea (1620), Mehmed al IV-lea (1670) ş.a. Cu un astfel de prilej, în preajma expediţiei lui Osman al II-lea împotriva Poloniei, s-a ridicat cetatea Isaccea pe înălţimea care domina apele fluviului. Întrucît la Marea Neagră nu mai existau fortificaţii, iar paza ţărmului era asigurată numai cu ajutorul trupelor din interior, către mijlocul secolului al XVII-lea s-a construit cetatea Kara-Harman (azi Vadul), care asigura paza ţinuturilor maritime din centrul Dobrogei împotriva incursiunilor făcute de ambarcaţiunile căzăceşti.

Pe măsura creşterii importanţei sale administrative şi militare serascherii turci au făcut eforturi repetate de a înzestra oraşul Babadag cu o fortăreaţă, începută dealtfel în secolul al XVII-lea dar neterminată. În schimb, autorităţile otomane au clădit o cetate de 3 000 de paşi circumferinţă la Hîrşova, aşezînd aici garnizoane pentru paza hotarului cu Ţara Românească, iar la Tulcea, întrucît oraşul se prezentase pînă atunci ca un „port mare dar puţin sigur", aşa cum observa în 1595 un vîslaş de pe o galeră a escadrei trimisă în sprijinul marelui vizir Sinan Paşa (*Călători străini*, 3, p. 523), au ridicat, de asemenea, o fortăreaţă pe colina care domina împrejurimile.

Ţinutul dobrogean a asistat de-a lungul acestor veacuri la o mare desfăşurare de oşti, în primul rînd, se înţelege, a celor turceşti, care ţineau în frîu provincia şi reprimau orice

împotrivire sau îndeplineau misiuni ofensive peste Dunăre. O vreme, baza forţelor militare regulate au constituit-o unităţile de spahii, în virtutea obligaţiilor lor feudale faţă de sultan, alături de care luptau formaţiunile de ieniceri. Dintre aceştia mulţi au dobîndit ei înşişi proprietăţi în Dobrogea, pierzîndu-şi, cu timpul, virtuţile militare. În sfîrşit, existau aici şi cete de akîngii, formate din cavalerie neregulată, furnizate adeseori de tătari. Dintr-un document turcesc reiese că Sigismund II August, regele Poloniei, ceruse la un moment dat sultanului Soliman Magnificul ajutor militar, fie prin hanul Crimeii, fie prin akîngiii şi tătarii din Dobrogea, în vederea unei campanii împotriva Rusiei. Cînd împrejurările o cereau, erau chemate în taberele dobrogene forţe militare din alte provincii. În primăvara anului 1737, în ajunul războiului cu Austria, spre pildă, firmanul sultanului Mahmud I convoca pe şesul Isaccei oştile de ieniceri şi spahii din Rumelia. Tuturor acestora li se adăuga numărul mare de neferi — ostaşi recrutaţi dintre locuitori în contul obligaţiilor excepţionale din vreme de război — care păzeau mai ales fortificaţiile şi instalaţiile lor, împreună cu tunarii cetăţilor şi echipajele vaselor din flota dunăreană şi maritimă.

OAMENII ŢINUTULUI DINTRE DUNĂRE ŞI MARE; TOPONIMIA

Procesul colonizării islamice cu elemente turco-tătare, care a devenit o preocupare oficială permanentă odată cu cucerirea acestei provincii româneşti, a fost precedat de aşezarea spontană, ţinînd de fenomenul migraţiilor tîrzii, a unui mare număr de tătari în părţile de sud ale Moldovei şi cele de miazănoapte ale Dobrogei.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea, aşa-numitele „părţi tătăreşti“ cuprindeau Bugeacul (partea sudică a Moldovei dintre Prut şi Nistru), precum şi Dobrogea de nord pînă în regiunile împădurite ale Babadagului. Călătorul arab Ibn Battuta care străbătea prin 1330—1331 aşezările tătăreşti din stepele ponto-caspice ajunge la Babadag (Baba-Saltuk), despre care afirmă că „este cel din urmă pe care-l stăpînesc tătarii. Între ei şi începutul împărăţiei greceşti sînt 18 zile de mers“. (Al. P. Arbore, în Analele Dobrogei, 10 (1929), fasc. 1—12, p. 2.)

După 1484 Poarta s-a îngrijit, înainte de toate, să întărească capacitatea combativă a noii provincii dobrogene, continuînd, în acest sens, să încurajeze colonizarea ei sistematică cu elemente turce, mai ales nord-pontice (tătari), recrutate din disponibilitățile rezultate ca urmare a dispariției Hoardei de Aur și, mai apoi, a creșterii puterii Rusiei.

Prin anii 1512—1514 izvoarele vorbesc despre acei tătari „dobricenses“ — tătari dobrogeni — aduși din Crimeea și care au trecut sau au poposit în această regiune. În lucrarea sa *Descrierea Moldovei*, Dimitrie Cantemir relata că în 1568 hanul tătarilor, din ordinul sultanului Selim al II-lea, a strămutat din nou în Bugeac 30 000 de nogai. *

Cîteva decenii mai tîrziu, diacul moscovit Trifon Korobeinikov, trecînd spre Constantinopol, îi semnala în așezarea „Caraus“, probabil vestita lor așezare Carasu (Medgidia), așadar, coborînd deja la această vreme în partea centrală a provinciei.

Necontenitele lor campanii împotriva Țării Românești și a Transilvaniei au întărit numărul tătarilor în regiunea Bugeacului și Dobrogei, atrași deopotrivă și de fertilitatea pămînturilor, astfel că, acești locuitori, din păstori exclusivi, au fost transformați cu timpul în agricultori ce îmbinau cultivarea pămîntului cu rolul, rămas precumpănitor, de auxiliari militari. Primiți de otomani să se așeze la Dunărea de Jos, tătarii din Bugeac devin tot mai indispensabili împărăției turcești în expedițiile de represalii împotriva țărilor române, cît și în campaniile împotriva Poloniei. În același timp, prin nesățioasa poftă de pradă, ei complicau raporturile politice ale Turciei cu statele vecine, care fac necontenit demersuri pentru scoaterea lor dintr-o regiune ce nu aparținea, de fapt, imperiului.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea tătarii din Dobrogea au fost opuși hanilor crîmleni, care manifestau tot mai multă independență față de Poarta otomană. Întrucît confrații lor din Bugeac au luat partea hanilor, ei au fost scoși din regiunea Gurilor Dunării în 1638 și strămutați spre Crimeea, pe Nipru și Don.

La puțină vreme ei s-au întors însă în mare număr, chemați de nostalgia pămînturilor mănoase, spre nenorocirea țărilor vecine, în primul rînd a Moldovei.

* Nogai, tătari ai hoardei cu același nume.

Din ultimele decenii ale veacului al XVII-lea şi pînă în primele decenii ale secolului al XIX-lea istoria prezenţei tătarilor în aceste locuri devine foarte agitată. Încă înaintea războiului ruso-turc din 1769—1774 tătarii încep să evacueze sudul Basarabiei ; în 1769, la cucerirea Benderului, 12 000 de nogai se retrag în Crimeea, dar în 1783, după alipirea Crimeii la Rusia, se reîntorc din nou aici. În sfîrşit, în anul 1812, cînd Basarabia a intrat în componenţa Imperiului ţarist, o parte însemnată a tătarilor au trecut Dunărea stabilindu-se, pentru scurtă vreme, în Dobrogea.

Pe măsura dezvoltării economice a provinciei şi mai cu seamă a comerţului propriu şi de tranzit s-au aşezat în Dobrogea, aproape exclusiv în tîrguri şi oraşe, unele grupuri de supuşi creştini şi de alte credinţe din imperiu : evrei, armeni, greci, ragusani şi bulgari, pe care Poarta îi folosea în acţiunea de aprovizionare a garnizoanelor şi a capitalei otomane.

Această împrejurare imprimă tabloului etnic al Dobrogei un aspect aparent cosmopolit, reflectat mai ales în scrierile unor călători străini a căror atenţie a fost reţinută de viaţa orăşenească, pe care au cunoscut-o cu precădere. Deosebit de interesante ne apar relatările ragusanului Paolo Giorgio care, după propria-i mărturisire, a locuit mai mulţi ani în această ţară, către sfîrşitul veacului al XVI-lea. Dobrogea, preciza el, este locuită de creştini. Nici unul din oraşele sale : Caraharmaluch (poate Caramanchioi azi 6 Martie, la nord de Jurilovca, fiind plasat la Gurile Dunării), Constanţa, Mangalia, Tuzla, Babadag, Carasu „nu este locuit numai de turci sau de creştini“, dar, adaugă autorul, „în fiecare din oraşe numărul creştinilor este mai mare decît al turcilor“ (*Călători străini*, 3, p. 414). Această mărturie are o importanţă excepţională : ea dovedeşte că la sfîrşitul secolului al XVI-lea descendenţii vechilor locuitori creştini de dinaintea instaurării stăpînirii turceşti populau, încă în majoritate, aşezările dobrogene pe toată întinderea provinciei, de la Dunăre şi pînă la ţărmurile Mării.

La începutul veacului al XVIII-lea încă, potrivit mărturiilor lui Dimitrie Cantemir, un turc de vază şi înstărit din satul Alibeichioi (Izvoarele), la care poposea în călătoriile sale prin Dobrogea, avea peste 100 creştini la lucru şi acesta era numai unul din numeroşii feudali pe moşiile cărora mun-

Edificiul roman cu mozaic. Depozit de amfore descoperite într-una din încăperi.

Sala principală a termelor romano-bizantine de la Tomis.

Basilica mare din Tomis: *(sus)* cripta; *(jos)* scările de acces spre criptă.

Cetatea Tropaeum Traiani. Zidul de apărare restaurat de pe latura de sud-vest (sec. IV–VI e.n.).

Cetatea Tropaeum Traiani. Poarta de vest cu bastioanele reconstituite.

Cetatea Tropaeum Traiani. Unul din turnurile porții de est.

Cetatea Tropaeum Traiani. Basilica „forensis", sec. IV–VI e.n.

Callatis. Edificiul ecleziastic, vedere parţială (sec. V–VI e.n.).

Capitel compozit din epoca romano-bizantină, împodobit cu frunze de acant, acvile şi capete de berbeci. Marmură, sec. V–VI e.n. (Callatis).

Podoabe dintr-un tezaur de la Dinogetia: brățară de argint; cercel de argint îmbrăcat într-o foiță de aur; inel de argint; inel de argint aurit (sec. XI).

Păcuiul lui Soare. Zidul de apărare din zona porții cetății bizantine.

Vas autohton din secolul VIII e.n., descoperit la Tomis.

Ceramică feudal timpurie și *(sus, stînga)* mărci de olar (sec. IX—X e.n.).

Ulcior amforoidal pe umărul căruia sînt înscrise în pasta crudă: alfabetul grecesc, o cruce, formula NHKO și numele Petre. Capidava, sec. X e.n.

Ulciorul amforoidal de la Capidava: detalii pentru scriere.

Capidava. Cruce relicviar din sec. X e.n.

Monede bizantine din aur descoperite în Dobrogea.

Capidava. Locuință — bordei din sec. X e.n.

Basarabi. Altarul bisericuței B (sec. X e.n.).

Reprezentări zoomorfe și cruci de pe pereții bisericuțelor de la Basarabi.

Enisala. Ruinele cetății medievale (sfîrșitul sec. XIII).

Monede emise de Țara Românească în vremea lui Mircea cel Bătrîn și descoperite în Dobrogea.

Domnitori care au acționat cu mijloace militare împotriva stăpînirii otomane din Dobrogea: Mircea cel Bătrîn; Ștefan cel Mare; Vlad Țepeș; Mihai Viteazul; Radu Șerban; Dimitrie Cantemir.

Alexandru Ioan Cuza.

Giamia lui Ali Gazi pașa din Babadag, ridicată în sec. XVIII. Astăzi monument istoric.

Mănăstirea Cocoșul, ridicată de români în prima jumătate a sec. XIX.

Octoih aflat la biserica din satul Viile, tipărit în Țara Românească și adus anume pentru nevoile românilor din Dobrogea.

Orașul și cetatea Hîrșova la 1820.

„Moară moldo-vlahă“ și fîntînă la Constanța în 1846—1849.

Tabăra militară rusă de la Karatai (Nisipari), din 1828.

ceau mii de locuitori creştini localnici sau tocmiţi din ţările vecine, în special din ţările române.

Pentru reconstituirea configuraţiei etnice a Dobrogei termenul de „creştin" rămîne însă la înţelesul său evaziv, el putînd desemna numeroase naţionalităţi aparţinînd acestei credinţe şi pe acest teren s-au săvîrşit — inclusiv în studierea istoriei Dobrogei — numeroase confuzii mai mult sau mai puţin involuntare.

Colonizarea treptată a Dobrogei cu turci şi tătari a izolat provincia, printr-o zonă compact populată cu musulmani, de regiunile sudice din Balcani, de unde penetraţia creştină a devenit foarte greu de realizat. Cu totul alta era situaţia liniei de contact pe Dunăre a Dobrogei cu Ţara Românească şi Moldova, între care a circulat necontenit un puternic curent economic, uman şi cultural, împrospătat atît de vechea comunitate istorică a ţărilor române cît şi de împrejurările particulare ţinînd de stăpînirea turcească. Astfel includerea raialelor Giurgiu, Brăila, Ismail, Chilia în unităţile administrativ-teritoriale din care făcea parte şi Dobrogea, a favorizat procesul de intermigraţie a populaţiei de o parte într-alta a fluviului.

Pline de înţelesuri sînt, în această privinţă, observaţiile dalmaţianului Andrei Bogoslavić, misionar catolic, probabil secretar al lui Radu Mihnea în timpul domniei sale în Moldova (1623—1626), făcute cu prilejul trecerii prin această regiune însoţind tributul spre Constantinopol. Cu acest prilej el prezenta Cetatea Albă şi Babadagul, în mod cu totul surprinzător, ca făcînd parte din Moldova „dinspre Marea Neagră" (*Călători străini*, 5, p. 6).

Întrucît o eroare cu privire la apartenenţa politico-administrativă a celor două oraşe nu era posibilă, rămîne din relaţia sa sensul apartenenţei cultural religioase a locuitorilor la care se referă căci, adaugă autorul, în afară de cei cîţiva ragusani catolici care i-au stîrnit interesul „toţi ceilalţi sînt sau tătari, sau schismatici (nume dat de catolici creştinilor ortodocşi) mai duşmănoşi faţă de noi, catolicii, decît chiar musulmanii" (*Călători străini*, loc. cit.). Însăşi această din urmă precizare priveşte neîndoielnic, pe români a căror rezistenţă faţă de obiectivele politice şi teritoriale ale regatelor vecine, promovate prin intermediul catolicismului, era bine cunoscută. Petru Bogdan Bakšić, primul episcop catolic al Bulgariei, făcea pe la 1641 o altă constatare interesantă:

locuitorii bulgari din jurul Babadagului „vorbesc şi turceşte şi româneşte", dovadă indirectă, dar elocventă, a existenţei unei populaţii româneşti numeroase şi compacte, capabile să-şi impună folosirea limbii sale, chiar în condiţiile cînd limba oficială era cea turcă.

Este adevărat că, prin poziţia sa aproape unică, Dobrogea a adunat în miezul fiinţei sale ceea ce drumurile din cele patru puncte cardinale, trecute prin cele două continente — Europa şi Asia — au adus şi au depus aici într-un imens proces de deplasări umane în timp de veacuri. Ceea ce a imprimat însă caracterul de unitate a vieţii acestui pămînt, nota de permanenţă în tabloul învolburat de frămîntări propriu zonelor de intensă circulaţie umană, de bunuri şi idei a fost apartenenţa sa la aria geografică, economică şi spirituală a poporului român, care şi-a avut aici rădăcini străvechi, puternice şi pline de sevă regeneratoare.

În toată perioada stăpînirii turceşti în Dobrogea, pe fondul românesc autohton — al acelor *dicieni* sau „români vechi" cum se denumeau ei înşişi — au continuat să se stabilească locuitori din ţările române riverane Dunării, precum şi din Transilvania. Prezenţa muntenilor şi moldovenilor în Dobrogea este urmarea firească a aşezării geografice a acestui pămînt legat de ţinuturile din stînga Dunării spre apus de Muntenia şi spre miazănoapte de Moldova. Acest dublu curent poate fi urmărit, cu uşurinţă, pe baza însemnărilor de călătorie şi a mulţimii de hărţi medievale şi, mai apoi, moderne : aşezările omeneşti, numele şi plasamentul lor indică limpede direcţia de unde au venit cei ce s-au aşezat dintîi în ţinutul dintre Dunăre şi Mare alături de acei dicieni, punînd prima piatră de temelie şi, odată cu ea, speranţa în mai bine. Numirile topice înregistrate în aceste hărţi, datorate unor topografi de cele mai diverse naţionalităţi, dovedesc în mod peremptoriu prezenţa unei numeroase populaţii româneşti — agricultori, păstori, crescători de vite, pescari, meşteşugari şi neguţători — care au dat nume româneşti, unele foarte expresive şi caracteristice, aşezărilor omeneşti, cursurilor de apă, dealurilor, ostroavelor, lacurilor, iezerelor şi grindurilor din Deltă, regiunilor împădurite, cîmpiilor şi ţărmurilor mării.

Eruditul călător turc, Evlia Celebi, semnala către jumătatea secolului al XVII-lea mase compacte de români la Tulcea, Isaccea, Hîrşova, Dăieni. În 1677 palatinul de Kulm menţiona că în oraşul Isaccea locuiesc „greci, armeni, bulgari,

evrei, turci" încadrînd, ca și alți călători, pe români sub denumirea generală de „greci", din cauza comunității religiei ortodoxe. Cu numai 24 de ani înainte, Evlia Celebi, care a cunoscut Dobrogea într-o manieră ce excludea confuzii de această natură, prezenta cu mult mai deslușit lucrurile: „Raiaua Isaccei — scria el — este formată din valahi (*Eflak*), moldoveni (*Bogdan*), greci..." (Mustafa Ali Mehmet, în Studii, nr. 5 din 1965, p. 1104). Autorul turc știa bine, așadar, ceea ce alți călători relatau cu oarecare superficialitate.

În această privință este deosebit de elocventă relația unui misionar catolic din Perugia (Italia), care, în 1650, scria despre Moldova: „În acest principat toți sînt greci schismatici", rezultînd, ca regulă, că, în accepțiunea tuturor acestor autori, această denumire desemna pe români. Peste mai bine de o jumătate de veac, în 1714, numismatul francez La Mottrayé care a vizitat Dobrogea, semnala în apropiere de Varna „un sat locuit de *greci*, cei mai mulți moldoveni sau bulgari" (La Mottrayé, *Voyage en Europe, Asie et Afrique*, vol. 2, Paris, 1727, p. 209—210); în acest caz apare destul de limpede că termenul de „greci" implica doar sensul apartenenței la religia ortodoxă. Adeseori călătorii străini de la care ne-au rămas însemnări confundau, datorită comunității de limbă, pe locuitorii provinciilor istorice și a statelor românești. De cele mai multe ori, întrucît majoritatea itinerariilor de călătorie, întreprinse în scopuri politice, religioase sau particulare, străbăteau Moldova, dinspre Polonia și Rusia spre Constantinopol, românii din Dobrogea erau numiți „moldoveni"; în acest sens Petru Bogdan Bakšić este foarte explicit cînd scrie că „moldovenii vorbesc românește", tot astfel cum, prin 1656, predicatorul suedez Conrad Iacob Hiltebrandt, care a trecut prin toate statele române, inclusiv prin Dobrogea nota că „în general (vorbind despre românii din Transilvania — n.a.) ei sînt numiți valahi dar — adăuga el — ...în limba lor ei își spun români" (*Călători străini*, 5, p. 585). Așadar, românii din Muntenia, Moldova, Transilvania și Dobrogea treceau Dunărea și Carpații, așa cum o făceau de sute de ani pe pămînturile pe care le-au udat cu sudoarea lor, pe care au ridicat edificii de cultură și pe care le-au apărat cu îndîrjire — atribute care dau sensul istoric al drepturilor unui popor.

Deși este aproape firesc ca autoritățile otomane să se fi preocupat de schimbarea vechilor denumiri ale așezărilor

umane și să dea denumiri turcești celor create cu timpul, cei aproape 400 ani de stăpînire străină n-au putut șterge, sub acest aspect, semnele puternicei prezențe românești în Dobrogea. În documentele osmane și hărțile vremii ele se regăsesc pe tot întinsul Dobrogei, dar mai ales de-a lungul Dunării, pînă la vărsarea sa în mare.

Două registre turcești (*defter*), din secolele XVI—XVII, aflate astăzi în Biblioteca „Chiril și Metodiu" din Sofia, cuprind sate dobrogene cu nume indubitabil românești, de bunăseamă anterioare stăpînirii otomane ; în harta stolnicului Constantin Cantacuzino, tipărită la Padova în anul 1700, centrele mai însemnate de pe malul drept al Dunării : Dăieni, Hîrșova, Rasova, Dristra (Silistra), Turtucaia, unele datînd încă din vremuri mult mai vechi, sînt redate cu numele lor românesc.

Hărți rusești, germane și franceze din secolul al XVIII-lea notează, de asemenea, sate românești : Iglița, Peceneaga, Roseti, Vakareni (Văcăreni, existent și astăzi cu același nume), Garban (actualul Garvăn) ș.a. (Pentru întreaga problemă a așezărilor și populației românești vezi : Constantin C. Giurescu, *Știri noi despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța, 1966 ; Anca Ghiață, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV—XIX*, în „Memoriile secției de științe istorice", seria IV, t. 1, 1975—1976, p. 71—104).

Este semnificativ că și autorul hărții austriece *Plans der Moldau, Bessarabien und Walachey*, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a îngrijit să transcrie cît mai fidel denumirile localităților, redînd pronunțarea unor așezări incontestabil românești, cum sînt : *Tikilestj* (Tichilești), *Skrofenej* (Scrofenei), *Baltajeșty* (actualul Băltăgești). Multe dintre ele comunicau cu localitățile așezate pe malul stîng al Dunării, prin legături vechi și statornice, devreme ce harta lui J. Dirwaldt (*Mappa specialis Valachiae*, Viena, 1824) ținea să indice în dreptul unor sate (Satu Nou, lîngă Iglița, Peceneaga etc.), printr-un semn special, vaduri de trecere peste fluviu. Din „Harta generală a Valahiei, Bulgariei și Rumeliei", executată de generalul maior de stat-major Hatov, și o hartă austriacă litografiată în 1828 dar privind, de bunăseamă realități mai vechi, rezultă limpede că o seamă de denumiri ridicate și transcrise de cartografi au fost furnizate de locuitori români : *Beștepe romaneasca*, *Luncavița*, *Topolog*,

Mîrlan (Mîrleanu), *Kisika*, adică Pisica, formă populară tipică, apărînd în pronunțare cu modificarea labialei. Există și cazuri de sate cu nume turcești, dar cu populație exclusiv românească, dat de turci tocmai datorită acestui fapt, cum sînt așezările *Vlahchioi* (Satul Românilor, la est de Mîrleanu) și Vlahlar (Vlahi).

Elaborată în timpul războiului din 1828—1829, harta statistică rusă cuprinde cele mai multe detalii asupra așezărilor românești de pînă la acea dată. În afară de localitățile însemnate în hărțile amintite, apar altele, semn că, în ciuda teribilelor încercări prin care trecuse Dobrogea în veacul precedent, au continuat să se întemeieze așezări omenești sfidînd războaiele, focul și jaful armatelor.

Din foarte numeroase exemple, rețin atenția nume ca *Groapa Cioban*, plasată între Dăieni și Hîrșova, probabil unde există satul Ciobanu de astăzi, *Aternații*, la nord de Topalu, *Stelniceni*, vechiul nume al actualei comune Seimeni, fondat de locuitorii din Stelnica de pe Borcea în județul Ialomița, situat exact în dreptul așezării dobrogene. Dealtfel, cazurile de *dublete de sate*, așezate de o parte și de alta a Dunării sînt tot mai frecvente în hărțile care cuprind Dobrogea în veacul din urmă al stăpînirii turcești. Ele implică — întocmai ca și cele de pe malurile Siretului, Putnei și Milcovului, la hotarul dintre Muntenia și Moldova — o origine comună a populației lor.

Numeroase dovezi vorbesc, de asemenea, despre străvechea prezență a românilor din Deltă. „Cronica de la Nürenberg" ținea să remarce încă din 1493 că „românii locuiesc și insulele Dunării, între care insula Peuce, vestită la cei vechi" (Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 22) ; prin insula Peuce izvoarele vremii înțelegeau, îndeobște, Delta în întregime sau numai părți ale sale. În harta *Exactissima totius Danubii fluvii tabula*, apărută la Amsterdam la sfîrșitul secolului al XVII-lea, una din cele mai vechi și mai însemnate așezări era *Kilia Vechia*, așadar, cu numele său românesc.

Foarte multe nume topice din perimetrul Deltei, deși în transcrierile lor succesive au fost alterate într-o oarecare măsură, redau totuși, în mod evident, caracterul lor românesc. Harta statistică din 1828, cît și cea a lui Mornand „inginer al statului din Muntenia", din 1857, furnizează laolaltă zeci de toponime românești foarte expresive : ostrovul *Cap*

di drac, *Ivănești*, iezerul *Chiper*, cît și alte brațe, lacuri, așezări, existente cu aceste denumiri de cine știe cînd.

Numirile topice românești abundă însă nu numai în jurul așezărilor locuite de români, ci și în cele locuite de alte naționalități. În apropiere de Beștepe turcească apar în hărți *Valea lutul alb* și dealul *Turia*, iar în zona complexului de lacuri Razim-Sinoe, insulele *Bisericuța* și *Grădiște* ; topicele Turia și Grădiște, așa cum remarcă istoricul Constantin C. Giurescu, se întîlnesc pe întreaga față a pămîntului românesc, atît în Moldova, cît și în Muntenia și Transilvania.

Indiscutabilă este locuirea masivă a românilor în regiunea complexului de lacuri Razim-Sinoe cît și pe țărmul mării, unde practicau din vremuri străvechi atît pescuitul marin cît și pe marile lacuri. Însăși trecerea spre mare apare în hărțile germane, engleze și rusești din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea cu vechiul nume românesc — *Portița*, care datează, probabil, încă din perioada evului mediu timpuriu și care a rezistat ocupației multiseculare turcești, dovadă că locul a prezentat fără întrerupere o importanță economică și strategică particulară.

În harta etnografică din 1850 a lui Ion Ionescu de la Brad, însoțită de explicații, nu mai puțin de șase sate importante din preajma Razimului : Ienisala, Visterna, Zebil, Bedje, Hagighiol, Sabangia, apar ca fiind locuite exclusiv de români.

Așezările românești, anterioare instalării administrației otomane, se pot identifica pretutindeni în regiunea Codrului — întinsă pădure de stejari și tei din miazănoapte, cît și în interiorul Dobrogei, în cîmpie, pe văile tuturor apelor care ofereau condiții bune de așezare, cultivare a pămîntului și păstorit, deși tocmai în aceste regiuni și din aceleași motive, s-au așezat în mod sistematic elementele turcești vechi, otomane și tătărești.

În anul 1612 negustorul italian Tomasso Alberti remarca „un sat foarte mare, locuit în cea mai mare parte de români, numit Straggia", în care se poate identifica cu ușurință așezarea Straja, situată pe malul pîrîului Băltăgești, afluent al Dunării între Topalu și Seimeni, menționat apoi în hărțile străine din prima jumătate a secolului al XIX-lea așadar, cu o existență neîntreruptă, atestată documentar, de cel puțin două sute de ani.

Însuşi numele turcesc al pîrîului — *Băltăgeşti-dere* (dere — apă curgătoare), provenea de la satul Băltăgeşti, aşezare veche românească, menţionată de harta rusă din 1738. De asemenea, numele pîraielor *Frecăţei-dere* şi *Rîmnic-dere*, afluent al Casimcei, au derivat de la satele Frecăţei şi Rîmnic de vreme ce, la data ocupării provinciei, sau curînd după aceea, noii stăpînitori au denumit astfel văile acestor ape. Aşezări româneşti apar în hărţi şi documente de-a lungul celorlalte ape ale Dobrogei din interior, astfel pe pîraiele Devcea, Topolog, Peceneaga, Taiţa, întîlnim satele *Balabancea*, *Topolog*, *Krutza* (Crucea) ş.a.

În legătură cu partea centrală a Dobrogei, aşezată pe axa Cernavoda—Constanţa, corespunzătoare văii navigabile Carasu, despre care multă vreme s-a crezut că a fost locuită exclusiv de tătarii colonizaţi de-a lungul timpului, date noi vin să dovedească prezenţa populaţiei româneşti, imposibil de dizlocat prin vechimea, numărul şi importanţa ei economică, fie şi numai sub aspectul de contribuabili. Începînd din secolul al XVI-lea, de cînd datează cele mai vechi documente turceşti cunoscute referitoare la Dobrogea, mai multe condici emanate din cancelaria fiscului otoman atestă clar această prezenţă. Într-un astfel de document recent descoperit, un *Defter Karasu Vacib Sene 1105* (Condica cazalei Carasu, cu obligaţia anului 1693—1694) rezultat al recensămîntului fiscal al nemusulmanilor din zona centrală a Dobrogei, începînd de la Dunăre şi pînă la mare, furnizează o abundentă onomastică de formă specific românească, categoric preponderentă la cei peste 10 000 de locuitori nemusulmani ai regiunii. (Tahsin Gemil, lucrare în manuscris.)

Dacă la toate acestea, se adaugă relaţia francezului La Mottrayé despre prezenţa românilor în jurul Mangaliei şi Varnei, rezultă cum nu se poate mai limpede că în întregimea sa, pe malul Dunării, în Deltă şi pe ţărmurile mării, în zona împădurită cît şi cea de cîmpie, pe văile apelor sale, Dobrogea a fost locuită din vechime, neîntrerupt şi în număr însemnat, de românii autohtoni.

Pentru unele localităţi există informaţii contradictorii sau pur şi simplu ele dispar cu desăvîrşire din documente, pentru că sînt, fie lovite fără cruţare şi distruse, fie că sînt aşezări ale sărmanilor, cu case din lut acoperite cu paie sau cu stuf, care odată pustiite şi părăsite se identificau cu pămînturile din care se născuseră. Doar iarba mai stufoasă şi de un verde

mai închis, care cotropea victorioasă locurile părăsite de om, era dovada urmelor omenești care fertilizase vatra satului și semnul că acolo a pulsat cîndva viața și că s-au împletit credința, dragostea și ura.

Un izvor permanent de reîmprospătare a fost, firește, pe lîngă sporul natural al populației locale, fenomenul transhumanței mocanilor din Transilvania, cît și așezarea în Dobrogea a locuitorilor din Muntenia și Moldova, sub presiunea unor cauze social-economice. Dacă alte populații statornicite vremelnic au fost aduse de evenimente întîmplătoare, transhumanța la români s-a manifestat ca un fenomen permanent, specific economiei păstorești într-un mediu natural armonios organizat ; venirea de la munte prin dealurile subcarpatice spre stepele maritime, reprezenta un reflex de afirmare a unității teritoriale, economice și spirituale a spațiului etnic și a reunirii politice a provinciilor istorice românești. Numeroase observații și studii au dovedit, de pildă, că după trecerea Dunării, mocanii se răsfirau pe drumuri care îi duceau spre locuri știute de sute de ani ; unii spre Tulcea, alții spre Constanța și Mangalia. În calea lor ei treceau pe lîngă localități ca Turtucaia și Popina, așezări aproape curat românești, pînă în secolul al XIX-lea.

Deoarece populația musulmană colonizată în Dobrogea, solicitată de obligațiile militare, era, în general, puțin legată de cultivarea pămîntului — din secolul al XVIII-lea această obligație a revenit, în parte, prin repetate dispoziții ale Porții, secerătorilor furnizați de țările române.

În legătură cu acest fapt cercetările au constatat că unii din acești locuitori, copleșiți de excesele fiscale ce au însoțit regimul turco-fanariot, au rămas în dreapta Dunării. Faptul că aparatul administrativ otoman n-a guvernat întotdeauna cu toate atributele provinciile periferice, turcii au manifestat o toleranță — religioasă și etnică — destul de largă față de supușii de altă origine. Atunci cînd în Transilvania politica de asuprire națională a înregistrat recrudescențe, mulți păstori ardeleni, prinși în multiseculara pendulare a transhumanței, renunțau la cetățenia austriacă rămînînd pentru totdeauna în Dobrogea. În felul acesta s-a creat pe pămîntul dintre Dunăre și Mare o permanentă sinteză românească, înmănunchind trăsăturile ce caracterizează fiecare ramură a entității poporului nostru.

Toate aceste dovezi nu pot fi ignorate fără a pune în cauză buna credință și spiritul științific al celui care cercetează și scrie istoria. Acele curente istoriografice de astăzi care susțin, împotriva celor mai autentice date, că Dobrogea a fost între secolele XVI—XVIII, „în principal, un amestec de bulgari și turci", expediind pe români, în enumerarea grupelor etnice, la expresia „și alții", după comunități naționale cu mult reduse numericește, nu dau dovadă, de bunăseamă, de probitate științifică și profesională.

ORAȘE, TÎRGURI ȘI CETĂȚI

La începutul stăpînirii turcești orașele Dobrogei au resimțit consecințele înstrăinării și întreruperii legăturilor cu drumurile spre mare ale poporului român, deși sînt înconjurate de regiuni fertile și de o populație bine organizată economicește. Așezarea turcilor în orașe, ca dealtfel în toate locurile care prezentau un interes vital pentru stăpînirea lor, mai ales de-a lungul drumurilor de importanță strategică, s-a făcut prin împingerea elementului creștin în afara acestor zone. Această perioadă corespunde totodată unei tendințe de decădere a vieții orășenești, accentuată pentru unele orașe, și de practicarea îndelungată a monopolului comercial turcesc. Stagnarea activității comerciale a determinat, mai ales, decăderea porturilor maritime. Pentru secolul al XVI-lea dispunem de puține mărturii din care să se desprindă în mod deslușit starea lor ; pe la 1585 călătorul francez François de Pavie, venind de la Constantinopol pe Marea Neagră, menționa doar, fără să le descrie, porturile *Bengala* (Mangalia) și *Constance* (Constanța). Ambele se dovedeau însă neprielnice în secolul al XVII-lea, ca și portul Kara-Harman (Vadul) dealtfel blocate de lestul aruncat timp de decenii de corăbieri și de nisipul adus de valurile mării. Constanța mai ales, cu cele 40—50 de hambare, a căpătat destinația de depozit de cereale pentru Constantinopol. În veacul al XVIII-lea însă, pînă cînd Dobrogea a devenit teatru de război, aproape permanent a intervenit un reviriment în viața porturilor maritime. Deși nu mai era ceea ce fusese altădată, Constanța era descrisă de Aubry de la Mottrayé, la începutul acestui secol, ca „un port cu case scunde, frecventat de multe caiace turcești" (Paul Cernovodeanu, în Studii și materiale de isto-

rie medie, 6, București, 1973, p. 120), iar Mangalia era văzută de consulul francez pe lîngă hanul tătarilor din Crimeea ca un tîrg public, cu un mare număr de magazine.

În schimb orașele, tîrgurile și cetățile așezate pe malul drept al Dunării au prosperat necontenit, viața lor economică fiind alimentată în permanență de seva trunchiului comun al țărilor române. Silistra, reședință a sangeacbeilor, este un exemplu în acest sens. Multă vreme, în conștiința contemporanilor, această veche așezare a stăruit în legătură cu istoria poporului român. Un autor anonim care însoțea în 1636 pe solii regelui Poloniei la Constantinopol, trecînd prin Silistra, nu uita să înceapă descrierea orașului cu precizarea că „pe moldovenește se numește Dîrstor" („numită altfel și Dîrstor" scria, în 1603 și ragusanul Aloisio Radibrat) (*Călători străini*, 4, p. 273 ; 5, p. 123) ; după două veacuri de la ocupația turcă, stăruia, așadar, numele ce atesta puternica prezență a românilor în această parte a Dobrogei. După o perioadă de încercări (cea a lui Mihai Viteazul și a urmașilor săi) orașul și-a regăsit echilibrul, arătîndu-se solilor regelui Carol al X-lea al Suediei, în drum spre Constantinopol, complet refăcut, ca un „frumos oraș comercial", dominat de turnurile celor șapte moschei cu arhitectură aleasă. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea orașul cuprindea 60 000 de locuitori, tot atît cît Bucureștiul, capitala Țării Românești.

Spre nord s-au ridicat constant Rasova (Rasovata), notată în consecință ca tîrg pe hărțile secolului al XVIII-lea, cît și Cernavoda, așezare devenită „asemenea unui oraș", cum scria Evlia Celebi, de unde începea calea navigabilă spre interiorul Dobrogei. În dreptul gurii Ialomiței se înălța așezarea și cetatea Hîrșovei. Fortificațiile, situate pe o stîncă de calcar, într-o poziție strategică ideală, dominau pe o mare distanță fluviul, împreună cu vadul de la Piua Petrii și cîmpiile înconjurătoare. Numeroase evenimente din viața Dobrogei sînt legate de istoria vechii așezări Dăieni, adusă la o remarcabilă înflorire de populația ei românească ; întemeiată, probabil, de locuitorii din Daia vlășceană, de la nord-est de Giurgiu, el apare în hărțile din secolele XVII—XIX mai mult ca tîrg decît ca sat. În acest sens se pronunță și martorii vremii. „Satul ce se cheamă Dăieni — observa un ostaș italian în slujba domnului Radu Șerban — se poate egala cu un oraș bun", pentru ca Evlia Celebi să-l numească chiar „tîrgul Dăienii Mari".

Din locul de unde Dunărea purcede direct spre mare, în documentele timpului apar cu stăruință numele localităților Măcin, Isaccea și Tulcea, cetăți, tîrguri și porturi prin care se făcea legătura cu Gurile Dunării și cu statele din nordul fluviului. Clădită pe dealul stîncos care domină împrejurimile, cetatea Tulcei, deși nu prea mare, controla prin poziția orașului, traficul spre și dinspre Gurile Dunării. În schimb orașul era bine populat, fiind centrul unor tranzacții comerciale importante și, nu mai puțin, a unei activități cultural-religioase intense.

Nu este de mirare că într-o hartă germană de la jumătatea secolului al XVII-lea Tulcea este redată ca oraș, prin două turnuri și un cerc, asemenea Iașilor de la acea vreme.

Pe axa verticală a Dobrogei se întindea drumul pe care urcau spre Dunăre oștile otomane. El începea de la Bazargic, trecînd apoi prin Carasu și ajungînd la Babadag, cel mai însemnat centru economic, militar și administrativ din nordul Dobrogei, în a cărui existență s-au împletit numeroase momente de decădere și renaștere. În timpul marilor expediții otomane din veacul al XVII-lea Babadagul a devenit reședința de campanie a sultanilor și serascherilor * armatei turcești. În 1672 Mehmed al IV-lea, impresionat de „clima plăcută și bună“, a hotărît ca pînă la întoarcerea din expediție să lase acolo „haremul cu palatul împărătesc“. Orașul a cunoscut, în această vreme, viața trepidantă din ordiile imperiale, cu mari viziri și zeci de pașale, diplomați, furnizori, cancelaria sultanului, cu femeile haremului, cu parăzi fastuoase, dominate de tuiurile padișahului și ale vizirilor, trăind atmosfera marilor neliniști care însoțeau momentele de incertitudine de la răscrucea existenței Imperiului otoman : de la ascensiune la declin.

Dintre tîrgurile dobrogene, documentat pînă azi ca cel mai vechi și mai vestit pentru bîlciul (*panair*) a cărei tradiție a dăinuit multă vreme a fost de departe cel de la Carasu. Localitatea, așezată la intersecția multor drumuri naturale ale provinciei, a atras atenția sultanului Mahmud I ; el a pus să se construiască pe dealul Panairului (de unde și numele bîlciului), în apropiere de așezarea tătărească, mai multe dughene și bazaruri unde, o dată pe an, primăvara, veneau negustori din Turcia și din provinciile dunărene, cu mărfurile

* Serascher (serasker), comandant de oaste, ministru de război.

lor. Comunicațiile erau înlesnite de navigabilitatea Văii Carasu care, de la Cernavoda (Bogazchioi), permitea caiacelor să intre pînă aproape de locul bîlciului.

Tranzacțiile făcute trebuie să fi fost destul de mari, mai ales după ce, în cinstea sultanului Abdul Medgid, s-a fondat orașul care-i poartă numele — Medgidia — întrucît pe tot timpul bîlciului, adică două săptămîni, tribunalele de comerț din Tulcea și Constanța își mutau sediile în această localitate.

BOGAȚIA PĂMÎNTULUI ASPRU STĂ ÎN DEVOTAMENTUL ȘI VREDNICIA OAMENILOR SĂI

Ocupația otomană și starea de permanentă neliniște și frămîntări care i-au urmat au abătut pentru o vreme rosturile Dobrogei mai mult spre o destinație strategică-militară decît spre una economică. Știrile privind starea sa economică de-a lungul stăpînirii turcești sînt foarte contradictorii, dar acest tablou corespunde perioadelor diferite ca aspect general din existența provinciei.

Activitatea economică a fost, la începutul stăpînirii otomane, specifică mărcilor militare de hotar, adică orientată cu precădere spre consum. Începînd însă cu jumătatea secolului al XVI-lea cînd, datorită extinderii și consolidării pozițiilor turcești, Dobrogea a dobîndit elemente sporite de siguranță externă și statornicie internă, viața sa economică a cunoscut o permanentă dezvoltare. Sursele documentare o prezintă ca o provincie bogată în produse, cu numeroase centre comerciale și meșteșugărești, în măsură să contribuie nu numai la aprovizionarea Istanbulului, a cetăților mărginașe și a armatelor expediționare otomane, ci și la schimburi cu alte state europene (*Cronici turcești*, 2, p. 207).

În nord existau păduri cu mult mai întinse decît cele care au rămas epocii moderne, unele de stejari din care se tăiau copaci „cît buțile“ pentru construcția corăbiilor, altele de tei care hrăneau mii de prisăci cu fagurii cărora se aproviziona la Constantinopol curtea sultanilor.

În această împărăție a naturii trăiau într-un echilibru nealterat de secole animalele cîmpiei și pădurilor, încît stîrneau uimirea călătorilor și îndemnau pe sultani, în trecere către cîmpurile de luptă, să se desfete încercîndu-și îndemînarea de vînători.

Oamenii locurilor au pus în valoare avantajele climei, resursele naturale şi dărnicia pămîntului în cadrul unei economii complexe care vădea în numeroase privinţe nu numai devotamentul şi puterea lor de creaţie, dar şi continuitatea tradiţiilor de muncă ale unei populaţii la care experienţa şi priceperea s-au distilat vreme de veacuri.

În mijlocul secolului al XVII-lea cîmpia dobrogeană apărea călătorului străin acoperită cu holde de grîu, mei şi ovăz, iar Tulcea era descrisă, la 1711, ca un tîrg împodobit cu grădini de zarzavat, pomi roditori şi culturi de cînepă.

Turme de vite şi de oi păşteau iarba suculentă şi aromată a nesfîrşitelor păşuni, care au făcut, mai cu seamă, faima cailor şi oilor dobrogene. Dobrogea a fost, multă vreme, renumită în caii săi de rasă, mici şi buiestraşi, foarte iuţi şi rezistenţi, deosebit de preţuiţi de turci pentru performanţele asemănătoare celor arabi, fapt pentru care erau socotiţi cei mai buni din Turcia europeană.

Dobrogea a rămas vestită în capitala sultanilor şi pentru mieii şi berbecii săi, care, în afară de lîna de bună calitate şi brînza de oaie, ofereau o carne delicioasă în care trecuseră aromele ierburilor sărate de apropierea mării. Nevoile de astfel de produse au determinat autorităţile otomane să încurajeze şi chiar să protejeze păstoritul transhumant al oierilor din principatele române. În 1795 un firman al sultanului Selim al III-lea poruncea valiului de Silistra, cadiilor din Isaccea, Măcin, Hîrşova, Turtucaia şi altor dregători otomani de pe ruta Dunăre-Istanbul, precum şi lui Alexandru Moruzi, domnul Ţării Româneşti, de a permite nestingherita trecere a turmelor de oi şi capre, pînă la strîmtoarea Bosfor, pentru completarea aprovizionării Capitalei imperiale. Nu mai puţin căutate erau produsele agricole şi ale viticulturii dobrogene, ambele practicate de poporul român şi de strămoşii săi, de la care se poate susţine că au învăţat meşteşugul mierii şi vinului toţi noii veniţi în ţinuturile dunărene. Cu deosebire în locul numit *Cavanlîc*, vale împădurită cu tei seculari, unde se află astăzi localitatea Slava Cercheză, locuitorii satelor din jurul Babadagului îşi ţineau prisăcile cu mii de stupi. Abundenţa şi varietatea florilor, calitatea excepţională a apelor şi izvoarelor, dădeau o miere cu gust excelent, mult căutată la Constantinopol. Întinse podgorii existau la Babadag, Isaccea, Tulcea şi Măcin. Vinurile dobrogene, acrişoare dar parfumate şi plăcute, erau căutate în ţările creştine înveci-

nate. Pe bună dreptate cronicarul turc Hagi Ali, care a însoțit pe sultanul Mehmed al IV-lea în expediția sa din 1672, se arăta impresionat de marele belșug de produse ce se procurau la prețuri foarte mici.

Este neîndoielnic că de cînd există Dunărea și marea oamenii apelor au practicat aici pescuitul acelor specii care și-au căpătat celebritatea în toată lumea europeană. Toți călătorii care au trecut în secolele XVI—XVII prin regiunea Gurilor Dunării s-au arătat uimiți de marele belșug de nisetri, crapi și moruni din care pescarii scoteau ouăle pregătind cu meșteșug, icre tescuite sau icre moi, mult căutate din Grecia pînă în Polonia, Rusia și Danemarca.

O parte însemnată din produsele pămîntului, pădurilor și apelor se prelucrau de meșteșugari locali în întreprinderi care-și cîștigaseră o întinsă reputație, sau pur și simplu, în gospodăriile agricultorilor și pescarilor. Numeroasele mori de apă așezate pe Dunăre, sau cele de vînt din interior, aveau o mare capacitate de măcinat. Totodată, turmele de oi și cirezile de vite din Dobrogea, alături de animalele din nordul Dunării, furnizau zalhanalelor grupate în Deltă circa 70 000 de capete pe an pentru sacrificare, superior prelucrate într-o pastramă a cărei faimă atrăgea negustori din numeroase țări ale Europei. Atelierele de pielărie, cele pentru prepararea seului sau a peștelui afumat și sărat, întregeau imaginea vieții meșteșugărești a regiunii.

Întreaga activitate productivă a oamenilor Dobrogei s-a desfășurat în condiții de viață cărora asprimea locurilor le-a imprimat un efort înnobilator. Cu excepția zonei împădurite din nord, locuitorilor le-au lipsit elementele naturii care ușurează munca și viața omului : lemnul și apa. Ei foloseau drept combustibil, iarna și vara, *tizicul* rezultat din balega vitelor, pe care o uscau la soare, practică păstrată pînă în secolul al XX-lea ! Pentru a obține prețioasa apă, uneori sălcie și dezagreabilă, locuitorii săpau puțuri adînci de 70—80 pași de unde scoteau apa în burdufuri din piele de bou, cu multă osteneală, cu ajutorul unei roate orizontale acționată de cai și măgari.

Prin poziția geografică Dobrogea a îndeplinit un rol important atît în comerțul de tranzit, în care se poate vorbi de o adevărată vocație, cît și cu propriile sale produse.

Prin căderea sub turci a celor două porturi românești Chilia și Cetatea Albă, Marea Neagră a devenit o mare în-

chisă și chiar primejdioasă prin practicarea, pe scară întinsă, a pirateriei mai cu seamă la Gurile Dunării. În schimb, negoțul pe marele fluviu a prosperat încet dar sigur ; din Brăila și din Galați (spre care descindea drumul comercial al Poloniei și Moldovei) și Silistra (spre care veneau produsele din Transilvania și Țara Românească) negustori români, armeni, greci, evrei și ragusani își îndreptau mărfurile lor pe uscat către Adrianopol și Constantinopol. Prin 1728 cadiul din Isaccea primea poruncă, prin firman imperial, de a nu îngădui persecutarea negustorului Dimitrașcu, din cazaua * Isaccei, care făcea negoț „prin părțile Moldovei".

Puternice legături comerciale au existat, de asemenea, între Dobrogea și Transilvania. În 1738 cronicarul ungur Kelleman Mikes semnala la Cernavoda „mulți negustori bogați care negustoresc mai mult prin Ardeal" (Constantin I. Karadja, în Analele Dobrogei, 4, (1923), p. 24.), iar un firman al sultanului Mustafa al III-lea acorda păstorilor transilvăneni din Dobrogea libertatea de a negocia prețul brînzei în raporturile cu negustorii turci și greci din Constanța, care aveau deprinderea de a oferi prețuri derizorii, de monopol.

În anul 1612, italianul Tomaso Alberti, agent al unei case de comerț venețiene, trecînd prin Dobrogea de la Constantinopol la Liov împreună cu 32 de care încărcate cu covoare, rubarbă, mătase, pe drumul caravanelor de negustori, furnizează o serie de amănunte despre modul de transportare a mărfurilor. Astfel, pînă la Dunăre negustorii străini își luau măsurile obișnuite de precauțiune, angajînd căruțași și păzitori turci. Ajunse la schela ** Măcin, locul unde se plătea vama la hotarul Turciei, carele erau descărcate, în vederea impunerii, iar apoi marfa era trecută cu luntrile — scrie cu ușurare italianul — „în lumea creștină", spre Galați, unde era, la rîndul său, schela principală și punctul de vamă al Moldovei.

Alte produse, dar mai cu seamă zaherelele (furnituri de cereale, oi, vite datorate Porții de țările române), străbăteau Dobrogea spre porturile maritime. La Isaccea s-au construit mari hambare care cumulau zaherelele provinciei și ale țărilor române. Ele erau administrate de intendenți (*emeni*), care dirijau produsele conform ordinelor pașei sau capitalei imperiale.

* Caza, district turcesc administrat de cadiu ; plasă.
** Schelă, port mic.

Întinderea Dobrogei era de 6 zile de mers în lungime, drum fără hanuri între tîrgurile mai importante, pe care caravanele îl parcurgeau cît se poate de repede din pricina locurilor nesigure. Deşi oamenii se dovedeau extrem de primitori faţă de străini, ţinutul era bîntuit de numeroşi tîlhari de drumul mare, dintre care nu puţini spahii şi ieniceri care, între două campanii, continuau să practice meseria pentru care aveau vocaţie. În tîrguri călătorii poposeau în caravanserai-uri (*conac*), hanuri în formă de şură, avînd un fel de vatră ce făcea înconjurul pereţilor, pe care drumeţii îşi întindeau covoarele, atîrnîndu-şi armele, deasupra capului, la îndemînă. Caii erau legaţi de inele la picioarele oamenilor — toate indicînd starea de nesiguranţă care făcea din odihnă o veghe permanentă şi plină de nelinişte.

Deşi Dobrogea şi partea de sud a Moldovei cu Bugeacul au fost în decursul veacurilor XVI—XVII teatrul numeroaselor războaie pe care otomanii le-au avut de înfruntat cu ţările române, cu Polonia şi cu Rusia şi cu toate vicisitudinile vremurilor şi nesiguranţa navigaţiei, tot se mai vedeau la Brăila, Galaţi, Chilia, Constanţa şi Mangalia, corăbii venite din Trapezunt, Sinope şi Levant.

Produsele ţărilor române erau aduse pe Dunăre, cu bărcile, pînă la Sulina ori în porturile dobrogene Constanţa şi Varna de unde, pe corăbii, străbăteau Marea Neagră la Constantinopol şi de aici, pe Marea Egee, Mediterană şi Adriatică, spre Ragusa, Ancona şi Veneţia.

Starea economică la Gurile Dunării a cunoscut schimbări începînd din secolul al XVIII-lea, cînd Dobrogea a intrat în planul rivalităţilor ruso-austro-turce, aşezate ele înseşi pe un adînc substrat economic. În prima jumătate a veacului, departe încă de focarele de conflict militar, regiunea cunoaşte o dezvoltare materială însemnată. Faptul însă că Dunărea continua să fie un fluviu închis, cît şi numărul redus al populaţiei productive (din această cauză abia a zecea parte din întinderea sa se cultiva, întrucît musulmanii continuau să fie solicitaţi de obligaţiile lor militare), n-au permis o dezvoltare pe măsura posibilităţilor.

În tot cursul secolului, dar mai cu seamă în a doua sa jumătate, sub presiunea înfrîngerilor militare, tratate succesive semnate de Turcia vin să deschidă cursul inferior al Dunării pentru corăbiile statelor învingătoare.

Prin pacea de la Şiştov (1791), Austria a obţinut definitiv dreptul de navigaţie pe întregul curs al Dunării după ce, prin pacea de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, Rusia căpătase prima acest privilegiu.

Ca urmare a faptului că Franţa obţinuse în 1740 un tratat prin care pieţele Orientului au fost deschise mărfurilor sale, consulii francezi din Turcia şi Crimeea se interesau, de asemenea, foarte îndeaproape de resursele ţărilor de la Marea Neagră şi Dunăre, preocupaţi — explică Peyssonel — de avantajele pe care Franţa le-ar fi putut obţine prin intensificarea comerţului său în această zonă.

Desigur, pentru progresul general al Dobrogei au conlucrat o serie de factori, în special deschiderea navigaţiei pe Dunăre pentru unele ţări riverene precum şi interesul lumii apusene pentru fructificarea capitalurilor în această parte a Europei. Cînd, după abolirea oficială a monopolului comercial turcesc (1829), interesele economice ale marilor puteri vor deveni mult mai întinse, ele îsi vor crea în centrele administrativ-economice ale Dobrogei consulate, prin care Europa cunoaşte mai îndeaproape realităţile acestor ţinuturi.

FRĂMÎNTĂRI SOCIALE ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII TURCEŞTI

Declinul statului otoman, resimţit încă din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, s-a accentuat necontenit, pentru a se transforma către sfîrşitul secolului al XVIII-lea într-o criză acută. La baza acestuia stau atît factorii de ordin intern — revolta maselor producătoare împotriva servituţilor tot mai apăsătoare, anarhia feudală, slăbirea autorităţii centrale — care ilustrează, laolaltă, criza modului de producţie feudal, cît şi de ordin extern, dintre care, în primul rînd, schimbarea raportului de forţe dintre puterile Europei răsăritene.

Contradicţiile sociale au rezultat, mai cu seamă, din polarizarea stării materiale a claselor care se înfruntau. După cucerire, Dobrogea a fost încadrată în rîndul teritoriilor numite *arazi-i-mirie*, intrînd adică în stăpînirea absolută a fiscului otoman, ca fond de feude la dispoziţia sultanului pentru răsplătirea serviciilor militare ale nobilimii sale.

În Dobrogea, ca şi în alte regiuni ale imperiului, toate categoriile de proprietate şi posesiuni erau împărţite în uni-

tăţi economice subordonate (*ciftlik*-uri), supuse dreptului ereditar de folosinţă al ţărănimii producătoare (*raia*). O seamă de domenii aparţineau sultanului, altele din regiunile Babadag, Carasu, Ostrov ş.a. — destul de întinse şi cu un număr însemnat de sate — paşei din vilaietul Silistrei sau Oceacov. Numeroase feude cum ar fi satele Baltadji (Băltăgeşti) şi Cicrîcci (Sibioara) au fost atribuite, cu timpul, unor dregători locali sau căpeteniilor unităţilor de ieniceri şi spahii. Încă de la sfîrşitul secolului al XV-lea o seamă de pămînturi şi venituri din împrejurimile Babadagului şi Mangaliei au fost acordate ca *vacîf*-uri destinate întreţinerii aşezămintelor de cult din aceste locuri. Astfel, toate categoriile privilegiate ale societăţii : sultanul şi vizirii, beii locali, căpeteniile militare, moscheile şi mănăstirile se înfruptau cu nesaţ din roadele pămîntului muncit de o ţărănime sărmană.

Într-o stare de permanentă apăsare şi sărăcie se afla categoria socială a raialelor — prin care se înţelegea populaţia impusă sarcinilor fiscale — şi în care erau cuprinşi atît musulmani cît şi creştini. Numeroase localităţi dobrogene prezentau o compoziţie etnică eterogenă iar situaţia materială comună, la nivelul maselor populare, a constituit temeiul care a garantat înţelegerea şi înfruntarea în comun a destinului hărăzit de istoria acestui ţinut, inclusiv a oprimării sociale exercitată de elementele feudale locale. La jumătatea secolului al XVII-lea călătorul englez Robert Bargrave descria rapacitatea stăpînilor feudali din Dobrogea care-şi însuşeau roadele muncii supuşilor lor, fără deosebire de credinţă. Extinderea relaţiilor băneşti a amplificat cu timpul preocuparea marilor proprietari funciari de creştere a cantităţii de produse agricole reclamate de o piaţă sensibil lărgită, iar sursa principală a acestei creşteri a fost, ca pretutindeni în evul mediu, intensificarea exploatării ţărănimii. Diferiţi călători, care au trecut la începutul secolului al XVII-lea prin Dobrogea, au fost izbiţi de starea neînchipuit de grea a ţăranilor. Astfel, în ciuda bogăţiei pămîntului, englezul Edmund Chishull constata că locuitorii sînt „extrem de săraci". Prin 1712 un călător polonez scria cu compasiune despre ţăranii creştini : „După casele lor, îmbrăcăminte şi înfăţişare se vede că sînt în robie. Casa creştinului e mică şi joasă, compusă dintr-o singură încăpere. În unele sate este compusă dintr-un acoperiş fără tavan deosebit, sprijinit de patru stîlpi". Englezul W. Hunter

îi numea „nenorociții pămîntului", trăind în sate de colibe și bordeie într-o „sărăcie extremă".

Situația cu mult mai grea a țăranilor creștini se explică prin obligațiile lor mai mari față de statul otoman cît și prin aceea că majoritatea covîrșitoare a elementului feudal era musulman, ceea ce avea, desigur, o foarte mare importanță și în relațiile sociale. Ei plăteau, astfel, darea suplimentară a capitației, denumită *haraci*, pentru a cărei achitare se împrumutau la feudalii locali cu dobînzi oneroase.

Ca și în țările române, numeroși funcționari, *gelepii* și *beiliccii* cutreierau Dobrogea luînd produse și dări care storceau de vlagă gospodăria țărănească. La acestea se adăugau obligațiile materiale excepționale din timpul războaielor, cît și îndatoririle militare directe. Ambasadorul Prusiei la Constantinopol raporta, în 1770, constituirea unui corp de 40 000 de neferi dintre locuitorii Dobrogei, încadrați în armata trimisă împotriva trupelor rusești aflate în Țara Românească și Moldova. Chiar și în anii de pace se cereau în mod repetat oameni pentru paza cetăților dunărene. Îndeplinind porunca din firmanul sultanului Selim al III-lea, în 1796 cadiul de Babadag trimite 505 neferi din cazaua sa pentru paza tunurilor cetății Vidin.

Țăranii erau datori, pe lîngă obligațiile față de fisc și spahii, să plătească ienicerilor dări speciale, din momentul în care aceștia schimbă meseria armelor, tot mai puțin fructuoasă, cu calitatea de proprietari de pămînturi. Nu este de mirare astfel că, încă de la începutul stăpînirii otomane, fie numai pe temeiul acestor cauze, fie sub influența unor mișcări religioase cu puternic substrat social, documentele semnalează răscoale și frămîntări, atît ale țăranilor cît și a altor categorii sociale.

Chiar în primii ani ai stăpînirii otomane zona de păduri a Deliormanului a devenit focarul acțiunilor conduse de șeicul * Bedreddin. Deși mișcarea a fost înfrîntă, discipolii săi și, în general, alte generații de răzvrătiți și nemulțumiți fac din Deliorman un loc predilect de adăpost și conspirație, spre care se îndreaptă refugiați politici și religioși, cum vor fi acele „capete roșii" (*Kîzîl-bași*) — susținători ai unor secte șiite de orientare persană, considerate de turci ca eretice și persecutate ca atare. Spiritul de revoltă a fost întreținut și de-

* Șeic, șeful unei comunități religioase musulmane.

trecerea în Dobrogea a țăranilor fugari din țările române, uneori a unor mase radicalizate, așa cum este cazul țăranilor din Transilvania, refugiați peste Dunăre după răscoala din 1437 de la Bobîlna.

Pentru anul 1555 izvoarele narative turcești vorbesc despre o puternică răscoală ce a cuprins întreaga provincie și la care au participat atît țărani creștini cît și cei mahomedani. Ea a implicat formarea unor „oștiri" populare ce acționau împotriva celor avuți, întrucît calificativul de *djelali*, care-i era atribuit de o cronică anonimă osmană era folosit, de obicei, în legătură cu mișcările antifeudale care au măcinat statul otoman în aceste secole. Forța răscoalei rezultă din precizarea că răzvrătitul Mustafa, conducătorul mișcării, ajunsese să stăpînească ținutul, reclamînd intervenția beilerbeiului de Rumelia, cel mai de seamă pașă din partea europeană a imperiului pe vremea lui Soliman Magnificul. Dintr-un alt document turcesc rezultă că în 1572, un număr de robi din Babadag, conduși de anumite *softale* (tineri ce studiau la seminarul musulman al orașului, de bună seamă liber-cugetători, care aveau concepții sociale neconformiste) au întreprins acțiuni împotriva elementelor înstărite din oraș și împrejurimi. Situația a atras atenția sultanului Selim al III-lea care dădea dispoziții amănunțite pentru prinderea și pedepsirea tulburătorilor potrivit legii șeriatului.

Împletirea istoriei Dobrogei cu cea a țărilor române poate fi surprinsă sub aspectul climatului comun de revoltă al țărănimii față de politica spoliatoare a feudalilor — boieri sau bei — de pe ambele maluri ale Dunării. Starea de nesiguranță și abuzurile boierimii, amplificate de anarhia trupelor de mercenari și incursiunile tătarilor din 1602 care au devastat Muntenia, au făcut ca „mulți locuitori, cu familiile și puținul lor avut să treacă, unii în Turcia, alții în Moldova", așa cum scria ragusanul Aloisio Radibrat, aflat în slujba imperialilor. Mulți dintre aceștia s-au stabilit în Dobrogea. Un raport militar italian, atribuit unui mercenar din slujba domnului Radu Șerban și care a participat la expediția acestuia peste Dunăre, vorbind despre „satul ce se chiamă Dăieni" relata că aici *„s-au strîns multe mii de români, cu familiile lor"*, organizîndu-se în formațiuni populare de autoapărare împotriva feudalilor (*Călători străini*, 4, p. 275).

În secolul al XVIII-lea s-au amplificat și diversificat formele luptei de clasă țărănești, de la fuga de pe domenii

pînă la răscoale. În 1792, ţăranii din Rasova şi din 11 sate apropiate au ales calea pribegiei, alungaţi de rapacitatea fostului guvernator otoman. Avînd drept cauză imediată majorarea abuzivă a dărilor, în 1783, a izbucnit o nouă răscoală în Deliorman, pentru a cărei reprimare a fost nevoie de intervenţia paşei de Silistra şi a unei armate de 6 000 de oameni înzestrată cu tunuri. Patru ani mai tîrziu, la Caraharman (Vadul), important port maritim al Dobrogei, populat într-o treime de creştini, şi în localităţile învecinate de pe litoral, aşezate în locuri printre care se identifică toponimice româneşti, a avut loc răscoala îndreptată împotriva autorităţii sultanului, sub conducerea unui ostaş din corpul deliilor — unitate de elită a armatei turceşti.

Determinate de cauze diferite, dar avînd aceleaşi efecte în zdruncinarea puterii absolute a sultanilor, s-au manifestat în Dobrogea mişcări ale unor căpetenii militare otomane. La un moment dat încercările Porţii de a efectua reforme, restrînse dealtfel, în organizarea administrativă, judiciară şi militară (măsurile sultanului Selim al III-lea de exemplu, îndreptate împotriva corpului de ieniceri), s-au lovit de atitudinea refractară a elementelor feudale conservatoare şi au generat nemulţumirea unor categorii sociale eterogene — de la marii feudali, la zecile de mii de ţărani şi soldaţi rămaşi fără pămînt şi fără soldele cu care se obişnuiseră. Aceştia din urmă au constituit, dealtfel, şi rezerva covîrşitoare a răzmeriţelor din această perioadă. Din momentul în care spahiii şi ienicerii au început să privească situaţia lor ca un privilegiu unilateral, insistînd nu atît asupra obligaţiilor faţă de sultan, cît mai ales asupra beneficiilor ce derivau din starea lor social-militară, ei au devenit, pe lîngă condiţia lor parazitară, un element de disoluţie, primejdios, o povară pentru populaţia producătoare, mai ales nemusulmană.

Astfel, în provinciile europene ale Imperiului otoman şi în repetate rînduri în Dobrogea, se produc răzmeriţe ale unor feudali, guvernatori sau căpetenii militare care adîncesc starea de anarhie, bunul plac, nesiguranţa şi asuprirea locuitorilor. Numeroşi *delibaşi* (căpeteniile cetelor de delii) din garda paşalelor des mazilite, rămaşi fără slujbe, întreprind acte de brigandaj şi tîlhărie împotriva satelor şi chiar a oraşelor. În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, odată cu înfrîngerile militare suferite chiar pe teritoriul Dobrogei, cete însemnate de soldaţi dezertori alimentau bandele de *cîrjalii* aflate

în slujba feudalilor locali răzvrătiţi, care terorizau cazalele provinciei, de la un capăt la celălalt.

Dezordinea a fost amplificată şi de luptele provocate de *aiani* *, fie sub forma conflictelor dintre partidele locale, fie chiar împotriva puterii centrale. Faimoasă în această privinţă a rămas rebeliunea lui Osman Pazvantoglu şi a familiei sale împotriva Porţii, desfăşurată timp de mai mulţi ani. El a atras de partea sa pe unii aiani dobrogeni de la Silistra, Hîrşova, Măcin. Astfel de căpetenii ţineau sub teroare regiuni întinse, înrobeau populaţia, jefuind ca într-o ţară vrăjmaşă. Statul otoman, care nici în perioadele sale de putere nu se preocupase de menţinerea ordinei legale şi de protejarea populaţiei producătoare, a lăsat acum totul în voia elementelor separatiste şi centrifuge.

În felul acesta, într-un tablou social foarte variat şi mînaţi de cauze complexe, ţărani şi robi, soldaţi şi cîrjalii, haiduci de codru, alte categorii de nemulţumiţi s-au constituit în factori de dezmembrare social-politică a statului otoman, de subminare a modului de producţie feudal, contribuind, cu încetul, la decăderea societăţii medievale pînă în cele mai periferice provincii ale imperiului, aşa cum a fost şi în Dobrogea.

PRIMEJDII DE PESTE DUNĂRE PENTRU ŢĂRILE ROMÂNE. SECOLUL AL XVI-LEA

Dintr-un reazim puternic, păzitor al Mării şi Dunării de la vărsare, Dobrogea, căzută sub stăpînirea otomană, a devenit o primejdie de temut pentru ţările române. Pierderea marilor cetăţi din sud expunea Moldova unor atacuri permanente. Lipsa de sprijin a creştinătăţii nu i-a lăsat lui Ştefan cel Mare altă alternativă decît aceea de a accepta plata tributului — condiţie a păcii cu marea putere turcească. Este adevărat că de aici i-au venit în ajutor, în vara anului 1497, cînd ţara a fost lovită de oştile regelui polon, Ioan Albert, 2 000 de turci dar, în general, din aceste părţi nu se puteau aştepta prieteni statornici, ci doar asupritori care vegheau la respectarea legămîntului încheiat. Nu este întîmplător că în tratatul moldo-polon din 1449 se stabilea, ca un detaliu de

* Aian, primarul tîrgurilor şi al cetăţilor turceşti.

mare importanţă, locul trecerii oştirilor celor doi monarhi în dreapta Dunării şi anume pe la vadul Oblucița (Isaccea), ceea ce istoria n-a mai putut îndeplini atîta vreme cît a mai trăit marele domnitor.

Deşi urmaşii direcţi n-au mai avut nici geniul, nici forţa aceluia care făcuse din Moldova, pentru o jumătate de veac, un adevărat străjer al creştinătăţii, sultanii Selim I şi Soliman Magnificul au ţinut în permanenţă importante forţe în Dobrogea, gata oricînd să lovească ţările române şi ţinuturile de margine ale Poloniei. Într-o vreme chiar, sangeacbeiul * de Silistra a ocupat partea de jos a Moldovei, pe care Ştefăniţă Vodă a trebuit s-o răscumpere, corupînd pe trimisul sultanului.

Căpeteniile din Dobrogea şi oştile lor au participat alături de ceilalţi bei de margine din provinciile dunărene la toate marile acţiuni militare care au făcut din secolul al XVI-lea epoca de maximă putere a Imperiului otoman : cucerirea Belgradului, în 1521, bătălia de la Mohacs, din 1526, care a prefaţat desfiinţarea regatului Ungariei, asedierea, pentru prima oară, în 1529, a capitalei Austriei — Viena.

În aceste împrejurări şi-a început Petru Rareş prima sa domnie (1527—1538), care a purtat, în bună parte, amprenta moştenirii ilustrului său părinte. Mîniată de actele domnului moldovean, care nu numai că depăşeau cadrul relaţiilor de vasalitate, dar care au luat chiar caracterul unei linii potrivnice, Poarta a hotărît scoaterea lui cu forţa din scaun. După ce a străbătut cunoscutul drum al războiului, sultanul Soliman al II-lea s-a oprit la Babadag, aşa cum cerea tradiţia pentru a se reculege la mormîntul prezumptiv al sfîntului Sarî Saltîk Baba. La sfîrşitul lunii august 1538 el îşi trecea trupele peste podul construit în dreptul Isaccei după care Moldova nu numai că a fost arsă de la un capăt la altul dar, „pentru a avea întotdeauna mîna asupra grumazului acelei ţări“ — aşa cum constata un cronicar al timpului — sultanul a socotit că baza dobrogeană şi raialele din stînga Dunării existente la acea dată nu mai erau suficiente ; de aceea Tighina a fost transformată în raia, iar întregul Bugeac a fost anexat Imperiului otoman după care, în toamnă, armatele s-au scurs din nou în sudul Dunării. Curînd după aceea, în anul 1551 tătarii din Dobrogea au participat şi la campania

* Sangeacbei, administrator de sangeac (judeţ).

din Ungaria, în urma căreia Banatul şi o parte a Crişanei au fost transformate în paşalîcul cu reşedinţa la Timişoara.

În deceniul următor, contradicţiile austro-polono-turce au căpătat o acuitate pronunţată cuprinzînd în sfera lor, ca şi altădată, şi ţările române. Poarta s-a arătat interesată, în acest context, să apere ţările vasale din nordul Dunării împotriva rivalilor săi. În 1565 Soliman poruncea sangeacbeiului de Silistra să acorde ajutor lui Alexandru Lăpuşneanu contra rebelilor refugiaţi în Polonia care unelteau încă împotriva domniei sale. În aceeaşi vreme guvernatorul provinciei primea dispoziţii repetate de a pregăti zaherele * la popasurile binecunoscute din Dobrogea, pentru aprovizionarea armatei care a întreprins expediţia împotriva imperialilor din 1566, întrucît nici noul împărat Maximilian n-a recunoscut pe principele vasal al Porţii, Ioan Sigismund al Transilvaniei.

Odată cu moartea, în acelaşi an, a bătrînului şi marelui sultan, se poate afirma că începea şi declinul imperiului turc ; înfrîngerea în bătălia navală de la Lepanto (1571) de către flota Ligii creştine era un semn încurajator şi pentru principii şi domnitorii români care rezistau cu greu spolierii brutale a împărăţiei otomane, presată de nevoile tot mai mari ale întreţinerii armatei şi ducerii războaielor sale.

Cu nebănuită forţă şi hotărîre nestrămutată s-a ridicat împotriva politicii de sărăcire Ioan Vodă cel Viteaz, acela care, peste moarte şi cei 400 de ani care s-au scurs, şi-a înscris numele în panteonul eroilor nemuritori ai patriei. Împrejurările vieţii şi sfîrşitul său sînt astăzi prea bine cunoscute. Poarta a încercat să constrîngă ţara Moldovei la plata îndoită a tributului, convinsă că va reuşi aceasta prin aşezarea sistemului de raiale, cetăţi şi armate turco-tătare, la care se adăuga lipsa de sprijin a statelor vecine. Numai că domnitorul, întărit de hotărîrea de a nu lăsa conducătorilor otomani credinţa că era suficient să ceară pentru a obţine orice, i-a întîmpinat cu armele, la graniţele ţării, în primul rînd la Dunăre şi la hotarul cu hanatul tătar, de unde apăreau, de obicei, principalele forţe inamice. El cunoştea, de bunăseamă, situaţia militară din Dobrogea pentru că, în 1572, abia numit domn, a străbătut această provincie lăsînd beiului de Silistra 30 000 de aspri pentru a fi distribuiţi la înapoiere ienicerilor

* Zaherea (Zaharea), cereale, provizii, furnituri pentru aprovizionarea armatelor otomane.

care-l însoţiseră spre scaunul Moldovei. Lovind Brăila şi Tighina, Ioan Vodă înfrunta deschis puterea turcească, fiind de aşteptat o reacţie imediată şi hotărîtă. Într-adevăr, beilerbeiul Rumeliei şi-a concentrat armata la vadul Oblucița — 60 000 de oameni şi 120 de tunuri — pe unde a şi trecut la începutul lunii iunie 1574, aşezîndu-şi tabăra pe malul stîng. Nu departe de aici, lîngă satul Cartal, s-a dat dramatica bătălie de la iezerul Cahulului, în care numărul oştilor, sorţii şi trădarea şi-au dat mîna pentru a descuraja alte încercări de izbăvire ce s-ar mai fi făcut.

Dar sfîrşitul secolului al XVI-lea a fost, pentru români, era renaşterii spiritului de libertate şi de strîngere a aceluiaşi popor în hotarele sale istorice lăsate moştenire de strămoşi.

CHEMAREA DE LIBERTATE ŞI UNIRE A ŢĂRII

Anul 1593 începea pentru ţările române cu un fapt obişnuit şi lipsit de speranţe : aşezarea de către turci pe tronul Ţării Româneşti a fostului mare ban al Craiovei, Mihai.

Abia venit în fruntea ţării însă noul domn ridică cu hotărîre şi vigoare steagul împotriva dominaţiei otomane : la 13 noiembrie 1594 o amplă acţiune de nimicire a garnizoanelor, dregătorilor şi creditorilor otomani, asigură trecerea la ocuparea liniei strategice a Dunării şi mutarea teatrului de război în sudul fluviului. Această bătălie, care s-a desfăşurat pe un front amplu, de la sfîrşitul anului 1594 pînă la începutul verii lui 1595, a debutat, nu întîmplător, cu atacuri fulgerătoare şi incisive împotriva poziţiilor otomane din Dobrogea, la vremea aceea adevărat bastion militar, de a cărui nimicire sau neutralizare depindea, în mare măsură, sistemul strategic otoman din Balcani.

Împreună cu oştirea Transilvaniei, comandată de căpitanul Albert Kiraly, Mihai Viteazul se afla la 10 decembrie 1594 la Tîrgul de Floci. Armatele au trecut Dunărea pe gheaţă şi în ziua Anului Nou 1595, au înaintat spre impunătoarea cetate a Hîrşovei. În apropierea acesteia s-a angajat o bătălie scurtă dar sîngeroasă, în urma căreia forţele otomane, estimate la 7 000 de oameni — garnizoana cetăţii şi contingente dobrogene — au fost zdrobite şi dispersate. „Iar turcii din Hîrşova încă ieşiră cu oaste împotriva Predii Spătarul şi a Radului Comisul. Şi păziră de se loviră cu turcii şi fură biruiţi turcii, gonindu-i pre gheaţă îi tăiară foarte rău. Şi aprinseră

și Hîrșova" — descrie faptele, în expresiva limbă cronicărească, Stolnicul Constantin Cantacuzino (*Cronicari munteni*, 1, București, 1961, p. 122—123).

La 6 ianuarie oastea lui Mihai, condusă de căpitanii săi, s-a îndreptat spre Silistra, important centru administrativ, locuit de negustori bogați care se bizuiau pe tăria cetății. Deși garnizoana a depus o rezistență îndîrjită, orașul a fost eliberat. Întrucît incursiunea a fost mai apoi respinsă cu forțe superioare de sangeacbeiul Silistrei, Mustafa, în primăvara anului 1595 banul Mihalcea atacă din nou orașul, pe care însă nu-l poate menține, asediind, în schimb, Brăila.

Avînd în vedere importanța excepțională a acestei cetăți, turcii cer ajutor trupelor din Dobrogea sub a căror presiune asediul este ridicat vremelnic. Preocupat de a nu lăsa inamicului răgazul să-și refacă forțele, Mihai a trimis, din nou, pe Preda Spătarul și Comisul Radu asupra Hîrșovei și pentru a doua oară, într-un timp scurt, această importantă cetate a fost scoasă din luptă. Cu o hotărîre nestrămutată s-a aruncat voievodul român, care personifica nu numai năzuința de libertate a românilor, ci a tuturor popoarelor subjugate din sud-estul Europei, asupra cetăților din Dobrogea, adevărate cuiburi de jefuitori care pricinuiseră țărilor române atîtea suferințe și nefericiri.

La începutul anului 1595 oastea muntenească a eliberat rînd pe rînd, Chilia, Ismailul, Cetatea Albă, Tighina, iar în aprilie, după un nou asediu, a reluat de la turci cetatea Brăilei. În timp ce Mihai Viteazul străbătea impetuos provincia, trecînd prin Babadag, pînă la apele litoralului pontic, aliatul său Aron Vodă ataca Isaccea și elibera Măcinul. Numeroase stindarde și trofee au fost capturate cu acest prilej din mîinile otomanilor. Nicicînd, de la căderea Dobrogei sub steagul Porții, domnii români n-au fost mai aproape de țelul de a izbăvi acest pămînt de cotropitori și, mai departe, în sud, spre nădejdea popoarelor subjugate din Balcani. Izvoarele vremii depun mărturie că întreaga populație creștină a ținutului detestînd asuprirea otomană, se răscula pentru a mîntui țara de stăpînirea lor. „Locuitorii [Dobrogei] sînt viteji — scria cu vădită admirație un contemporan — și se poate strînge laolaltă un număr însemnat, deși nu au alte arme decît spada și puțini arc și săgeți" (*Călători străini*, 3, p. 392). Participarea populației asuprite alături de unitățile de munteni și moldoveni la asediul cetăților, la bătăliile angajate, a

imprimat războiului purtat între Dunăre și țărmul mării un puternic caracter popular. În acest context atrage luarea aminte, de asemenea, știrea transmisă de ragusanul Paolo Giorgio adresată nunțiului papal din Transilvania, acreditat pe lîngă principele Sigismund Bathory. Din scrisoarea sa rezultă că, în vara anului 1596, peste o mie de haiduci din Muntenia au întreprins o incursiune de largi proporții în Dobrogea de nord. Zăbovind, ei au permis regruparea forțelor otomane care i-au împresurat și, adaugă documentul, redînd dramatismul și încleștarea luptei care a urmat, „au pierit toți haiducii și 6 000 de turci". În legătură cu atitudinea populației locale s-a dovedit suficient un moment excepțional ca acesta, pentru a-și manifesta conștiința nealterată a apartenenței etnice cît și spiritul de revoltă împotriva asupririi, însușiri care au însuflețit și au alimentat rezistența poporului român și a altor popoare împotriva cotropitorilor.

În urma campaniei din iarna anului 1595, încheiată de Mihai înainte de dezghețul Dunării, sistemul militar otoman era, în mod practic, paralizat și incapabil să-și mai exercite atribuțiile pentru care fusese creat. Același Paolo Giorgio, care cunoștea bine țara, relata că, după această lovitură, nu mai exista o pază bună a turcilor în Dobrogea, exprimîndu-și credința că aceștia n-ar fi putut rezista unei lovituri a creștinilor uniți.

Evenimentele petrecute în provincia de la Gurile Dunării au pricinuit o profundă impresie la Constantinopol, făcînd pe mulți demnitari, care apreciau proporțiile înfrîngerilor, să se cutremure.

Acest fapt rezultă, printre altele, și din deciziile și atitudinea adoptată la Poartă. Prima reacție a fost aceea de a elimina unii factori de tensiune care-ar fi putut alimenta hotărîrea domnitorului român de a continua atacarea provinciilor și raialelor turcești. Astfel, chiar dacă știrea nu este pe de-a-ntregul confirmată în conținutul ei, dar rămîne însă plauzibilă prin înțeles, autoritățile din Dobrogea au determinat pe fostul domn al Munteniei, Mihnea Turcitul, să părăsească provincia unde aștepta timpuri prielnice împreună cu fiul său, Radu Mihnea, el însuși pretendent la tronul țării „pentru a nu stîrni din nou război" (*Cronici turcești privind țările române*, 1, București, 1966, p. 376). În aceeași vreme marele vizir Sinan Pașa a elaborat proiectul, pe care sultanul și l-a însușit, de a suprima autonomia Munteniei și Moldovei și de

a le încorpora la imperiu, ca vilaiete, prin desemnarea unor beilerbei otomani. La baza acestei hotărîri grave stau, desigur, numeroase considerente dar unul esențial era că, stăpînind linia Dunării, țările române încetau de a mai fi fost „cămara" împărăției turcești, oprind, în mod practic, aprovizionarea garnizoanelor din sud și, nu mai puțin, a capitalei însăși. Pentru Poartă amenințarea Dobrogei sau pierderea ei ar fi însemnat nu numai un dezastru militar, ci, în egală măsură, și unul economic, prin funcția pe care o îndeplinise pînă atunci — aceea de a capta produsele vechilor drumuri comerciale și de a pompa spre capitala imperiului bunurile strînse din toată regiunea Dunării de Jos.

Rolul rezervat în acțiunile militare de represalii împotriva țării răsculate și a Ligii creștine a fost, din această cauză, pe măsura importanței sale. După pierderea Brăilei, marele vizir Sinan Pașa, însărcinat de sultanul Mehmed al III-lea cu conducerea expediției de pedepsire în Țara Românească, și-a concentrat armata în sudul provinciei. În același timp, un emisar al Porții cerea Poloniei să rămînă neutră în războiul cu Liga și să permită tătarilor să treacă în Moldova. În caz contrar, erau pregătite corăbii pentru a transporta în Dobrogea un număr considerabil de luptători ai hanului, pe care Sinan Pașa dorea să-i folosească la invadarea Țării Românești, cît și împotriva austriecilor. Una din operațiunile flotei turcești pe cursul dobrogean al Dunării, ne-a rămas descrisă în însemnările unui rob creștin, vîslaș pe una din galerele expediției, lucrare străbătută de profunda impresie pe care i-a lăsat-o evenimentele la care a asistat. Este vorba de spaniolul Diego Galan, care a trăit toate peripețiile vieții de sclav ; el a însoțit în 1595 pe stăpînul său, amiralul turc de origină scoțiană, Mami-pașa, în expediția de pe Dunăre ce trebuia să sprijine armata de uscat a marelui vizir. Din momentul în care au intrat pe gurile fluviului, după două zile de navigație, corăbiile turcești au întîlnit luntrele corsarilor români (a căror existență era confirmată la această vreme și de ambasadorul Angliei la Constantinopol) și care s-au repliat cu îndemînare pe canalele laterale. În ziua a treia flota a făcut prima escală la Beștepe, în apropiere de Mahmudia, pentru provizii, apoi la Tulcea, „port mare dar puțin sigur unde turcii — relata autorul — au fost primiți cu strigăte de bucurie și cu salve de archebuze". Rezultă apoi că, încurajate de prezența vaselor, autoritățile locale au cerut amira-

lului să sprijine expediţia unei flotile de o sută de luntre împotriva unui oraş moldovean din apropiere (probabil Reni), acţiune neinspirată pentru turci, aflaţi pretutindeni în defensivă. Într-adevăr, după ce fortăreaţa a fost zadarnic bombardată, pentru a nu întîrzia în îndeplinirea misiunii lor, galerele au abandonat flotila dobrogeană. Ceea ce a urmat indică adevăratele proporţii ale defectării sistemului de apărare otoman la Gurile Dunării, cît şi starea de derută provocată de reacţia de revoltă a ţărilor române: forţele moldovene, pregătind ele însele o flotilă de monoxile, au atacat Tulcea. „La înapoierea noastră — scrie mai apoi Diego Galan — am găsit-o arsă cu desăvîrşire şi fără nici un suflet". Trecînd de cetatea Brăilei care, recucerită de români, i-a întîmpinat cu tunurile, turcii au poposit mai întîi la Măcin şi apoi la Silistra. Cu excepţia fortăreţei de piatră, aceasta din urmă arăta ca o ruină, înnegrită de urmele incendiilor şi purtînd pretutindeni semnele teribilelor lupte. Evenimentele care urmează pînă la dramatica bătălie de la Călugăreni, ies din cadrul istoriei dobrogene deşi, în ansamblul ariei româneşti, toate uimitoarele fapte ale acestui bărbat mîndru şi viteaz rămîn inseparabil legate de interesele şi soarta întregului popor român.

Titanica bătălie pe care a dat-o în puţinii ani cît vrăjmaşii i-au îngăduit să trăiască, n-au vizat doar salvarea statului centralizat muntean şi eliberarea sa deplină de orice dominaţie, ci, într-un chip care a răscolit conştiinţa semenilor săi de pe întreg pămîntul dacic — unirea tuturor teritoriilor locuite de români într-un puternic stat centralizat carpato-dunărean-maritim. Era limpede că orice dizlocare a otomanilor din Balcani, înfăptuită cu forţe şi sub conducerea unui domnitor român, ar fi readus ţinuturile maritime în cadrul statului din care fuseseră desprinse, pentru că toate considerentele — de ordin istoric, etnic, economic şi strategic — implicau în mod firesc, mai devreme sau mai tîrziu, unirea lor în organismul politic unitar, corespunzător teritoriilor locuite de poporul român.

Peste vremurile care s-au scurs, istoria zăboveşte de aceea la sfîrşitul acestui veac cînd, avînd Dunărea la picioare, domnul tuturor românilor, animat de conştiinţa unităţii de neam, scruta cu privirea spre ţărmurile mării, cînd pămîntul Dobrogei a fost înnobilat de pasul său, cutremurat la chemarea de libertate şi unire a ţării.

Secolul al XVII-lea începea sub semnul puternicelor frămîntări care au tulburat atît de profund conştiinţa poporului român şi în acelaşi timp, au dezvăluit slăbiciunile ascunse ale unui tiran ce părea atotputernic. Chiar şi după moarte, prin testamentul său politic, Mihai Viteazul lumina faptele urmaşilor, dîndu-le puteri în a lovi vrăjmaşul, pentru a nu-i lăsa răgazul să redevină ceea ce fusese mai înainte.

În 1603, noul domn al Munteniei, Radu Şerban, a atacat pe turci tot acolo unde o făcuse şi înaintaşul său. În februarie oastea sa a lovit Silistra, reşedinţa vilaietului, cu o vigoare care a surprins puternica garnizoană de turci şi tătari, dintre care cei mai mulţi s-au înecat în apele Dunării, încercînd să se salveze. Au fost surprinşi acolo, găsindu-şi cu greu scăpare, Ahmed paşa, ginerele hanului crîmlean Gazi Ghirai al II-lea, cît şi Radu Mihnea, pretendentul Porţii, care domnise în Muntenia în 1601—1602. Domnul n-a stăruit să cucerească şi fortăreaţa, în care fuseseră puse la adăpost însemnate averi ; prevenit de apropierea unei armate inamice, el a ordonat arderea oraşului, iar apoi s-a retras. Curînd după aceea, un detaşament muntean a alungat pe turci din cetatea Brăilei, pregătindu-se să treacă din nou Dunărea în părţile Hîrşovei. Pentru a împiedica expediţia, guvernatorul Silistrei, Mahmud paşa a organizat el însuşi apărarea, încredinţată unui detaşament de 300 de spahii, soldaţi de elită — delii — aşa cum relatează documentele, dar care au fost izbiţi cu atîta îndîrjire de români, încît nu numai că au fost complet înfrînţi dar, după mărturia unor izvoare, „turcii au fost atît de îngroziţi încît au părăsit, timp de mai bine de o zi, toată bucata de pămînt cîtă este de la Brăila pînă la mare", refugiindu-se în împrejurimile Bazargicului.

„A fost — apreciază Nicolae Iorga — mai mult decît în timpul lui Mihai Viteazul, o adevărată cucerire a provinciei" (N. Iorga, *Drepturi naţionale şi politice ale românilor în Dobrogea,* în Analele Dobrogei, 4 (1923), nr. 1, p. 30), ceea ce dădea campaniei din 1603 caracterul unei întregiri de program şi nu doar imaginea unui proiect izolat şi peste măsură de îndrăzneţ. Urmare a fost aceea că Poarta a renunţat temporar la înscăunarea lui Radu Mihnea, om credincios al împărăţiei, tot astfel cum, în 1604, cu prilejul încheierii păcii, haraciul ţării a fost fixat la 32 000 galbeni, neatingînd,

așadar, nici măcar un sfert din cel plătit înaintea ultimului deceniu din secolul al XVI-lea.

Stăpînirea otomană din Dobrogea a fost slăbită, în aceeași vreme, de o recrudescență a incursiunilor căzăcești. În 1602—1603 ambarcațiunile lor iuți pradă Constanța și, pătrunzînd pe gurile Dunării, transformă în cenușă orașul Isaccea ; în 1612, 60 de șăici căzăcești, venind dinspre Portița, atacă Babadagul, arzînd localitățile de pe malul mării. Un deceniu mai tîrziu sultanul Murad al IV-lea a fost silit să ia măsuri speciale de întărire a forțelor navale care patrulau în vestul Mării Negre, pentru ca în toamna anului 1625 să aibă loc chiar o importantă bătălie navală între flota turcă și flotilele de șăici ale cazacilor, în fața cetății Caraharman (Vadul). Aspectul tulbure din istor'a Dobrogei în primul sfert al secolului al XVII-lea rezultă și din atitudinea căpeteniilor tătare locale. Ascensiunea unuia dintre aceștia, mîrzacul Cantemir, s-a întemeiat mai întîi pe folosirea sa succesivă împotriva Poloniei, a cazacilor și a tătarilor crîmleni. Manifestîndu-se ca un mic suveran independent, așa cum constata Miron Costin, el întreținea relații diplomatice, solii săi putînd fi întîlniți la curtea domnului Moldovei, Ștefan Tomșa, unde aveau altercații cu delegația de pace trimisă de regele polon spre Constantinopol. Cu timpul Cantemir a devenit pentru Poartă un demnitar incomod, deși în 1625 sultanul Murad al IV-lea mai folosea armata sa împotriva unui inamic neașteptat — Șahin Ghirai, fratele hanului Mehmed Ghirai al III-lea — care ataca Dobrogea în direcția Babadagului. Mazîlit mai întîi de la Silistra, supus necontenit plîngerilor vecinilor care cereau repudierea și îndepărtarea sa, Cantemir a fost capturat și tăiat de turci la Constantinopol în fața sultanului.

Al doilea sfert al veacului este dominat de relațiile de criză turco-polonă, cît și de necontenita deteriorare a raporturilor pe continentul asiatic dintre Imperiul otoman și Persia. În ceea ce privește locul Dobrogei în planul unor proiectate coaliții antiotomane, apar pline de interes rapoartele adresate împăratului Rudolf al II-lea de un fost agent confidențial și sol al lui Mihai Viteazul, trecut în slujba diplomației imperialilor după moartea acestuia („Scrisoarea lui Petru Armeanul", în *Călători străini*, 4, p. 307). Din sursa citată reiese, bunăoară, că șahul Sah-abbas cel Mare manifesta un interes vădit în legătură cu atitudinea viitoare a țărilor ro-

mâne. Astfel, în 1611 un ambasador a fost acreditat cu o misiune de taină pe lîngă Constantin Movilă, domnul Moldovei pentru „a se informa în chipul cel mai bun în care [şahul] ar putea să-şi conducă oastea pentru a o debarca în Dobrogea" unde o parte din locuitorii musulmani aparţineau unor secte religioase persane.

Deşi aceste proiecte n-au fost puse în aplicare, inevitabilul război a izbucnit, iar românii, ca şi altădată şi atît cît împrejurările le-au îngăduit, au trecut de partea ţărilor creştine. În anul 1620 Iskender paşa, guvernatorul vilaietului Silistra a înfrînt cu forţe superioare, la Ţuţora, armata moldopolonă, în urma răscoalei antiotomane a domnului Moldovei, Gaspar Graţiani. În anul următor, străbătînd din nou Dobrogea, armata sultanului Osman al II-lea s-a oprit la Isaccea, unde a aşteptat opt zile construirea podului de vase. El a ordonat, cu acest prilej, clădirea unui nou castel la vadul Obluciţei, iar podul de vase a rămas aruncat permanent peste fluviu, ca o tăcută ameninţare.

Victoria de la Bagdad din anul 1640, care a pus capăt războiului turco-persan, a permis Turciei să-şi concentreze din nou atenţia asupra situaţiei din Europa. În această perioadă prin Dobrogea au trecut, cu diferite destinaţii, numeroase solii şi misiuni diplomatice care ţeseau cu înfrigurare planurile viitoarelor alianţe şi coaliţii politice şi militare. În anul 1651, din însărcinarea ţarului Alexei Mihailovici, stareţul Arsenie Suhanov al mănăstirii Troiţko Serghiev din Moscova, trecea cu peripeţii şi primejdii pe la Isaccea, ducînd o solie de taină patriarhului Partenie al II-lea al Constantinopolului. În ajunul războiului nordic (1656—1660) — la care au participat Polonia, Suedia, Rusia, Danemarca şi principatul Transilvaniei — domnul Munteniei, Constantin Şerban transmitea paşei de Silistra ştiri de mare importanţă politică şi militară privind, spre exemplu, demersurile făcute de hatmanul cazacilor zaporojeni, Bogdan Hmelniţki, pentru a atrage ţările române într-o alianţă cu Rusia. Pe de altă parte şi Gothard Welling, ambasadorul regelui Carol al X-lea al Suediei, străbătea în această vreme Dobrogea, mergînd spre Constantinopol pentru tratative cu sultanul Mehmed al IV-lea şi marele vizir Mehmed Köprülü.

Atitudinea complicată şi prudentă a Turciei în contextul marelui conflict european a fost determinată şi de evenimentele din ţările române care-i furnizau necontenite griji. Unul

dintre acestea a fost răscoala antifeudală şi antiotomană, din 1655, a seimenilor şi dorobanţilor din oastea domnului Constantin Şerban, cu participarea tîrgoveţilor şi ţăranilor din Muntenia. Forţele militare otomane din Dobrogea au avut un rol principal în reprimarea răscoalei, cît şi în prinderea marelui spătar Hrizea din Bogdăneşti, ridicat domn de răzvrătiţi.

Între 1659—1661 s-a desfăşurat războiul antiotoman al ţărilor române, avînd în frunte pe Constantin Şerban, pe Mihnea al II-lea şi pe Gheorghe Rákóczi al II-lea principele Transilvaniei. Semnele răzvrătirii apăruseră încă din 1657 cînd expediţia forţelor transilvane în Polonia a determinat campania paşei de Oceacov. Pornită din Silistra, armata otomană a traversat Dobrogea, spre Dunăre, prădînd şi pustiind în drumul lor prin ţările române, iar domnitorii au fost maziliţi.

Timp de două decenii mai apoi, pînă la asediul Vienei din 1683, Imperiul otoman cunoaşte o scurtă perioadă de consolidare a poziţiilor sale. Expediţia sultanului Mehmed al IV-lea, care trecea în vara anului 1672 prin Babadag şi Isaccea, s-a încheiat cu cucerirea cetăţii poloneze Cameniţa — una din ultimele victorii militare importante ale Imperiului otoman. Dar acest război reîncepe curînd ; abia ajunse la Adrianopol, trupele turceşti sînt obligate să se reîntoarcă, de astă dată cu efective sporite. Ele au stat 61 de zile la Isaccea, înainte de a porni împotriva cetăţii Hotin, în care se adăpostea oastea regelui Jan Sobieski. În acelaşi timp, Poarta a avut de făcut faţă unei noi răscoale, de data aceasta în Moldova, unde cetele de răzvrătiţi, sub conducerea lui Mihalcea Hîncu şi Apostol Durac au silit pe Gheorghe Duca să se refugieze la protectorii săi din Dobrogea. Forţele turcotătare, concentrate la Carasu, în vederea expediţiei în Polonia, au stins răscoala şi au repus în scaun, pentru scurtă vreme, pe domnul alungat. În schimb, campania marelui vizir Ahmed paşa asupra Hotinului a fost dezastruoasă : trupele turceşti abia putură trece Dunărea, reîntorcîndu-se în tabăra de la Babadag, unde sultanul aştepta rezultatul expediţiei. Seraschierul turc a rămas aici toată toamna anului 1673 şi iarna anului 1674, adunînd în mare grabă armata şi cete ale tătarilor din Crimeea şi Bugeac, cu care a reluat o campanie cu rezultate schimbătoare.

În secolul al XVIII-lea, Drobrogea a devenit aproape permanent teatru al operaţiunilor militare care finalizau etapele succesive ale conflictului de lungă durată ruso-austro-turc, cunoscut în istorie sub numele de „criza orientală". Aflat în evident declin, Imperiul otoman constituie în perspectiva dispariţiei sale o fabuloasă moştenire pentru imperiile rivale din răsăritul Europei. Ieşirea la mare, care a reprezentat preocuparea fundamentală a lui Petru cel Mare, a rămas nerealizată. Mai bine de o jumătate de veac Rusia n-a mai putut repune această problemă, din cauza situaţiei externe şi a unor cauze lăuntrice ale imperiului ţarist. Ecaterina a II-a a făcut din acest obiectiv problema cardinală a politicii externe a Rusiei, căreia i-a subordonat toate acţiunile diplomatice şi toate eforturile economice şi militare. Cum obiectivul programatic fundamental al politicii sale orientale şi mai cu seamă balcanice era stăpînirea Mării Negre şi a strîmtorilor, Rusia a vădit preocuparea de a afirma necontenit rolul de protector al marii monarhii autocrate ortodoxe asupra creştinilor din Balcani, pretext în numele căruia a pornit războaiele sale din veacul al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea împotriva Turciei. Aflată în aria zonei de conflict, Dobrogea resimte fie ecourile, fie, cel mai adesea, înseşi efectele dezastruoase ale luptelor desfăşurate pe teritoriul său.

În anul 1709 hatmanul Mazepa al Ucrainei, aliat al regelui Carol al XII-lea al Suediei, înfrînt de Petru I la Poltava, se refugiază în sangiacul Silistrei, urmat de un număr de cazaci zaporojeni. Cu acest prilej căpeteniile acestora au încheiat cu Iusuf Paşa, serascherul de la Babadag, un tratat prin care, în schimbul unor privilegii, pămînturi şi pescării, îşi luau obligaţia de a furniza Porţii un contingent de cavalerie în timp de război.

După înfrîngerea răscoalei antiaustriece din 1711 conducătorul acesteia, principele Francisc Rákóczi, a primit azil în Turcia, sultanul Ahmed al III-lea sperînd să-l folosească împotriva împăratului Carol. Războiul încheiat cu pacea de la Passarovitz (1718) a evoluat însă nefavorabil pentru turci ; abia în vremea războiului ruso-austro-turc din 1736—1738 fiul emigrantului, Iosif Rákóczi, a început să fie socotit iarăşi o armă împotriva austriecilor. La începutul anului 1738, el

a obținut de la Constantinopol un hatișerif * prin care era recunoscut principe al Transilvaniei. Un drum prin Bulgaria și Dobrogea îl aducea la Cernavoda, de unde trimisul său, secuiul Kelleman Mikes (care a lăsat, cu acest prilej, însemnări de certă valoare literară și documentară), a mers la București pentru a saluta pe domnitorul Constantin Mavrocordat și pentru a sonda posibilitatea unor nădejdi rămase neîmplinite.

Tot în 1711 Dobrogea a intrat în vederile planurilor militare ruse și numai pierderea războiului pe Prut a făcut ca ea să nu devină, încă din această vreme, teren al luptelor armate. Un prim obiectiv pe acest front ar fi fost cucerirea Brăilei și distrugerea podului construit de inamic la Isaccea. În cazul reușitei acestei acțiuni comunicațiile otomanilor ar fi fost rupte, iar marele vizir ar fi pierdut posibilitatea de manevrare peste Dunăre. La 14 iulie generalul Rönne a început asaltul fortăreței Brăila. Daud Pașa, comandantul cetății, a ordonat capitularea, iar garnizoana de 3 000 de oameni, care suferise pierderi însemnate, s-a retras în Dobrogea cu ajutorul vaselor. Succesul se arăta considerabil sub aspect politic și militar. El dădea posibilitatea de acțiune în Dobrogea de nord, putînd permite, de asemenea, lui Constantin Brîncoveanu să acționeze alături de coaliția moldo-rusă. Înfrîngerea de la Stănilești cît și pacea din Valea Hușilor, la care Petru I a fost constrîns, au anulat însă cu totul avantajele dobîndite pe acest front al războiului.

În timpul războiului ruso-austro-turc din anii 1735—1739, în Dobrogea s-a desfășurat iarăși o intensă activitate militară și diplomatică. Încă din vara anului 1736, imediat după ce Poarta a declarat război Rusiei, marele vizir Mehmet Pașa se afla în fruntea trupelor sale de la Babadag, unde, în 1737, erau primiți în audiență ambasadorii unor puteri maritime din Europa ; Olanda și Anglia încercau să îndeplinească oficiul de mediere în complicatul conflict, încheiat cu pacea de la Belgrad.

Către sfîrșitul deceniului al VII-lea chestiunea Principatelor dunărene a intrat din nou în sfera diplomației europene, constituind cheia menținerii sau modificării echilibrului în răsăritul Europei. O nouă tentativă a Rusiei de a se stabili la Dunăre a provocat războiul ruso-turc dintre anii 1768—1774.

* Hatișerif, scrisoare, ordin sau decret imperial emis de sultan.

După intense pregătiri, în vara anului 1768 armatele marelui vizir Ali paşa au trecut Dunărea spre Hotin, unde turcii înregistrează o severă înfrîngere : trupele se retrag în dezordine spre Isaccea. Noul vizir, Kalil paşa, în disperare de cauză, a chemat în lagărul său de la Babadag pe unul din faimoşii dervişi rătăcitori pentru ca, în atmosfera religioasă creată de mormîntul legendarului Sarî Saltîc Baba, să insufle soldaţilor devotamentul fanatic pentru cauza profetului. Cu toate acestea, în a doua parte a anului 1770, turcii sînt respinşi cu totul în dreapta Dunării, pierzînd cetatea Chilia ; conform actului de capitulare, garnizoana a fost petrecută pînă la Tulcea şi predată muhafîz-ului * oraşului. Ciuma, care a izbucnit în cetăţile de pe malul stîng, a pus capăt primei părţi a acestei sîngeroase campanii.

Iarna şi molima au fost răgaz de regrupare pentru otomani. Ei iau măsuri importante pentru întărirea Dobrogei, în vederea reluării luptelor care se întrevedeau odată cu venirea primăverii : trupele au iernat în tabăra de la Babadag, hanul tătar Selim Ghirai al III-lea şi-a aşezat ordia ** la Camber în timp ce pe mare 40 de corăbii au transportat 10 000 de ieniceri, destinaţi a păzi litoralul. Într-adevăr, în primăvara anului 1771 generalii ruşi Weissmann şi Miloradovici trec Dunărea şi pînă în toamnă dau lupte grele, în urma cărora cuceresc oraşele şi cetăţile Tulcea, Isaccea, Măcin şi Hîrşova. Războiul devine deosebit de aspru şi de necruţător : geamiile sînt mistuite de flăcări, fortificaţiile distruse, aşezările civile sînt prădate, capturile de armament greu şi vase de război sînt scufundate, mii de prizonieri fiind duşi în captivitate. Înfrîngerile din Dobrogea au fost primite cu consternare la Constantinopol : Marele vizir a fost mazilit şi, pentru a menţine disciplina trupelor, soldaţii care au dezertat din tabăra de la Babadag au fost sever pedepsiţi, iar ofiţerii lor decapitaţi.

Armistiţiul încheiat la Focşani, în 1772, a fost de scurtă durată, luptele fiind reluate în primăvara anului următor cu bătălia de la Silistra, cel dintîi şi cel mai important moment al confruntării militare care a precedat pacea de la Kuciuk-Kainargi. Pentru apărarea cu succes a cetăţii, comandantul acesteia, Osman paşa, a primit titlul de gazi, erou al luptei

* Muhafîz, păzitor, comandant al unei cetăţi turceşti.
** Ordie, oaste, hoardă.

pentru cauza religiei musulmane; tentativa de ofensivă spre Carasu, cu intenţia de a degaja Hîrşova, a fost însă respinsă cu energie şi pricepere de Suvorov şi ceilalţi generali ruşi. Armatele turceşti, care-şi sleiseră ultimele forţe, sînt respinse peste Balcani. Prin tratatul de pace din 1774 Rusia obţinea libera navigaţie pe Dunăre şi Marea Neagră, fapt care-i va permite, în viitor, să joace un rol însemnat în această regiune.

Pentru Dobrogea acest război, ca şi cele care vor urma, au avut urmări dezastruoase: de la Isaccea pînă la Bazargic se derula tabloul zguduitor şi sumbru al cîmpiilor devastate şi al satelor arse şi pustiite de soldaţi sau de epidemiile de ciumă.

Abia se scursese un deceniu de la aceste evenimente şi o nouă calamitate s-a abătut asupra provinciei care nu apucase să-şi vindece rănile: războiul ruso-turc din 1787—1792, în care avea să intre curînd şi Austria. La 1 noiembrie 1790 trupele ruseşti trec în Dobrogea, intră în Tulcea, unde pun pe fugă cavaleria turcă şi alungă pe tătarii care staţionau la Babadag, cuceresc Isaccea şi capturează o mare cantitate de material de război, mai ales de artilerie. Odată cu luarea Măcinului (19 iulie 1791) s-a pus capăt celui de al IV-lea război dintre Rusia şi Turcia, încheiat cu pacea de la Iaşi, care dădea celei dintîi Crimeea şi ţinuturile pînă la Nistru, în timp ce Austria cîştiga libertatea de navigaţie şi comerţ pe Dunăre, Marea Neagră şi pe toate mările, fluviile, porturile, schelele şi radele turceşti. Prin aceasta interesele marilor puteri creştine din răsăritul Europei la Gurile Dunării deveneau coordonate programatice de durată, deschizînd totodată apetitul pentru dobîndirea unor poziţii mai întinse şi mai puternice.

La începutul secolului al XIX-lea ţările române traversează o perioadă destul de dificilă. În conjunctura internaţională complicată, provocată de războaiele napoleoniene, ele au devenit, mai mult decît în veacul precedent, obiective ale politicii de expansiune practicată în această parte a Europei de Imperiul ţarist şi Imperiul habsburgic. Mai puternic decît oricînd s-a manifestat, de asemenea, interesul marilor puteri din apusul Europei pentru soarta Imperiului otoman şi starea de echilibru din răsăritul continentului. Astfel, spaţiul geografic în care se aflau ţările române, inclusiv Dobrogea, a căpătat o importanţă de prim rang.

Între 1806—1812 s-a desfăşurat războiul ruso-turc pe care Rusia l-a purtat paralel cu angajamentele sale militare în cadrul coaliţiei antinapoleoniene. După înfrîngerea armatei ruse la Friedland, a avut loc întîlnirea de la Tilsit între Napoleon şi Alexandru I în a cărei ambianţă împăratul francez a făgăduit ţarului unele provincii europene otomane, astfel încît hotarul dintre Rusia şi Turcia să devină Dunărea.

În ceea ce priveşte operaţiunile militare propriu-zise, ele s-au desfăşurat din nou, în mare parte, pe teritoriul Dobrogei. În vara anului 1809 unităţile ruseşti sub comanda prinţului Bagration au trecut Dunărea, ocupînd principalele oraşe. Campania a fost reluată în primăvara anului următor prin mobilizarea unei armate care însuma 125 000 de oameni. Niciodată — constata generalul Langeron — ruşii nu au înarmat atîtea forţe contra turcilor. În 1810 lupte importante s-au dat la Hîrşova, Ostrov şi Silistra, a cărei cădere a apropiat încetarea ostilităţilor. Acest război, care a durat 7 ani, s-a terminat cu pacea de la Bucureşti, prin care braţul Chilia se fixa ca frontieră între cele două împărăţii. În 1817, cînd Rusia se întărise în Europa, ca fondator al Sfintei Alianţe, aceasta a revendicat iarăşi la Constantinopol o parte din Deltă, pînă la braţul Sulina, sub pretext că braţul Chilia îşi schimba uneori cursul făcînd graniţa nesigură. Deşi la început Turcia a respins noua cerere a diplomaţiei ruse, ea s-a resemnat pînă la urmă şi cu această cedare. Convenţia de la Akkerman, din 1826, a întărit concesia care nu numai că nu a pus capăt rivalităţilor în această regiune dar le-a făcut mai accentuate, reprezentînd unul din izvoarele viitoarelor conflicte.

CULTURA EPOCII

Ca pretutindeni în evul mediu, cultura a avut un pronunţat caracter de cult, aşezămintele religioase — creştine şi musulmane — fiind chemate să suplinească lipsa altor forme de exprimare a vieţii spirituale, pe terenul instrucţiei, artei şi literaturii. Instaurarea stăpînirii otomane a fost însoţită, de la început, de reprimarea cultului religios creştin, care întruchipa credinţa acelora cu care Imperiul otoman s-a aflat în necontenită luptă : una din cele 20 de moschei din Babadag,

de pildă, fusese biserică creştină, uşor de recunoscut după forma treflată şi cele două turnuri de pe care turcii au scos crucile, adăugîndu-i un minaret musulman.

Populaţia nemusulmană şi-a conservat însă propria sa viaţă spirituală, iar cu timpul şi-a refăcut resorturile organizării religioase. Ele au funcţionat nu întîmplător, în puternică legătură cu părţile nord-dunărene şi cu instituţiile politice şi religioase ale ţărilor române.

Unitatea administrativă, care din primele decenii ale secolului al XVII-lea reunea Dobrogea şi raialele de la nord de Dunăre, constituia, în acelaşi timp, şi o unitate bisericească. Populaţia creştină de aici se afla sub autoritatea unui mitropolit aşezat pe ţărmul stîng, la Brăila, ajunsă reşedinţă, pentru trei secole, a mitropoliei care purta numele grecesc al acestui oraş (*Proilavon* sau *Proilava*). Această unitate cuprindea şi Silistra care însă, în vecinătatea beilerbeilor turci, n-a putut avea, cel puţin la început, un conducător religios al creştinilor. Cînd însă reşedinţa guvernatorului s-a mutat la Babadag, în împrejurările la care ne-am referit, eparhia mitropoliei de Proilava s-a stabilit, vremelnic, la Silistra. În secolele XVI—XVIII în fruntea mitropoliei de Dîrstor au păstorit o întreagă pleiadă de clerici români, a căror jurisdicţiune eclezìastică se întindea asupra întregii provincii. Se ştie că unul din clericii domnului muntean Constantin Brîncoveanu, doctorul teolog Ioan Comnen, a fost uns aici mitropolit, sub numele de Ierothei. De la începutul secolului al XVIII-lea pînă în deceniul al III-lea din veacul următor oraşul, extrem de sărăcit, aflat sub atotputernicia ienicerilor, a cedat din nou întîietatea, sub aspect religios, Brăilei. Apoi în anii 1821—1822, reşedinţa mitropolitului de Dîrstor şi Proilava se afla din nou la Silistra a cărei importanţă crescuse. Aici mitropolitul Antim, „om energic şi savant", a primit în 1822, înainte de trecerea Dunării, pe noii domni pămînteni, numiţi în Ţara Românească şi Moldova (Nicolae Iorga, *Drepturi naţionale şi politice ale românilor în Dobrogea*, în Analele Dobrogei, 3 (1923), nr. 1, p. 32). Mitropolia de Proilava a durat pînă în anul 1829 cînd teritoriul său jurisdicţional a fost împărţit între eparhiile fostelor raiale-cetăţi care, prin tratatul din acest an, ieşeau de sub administraţia turcă, reîntorcîndu-se la Ţara Românească, din care fuseseră smulse cu veacuri în urmă. Deşi ştirile rămase sînt sărace, cele existente sînt o mărturie elocventă că viaţa spirituală şi insti-

tuțiile religioase ale creștinilor ortodocși s-au dezvoltat sub patronajul moral și material al domnilor români, singurii factori politici apropiați care, pe baza regimului de autonomie a țărilor lor puteau acorda un ajutor efectiv bisericilor dobrogene. Secole de-a rîndul, prin grija unor voievozi ca Radu Șerban, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brîncoveanu, Grigore Ghica I, Grigore al II-lea Ghica, Alexandru Ipsilanti, au fost zidite, rezidite și restaurate prin hrisoave domnești și danii bisericile românești din orașele mai importante ale Dobrogei.

Biserica mitropolitană din Silistra, ca dealtfel, și alte biserici din eparhia sa, au fost întreținute în mod sistematic de domnii români. Astfel, Alexandru Ipsilanti făcea bisericii din Silistra danie anuală 500 bolovani de sare din Ocnele Slănicului. Potrivit hrisovului de danie, acest așezămînt a fost zidit de Grigore Ghica I (1660—1664) (M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, p. 637). De la această dată, pînă în timpul domniei lui Grigore al II-lea Ghica (1748—1752), adică în răstimp de aproape 100 de ani, clădirea s-a șubrezit, iar zidurile curții împrejmuitoare s-au surpat încît, obținînd firman imperial, domnul a refăcut-o cu mare cheltuială adăugîndu-i case pentru personalul bisericii și pentru oaspeții de seamă. Prin hrisovul din 16 iunie 1793, Constantin Vodă Moruzi mărește dania la 600 bolovani mari de sare, și, în același an, întărește hotărîrea predecesorilor săi ca Mitropolia să dispună în județul Ilfov de „odaia cu dobitoace“ — probabil o pășune cu vite — și 10 taleri pe an din visteria țării.

Tot prin hrisov domnesc (21 martie 1777) Alexandru Ipsilanti dăruia bisericilor din Babadag și Bogazchioi (Cernavoda) cîte 25 taleri pe an din venitul vămilor, fără a uita să adauge că era vorba de o „danie moștenită de la domnii dinainte vreme“. Mai tîrziu Constantin Moruzi a sporit daniile acestor două biserici la 50 de taleri pe an, pentru ca, în 1814, Ioan Gheorghe Caragea să le întărească privilegiul printr-un nou act domnesc.

Cît de vechi sînt aceste lăcașuri religioase și cine sînt ctitorii lor — iată o întrebare care se naște în mod legitim pentru iubitorul de adevăr. Pentru Dobrogea, ca dealtfel pentru întreg pămîntul românesc, viața spirituală legată de creștinism datează, în mod firesc, pe coordonatele continuității et-

nice şi culturale de la începuturile răspîndirii acestei doctrine. Extrem de importantă este în acest sens, istoria bisericii ortodoxe cu hramul „Sf. Vineri" din Babadag. În 1641, vorbind despre aducerea de la Constantinopol, prin grija lui Vasile Lupu a moaştelor Sf. Paraschiva, un înalt prelat catolic bulgar preciza : „Grecii o numesc Sf. Paraschiva, iar românii Sf. Vineri" (*Călători străini*, 5, p. 235), adică tot astfel cum se numea, nu întîmplător, biserica ortodoxă din Babadag. Aşa cum, pentru secolul al XIX-lea, dispunem de ştiri despre înzestrarea acestor lăcaşuri cu cele de nevoie, inclusiv literatură bisericească şi preoţi români, tot astfel în secolele precedente este de crezut că meşteri zugravi, cărţi religioase şi podoabe au fost trimise din ţările române spre aceste biserici. Se ştie că, uneori, în secolul al XVIII-lea, treceau prin Dobrogea în timpul războaielor odoarele şi odăjdiile bisericilor şi mănăstirilor din Moldova, trimise spre păstrare la Constantinopol. Cînd se instaura pacea, evangheliarele, candelabrele şi cristelniţele, sfeşnicele şi potirele de aur şi argint împodobite cu perle şi pietre scumpe se întorceau pe acelaşi drum, însoţite de preoţi şi călugări români, poposind probabil prin tîrgurile unde existau lăcaşuri creştine. Din secolul al XVIII-lea, cînd cultura românească parcurge o perioadă de înflorire, Dobrogea recepteazǎ într-un mod mai variat viaţa spirituală a celorlalte provincii istorice. Ştiinţa de carte şi cartea însăşi — laică, didactică şi religioasă — au fost vehiculate de peste munţi şi Dunăre, din părţile Sibiului şi Braşovului, din Bucureşti şi din Iaşi. Primii învăţători au fost, cu siguranţă, acei mocani ştiutori de carte românească, despre care avem mărturii că aduceau abecedare şi bucoavne şi care au lucrat sute de ani la închegarea limbii neamului. Preocupat de istoria culturii în Dobrogea, Nicolae Iorga a avut prilejul de a examina cărţi mai vechi decît prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe care a găsit „în grai românesc însemnarea vechilor dascăli", iar în vechea şcoală românească din Turtucaia, datînd din secolul al XVII-lea, condicile şi cărţile bisericeşti cuprindeau un întreg polemic de vechi cărturari. În biserica Sf. Gheorghe din Silistra au fost identificate un evangheliar din 1784 în limba română, tipărit sub domnia lui Alexandru Constantin Moruzi în tipografia Rîmnicului, precum şi un Liturghier datat 1814, tipărit la Sibiu, pe paginile căruia au fost făcute de mînă cu caractere chirilice, diferite însemnări în limba română. În biserica din Măcin sau Ostrov pot fi vă-

zute şi astăzi cărţi bisericeşti venite din Moldova în secolul al XVIII-lea, cu dedicaţii anume pentru lăcaşurile dobrogene. Încă din această perioadă Dobrogea şi-a avut proprii săi oameni de cultură. Prin 1770 episcopul Neofit traducea la Bogazchioi (Cernavoda) cărţi din greceşte în româneşte. Aici s-a născut, şi probabil s-a instruit o vreme, Iosif Mesiodacul, acela care va fi director din 1765, al „Academiei“ sau „Şcolii superioare greceşti“ din Bucureşti, profesor de limba greacă al fiilor domnului Alexandru Ipsilanti, pe care Nicolae Iorga îl considera „un geograf dobrogean“, pentru lucrările pe care ni le-a lăsat în acest domeniu.

Odată cu instaurarea stăpînirii turceşti s-a răspîndit şi cultura acestora. La început concepţia dominantă a fost cea specifică vieţii de hotar, adică cosmopolită şi permeabilă diverselor influenţe — mai cu seamă celor locale, peste care s-a suprapus — dar apoi recalcitrantă faţă de dogme. Ulterior, pe măsura făuririi unei baze materiale proprii şi a încadrării provinciei, într-un mod mai ferm, în sistemul otoman de conducere, în Dobrogea s-au instalat formele tradiţionale ale culturii otomane. Deşi oraşele Silistra şi, îndeosebi, Babadag au îndeplinit rolul de centre spirituale musulmane ale provinciei, totuşi nivelul de dezvoltare a culturii sale oficiale nu a depăşit limitele comunului impus de ideologia islamică.

Activitatea spirituală a populaţiei musulmane din Dobrogea se afla sub autoritatea *ulema*-lelor (preoţi-cărturari) şi s-a desfăşurat în geamii şi mănăstiri (*tekke*) pe lîngă care funcţionau numeroase şcoli elementare, medii şi chiar superioare. Evlia Celebi arăta că la jumătatea secolului al XVII-lea, în Silistra se găseau 40 de şcoli unde se predau cunoştinţe elementare de scris-citit şi de religie islamică, în tîrgul Carasu erau 7, iar în Babadag existau 20 asemenea şcoli primare cît şi 3 de curs mediu.

Ca centru religios, Babadagul a devenit loc de pelerinaj în legătură cu mormîntul prezumtiv a lui Sarî Saltîc Baba, (datînd din secolul al XV-lea), derviş turc considerat ca sfînt („bektaş“). Cultul său a fost puternic influenţat de credinţele creştine locale, peste care s-a suprapus, fiind venerat ca făcător de minuni întocmai ca sfinţii bizantini cu care adesea se confunda. Moscheea care-l adăpostea — de fapt o mănăstire — era slujită de călugări dervişi asceţi, care duceau o viaţă foarte austeră deşi lăcaşul deţinea moşii, sate, livezi, cirezi şi turme şi numeroşi supuşi.

Tot la Babadag a funcționat ca instituție de învățămînt superior și cu o existență permanentă în timpul stăpînirii turcești, un seminar musulman numit *Medrese*. Selim al II-lea amintea că el data din vremea sultanului Baiazid. Instituția era frecventată de tineri studioși (*softa*) care se inițiau, cu ajutorul dascălilor (*muderris*) în învățătura islamică. De la sfîrșitul secolului al XVII-lea seminarul a fost întreținut din donația testamentară a generalului turc Gazi Ali Pașa, comandant de corp de armată cu garnizoana la Babadag, care luase parte la expediția de impresurare a Vienei, în 1683. El a donat seminarului moșia sa din satul Zebil, de cca 10 000 ha. Această donație, precum și altele au permis crearea unui oficiu al fundațiilor religioase islamice (*vakîf*), din această parte a Dobrogei, administrat de funcționari numiți de la Constantinopol. Încă din secolul al XV-lea se constituise la Mangalia vakîf-urile prințesei Esma-Han-Sultan, fiica lui Baiazid al II-lea, destinate întreținerii așezămintelor islamice, dintre care cea mai importantă — moscheia ce-i poartă numele — dăinuie și astăzi ca una din cele mai valoroase vestigii din vremea stăpînirii turcești.

În general, Dobrogea a rămas, pînă la sfîrșitul stăpînirii otomane, din punctul de vedere al culturii oficiale, o provincie mărginașă a imperiului, situată departe de marile focare ale civilizației islamice.

Capitolul XIII

PERIOADA DE ÎNCEPUT A ISTORIEI MODERNE (1821—1877)

PROBLEMA IZVOARELOR ISTORICE

Istoriografia modernă românească a tratat de-a lungul timpului în mod stăruitor şi cu prodigioase rezultate procesul dezvoltării unitare a conştiinţei naţionale pe întreg ansamblul ariei etnice româneşti, legăturile de ordin economic, politic şi spiritual dintre provinciile istorice româneşti.

Acest interes a fost intensificat de împrejurarea că ceea ce a caracterizat întotdeauna viaţa şi luptele românilor, aşa cum subliniază tovarăşul Nicolae Ceauşescu, „au fost legăturile strînse, permanente între voievodatele de pe acest teritoriu, apoi dintre Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi Dobrogea" (Nicolae Ceauşescu, *Cuvîntare la grandioasa adunare populară consacrată împlinirii a 375 de ani de la prima unire politică a ţărilor române şi sărbătoririi oraşului bimilenar Alba Iulia*, 28 mai 1975, Bucureşti, 1975, p. 7).

Este adevărat că vicisitudini de ordin istoric au determinat o regretabilă lipsă de cunoaştere a numeroaselor izvoare acumulate de arhivele otomane, în timp ce unele izvoare autohtone, de inestimabilă valoare — printre care însemnări, note şi memorii ale unor cărturari dobrogeni din prima jumătate a secolului al XIX-lea — ni s-au transmis doar prin relatări şi menţiuni datorate unor istorici şi martori ai evenimentelor. Ei au avut posibilitatea de a le studia înainte de a se pierde în timpul frămîntatelor vremuri care au încercat Dobrogea.

Dintre acestea se disting documentele lăsate de institutorul Costache Petrescu, directorul şcolii române din Silistra înainte şi după 1850 ; ele alcătuiesc mai multe volume, dintre care un caiet cu însemnări aparţinînd părintelui său, Petre Mihail, „început cu mila lui Dumnezeu cel sfînt" nu se ştie cînd, în prima jumătate a veacului trecut. Multe informaţii de excep-

țională valoare, referitoare la viața cultural-națională românească din Dobrogea, cuprinse în documentele originale care s-au pierdut, le cunoaștem dintr-un studiu elaborat de I. N. Roman, om de cultură și istoric al Dobrogei. În 1932 un alt intelectual constănțean, Ioan Georgescu, publică în „Analele Dobrogei" o largă relatare a conținutului „memoriilor" fostului viceconsul al Austriei la Hîrșova, românul Nicolae Țîrcă; sînt documente importante, de asemenea dispărute, care furnizau date prețioase, iar în numeroase privințe unice pentru istoria Dobrogei din perioada 1855—1877. O soartă mai bună au avut relatările eruditului cărturar Nifon Bălășescu, publicate la Sibiu. Însărcinat de autoritățile otomane cu organizarea școlilor românești din Dobrogea, el a cercetat, cu de-amănuntul, 72 de așezări din cazalele Tulcea, Isaccea, Babadag, Medgidia, Hîrșova și Măcin, înfățișînd pagini autentice cu privire la răspîndirea, numărul, viața economică și culturală a românilor din această provincie în deceniul premergător războiului pentru independență.

Începînd de la mijlocul secolului al XIX-lea o seamă de personalități din cercul militanților revoluționari pașoptiști ne-au lăsat documente și lucrări de mare valoare informativă care dezvăluie aspecte ale continuității românilor din Dobrogea și legăturile lor cu celelalte grupuri etnice. În anul 1850, din însărcinarea marelui vizir Reșid pașa, agronomul Ion Ionescu de la Brad a întreprins, în tovărășia inginerului hotarnic Gr. Ioranu, o călătorie de explorare a resurselor agricole din Dobrogea. Rezultatele au fost publicate într-o serie de articole în „Journal de Constantinopole", grupate apoi într-un volum intitulat *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*, însoțit de o hartă etnografică și topografică a provinciei. Acest studiu, avînd un caracter cvasi-oficial, n-a dezvăluit nici mobilul politic pentru care unii revoluționari români au efectuat „excursia în Dobrogea" și, desigur, nici concluziile pe care ei și le formulau în legătură cu acțiunile de viitor. În schimb, toate acestea apar în corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad, Ion Ghica și Nicolae Bălcescu, publicată și cunoscută astăzi, cît și în articolul *Românii din Dobrogea*, apărut în revista ieșeană „România literară", nr. 2 din 2/8 ianuarie 1855, sub semnătura lui Ion Ionescu de la Brad. Cu acest prilej autorul prezintă într-un alt chip, de fapt în spiritul realității, stările de lucruri din Dobrogea unde a trecut prin zeci de așezări românești

alcătuite din locuitori care întruchipau „mai în fiecare sat o Dacie în miniatură".

Nu este întîmplător faptul că problema evoluţiei demografice şi a raporturilor etnice din această provincie a preocupat pe contemporani, în special sub aspectul ei principal: relaţia dintre permanenţă şi conjunctură, iar restabilirea adevărului în această direcţie a constituit un argument istoric fundamental pentru actul politic săvîrşit în anul 1878.

POPULAŢIA DOBROGEI

Din datele existente rezultă cu certitudine că în secolul al XIX-lea, sub aspect numeric, economic, cultural şi naţional a fost asigurată nu numai permanenţa elementului românesc, dar şi amplificarea şi diversificarea legăturilor sale cu Principatele şi Transilvania şi apoi cu România, după constituirea ei ca stat.

Mai mult decît în alte vremuri, circulaţia umană peste Dunăre s-a desfăşurat în flux continuu şi în ambele sensuri, ca o continuare firească a vechilor legături dar şi ca urmare a unor cauze noi. Românii dobrogeni găseau, în perioadele grele pentru provincia lor, o soluţie relativ simplă; trecerea în ţările române învecinate, în mediul etnic comun, de unde se reîntorceau atunci cînd încetau cauzele presiunii. Cînd, spre pildă, în 1811 Divanul Moldovei a efectuat un recensămînt pentru calcularea veniturilor visteriei, din 2 487 familii de „băjenari de peste Dunăre", se constată că mai mult de o mie erau „români veniţi mai ales din satele dobrogene" (Al. P. Arbore, în „Analele Dobrogei", 10 (1929), fasc. 1—12, p. 13). În acelaşi timp vechile surse de reîmprospătare au continuat să alimenteze creşterea numărului de locuitori români care veneau în Dobrogea de peste Dunăre şi Carpaţi.

În mod repetat, în decursul deceniului al treilea, autorităţile otomane au solicitat ţărilor române secerători pentru ogoarele dobrogene, iar domnii Principatelor s-au conformat, trimiţînd în Dobrogea mii de secerători (*orakci*) care au fost distribuiţi pe pămînturile ciorbagiilor * din cazalele Hîrşova, Babadag, din interiorul provinciei şi de pe ţărmul mării.

* Ciorbagi, proprietar înstărit, notabil.

Mulți au rămas aici, angajîndu-se cu simbrie în slujba elementelor înstărite musulmane sau creștine pentru că unii sînt regăsiți în actele punctelor de carantină ale Dunării însărcinate cu paza frontierei.

Pentru perioadele de acalmie abundă știrile privitoare la amplificarea venirii mocanilor din Transilvania care se răspîndesc în toată provincia, rămînînd aici în număr însemnat. Din mărturiile revelatoare privind neîntrerupta circulație umană și spirituală a românilor în teritoriul lor etnic, Nicolae Iorga s-a oprit cu mare interes asupra condicii de milostenii a bisericii Azaclău (azi 23 August, jud. Tulcea), datînd de la mijlocul secolului al XIX-lea, din care istoricul extrage nume de donatori, locuitori ai satelor din Dobrogea „particulare regiuni ardelene a Carpaților". Ei își ridică așezări statornice în locurile prielnice pentru păstorit și, din ce în ce mai mult, pe lîngă orașele provinciei unde creează cartiere proprii. Unele din vechile sate românești s-au ridicat, în această epocă, la o condiție superioară. În 1822, ca urmare a vechimii sale care i-a permis să se dezvolte fără încetare, un firman imperial al sultanului Mahmud al II-lea a declarat oraș satul Mahmudia. Timp de cîteva decenii la Hîrșova a continuat să crească, în aceeași perioadă, cartierul românesc, iar la Sulina deși populația rămînea eterogenă, situație specifică porturilor cu poziție excentrică, exista un număr apreciabil de români. În 1866 ei își ridicau o biserică proprie separîndu-se de greci, cărora le cedau biserica veche ortodoxă. Un puternic cartier românesc s-a constituit și la Tulcea, în împrejurările evacuării populației din zona brațelor Dunării, după 1830.

În urma războiului ruso-turc din 1806—1812, turcii au retras o parte a populației din Deltă dincoace de fluviu, în colțul Dunavățului. În felul acesta românii din Chilia pun temeliile satului Beștepe. În 1830, cu prilejul delimitării frontierelor dintre Rusia și Turcia s-a încheiat un protocol care stabilea că, din locul de unde brațul Sf. Gheorghe se desparte de brațul Sulina pe o distanță de două ore adîncime spre sud, nu erau îngăduite așezări în afara posturilor de carantină. Pentru aducerea la îndeplinire a acestei hotărîri, comisia însărcinată cu fixarea granițelor a convocat, în același an, pe fruntașii satelor cuprinse în triunghiul format de Dunăre, lacul Razim și linia Tulcea-Babadag cerîndu-le evacuarea localităților.

Executînd această dispoziție, o parte însemnată a locuitorilor satelor stabilite, ridicîndu-și gospodăriile, iar cei din Beștepe chiar biserica cu tot mobilierul și odoarele ei, s-au așezat la Tulcea, ocupînd dealul Babadagului, dincolo de lagună, de-a lungul liniei Dunării. Adăugîndu-se populației vechi românești de aici, ei au fondat, astfel, un cartier numeros, cel mai vechi din noua dispunere a orașului. Alături de acesta s-au constituit alte cartiere ale diferitelor grupuri etnice care au venit mai în urmă ; ele sînt așezate, începînd de la Dunăre după cartierul românesc și în ordinea sosirii lor, asemenea structurii straturilor geologice.

În ceea ce privește regiunea evacuată (în 1850 satele apar într-adevăr, ca pustii în harta lui Ion Ionescu de la Brad), ea s-a repopulat prin 1856—1857 ca urmare, de bună seamă, a faptului că cele trei județe din sudul Basarabiei au fost integrate Moldovei făcînd să dispară „zona neutră" care aplica arbitrariul în viața oamenilor ce trăiau acolo de sute de ani.

Din punct de vedere al originii lor românii dobrogeni proveneau din toate ținuturile românești, putînd fi întîlniți în orașe cît și în marea majoritate a așezărilor rurale. Într-o statistică din 1849, care reda componența etnică a 53 de sate de-a lungul Dunării și din interiorul Dobrogei, pînă la Constanța, 40 dintre acestea apar ca fiind locuite de români. Pe de altă parte, statistica institutorului Costache Petrescu din Silistra, săvîrșită în preajma anului 1870 pentru nevoile bisericii și școlii românești într-o seamă de localități dobrogene constituie, sub aspect onomastic, un impresionant tablou de denumiri din toate ținuturile românești.

Folclorul dobrogean confirmă cu mijloacele sale această concluzie. Cu tot coloritul oriental al cîntecelor cojanilor, păstorilor și plugarilor din Vlahi, Rasova, Seimeni, Dăieni, Peceneaga, Greci, Turcoaia se puteau lesne recunoaște colindele tradiționale de pe tot întinsul României, vechile cîntece de dor și dragoste, baladele pe motive folclorice celebre cu reminiscențe arhaice din Bihor, Maramureș, din Cîmpia dunăreană, iar ca semn al atașamentului față de țara apelor, marea apare ca un nelipsit lait-motiv.

În felul acesta, ca parte a procesului de maturizare a națiunii moderne, în Dobrogea a continuat omogenizarea sintezei etnice românești care dădea ținutului dintre Dunăre și mare „o înfățișare în miniatură a tuturor românilor de prin celelalte provincii", așa cum scria Ion Ionescu de la Brad vi-

zitînd țara în 1850 (Victor Slăvescu, *Corespondența lui Ion Ionescu de la Brad către Ion Ghica (1846—1874)*, București, 1943, p. 71). „Din acești români — scria Nifon Bălășescu pe baza mărturiei locuitorilor înșiși — o mare parte acolo sînt născuți și crescuți, acolo s-au pomenit din vechime, neam de neamul lor" („Cărțile săteanului român", 3 (1878), nr. 2, p. 29). Așa se explică cererea adresată Vorniciei din lăuntru de 63 de familii românești din dreapta Dunării, refugiate, în timpul războiului ruso-turc din 1828—1829 în Muntenia, „de a trece iarăși la patria noastră" (*Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, București, 1975, p. 55). Permanența comunităților românești, dispuse în așezări compacte, este atestată mai clar decît în secolele trecute și sub aspect toponimic : în 1878, în cele două județe ale Dobrogei — Constanța și Tulcea — din 3 776 de nume topice înregistrate, 2 338 (61,89%) erau turcești, 1 260 (33,34%) românești și abia 4,67% alte denumiri și acelea de dată recentă (C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, în *Dobrogea, 50 de ani de viață românească*, p. 235).

Criza orientală și momentul său de recrudescență de la mijlocul secolului al XIX-lea, posibilitățile unor restructurări teritoriale care ar fi putut însoți în viitor noi conflagrații în această parte a Europei — perspectivă cu mari implicații economice și politice — sînt împrejurări care au stimulat interesul, devenit sistematic, al unor istorici, economiști, etnografi și alți specialiști pentru realitățile Balcanilor, inclusiv față de raporturile dintre Poartă și popoarele neturce din imperiu.

De la mijlocul secolului al XIX-lea și pînă la războiul ruso-româno-turc din 1877—1878 date abundente interne și de proveniență străină permit să se reconstituie, prin comparație și confruntare, o situație destul de exactă a componenței etnice eterogene din Dobrogea, în ciuda caracterului său labil, determinat de fluctuația acelor populații ale căror legături cu provincia au fost întîmplătoare și netrainice.

Încă în 1845 autoritățile otomane, preocupate de găsirea remediilor pentru ameliorarea producției agricole din Dobrogea, important furnizor de cereale și produse animaliere ale imperiului, au preconizat o anchetă bazată pe un studiu serios și calificat. Ele s-au adresat unor specialiști străini competenți, de diferite naționalități, iar concluziile rapoartelor lor, inclusiv datele furnizate cu privire la populație, nu

pot fi puse, altfel, la îndoială, întrucît n-au fost concepute ca materiale de propagandă. În anul 1850 autoritățile de la Constantinopol au încredințat inginerului agronom Ion Ionescu de la Brad, care dispunea de pregătire profesională formată la școala apuseană, misiunea de a întreprinde o astfel de anchetă. Împreună cu inginerul hotarnic Gr. Ioranu, el a efectuat un studiu sistematic, trecînd fără superficialitate prin 388 de localități din cazalele Tulcea, Isaccea, Măcin, Hîrșova și Babadag ale sangiacului Tulcea și cazalele Constanța și Mangalia ale sangiacului Silistra. La sfîrșitul recensămîntului realizat, după naționalități și importanță numerică, Ion Ionescu de la Brad estima populația românească din Dobrogea la peste 28 000 de locuitori, fără să se poată pretinde că a exagerat numărul conaționalilor săi, întrucît aproape toate celelalte surse străine dau cifre superioare acesteia.

Din scrisoarea lui Czajkowski, agentul polon al prințului Czartoryski, adresată baronului de Bourqueney, ambasadorul Franței la Constantinopol în 1842, care cuprinde datele și concluziile călătoriei sale politice în Peninsula Balcanică, se desprinde faptul că românii din partea de nord a Dobrogei, al căror număr este estimat, de asemenea, la 25 000—30 000, alcătuiau grupul cel mai numeros al creștinilor. Din timp în timp ei sînt semnalați pretutindeni în ținutul dintre Dunăre și Mare, de la Tulcea pînă la Constanța și Silistra. Mai înainte încă, în 1838, călătorind spre locurile creștine din Orient, ieromonahul rus Partenie mergea zile în șir prin sate locuite de „acești țărani numiți români... cu vorbă valahă" (*Din călătoriile ieromonahului rus Partenie prin Moldova la jumătatea întîia a veacului XIX*, Vălenii de Munte, 1910, p. 34), a căror existență o constată în tot lungul Dunării dobrogene. Doi ani mai tîrziu, faimosul povestitor olandez Andersen remarca, în drumul său de la Constanța la Cernavoda, prin valea Carasu, pe „păstorii români" și „țăranii români în cojoace de oaie, cu pălării de pîslă neagră" (Marcel Romanescu, *Andersen în România*, în Revista Fundațiilor Regale, 8 (1941), nr. 1, p. 181).

Relații de certă valoare furnizează, în același sens, francezul Camille Allard, participant la operațiunile militare în timpul războiului Crimeii, iar mai apoi ca medic al misiunii tehnice franceze pentru studierea traseului șoselei Rasova-Constanța. De asemenea, etnograful Guillaume Lejean, vice-

consul al Franţei, a publicat în 1861 la Gotha şi Paris un studiu competent, rezultat al unei documentări moderne şi realmente ştiinţifice, realizată prin nenumărate călătorii la cererea autorităţilor otomane pentru a studia diferite aspecte de ordin tehnic şi economic; lucrarea furnizează date cu privire la structura populaţiei şi repartizarea ei numerică, a căror autenticitate rezultă din metodologia cercetării, făcută, aşa cum precizează autorul, „sat cu sat". Numărul românilor locuitori ai Dobrogei era, după G. Lejean, de 33 000, constatare de valoare considerabilă, mai presus de orice bănuială de părtinire, pe care studiile contemporane le confirmă fără abateri esenţiale. Geologul austriac Karl F. Peters, care a studiat cu asiduitate ţinutul în 1864 prezintă situaţia într-un mod asemănător (vezi şi Anca Ghiaţă, în RÉSEE, 15, 1977, 1, p. 145—147). În 1877, din raţiuni administrative şi fiscale, guvernatorul rus din timpul ocupării provizorii a Dobrogei, Beloţercovici, fost consul al Rusiei la Tulcea înainte de război şi deci bun cunoscător al lucrărilor, a întocmit o statistică rămasă neterminată (din păcate tocmai pentru părţile cu cea mai numeroasă populaţie românească), privind situaţia demografică din patru cazale ale provinciei: Tulcea, Măcin, Hîrşova şi Babadag. Autenticitatea datelor furnizate, cel puţin în înţelesul lor, rezultă din caracterul lucrării, din scopurile cărora urma să-i servească şi, de bună seamă, avînd garanţia persoanei oficiale care a ordonat recensămîntul şi căreia nu i se putea reproşa vreun interes de a exagera numărul populaţiei româneşti.

Aşadar, plecînd de la cifra înscrisă de Ion Ionescu de la Brad în lucrarea sa (28 000 de români), cărora li se adăugau cei aproximativ 6 000 de mocani despre care vorbea acelaşi autor, cît şi numeroşii muncitori sezonieri veniţi din ţările române la munci agricole, rezultă că la mijlocul secolului al XIX-lea, socotind cu cea mai mare prudenţă, numărul românilor din Dobrogea era între 35 000—40 000 de oameni. Toate aceste surse de informare ajung astfel la consensul că dintre grupurile etnice românii se situau, numericeşte, pe primul loc, aspect pe care specialistul Porţii ţinea să-l sublinieze în cuvinte lipsite de echivoc.

În secolul al XIX-lea turcii au rămas categoria de musulmani cea mai privilegiată, constituită din vîrfurile feudale ale provinciei, demnitari şi funcţionari, clerici, armatori, negustori şi cămătari, locuind cu precădere în oraşele centre administra-

tive, economice şi culturale dar şi pe domeniile proprii, în sate.

În timpul războiului din 1877—1878 cînd, din factor privilegiat şi de dominaţie, turcii s-au văzut dintr-o dată sub administraţia militară a unei puteri creştine aflată de multă vreme în ireconciliabilă adversitate cu ţara lor, cei mai mulţi au preferat să-şi părăsească bunurile imobiliare, refugiindu-se în provinciile rămase încă sub stăpînirea statului otoman, încît numărul lor s-a redus, la această dată, abia la 2 500 de oameni.

Continuînd politica tradiţională de colonizare, autorităţile otomane au recurs şi în această perioadă la disponibilităţile tătăreşti. După războiul încheiat în 1856, Poarta a colonizat un număr însemnat de tătari din sudul Crimeii în Dobrogea şi Bulgaria, aşezînd comunităţile noilor veniţi, adeseori în mod silnic, în cele mai înstărite sate de creştini unde li s-au atribuit cele mai roditoare pămînturi. Ei au ocupat bazinul rîului Casimcea, pînă la capul Midia, cît şi regiunea văii Carasu.

Recunoscînd autoritatea guvernului otoman, tătarii din Dobrogea s-au bucurat, în această perioadă, de un regim special, justificat şi de serviciile aduse Porţii într-o epocă de mari eforturi militare ; ei aveau în frunte un „han", aşezat mai întîi în satul Carasu, reşedinţă distrusă de ruşi în 1829, apoi la Ceatal-Orman, distrus la rîndul său la 1877. Intervalul scurt al şederii lor în Dobrogea, cît şi vremurile potrivnice pe care le-au apucat, i-au dizlocat pe tătari cu o forţă irezistibilă din această regiune ; în 1877 puţini dintre ei au mai rămas în interiorul graniţelor istorice ale provinciei devastată de război, pe care au părăsit-o ca beligeranţi învinşi, deşi o parte însemnată s-a reîntors, sub regimul tolerant al României întregite spre Marea Neagră.

În deceniul al şaptelea populaţia musulmană a crescut pe seama colonizării unui mare număr de cerchezi refugiaţi din Caucaz după victoria deplină a Rusiei din 1864. Cunoscînd însuşirile lor militare, guvernul otoman le-a favorizat emigrarea în regiunile împădurite din cazaua Babadag, acordîndu-le înlesniri şi privilegii chiar faţă de ceilalţi supuşi musulmani. Aflaţi însă într-un stadiu economic primitiv, nedeprinşi cu agricultura, cu noile locuri şi neamuri, simţindu-se străini şi dezrădăcinaţi, cerchezii s-au manifestat ca o populaţie prădalnică şi factor de dezordine, fiind o povară pen-

tru locuitori, inclusiv pentru mahomedanii stabiliți mai înainte. Ei au dispărut aproape cu desăvîrșire în timpul războiului din 1877—1878 tot astfel cum au venit, plecînd în alte părți ale Imperiului otoman.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului XX s-au produs în regiunea Balcanilor intense mișcări de populație, determinate, în special, de înverșunatele războaie ruso-turce cît și de prigoana autorităților otomane împotriva bulgarilor, mai cu seamă din părțile de răsărit, pentru necredința manifestată în timpul evenimentelor.

După anul 1812 administrația rusă a dus o politică de colonizare a părții de sud a Basarabiei — degajată de tătari — cu diferite neamuri creștine care dădeau siguranța atitudinii lor, în special bulgari, al căror exod din teritoriile etnice, prin Dobrogea, către Bugeac, se explică printr-un întreg complex de împrejurări, dar mai ales, de situația din Imperiul otoman. Starea de dezordine și anarhie, poziția de neatîrnare și puterea aproape neîngrădită a aianilor și pașalelor s-au răsfrînt cu consecințe grave, în primul rînd, asupra populației creștine. Expedițiile necontenite ale armatelor turce pe drumurile dinspre Balcani spre Principate puneau de fiecare dată problema întreținerii trupelor. Dar și mai rău era la întoarcere cînd cetele flămînde de ieniceri învinși, arzînd de turbare, devastau complet așezările omenești prin care treceau. Cînd teroarea și nelegiuirile bandelor de soldați și cîrjalii fără ocupație au devenit de nesuportat mai ales în ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea și pînă prin 1804, pribegia unor locuitori din Balcani nu s-a mai oprit în munții și pădurile proprii ; ei au căutat adăpost și siguranță în statele vecine provinciilor dunărene ale Turciei, inclusiv în Rusia.

Pe măsură ce războiul răscolea provinciile sud-dunărene, convoaie de bulgari, pornite din Bulgaria răsăriteană și care rătăceau fără un țel anume prin Dobrogea, erau trecute de armatele ruse în Basarabia. În 1812 cete mari de emigrați s-au stabilit în sudul provinciei abia anexate, sub ocrotirea țarului Alexandru I care, prin decret imperial, le acordă în 1819 dreptul de așezare și împroprietărire în cele 40 de comune din jurul Cetății Albe.

Evenimentele provocate de războiul ruso-turc din 1828—1829 au dezlănțuit vremuri de grea cumpănă și pribegie

pentru locuitorii din Rumelia şi Bulgaria răsăriteană. Cînd trupele corpului expediţionar rus s-au retras, la sfîrşitul ostilităţilor, alte mii de familii care nădăjduiseră să vadă eliberarea Bulgariei s-au refugiat precipitat din calea răzbunării otomanilor. La începutul verii 1829 mii de bulgari cu familiile şi bunurile lor acopereau drumurile ce duceau spre vadurile de la Gura Ialomiţei, Brăila, Galaţi, Isaccea şi Tulcea pentru a se aşeza fie în Basarabia, fie în Ţara Românească, unde găsiseră un secular şi tradiţional refugiu. La un moment dat însă stările de lucruri din Rusia feudală au făcut ca bulgarii aşezaţi în Basarabia să regrete administraţia turcească indolentă şi indulgentă în vremurile de pace. Aşa se face că, după 1833, a început emigrarea în sens invers a bulgarilor, care de astă dată se îndreptau fie spre ţinuturile lor de origine, fie spre Dobrogea sau Muntenia. Reîntoarcerea bulgarilor în patria lor s-a intensificat după 1856, pentru ca în timpul răscoalei naţionale din 1875—1876 să fie, iarăşi, în plină mişcare spre cele două părţi ale acestei provincii cît şi în diferite locuri ale României.

Este adevărat că încă înainte de această perioadă în unele cazale, cum sînt Mangalia, Constanţa, Hîrşova, Ostrov şi Babadag au cutreierat şi păstori bulgari cu turmele lor, veniţi din regiunile Cotel, Şumla, Stara-Zogora, Iambol sau Sliven, constituind cîşle şi sate, a căror pondere numerică însă a fost foarte redusă pînă în secolul al XIX-lea. Începînd de acum, ca şi în cazul tătarilor şi cerchezilor, deplasarea numărului considerabil de bulgari a creat unor istorici posibilitatea de a formula concluzii valabile numai pentru segmente scurte de timp, pe care ei le prezintă ca şi cum ar fi definitorii pentru perioade şi epoci întregi anterioare. Lucrările lor profită şi de faptul că astfel de frămîntări demografice, cu dramele care le însoţeau, au impresionat pe observatorii vremii, făcînd să treacă pe un plan secundar, sub aspectul interesului, viaţa populaţiei autohtone care se desfăşura în limitele unor coordonate fireşti.

Aşezarea marii majorităţi a bulgarilor în Dobrogea este, aşadar, de dată recentă. Ea a durat abia patru decenii şi s-a desfăşurat pe un fond istoric tulburat de incertitudini care face greu de disociat aspectul pasager, tranzitul unor mari mase de oameni, de tendinţele de statornicire. Aşezarea tîrzie

a celei mai mari părţi a bulgarilor în Dobrogea rezultă din numeroase mărturii contemporane. Un raport italian de la mijlocul secolului, referindu-se la populaţia Dobrogei, constata că „bulgarii sînt veniţi de numai 40 de ani“ (*La Bulgaria ed il porto di Varna. Cenni descrittivi e statistici. Rapporto del R. vice-console sig. avv. Perrod in data 20 settembre 1864*, în „Bolletino Consolare“ publicato per cura del Ministero per gli Affari Esteri di S.M. il Re d'Italia, vol. 3, Torino, 1856, p. 351 ; conf. Al. P. Arbore, în Analele Dobrogei, 11 (1930), fasc. 1—12, p. 351). Dealtfel, însuşi cunoscutul istoric bulgar Lj. Miletici scria în legătură cu acest aspect : „...în Dobrogea românească populaţia bulgară face parte din noii veniţi de la sfîrşitul secolului precedent [al XVIII-lea] pînă la ultimul război ruso-turc“ şi adăuga : „a crede că în Dobrogea există, cu excepţia oraşelor o populaţie bulgară veche, ar însemna să ne înşelăm pe noi înşine“ (Lj. Miletici, *Staroto bălgarsco naselenie vă Săveroiztocina Bălgaria*, Sofia, 1902, p. 167—168). Este adevărat că fiind dîrji şi muncitori, căliţi de asprimea vieţii dusă sub stăpînire străină, ei au contribuit în scurtă vreme la ridicarea economică a pămîntului pe care s-au aşezat şi care le-a acordat ospitalitate.

Dintre neamurile nemusulmane aşezate în Dobrogea în secolul al XIX-lea se cuvin amintiţi ruşii şi germanii.

Atrasă de posibilitatea de a dobîndi pămînturi disponibile, populaţia venită din ţinuturile Rusiei era constituită din cazaci, ruteni şi lipoveni. Primii au emigrat în această provincie în secolul al XVIII-lea, cînd, printr-un tratat cu Poarta s-au aşezat în unghiul cuprins între braţul Sf. Gheorghe, lacul Razim şi Dunavăţ unde au întemeiat tabere întărite potrivit tradiţiei lor. În schimbul privilegiilor dobîndite, printre care cel mai important era pescuitul pe malul drept al Dunării, ei prestau servicii militare prin unitatea de cavalerie pe care o furnizau armatei otomane, avînd în frunte un hatman ce purta rangul de paşă cu două tuiuri. Această stare de lucruri a durat pînă în 1828 cînd două regimente căzăceşti părăsesc Dobrogea sub comanda hatmanului Kladki, trecînd, din nou, în serviciul Rusiei ; cei rămaşi au pierdut, în urma acestei defecţiuni de credinţă, avantajele anterioare şi au devenit raiale turceşti. Rutenii, ucrainieni din ţinuturile austriece, s-au aşezat mai ales în Deltă prin anul 1850, statisticile estimînd numărul lor la circa 1 000 familii. În aceeaşi

regiune s-au stabilit şi lipovenii, proveniţi din sectele religioase care au rezultat din schisma bisericii ortodoxe ruse, considerate ca eretice şi reprimate de autorităţi. Emigrarea lor în Dobrogea a început încă în vremea lui Petru cel Mare şi a continuat sub Ecaterina a II-a. Numărul lipovenilor n-a fost totuşi, prea mare : abia 770 de familii la mijlocul secolului al XIX-lea, dar, spre deosebire de ramurile înrudite lor, s-au ataşat de pămînturile şi apele care i-au hrănit, au întemeiat sate sau au contribuit la dezvoltarea celor existente — Camena, Sarichioi, Slava Rusă, Jurilovca ş.a. — în care au rămas pînă astăzi.

În timpul ţarului Alexandru I, germanii din ţinuturile ruse au început să emigreze spre sudul Basarabiei. Aduşi de urmările războaielor şi diverse motive religioase din regiunile polono-prusiene, cît şi din statele sudice ale Germaniei, aceşti germani, cunoscuţi în genere sub numele de Schwaben, au ajuns să constituie o colonie de 24 000 de oameni. Cauze complexe — economice, politice şi religioase — i-au determinat însă, începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea, să emigreze din nou, unii spre S.U.A., Canada, iar alţii în Dobrogea.

Din 1840 pînă în 1891, timp de 50 de ani aşadar, şvabii au venit spre Dobrogea în trei perioade distincte. În prima dintre acestea (1840—1856) ei au constituit coloniile din Tulcea, Malcoci, Atmagea, Cataloi şi Ciucurova, în partea de nord a provinciei ; în a doua perioadă (1873—1883) s-au aşezat la Cogealac, Tariverde, Făclia, M. Kogălniceanu, Constanţa şi Lumina mai spre sud ; în sfîrşit, între 1890—1891 au format coloniile compacte de la Cobadin şi Sarighiol şi aşezări răzleţe la Mangalia, Osmancea, Bărăganu şi Viile Noi de lîngă Constanţa. Practicînd creşterea animalelor, fabricarea şi comercializarea untului, în general negoţul şi meşteşugurile, germanii au contribuit la ridicarea comunelor rurale prin deprinderile, disciplina şi spiritul lor practic.

În centrele din cazalele limitrofe Dunării şi Mării tabloul etnic era colorat de o lume diversă dar puţin numeroasă, legată de practicarea comerţului şi a unor meşteşuguri.

Diversitatea etnicului dobrogean, aflat într-o permanentă schimbare, nu numai că nu a estompat, dar a pus în evidenţă cu şi mai mare tărie vechimea şi perenitatea românilor pe aceste meleaguri.

Importanța strategică și destinația de fond de feude dată Dobrogei în timpul stăpînirii turcești au abătut în mod nefiresc sensul evoluției acestei provincii : aceea de a face ieșirea la mare a unui producător agricol de talia țărilor române. Exercitarea îndelungată a monopolului comercial în bazinul Mării Negre a dăunat economiei agrare și păstorești a regiunii și dacă și-a păstrat, în pofida condițiilor, resursele productive, aceasta se datorește faptului că Dobrogea n-a putut fi ruptă din sistemul economic al țărilor române. Nu este întîmplător că, de-a lungul stăpînirii turcești, economia și așezările omenești au decăzut spre extremitățile provinciei (Constanța a ajuns cu timpul la starea lamentabilă a micului sat Küstenge), în timp ce localitățile dinspre Dunăre, cu însuflețita lor viață economică și cu aspectul lor în general prosper și-au menținut vitalitatea, alimentate de seva trunchiului comun.

Contribuția românilor din Dobrogea, pe lîngă care au muncit celelalte naționalități, la crearea unor împrejurări istorice capabile să întărească legitimitatea reunirii acestei provincii cu statul național s-a dovedit a fi esențială nu numai sub aspectul numărului său, pentru că ei au reprezentat izvorul principal al acelei forțe economice capabile să regenereze, de fiecare dată, productivitatea unui ținut greu încercat de războaie și nesiguranță.

În secolul al XIX-lea, pe fondul unor surse naturale variate, ocupațiile tradiționale ale românilor s-au practicat aici în forme sistematice și cu vădită pricepere. În acest cadru, preocuparea pentru selecționarea raselor de animale, a soiurilor viticole de calitate, albinăritul, meșteșugurile casnice, extracția mineralelor și a metalelor presupuneau deprinderi care se dobîndesc în timp, prin strădania multor generații și, în orice caz, un centru de cultură materială statornică. Spre exemplu, Nifon Bălășescu găsea printre românii dobrogeni „negustori de tot feliul", alături de pescari, meșteșugari, plugari și viticultori, care obțineau soiuri comparabile cu cele din Principate, precum și păstori cu vechi tradiții. Obișnuiți să creeze bunuri într-o necontenită înfruntare cu greutățile, oamenii locului au smuls unor pămînturi aride roade ce păreau miraculoase. Francezul Camille Allard, aflîndu-se în 1855 la Constanța, sublinia optimismul românilor, nealterat

de nesiguranța locurilor. „Trebuie să fie în această rasă un resort remarcabil — scria el în legătură cu aceste trăsături — ca să fi putut rezista la această viață de teamă și mizerie, care-i este hărăzită de atîta vreme“ (Camille Allard, *La Dobroutcha*, în „L'Ilustration, journal universel“, 1-er mars, 1856, p. 138).

Este neîndoielnic faptul că, la mijlocul secolului al XIX-lea, românii dobrogeni furnizau Imperiului otoman venituri considerabile prin comercializarea produselor agricole din această provincie. Restabilirea libertății comerțului cît și refacerea resorturilor care legau Dobrogea de piața agricolă a țărilor române, au contribuit la dezvoltarea rapidă a porturilor maritime și fluviale din această parte a Turciei europene.

În această privință merită să fie examinat destinul deosebit, dar deloc întîmplător, al centrelor urbane ale provinciei. La mijlocul secolului al XIX-lea scriitorul francez Ami Boué așeza printre tîrgurile și orașele Dobrogei localitatea Cuzgun (Ion Corvin). Situația înfloritoare a acestei localități, mai ales la începutul secolului al XVIII-lea, cînd era un oraș bine pavat, iluminat, cu bazaruri bogate și geamii, apărat de fortificații, se datora așezării sale la confluența drumurilor dinspre Constantinopol, Bazargic și Silistra ; decăderea sa din veacul al XIX-lea vine în contrast cu ridicarea orașelor așezate pe căile ce descindeau din Principatele române.

Cu o deosebită sensibilitate au înregistrat orașele dobrogene atît vremelnicile stagnări cît și intensificarea relațiilor economice cu țările române. După tratatul de la Adrianopol, stăpînă pe Gurile Dunării, Rusia nu s-a mai îngrijit de întreținerea navigației în acest sector. Cum însă „debușeurile Moldovei și Munteniei, a căror importanță creștea zi de zi“ presau puternic cu marile lor cantități de cereale, ele și-au deschis drum cu o irezistibilă forță dinspre porturile dunărene Brăila și Galați, către Cernavoda și Constanța.

Un raport consular italian din 1864 relata că prin Constanța se exporta tot grîul care odinioară pleca din Galați și Brăila, cam 2 500 000 hl de cereale. Localitatea apare acum fortificată cu ziduri spre uscat și cu un port întărit, transformîndu-se treptat într-un oraș cu multe magazine și edificii cu cîteva etaje și cu o viață economică însuflețită. Portul nou din Tulcea, dotat cu un chei abia construit, putea adăposti vasele moderne ale vremii, atît de numeroase în sezonul

navigației, încît naturalistul francez Boucher de Perthes îl compara, prin 1853, cu o pădure de catarge. Sulina a cunoscut însă o evoluție sinuoasă, în funcție de natura legăturilor sale cu economia românească. După 1829 orașul a străbătut o perioadă de lentă decădere : în 1853 număra doar 1 000—1 200 de locuitori, în cea mai mare parte greci și maltezi care practicau pilotajul unor vase, meserie împletită cu o activitate tulbure ce aducea a piraterie. Orașul avea să renască odată cu avîntul comerțului și a creșterii interesului marilor puteri față de resursele economice din regiunea Dunării de Jos. În scurtă vreme, Comisia Europeană a Dunării și-a ridicat aici stabilimente impozante pentru serviciile sale administrative, cheiuri, ateliere de reparații, un far modern, magazine, un spital, stație de telegraf, iar deasupra agențiilor consulare au început să se distingă pavilioanele puterilor navale europene.

Prin aceste împrejurări Dobrogea s-a legat efectiv de economia românească, fapt deosebit de important, pe care cercurile de afaceri apusene l-au luat în calcul atunci cînd au angajat investiții în această regiune.

Două mari căi naturale puteau servi punerea în circuitul internațional a resurselor României, în interesul său propriu și al statelor europene interesate : Dunărea și Marea Neagră. Cum numai exploatarea lor în directă legătură putea fi eficientă, acest fapt se lega, în ultimă instanță, de pămîntul Dobrogei. În secolul al XIX-lea interesul marilor puteri industriale europene pentru resursele naturale ale țărilor române s-a lărgit în mod explicabil. Dezvoltarea producției agricole a Principatelor și noul regim al libertății comerțului stipulat în Tratatul de la Adrianopol din 1829 a reintegrat Dobrogea în circuitul comercial românesc în așa măsură, încît devenise necesară unirea ei cu acest sistem nu numai prin mijloace întîmplătoare, ci prin legături moderne și stabile. Inițial traficul de călători s-a făcut cu ajutorul serviciului de diligențe creat de valiul de Rusciuc, Midhat pașa, pe rutele Cernavoda-Constanța, Constanța-Tulcea și Silistra-Ostrov-Medgidia trecînd prin Cuzgun (Ion Corvin) — drumuri abia pietruite care nu mai corespundeau volumului mare de mărfuri ce se îndreptau spre orașele antrepozite și spre porturi.

Ion Ionescu de la Brad era încredințat că portul Constanța era „menit a fi locul de încărcat a productelor Principatelor“ pe cînd domnul Munteniei, Barbu Știrbei, se pro-

nunța limpede — într-un „ofis“ din 22 decembrie 1855 — cu privire la necesitatea ieșirii la mare : „Ni se pare de neapărată trebuință ca pentru drumul de fier să întreprindă guvernul îndată prin inginer special, deprins și cercat în acele lucrări, studiul pregătitor al liniei drumului de la Vîrciorova prin Craiova și București, la Dunăre la punctul ce se va găsi mai priincios de unde drumul de fier să se prelungească pînă la un punct al Mării Negre“ (Romulus Seișanu, *Dobrogea, Gurile Dunării și Insula Șerpilor*, București, 1928, p. 14).

La întrebarea pe care și-o pune Nicolae Bălcescu, într-o scrisoare adresată lui Ion Ghica în 1850, în legătură cu oportunitatea construirii unui „drum de fier“ de la Dunăre la Constanța avea să răspundă în 1857 Societatea engleză *Danube and Black Sea Railway Company Limited* care a obținut de la guvernul otoman concesionarea construirii căii ferate Cernavoda-Constanța cît și a lucrărilor de modernizare a portului de la mare, unde a ridicat cheiuri, magazii și instalații moderne de încărcare a cerealelor aduse pe drumul de fier din Principatele române. Cam în aceeași vreme o misiune tehnică franceză, în componența căreia era cuprins și „topograful valah“ Aninoșanu, a primit încredințarea Ministrului lucrărilor publice al Turciei pentru construirea unei șosele ce lega Rasova de Constanța, lucrare în care „populația valahă a fost folosită în exclusivitate“. În sfîrșit în 1857 Comisia Europeană a Dunării, cu sediul la Sulina, în cadrul lucrărilor de creare a unui serviciu telegrafic și telefonic a legat Galațiul cu Tulcea printr-o linie telegrafică, paralel cu traficul intens de călători și mărfuri asigurat de vasele companiei „Lloyd“. Rețeaua telegrafică ce lega Principatele unite cu Dobrogea a fost extinsă apoi spre Constanța, Bazargic, Silistra, Medgidia și Hîrșova.

Însăși Comisia Europeană a Dunării (C.E.D.) și instalarea administrației sale la Sulina este o creație a marilor interese economice și politice pe care statele europene mari și le disputau la gurile celei mai importante artere de circulație fluvială de pe continent. Deși constituirea acestui organism și exercitarea prerogativelor sale, începînd cu Tratatul de la Paris din 1856 și pînă în 1883 a fost expresia dominației celor șapte mari puteri în care prevalau interesele Austriei, Comisia Europeană a Dunării a contribuit, prin lucrările importante de amenajare a navigației între Isaccea și Gurile Dunării, la progresul economic al acestei regiuni și la întărirea

legăturilor dintre țările române și Dobrogea. În același timp, deși lipsită de independență politică, România, ca stat dunărean și membră a Comisiei permanente a statelor riverane, și-a consolidat pozițiile în zona geografică a așezării sale, exercitînd o influență hotărîtoare asupra evoluției străvechii provincii românești din dreapta Dunării.

DEZVOLTAREA CONȘTIINȚEI NAȚIONALE. PARTICIPAREA TUTUROR ROMÂNILOR LA LUPTA COMUNĂ PENTRU UNITATE ȘI INDEPENDENȚĂ

La mijlocul secolului al XIX-lea, după noua organizare a provinciilor otomane, Dobrogea împreună cu Delta Dunării, redată Turciei prin pacea de la Paris, țineau formal de autoritatea guvernatorului general (*valiu*) de la Rusciuc. În mod efectiv însă, din cauza poziției sale care o individualiza din punct de vedere istoric și al evoluției generale în secolul din urmă, ea era considerată ca o provincie aparte, avînd în frunte un viceguvernator (*mutesellim*), a cărui reședință era orașul Tulcea și care, în ierarhia administrației otomane, era de grad superior pașalelor de Varna și Vidin.

Creșterea importanței numerice, economice, culturale și religioase a populației nemusulmane, cît și presiunile marilor puteri apusene exercitate asupra guvernului otoman s-au reflectat în decretul (*Hattihumayum*) din 1856, reînnoit prin firmanul imperial din 1875, care angaja egalitatea în fața legilor dintre mahomedani și creștini. Decretele promulgate de administrația centrală otomană în această perioadă s-au dovedit corecte în litera lor, dar rareori ele au fost respectate în mod corespunzător în provinciile mărginașe. Aplicarea dreptății, mai ales în cazul raialelor, era paralizată de caracterul de clasă al justiției cît și de conservatorismul funcționarilor otomani care acceptau cu greu ideile înnoitoare ale epocii.

Pînă la unirea cu România acest drept a suferit și în Dobrogea numeroase alterări și încălcări, fără ca prin aceasta să scadă importanța prezenței unor demnitari români în organele administrative și judecătorești oficiale ale provinciei, sau a formelor de auto-administrare păstrate din vechime. Sub raport juridic, după reformele sultanului Mahmud al II-lea,

exista la Silistra un tribunal prezidat de un *mola* *, iar la Babadag, Hîrşova, Mangalia şi Isaccea cîte o judecătorie. Această împărţire s-a modificat în 1875 : prima instanţă judecătorească (*Medjilissi*), prezidată de un muftiu, s-a mutat la Tulcea iar în reşedinţa fiecărei cazale s-a creat o judecătorie condusă de un cadiu, asistat de judecători aleşi în număr egal dintre notabilii musulmani cît şi dintre creştini. În comune, consiliile locale aveau căderea de a judeca cu limitele impuse, în general, de sistemul otoman bazat pe codul napoleonian, adaptat însă „după împrejurări şi *după obiceiurile ţării* (subl. ns.)". Această precizare cuprinde dezlegarea unor realităţi insuficient studiate pe planul instituţiilor şi moravurilor dobrogene în timpul stăpînirii turceşti, pentru că „obiceiurile ţării" sînt, de fapt, sistemul de legi, norme şi tradiţii cuprinse într-un cod justiţial nescris al unor comunităţi străvechi şi care şi-au exercitat necontenit formele de autoadministrare proprii întregului popor, peste sistemul administrativ al factorului cuceritor sau în forme de compromis cu aceasta din urmă.

Particularităţile societăţii feudale din ţările române, şi în special persistenţa obştei ţărăneşti, se pot identifica sub numeroase aspecte în ţinutul dintre Dunăre şi mare. La 1735 într-un sat dobrogean un „Decul pîrcălabul" îndeplinea o demnitate corespunzătoare aceleia de conducător al obştei, ca şi în stînga Dunării, iar un document din 1835 adresat autorităţilor din Ţara Românească era semnat de „voievodul satului Dăieni" pentru ca însemnările viceconsulului Nicolae Ţîrcă despre aşezările româneşti să surprindă existenţa unei alte instituţii străvechi : sfatul bătrînilor. El exercita, se pare, prerogative largi de vreme ce autorităţile turceşti nu erau căutate decît în cazuri de crimă sau de fărădelegi mari, dealtfel, semnalate cu totul foarte rar în sînul comunităţilor româneşti. Stăruind asupra acestui aspect, Nifon Bălăşescu înfăţişa pe românii din Dobrogea ca oameni deschişi, oneşti şi drepţi, apreciere care, în paranteză fie spus, era făcută pentru strămoşii lor cu mai bine de două milenii în urmă, şi care reprezenta expresia conservării unor virtuţi populare proprii moralei cultivate în obştea ţărănească. Ei apar cu aceste însuşiri nu numai în imaginea pe care şi-au creat-o ro-

* Mola, judecător în marile cetăţi turceşti, superior cadiului.

mânii despre ei înșiși ; în viziunea lui Ismail Bey, *mutesellim* * de Tulcea, românii sînt înfățișați, de asemenea, ca „oameni pașnici, muncitori și cinstiți“ (D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 74).

În deceniile care au precedat reunirea Dobrogei cu statul național, pe măsura revenirii vechilor români la vetrele distruse în vremurile cumplite ale războiului ruso-turc din 1828—1829 și prin statornicirea unui mare număr de păstori din Transilvania, vechilor forme de organizare li s-au adăugat altele noi. Înainte de 1850 se creasе la Hîrșova o *starostie a mocanilor* cu scopul de a apăra, pe lîngă autoritățile turcești, însemnatele interese ale economilor de turme.

Fruntașii populației românești s-au folosit, de asemenea, de dezvoltarea relațiilor consulare ale statelor europene cu Imperiul otoman, în cadrul cărora, pe măsura creșterii importanței economice a Dobrogei, la Tulcea au luat ființă consulate ale Austriei, Franței, Angliei, S.U.A., Italiei, Greciei, Olandei și României. Încheierea convenției din 1855 între Austria și Turcia privind drepturile transilvănenilor la pășunatul din Dobrogea consacra, de asemenea, pe plan juridic, vechea practică a păstoritului transhumant. Din această perioadă s-au așezat aici numeroși proprietari de turme, mulți dintre ei oameni instruiți, purtători ai ideii naționale, cu o largă viziune a evenimentelor din care desprindeau concluzii cu privire la sensul acțiunilor lor.

Unul dintre ei, Nicolae Țîrcă, format la școala brașoveană, constatînd cît de însemnate erau interesele românilor în această provincie, a atras atenția consulilor austrieci din Tulcea și Rusciuc asupra necesității organizării unui viceconsulat la Hîrșova. Luînd act de această propunere, autoritățile de la Viena l-au însărcinat, în mod provizoriu, cu girarea afacerilor viceconsulatului admis a se creea în această localitate cu o numeroasă populație românească, din care mulți erau, formal, supușii Austriei.

În contextul vieții administrative, concluzii semnificative se pot formula și în legătură cu folosirea limbii române pe teritoriul Dobrogei. Numeroase izvoare și relatări ale contemporanilor sînt ferme în afirmația că chiar majoritatea musulmană își însușise, din imperative practice, limba colecti-

* Mutesellim, viceguvernator, reprezentantul unui pașă în numele căruia guverna orașul sau districtul.

vităţii celei mai dinamice, limba română devenind unul din instrumentele principale de comunicare curentă a provinciei. G. Lejean făcuse deja această constatare cînd scrie în 1861: „...prin urmare în relaţiile cele mai frecvente, comerciale şi de altă natură, aceştia [turcii] vorbesc în nord-est limba bulgară, în sud-est limba greacă şi în Dobrogea limba română" (G. Lejean, *Ethnographie de la Turquie d'Europe*, p. 35). Folosirea limbii române se face şi în biserica de rit ortodox a altor naţionalităţi, fapt explicat prin aceea că, timp de secole, prin grija domnilor români de peste Dunăre, lăcaşurile religioase ortodoxe din Dobrogea au fost înzestrate cu literatură bisericească şi tipărituri în limba ţării. Mai mult decît atît, documentele originale din secolul al XIX-lea dovedesc întrebuinţarea limbii române chiar în cancelaria otomană a Dobrogei. Vorbind despre cazaua Hîrşova, colonelul Ştefan Fălcoianu constata în raportul său din 1878 că, dat fiind numărul covîrşitor al populaţiei româneşti din acest district „corespondenţa oficială se face în limba română" (*Raportul şefului Statului Major al Armatei Active din 19 octombrie 1878 către dl. Ministru al Afacerilor Străine privitoare la studiile de recunoaştere generală făcute în Dobrogea*, f. 33).

Ca element de cultură, limba română a prosperat pe măsura afirmării şcolii şi bisericii naţionale, instituţii faţă de care populaţia românească din Dobrogea a manifestat un ataşament deosebit.

Înfruntînd obstacole greu de imaginat, marea sete de învăţătură şi-a făcut loc nu numai în centrele orăşeneşti ale Dobrogei, avantajate sub raport cultural, unde majoritatea comunităţilor musulmane şi creştine şi-au creat şcoli în limba naţională, dar chiar în mediul rural, unde trăia marea majoritate a populaţiei de agricultori români.

Pînă la mijlocul secolului al XIX-lea instrucţia publică oficială se rezuma la cea religioasă, încredinţată în mod tradiţional *ulema*-lelor *. Prin ordonanţa imperială din 1846 s-au pus însă şi în Turcia bazele unui învăţămînt modernizat, care cuprindea treapta primară, secundară şi superioară.

Deşi n-a existat un regim al instrucţiei în care autorităţilor generale să le revină sarcina de a se îngriji oficial de partea serviciilor publice ale populaţiei nemusulmane, învăţă-

* Ulema, cărturar, membru al clerului musulman.

mîntul românesc a cunoscut în prima jumătate a secolului al XIX-lea o însemnată dezvoltare, de la Tulcea pînă la Silistra şi Turtucaia, cele trei centre ale vieţii culturale româneşti aşezate de-a lungul regiunii dunărene a Dobrogei locuite de români. Cu timpul însă, semnele epocii moderne, cît şi noul regim acordat creştinilor, s-au oglindit nu numai în toleranţa faţă de iniţiativele private în materie de şcoală şi religie, ci şi în începutul unei acţiuni sistematizate de organizare a învăţămîntului în Dobrogea. În deceniul al VIII-lea autorităţile otomane, prin guvernatorul sangiacului Tulcea, albanezul musulman Ismail Kemal Bey, bine cunoscut pentru spiritul său de toleranţă, nu numai că au permis pretutindeni liberul învăţămînt în limba română, dar au însărcinat pe cărturarul Nifon Bălăşescu să organizeze şcolile româneşti şi să creeze altele acolo unde nu existau.

În secolul al XIX-lea a continuat să funcţioneze vechea şcoală românească din Turtucaia, unde documentele au păstrat numele unei întregi pleiade de învăţători, începînd cu dascălul Rusu Şaru, în 1774. Încă de la începutul acestui veac dăinuia şi şcoala din Greci, comună locuită de mocanii din Transilvania aşezaţi aici în număr însemnat în această perioadă. În satul Topalu, prin 1840, slujea ca învăţător călugărul Popa Anton. Un preţios document aduce mărturie că, în 1859, la şcoala din Rasova funcţiona institutorul Dimitrie Chirescu, reprezentant al unei familii dobrogene de intelectuali patrioţi, pe care-l regăsim, mai apoi, în 1870, la Cernavoda, ca slujitor statornic al şcolii româneşti. Prin 1860 în satul Pisica din cazaua Măcin s-a stabilit învăţătorul Ion Buzdugan, venit din părţile Salonicului. Aflînd că în România s-a introdus alfabetul latin, el a mers la Galaţi spre a şi-l însuşi şi a-l preda apoi elevilor săi. Tot de la Galaţi el a procurat şcolii abecedare şi alte cărţi didactice tipărite în ţară. În aceeaşi vreme au funcţionat şcolile româneşti din Zebil — la care veneau şi copii bulgari — cît şi cea din Cerna unde învăţătorii predau „bucoavna, ceaslovul, psaltirea şi puţină socoteală (aritmetică)“, aşa cum glăsuiesc documentele vremii. La Seimenii Mari sînt amintiţi dascălii Baciu şi Popa Anciu — transilvăneni — şi apoi învăţătorii dobrogeni Gheorghe şi Elefterie. Şcoli primare au fost semnalate, înainte de reformarea învăţămîntului dobrogean, în satele Urluia, Cochirleni, Dăieni ş.a.

În orașul Tulcea, școala românească reorganizată a început să funcționeze la 15 august 1870 iar din 1876 guvernul României i-a acordat o subvenție regulată. În Silistra, încă înainte de 1850, funcționa o școală românească din care ieșiseră serii întregi de absolvenți. Din însemnările bătrînului dascăl Petre Mihail, atrage atenția următoarea notă: „Anul 1847, Martie întîiu: m-am tocmit la Școală ca să învăț pe copii carte românească" (I. N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești din Dobrogea înainte de 1877*, Constanța, 1920, p. 11). Institutorul Costache Petrescu, care după moartea părintelui său preia conducerea școlii, creează în 1866 o Eforie, un comitet școlar și tipărește în 1874, cu ajutorul mitropolitului Grigore de la Silistra, un abecedar turco-român. Această școală, ca și cea din Tulcea, a cunoscut o perioadă de prosperitate ca urmare a dotării ei, începînd cu 1867 „cu cărți didactice de către înaltul guvern al României", ceea ce a permis deschiderea altor două școli, la Ostrov și Vaidomirul. Dealtfel, autoritățile românești au încurajat pe tinerii absolvenți ai școlilor dobrogene, conduse de sentimente lesne de înțeles, pentru continuarea studiilor gimnaziale în țară. În 1870 Eforia Școlii românești din Silistra se adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice al guvernului român pentru primirea a trei elevi dobrogeni la o școală secundară din România pentru că, explica petiția, „cu acest mijloc să avem, cu timpul, în aceste părți, români studiați" (*Documente privind istoria Dobrogei 1830—1877*, p. 278). Rezoluția, semnată de Aaron Florian, profesor la Colegiul Sf. Sava, cunoscut militant pentru unitatea românilor, admitea cererea, ceea ce a încurajat și alte demersuri individuale care explicau solicitările de instruire în țară prin dorința de a deveni reprezentanți ai „luminei naționale române" în așezările Dobrogei. Ca urmare, în acești ani, tineri dobrogeni au fost semnalați în clasele superioare ale Liceului „Matei Basarab" din București, precum și în alte instituții școlare din România, căci setea de învățătură rezulta și „dintr-un sentiment de mîndrie națională", în care o mărturie contemporană vedea izvorul de tărie cu care românii înfruntau, și în Transilvania, asuprirea străină.

Din 1870 viața culturală națională a cunoscut modalități superioare de exprimare. În acest an, la inițiativa direcției școlii normale din Silistra, a luat ființă „Societatea română pentru cultură și limbă", organizată cu regulament, statute,

registre şi sigiliu propriu, alături de care acţionau „Eforia şcolii" şi „Comunitatea bisericii româneşti". Potrivit statutului, scopul „Societăţii" era de a „propaga prin toate mijloacele putincioase, între Românii din aceste părţi, învăţătura limbii materne" şi de „a conlucra la *dezvoltarea educaţiei naţionale* (subl. ns.) şi a apăra privilegiile ei". În anii următori „Societatea", contemporană cu „Astra", a întreţinut corespondenţă cu istoricul unionist V. A. Urechia, cu alţi numeroşi intelectuali din Vechea Românie, precum şi cu fruntaşi ai mişcării naţionale din Transilvania, cărora le-a cerut să facă adeziuni printre „confraţii transilvăneni".

În perioada de mijloc a secolului şi alte naţionalităţi au beneficiat de posibilitatea de a se manifesta sub raport cultural pe planul învăţămîntului în limba maternă. Din 1850 comunitatea catolică din Tulcea dispunea de o şcoală proprie, sub conducerea cunoscutului profesor român Gheorghe Caragea. Curînd după această dată şi comunitatea protestantă a fundat o şcoală în limba germană. Gimnaziul bulgar din Tulcea şi-a început cursurile în anul 1859 ; o şcoală asemănătoare s-a creat apoi şi la Babadag, în afară de alte şcoli primare deschise în satele locuite de populaţia bulgară.

În general, făcînd abstracţie de scăderile proprii epocii respective, învăţămîntul dobrogean a contribuit la ridicarea vieţii spirituale, la cultivarea spiritului umanist, la înţelegerea şi convieţuirea oamenilor cît şi la trezirea conştiinţei de sine a naţionalităţilor dominate din graniţele acestei provincii.

O importanţă notabilă în dezvoltarea culturii naţionale şi, prin aceasta, a sentimentului naţional au avut aşezările ortodoxe ale românilor care reprezentau, prin ele însele, o dovadă de permanenţă etnică, atît în oraşele cît şi în satele Dobrogei.

Arsă în mai multe rînduri, „biserica domnească" din Babadag a fost zidită în 1828 şi rezidită în 1856, prin strădania mocanilor din satul Mahmudia. Un lăcaş religios remarcabil a fost la această vreme mănăstirea Cocoşu. În anul 1835 ieromonahul Visarion a cumpărat terenul şi a pus fundamentul vechii bisericuţe. Peste cîţiva ani, aşa cum relevă inscripţia datată în 1852, Nicolae Hagi Ghiţă din Poiana Sibiului, trecînd la viaţa monahală, a ridicat cu averea sa întreagă biserica nouă a mănăstirii. În anii care au urmat alţi zeci de locuitori din împrejurimi au făcut danii însemnate pentru a asigura bisericii nu numai o existenţă decentă, dar chiar o

oarecare strălucire, satisfăcînd, astfel, sentimentele lor de mîndrie, pentru care nu precupeţeau sacrificii. În tabloul etnic şi cultural cosmopolit al oraşului Tulcea, Catedrala ortodoxă română, fondată în 1862, făcea, de asemenea, o impresie particulară prin dimensiunile şi rolul său în viaţa comunităţii. În sate bisericile erau uneori atît de vechi, încît a trebuit să fie reclădite, aşa cum s-a întîmplat în satele Pisica (Grindu) şi Niculiţel, unde vechea biserică fusese ea însăşi construită pe ruinele unei basilici romane.

Deşi prima parte a secolului al XIX-lea a abătut asupra Dobrogei un cortegiu teribil de calamităţi şi războaie, în scurtele intervale de răgaz locuitorii îşi refăceau sărmanele lor aşezări, strîngîndu-se în jurul simbolurilor de viaţă culturală proprie : şcoala, biserica, tradiţiile. În ciuda distrugerilor suferite, niciodată românii n-au clădit atît de multe lăcaşuri religioase ca în această perioadă de tumult.

În 1867, cu prilejul trecerii domnitorului Carol al României spre Constantinopol, populaţia română din Tulcea a organizat o manifestare publică, iar bisericii i s-au donat 100 de galbeni spre uşurarea activităţii sale de început.

În momentul revenirii Dobrogei la statul naţional, în judeţele Constanţa şi Tulcea au fost înregistrate 18 şi respectiv 24 de biserici româneşti, rod al sacrificiilor făcute în vremuri de suferinţe şi frămîntări ; arse şi reclădite toate aceste lăcaşuri au făcut să dăinuie cultul creştin al autohtonilor.

Şi celelalte naţionalităţi s-au manifestat pe plan religios într-un dialog spiritual concurent, care implica atît elemente de contradicţie, proprii societăţii otomane întemeiată pe dominaţia altor popoare, cît şi aspecte de coexistenţă şi înţelegere, ce au caracterizat relaţiile dintre numeroasele comunităţi naţionale din Dobrogea. Nu puţine localităţi, cu compoziţie multinaţională (Constanţa, Tulcea, Mangalia, Sulina, Măcin, Babadag, Isaccea ş.a.) prezentau o înfăţişare originală şi pitorească, în care se distingeau biserici ortodoxe şi geamii, sinagogi şi capele protestante sau catolice.

Un moment de încordare s-a creat după ce, în 1860, biserica bulgară s-a despărţit de Patriarhia din Constantinopol şi şi-a creat propriul său Exarhat. Conflictul a cuprins şi Dobrogea, unde mitropolitul grec Dionisie din Tulcea şi mitropolitul bulgar al Rusciucului îşi disputau întîietatea asupra bisericii celei mai numeroase comunităţi ortodoxe. Deşi autorităţile otomane locale au sprijinit întîietatea Exarhatului

bulgar, doar cîteva sate cu populaţie creştină eterogenă au ieşit de sub autoritatea Patriarhului din Constantinopol, majoritatea covîrşitoare rămînînd însă credincioasă vechii ierarhii, în primul rînd din motive naţionale, asemenea întregii biserici ortodoxe române.

*

Pe fondul simţămîntului de neam, a conştiinţei vechimii şi permanenţei lor, toate marile evenimente din istoria ţărilor române din veacul al XIX-lea au avut în rîndul românilor din Dobrogea un ecou care s-a amplificat pe măsură ce întreaga naţiune a simţit apropiindu-se clipa independenţei.
Bunăoară, în 1821, cînd în Principate se afla în plină desfăşurare revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu, autorităţile turceşti au luat măsuri pentru a preveni contactul populaţiei din Dobrogea cu pandurii. Mocanii, îndeosebi, sînt sfătuiţi ca „în timpul acestor evenimente de zarvă să rămînă mai bine cu toţii pe malul drept al Dunării decît să se supună, cu avutul lor, unei primejdii din partea rebelilor neînfrînaţi“ (D. Şandru, *Mocanii în Dobrogea*, p. 35). Profitînd de situaţia creată, unele căpetenii militaro-feudale otomane au întreprins, în această vreme, incursiuni de pradă peste Dunăre. A fost necesar un firman împărătesc, citit în faţa notabililor convocaţi la tribunalul şeriatului din Măcin, pentru a interzice trecerea în Muntenia şi Moldova, „profitînd de tulburările din ultimul timp din Principate“ a unor cete de militari turci care „pricinuiau pagube sărmanelor raiale“. În 1822 aianul * cazalei Hîrşova, Mehmed, ruga pe domnul muntean, Grigore al IV-lea Ghica, să ordone restituirea unor raiale din ţinutul său care, înţelegîndu-se cu cei de dincolo de Dunăre, fugiseră în Ţara Românească. Rezultă, aşadar, că fie atraşi de curentul prefacerilor, fie că au participat la evenimente, un număr de dobrogeni au încălcat consemnul, de vreme ce un document din anii următori vorbeşte despre feciorii unui locuitor din satul Dăieni care „din vremea răzmeriţii au rămas în Ţara Românească“. Oricum, forme de solidaritate şi întrajutorare în faţa opresiunilor din ambele părţi ale Dunării s-au manifestat activ în tot răstimpul dintre 1821 şi anul revoluţionar 1848. Într-un raport al ocîrmuirii

* Aian, notabil; primarul tîrgurilor şi cetăţilor turceşti.

județului Brăila către Visterie era consemnat faptul că „două sute de oameni rumâni întrarmați“ din comunele dobrogene Dăieni și Gîrliciu, din serhatul Hîrșovei, au ajutat, trecînd peste împotrivirea dorobanților, pe locuitorii din ostroavele Brăilei să se refugieze în Dobrogea „pentru a scăpa de capitație“ (*Documente privind istoria Dobrogei 1830—1877*, p. 61 și 64).

Revoluția română de la 1848 a implicat Dobrogea, sub numeroase aspecte, în desfășurarea evenimentelor. Se știe astăzi că la acțiunile revoluționare din Transilvania au participat, alături de Avram Iancu, transilvăneni așezați în Dobrogea, din familiile Popeia, Găetan, Verzea, Secășeanu și alții. După intervenția militară a Turciei împotriva revoluției, transferarea unor efective turcești din Anatolia și încartiruirea lor la Hîrșova, Măcin, Rasova și Silistra, cît și înarmarea populației musulmane — această din urmă măsură rezultînd mai cu seamă din starea de spirit locală decît din situația din Principate, au creat o profundă îngrijorare.

Pe de altă parte Dobrogea a intrat în planurile activității revoluționarilor exilați, care se desfășurau cu febrilitate în emigrație sub semnul luptei pentru formarea statului național, atît din pricina poziției sale cît și a condițiilor favorabile găsite aici. Dintr-un raport al Inspectoratului cordonului de carantină al Dunării, adresat Ștabului Oștirii în 1852 rezulta că, în mod repetat, au trecut în Muntenia, de la Măcin spre Brăila „persoane eczilate din acest principat“. Și alte informații relevă că fruntașii revoluționari români organizau în anumite orașe din dreapta Dunării, printre care Silistra și Hîrșova, adunări revoluționare și consfătuiri. Printre aceștia, se număra și inginerul hotarnic Gr. Ioranu care se pare că nu întîmplător a însoțit pe Ion Ionescu de la Brad în „excursiunea“ sa, din 1850, prin Dobrogea.

Cu acest din urmă prilej revoluționarii români au constatat printre dobrogeni o cunoaștere surprinzător de adîncă a evenimentelor petrecute în cursul revoluției române și mai cu seamă un interes profund pentru evoluția, în viitor, a vieții naționale. La Niculițel, Ion Ionescu de la Brad a identificat un exemplar al foii volante tipărită după Proclamația de la Islaz, iar în satul Seimeni, locuit de păstori din Săcele, el a putut primi informațiile cele mai noi despre evenimentele din Transilvania, unde conflictul dintre naționalități și habsburgi continua să se adîncească. Pentru gradul de dezvoltare

a conştiinţei naţionale era semnificativ sentimentul de respect care însoţea aici numele lui Avram Iancu, cît şi mîhnirea cu care a fost primită ştirea că Gh. Bariţ nu mai putea scoate „Gazeta de Transilvania“, purtătoare de cuvînt a idealurilor naţionale.

Ştirile transmise din Dobrogea i-au trezit un viu interes lui Nicolae Bălcescu, făcîndu-l, alături de alţi revoluţionari, să-şi lege speranţele de posibilitatea creării în această regiune a unei baze de propagandă şi acţiune revoluţionară în apropierea Principatelor, în condiţiile cînd emigraţia silită s-ar fi prelungit. Acest plan nu era lipsit de realism, întrucît Dobrogea oferea mediul etnic românesc, activizat prin difuzarea ideilor de circulaţie naţională, vecinătatea faţă de ambele principate, posibilităţi materiale furnizate de o parte din populaţie, care era suficient de înstărită (mocanii s-au oferit chiar să depună fonduri „în folosul cauzei“). De asemenea, aici s-ar fi bucurat de libertate relativă de acţiune în raport cu regimul instaurat mai cu seamă în Ţara Românească, după pacea de la Balta Liman.

Este bine cunoscută comunitatea concepţiilor şi poziţiei lui Nicolae Bălcescu şi Ion Ionescu de la Brad faţă de rezolvarea problemei ţărăneşti în 1848. Victoria forţelor potrivnice înfăptuirii reformei agrare pe o cale burghezo-democratică nu i-a descurajat, iar constatările făcute în Dobrogea ofereau speranţa realizării unui experiment social în spiritul convingerilor lor. Scontînd pe slăbiciunile regimului proprietăţii agrare din Dobrogea, cu întinse suprafeţe libere şi necultivate, cît şi pe posibilităţile lui Ion Ghica de a folosi raporturile sale cu autorităţile turceşti pentru a le obţine în beneficiul populaţiei româneşti, agronomul român concepea crearea unor comunităţi economice puternice, a unui învăţămînt agricol românesc, plan în care s-ar încadra şi intenţia lui Nicolae Bălcescu de a se stabili aici.

Intenţiile exilaţilor nu se opreau însă la aspectul organizării economice a populaţiei româneşti. Referindu-se la propunerile ce priveau crearea unei şcoli de agricultură, Ion Ghica se grăbea să-i comunice lui Nicolae Bălcescu acest gînd capabil „să ne slujească foarte mult în privinţa naţionalităţii române“. Cu alt prilej, Ion Ionescu de la Brad scria, de asemenea, prietenului său : „Un cuib de români în care să crească ideile Proclamaţiei este un lucru prin care am scoate chiar din avortarea revoluţiei elementele cele mai

curate pentru o viitoare mişcare" (V. Slăvescu, *Corespondenţa dintre Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica, 1846—1874*, p. 51). Iată, aşadar, cheia înţelegerii prospectării atît de asidue a Dobrogei, la doi ani după 1848 : nădejdea de a reînnoda firul rupt al revoluţiei cu mişcarea revoluţionară viitoare, la care lucrau, în acel timp, cele mai consecvente personalităţi burghezo-democratice din Europa.

Proiectele revoluţionarilor români de a folosi Dobrogea ca bază de acţiune în Principate nu s-au putut realiza însă pe de-a-ntregul. În anii următori evenimentele lăsau să se întrevadă faptul că o nouă revoluţie n-ar mai putea avea loc prea curînd, iar crearea unor state naţionale se va împlini prin alte mijloace.

După tratatul de la Paris din 1856, s-a lărgit contactul Dobrogei cu Principatele pe toată întinderea sa dunăreană atît sub aspectul relaţiilor general umane cît şi sub aspect cultural, politic şi naţional.

În contextul prodigioasei activităţi de propagandă pentru unire, desfăşurată cu mijloace publicistice, în 1855 revista moldoveană „România literară" formula următoarea întrebare plină de înţelesuri : „Nevoile românilor din Dobrogea, în privirea morală, fiind dar... tot aceleaşi cu ale tuturor celor trăitori în celelalte provincii române, oare nu trebuie să căutăm să le îndestulăm deopotrivă, ca prin îndestularea aceasta să asigurăm cît mai bine viitorul nostru naţional ?" („România literară", Iaşi, nr. 2 din 8 ianuarie 1855, p. 15). Cu privire la gradul de dezvoltare a conştiinţei naţionale relevant apare faptul că, încă înainte de 1859, alături de denumirea curentă a Principatelor, în Dobrogea începuse să se folosească termenul de „Rumânia" sau acela general de „ţara noastră". Un raport al delegatului României la Tulcea şi Sulina, C. Stoianovici, datînd din anul 1867, atrage în mod deosebit luarea aminte prin înfăţişarea unei stări de spirit fără egal de limpede exprimată. Redînd sentimentele de puternică satisfacţie a locuitorilor din Tulcea pentru ajutorul acordat bisericii române din această localitate, delegatul României îi descrie „ca nişte fraţi şi patrioţi hierbinţi ai patriei noastre şi *carii au speranţe a se uni cu noi pe viitor*" (*Documente privind istoria Dobrogei 1830—1877*, p. 269).

Această nădejde a fost alimentată atît de naşterea statului naţional, cît şi de adîncirea stării de nesiguranţă a pro-

vinciei, context în care raporturile dintre populaţia nemusulmană şi stăpînirea otomană a îmbrăcat un caracter complex şi contradictoriu. Pe măsura defectării resorturilor disciplinei feudalilor faţă de puterea centrală s-au redus şi posibilităţile acesteia de a proteja, din raţiuni economice şi fiscale, populaţia productivă din provinciile periferice. În aceste împrejurări elementele înstărite ale factorului dominant îşi găseau în afara legii, uneori cu metode sîngeroase, mijloace de exploatare şi intimidare a creştinilor, între care erau numeroşi români, angajaţi ca păstori sau argaţi. Acest fapt a întreţinut sentimentul de revoltă împotriva stăpînirii otomane, în general, cu care elementele feudale locale spoliatoare se identificau în conştiinţa populaţiei. Acest sentiment s-a transformat în manifestări de rezistenţă activă, colective sau individuale, pentru apărarea bunurilor şi vieţii oamenilor.

Încă în 1850 Ion Ionescu de la Brad a constatat că, în ciuda interdicţiilor impuse de autorităţile otomane, după dezarmarea românilor în vremea revoluţiei, locuitorii satelor româneşti din nordul Dobrogei ţineau ascunse arme în ideea unor împrejurări cînd acestea le-ar fi fost necesare. După trecerea armatelor ruseşti în Principate în 1853, autorităţile şi locuitorii musulmani înarmaţi au trecut la represalii împotriva creştinilor ; se înmulţesc, cu acest prilej, ştirile despre ciocnirile armate dintre proprietarii turci şi păstorii români care se refugiau apoi în Principate. Pe întreaga perioadă a războiului Crimeii, cît şi după aceea, dobrogenii au furnizat sistematic autorităţilor militare şi civile româneşti informaţii cu privire la mişcarea trupelor, starea fortificaţiilor, ca şi alte informaţii cu caracter militar.

Este demn de relevat că însuşi Alexandru Ioan Cuza, făuritorul Unirii, a cunoscut Dobrogea ca domnitor, cu prilejul călătoriilor din anii 1860 şi 1864 făcute la Constantinopol. Înfăţişat cu detalii în revista „Curier d'Orient“ din 18 iunie 1864 (C. Cioroiu, *Alexandru Ioan Cuza în Dobrogea*, în „Dobrogea nouă“, 4 mai 1977), voiajul din 1864 s-a efectuat de la Cernavoda, prin Medgidia, la Constanţa, de unde domnitorul s-a îmbarcat spre capitala Imperiului otoman. În toate aceste localităţi i s-au rezervat ceremonii oficiale, la care, alături de autorităţile civile şi militare trebuia să fi participat şi o numeroasă populaţie, deoarece, mai tîrziu, revista „Analele Dobrogei“ consemna amintirile, rămase vii,

ale unui locuitor român despre memorabila vizită. Cu acest prilej trebuie să fi reflectat domnitorul României asupra necesităţii înfiinţării unui port românesc la Marea Neagră, proiect despre care a şi vorbit, în acelaşi an, în faţa Corpurilor Legiuitoare.

Avînd în vedere toate aceste aspecte se poate conchide că deşi starea conflictuală n-a îmbrăcat formele unei mişcări insurecţionale, în condiţiile existenţei României, capabilă să realizeze într-o conjunctură favorabilă etapa întregirii naţionale spre Marea Neagră, în Dobrogea s-a manifestat — sub raport economic, cultural şi chiar revoluţionar — o mişcare românească incontestabilă, care a servit cauzei naţionale generale.

DOBROGEA ÎN CADRUL POLITIC INTERNAŢIONAL CREAT DE ANTAGONISMELE MARILOR PUTERI

Orizontul politic internaţional din răsăritul Europei a fost în permanenţă întunecat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Chiar şi puţinele momente de înseninare au fost folosite de cele două imperii inamice pentru pregătirea unor noi confruntări militare, din ce în ce mai distrugătoare, pe măsura perfecţionării tehnicilor de ducere a războiului. Din nefericire pentru locuitorii săi, Dobrogea a continuat să joace, în acest răstimp, rolul de cale de trecere şi arenă de lupte pentru armatele unora din marile puteri angajate în conflictul din sud-estul Europei.

Al şaselea război ruso-turc, cel din anii 1828—1829, a angajat din nou în această regiune zeci de mii de combatanţi. În iunie 1828 trupele ruse au trecut Dunărea ocupînd toată partea de nord a Dobrogei, pînă la Valul lui Traian. Coloana principală, cu care se afla şi cartierul general al ţarului Nicolae I, a înaintat apoi spre Valea Carasu unde, în apropiere de satul Caratai (Nisipari) şi-a stabilit baza de operaţiuni către sudul Dobrogei. Asediul cetăţii Silistra s-a făcut cu noile mijloace de asalt şi apărare, între care armele grele de foc au avut un rol hotărîtor. Valoarea victoriei obţinută de Rusia rezultă fie şi numai din enumerarea extraordinarei capturi realizate pe seama armatei otomane : 200 de tunuri moderne englezeşti, două paşale cu trei tuiuri, 18 000 prizonieri, 100 de steaguri şi întreaga flotilă dunăreană a Turciei aflată în

această zonă. Cîştigul a fost însă şi mai mare la masa tratativelor întrucît, prin tratatul de la Adrianopol (1829), Turcia a cedat Rusiei Gurile Dunării, de la vărsarea Prutului pînă la braţul Sf. Gheorghe.

Din timpul acestor evenimente au rămas cîteva mărturii de excepţională valoare informativă. Ele se datoresc francezului Hector de Béarn, care a însoţit armata rusă de-a lungul întregii sale campanii dobrogene. Bun desenator, el a ilustrat lucrarea tipărită în ţara sa (*Quelques souvenirs d'une Campagne en Turquie, 1828*) cu 62 de litografii ce redau imagini unice, valoroase pentru reconstituirea vizuală a istoriei Dobrogei : armate în marş şi tabere militare, imagini autentice ale unor oraşe — Constanţa, Babadag, Mangalia, Isaccea — clădiri, bazaruri şi moschei, fortificaţii, porturi şi corăbii, interioare de edificii etc. Fără părtinire, cu fidelitate aproape ştiinţifică şi talent, opera sa reproduce o succesiune de imagini de viaţă, pămînturi, creaţie şi, din păcate, distrugere, pentru că acest război, deşi scurt, a fost mai pustiitor decît cele precedente. În 1850, Ion Ionescu de la Brad trecea în harta sa nu mai puţin de 65 de sate rase de pe suprafaţa pămîntului ; mai bine de un deceniu de la terminarea războiului, Babadagul, centru musulman de prim ordin, număra numai 500 de case, Isaccea — avea 150, iar Constanţa abia 68.

Musulmani şi creştini, pe care mărturii numeroase îi prezintă convieţuind şi înfruntînd laolaltă vicisitudinile vremurilor, au devenit acum victime comune ale legilor brutale ale războiului, în aplicarea cărora supralicitau cele două armate. Abia dacă se pot găsi cuvinte pentru a descrie, de exemplu, scenele de cruzime şi nelegiuiri, demne de perioadele întunecate ale feudalismului, pe care le-au săvîrşit în retragere trupele de başibuzuci * din armata otomană.

Provincia era departe de a se fi refăcut cînd, în 1853, a izbucnit războiul Crimeii, urmare a agravării contradicţiilor anglo-franco-ruse în problema orientală care, ca şi altă dată, gravita în jurul împărţirii posesiunilor Imperiului otoman. După ce armatele ţariste au ocupat Principatele române, Turcia, sprijinită de Anglia, Franţa şi Austria, declară război Rusiei la 4 octombrie. Ca şi în războiul precedent, Dobrogea a fost una din principalele zone de operaţiuni ale teatrului de luptă dunărean, înainte de transferarea ostilităţilor în Cri-

* Başibuzuci, ostaşi ai trupelor neregulate de voluntari turci.

meea. Şi tot ca şi atunci ruşii — iniţial sub comanda prinţului Gorciakov şi apoi a generalului Paschievici — s-au îngrijit să ocupe de la bun început cetăţile Măcin, Isaccea, Tulcea şi Hîrşova, pentru că, stăpînind cursul Dunării dispuneau de o bază sigură de ofensivă.

În vara anului 1854 au avut loc însemnate mişcări ale trupelor franceze în Dobrogea, unde mareşalul Saint-Arnaud a trimis corpul expediţionar al generalului Epinasse cît şi noile trupe de „spahii de Orient" — başibuzuci instruiţi după şcoala militară occidentală — sub comanda generalului Iusuf, adus anume din Alger. Scopul acestei acţiuni a fost acela de a disloca trupele din zonele infectate de holeră din Balcani şi de a face o demonstraţie împotriva armatei ruse care-şi menţinea poziţiile în Dobrogea de nord şi de-a lungul mării pînă la Constanţa, manevră de natură să acopere debarcarea din Crimeea. Holera s-a dovedit un inamic mai primejdios pentru corpul expediţionar anglo-francez. În cîteva zile molima a secerat 2 500 de militari aliaţi şi 400 dintre marinarii care transportau bolnavii. Odată cu retragerea trupelor decimate de flagel, mai întîi la Constanţa, apoi la Varna, campania din Dobrogea a luat sfîrşit.

Tratatul de la Paris din 1856, cu care războiul s-a încheiat, a avut o importanţă deosebită şi pentru Dobrogea, prin extinderea şi întărirea legăturilor sale cu Principatele ; instituirea protecţiei colective a celor şapte mari puteri a fost urmată de deschiderea unor consulate ale puterilor creştine, a căror prezenţă venea în sprijinul populaţiei nemusulmane ; crearea Comisiei Europene a Dunării a contribuit la înviorarea economiei, la creşterea importanţei politice a acestei regiuni, unde au fost atrase capitalurile occidentale ; în sfîrşit, făcînd din problema Principatelor o chestiune de importanţă europeană, s-a creat cadrul internaţional al unirii lor într-un singur stat.

Crearea României deschidea tuturor provinciilor istorice româneşti aflate sub ocupaţie străină şansa previzibilă a eliberării şi unirii lor cu statul naţional, perspectivă care se încadra în imperativele vremii şi în direcţiile spre care se îndrepta lumea modernă.

Capitolul XIV

REVENIREA DOBROGEI LA ROMÂNIA

Maturizarea mişcării naţionale din Dobrogea după revoluţia de la mijlocul secolului confirma cu o mare forţă de adevăr concluzia formulată de Programul Partidului, în sensul că ea a dat un puternic impuls creşterii conştiinţei de sine a poporului român. Ca urmare, unirea Moldovei cu Ţara Românească în 1859 şi formarea statului naţional modern a ridicat pe o treaptă superioară lupta de eliberare naţională a românilor aflaţi sub stăpînire străină, iar ideea independenţei şi suveranităţii României a concentrat, în perioada următoare, aspiraţiile şi energia întregului popor aflat într-un moment decisiv al existenţei sale. Întreaga evoluţie a statului după această dată a pus în evidenţă caracterul incompatibil şi anacronismul suzeranităţii turceşti şi, treptat, al protectoratului puterilor europene. Cînd la mijlocul deceniului al VIII-lea, mişcarea naţională din Turcia europeană a reizbucnit cu o forţă sporită, pentru români sosise ceasul căruia poporul îi închinase sute de ani de luptă, speranţe şi suferinţe.

ACŢIUNILE MILITARE DE PE TERITORIUL DOBROGEI ÎN ANII 1877—1878

Ecoul răscoalelor naţionale din 1876, izbucnite în Bosnia, Herţegovina şi Bulgaria s-a resimţit în Dobrogea printr-o sporire a încordării generale cît şi printr-o înăsprire a atitudinii autorităţilor turceşti, pentru care regimul juridic al egalităţii dintre musulmani şi creştini — proclamaţi, cu toţii, „cetăţeni otomani“ în Constituţia din 1876 — n-a mai re-

prezentat un factor de reţinere în reluarea persecuţiilor şi guvernării represive.

Întrucît funcţionarii otomani deţineau informaţii nu numai în legătură cu intensa circulaţie de ştiri şi persoane în ambele părţi ale Dunării, dar şi cu sprijinirea de către România a luptei de eliberare a poporului bulgar, valiul de Rusciuc ordona în 1876 mutesarîfului din Tulcea să ia măsuri împotriva pătrunderii prin Dobrogea a ziarelor de limbă bulgară tipărite la Bucureşti în timp ce, la sfîrşitul anului, noi trupe otomane au debarcat la Constanţa sub conducerea lui Ali Riza paşa, comandantul şef al garnizoanelor din întreaga provincie. Stabilindu-se la Tulcea, Măcin, Isaccea, Babadag şi Hîrşova, pe frontiera cu România, ele au întreprins ample lucrări de fortificaţii şi amplasamente pentru artilerie.

Această orientare avea în vedere atît o eventuală atitudine ostilă a guvernului român cît şi, mai cu seamă, un atac al Rusiei într-o regiune binecunoscută de statele majore şi topografii militari ai armatei sale. Cu toate că ţarismului îi erau străine aspiraţiile de libertate ale popoarelor, scopul său era în acel moment înlăturarea dominaţiei turceşti din Balcani, ceea ce corespundea interesului general al naţiunilor neturce asuprite şi statelor dependente încă de Poartă.

La 4 aprilie 1877 s-a semnat la Bucureşti convenţia româno-rusă care, în schimbul obligaţiei de a respecta integritatea teritorială şi drepturile politice ale statului român, permitea armatei ruse de a trece pe teritoriul României spre Balcani.

Cele dintîi poziţii ocupate, după trecerea la 11 aprilie a frontierei, au fost acelea de la Brăila, Galaţi şi Reni, în imediata apropiere a Dobrogei. La 22 aprilie/4 mai 1877 primele proiectile turceşti au căzut asupra Brăilei, expediate de un vas de război ce staţiona în apropierea insulei Ghecet de pe canalul navigabil Măcin. Totodată un duel de artilerie se angaja între un monitor turcesc şi o baterie rusească aşezată vizavi de Isaccea, punct strategic important şi zonă prezumtivă de trecere, avîndu-se în vedere precedentele războaielor din 1829—1853. Aceste evenimente se petreceau concomitent cu riposta hotărîtă dată de bateriile româneşti de artilerie provocărilor otomane şi bombardării oraşelor şi porturilor de pe malul stîng al Dunării.

În strategia apărării provinciilor de la Gurile Dunării, Turcia, considerată a treia putere maritimă a lumii la vremea aceea, a acordat o mare importanță forțelor sale navale fluviale. Misiunea flotilei turcești ce manevra între Rusciuc și Tulcea era aceea de a zădărnici trecerea în Dobrogea a trupelor rusești de dragoni, ulani și cazaci, înzestrate cu formațiuni de artilerie.

Deși astăzi se știe că operațiunile militare întreprinse de armata rusă pe acest front au fost o manevră secundară, menită să abată atenția de la traversarea Dunării în cu totul alt sector, la vremea aceea comandamentul rus nu făcea nimic pentru a scădea importanța activității militare pe segmentul inferior al cursului Dunării.

Mai mult decît atît, în lunile aprilie-mai, atît Marele duce Nicolae, comandantul suprem al trupelor rusești, cît și țarul Alexandru al II-lea însuși, au inspectat pozițiile și fortificațiile proprii din această zonă.

Libertatea navigației pe Dunăre, garantată prin Tratatul de la Paris, a fost suspendată aproape concomitent printr-un ordin al Comandamentului suprem al armatei ruse cît și printr-o instrucțiune a marelui vizir ; în numele guvernului turc el declara Dunărea și țărmurile Mării Negre în stare de blocadă.

Trecerea Dunării în Dobrogea era condiționată de anihilarea flotei turcești, care dispunea în această zonă — la Silistra, Tulcea, Măcin, Hîrșova și Sulina — de cîteva nave de război moderne, deși greu de manevrat din pricina dimensiunilor lor și fără personal din cel mai calificat. Cît privește comandamentul rus, el nu se putea bizui decît pe 25 de vase mici înzestrate cu torpile portative conduse, este adevărat, de echipaje alese și instruite. De aceea lor li s-a alăturat flotila de război a României, compusă din fregatele „Ștefan cel Mare“ și „România“, canoniera „Fulgerul“, șalupele „Prutul“ și „Rîndunica“, cedate pe timpul operațiunilor părții aliate, care nu dispunea pe Dunăre și nici chiar pe mare de forțe navale comparabile cu cele ale Turciei.

La 11 mai monitorul turc „Lutfi Djelil“, cel mai mare din flotila militară a Dunării, echipat cu 5 tunuri și servit de 200 marinari și 13 ofițeri a luat poziție în fața Brăilei dar, lovit cu precizie în sala mașinilor și depozitul de muniții, a explodat și s-a scufundat instantaneu. În noaptea de 13 spre 14 mai 1877 forțele navale turcești au mai pierdut, pe

malul drept, monitorul cuirasat „Duba-Seifi" ; lovit din imediată apropiere de o torpilă lansată de şalupa „Rîndunica", nava s-a scufundat pe canalul Măcin. La această misiune a participat şi maiorul român Ioan Murgescu, ofiţer care făcuse strălucite studii militare la Şcoala navală din Brest şi care la începutul războiului a fost ataşat pe lîngă Comandamentul marinei militare ruse. Importanţa acestei acţiuni, care a dat o lovitură decisivă flotilei turceşti de pe Dunăre, a fost recunoscută oficial, prin citarea sa în ordin de zi pe întreaga armată, ţarul Alexandru al II-lea însuşi şi Marele duce Nicolae felicitînd personal pe ofiţerul român, căruia i-a fost înmînat înaltul ordin „Sfîntul Vladimir".

Impresionate de pierderea a două dintre cele mai puternice cuirasate, autorităţile militare otomane şi-au retras flotila la Sulina şi Silistra, fără a mai îndrăzni să înainteze spre Brăila şi Galaţi pe unde s-a şi produs, de fapt, sub comanda generalului Zimmermann trecerea demonstrativă în Dobrogea a Corpului XIV de armată Dunărea de Jos. Potrivit planurilor militare ea trebuia să preceadă şi să abată atenţia comandamentului otoman de la operaţiunea principală de forţare a Dunării la Zimnicea. La executarea debarcării, începută în noaptea de 22 spre 23 iunie, au participat şi navele româneşti „Fulgerul", „Ştefan cel Mare" şi „România" (General N. Herjeu, *Operaţiile fluviale şi maritime din războiul ruso-românoturc (1877—1878)*, vol. I, 1905, p. 81).

În acel moment efectivele trupelor turceşti din Dobrogea, inclusiv unităţile neregulate de cerchezi şi başibuzuci erau de 11 500 oameni, concentrate aproape în întregime în cetăţile dunărene, în timp ce armata destinată să efectueze debarcarea dispunea de 22 000 baionete, 4 000 săbii şi 130 de tunuri.

După o luptă neînsemnată în sine, dar importantă prin urmări, trupele ruseşti au cucerit înălţimile ce dominau Măcinul şi oraşul însuşi, silind unităţile otomane să se replieze spre Babadag, Hîrşova şi Tulcea, localităţi care au fost evacuate, ele însele, la scurtă vreme. Împotriva unor tentative ale navelor turceşti de a bombarda porturile, pe colnicul Hora din Tulcea au fost instalate tunuri de mare calibru, iar în dreptul satului Prislav au fost scufundate cîteva corăbii cu piatră scoasă din zidurile grădinii publice a oraşului şi cărată pînă la Dunăre, cu braţele, de către locuitori. Spre sfîrşitul lunii iunie toate forţele militare turceşti şi, odată cu ele, o bună parte din populaţia musulmană se retrăseseră în

panică la sud de linia Cernavoda-Constanța, fără a mai încerca măcar să se organizeze pe aliniamentul mlăștinos al văii Carasu.

Întrucît operațiunea dobrogeană fusese concepută ca o campanie de diversiune, Zimmermann nu s-a grăbit să înainteze și, în așteptarea trecerii armatei principale în Balcani, și-a stabilit cartierul general pe valea Carasu în timp ce flotila rusă a coborît pînă la Cernavoda și Rasova.

La 15 iulie a fost ocupată Constanța, după ce turcii își evacuaseră pe mare, spre Varna, forțele cu totul insuficiente pentru a face față unui atac. De asemenea, pentru a pune la adăpost trupele din Dobrogea de eventualele atacuri ale vaselor de război din Marea Neagră, a fost suficientă scufundarea în amonte de Sulina a patru ambarcațiuni, umplute cu rocă, pentru ca Gurile Dunării să fie, astfel, închise.

Libertatea de acțiune a Rusiei s-a dovedit considerabil limitată de statutul internațional special instituit în această zonă. Încă de la început, preocupată de a i se respecta personalul și instalațiile, Comisia Europeană a Dunării a adoptat o poziție de strictă neutralitate. Orașul nefiind fortificat, misiunea apărării sale a revenit unei escadre de 4 cuirasate așezate în spatele lanțurilor dintre cele două diguri ale brațului navigabil. Invocînd prezența la Sulina a unor forțe cu care se afla în război, partea rusă a prevenit corpul diplomatic străin de intenția de a bombarda obiectivele militare turcești. Era ultima zi a sărbătoririi bairamului (8 oct. 1877) cînd s-a produs atacul combinat împotriva navelor otomane care aveau arborat încă marele pavoaz*. Cu acest prilej a fost scufundată canoniera „Suna" ; lovită de o torpilă, după cîteva minute doar pavilioanele roșii cu semiluna albă mai marcau deasupra apei locul dezastrului. Cîteva zile mai tîrziu însă bombardamentele au încetat ; Rusia dorea să evite complicațiile politice în legătură cu Comisia Europeană a Dunării și abia la începutul anului 1878, după semnarea armistițiului, trupele au ocupat Sulina evacuată de inamic.

În general, pînă la capitularea cetății Plevna, în toamna anului 1877, în Dobrogea s-a menținut o stare de acalmie dar plină de incertitudini și nesiguranță.

* Marele pavoaz, ansamblu de drapele arborate pe o navă la solemnități.

Pentru cel puţin a treia oară într-o jumătate de secol acest pămînt era incrustat cu semnele dezolante ale războiului şi ale trufiei celor două imperii, care se erijau în exponente ale unor false idealuri, puse sub semnul stindardelor zdrenţuite şi rivale ale islamismului şi creştinismului. Oraşe bombardate, sate distruse cu desăvîrşire, urgie şi cruzime în numele doctrinelor confesionale, imprimă istoriei acestei vremi trăsăturile celor mai întunecate perioade ale evului mediu.

Evenimente deosebit de dramatice au avut loc la Tulcea, reşedinţa administrativă a provinciei. Prima încercare la care oraşul a fost supus s-a consumat în martie, odată cu sosirea escadrei turce în rada portului (vezi Brutus Cotovu, în Analele Dobrogei, 9 (1928), p. 333—334). Cu acest prilej viceguvernatorul Said paşa, musulman fanatic, orbit de patimă împotriva răzvrătirii populaţiei creştine, a convocat la conac pe notabilii comunităţilor etnico-religioase comunicîndu-le conţinutul decretului imperial de distrugere prin bombardare a oraşului, populaţiei acordîndu-i-se un răgaz de 48 ore pentru a-l evacua. Nu s-au permis obiecţii, iar sala, stupefiată, a fost evacuată cu forţa. În panica ce s-a creat, cetăţenii s-au pus sub ocrotirea consulilor străini. Imediat corpul consular s-a întrunit sub preşedinţia mitropolitului Nichifor al Tulcei care a cerut telegrafic la Constantinopol protecţia Patriarhului. După ce şi reprezentanţii Franţei şi Austro-Ungariei au făcut demersuri pentru anularea acestui ordin nemaiîntîlnit, guvernul turc, indus în eroare de informaţii alarmiste, a anulat „*iradea*-ua“ * şi a destituit telegrafic pe guvernator. Curînd după aceea Tulcea este devastată de armatele neregulate ale provinciei. Incitaţi de căpeteniile lor înstărite, conştiente de consecinţele unei înfrîngeri, cerchezii adoptă o atitudine agresivă, jefuiesc şi incendiază satele, profanează bisericile, terorizează populaţia creştină, acţiune ce culminează cu atacarea Tulcei, principalul oraş al Dobrogei, în iunie 1877. Somat de Aslan-bei, cel mai în vîrstă dintre beii cerchezi, mutesellimul a fost constrîns să deschidă arsenalul, de unde soldaţii fanatizaţi au luat arme, îndestule pentru jafurile şi vărsările de sînge care au urmat.

În timp ce marea majoritate a musulmanilor a părăsit provincia, populaţia română a rămas neclintită nu numai pe vetrele sale dar şi pe poziţiile umanismului care-i era tradi-

* Iradea — decret, ordin, poruncă imperială a sultanului.

ţional. Ea a refuzat să se lase angajată în exacerbarea patimilor declanşate de război, care la unii creştini şi musulmani s-au transformat în acte de răzbunare. Fruntaşii români s-au opus cu îndîrjire şi abilitate atît bombardării Tulcei de otomanii în retragere cît şi, mai apoi, arderii cartierului musulman din Hîrşova şi represaliilor împotriva populaţiei turceşti, alături de care au convieţuit, cînd mai bine, cînd mai rău, dar într-o modalitate care excludea sentimentul răzbunării şi al cruzimii.

PACEA DE LA SAN STEFANO ŞI CONGRESUL DE LA BERLIN

Nesiguranţa situaţiei generale rezulta şi din atitudinea echivocă a Imperiului ţarist în legătură cu teritoriile din dreapta Dunării. Încă înainte de începerea războiului pe lîngă cartierul general al armatei luase fiinţă un serviciu de administraţie civilă a teritoriilor ieşite de sub administraţie otomană şi o comisie însărcinată cu studierea modalităţilor de organizare a acestora. În urma trecerii trupelor în sudul Dunării a fost promulgat decretul pe baza căruia, pînă la sfîrşitul războiului, au luat fiinţă opt regiuni (foste sangeacuri) luate sub administraţie imperială. Comandamentul suprem al frontului dunărean a numit un guvernator al Dobrogei în persoana fostului consul al Rusiei la Tulcea, Beloţercovici.

După căderea Plevnei, armata rusă împreună cu detaşamentele de voluntari bulgari a reluat ofensiva peste Balcani în direcţia Constantinopol, în timp ce diviziile române s-au îndreptat spre puternica cetate Vidin, pe care au neutralizat-o pînă la încheierea armistiţiului (ianuarie 1878).

La 19 februarie/3 martie 1878 a fost semnat *Tratatul de pace de la San Stefano*, prin care se recunoştea independenţa României, Serbiei şi Muntenegrului cît şi autonomia Bulgariei. În acelaşi timp, Turcia trebuia să plătească Rusiei despăgubiri de război în valoare de 1 410 000 ruble şi să-i cedeze unele teritorii (A. P. Alessi, Massimu Popu, *Resbelulu orientale ilustratu*, Graz, 1878, p. 648). Nu era prima oară cînd teritorii care nu le aparţinuseră făceau obiectul tranzacţiilor dintre marile imperii.

Între 1/13 iunie—1/13 iulie 1878 a avut loc *Congresul de la Berlin* cu participarea celor șapte puteri europene, pentru revizuirea Tratatului de la San Stefano.

În timpul lucrărilor, la care delegația României nu a fost admisă, ministrul de externe M. Kogălniceanu a reamintit participanților termenii înțelegerii de la Livadia. Făcîndu-se însă Rusiei concesiile cerute la Gurile Dunării, în schimbul cedărilor la care a fost obligată în alte direcții, s-a ajuns la semnarea actului final. El confirma recunoașterea independenței României căreia, prin articolul 46, îi reveneau, de asemenea, „insulele formînd Delta Dunării, sangiacul Tulcei cuprinzînd districtele Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hîrșova, Kiustenge, Medgidia" cît și ținutul „situat la sudul Dobrogei, pînă la o linie care, plecînd de la răsărit de Silistra, răspunde la Marea Neagră, la miazăzi de Mangalia". Linia frontierei urma să se fixeze la fața locului de comisia europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei (*Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. 9, București, 1955, p. 377).

În atmosfera de tulburare și emoție creată de clauzele tratatelor care se pregăteau fără participarea României, stat beligerant învingător, o seamă de membri ai Corpurilor Legiuitoare au avut, în cadrul dezbaterilor parlamentare, o atitudine potrivnică față de schimbul oferit în chip ultimativ și fără alternativă. Această atitudine nici nu se poate confunda și nici nu se poate reduce la întrebarea dacă în problema Dobrogei, aceștia erau de acord sau nu cu primirea ei pentru că în opinia, de foarte scurtă durată, s-au încorporat aspecte de largă complexitate. Dintre acestea ar trebui să se țină seama de rutina opoziției în a contesta acțiunile forțelor politice aflate la guvernare. Ea se explică și prin viziunea limitată a unor oameni politici, insuficient informați asupra trecutului istoric al acestei provincii, deformată acum și de starea economică dezolantă care ar fi revendicat mari investiții și eforturi. Nu este, de asemenea, mai puțin adevărat că

unele personalități de bună credință, respingînd dictatul marilor puteri, se ridicau împotriva cedării unor teritorii în schimbul altor teritorii naționale, considerate de autorii tratatelor ca obiect de schimb.

Astfel, prin două moțiuni consecutive V. A. Urechia și prințul Dimitrie Ghica puneau în mod intransigent problema de a nu se primi soluțiile preconizate de diplomația marilor puteri. În schimb, cei mai de seamă oameni politici ai țării — Ion C. Brătianu, M. Kogălniceanu — folosind argumentarea istorică și zugrăvind perspectivele dezvoltării prin legăturile cu marea, s-au pronunțat cu energie pentru admiterea prevederilor cuprinse în tratate. Dealtfel, datele din 1878 provenind din trei surse diferite — recensămîntul guvernatorului rus Beloțercovici, statistica Baronului d'Hogguer și statistica oficială română, bazată pe observațiile comisiei delegate în Dobrogea — ajung la încheierea că românii reprezentau mai mult decît oricare dintre celelalte naționalități (C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, în *Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească*, p. 236 ; *Statistica din România. Indicele comunelor din Dobrogea*, București, 1879, p. 3).

În ceea ce privește situația politică din intervalul iunie 1877, cînd a început ofensiva, și iunie-iulie 1878, cînd s-a semnat actul final al Congresului de la Berlin, în Dobrogea s-a instaurat o administrație a autorităților militare ruse care a exercitat prerogativele de ordine publică și serviciul fiscal, cu scăpările și excesele proprii instalării bruște a unor instituții fără tradiție cît și a lipsei de interes pentru nevoile unei provincii aflate, de fapt, sub regim de ocupație militară.

REVENIREA DOBROGEI LA ROMÂNIA, ETAPĂ IMPORTANTĂ A FĂURIRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR

În 1877, la izbucnirea războiului, cei ce numeau aceste meleaguri „țara noastră de la hotare", siguri că ea stătea acolo „din vechime", aveau conștiința momentului decisiv și a răscrucii la care se afla pămîntul lor. Locuitori ai Dobrogei au fost semnalați în unitățile armatei române care au luptat în

războiul de independență : spre exemplu, sînt cunoscuți Ștefan Șt. Manu și Ștefan Dinică, din vestitul batalion al maiorului Șonțu de la Plevna, ambii din Babadag, și alții, împroprietăriți mai tîrziu ca veterani în provincia eliberată. Victoriile armatei în bătăliile purtate la sudul Dunării au fost întîmpinate cu mare însuflețire și cu ochii ațintiți spre patrie. În ședința Senatului din 26 noiembrie la discuția asupra proiectului de răspuns la Mesajul Tronului se constata că „sînt prin Dobrogea subscrieri pentru a se alipi pe lîngă România" (*Dobrogea : regim juridic*, în *Dobrogea românească*, Edit. „Acțiunea Românească", București, f.a., p. 54). Această stare de spirit era împărtășită, dealtfel, de cvasitotalitatea populației care vedea în unirea cu statul român calea mîntuirii vieții lor de nesiguranță, înapoiere și războaie.

La începutul anului 1878, M. Kogălniceanu făcea cunoscută Corpurilor Legiuitoare trimiterea în Dobrogea a două comisii de experți, una militară și alta civilă, specialiști în administrație și drept, probleme economice și strategice pentru studierea regimului, serviciilor publice, instituțiilor, stării generale și nevoilor imediate ale populației, a căror concluzii să servească prefacerilor ce urmau să se înfăptuiască după revenirea la trupul României.

În urma ordinului primit de a inspecta porturile dobrogene, comandantul flotilei române, locotenent colonel Ioan Murgescu trecea în raportul său, cu vădita preocupare a militarului de a reda cît mai exact realitatea, următoarele cuvinte de mare valoare istorică : „Toate populațiunile române, grece, turce și tătare așteaptă cu nerăbdare ocupațiunea Dobrogei de către români și în toate locurile unde am fost mi-au mărturisit că se găsesc fericiți că Dobrogea și Mangalia s-au dat României" și adaugă : „Am aflat că la Kavarna, la Varna și chiar la Constantinopoli stau gata sute de familii turce și tătare să se întoarcă în Dobrogea la casele lor, îndată ce vor veni românii" (Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond 948, R.S., Secția II Informații, dosar 2/1882, f. 168—170). Dealtfel, pentru stabilirea opțiunilor populației dobrogene prezintă interes și faptul că, în perioada preliminară păcii de la San Stefano, cînd, sub presiunea diplomației de la Petersburg, se afirma ideea unui principat al Bulgariei cu

hotare pînă la Gurile Dunării, a fost adresat Porții un protest semnat de circa 200 de fruntași musulmani, greci, armeni și evrei, avînd în frunte pe muftiul și arhiepiscopul grec, în care semnatarii considerau o astfel de soluție ca nefiind justificată de raportul etnic existent în Dobrogea. Un extras al acestui document a fost prezentat și în cele două camere ale Parlamentului londonez (Al. P. Arbore, în „Analele Dobrogei", 11, 1930, fasc. 1—12, p. 88—89).

După Congresul de la Berlin, care consacra pe plan juridic internațional drepturile României, în ședința din 6 noiembrie 1878 a Consiliului de Miniștri a fost aprobată componența comisiei pentru instalarea administrației civile în vechea provincie a țării. Avînd în frunte pe Nicolae Catargi, plenipotențiar principal, ea sosea deja, la 8 noiembrie, la locul misiunii sale. Încă din vara aceluiași an se constituise la Pitești Divizia activă, sub comanda generalului Gh. Anghelescu, însărcinat cu preluarea administrației militare.

În toamna anului 1878, pe baza articolului 46 al Tratatului de la Berlin, a început să lucreze Comisia europeană pentru delimitarea frontierei de sud a Dobrogei. Ea s-a întrunit la Constantinopol, la 21 octombrie, avînd în componență reprezentanți ai Germaniei, Austro-Ungariei, Franței, Marii Britanii, Italiei, Rusiei și Turciei. La cererea comisiei, guvernul român a delegat un grup de ofițeri superiori în frunte cu colonelul Ștefan Fălcoianu, căruia i-a fost atașat și Mihail Pherekide, membru al Adunării Deputaților. Ei au asistat la lucrările primei ședințe (Silistra, noiembrie 1878), iar de la a treia a fost admisă, cu rol consultativ, și delegația Bulgariei. Actul final, încheiat la 17 decembrie la Constantinopol, a fost ratificat mai apoi de guvernele celor șapte puteri semnatare ale Tratatului și a intrat în vigoare prin trasarea graniței și plantarea bornelor de frontieră.

Încordarea raporturilor cu Rusia după semnarea păcii de la San Stefano a întîrziat însă trecerea trupelor în Dobrogea. Abia după intrarea triumfală a armatei în București, la 8 octombrie, divizia s-a pus în marș spre Brăila unde, la 14 noiembrie, cu cîteva zile înainte de memorabilul eveniment, a fost trecută în revistă de domnitor. Cu acest prilej a fost citită soldaților Proclamația către armata română, cu ocazia

preluării Dobrogei, document în care se regăsesc concepţiile de guvernare ale oamenilor de stat ai României în frunte cu Mihail Kogălniceanu, autorul proiectului de manifest. El suna astfel :

Soldaţi !

Puterile mari europene, prin Tratatul de la Berlin, au unit cu România Dobrogea, această veche posesiune a prinţilor noştri de mai înainte.

Azi veţi pune piciorul pe acest pămînt care devine din nou românesc ! Însă acum veţi merge în Dobrogea, nu în calitate de cuceritori, ci amici, ca fraţi ai locuitorilor, care de azi înainte sînt concetăţenii noştri.

Soldaţi ! În această nouă Românie veţi găsi o populaţiune care în cea mai mare parte este deja românească. Însă veţi găsi şi locuitori de alt neam şi alte credinţe. Toţi aceştia, care devin membri ai statului român, au acelaşi drept la protecţiunea şi la dragostea voastră !

Între ei veţi găsi mahomedani, ale căror obiceiuri se deosebesc de ale noastre. Vă recomand cu deosebire ca să respectaţi credinţa lor.

Fiţi în mijlocul noilor voştri concetăţeni, ceea ce aţi fost atît în timp de pace cît şi pe cîmpul de onoare : model de bravură şi de disciplină, apărători ai drepturilor României şi anteluptători ai legalităţii şi ai civilizaţiei Europei ; astfel vă cunoaşte acum întreaga Europă, şi cu mîndrie confirmăm aceasta.

Aşadar, drum bun soldaţi şi Dumnezeu să vă apere.

Trăiască România !

Dat la Brăila la 14 noiembrie, anul 1878.

Carol

Cunoscîndu-se această atitudine, starea sufletească de care era animată marea majoritate a populaţiei de cele mai diverse naţionalităţi era definită printr-un sentiment de uşurare şi satisfacţie.

Pregătirile pentru primirea autorităţilor române au început în diferite oraşe cu cîteva săptămîni înainte de instaurarea lor.

La Cernavoda, direcţia Societăţii engleze de cale ferată şi reprezentanţii naţionalităţilor au organizat un mare banchet în care, într-o atmosferă de adeziune la actul politic pe care-l aşteptau, s-au rostit toasturi pentru revenirea provinciei la România.

Pregătiri înfrigurate s-au făcut, de asemenea, la Tulcea, principalul centru administrativ din această vreme. Astfel, cu sprijinul delegatului României, Stoianovici, şi a consulului Franţei, Emile Langlé, bun prieten al românilor şi care a conceput planul de ansamblu al pavoazării, s-a constituit un comitet cetăţenesc compus din fruntaşi şi notabili ai oraşului, în frunte cu institutorul patriot Constantin Andrian. Decorarea celor trei arcuri de triumf care urmau să fie ridicate a revenit pictorului Enache Cardaş şi tapiţerului german Johan Jung. Scenele înfăţişau tipuri de ostaşi români din toate armele care luaseră parte la războiul de independenţă ; pe frontispiciul arcadelor erau aşezate portretele membrilor familiei domnitoare, iar întregul ansamblu decorativ era completat cu inscripţii patriotice, ca „Trăiască armata română“, „Griviţa, Plevna, Rahova, Smîrdan“, tablouri alegorice reprezentînd România obţinîndu-şi neatîrnarea cît şi cu urări de bun venit pe pămîntul strămoşesc al Dobrogei. O vreme executarea tablourilor s-a făcut pe ascuns în interiorul bisericii Sf. Nicolae, nefiind clară atitudinea şi scopurile administraţiei militare ruseşti. Într-adevăr, guvernatorul Beloţercovici, în timpul descinderii făcute la locul pregătirilor, s-a arătat ofensat de conţinutul inscripţiilor care ignorau numele ţarului şi al armatei sale. El a declarat pe executor arestat şi, numai la intervenţia consulilor străini, a revenit asupra hotărîrii, cu condiţia radierii unor expresii şi a afişării chipului ţarului Alexandru.

Ridicarea arcurilor de triumf a făcut o deosebită impresie în oraş : comunităţile greacă, bulgară şi israelită au construit ele însele arcuri pe principalele străzi.

Între 14 şi 18 noiembrie 1878 Dobrogea a trăit momente istorice comparabile cu evenimentul petrecut cu patru secole în urmă, cînd ţinutul dunăreano-maritim intra în componenţa Ţării Româneşti. La Babadag, Tulcea şi Constanţa au sosit primele unităţi ale armatei române, abia reîntoarsă din glo-

rioasa bătălie care dăduse țării independența și dreptul de a reveni în ținuturile maritime strămoșești.

Prima coloană a trecut Dunărea la Măcin, ajungînd la Babadag în 17 noiembrie. Cu strigăte de bucurie și aclamații populația, în frunte cu autoritățile comunale, a întîmpinat trupele încă de la podul Toprak-Kioprü, în afara localității, urîndu-le „bun venit". Pentru prima oară tricolorul fîlfîia deasupra vestitului oraș, unul din stîlpii stăpînirii otomane, scaunul seraschерului de la Dunăre, de a cărui putere s-au temut, timp de atîtea veacuri, toate statele învecinate.

Mari festivități au avut loc la Tulcea, în ziua de 18 noiembrie. Martorii la evenimente relatează că spre prînz reprezentanții naționalităților în frunte cu clerul lor s-au așezat pe ambele laturi ale traseului fixat, de la debarcader pînă la intrarea în Catedrală. Mii de oameni, locuitori ai orașului și localităților învecinate, așteptau de-a lungul cheiului. La orele 14 navele au sosit în fața portului, iar la orele 15 trupele s-au pus în mișcare, în sunetul fanfarelor militare, a salvelor tunurilor de pe vase, a glasului concertat al clopotelor tuturor bisericilor și a uralelor nesfîrșite ale mulțimii.

În momentul cînd primii ostași ai României puneau piciorul pe pămîntul dobrogean, „o numeroasă poporațiune cu mult entuziasm" — așa cum glăsuiau telegramele vremii (Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, vol. 101, dosar 71, D 4, 1878, f. 356) — i-a întîmpinat copleșită de un inefabil sentiment în care își găseau împlinirea vechi visuri de libertate, unitate și mîndrie națională. În dreptul primului arc de triumf cetățeanul Costache Boambă, cel mai în vîrstă dintre notabilii români, a oferit comandantului tradiționala pîine și sare și a adresat ostașilor, în numele locuitorilor, o înflăcărată cuvîntare patriotică de bun sosit. Tinere fete au împodobit stindardul tricolor cu ghirlande de flori și pe tot parcursul poporul l-a primit cu capetele descoperite. În aceste zile toate comunitățile naționalităților au adresat guvernului României telegrame de felicitare, exprimîndu-și adeziunea față de actul istoric la care luau parte cît și credința sinceră pentru noua lor patrie. Cu siguranță că foarte mulți oameni au reflectat atunci asupra mesajului cuprins în cealaltă proclamație a domnitorului, adresată de această dată populației Dobrogei, pătrunși de sentimentul că acest act era ireversibil și drept, corespunzător propriilor lor interese. „Noi nu intrăm în hotarele voastre ca niște cuceritori — suna documentul — dar,

o știți și voi, mult sînge românesc s-a vărsat pentru dezrobirea popoarelor din dreapta Dunării.

Locuitorilor de orice naționalitate și religiune, Dobrogea, vechea posesiune a lui Mircea cel Bătrîn și Ștefan cel Mare, de astăzi face parte din România" (*Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească*, p. 345).

O primire entuziastă a fost rezervată sosirii trupelor și în Constanța, la 23 noiembrie. Orașul era împodobit, ca pretutindeni, cu tricolorul românesc, iar în port sute de drapele ale marelui pavoaz erau arborate pe catargele vapoarelor diferitelor state. Potrivit telegramelor vremii, peste 5 000 de persoane, care au manifestat cu însuflețire pentru statul român, au luat parte la festivitățile prilejuite de acest eveniment istoric.

Căldura cu care au fost primite trupele își găsește explicația și în misiunea de primă importanță încredințată acestora. Încă din primul moment unitățile au fost dispersate în întreaga Dobroge, pentru lichidarea dezordinii, pentru restabilirea vieții pașnice și a siguranței locuitorilor. Îndurînd suferințe și lipsuri și, nu de puține ori, chiar jertfe omenești, armata României a instaurat în noua provincie a țării normele de viață ale unui stat civilizat.

Însumînd toate aceste aspecte, se poate spune că revenirea Dobrogei la România a fost pregătită și înfăptuită prin voința marei majorități a populației însăși, deși într-o conjunctură internațională nu tocmai prielnică, în care statul național a trebuit să acționeze cu energie pentru apărarea drepturilor sale.

În manifestările publice solemne organizate de români și reprezentanții celorlalte naționalități conlocuitoare, înaintea instalării administrației românești și în afara prezenței sale se pot identifica forme de exprimare ale autodeterminării și dreptul de opțiune la apartenența cetățenească. Faptul că după unire mii de locuitori de diverse naționalități s-au întors în Dobrogea devenind, fără constrîngeri, cetățeni ai României confirmă cum nu se poate mai bine acest fapt.

Pe de altă parte, în imaginea arcurilor de triumf încărcate cu ultimele flori ale toamnei dobrogene, în tablourile alegorice cu subiecte ale istoriei patriei, în steagurile tricolore împodobite de cununi, în uralele poporului venit de pretutindeni, se pot regăsi, tulburător de apropiat, semnificațiile marilor

adunări populare care, peste patru decenii, au aprobat cu sentința voinței naționale desăvîrșirea unității de stat.

La 23 noiembrie 1878 autoritățile românești au preluat oficial administrația Dobrogei, dar trupele țariste au continuat să staționeze aici și la începutul anului 1879, un an aproape de la semnarea păcii. Invocînd textul tratatului încheiat cu Poarta, comisarul imperial rus informa că armata urma să-și înceapă marșul la 6 februarie. Abia la 4 aprilie 1879 însă prefectul de Constanța, Remus Opreanu, era în măsură să anunțe plecarea unităților de artilerie și infanterie din oraș, iar cel de Tulcea, George Mihail Ghica, la 22 aprilie, a flotei care staționase pînă la această dată în port.

Instaurarea, *de facto*, a suveranității României în cadrul noilor frontiere maritime încununa un act național de cea mai mare importanță : după unirea Principatelor, în 1859, restabilirea autorității statului român asupra Dobrogei, străveche provincie istorică românească, poate fi socotită ca fiind a doua etapă fundamentală a procesului de desăvîrșire a unității de stat a românilor. Noua fațadă maritimă, în lungime de 240 km, împreună cu portul său Constanța, deschidea României o largă fereastră spre mările și oceanele lumii, permițîndu-i să participe, sub aspect economic, politic și spiritual, la dialogul mondial, în spiritul tradițiilor și aspirațiilor sale de popor mîndru, pașnic și talentat.

Astfel istoria Dobrogei, parte a istoriei întregului pămînt românesc, demonstrează cu putere un adevăr fundamental : acela că jugul asupririi străine poate frîna sau întîrzia pentru un timp evoluția unui popor, dar nu poate împiedica realizarea aspirațiilor sale legitime — cucerirea libertății și unității, asigurarea progresului social — dacă el este hotărît să lupte pînă la capăt cu fermitate și eroism.

Capitolul XV

DEZVOLTAREA DOBROGEI ÎN CADRUL NAŢIONAL (1878—1918)

NOUA ORGANIZARE ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A DOBROGEI, EXPRESIE A STRUCTURII UNITARE A STATULUI ROMÂN

Restabilirea suveranităţii statului român a îngăduit să se treacă de îndată la legiferarea măsurilor de reorganizare a acestui ţinut mult încercat. Acel moment a cerut puterea de a privi în faţă starea deplorabilă moştenită cît şi o imensă responsabilitate faţă de angajamentele asumate de factorii conducători ai României în momentul instaurării autorităţii sale de stat. Cea mai grea sarcină se dovedea a fi ridicarea economiei şi restabilirea ordinei publice grav compromisă în anii războiului şi în perioada care i-a urmat. Cercurile guvernante au considerat atunci, cu suficient temei, că la timpuri şi situaţii excepţionale se impuneau măsuri excepţionale. Aşa s-a născut ideea regimului deosebit al Dobrogei, care n-a alterat însă linia călăuzitoare de a o cuprinde în structura unitară a statului din care făcea parte.

În primii doi ani provincia va fi pusă sub un regim regulamentar. Repetate regulamente cu putere de lege, decretate de factorul constituţional, la a căror elaborare iau parte directă oameni de stat cunoscuţi — ministrul de interne Mihail Kogălniceanu, liberal-radicalul C. A. Rosetti — vin să stabilească formele administraţiei publice şi organizării juridice, sistemul impozitelor, serviciul vămilor, administrarea domeniilor şi pădurilor statului, în care înşişi contemporanii vedeau o copie fidelă a legilor ţării.

Mai mult decît atît, *Legea pentru organizarea Dobrogei*, promulgată la 9 martie 1880, venea ca o replică vie a Constituţiei României, prin spiritul ei burghezo-liberal şi oamenii politici care au elaborat-o nemijlocit : acelaşi Mihail Kogălniceanu, avînd concursul lui Remus Opreanu, prefectul Constanţei, strălucit magistrat, fost procuror general al Curţii de Apel din Bucureşti. Proiectul de lege şi, mai cu seamă, expu-

nerea sa de motive au făcut o puternică impresie în Corpurile Legiuitoare și au fost apreciate în cercurile politice străine (după publicarea sa în presa franceză, engleză, italiană și germană) pentru maniera largă în care trata drepturile naționalităților conlocuitoare.

Potrivit prevederilor, ținutul era împărțit în două județe : Tulcea (cu plășile Babadag, Tulcea, Măcin și Sulina cu Insula Șerpilor) și Constanța — cu cinci asemenea subdiviziuni (Constanța, Mangalia, Hîrșova, Medgidia și Silistra Nouă).

Prefecții erau numiți de domn la propunerea Ministerului de Interne, căruia îi erau subordonați, fiind asistați de consilii județene alese. Toți cetățenii români contribuabili dispuneau de drepturile de alegători și eligibili pentru organele administrative locale, asemenea criteriilor din restul țării. Pînă în 1909 nu s-a acordat locuitorilor dreptul de a alege și de a fi reprezentați în Corpurile Legiuitoare — măsură din care rezultă și caracterul de excepție al legii. În concepția legiuitorului ea trebuia să ferească noul ținut de consecințele luptelor și frămîntărilor politice, dîndu-i putința de a se reface în liniște.

Caracterul unitar al organizării Dobrogei a rezultat și din reglementarea nouă a problemei proprietății. Astfel, prin legea din 1882, modificată în 1884, rămîneau proprietate absolută a statului : terenurile și clădirile care au aparținut guvernului otoman înainte de 11 aprilie 1877 ; pădurile, afară de cele recunoscute particularilor sau destinate a se da comunelor ; minele, lacurile, bălțile, canalurile și pescăriile de orice natură, pămînturile emigranților care nu s-au înapoiat la căminele lor și nu le-au reclamat în termen de un an de la promulgarea legii. Statul român dobîndea, astfel, un patrimoniu valoros care a fost valorificat în folosul public atîta vreme cît el a fost administrat cu simț civic și bună credință. Totodată, legea reprezenta o bază de pornire pentru rezolvarea, în această parte a țării, a problemei agrare și țărănești într-o manieră pe care clasele dominante n-au admis-o în restul țării, întrucît împroprietăririle din Dobrogea nu atingeau proprietatea moșierească, ci doar fosta proprietate de stat otomană.

Integrarea organică a provinciei la statul român și-a găsit consacrarea juridică definitivă la 8 ianuarie 1884 cînd articolul 1 din Constituția revizuită declara : „Regatul României

cu județele sale din dreapta Dunării constituie un singur stat indivizibil", pentru ca articolul 133 adițional să precizeze: „Dispozițiile acestei Constituții se vor putea aplica prin legi speciale și în partea României de peste Dunăre". Din acest moment Dobrogea a urmat, în totul, ordinea de drept a statului indivizibil, realizîndu-se în etape succesive unificarea legislației, în timp ce drepturile politice ale cetățenilor rămîneau reglementate de Legea din 1880; apărea astfel prima contradicție și, odată cu ea, semnele caracterului de desuetudine a unei prevederi pe care timpul cît și maturizarea civică a locuitorilor o justificau din ce în ce mai puțin, pînă la invalidare.

REGIMUL LIBERTĂȚILOR NAȚIONALITĂȚILOR PE PLAN ECONOMIC, POLITIC ȘI CULTURAL-CONFESIONAL

Prima constatare ce se poate face în legătură cu populația Dobrogei după războiul de independență este creșterea impresionantă a numărului locuitorilor săi: peste 100 000 în 1878, 380 000 în 1913 și 420 000 în același an, după încorporarea celor două noi județe din sud.

Această proliferare este rezultatul firesc atît al restabilirii ordinei, siguranței și legalității, a dezvoltării economice, acțiunii largi de împroprietărire în baza unor legi succesive cît și al politicii generale a României pe planul atitudinii față de naționalitățile conlocuitoare din frontierele sale.

În cadrul expansiunii demografice tot atît de firească a fost creșterea considerabilă a populației românești; în 1913 în Dobrogea veche trăiau peste 216 000 de români și 164 000 locuitori de alte naționalități: bulgari, lipoveni, tătari, turci, greci, germani, evrei, italieni, armeni ș.a. (I. N. Roman, în „Analele Dobrogei", 3 (1922), nr. 4, p. 485).

În epoca modernă, problema naționalităților și a drepturilor lor cetățenești și naționale a frămîntat puternic viața politică internă a unor state și înseși relațiile internaționale. Deși Dobrogea venea în cadrul României cu registrul său național complex, spiritul de toleranță și conviețuire activă, tradiționale poporului nostru, a înlăturat, de la bun început, orice tendințe de discriminare.

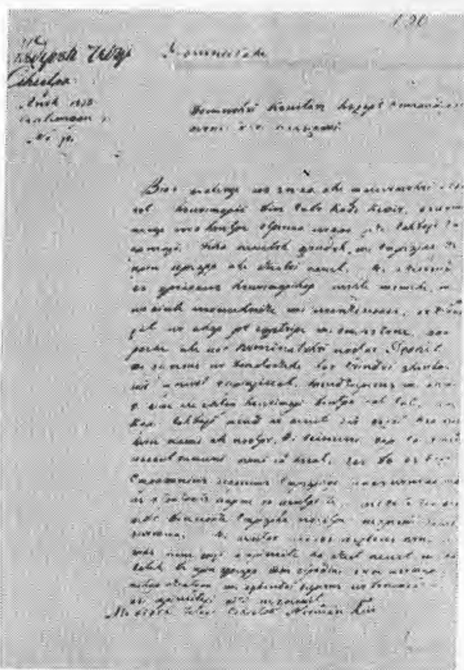
Pentru statul român termenii ecuației politicii sale naționale se reduceau la convingerea sinceră că aceștia toți erau

oamenii a căror muncă în unitate sufletească trebuia să fie condiția ridicării provinciei pe scara civilizației și progresului. Convingerile înaintate ale opiniei publice au fost exprimate de oameni de cultură proeminenți care dădeau glas umanismului românesc în scrierile lor. Dintre aceștia Mihail Eminescu se distinge printr-o atitudine moral-cetățenească deosebit de avansată. Într-o serie de articole din septembrie-noiembrie 1878 el pleda pentru o politică de tact și înțelepciune față de naționalitățile din Dobrogea, pentru încadrarea lor consimțită în noua patrie, care trebuia să fie mai bună și mai dreaptă pentru toți.

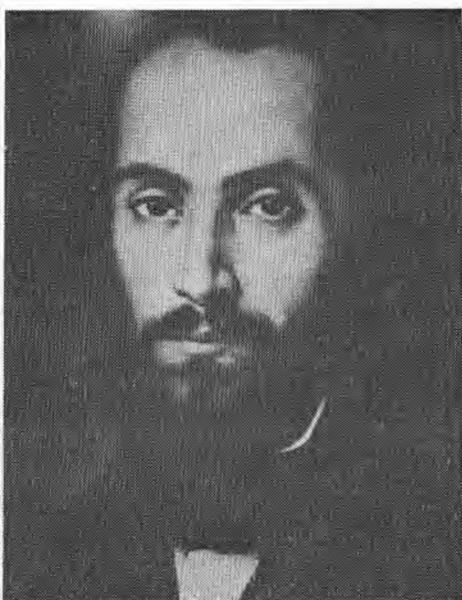
Acestor poziții le-a urmat proclamația domnească, în care-și găsesc exprimarea toate aceste idei ; principiile expuse în mesajele domnești adresate armatei și populației dobrogene garantau libertatea absolută a conștiinței cît și a altor drepturi fără discriminări.

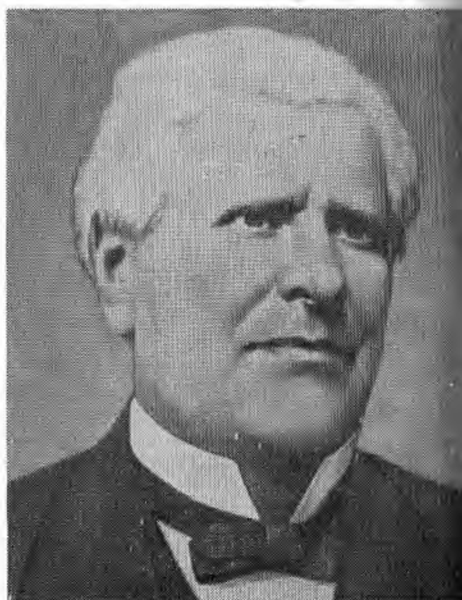
Consecvența acestei politici, aplicată încă de la începutul restabilirii autorităților române, se oglindește în atitudinea populației însăși. Deși atrași de propaganda ce se făcea în mijlocul lor, o parte dintre vechii locuitori turco-tătari care au emigrat după 1877 s-au reîntors la căminele lor. Politica României de încurajare a revenirii populației musulmane nu se poate explica nici de golul demografic produs, nici de preocuparea de a stabili cu Turcia relații amicale, eliberate de prejudecățile generate de ultimul război. De fapt, statul român ar fi putut merge pe calea urmată de alte state : colonizarea cu populația agrară a națiunii proprii într-o proporție care să simplifice repede problema etnicului. În realitate, autoritățile române nu numai că nu au creat restricții pentru revenirea vechilor locuitori de altă naționalitate dar, așa cum a fost cazul bulgarilor, numărul lor a ajuns să depășească cu mult, în cîteva decenii după 1878, pe cel anterior acestei date. Ori se înțelege, ca fiind în firea lucrurilor, că această afluență se făcea spre bine și nu spre rău. Dealtfel, toate măsurile legislative privind organizarea Dobrogei, regimul proprietății, viața culturală și politică au tratat în mod absolut egal pe cetățenii săi, fără deosebire de naționalitate. Pentru aspectul pus în discuție este semnificativ faptul că, în 1880, marele vizir Said Pașa exprima ministrului plenipotențiar la Constantinopol, Dimitrie Brătianu, recunoștința pentru atitudinea guvernului român și a populației față de musulmanii din Dobrogea.

Isaccea. Urmele dezolante ale războaielor ruso-turce.

Document oficial în limba română emis de cancelaria otomană din Silistra, reședința sangeacului (1845).

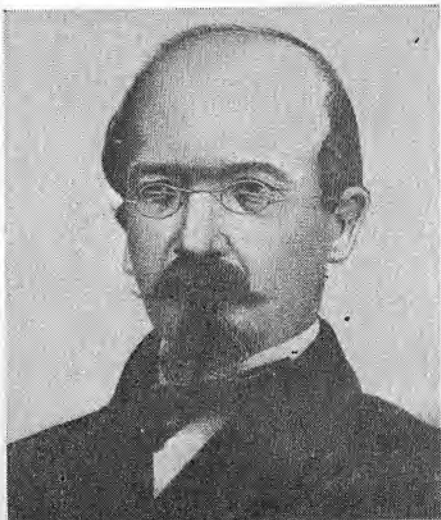

Revoluționari români care au acționat după 1848 pentru organizarea în Dobrogea a unei baze pentru o viitoare revoluție: Nicolae Bălcescu; Ion Ionescu de la Brad; Ion Ghica.

Dimitrie Chirescu, dascăl de carte românească la Rasova și la Cernavoda înainte de 1877.

Atacul șalupei „Rîndunica" la Măcin (1877).

Mihail Kogălniceanu, luptător activ pentru revenirea Dobrogei la România.

(Stînga) Generalul Ștefan Fălcoianu care a străbătut vechiul ținut românesc înainte de actul revenirii la România, întocmind un raport complet asupra stării Dobrogei. *(Dreapta)* Maiorul Ioan Murgescu, comandantul șalupei „Rîndunica", participant la atacul unui monitor cuirasat otoman la Măcin în 1877.

Intrarea armatelor române în Dobrogea (14 nov. 1878).

Tulcea. Monumentul revenirii Dobrogei la ţară.

Din primii oameni politici ai Dobrogei: Remus Opreanu și Luca Ionescu, primii prefecți ai jud. Constanța și Tulcea; primul muftiu al cultului musulman din Dobrogea, ofițer al ordinului „Steaua României" și cavaler al ordinului „Coroana României"; Ioan Bănescu, primar al Constanței.

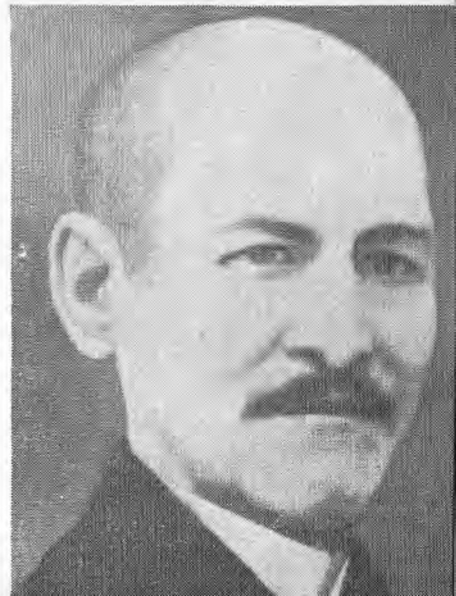

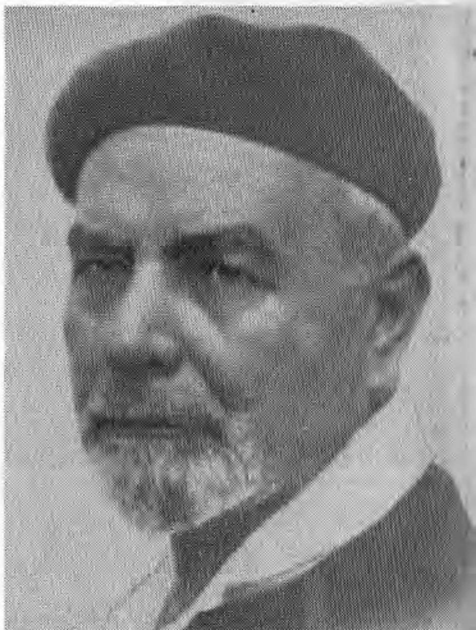

Oameni de știință, legați de pămîntul Dobrogei: Anghel Saligny; Vasile Pârvan; C. Brătescu; Gh. Munteanu Murgoci

Oameni de știință, de cultură și artă legați de pămîntul Dobrogei: Panait Cerna; I. N. Roman; doctorul Ibraim Temo; C. Moisil; Al. Ciucurencu.

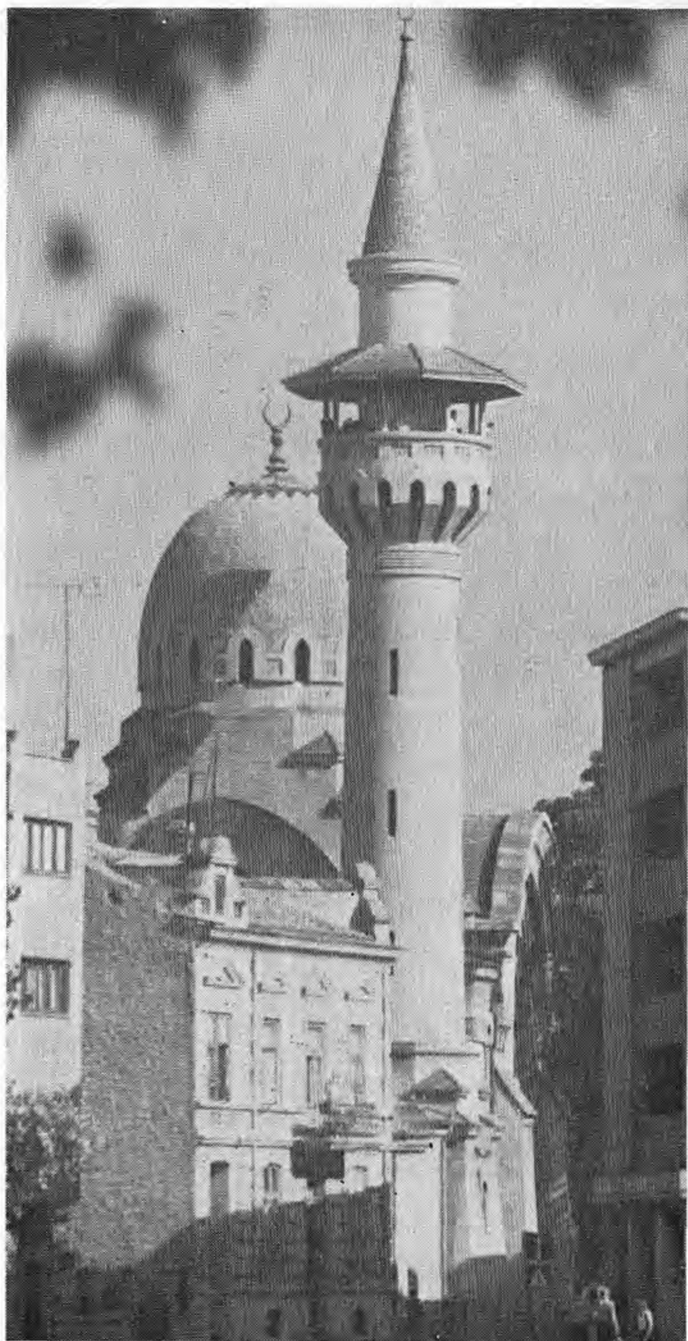

Români din Transilvania în vizită la Pavilionul băilor de la Mamaia.

Statuia lui Ovidiu, operă a sculptorului italian Ettore Ferrari, dezvelită în 1889.

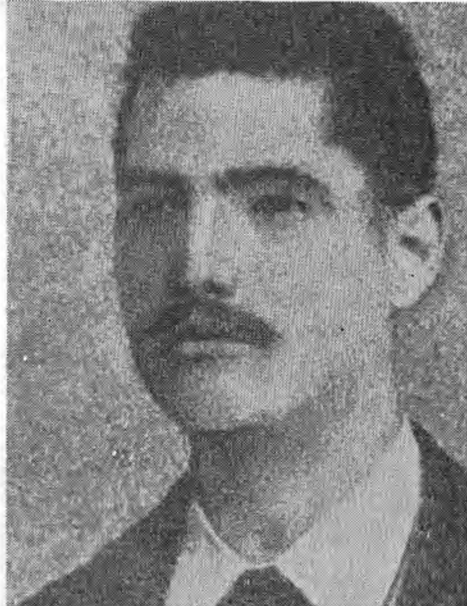
Cazinoul din Constanța, inaugurat în 1910.

Moscheia din Constanța construită de statul român.

Podul de la Cernavoda: vedere de ansamblu și detaliu.

Fruntaşi revoluţionari ai P.S.D.R.: Aristide Karatzali; Andrei Ionescu; Nicolae Gheţu; Gh. Panaitescu-Pălărierul.

„Kneaz Potemkin Tavriciskiy.

Crucișătorul Potemkin care a acostat la Constanța în 1905; marinarilor revoluționari de pe vas li s-a acordat azil politic.

Carnetul de membru al P.S.D.R. al lui Nicolae Ghețu.

PARTIDUL SOCIAL-DEMOCRAT DIN ROMÎNIA

CARTE DE MEMBRU

No. 192 1911-1912

APARTININD TOV

Nicolae Ghetu

SECRETAR Semnătura posesorului

Anul I. No. 2 Un număr 10 Bani Constanța 4 August 1912

LIBERALUL CONSTANTEI

ORGAN AL PARTIDULUI NAȚIONAL-LIBERAL DIN CONSTANȚA

CANDIDAȚII PARTIDULUI NAȚIONAL-LIBERAL

V'AȚI PRĂBUȘIT DOMNILOR!

ANUL I.—No. 40

Gazeta Tulceĭ

ZIAR CONSERVATOR

APARE SAPTAMINAL

DUNAREA SOCIALISTA

Redacția și Administrația IOSEF NAUMOV

Foaie ocazională a Partidului Social-Democrat SECȚIA TULCEA

5 BANI

Alegatori ai Colegiului II. de Cameră

Votați pe candidatul Partidului Social-Democrat

DOCTOR C. RACOVSKI

ANUL I.—No. 4. EXEMPLARUL 5 BANI TULCEA, 15 IUNIE 1914

DEMOCRATUL

ORGAN AL PARTIDULUI CONSERVATOR-DEMOCRAT DIN JUDEȚUL TULCEA

REDACȚIA și ADMINISTRAȚIA — TULCEA — Str. Carol (Clubul Conservator-Democrat) Manuscrisele nu se restitue — Articolele nepublicate se refuză —	Sub direcțiunea unui Comitet	ABONAMENTE 5 lei pe an PUBLICITATEA Inserții și Reclame 2 lei Rînla — Anunciuri comerciale după învoială —

ALEGATORI TULCENI

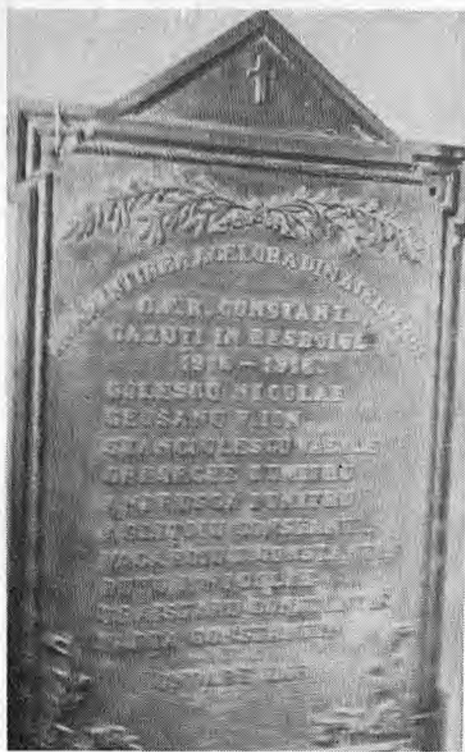
De mai mult timp, comuna noastră ...

Frontispiciile unor ziare locale ale partidelor politice din 1900—1914.

Monumentul eroilor din Cernavoda.

(*Jos stînga*) Placă comemorativă în cinstea muncitorilor din Atelierele C.F.R. Constanța căzuți în războiul pentru reîntregire. (*Dreapta*) Filimon Sîrbu într-un grup de tineri muncitori din port.

Pe tărîmul cultelor, care sensibiliza încă puternic comunitățile etnico-religioase, statul și-a asumat, prin Legea organică a Dobrogei, obligația salarizării personalului și întreținerea principalelor moschei din Tulcea, Constanța, Babadag, Măcin, Medgidia, Hîrșova, Isaccea, Sulina și Mangalia. În 1911 existau 163 de geamii și moschei care funcționau nestingherit și cu sprijinul material al statului. Pentru pregătirea personalului religios, în 1889 a fost înființat, tot ca instituție de stat, seminarul musulman din Babadag, mutat apoi la Medgidia în anul 1901.

Toate celelalte culte s-au bucurat de același tratament. În Constanța, spre pildă, ele se oficiau în lăcașuri de rit protestant și catolic, în biserici ale populației grecești, bulgare și armenești, în sinagogi israelite de rit spaniol și occidental, în moschei și geamii, fiecare în limba de cult consacrată.

Problema învățămîntului a fost tratată într-un chip asemănător, ținîndu-se seama de existența unei populații eterodoxe și eteroglote. În 1880 M. Kogălniceanu se pronunța împotriva acelor voci care cereau folosirea exclusivă a limbii române, considerînd că lucrul cel mai important pentru populația Dobrogei era de a se uni în jurul unui ideal național comun, respectîndu-li-se tuturor drepturile naționale specifice.

Plecînd de la acest principiu, autoritățile au numit hogi în funcțiile de învățători de limbă turcă chiar și în școlile românești frecventate de copii mahomedani. De asemenea, în programa Școlii normale de învățători și institutori din Constanța, creată în 1893, figura studiul limbii turce și bulgare pentru toți cursanții, în ideea de a da viitorilor dascăli posibilitatea unei apropieri sufletești de copiii principalelor naționalități conlocuitoare. Mai mult decît atît, potrivit legii organice a Dobrogei, tuturor comunităților confesionale li s-a recunoscut dreptul de a deschide și întreține școli proprii, în limba națională. Pornind de la această reglementare la Tulcea și Babadag au funcționat școli ale comunităților bulgare, alături de cele publice generale.

Ținînd seama de deosebirile religioase, matrimoniale și familiale, prin legea asupra organizării judecătorești, s-au creat în orașele Constanța și Tulcea, iar după 1913 la Silistra, Turtucaia, Bazargic și Balcic, tribunele mahomedane sub președinția unor cadii. Ele judecau litigii și cauze privitoare la organizarea familiei, puterea părintească, căsătorie, divorț și succesiune în conformitate cu tradițiile musulmane, cu sin-

gura rezervă că redactarea actelor și sentințelor se făcea în limba oficială a țării.

Pe tărîm politico-administrativ naționalitățile conlocuitoare erau reprezentate în corpurile electorale ale provinciei cît și, prin consilierii lor, în organele administrative județene, de plasă sau comunale. Numeroși primari au fost aleși, în toată această perioadă, din rîndul locuitorilor de origine bulgară, turcă și tătară. Este suficient să se examineze componența consiliilor comunale, inclusiv ale celor două municipii — Tulcea și Constanța — pentru reconstituirea imaginii unei politici concepută și aplicată într-un spirit liberal, de echitate. Astfel, odată cu revenirea Dobrogei la țară și mai ales după legiferarea drepturilor politice depline, pentru prima dată în istoria lor au fost chemate la viața cetățenească nu numai naționalitățile nemusulmane din fosta provincie otomană, lipsite de exercițiul unor astfel de drepturi mai înainte, dar însuși elementul musulman altădată dominant, care abia în cadrul statului român și-a găsit locul său civic, după principiile societății burgheze moderne.

RENAȘTEREA ECONOMICĂ ÎN SÎNUL PATRIEI

Regăsindu-și locul și menirea în organismul țării, în cîteva decenii Dobrogea și-a schimbat înfățișarea, părăsind calea perspectivelor limitate oferite de vechea stăpînire otomană.

Neînchipuit de multe și greu de depășit au fost obstacolele ce se ridicau la tot pasul în calea creării unei economii moderne, comparabile, desigur, cu nivelul atins în statul român, pentru că nu era vorba doar de o refacere oarecare, aici fiind totul de făcut.

Numărul războaielor din ultima jumătate de secol, reducerea la mai puțin de jumătate a populației, lipsa unei legături rutiere permanente de mare capacitate peste Dunăre, insuficiența capitalurilor autohtone, sînt numai cîteva din marile probleme cu care se va confrunta economia ținutului la început de drum.

Cercurile politice și de afaceri românești cît și cele străine aveau să dea curs însă concluziilor care se desprindeau din calculele, prospecțiunile și încheierile formulate de experți, economiști și oameni de știință, care afirmau cu tărie viitorul sigur al acestui pămînt al României.

Şi astăzi, ca şi la sfîrşitul veacului trecut, prima imagine a Dobrogei, pentru cel ce coboară pe drumul de fier dinspre Feteşti spre Cernavoda, este podul dantelat în oţel şi străjuit de mîndri dorobanţi din bronz — operă ce lasă o copleşitoare impresie prin grandoarea şi semnificaţia ei simbolică. Această adevărată arteră, prin care timp de decenii a pulsat o bună parte din energia întregii ţări, a fost condiţia renaşterii economice şi este firesc ca aproape totul să fi început cu podul de peste Dunăre. În 1883 statul român a organizat două concursuri internaţionale la care s-au înscris cu soluţii şi oferte firme reputate din Paris, Viena, Bruxelles, Frankfurt, Berna etc., dar proiectele lor n-au corespuns caietelor de sarcini. Renunţînd la concurs, în 1887 Ministerul Lucrărilor Publice a creat un serviciu special, sub conducerea lui Anghel Saligny. În fruntea unui colectiv de ingineri români, el a elaborat proiectul importantei lucrări, terminat şi admis în 1889. Comanda şi execuţia podului au reprezentat dovada marilor posibilităţi şi a geniului creator al inginerului român, capabil să se afirme, prin opere remarcabile, în domenii unde alţii păreau de neînlocuit.

În urma unui însemnat efort la 14 septembrie 1895 a fost inaugurat cel mai lung pod din Europa şi al doilea din lume la acea vreme. De fapt, nu numai prin dimensiunile sale lucrarea a avut o importanţă mondială : în anul inaugurării sale s-au creat Serviciul Maritim Român şi linia maritimă Constanţa-Constantinopol, prin care se făcea legătura cu coasta europeană a Oceanului Atlantic şi cu celelalte continente.

Neajunsurile navigaţiei pe braţul Sulina pentru vasele de mare tonaj au determinat hotărîrea statului român de a deschide, prin Constanţa, un nou drum la mare. În afară de rolul său în economia naţională, Constanţa urma să devină un port de tranzit pentru pasageri, poştă şi mărfuri între Europa şi ţările Orientului.

Pentru aducerea la îndeplinire a acestei hotărîri a fost conceput un complex de măsuri care implicau eforturi financiare, tehnice şi umane însemnate : construirea — din temelie — a unui port modern şi legarea sa, prin mijloace de comunicaţie pe uscat şi pe apă, cu restul ţării şi cu străinătatea. Astfel, la 16 octombrie 1896 la rădăcina digului cel mare dinspre larg s-a pus piatra fundamentală a primului port al României. Lucrările au fost executate, în cea mai mare parte, de autorul marelui pod, Anghel Saligny, a cărui energie şi compe-

tență întruchipau consacrarea definitivă a capacității și valorii tehnicii și tehnicienilor români. Astăzi, dintr-un colț discret, aflat în fața principalei intrări a portului, statuia marelui inginer privește cu îndreptățită mîndrie la opera sa, care a devenit unul dintre cele mai importante porturi ale Europei.

După ani de muncă neîntreruptă, la 27 septembrie 1909 au fost inaugurate cu mare solemnitate, în prezența regelui Carol I, primele lucrări și instalații, magazii și silozuri : vaporul românesc „Iași“ al Serviciului Maritim Român, încărcat cu ajutorul noilor mijloace tehnice, pleca într-o cursă istorică, înscriind una din primele pagini ale navigației moderne românești.

În scurtă vreme Constanța și-a asigurat un trafic constant și în necontenită creștere, sute de nave sub toate pavilioanele acostînd la cheiurile sale. La începutul secolului XX un număr însemnat de companii de navigație europene cu sediul la Hamburg, Triest, Roma, Londra, Anvers, Paris, Salonic etc. făceau cu vasele proprii curse regulate spre Sulina, Constanța, Brăila și Galați.

Pentru România, crearea unui serviciu maritim propriu a avut o importanță care depășea în înțeles legăturile comerciale cu firmele străine pentru că el întruchipa ideea independenței economice a unui stat, confirmînd urmările pozitive ale dobîndirii sale. De la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, cînd a luat ființă, pînă la primul război mondial, S.M.R. a servit cu navele sale rutele Constanța-Constantinopol-Alexandria (linia orientală), Constanța-Pireu-Salonic (linia Arhipelagului) și, prin Brăila, Galați, Sulina, Constanța-Roterdam, linia occidentală.

Căile ferate au venit apoi să întregească, într-o primă etapă de construcții, sistemul mijloacelor proprii de transport, fără de care nici nu se putea concepe dezvoltarea industriei și comerțului local.

În 1878 în Dobrogea exista o singură linie ferată, totalizînd 60 de km, construită între Cernavoda și Constanța de o societate engleză. După obținerea independenței, interese economice, strategice, militare și politice reclamau ca statul român să dispună de căile ferate de pe teritoriul său. Astfel, încă înainte de terminarea podului, în urma tratativelor purtate, autoritățile au răscumpărat această proprietate, în 1884, înlocuind, practic, vechea lucrare, șubredă și expusă deselor

inundaţii, cu o linie dublă şi cu terasamente modernizate, care lega staţia Saligny de Constanţa. În perioada 1890—1895, încorporată în podul metalic, a fost construită şi porţiunea de linie Saligny-Feteşti care a implicat lucrări de înaltă tehnică inginerească. Concomitent, pentru transportul petrolului spre Constanţa s-a construit o conductă care lega Dobrogea de regiunile petrolifere ale Văii Prahova.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi în primul deceniu al secolului XX, beneficiind de legile de încurajare a industriei autohtone, au luat fiinţă şi primele întreprinderi cu caracter de fabrică, încadrate de statistici în categoria de „industrie mare" avînd în vedere, la dimensiunile vremii, puterea instalată şi numărul de lucrători. Dintre acestea sînt de menţionat: fabrica de ciment Cernavoda, fondată în 1899, cea de pielărie din Tulcea, cu circa 100 de muncitori în 1915, fabrica de bere „Grüber", fabricile de bidoane şi ambalaje, rafinăria de petrol „Acvila Franco-Română" şi uzina electrică, toate din Constanţa, morile mecanice, Şantierele de reparaţii navale de la Ghecet-Tulcea şi Constanţa.

În legătură cu marile construcţii din cele două judeţe cît şi cu solicitările pentru programele edilitare din restul ţării, s-a dezvoltat într-un ritm şi mai accelerat exploatarea carierelor dobrogene, bogate în materiale de calitate excepţională, cunoscute din vechime, cum sînt cele de la Turcoaia, Iacob-Deal, Greci, Tulcea, Ovidiu, Cernavoda şi Topalu. În 1898 au început prospecţiunile, cu metode ştiinţifice, de la Altîn-Tepe, care stau la baza viitoarei exploatări sistematice a minei de aramă de aici.

O intensă activitate de legiferare şi reglementare a avut loc în legătură cu agricultura dobrogeană, imediat după reorganizarea administraţiei. Dreptul otoman reglementa în chip complicat proprietatea imobiliară rurală încît prima datorie a legislaţiei româneşti a fost aceea de a unifica regimul său pe toată întinderea ţării, nu numai în interesul românilor, dar chiar al populaţiei musulmane, interesată în suprimarea dijmei, izvor de abuzuri şi samavolnicii. În Dobrogea lipsea marea moşierime — elementul cel mai conservator şi reacţionar în rezolvarea problemei agrare pe o cale capitalistă şi în folosul ţărănimii — căci mulţi dintre principalii proprietari musulmani îşi abandonaseră pămînturile. Acest fapt a permis aplicarea unor soluţii originale cu efecte particulare în peisajul social al ţării pînă cînd, treptat, noua regiune a intrat şi

ca sub ipoteca globală a structurii social-economice a lumii satului, dominată de marea proprietate funciară.

„Legea pentru reglementarea proprietăţii imobiliare în Dobrogea“, din 1892, a înlocuit sistemul posesiunilor condiţionate cu dreptul de proprietate absolută, prin răscumpărarea dijmei. Totodată s-au individualizat loturile particulare potrivit titlurilor verificate şi admise astfel încît a devenit posibilă delimitarea domeniilor statului, scoase în vînzare în loturi între 10 şi 100 de hectare, cu prioritate localnicilor şi apoi coloniştilor din restul României fără deosebire de naţionalitate. S-au delimitat apoi vetrele satelor şi oraşelor, islazurile şi pădurile comunale, rezervîndu-se terenuri pentru întreţinerea şcolilor şi aşezămintelor religioase ale tuturor cultelor.

Începînd din 1886 statul român a trecut la parcelarea şi vînzarea pămînturilor la preţuri sub valoarea celor din restul ţării şi numai acelora care se stabileau în mod permanent şi definitiv în Dobrogea. Iniţial au existat atîtea suprafeţe libere, încît inginerii hotarnici îndemnau ei înşişi pe locuitori să ia atît pămînt cît puteau munci, ceea ce însă a devenit în scurt timp izvorul speculaţiilor funciare şi a rotunjirii marii proprietăţi moşiereşti prin eludarea legii. O măsură de netăgăduită însemnătate a fost legea din 1903 pentru împroprietărirea în Dobrogea a veteranilor cu grade inferioare din războiul pentru independenţă. Atît la sate cît şi la oraşe, cei ce doreau să se stabilizeze primeau loturi de 8 ha plătibile în 60 de anuităţi, cît şi alte facilităţi excepţionale : scutire de impozit pe 5 ani, ajutor pentru clădirea caselor, procurarea vitelor şi uneltelor necesare, pomi roditori şi duzi din pepinierele statului. În virtutea acestei legi, pînă în 1916, cei 4 500 de veterani din Dobrogea au primit credite de aproape 2,5 milioane lei şi o întindere de circa 50 000 ha de pămînt cultivabil. Astfel, în timp ce în restul ţării cercurile guvernante naţional-liberale refuzau să ia în considerare înfăptuirea unei reforme agrare largi, răspunzînd solidar împreună cu conservatorii de soarta nenorocită a ţăranului şi zguduirile sociale de mari proporţii, ca cea din 1907, în Dobrogea, sub trei guverne liberale s-au aplicat legiuiri care, alături de alţi factori, au impus concepţia despre caracterul ineluctabil al reformei, legiferată şi aplicată abia după război.

Măsurile întreprinse timp de un sfert de veac au stat la baza deşţelenirii pămîntului şi a renaşterii agriculturii sale.

Dacă în 1885 se cultivau circa 240 000 de hectare, în 1905 suprafața cultivabilă a ajuns la 600 000 hectare. Din păcate, deși Dobrogea a fost înzestrată cu plugari încercați, energici și pricepuți — pentru că, așa cum constatau studiile, „nu oricine a avut curajul să treacă Dunărea pentru a face agricultură întinsă" — această ramură a rămas tributară condițiilor de climă, înregistrînd mari fluctuații.

Progrese însemnate au dobîndit și celelalte ocupații tradiționale : viticultura, apicultura și pescuitul. Înaintea invaziei filoxerice, ale cărei efecte iau proporții dezastruoase după anul 1900, podgoriile din zonele viticole consacrate s-au refăcut, obținînd din soiurile românești și cele introduse din Turcia asiatică și Peninsula Balcanică vinuri superioare, care se distingeau prin buchet și finețe. După această dată, în cadrul marelui efort de replantare din primele patru decenii ale secolului XX, s-au introdus varietăți străine, altoite, creîndu-se cele două pepiniere — de la Isaccea și Murfatlar — în cadrul cărora s-au făcut valoroase experiențe.

Cu cele 450 000 ha de ape curgătoare, lacuri dulci și sărate aflate în exploatarea pescăriilor, ele însele proprietate ale statului român, Dobrogea a devenit principalul furnizor de pește al țării. Importante lucrări de întreținere, amenajare, rectificări de maluri și canaluri au fost menite să îndulcească cu apele Dunării pe cele excesiv de sărate ale lacurilor Razim și Babadag, în urma cărora s-a înregistrat o creștere miraculoasă a cantităților de pește de calitate superioară.

Dobrogea în general și Constanța în special au fost chemate să îndeplinească un rol proeminent în viața comercială a statului. Dacă în 1889 volumul global de import-export pe calea maritimă era de numai 89 400 tone, în 1913 el depășea 1,5 milioane tone ; înainte de primul război mondial, aproape o treime din întregul export al României (incluzînd 85 la sută din cantitatea de petrol extrasă) se făcea prin portul Constanța. Această activitate descrește vizibil începînd cu anii 1912—1913, odată cu închiderea strîmtorilor în timpul războaielor balcanice, pentru a fi cu desăvîrșire suspendată în perioada conflagrației mondiale din 1916—1918.

Investițiile mari făcute într-un timp relativ scurt, inclusiv în agricultură, volumul însemnat al tranzacțiilor comerciale au stimulat apariția unor instituții financiare și de credit. Primele aveau să fie „Banca Dunărea" de la Tulcea, fondată în 1890, și „Banca de Scont" de la Constanța, creată în 1899.

În 1913 existau în Dobrogea 12 bănci care funcţionau ca societăţi pe acţiuni, dispunînd de un capital de 4 miliarde lei.

Tot ceea ce s-a făcut aici, într-un timp scurt, incomparabil mai mult decît în toţi cei 400 de ani anteriori, dădea dreptul naţiunii române la o justificată mîndrie, pentru munca grea, plină de abnegaţie şi de privaţiuni închinată punerii în valoare a unei provincii ce părea a fi pierdută pentru civilizaţie.

Străinătatea a recunoscut meritele României, urmărind cu atenţie dezvoltarea provinciei de la Marea Neagră, unde se intersectau interese economice de importanţă europeană. Aşa se explică faptul că, în anul 1900, erau reprezentate la Constanţa, Sulina şi Tulcea prin consulate, viceconsulate şi agenţii consulare sau comerciale nu mai puţin de 13 state : Anglia, Austro-Ungaria, Belgia, Danemarca, Franţa, Germania, Grecia, Italia, Olanda, Rusia, Spania, Suedia şi Turcia.

PARTICULARITĂŢILE VIEŢII POLITICE

Principala caracteristică a vieţii politice locale, raportată la situaţia întregii ţări, a fost lipsa formaţiunilor de partid cît şi nereprezentarea Dobrogei în Corpurile Legiuitoare.

Această stare de lucruri rezultă atît din particularităţile moştenite de la statul otoman, cît şi, desigur, din înseşi prevederile Legii organice a Dobrogei din 1880.

În timp ce, după Unirea Principatelor, în România se cristalizau elementele componente ale partidelor politice, structurile social-politice arhaice şi regimul dominaţiei otomanilor din Dobrogea n-au îngăduit nici măcar elementului dominant constituirea unor curente sau grupări în sensul conceptului modern de partid.

După unirea cu România, situaţia Dobrogei era atît de deplorabilă, încît cercurile guvernante au considerat că nu extinderea drepturilor politice depline era prima şi marea nevoie a provinciei. Atunci problema prioritată a fost de a găsi funcţionari capabili, înzestraţi cu tărie de caracter, spirit de sacrificiu, firi rezolute şi, în ultimă instanţă, luptători patrioţi. „Noi, aici în Dobrogea, scria în 1899 ziarul „Istrul“ din Tulcea, nu putem fi nici liberali, nici conservatori, ci pur şi simplu români“. Astfel de principii au profesat, într-adevăr, mulţi funcţionari capabili deşi, cu siguranţă, oamenii chemaţi

să îndeplinească un rol administrativ, deci politic, nutreau simpatiile sau antipatiile lor față de cele două partide ale rotativei guvernamentale și față de programele lor.

Pînă în primul deceniu al secolului al XX-lea cele două județe au avut în frunte, cu excepțiile inerente și în ciuda instabilității administrației, conducători pricepuți și atașați nevoilor Dobrogei.

Primul prefect al județului Constanța, Remus Opreanu, intelectual erudit, doctor în drept, a vădit o largă înțelegere a nevoilor românești și, în egală măsură, a naționalităților conlocuitoare dovedind o muncă neobosită pentru binele public, energie și spirit gospodăresc, un mare devotament pentru noul colț de țară. El a făcut parte din generația de cîrmuitori locali capabili să umble zile întregi, pe drumuri desfundate și prin sate sărmane, împreună cu medicul ce ducea cu el farmacia portativă, respingînd astfel activitatea din cabinet sau concediile prelungite în străinătate.

Din aceeași generație și cu aceleași concepții a guvernat județul Tulcea, în ultimii ani ai secolului trecut, Ioan Nenițescu, poet și cetățean patriot, participant activ la războiul pentru independență, ca ofițer în cadrul Regimentului 13 Dorobanți căruia, la 27 august 1877, la Plevna, i-a revenit onoarea de a intra primul în foc.

Dintre prefecții dobrogeni s-au distins, de asemenea, Luca Ionescu și Scarlat Vîrnav, preocupați de dezvoltarea școlii, a ameliorării sănătății publice, de edilitatea celor două orașe-reședință și întărirea deprinderilor de agricultură sistematică, deși intențiile și faptele lor au fost limitate de guvernarea partidelor și legilor burghezo-moșierești și, uneori, de însăși apartenența lor socială și politică.

Opinia publică s-a dovedit preocupată nu numai de aspectele vieții politice locale ci, cu o deosebită însetare, și de viața națională în ansamblu. Cu profundă emoție au receptat opinia publică și cercurile progresiste din Dobrogea mișcarea memorandistă pentru apărarea drepturilor românilor din Transilvania. Încă în vara anului 1892, după marea întrunire publică din Medgidia, s-au creat în principalele orașe ale Dobrogei, secțiuni ale „Ligii pentru unitatea culturală a Românilor“, s-au colectat fonduri pentru întreținerea școlilor românești de peste munți, iar presa a publicat pe larg informații despre lupta națională din monarhia austro-ungară, reproducînd articole ale „Tribunei“ din Sibiu.

Deşi populaţia Dobrogei n-a fost reprezentată, pînă în 1909, în Corpurile Legiuitoare, doleanţele sale putînd fi înfăţişate regelui, în mod oficial, o singură dată pe an de către delegaţii ale consiliilor judeţene — pe plan local, şi în limitele îngăduite de legea din 1880, s-a desfăşurat o activitate publică alertă.

Alegerile pentru Consiliile comunale au fost însoţite o vreme, pînă pe la mijlocul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, de confruntări publice între candidaţii la posturile de primari, pe marginea programelor de îmbunătăţiri, a dărilor de seamă şi manifestelor către alegători în care erau abordate, din diferite unghiuri de vedere, multiplele trebuinţe ale oraşelor. Cu timpul însă moravurile politice s-au alterat iar Dobrogea a devenit, adeseori, receptorul excrescenţelor cu relaţii ale partidelor politice de guvernămînt, cărora nu li se găseau situaţii în altă parte. Instabilitatea în posturile administrative reprezintă o altă racilă ; între 1878—1897 s-au schimbat în fruntea judeţului Constanţa 15 prefecţi, fiecăruia revenindu-i, în medie circa un an, timp necesar uneori abia introducerii în afaceri.

Pe acest fond cercurile progresiste au început să ceară cu tărie sporită, abolirea regimului excepţional şi legiferarea drepturilor politice depline, campanie în care s-au angajat presa de diferite orientări, oameni politici democraţi, unii deputaţi din Parlament, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România cît şi organizaţiile socialiste şi sindicale din Dobrogea însăşi.

Peste numai un deceniu, M. Kogălniceanu, autorul proiectului Legii din 1880, cerea în parlament acordarea tuturor libertăţilor constituţionale de care se bucurau cetăţenii în restul României. Primul demers oficial intern în legătură cu acest aspect, a fost memoriul din anul 1893 adresat Tronului de delegaţia Consiliului judeţean Constanţa, document curajos prin termenii fără echivoc în care a fost redactat. În 1899, după ce Vasile M. Kogălniceanu a adresat în Adunarea Deputaţilor o interpelare ministrului de interne în legătură cu viciile alegerilor locale şi regimul excepţional, a avut loc la Constanţa o importantă adunare publică, cu participarea delegaţilor judeţului Tulcea. În final, a fost adoptată o moţiune şi s-au trimis telegrame regelui, preşedinţilor Corpurilor Legiuitoare şi primului ministru Dimitrie A. Sturdza în care

ideea dominantă era că, într-un stat constituţional, drepturile trebuiau să fie compensarea datoriilor împlinite ori populaţia Dobrogei nu făcea altceva decît să-şi îndeplinească cu înalt simţ politic datoria către ţară.

În urma acţiunilor concertate ale forţelor progresiste şi democratice această contradicţie s-a lichidat în 1909, pentru ca prin legile din 15 aprilie 1910 şi 3 martie 1912 să dobîndească drepturi politice şi să devină cetăţeni români, în accepţiunea conceptului de cetăţenie din restul ţării, toţi locuitorii, români sau alte naţionalităţi, care obţinuseră în decursul timpului proprietăţi rurale şi erau domiciliaţi în Dobrogea.

Începînd din anul 1909 politica locală se încadrează în planul vieţii generale de partide. Se constituie organizaţiile judeţene ale Partidului Naţional Liberal şi Partidelor Conservatoare, ca exponente ale burgheziei şi moşierimii şi se refac organizaţiile social-democrate. Alegerile parlamentare lărgesc orizontul dialogului politic, tonul dezacordurilor devine mai acut, mai cu seamă că în centrul dezbaterilor stau probleme fundamentale ale organizării societăţii şi statului burghez. O puternică dispută s-a angajat în legătură cu cele două reforme fundamentale — cea agrară şi legiferarea votului universal — înscrise în programul Partidului Naţional Liberal aflat în 1914 la guvernare.

S-ar putea spune chiar că întrunirea organizaţiei P.N.L. din Constanţa, de la sfîrşitul anului 1913, în faţa căreia însuşi Ion I. C. Brătianu expunea principiile acestui program, a stat la baza campaniei naţional-liberale pentru revizuirea Constituţiei şi aplicarea celor două reforme.

Din 1914 atenţia generală este captată de agravarea situaţiei internaţionale, de evoluţia războiului şi de atitudinea pe care avea s-o adopte România. Un astfel de indiciu părea a fi vizita la Constanţa a ţarului Alexandru al II-lea al Rusiei, la invitaţia regelui şi guvernului, care examina căile reorientării politicii externe a României. Întrevederea cordială avută cu Carol I a fost însoţită de afirmarea publică a comunităţii de interese la Marea Neagră. Convorbirile de la Constanţa dintre cei doi monarhi a reprezentat, în ajunul războiului, un act politic de primă importanţă, cu largi ecouri în cercurile politice, diplomatice şi în presa europeană, comentat, cum era şi firesc, în chip diferit în cele două tabere rivale.

ORGANIZAREA PROLETARIATULUI ȘI MIȘCAREA SOCIALISTĂ DIN DOBROGEA

Marile construcții inițiate de statul român la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mai cu seamă dezvoltarea rețelei mijloacelor de transport rutiere și navale au stat la baza constituirii în porturi a unei categorii de muncitori, foarte activi și hotărîți, care aveau să se angajeze printre primii în bătăliile de clasă ale acestei vremi.

Ieșită din granițele unui imperiu în care burghezia națiunii dominante abia începuse să se frămînte în numele principiilor societății capitaliste, provincia n-a cunoscut totuși, pînă la eliberarea sa, manifestări ale unui proletariat, el însuși în formare. Ca urmare, una din particularitățile acestui stadiu al existenței sale a fost lipsa oricăror forme de organizare profesională sau politică. În scurtă vreme însă, mai cu seamă în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, mișcarea muncitorimii din această provincie avea să se integreze în mod organic, cu forme avansate de manifestare, în lupta generală a proletariatului și mișcării socialiste din întreaga țară.

Organizarea unitară a Dobrogei în cadrul statului național român a pus pe muncitori în situația întregului proletariat, determinînd aceleași nevoi, aceeași atitudine față de realitățile economice și social-politice din România. Plasarea lor efectivă în cadrul unei mișcări avansate din punct de vedere ideologic și organizatoric n-a mai făcut necesară reluarea de la capăt a întregului proces de înarmare cu conștiința de sine. În acest context muncitorimea dobrogeană a valorificat, mai cu seamă, experiența din porturile dunărene, adevărate citadele ale luptei proletare. Nu lipsită de importanță este și împrejurarea că, odată cu deschiderea marilor lucrări de construcții, au venit în Dobrogea numeroși muncitori gata formați sau care luaseră contact, într-o formă sau alta, cu mișcarea revendicativă și organizațiile proprii ale proletariatului.

Remarcabila răspîndire a teoriei care revoluționa gîndirea lumii, elaborată de Marx și Engels — aparent surprinzătoare dacă se are în vedere înapoierea generală lăsată moștenire de statul otoman cît și faptul că receptarea ei reclama anumite condiții de timp și cultură — nu este lipsită de explicații. La sfîrșitul secolului trecut Dobrogea a devenit terenul unor proiecte de experiment întemeiate pe concepțiile socialismului utopic. Aici au desfășurat o activitate revolu-

ționară și națională militanți burghezo-democrați a căror gîndire încorpora elemente de socialism premarxist și care, pe planul gîndirii social-politice românești au înlesnit translația spre o treaptă superioară. Nu este mai puțin adevărat că, prin însăși poziția și funcția sa în cadrul relațiilor economice și curentul de circulație spirituală această regiune și porturile sale s-au dovedit permeabile ideilor înnoitoare care-și făceau loc cu o forță de nestăvilit în întreaga lume.

Condițiile de muncă și de viață într-o regiune sărăcită, în care progresele erau obținute cu trudă și sacrificii au contribuit în mod decisiv la întreținerea spiritului de frămîntări și revoltă. Constanța și Tulcea, principalele orașe ale regiunii, erau centre ale micii producții industriale și comerciale în care, cu excepția portului și a atelierelor C.F.R., masa proletariatului era formată din muncitori și lucrători comerciali dispersați. În întreprinderile, atelierele meșteșugărești și magazinele mici, salariile și durata muncii nu cunoșteau nici o reglementare, fiind la discreția unor patroni cupizi și brutali. Această împrejurare a contribuit la radicalizarea timpurie, încă din stadiul uceniciei, a generații întregi de muncitori. Ei se înregimentează, cu ardoare, în lupta împotriva condiției de oropsiți și exploatați, suplinind forța care rezultă, îndeobște, din existența unor detașamente mari, centralizate.

Începînd prin forme spontane, această luptă avea să îmbrace în curînd un caracter organizat, puternic înrîurită de crearea, în 1893, a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România. Încă din anii 1879—1880 a rămas cunoscută mișcarea revendicativă a hamalilor și căruțașilor din portul Constanța, care determină autoritățile să elaboreze și să pună în aplicare regulamentul privitor la transporturi și tarife, recunoscînd, implicit, această categorie de muncitori ca un corp profesional organizat. Din 1884—1885 datează primele atestări documentare cu privire la începuturile mișcării greviste. În acești ani au avut loc grevele muncitorilor din porturile Constanța și Cernavoda, declarate pentru îmbunătățirea condițiilor de lucru și majorarea salariilor, tot astfel cum greva din 1901 a hamalilor din portul Constanța este considerată una din primele greve de la începutul secolului al XX-lea în România.

În aceeași perioadă apar și primele organizații cu caracter profesional și de întrajutorare : în 1885 o „societate de consumație“ a salariaților căii ferate Cernavoda-Constanța și,

către sfîrşitul deceniului, „Asociaţia pescarilor din Sf. Gheorghe (Deltă)". După constituirea Clubului muncitorilor din Bucureşti, în jurul căruia s-a desfăşurat activitatea pentru crearea partidului clasei muncitoare, activişti veniţi din Capitală au desfăşurat în porturile dunărene şi maritime, inclusiv la Constanţa şi Tulcea, o susţinută propagandă în vederea întemeierii unor organizaţii politice proprii ale muncitorimii. Acest travaliu se desfăşura pe fondul unei vădite simpatii faţă de curentul socialist. Încă în 1891 ziarul „Munca" relata despre întrunirile secrete ale lucrătorilor „socialişti" de la Atelierele C.F.R. Constanţa. În 1892 şi 1893, înainte şi după crearea P.S.D.M.R., militanţi socialişti şi fruntaşi de seamă ai partidului — I. C. Frimu, C. Z. Buzdugan, I. C. Atanasiu ş.a. — erau semnalaţi la Mahmudia, Zebil, Sulina, Babadag, Tulcea şi Constanţa unde ţineau conferinţe de propagandă socialistă. Existenţa Partidului social-democrat a dat o puternică substanţă politică procesului de organizare a muncitorilor din această parte a ţării. În 1893 se creează „Societatea muncitorilor din Tulcea", „Societatea meseriaşilor din Constanţa" şi alte organizaţii similare, la Medgidia şi Hîrşova. An de an tradiţiile proletare şi mai ales, sărbătorirea zilei muncii erau cinstite prin manifestaţii. La 1 Mai, în 1896, 500 de lucrători din Tulcea parcurgeau străzile oraşului cu steaguri roşii, iar opinia publică lua contact direct cu omeneştile lozinci socialiste, care apăreau atît de diferit faţă de felul cum erau înfăţişate în paginile presei burgheze.

Pe planul vieţii politice locale, constituirea cluburilor muncitoreşti din Tulcea, Constanţa şi Sulina (1895—1897) — organizaţii locale ale P.S.D.M.R. — au reprezentat evenimente cu totul remarcabile. Ele au exercitat o puternică înrîurire asupra unor întinse şi variate sectoare ale opiniei publice şi cercuri de cetăţeni, cuprinzînd în rîndurile şi activitatea lor muncitorii cei mai conştienţi cît şi intelectuali de valoare, cu vederi progresiste, democratice şi socialiste, cum au fost dr. Cristian Racovski, dr. Aristide Caratzali, avocatul D. Gheţu, cunoscuţii militanţi marxişti, muncitorii Andrei Ionescu, Gh. Panaitescu-Pălărierul şi alţi tovarăşi ai lor. În ciuda condiţiilor politice speciale din această parte a ţării, reprezentanţii cluburilor din cele două oraşe mari dobrogene au participat şi la lucrările unora din congresele P.S.D.M.R.

În începutul secolului al XX-lea muncitorii au continuat cu energie lupta împotriva ofensivei patronale ; pînă în 1914

au avut loc greve ale hamalilor și pescarilor din porturile Tulcea și Sulina, cu participarea muncitorilor străini de la Atelierele Comisiei Europene a Dunării. Puternice acțiuni au avut loc la Constanța împotriva corporațiilor, a legilor scelerate ale statului burghez cu privire la expulzarea cetățenilor de altă naționalitate pentru motive politice, sau cele îndreptate împotriva dreptului de organizare și de grevă a muncitorilor și funcționarilor.

Un moment de seamă în procesul de reorganizare pe principiul luptei de clasă a fost crearea sindicatelor. În anul 1906 s-au constituit la Constanța și Tulcea sindicate ale diferitelor categorii de muncitori cît și a cercurilor socialiste „România muncitoare“ strîns legate, ca expresie a tendinței de centralizare și unitate, de influentul cerc socialist bucureștean și ziarul cu același nume. Dacă, în general, aceste organizații au dus o existență plină de primejdii, desfășurîndu-și activitatea numai pe temeiul Constituției, fără a beneficia de o lege specială cum era cazul corporațiilor, pentru Dobrogea existența legii excepționale făcea și mai dificilă munca lor, justificînd imixtiunea poliției, persecuțiile și actele represive. Este de înțeles, astfel, de ce presa socialistă și muncitorii din restul țării au demascat această stare de lucruri, solidarizîndu-se cu tovarășii lor din această regiune. Adeseori, după apariția sa, ziarul „România muncitoare“, a cărei redacție păstra o strînsă legătură cu fruntașii socialiști dobrogeni, a condamnat sub semnătura lui Gh. M. Bujor, Vasile Anagnoste, Cristian Racovski și alții asuprirea mișcării sindicale și socialiste din Dobrogea.

Existența unor organizații profesionale și politice proprii a dat un caracter plin de însuflețire și avînt activității muncitorești. Pe lîngă sindicatele mari s-au înființat cercuri de studii și lectură, biblioteci în care puteau fi găsite lucrări și opere ale lui Karl Marx, C. Dobrogeanu-Gherea, Maxim Gorki, Anton Bacalbașa, sau Th. Neculuță, coruri și echipe de teatru muncitorești. O chemare irezistibilă aducea la fiecare adunare a sindicatelor sute de muncitori din cele mai diverse profesiuni însetați de cunoaștere și liberă manifestare. Într-o atmosferă cu vădită nuanță de romantism revoluționar dar și de responsabilitate militantă se intona Internaționala și cîntece revoluționare ; aveau loc dezbateri și cicluri de conferințe cu caracter ideologic, științific-literar, pe teme ca

„Ce trebuie să știe un socialist“, „Clasele și lupta de clasă“, „Greva și sindicatele“ etc.

Reorganizarea Partidului Social-Democrat în anul 1910 a găsit puternic sădit în principalele detașamente muncitorești, la militanții socialiști, la lucrătorii din cele mai obscure ateliere o statornică credință față de învățătura marxistă și față de partidul însuși. Atitudinea lor internaționalistă reprezenta, dealtfel, cel mai elocvent răspuns față de chemarea care făcea din forța proletariatului unit al lumii factorul revoluționar din societatea capitalistă.

Atît la sfîrșitul secolului al XIX-lea cît și la începutul celui următor repetate manifestări de simpatie și solidaritate au legat mișcarea revoluționară din România și Rusia. În anul 1880, refugiat din țara sa din calea prigoanei țariste și îndreptîndu-se spre Elveția, remarcabilul teoretician marxist G. V. Plehanov a primit adăpost la pescarii din Deltă și țăranii din preajma Babadagului. În același an emigrația rusă din Elveția își exprima deschis gratitudinea printr-o scrisoare în care se spunea : „Noi vedem în românii socialiști tovarăși de două ori : nu numai socialiști, dar și vecini, de ajutorul cărora nu ne putem lipsi în munca din țara noastră“. Orașul Constanța, populația și fruntașii săi socialiști și-au legat, de asemenea, pentru totdeauna numele de revoluția rusă din 1905—1907 și de faptele echipajului de pe crucișătorul Potemkin care au făcut o puternică impresie în întreaga Europă. În vara anului 1905 un public imens a primit pe cheiuri, cu urale, personalul insurgent al navei. Scene impresionante de simpatie și fraternizare au avut loc pe străzile orașului între locuitori și marinarii potemkiniști, dintre care nu puțini erau români din Basarabia. Socialiștii constănțeni au sprijinit, la rîndul lor, difuzarea unor documente programatice ale echipajului răsculat, în vederea clarificării opiniei publice din România și din străinătate : manifestele intitulate „Către întreaga lume civilizată“ și „Către puterile europene“ aveau să fie publicate în ziarul „Dimineața“, iar la Constanța și-a stabilit sediul unul din cele două comitete de ajutorare a potemkiniștilor care au rămas în țară. Într-adevăr, potrivit drepturilor suverane, normelor de drept internațional, tradițiilor țării în ajutorarea luptătorilor pentru libertate cît și a atitudinii opiniei publice, autoritățile române au refuzat extră-

darea echipajului, act pe care V. I. Lenin îl considera „de aşteptat de la guvernul unei naţiuni care se respectă“ (V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 10, Bucureşti, 1962, p. 344).

RĂZBOAIELE BALCANICE

În anul 1913, după cel de-al doilea război balcanic, în componenţa României au intrat judeţele Durostor şi Caliacra, aflate în sudul Dobrogei.

Ele făceau parte din teritoriul cunoscut sub numele de Cadrilater. În evul mediu, după 1444, acest teritoriu a fost cel dintîi colonizat cu turci şi tătari aduşi din Asia Mică, musulmanii devenind elementul etnic compact, majoritar, alături de care, ca populaţie stabilă veche, au rămas doar aşezările româneşti de-a lungul malului drept al Dunării cît şi cele bulgăreşti. În 1878, în condiţiile arbitrajului marilor puteri, acest teritoriu a intrat în componenţa statului bulgar.

Pînă în 1912 România şi Bulgaria au întreţinut relaţii politice normale, întemeiate pe fondul vechi al prieteniei şi întrajutorării în lupta comună a popoarelor român şi bulgar şi întreţinute de declaraţiile oficiale de bunăvoinţă ale oamenilor de stat.

În primul deceniu al secolului XX şi în anii care i-au urmat orizontul politic internaţional a fost des întunecat de crize repetate în relaţiile dintre state şi care, din nefericire, n-au ocolit nici zona Balcanilor. În anul 1912 a izbucnit primul război balcanic între Turcia pe de o parte şi Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegru, reunite în Alianţa Balcanică, pe de altă parte. În aceste împrejurări cercurile guvernante declarau că deşi România nu era un stat balcanic, fiind în imediata vecinătate a zonei de conflict, ea nu se putea dezinteresa de mersul evenimentelor.

Încă din 1911, cînd războiul italo-turc evolua spre o înfrîngere a Turciei, conducătorii bulgari — preocupaţi de atitudinea ulterioară a României — s-au declarat favorabili unor modificări ale frontierei în Dobrogea, împărtăşind punctul de vedere că Tratatul de la Berlin din 1878 era susceptibil unor schimbări, dorite, în primul rînd, de oamenii politici bulgari înşişi în cazul unui război victorios al aliaţilor balcanici. În ceea ce o priveşte, România şi-a declarat poziţia de strictă neutralitate în conflictul balcanic, cu condiţia însă

ca statele beligerante să nu pună problema unor schimbări teritoriale de natură să modifice într-un mod primejdios pentru interesele sale raportul de forțe din sud-estul Europei.

În acest context, din dispozițiile regelui Carol I și a primului ministru Titu Maiorescu, s-au angajat, pe căi diplomatice, demersuri pe lîngă primul ministru bulgar și țarul Ferdinand pentru începerea tratativelor asupra frontierei dobrogene. (Pentru întreaga problemă, vezi Anastasie Iordache, *Viața politică în România 1910—1914*, București, 1972, p. 152—165 și 217—237). Atitudinea de neutralitate a României a fost apreciată pozitiv de marile puteri. Nu numai guvernele Triplei Alianțe, cu care avea tratate, dar și Rusia a primit cu înțelegere cererile României, considerînd ca fiind un fapt firesc participarea sa la viitoarea conferință de pace.

Între timp, la Londra au continuat tratativele româno-bulgare, între Take Ionescu și Stoian Danev, președintele Sobraniei. Conștiente de perspectivele certe ale victoriei împotriva Turciei, cercurile conducătoare bulgare au recurs la tergiversări pînă la începutul anului 1913 cînd, la 17 ianuarie, aliații balcanici au rupt tratativele privind pacea cu Turcia, anunțînd reînceperea ostilităților.

În acest moment guvernul a admis necesitatea medierii Marilor Puteri în diferendul româno-bulgar, ceea ce a permis convocarea, la Petersburg, a Conferinței ambasadorilor acestor state. La 9 mai 1913 a fost semnat Protocolul de la Petersburg care prevedea cedarea orașului Silistra României, Corpurile Legiuitoare autorizînd guvernul, printr-o moțiune, să-l pună în aplicare. Odată cu aceasta diferendul dintre cele două state ar fi ajuns într-un punct final dacă guvernul bulgar, preocupat de problema deschiderii conflictului cu proprii săi aliați din primul război balcanic în scopul delimitării prin forță a frontierelor, nu s-ar fi dezinteresat în ceea ce-l privea, de punerea în aplicare a Protocolului.

Deși România a avertizat că, la declararea războiului, va fi nevoită să mobilizeze, situația din Balcani continua să se degradeze, implicînd primejdia gravă a intervenției marilor puteri din cele două blocuri rivale : Austro-Ungaria în sprijinul Bulgariei și Rusia alături de Serbia, ceea ce ar fi însemnat războiul general. În atare situație României i s-a atribuit rolul important de a restabili echilibrul balcanic, întrucît țarul bulgar Ferdinand dăduse ordin pentru concentrarea trupelor la frontiera occidentală împotriva Greciei și Ser-

biei, ignorînd avertismentele care s-au formulat în diverse capitale europene. Contribuţia României la soluţionarea în spirit realist a unor spinoase probleme care trenau în sud-estul Europei a conferit politicii sale externe un prestigiu binemeritat, determinînd şi în acest caz, aşa cum relata Titu Maiorescu, pe miniştrii străini „să se adreseze la noi ca la o autoritate, pentru a contribui să împiedicăm izbucnirea războiului între aliaţii balcanici" (T. Maiorescu, *Din însemnările zilnice*, în „Convorbiri literare" nr. 64/1931, p. 654, cf. Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 222—223). Astfel, din motive diferite, cele două mari puteri s-au declarat de acord ca România să ocupe granița strategică în Dobrogea, în timp ce Franţa şi Germania se pronunţau pentru o acţiune militară imediată şi energică a acesteia în Balcani.

În momentul cînd cel de-al doilea război balcanic a început (17 iunie 1913) s-a decretat mobilizarea, iar România a notificat capitalelor străine intrarea sa în război. Forţa ei militară făcea nerealistă orice rezistenţă, de aceea lupte n-au fost.

Conferinţa de pace de la Bucureşti şi-a început lucrările la 17 iulie 1913 şi s-a terminat, în ceea ce priveşte România, cu încorporarea, pe baza tratatului semnat de toate statele participante, a teritoriului din sudul Dobrogei. Pînă în anul 1940 acest teritoriu a aparţinut şi s-a dezvoltat în cadrul statului român.

DOBROGEA ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

După doi ani de neutralitate armată, împrejurările şi interesele naţionale au determinat România să intre în război alături de Antantă.

Dispunerea forţelor militare ale Puterilor Centrale în acel moment făcea cu siguranţă din Dobrogea unul din principalele fronturi din Balcani. Într-adevăr, după ce feldmareşalul von Mackensen a fost numit comandant suprem al armatei germano-bulgaro-turce din nord-vestul Bulgariei, la 30 august—1 septembrie 1916, Germania, Bulgaria şi Turcia au declarat război României. Hotărîrea cercurilor guvernante bulgare de a intra în război de partea Puterilor Centrale în special, a avut un rol nefast în această etapă pentru ţara noastră. În timp ce trupele române înaintau impetuos peste Carpaţi, în-

cepînd eliberarea Transilvaniei, punerea teritoriului bulgar la dispoziţia Puterilor Centrale şi acţiunile armate declanşate în Dobrogea au dezechilibrat România într-un moment decisiv al luptei pentru desăvîrşirea unităţii de stat, provocînd prinderea sa între două fronturi şi, mai apoi, regimul de ocupaţie cu tot cortegiul său de nenorociri şi suferinţe.

În aceeaşi zi armata a III-a bulgară, căreia i s-au alăturat două divizii turceşti, pornite în marş forţat de la Adrianopol, a început ofensiva la frontiera din sud. Armata a III-a română, sub comanda generalului Aslan, era şi ea orientată în această direcţie, dar forţele sale au fost surprinse de evenimente dispersate în trei garnizoane — Turtucaia, Silistra şi Balcic — depărtate la distanţe de 60 pînă la 90 km una de alta, ceea ce a făcut dificilă cooperarea lor.

Înfrîngerile militare şi, în ultimă instanţă, ocuparea Dobrogei de inamic sînt rezultatul raportului de forţe din acel moment dintre cele două tabere beligerante dar şi a defecţiunilor proprii din sistemul de cooperare aliat. Astfel, corpul de armată rus sub comanda generalului Zaiancicovski abia se concentra, cu încetineală, la Medgidia în momentul cînd a început ofensiva forţelor inamice. Chiar şi după această dată lipsa unităţii de comandament a acţionat împotriva coeziunii acţiunilor întreprinse de cele două armate, cărora li s-a alăturat şi o unitate sîrbă. De asemenea, deşi trupele româno-ruse erau superioare în efective de infanterie pe ansamblul teatrului de operaţiuni, ele n-au realizat acest avantaj şi în sectoarele active de puternică angajare, cel puţin în prima etapă, fiind mult inferioare în dotarea cu artilerie faţă de cele inamice şi cu totul lipsite de apărare împotriva aviaţiei, pentru întîia oară folosită ca mijloc de război cu efecte psihologice considerabile.

Între 1 şi 6 septembrie s-a desfăşurat tragica bătălie de la Turtucaia. Superioritatea numerică şi tehnică a inamicului (armata germană dispunea de un balon captiv, aeroplane şi artilerie grea) cît şi defecţiunile proprii în hotărîrile de comandament, cu toate dovezile de eroism ale trupei, au concurat la o dureroasă înfrîngere care a îndoliat ţara şi a costat armata română mii de morţi şi 25 000 de prizonieri.

Concomitent, la 3 septembrie, au început lupte violente şi în zona Balcicului. Deznodămîntul de la Turtucaia a influenţat evenimentele militare pe întregul front de sud al Dobrogei : trupele româno-ruse s-au retras, iar oraşele Bazar-

gic, Cavarna şi Balcic au fost ocupate de armatele germano-bulgaro-turce.

În urma acestor înfrîngeri capul de pod de la Silistra a fost abandonat, întrucît apărarea sa devenise inutilă. După lupte grele de-a lungul vechii frontiere dobrogene forţele româno-ruse s-au repliat pe aliniamentul Rasova-Cobadin-Tuzla. În acest stadiu al situaţiei de pe frontul dobrogean, ofensiva română din Transilvania a fost oprită. Aliaţii nu întreprind nimic nici pe frontul de răsărit şi nu iau măsurile cerute de situaţie nici pe frontul de la Salonic, unde generalul Sarrail se menţinea într-o imobilitate exasperantă şi păgubitoare pentru armata română.

În zilele de 16—21 septembrie a avut loc pe linia noilor poziţii ocupate ceea ce literatura istorică numeşte *bătălia Dobrogei*. Celor şase divizii române, două ruse şi diviziei sîrbo-croate constituită din foşti prizonieri de această naţionalitate din armata austro-ungară, adversarul le opunea din nou superioritatea sa tehnică : mitraliere şi tunuri grele, automobile blindate, aeroplane. În luptele epuizante la care au luat parte şi monitoarele pe de Dunăre, ostaşii români au dovedit o exemplară dîrzenie, spirit de sacrificiu şi neclintită hotărîre de a respinge pe cotropitori. Printre aceştia s-au numărat soldaţi şi ofiţeri de naţionalitate turco-tătară deveniţi eroi ai patriei în care s-au născut, au muncit şi cu care s-au identificat. Cu totul remarcabil s-a comportat în totalitatea sa şi divizia sîrbo-croată. Puternica ofensivă a inamicului nu numai că a fost stăvilită, dar, ca urmare a pierderilor mari înregistrate, acesta se retrage în panică pe tot frontul, de la Rasova la Tuzla, în timp ce comunicatele oficiale germane treceau de la emfază la un laconism semnificativ. Cel din 20 septembrie se reducea la formula : „În Dobrogea lupta s-a oprit", ceea ce, în limbajul comunicatelor de război se identifica cu înfrîngerea. Mai mult decît atît, la 21 septembrie, după numai o zi de odihnă, divizia a 19-a română comandată de colonelul C. Scărişoreanu, ocupînd poziţiile dinspre mare, a pornit la contraofensivă pe un front cuprins între litoral şi comuna Cobadin. Acţiunea n-a putut fi dezvoltată însă ; trecerea Dunării la Flămînda a forţelor de sub comanda generalului Al. Averescu a fost sistată din cauze complexe, iar situaţia pe frontul de nord se agravase. În felul acesta comandamentul din Dobrogea al Puterilor Cen-

trale a primit un răgaz de două săptămîni ; la 19 octombrie, pe un front larg de 17 km, avînd în centru comuna Topraisar, trupele germano-bulgaro-turce au declanşat ofensiva generală. Tirul nemilos al artileriei grele cît şi bombardamentele de aviaţie asupra oraşului Constanţa şi staţiilor de cale ferată pînă la Cernavoda au semănat panică în rîndul populaţiei civile şi au avut un efect demoralizant asupra trupelor. Rînd pe rînd, sînt ocupate Agigea şi Techirghiol, Topraisar şi Cobadin, iar apoi, la 22 şi 23 octombrie, Constanţa şi Medgidia. La 24 octombrie se desfăşoară o aprigă bătălie pentru apărarea oraşului Cernavoda, deşi devenise limpede că rezistenţa nu mai era posibilă ; trupele române şi cele aliate sînt nevoite să treacă pe malul stîng al Dunării.

Dobrogea rămăsese, astfel, izolată de restul ţării : imensele aripi de fier ale podului, rănite de moarte, s-au prăbuşit spre apele Dunării. Imaginea sa a reprezentat, vremelnic, victoria geniului rău al războiului asupra spiritului creator şi constructiv şi tragedia pămîntului dobrogean în anii grei ai ocupaţiei inamice.

În preajma căderii Bucureştiului reprezentanţii Puterilor Centrale au convenit la Sofia asupra departajării administraţiei teritoriilor româneşti ocupate : Oltenia şi Muntenia reveneau autorităţilor germane şi austro-ungare, iar Dobrogea celor bulgaro-turce.

Plecînd de la acest acord, comandamentul trupelor de ocupaţie a încredinţat iniţial conducerea efectivă a acestei provincii societăţii „Dobrogea", prin comitetele sale civilo-militare, în ideea creării cadrului necesar unei instalări definitive, dacă evenimentele ar fi evoluat în direcţia dorită de statele acestui bloc. În acelaşi timp, pe măsură ce Austro-Ungaria era roasă de factorii nevindecabili ai disoluţiei sale interne, iar Bulgaria şi Turcia se dovedeau parteneri minori, sistemul administraţiei de către aceştia din urmă a unor teritorii ocupate cu importanţă strategică şi economică contravenea concepţiei guvernanţilor şi militarilor germani cu privire la exploatarea lor.

Pornind de la acest considerent, în februarie 1917 judeţul Constanţa şi jumătatea sudică a judeţului Tulcea au trecut sub administraţia comandamentului Etapei a 262-a germane, iar fîşia din nordul Dobrogei, zonă de operaţiuni a armatei a III-a bulgare, va rămîne sub administraţia acesteia, în ultima parte cu totul nominal, pînă la 26 noiembrie 1918.

Ca şi restul teritoriului ocupat, Dobrogea a fost supusă unei deposedări sistematice şi necruţătoare. Mentalitatea de spoliatori imperialişti s-a dovedit adînc sădită în armata cotropitorilor, de la feldmareşalul von Mackensen, care oficializa prin ordin special practica coletelor trimise în Germania, pînă la soldatul care pleca în permisie copleşit de greutatea prăzii sale. Administraţia militară străină a practicat larg sistemul de rechiziţii şi de raţionalizarea produselor, printr-un sever regim de cartelare. În pragul iernii 1916—1917 locuitorii au fost deposedaţi de mari cantităţi de îmbrăcăminte şi încălţăminte, fără preocupare pentru salvarea aparenţelor de jaf.

Ceea ce se făcuse timp de 40 de ani pentru ridicarea acestei regiuni a fost distrus fără cruţare. Aspectul oraşelor Constanţa, Tulcea, Medgidia, Hîrşova era deplorabil. Majoritatea bunurilor au fost ridicate şi duse în ţările ocupate. Localurile publice au fost transformate în cazărmi şi grajduri, arhivele jefuite sau incendiate, mobilierul didactic întrebuinţat drept combustibil. Instalaţiile portuare au fost, de asemenea, fie avariate, fie subtilizate. La reinstalarea serviciului portuar în Constanţa, în decembrie 1918, s-au constatat stricăciuni şi lipsuri în valoare de 25 000 000 lei ; remorcherele, motoarele, depozitele, utilajul silozurilor, rezervoarele de combustibil, locomotivele şi întregul material rulant dispăruseră sau fuseseră făcute inutilizabile, iar calea ferată Constanţa-Cernavoda a fost în întregime demontată pe dublura sa. Daune grave au fost aduse şi agriculturii, prin decimarea şeptelului, rechiziţionarea recoltei pînă la sămînţa reproducătoare şi a inventarului, prin depopularea satelor.

În toată perioada 1916—1918 mizeria, foametea şi frigul, epidemiile de febră tifoidă şi dezinterie, sistemul spoliator de impozite şi amenzi, comportarea ostilă a militarilor au făcut deosebit de odios regimul de ocupaţie, pricinuind oamenilor suferinţe fizice şi morale care au lăsat urme adînci şi greu de vindecat.

O detestabilă impresie au produs actele de vandalism şi ofensă aduse monumentelor de cultură cu semnificaţie universală şi naţională : doborîrea statuii lui Ovidiu de la Constanţa, distrugerea monumentului lui Mircea cel Bătrîn şi a bustului lui Ioan Neniţescu din Tulcea, devastarea muzeului şcolii primare din Hîrşova unde, timp de 30 de ani se acu-

mulaseră valoroase exponate oglindind istoria pămîntului dobrogean.

Din aceste cauze, în timpul regimului de ocupaţie a scăzut constant populaţia românească, resimţindu-se lipsa braţelor de muncă. În aceste condiţii autorităţile de ocupaţie au introdus munca forţată pentru toate categoriile de locuitori ; la Tulcea femeile şi copii au fost puşi să sape tranşee după o normă zilnică a cărei neîndeplinire era pedepsită prin bătaie cu patul armei.

Atîta vreme însă cît naţiunea în ansamblul său şi ostaşii care-i apărau glia înjumătăţită rezistau cu bravură, găsind nebănuite puteri pentru a lovi cu tărie un duşman înarmat pînă în dinţi, nădejdea nu s-a stins nici o clipă în sufletul oamenilor. Numeroşi militari evadaţi din lagăre şi ţărani din zona frontului se strecurau prin bălţile Dunării în liniile româneşti, transmiţînd importante informaţii din teritoriul ocupat.

Faptul că aliaţii nu şi-au respectat angajamentele militare faţă de România a creat acesteia o situaţie grea, cu tot eroismul de care au dat dovadă unităţile româneşti, inclusiv cele formate din dobrogeni, pe fronturile din Moldova. După pacea de la Brest-Litovsk (3 martie 1918), România s-a văzut izolată cu totul, redusă la teritoriul Moldovei şi încapabilă de a mai continua singură efortul războiului.

Pentru Dobrogea aceste defecţiuni în mecanismul strategic al Antantei au avut consecinţe imediate şi dintre cele mai rele. La 18 martie 1918 se semnează la Buftea Tratatul preliminar de pace între România şi Puterile Centrale prin care se recunoştea cesiunea Dobrogei. Tratatul de pace de la Bucureşti, semnat la 7 mai de primul ministru Alex. Marghiloman, prevedea trecerea acesteia sub condominiul Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei şi Turciei. De la această dată, pentru scurtă vreme, în reşedinţele celor două judeţe s-a instaurat o administraţie mixtă germano-bulgaro-turcă.

Marasmul acestei ultime guvernări, dominată de incertitudine pentru statele ocupante, rezultă cum nu se poate mai bine din măsurile cu caracter represiv adoptate. Astfel, instituţiile româneşti au fost închise, profesorii şi preoţii români care s-au împotrivit au fost alungaţi, iar funcţionarii comunali concediaţi şi înlocuiţi cu colaboraţionişti şi elemente puse pe înavuţire.

În timpul refugiului, principalele cercuri politice dobrogene s-au statornicit la Iaşi unde, grupate în jurul ziarului „Neamul Românesc", editat de Nicolae Iorga, au militat împotriva cedărilor teritoriale. În rîndul patrioţilor, indignarea şi durerea s-au manifestat pe măsura pierderii pe care o sufereau. În zilele care au urmat tratatului o delegaţie de foşti parlamentari din judeţele Constanţa şi Tulcea a prezentat primului ministru un memoriu în care refuzau să accepte caracterul ireversibil al actului semnat. Deşi Alex. Marghiloman, în calitate de semnatar, a dat un răspuns descurajant acestui demers, atît Ion I. C. Brătianu cît şi regele Ferdinand şi-au exprimat credinţa într-o schimbare.

Mişcarea muncitorească din teritoriul ocupat a luat ea însăşi o atitudine de protest faţă de raptul teritorial. Congresul regional al organizaţiilor socialiste şi sindicale din Moldova din iulie 1918, credincios principiului proclamat de socialişti — „pace fără anexiuni şi contribuţii" — a adoptat o moţiune împotriva anexării Dobrogei.

Acum toate nădejdile se legau de evoluţia situaţiei de pe front. La legaţia franceză din Iaşi, unde pe o hartă se putea urmări mersul luptelor, refugiaţii dobrogeni făceau un pelerinaj cotidian încercînd să descifreze, în semnele creioanelor colorate, soarta războiului şi a pămîntului lor natal. Astfel, cînd pe frontul de la Salonic a început ofensiva, ajunsă victorioasă pînă la Dunăre, s-a văzut de toţi cei ce-au purtat în suflet candela speranţei că nădejdile lor n-au fost iluzii şi că naţiunea română n-a sîngerat în zadar.

Pentru Puterile Centrale războiul era pierdut. În Dobrogea deruta care a cuprins comanda trupelor de ocupaţie trebuie să fi fost atît de adîncă, încît a permis ca la Constanţa să se constituie o comisie comunală interimară formată din cetăţeni ai oraşului. Ea a întreprins o seamă de iniţiative incompatibile cu starea de ocupaţie. După capitularea Bulgariei comisia a tipărit şi a afişat în numeroase exemplare un apel adresat populaţiei în care îşi exprima speranţa că „există posibilitatea ca administraţia germană să primească ordinul de a părăsi Constanţa", lansîndu-se, totodată, un împrumut public pentru refacerea oraşului.

După semnarea armistiţiului dintre Aliaţi şi Germania (11 noiembrie 1918), Tratatul de la Bucureşti devine caduc. Dealtfel, cu două zile înainte, guvernul român adresase co-

mandamentului trupelor de ocupaţie de la Bucureşti un ultimatum, iar armata a început remobilizarea.

La începutul lunii decembrie Dobrogea este eliberată. Prefecţii celor două judeţe, N. Negulescu la Constanţa şi G. Şerban la Tulcea, reîntorşi din Moldova, cît şi primarii titulari şi-au preluat funcţiile. În catedralele celor două municipii s-au oficiat servicii religioase iar în palatele de justiţie a avut loc solemnitatea reinstalării autorităţilor administrative şi judecătoreşti. Toate aceste manifestări sînt aevea acelora care, de la un capăt la altul al ţării consfinţeau în neuitatul an 1918 desăvîrşirea unităţii de stat a României, încununînd cauza seculară a naţiunii, pentru care, în războiul abia încheiat, a vărsat atîta sînge, a răbdat şi a suferit cu bărbăţia cerută de împlinirea marilor idealuri.

DEZVOLTAREA VIEŢII SPIRITUALE ÎN PERIOADA 1878—1918 ; PARTICIPAREA VALORILOR LOCALE LA ÎMBOGĂŢIREA CULTURII NAŢIONALE

Procesul de identificare a spiritualităţii Dobrogei cu cultura naţională a întregului popor român s-a manifestat în chip superior după războiul pentru independenţă pe toate planurile sale.

În această perioadă tehnica şi anumite ramuri ale ştiinţei s-au afirmat în legătură cu punerea în valoare a resurselor economice sau a ameliorării stării sanitare a populaţiei. Construirea podului de peste Dunăre, construcţiile de căi ferate, instalaţii portuare şi uzine electrice etc. se înscriu, de asemenea, în progresul ştiinţific general şi în formarea corpului tehnic din oraşele industriale şi porturi. Din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea au început în Dobrogea studii geologice sistematice, ceea ce a permis deschiderea de prospecţiuni şi exploatări miniere, rod al muncii unor oameni de ştiinţă şi savanţi ca Ludovic Mrazec, R. Pascu, I. Simionescu şi Gh. Munteanu-Murgoci ; ultimul, originar din Măcin, a fost unul dintre creatorii de seamă ai şcolii geologice româneşti, întemeietorul pedologiei în ţara noastră. Tot în această vreme şi-au început activitatea ştiinţifică în domeniul cercetărilor oceanografice şi hidrobiologice Ion Borcea şi Grigore Antipa,

punîndu-se bazele studierii sistematice a apelor mării și a bogățiilor sale.

Statul și autoritățile locale au depus eforturi sistematice, încununate de rezultate vizibile, pentru ameliorarea stării sanitare a localităților și a populației. În timpul stăpînirii turcești n-a existat un serviciu al sănătății publice ceea ce lăsa fără apărare pe locuitori în fața bolilor și epidemiilor, astfel încît ciuma și holera făceau ravagii îngrozitoare. Chiar și în orașe ca Tulcea, Constanța, Sulina, Mangalia, Medgidia și Babadag apele infectate și lipsa de igienă făceau ca febra tifoidă și paludismul să se mențină în stare endemică.

În 1878, odată cu trupele române, și-au început misiunea trenurile sanitare și primii medici militari care au acordat asistență și populației civile. După organizarea serviciului sanitar au fost numiți medici de județ, plasă și oraș, numărul lor ajungînd la 160 înainte de primul război mondial, dată la care fuseseră construite 12 spitale și peste 30 de farmacii comunale.

Dintre instituțiile de cultură, poate nici uneia nu i-au fost închinate mai multe eforturi decît școlii. O dezvoltare remarcabilă a cunoscut învățămîntul primar. În cîteva decenii fiecare sat a avut localul său de școală, iar autoritățile au trimis învățători și institutori care s-au ridicat la înălțimea misiunii de pionierat încredințată. Dacă în anul 1880, în școlile existente, create și întreținute cu sacrificii de români și alte cîteva comunități, erau înscriși ceva mai mult de 3 000 de elevi, prin 1908 existau în cele două județe 268 de școli primare publice rurale și urbane, în afară de cele privat-confesionale, frecventate de peste 32 000 copii, deci de peste 10 ori mai mult decît mai înainte cu trei decenii.

Realizări incomparabile cu perioada anterioară au fost obținute, de asemenea, în învățămîntul secundar, gimnazial și profesional. În anul 1884 a luat ființă Gimnaziul din Tulcea, transformat în deceniul următor în liceu. Instituție de învățămînt prestigioasă, biblioteca sa, devenită bibliotecă publică, a fost un focar de răspîndire a literaturii române și universale, de largă activitate culturală și patriotică. La Constanța Gimnaziul clasic s-a înființat în anul 1896, pentru ca, în 1911, să se transforme în liceu, luînd numele de „Mircea cel Bătrîn“. Această instituție, care la început însuma numai

două clase și 58 de elevi, avea să dobîndească în scurtă vreme prestigiul uneia din cele mai bune școli ale României, prin corpul profesoral valoros și prin generațiile de absolvenți, din care s-au desprins o serie de oameni de știință și cultură. În jurul acestui liceu a gravitat în primele patru decenii ale secolului al XX-lea o parte însemnată a vieții culturale a orașului Constanța. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul veacului nostru s-au mai creat școlile normale de învățători (1893) și învățătoare (1919) din Constanța, Școala secundară de fete din Tulcea (1897), Școala comercială superioară de băieți din Constanța (1903), al cărei animator a fost C. Brătescu, școlile elementare de artă și meserii din Oltina, Cernavoda, Negru Vodă, Tulcea și Constanța.

Cercetarea istorică și istoriografia au cunoscut, după 1878, o perioadă de avînt. Pasiunea pentru arheologia Dobrogei a fost justificată de faptul că mai toate civilizațiile euro-asiatice pe care istoria le-a cunoscut, din zorile paleoliticului pînă în vremea stăpînirii turcești, și-au înscris pe acest pămînt urmele trecerii lor. Pe de altă parte, sentimentul de mîndrie pentru originea poporului român a constituit sursa interesului pentru explorarea sistematică a vestigiilor greco-romane și cele ale autohtonilor de pe aceste meleaguri, cît și pentru protejarea lor. Încă de la început, statul român a luat sub ocrotirea sa antichitățile noii provincii : în 1880 Remus Opreanu a creat, pe lîngă prefectura din Constanța, cel dintîi muzeu de arheologie. Curînd după aceea activitatea științifică de investigare a fost încredințată Muzeului Național de Antichități, dominată, la rîndul ei, de două proeminente personalități : Grigore G. Tocilescu și Vasile Pârvan, ale căror cercetări, efectuate mai cu seamă la Adamclisi și Histria, au pus în lumină date noi, de o considerabilă valoare pentru istoria poporului român cît și pentru istoria universală.

O muncă plină de pasiune și încununată de remarcabile rezultate au desfășurat, pe tărîmul istoriei, profesorii Constantin Moisil din Tulcea, specialist în numismatica dobrogeană, Vasile Cotovu din Hîrșova, creatorul muzeului local în care s-au acumulat, cu timpul, valoroase exponate, Marin Ionescu-Dobrogeanu a cărui operă monumentală *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea* a primit în 1906 medalia de aur a Aca-

demiei Române. În timpul primului război mondial, istoricul Orest Tafrali, originar din Tulcea, și-a adus o prețioasă contribuție la activitatea grupului de intelectuali din „Asociația generală a profesorilor universitari" ; el a fost trimis în străinătate de guvernul Ion I. C. Brătianu, cu misiunea de a informa în mod corect opinia publică europeană și a apăra drepturile teritoriale ale României, inclusiv în Dobrogea, față de propaganda bazată pe deformarea adevărului istoric făcută de unele cercuri ostile.

Operele literare care au văzut lumina tiparului, ieșite din pana unor dobrogeni sau a altora care au îndrăgit aceste meleaguri sînt — prin exprimarea acelorași frămîntări de la răscrucile celor două veacuri și apartenența la aceleași curente cultural-filozofice — parte a istoriei literaturii române dintr-una din cele mai fecunde epoci de creație.

A lăsat lucrări de autentic lirism, inspirate de marile avînturi patriotice Ioan Nenițescu : o vie impresie au produs versurile înflăcărate din poezia „Pui de lei", omagiu adus eroismului celor ce-au împodobit fruntea țării cu cununa independenței.

Din satul Cerna, județul Tulcea, s-a ridicat poetul Panait Cerna, apreciat de Titu Maiorescu încă în perioada debutului său în ziarele vremii : „Epoca", „Semănătorul" etc. El a lăsat o operă restrînsă în care vibrează însă aspirațiile și năzuințele spre mai bine ale oamenilor ; din proza de dragoste, socială și filozofică răzbate un puternic optimism, patriotismul și solidaritatea cu soarta poporului. Om politic progresist, Ioan N. Roman s-a afirmat, deopotrivă, ca un publicist și literat, Dobrogea datorîndu-i primele lucrări serioase de istorie a culturii românești pe aceste meleaguri.

Au ajutat la propășirea vieții culturale a acestei regiuni — prin creația lor — fie prin obîrșie, fie prin așezare, și alți reprezentanți ai literaturii române : scriitorul Petru Vulcan și Ion Adam, din școala literară de la „Semănătorul" ; Al. Gherghel, poet simbolist ; ziaristul și poetul Constantin N. Sarry care, începînd din 1904, a editat timp de 40 de ani ziarul „Dobrogea jună", sau Jean Bart, „scriitorul mării", autorul, în această perioadă, a „Jurnalului de bord". În perioada grea, de început a organizării administrației, au muncit

aici poeţii Alexandru Macedonski — director al prefecturii Silistra Nouă în 1879 — şi Duiliu Zamfirescu, judecător supleant la Hîrşova. De asemenea, s-au mai găsit ca funcţionari temporari ai administraţiei Dobrogei poeţii Dimitrie Anghel şi Ion Minulescu, sau epigramistul Cincinat Pavelescu, ce-şi făcea debutul cu populara artă a catrenului în ziarele din Constanţa.

Între 1879—1916 au apărut în Dobrogea un număr surprinzător de mare de ziare, a căror difuzare venea să satisfacă setea populaţiei române, în care se răspîndea ştiinţa de carte, de a citi cuvîntul care i se adresa pentru prima dată, în limba sa. Ziarele „Steaua Dobrogei", apărut încă în 1879, „Istrul", „Dunărea de Jos" şi „Dunărea socialistă", toate din Tulcea, „Farul Constanţei", oficios al judeţului pînă în 1913, „Constanţa" şi „Dobrogea jună" sînt astăzi preţioase izvoare de informare pentru realităţile economice, social-politice şi culturale ale vremii. După acordarea drepturilor politice a început era gazetelor de partid, al căror număr şi apariţie a crescut necontenit pînă la începutul războiului.

Ridicarea gradului de cultură este vizibilă pretutindeni şi sub numeroase alte forme.

Într-un timp relativ scurt s-a schimbat aspectul urbanistic al principalelor oraşe. Afirmarea Constanţei ca centru comercial de prim rang şi staţiune balneară au determinat afluenţa lumii înstărite a Capitalei, a numeroşi oameni politici, diplomaţi, călători spre Orient, vizitele frecvente ale familiei regale — toate contribuind la preocupările pentru aspectul oraşului, creşterea gradului de confort, a posibilităţilor de transport şi terapie. Încă din 1896 s-au constituit comisii pentru înfrumuseţarea oraşelor Constanţa şi Tulcea, iar în 1903 Corpurile Legiuitoare au aprobat proiectul lucrărilor edilitare din municipiul Constanţa, cuprinzînd obiective complexe : bulevarde, lucrări de aducere a apei, canalizare, iluminatul electric, clădiri administrative şi comerciale. În acelaşi an s-a pus piatra fundamentală a Palatului Administrativ (azi Muzeul de istorie naţională şi arheologie Constanţa), iar în 1910 a fost inaugurat Cazinoul comunal, cu al cărui eclectism arhitectural publicul s-a obişnuit atît de mult încît a devenit unul din cele mai populare edificii din întreaga ţară.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea cele două reşedinţe de judeţ au fost înfrumuseţate cu opere sculpturale în care se îmbinau valoarea artistică şi semnificaţia lor istorică. În 1887 a fost dezvelită la Constanţa statuia marelui poet latin Ovidiu, operă a sculptorului italian Ettore Ferrari, autor al statuii lui Lincoln din Washington, a lui Garibaldi din Pisa — lucrare care personifică şi astăzi simbolul romanităţii românilor şi, în primul rînd a Dobrogei. Nu mult după aceea s-a ridicat la Tulcea, prin subscripţie cetăţenească, statuia ecvestră a voievodului Mircea cel Bătrîn cît şi Monumentul comemorativ al revenirii Dobrogei la statul român. Acesta din urmă era o lucrare impunătoare care domina atît oraşul cît şi întreg ţinutul dinspre gurile marelui fluviu, simbolizînd vitejia românească, precum şi triumful ideii de dreptate înfăptuită de istorie.

În acest cadru, viaţa spirituală şi mai ales ramurile legate de agrement — în speţă teatrul, muzica, expoziţiile de artă plastică — se amplifică vara, cînd populaţia Constanţei creşte de cîteva ori, dar şi-a găsit, cu timpul, şi forme permanente de manifestare, realizate adeseori cu concursul valorilor naţionale de elită, care au dat un sprijin activ societăţilor culturale locale.

În 1897 a luat fiinţă la Constanţa sub preşedenţia publicistului şi poetului Petru Vulcan, cercul literar „Ovidiu" la ale cărui manifestări publice au luat parte I. L. Caragiale, V. A. Urechia, Gr. G. Tocilescu ; pînă în 1915 „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor" a desfăşurat în principalele oraşe din Dobrogea o bogată activitate cultural-patriotică cu participarea lui Şt. O. Iosif, Nicolae Iorga, George Coşbuc, Victor Eftimiu, Gala Galaction, Octavian Goga, George Topîrceanu ş.a.

Teatrul şi muzica s-au bucurat de o deosebită popularitate pînă în cele mai mici tîrguri ale provinciei. Din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial au trecut pe aici mari actori şi interpreţi ai scenei şi muzicii româneşti : Matei Millo, Aristizza Romanescu, C. Nottara, Marioara Ventura, George Enescu şi mulţi alţii. De la tradiţionalul „Caraghioz" — spectacol satiric oriental de păpuşi — pînă la spectacolul autentic modern practicat de cele mai bune companii şi trupe ale teatrelor naţionale din Bucu-

rești, Iași, Craiova sau străine (Orchestra imperială rusă, Teatrele pariziene Odéon, Vaudeville, sau unele din Italia și Grecia) arta Thaliei a găsit la Dunăre și Mare orașe care respirau un climat artistic de neimaginat cu puțin timp în urmă, un public rafinat, bun cunoscător al repertoriului național și universal.

În sfîrșit, s-au ridicat din meleagurile dobrogene și au început să se afirme pictorii Marius Bunescu și Stavru Tarasov cît și sculptorul Ion Jalea, în operele cărora și-a găsit o adîncă oglindire și pămîntul natal, care i-a rechemat adesea spre a le cere din prinosul talentului și puterii lor creatoare.

Statuia lui Eminescu de la Constanța, operă a lui Oscar Han.

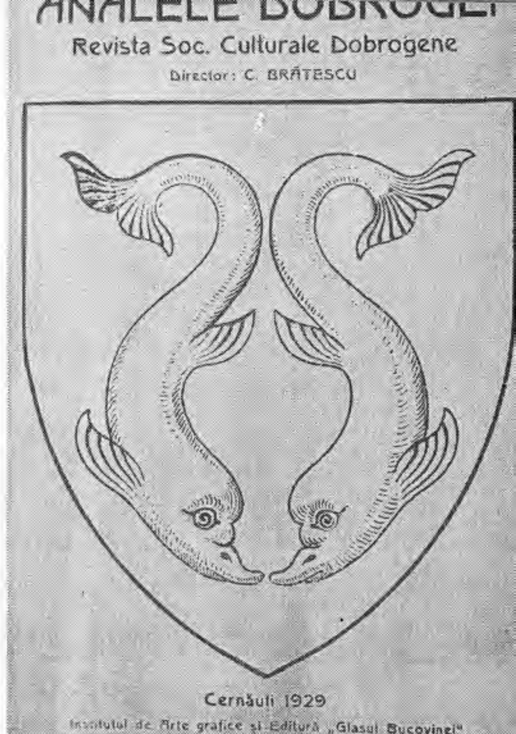

Scriitorul mării, Jean Bart şi pagina de titlu autografă de la *În Deltă ...*

Cafeneaua „Europolis" din Sulina.

Pagină de titlu a revistei „Analele Dobrogei".

„Băile de la mare" de la Mamaia la începutul lor.

Instituții de cercetare și organizare economică din primele decenii ale sec. XX: Oieria din Palas.

Institutul hidrobiologic din Constanța.

Palatul pescăriilor din Jurilovca.

Bricul „Mircea", primul bric-școală care a pregătit valoroase generații de marinari în perioada de început a flotei românești.

Militanți comuniști și social-democrați care au semnat la Constanța, în aprilie 1944, acordul de Front Unic Muncitoresc.

Jos: (stînga) Proces-verbal al ședinței de legalizare a județenei P.C.R. Constanța (26 august 1944). *(Dreapta)* Din *Ordonanța nr. 1* a Prefecturii Constanța, după instalarea prefectului democrat Victor Dușa.

...ctura Județului Constan...

Ordonanța Nr. 1

FRONTUL NATIONAL DEMOCRATIC din Jud. Constanța, ... hotărât ocuparea PREFECTURII, in urma demisiei fostul... prefect Al. Bonache.

Cum, guvernul era și el demisionat, interesele munci...rilor și țăranilor din acest județ fiind lăsate în voia soart... în seara zilei de 4 Noembrie a. c. muncitorimea constănțea... s'a îndreptat spre PREFECTURA, având în frunte FORMAȚI...NILE DE LUPTA PATRIOTICE.

Aici, muncitorimea a fost primită cu focuri de armă, os...șilor ordonându-le să tragă, comandanții militari superio...

Prin luptă, Prefectura a fost ocupată cu asalt. A că... eroic un vajnic luptător antifascist, răpus de gloanțele a... sine ale legionarilor, pe care, comandanții militari, l-au ... brăcat în haine militare.

Azi, PREFECTURA și întregul județ, este în mâinele noast...

Pus aici de voința țăranilor și muncitorilor, ordon:

1. În toate satele și comunele urbane se va alege în mod liber, ... primar și un consiliu comunal, format din cetățenii cei mai cinstiți, ... tători pentru cauza democrației.

2. Vechile sfaturi comunale sunt și rămân desființate, nefiind alese ... poporul muncitor și nereprezentând interesele lui;

3. Jandarmii sunt subordonați Comitetelor Sătești alese, încetând o... activitate de teroare și de intimidare a țăranilor, mărginindu-se la rolul ... poliție contra răufăcătorilor;

4. Pentru siguranța, ordinea și liniștea masselor, țărănești și mun...rești, vor lua ființă, imediat, în sate acolo unde nu sunt, FORMAȚI... DE LUPTĂ PATRIOTICE sau GĂRZILE PATRIOTICE;

5. Orice rechiziții pentru ARMATA ROȘIE sau ARMATA ROMANA s... face de COMITETELE SĂTEȘTI alese, luându-se dela cei avuți în primul r... iar cei care nu pot da în natură, plătind în bani ceeace le revine să ... și pentru rechiziții;

6. Toți funcționarii acestui județ sunt chemați să ... în rezolvarea cererilor țăranilor, ținând, în primul rând, seama de ... ție politice și sociale pe care le trăim;

7. Toți abuzivii, saboteurii, speculanții, vor fi aspru pedepsiți de ...BUNALELE POPORULUI care, în curând, vor lua ființă;

8. Toți moșierii sunt obligați să-și lucreze moșiile;

9. Negustorii sunt obligați să se aprovizioneze cu marfă și să ... ... sau să vândă mărfuri pe ascuns cu prețuri care să ... ... legal;

10. Toate autoritățile, școli, instituții, etc. sunt invitate să funcțio... normal; deasemenea toți cetățenii județului să-și păstreze calmul și ... vadă de muncă;

Figuri din unitățile dobrogene în războiul antihitlerist: general-colonel Costin Ionașcu, comandantul Diviziei 9 infanterie; sublocotenentul erou Mircea Constantinescu, din Regimentul 36 infanterie, căzut în luptele de pe Mureș; caporalul de 9 ani Marin Lungu.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar al județenei P.C.R. Constanța, conducînd lucrările unei ședințe (1946).

CUI DAM VOTUL ȘI INC

Candidații B. P. D. la Constanța

D. NICOLAE CIOROIU

D. ALEX. STEFLEA

D. N. CONSTANTINESCU

19 Noembrie 1946

D. VALCU VASILE

D. DUMITRU CRETULESCU

Cuget Liber

Cotidian de luptă ...

Redacția și Adm... Str. Carol ... CONSTAN... Telefon ...

Director: Traian S...

...n unanimitate, delegații tuturor s... ...elor județului Constanța, au hotăr... să înfăptuiască reforma agrar...

A sunat ceasul ca ogorul pe care-l muncim să fie al no... nu al moșierilor.

... să meargă lucrurile de jos în sus.

... Trebue să trecem imediat la împărțirea pământu...

Muncitorimea sprijină cu toată puterea reforma agrară.

Acțiunea ce pornim e începutul desrobirii noastre economice.

Ziarul „Cuget Liber" despre înfăptuirea reformei agrare.

Candidații B.P.D. pentru alegerile din 1946.

...REDEREA NOASTRA

Candidații B. P. D. la Tulcea

Prietenia Româno-Sovietică

Un uriaș meeting al Blocului Partidelor Democrate la Constanța

Maeștrii de Marină manifestează entuziasm pentru victoria democrației în alegeri

INTELECTUALI,

Terase plantate cu viță de vie la Cochirleni (jud. Constanța).

Basarabi și I.A.S. Murfatlar.

Vinuri de Murfatlar medaliate în multe concursuri internaționale.

Merinosul de Palas, distins de trei ori cu Ordinul Muncii clasa I.

Medgidia: vedere din centrul orașului; Combinatul pentru lianți și azbociment.

Tulcea: Centrul orașului cu statuia lui Mircea cel Bătrîn; blocuri noi de locuințe.

Tulcea: faleza cu hotelul „Delta"; gara.

Aeroportul din Tulcea.

Combină autoutilitară, unul din produsele Întreprinderii metalurgice Medgidia.

Capitolul XVI
PERIOADA DINTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE, PÎNĂ LA ELIBERARE (1919—23 AUGUST 1944)

MERSUL SINUOS PE CALEA ECONOMIEI CAPITALISTE

După sfîrşitul primului război mondial şi formarea statului naţional unitar, România a intrat într-o etapă nouă a dezvoltării sale. Este perioada creşterii mai accentuate a forţelor de producţie, îndeosebi în industrie, ceea ce a exercitat o puternică influenţă asupra vieţii economico-sociale a ţării.

Din punct de vedere al repartizării geografice a forţelor de producţie exista însă o dezvoltare inegală a diferitelor sale regiuni : dacă Transilvania venea cu o economie care beneficiase, într-o anumită măsură, de revoluţia industrială din veacul trecut, Dobrogea, cu toate eforturile făcute de statul român, n-a putut recupera în trei decenii întîrzierea acumulată în cîteva secole. Mai mult decît atît, războiul se dovedise aici mai nemilos decît în alte regiuni ocupate ale ţării, iar reconstrucţia a trebuit să înceapă aproape de la bază.

În primul deceniu al perioadei interbelice, Dobrogea nu numai că a resimţit în modul cel mai pozitiv efectele desăvîrşirii unităţii de stat, deci a creşterii potenţialului economic general, dar a ocupat o poziţie tot mai importantă în mecanismul economiei naţionale, în primul rînd ca poartă de comerţ a ţării. În ajunul crizei economice, din cele 64 de fabrici ale Dobrogei, însumînd o putere instalată de 8 500 C.P., 23 funcţionau numai în Constanţa, restul, în majoritate, aflîndu-se în oraşele Tulcea şi Cernavoda.

A crescut şi s-a diversificat producţia industriei mecanice şi metalurgice, chimice, alimentare, textile, tăbăcăriei ş.a. Din 1928 Atelierele mecanice „Wolff“ din Constanţa încep să producă macarale pentru înzestrarea portului. Rafinăria „Columbia“ din Cernavoda era una din principalele întreprinderi de acest fel din România ca şi fabrica de ciment, intitulată „Societatea anonimă de ciment din Europa Orientală“. În

industria tăbăcăriei fabricile „Talpa“ din Tulcea şi „Tăbăcăria românească“ din Constanţa făceau parte, la rîndul lor, din categoria întreprinderilor mari de acest gen din ţară.

Mai mult decît înainte de război, în perioada interbelică, cu excepţia perioadei de criză, comerţul României a continuat să se facă, în cea mai mare parte, pe calea maritimă. Ca singurul port maritim de seamă, Constanţa a avut în permanenţă o importanţă covîrşitoare nu numai pentru Dobrogea, ci şi pentru viaţa economică a întregii ţări, fie şi numai sub aspectul avantajului indiscutabil al menţinerii navigabilităţii în toate anotimpurile.

Pentru dezvoltarea sa, o simplă comparaţie este semnificativă. În 1878 micul port avea doar 170 m de chei vechi din lemn, un dig de apărare de 200 m şi o suprafaţă de apă adăpostită de numai 4 ha. La sfîrşitul deceniului al treilea portul dispunea de aproape 3 000 m diguri ce închideau 60 ha suprafaţă de bazine şi 4 700 m cheiuri în exploatare. Noile silozuri moderne aveau o capacitate de 60 000 tone, iar rezervoarele de petrol puteau depozita peste 100 000 tone. Între 1919—1925, pentru a lua ca bază numai perioada imediat postbelică, volumul de import-export a fost de peste 3,5 milioane tone mărfuri. Raportul dintre venituri — 231 milioane lei — şi cheltuieli — 100 milioane lei — în 1926 corespunde unei balanţe comerciale active, sursă sigură de cîştiguri şi furnizor de excedente.

Începînd din 1927 şi apoi, după anii crizei economice, s-au alocat fonduri importante pentru construirea de magazii din beton armat, pentru repararea digurilor, dragaje în anteport şi bazine, crearea unei staţii de radiogoniometrie, instalarea unor macarale electrice, cît şi pentru noul Şantier Naval dotat cu doc plutitor, terminat în 1938. Cu toate aceste măsuri, eforturile făcute de guvernele din perioada interbelică s-au dovedit insuficiente pe calea extinderii şi modernizării portului Constanţa, astfel încît să intre, potrivit studiilor existente, în rîndurile marilor porturi ale Europei.

De asemenea, sub posibilităţi s-a menţinut traficul flotei româneşti în comparaţie cu cel al companiilor de navigaţie străine. În momentul cîştigării independenţei, România devenită stat cu frontiere maritime, s-a văzut întrecută pe planul mijloacelor proprii de navigaţie de ţările cu tradiţie comercială. Pe atunci la Constanţa şi Sulina pavilionul naţional flutura timid doar la Căpitănia porturilor, semn al suvera-

nităţii de stat. Pînă la primul război mondial marina română a făcut progrese considerabile, dar evenimentele care au urmat i-au adus însemnate pierderi.

După război şi-a reluat activitatea societatea de stat „Navigaţia Fluvială Română" cît şi flota comercială a „Serviciului Maritim Român" (S.M.R.), ale căror vapoare poştale şi de pasageri, ce serveau linia dunăreană, orientală, şi vestul Mediteranei, erau preferate pentru confortul şi serviciile prestate. Din 1938 au intrat în serviciul S.M.R. motonavele „Transilvania" şi „Basarabia", cele mai frumoase pacheboturi ale Mării Negre, cîteva cargoboturi şi tancuri petroliere moderne. Alături de navele proprietate de stat îşi creează mijloace proprii de comerţ şi societăţile particulare. Astfel Societatea „Steaua Română" a pus în circulaţie petrolierul „Oltenia", construit în Anglia, cu un deplasament de 9 000 t, cel mai mare vas sub pavilion românesc, iar navele Societăţii de comerţ „România" traversau Atlanticul, ajungînd pînă în America de Sud.

Constanţa comercială a devenit acum unul din principalele debuşeuri pentru negustorii din întreaga ţară ; angrosiştii şi marii producători găseau, de asemenea, posibilităţi de plasare pentru export. Iată de ce aici s-au constituit, într-un timp relativ scurt, sub raportul circulaţiei mărfurilor şi a capitalurilor, case de import-export, societăţi de asigurări, burse ale burgheziei autohtone, un număr însemnat de agenţii maritime şi de asigurări ale unor state europene.

La Sulina inconvenientele navigaţiei s-au atenuat în mare măsură prin deschiderea, în 1925, a noului canal de adîncime, capabil să primească acum nave de mare tonaj, silite altădată să încarce mărfurile în larg. Datorită faptului că privilegiul de porto-franco din acea vreme eluda regimul vamal naţional, în anul 1932 acest drept a fost ridicat, ceea ce îngrădea jurisdicţia Comisiei Europene a Dunării, întărind, în schimb, suveranitatea României la Gurile Dunării.

Pe măsură ce economia naţională se dezvolta, avînd o contribuţie tot mai însemnată la exportul de produse agricole pe mare şi Dunăre, singura cale ferată existentă s-a dovedit cu totul insuficientă. Pentru legarea portului Constanţa cu Tulcea au început încă înainte de război lucrările construirii unei noi linii, prin Medgidia-Babadag, dar ele au înaintat încet şi pe etape, terminîndu-se abia în 1938.

Legăturile Dobrogei cu restul țării și lumea europeană se amplifică totuși și se modernizează. Trenuri accelerate cu vagoane directe legau principalele capitale ale Europei occidentale cu Constanța și, de aici, prin căile maritime, cu Constantinopolul. În deceniul al patrulea s-au deschis pe lîngă linia aeriană de pasageri București-Constanța-Balcic și cea cu orar regulat Constanța-Galați. Legăturile poștale, telefonice și telegrafice cu caracter internațional asigurau comunicarea rapidă cu Europa, Asia și Africa : stația de telegrafie din Constanța, terminată în 1926, putea transmite la Pireu, Atena, Beirut, Alexandria, Viena, Paris, Londra etc.

Numeroase instituții financiare și de credit au venit, de asemenea, să însoțească activitatea din industrie, agricultură și comerț. La Tulcea funcționau „Banca Tulcei", Banca „Gurile Dunării" și Banca „Dunărea". În Constanța existau în deceniul al treilea circa 30 de instituții bancare cu un capital de 45 milioane lei, în marea lor majoritate filiale ale băncilor importante din țară.

Sub aspectul consecințelor economice, reforma agrară din 1921 a fost urmată de două perioade distincte : una de început, cînd împroprietărirea a provocat o scădere a producției în timpul efectuării transferului și alta de creștere aproape constantă, între 1926—1938. Ceea ce a caracterizat reforma agrară de după primul război mondial a fost aplicarea ei în condițiile rezistenței înverșunate a moșierimii.

În județul Tulcea au fost expropriate circa 34 000 ha, dar 75% din hotărîrile de expropriere ale comisiilor de ocoale au fost atacate în justiție de vechii proprietari și, pe căi ocolite, o însemnată parte din contestații au întrunit hotărîri de admitere. Într-un interval de aproape 20 de ani de la legiferarea reformei agrare, din cei 18 000 de îndreptățiți la împroprietărire, au primit pămînt doar 11 122 locuitori. În două rînduri, în 1924 și 1929, reprezentanții județului au prezentat în Senat situația dramatică a țărănimii, pe care reforma n-a pus-o la adăpost de vechile vicisitudini. A fost suficientă seceta prelungită din deceniul al treilea pentru ca pămînturile sătenilor să fie ipotecate băncilor în condiții oneroase, cu dobînzi cămătărești între 40—50%.

În schimb, marea proprietate și gospodăria înstărită s-au consolidat, beneficiind și de legile favorabile aplicate de național-țărăniști în deceniul al patrulea, de cererile pieții interne și externe cît și de introducerea tehnicii mecanizate.

Conform datelor furnizate de Asociaţia Cerealiştilor, încă din 1914, prin tranzacţiile operate în oboarele de cereale, judeţele Constanţa şi Tulcea ocupau primele două locuri din ţară. În 50 de ani (1877—1927) producţia de cereale din Dobrogea a cunoscut o creştere cu 300%. În unele perioade activitatea camerelor de agricultură a fost cu adevărat remarcabilă, vizînd procurarea de utilaj, propaganda şi educaţia agricolă, creşterea şeptelului, încurajarea cercetării ştiinţifice, organizarea de expoziţii apreciate în întreaga ţară.

În perioada interbelică localităţile urbane evoluează inegal, lipsind un program de dezvoltate armonioasă. Preocupările se concentrează mai cu seamă asupra oraşelor de pe litoral. Paralel cu înflorirea vieţii comerciale şi portuare se accentuează vocaţia de centru turistic, balnear şi de agrement a Constanţei, răspunzînd gusturilor unor vilegiaturişti înstăriţi care-o populează în fiecare sezon estival. Alături de edificiile administrative şi culturale, clădirile societăţilor economice, băncile, palatele şi vilele, bisericile şi moscheile cu arhitectura lor variată dau localităţii un pitoresc aparte, constituind puncte de atracţie pentru vizitatori.

La Mamaia s-a amenajat o „instalaţiune completă pentru băi“, fiind legată de Constanţa printr-o cale ferată, iar la Techirghiol şi Eforie Societatea pe acţiuni „Techirghiol-sat“ şi „Techirghiol-Movilă“, în urma stabilirii ştiinţifice a efectelor curative excepţionale şi a unei largi reclame, au făcut investiţii extrem de rentabile în stabilimente de băi, hoteluri, vile şi restaurante care asigurau confort şi asistenţă medicală în schimbul unor tarife mari, accesibile numai anumitor categorii sociale. De asemenea, declarată în 1932 staţiune balneară, viaţa Sulinei s-a înviorat, păstrînd totuşi farmecul de oraş patriarhal în care, într-o neîntrecută izolare, la capătul marei artere fluviale europene, se ridicau, cu neaşteptata lor arhitectură, clădirile impozante ale Comisiei Europene a Dunării şi Cazinoul refăcut şi înfrumuseţat.

Progresele economice şi creşterea populaţiei au făcut ca unele comune rurale să crească, arătînd ca adevărate tîrguri, cu obor de cereale, ateliere şi prăvălii, cu mici întreprinderi industriale — cum erau Murfatlar, Cobadin, Hamangia (Baia), Isaccea — ceea ce a făcut necesară o nouă organizare administrativ-teritorială, în cadrul căreia astfel de localităţi devin reşedinţe de plasă. Pe de altă parte însă, unele oraşe ca Tulcea, Babadag, Măcin fac progrese lente sub aspect

economic şi urbanistic, programele edilitare fiind îngropate, mai întotdeauna, în politicianism şi demagogie.

În ansamblul naţional, economia Dobrogei a cunoscut, în această perioadă, două momente grele de stagnare sau declin: unul în anii crizei din 1929—1933, iar altul în timpul celui de-al doilea război mondial, cînd declanşarea operaţiunilor militare a dat o grea lovitură funcţiei vitale a acestei părţi a României, comerţului maritim.

VIAŢA POLITICĂ. MIŞCAREA DEMOCRATICĂ ŞI PROGRESISTĂ. LUPTA REVOLUŢIONARĂ A COMUNIŞTILOR ÎMPOTRIVA REGIMULUI BURGHEZO-MOŞIERESC, A FASCISMULUI, PENTRU DEMOCRAŢIE ŞI APĂRAREA INTERESELOR NAŢIONALE

Încadrîndu-se în ansamblul politic al ţării, cu trăsăturile sale de după război, viaţa politică din Dobrogea a prezentat unele particularităţi rezidînd în existenţa, la Conferinţa păcii de la Paris, a unei probleme dobrogene, în menţinerea provizorie, la Constanţa, a trupelor aliate, cît şi în starea localităţilor rurale şi urbane, greu lovite de război şi regimul de ocupaţie.

Imediat după terminarea războiului, în absenţa armatei române, atribuţiunile militare au fost preluate de trupele frontului balcanic al Antantei. Pentru reglementarea raporturilor cu comandamentul străin instalat la Constanţa, guvernul a creat funcţia de „comisar al guvernului român pe lîngă armata franceză din Dobrogea".

În toată perioada anului 1919, prin portul Constanţa navele aliaţilor au făcut legătura între armata de la Dunăre şi Turcia, unde creştea nemulţumirea conducătorilor acestei ţări faţă de hotărîrile marilor puteri privind chestiunile ei teritoriale. De asemenea, tot prin portul Constanţa au fost repatriaţi prizonierii de război italieni aflaţi în România şi tot pe aici s-au reîntors numeroşi români transilvăneni, prizonieri din armata austro-ungară înrolaţi voluntar în trupele aliate.

În acelaşi an, unităţile franceze din Constanţa au fost cuprinse în revolta flotei din Marea Neagră în care, pe fondul tradiţiilor revoluţionare ale poporului francez, se manifesta protestul faţă de intervenţia armată a puterilor occi-

dentale împotriva Rusiei Sovietice. Totodată, acest eveniment s-a aliniat activității generale cu caracter revoluționar din România, care, pe lîngă alte obiective, răspundea chemării Partidului Socialist și sindicatelor de a zădărnici intervenția împotriva primului stat proletar. În legătură cu situația creată, guvernul a ordonat autorităților locale să colaboreze cu comandamentul aliat împotriva „organizațiilor revoluționare ce există pe teritoriul Dobrogei". Cu toate acestea, numeroase manifeste în limba română, bulgară și turcă au fost difuzate în comune și orașe, chemînd la solidaritate internaționalistă cu revoluția rusă. Astfel, un grup de muncitori comuniști s-a adresat, printr-un manifest patetic, soldaților francezi chemîndu-i să refuze a fi unelte ale intervenției.

La telegrama alarmată a ministrului de interne, G. G. Mîrzescu, prefectura județului Constanța solicita chiar decretarea stării de asediu, avînd în vedere „diferitele încercări de propagandă revoluționară și bolșevică... mai ales că ea a început să prindă și în mijlocul trupelor franceze". (Arhivele statului Constanța, fond Prefectura Constanța, dosar 1/1919, f. 219). Lucrurile au mers atît de departe încît, în luna martie 1919 ostașii n-au mai putut fi îmbarcați decît sub amenințarea mitralierelor, alți soldați rebeli fiind dezarmați, puși sub paza severă a santinelelor din armata colonială și apoi îmbarcați pentru o destinație necunoscută, înainte de evacuarea completă a trupelor străine, în decembrie 1919, ca urmare a unor note repetate ale guvernului.

Cînd, pe ansamblul vieții politice, sistemul bipartit tradițional a intrat în impas, făcînd loc, în condițiile aplicării sufragiului universal, unui tablou foarte colorat de partide și formațiuni, Dobrogea n-a rămas în afara acestui proces. Perioada de după război a fost, pe planul vieții social-politice, cea mai agitată de la revenirea sa la România.

Odată cu mutarea centrului de greutate al vieții economice și politice spre Constanța, conducerea Partidului Național Liberal s-a străduit să-și creeze aici mijloace proprii de guvernare. Încă înainte de război în organizația național-liberală din județ au intervenit defecțiuni, demisii și retrageri, determinate de luptele pentru șefie dintre fruntașii locali. Unii dintre aceștia, cum au fost I. N. Roman, devenit șeful unui grup disident local și M. R. Opreanu, directorul ziarului „Farul", formulau critici la adresa unor aspecte din politica P.N.L., militînd activ pentru interesele specifice ale Do-

brogei. Această situaţie va dăinui, mocnit, şi în perioada următoare, atenuată doar de venirea P.N.L. la guvernare, între 1922—1926, cînd conducerea centrală, în frunte cu Ion I. C. Brătianu, a luat măsuri energice de păstrare a disciplinei de partid. După război, în noile judeţe ale Dobrogei, P.N.L. şi-a întărit poziţiile în rîndul micii burghezii industriale şi comerciale a naţionalităţilor conlocuitoare, preocupată să-şi apere interesele economice în cadrul partidului politic de guvernămînt cel mai puternic. Nu puţine au fost însă cazurile cînd din rîndul acesteia, mai ales elemente bulgăreşti înstărite din mediul rural, au gravitat în sfera Partidului Ţărănesc şi apoi a Partidului Naţional Ţărănesc. Oricum, ele s-au folosit de drepturile politice constituţionale şi, mai ales în judeţele Durostor şi Caliacra, au avut parlamentari proprii cît şi un număr mare de reprezentanţi în organele administrative locale.

Dintre formaţiunile politice postbelice, poziţiile cele mai însemnate le-au deţinut Partidul Poporului de sub preşedinţia generalului Al. Averescu şi Partidul Ţărănesc condus de Ion Mihalache.

În 1919, s-au constituit comitetele de conducere judeţene ale Ligii Poporului (din 1920 Partidul Poporului), secţiile Constanţa, Tulcea şi Bazargic şi au apărut primele ziare ale acestui partid, „Refacerea" şi „Progresul Tulcei". În diferite oraşe au avut loc întruniri publice cărora li s-a dat o orientare antiliberală, indiciu timpuriu al viitoarelor dezacorduri şi conflicte dintre averescani şi naţional-liberali.

La începutul existenţei sale noul partid ţărănesc a avut o poziţie aparte faţă de situaţia generală din România. În Dobrogea ţărănimea era profund deprimată de dezastrul gospodăriei sale, fapt pentru care viaţa politică prezenta un interes scăzut, echivalînd cu suma promisiunilor făcute şi neîmplinite. Pe de altă parte, pentru conducerea Partidului Ţărănesc, Dobrogea — care potrivit normelor de reprezentare aducea numai 4,25% din totalul voturilor pe ţară (media anilor 1919—1922) — a însemnat un teren electoral secundar, propaganda sa vizînd, mai ales, acele regiuni din Vechea Românie unde poziţiile sale erau mai puternice. Din aceste pricini, curînd după formare, organizaţia ţărănistă din Constanţa s-a destrămat şi puţini au mai rămas în jurul proaspătului preşedinte, Scarlat Vîrnav, fost conservator şi prefect al judeţului.

Ca şi în 1919, în alegerile parlamentare din 1920 organizaţiile ţărăniste din judeţele Constanţa şi Tulcea au prezentat liste comune cu partidele ce formau „Federaţia Democratică“ : Partidul Naţional şi Partidul Naţionalist Democrat — N. Iorga, uniţi cu toţii împotriva guvernului Averescu, în care vedeau o creaţie o oligarhiei naţional-liberale. Exasperaţi de sterilitatea disputelor politice alegătorii n-au manifestat un interes deosebit pentru prima lor întîlnire cu urnele ; în Dobrogea, abţinerile celor cu drept de vot au reprezentat o treime din corpul electoral. Dealtfel, la sfîrşitul primului an de pace un ziar local era în situaţia de a constata cu amărăciune : „Constanţa are naţionalişti, are ţărănişti, are poporanişti. Constanţa n-are lumină, n-are apă, n-are lemne şi nu va avea pîine. Constanţa n-are bani, are în schimb liberali. Are tot, numai ce-i trebuie n-are“ („Farul“ din 15 decembrie 1919).

Pe fondul frămîntat al realităţilor sociale şi în efervescenţa politică de la începutul noii etape istorice, clasa muncitoare s-a manifestat cu forţa şi maturitatea proprie poziţiei sale de clasă avansată. În faţa mişcării revoluţionare se puneau sarcini noi, privind atît viaţa politică-lăuntrică a partidului proletariatului cît şi transformarea democratică a societăţii româneşti în ansamblu.

După război, la Constanţa, Tulcea, Bazargic şi Silistra, şi-au reluat activitatea puternicile organizaţii ale Partidului Socialist, grupînd elemente muncitoreşti înaintate dar şi numeroşi intelectuali cunoscuţi ca dr. Aristide Caratzali, avocatul N. Gheţu, I. Bîrsan şi Boris Ştefanov. Cu un număr mare de membri, militînd pentru apărarea intereselor populare, secţiunile Partidului Socialist din întreaga Dobroge au jucat un rol însemnat în viaţa politică locală, fiind în fruntea unor acţiuni revendicative şi revoluţionare cu importanţă pentru întreaga ţară ; pînă la crearea Partidului Comunist în 1921, N. Gheţu şi Boris Ştefanov au reprezentat pe socialiştii dobrogeni în Consiliul General al Partidului Socialist din România şi al Sindicatelor.

După reprimarea demonstraţiei de la 13 decembrie 1918 din Bucureşti, guvernul Ion I. C. Brătianu a ordonat închiderea sediilor Partidului Socialist şi a decretat starea de asediu, măsură justificată pentru Dobrogea şi de răscoala de la Constanţa a trupelor franceze, în 1919. În prima jumătate a acestui an au intrat în grevă depoul de locomotive şi ate-

lierele C.F.R. Constanța, muncitorii de la construcția portului, marinarii civili, personalul de la silozuri și faruri, cel al societății petroliere „Steaua Română“ și de la întreprinderea metalurgică „Wolff“.

În noiembrie portul a fost paralizat de o puternică grevă cu caracter general. Cu acest prilej deputatul socialist Gh. Cristescu interpela guvernul în Adunarea Deputaților în legătură cu folosirea forțelor de siguranță împotriva muncitorilor la Constanța. Concomitent se înregistrează o permanentă agitație a satelor sub influența „unor grupări care doresc o altă stare de lucruri“.

Anul 1920 a adus Partidului Socialist un important succes politic : în alegerile generale el a obținut 21 de mandate pentru Adunarea Deputaților, dintre care doi reprezentau Dobrogea, iar Boris Ștefanov făcea parte și din comitetul de acțiune al grupului parlamentar socialist.

Paginile luptelor muncitorești desfășurate sub conducerea Partidului Socialist, au prefațat punctul culminant al perioadei revoluționare postbelice — greva generală din 1920. În aprilie greva feroviarilor bucureșteni s-a extins în întreaga țară : în ultima decadă a lunii au intrat în grevă de solidaritate, în ciuda amenințărilor repetate cu mobilizarea, muncitorii depoului de locomotive al Atelierelor C.F.R. Constanța, echipajele șalupelor și remorcherelor din porturile Cernavoda și Sulina, muncitorii de la uzina electrică a portului Constanța, de la stația de petrol și de la atelierele Serviciului Porturilor Maritime. Între 19 și 21 octombrie au aderat la grevă muncitorii din Tulcea și Isaccea, lucrătorii ceferiști din Medgidia, Cernavoda și Eforie. Pentru a împiedica solidarizarea muncitorilor din întreprinderile pescărești din Deltă cu greva generală, unități ale armatei, poliției și jandarmeriei au invadat localitățile efectuînd arestări masive. De asemenea, după greva generală, cluburile socialiste din Bazargic, Constanța și alte localități dobrogene au fost închise, documentele confiscate, iar numeroși conducători socialiști au fost arestați.

După hotărîrea convocării, la 8 mai 1921, a Congresului general al Partidului Socialist, în secțiunile dobrogene ale acestuia au avut loc dezbateri aprinse care vădeau nu numai buna cunoaștere a problemelor socialismului, dar și înțelegerea răspunderii față de soarta partidului. În ședința din 3 mai 1921 de la sediul Partidului Socialist, care urma să desemneze membrii delegației constănțene la Congres, s-a discutat vehe-

ment asupra ordinei de zi și în mod critic despre condițiile de afiliere la Internaționala a III-a. Înțelegînd însă importanța momentului politic, secțiunea a investit delegația formată din Andrei Ionescu (ales în timpul lucrărilor vicepreședinte al Congresului), Nicolae Rusu, Nicolae Cotescu și Dobrică Radu, reprezentanți ai muncitorilor din port cît și Dumitru Gheorghiu de la Atelierele C.F.R., cu mandatul imperativ de a vota fără rezerve pentru transformarea Partidului Socialist în Partid Comunist și afilierea la Internaționala a III-a..

Reorganizarea pe baze comuniste a secțiunilor din Dobrogea a început în vara anului 1921, pe cînd delegații la Congres se aflau încă în detențiune iar apoi în procesul anticomunist din Dealul Spirii. Primele manifestări publice au avut loc la Constanța în februarie 1922, cu prilejul reîntoarcerii lui Andrei Ionescu și Gh. Panaitescu, fost deputat socialist, după eliberarea lor din închisori. În același an a început reînscrierea membrilor, constituirea unor comitete provizorii de conducere și reluarea vieții de partid organizate.

Crearea secțiunilor Partidului Comunist a reprezentat nu numai pentru mișcarea muncitorească din Dobrogea, dar pentru întreaga viață politică, cel mai însemnat eveniment al acelor ani. Pentru prima dată proletariatul din această parte a țării avea în avangarda rîndurilor sale o forță organizată, care se pronunță și acționează de pe pozițiile cele mai avansate în raport cu toate celelalte formațiuni politice.

Pînă în anul 1924, deși se manifestă în cadrul constituțional și al legilor statului, secțiunile comuniste sînt supuse unor necontenite măsuri restrictive și represive, soldate cu zeci de arestări. Atîta vreme cît partidul a avut reprezentanți în Corpurile Legiuitoare, parlamentarii săi dobrogeni au desfășurat în acest cadru o remarcabilă activitate politică, adoptînd o poziție critică față de măsurile de guvernămînt nedemocratice. În 1921, în cadrul dezbaterilor din Cameră deputații din județele Tulcea și Durostor, cărora li s-au alăturat alți parlamentari comuniști, socialiști și cu orientare de stînga (Gh. Cristescu, dr. Iacob Pistiner, Toma Dragu, N. D. Cocea) au protestat împotriva încălcării imunității parlamentare în cazul arestării deputatului Boris Ștefanov și au prezentat un proiect de lege pentru abrogarea legii excepționale pentru Dobrogea nouă, menținută și aplicată împotriva forțelor de

stînga, sub pretextul combaterii bandelor de comitagii care acţionau în această parte a ţării.

Stabilizarea capitalismului în România a avut, sub aspect social, un înţeles cu totul limitat. Pînă în 1927 secţiunea din Tulcea a P.C.R. a organizat şi condus greve ale lucrătorilor de la carierele Iacob-Deal, Turcoaia şi Greci, ale muncitorilor de la construcţia liniei ferate Hamangia (Baia) — Babadag, iar la Constanţa steagurile roşii au putut fi văzute pe străzi, cu prilejul manifestărilor de 1 Mai, chiar după ilegalizarea Partidului Comunist, în anii 1925, 1926 şi 1927.

Organizaţie puternică, cuprinzînd militanţi încercaţi şi disciplinaţi, Secţiunea Constanţa a P.C.R. s-a adaptat cu supleţe condiţiilor noi ale ilegalităţii, îmbinînd cu simţ politic formele de organizare conspirative cu modalităţi de manifestare legale. În total, în anul 1926 în Constanţa şi în suburbii acţionau 16 celule de partid aflate sub îndrumarea Comitetului orăşenesc şi al Comitetului regional Dobrogea al P.C.R., cît şi 16 celule ale Uniunii Tineretului Comunist, avînd o desfăşurare organizatorică similară cu a partidului. Totodată, în acelaşi an, s-a constituit comitetul local al Blocului Muncitoresc Ţărănesc, organizaţie legală creată şi condusă de P.C.R., care şi-a exercitat ani de-a rîndul influenţa sa politică asupra unor variate categorii sociale.

Guvernarea naţional-liberală instaurată în 1922 s-a aflat în confruntare nu numai cu mişcarea muncitorească şi comunistă, dar şi cu partidele şi organizaţiile exponente ale altor categorii sociale, inclusiv cu acelea ce reprezentau burghezia opusă intereselor oligarhiei industrial-financiare.

O opoziţie, uneori de substanţă, au făcut organizaţiile Partidului Ţărănesc care s-au consolidat şi au cîştigat pretutindeni aderenţi, ca urmare a faptului că, examinînd cu mai multă deferenţă nevoile categoriilor mici şi mijlocii, le-au prins şi le-au exprimat în programele lor. Fruntaşi locali ca Nichita Bonjug sau N. Georgescu-Tulcea, acesta din urmă deputat în cîteva legislaturi chiar în timpul guvernării naţional-liberale, au criticat de pe poziţiile stîngii burgheze măsurile nepopulare ale guvernelor ce s-au perindat pînă în 1928. Această atitudine, care a contribuit indiscutabil la slăbirea poziţiilor guvernului Brătianu şi a întărit sectorul de stînga al vieţii politice din România, a fost însă de scurtă durată, pierzîndu-şi treptat orientarea, pe măsură ce ţărăniştii se apropiau de fuziunea cu partidul lui Iuliu Maniu. Semnele

uzurii guvernului național-liberal s-au resimțit și cu prilejul alegerilor pentru camerele de agricultură din anul 1925, cărora opoziția le-a acordat importanța de verdict politic. Ele s-au soldat în județele Tulcea și Constanța cu o importantă deplasare a corpului electoral spre coaliția formată de Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat, Partidul Poporului și Partidul Național.

Din 1926 aveau să urmeze la cîrma țării, așa cum constata ziarul „Dobrogea jună", „guverne de scurtă durată și de proastă calitate".

Convulsiile provocate de îndelungatele și dificilele tratative în urma cărora s-a constituit, în 1926, Partidul Național Țărănesc s-au resimțit puternic și în organizațiile regionale ale celor două partide care se contopeau. După o perioadă de altercații și încordare, fuzionarea organizațiilor Partidului Național și Partidului Țărănesc din județul Tulcea a fost facilitată de interesele comune ce gravitau în jurul băncii „Dunărea" și grăbită de rezultatele alarmante în alegerile comunale din același an obținute de cele două partide. În județul Constanța fuziunea a produs consternarea și deprimarea grupărilor locale conservatoare, a celei naționaliste (N. Iorga) și poporaniste (gruparea Argetoianu), încorporate mai înainte în Partidul Național și sacrificate acum ramurii țărăniste ale noului partid. Cu tendințe și mentalități diferite, constituind un mozaic fără coeziune doctrinară, noua variantă de partid a devenit și mai vulnerabilă față de încercările de viitor.

Examinînd situația politică generală, în care guvernarea averescană părea de scurtă durată iar cea național-țărănistă încă îndepărtată, conducerea centrală a P.N.L. a trecut, printr-un plan de ansamblu, la întărirea organizațiilor regionale și a comitetelor comunale, indiciu al efortului de revenire la guvernare. În localități ca Tulcea, Măcin, Babadag, Cernavoda au avut loc reuniuni și manifestații național-liberale sub semnul apologiei P.N.L. în viața politică și națională. Tot în cadrul acestor măsuri a fost trimis la Constanța, pentru refacerea uneia din cele mai puternice organizații regionale ale P.N.L., V. P. Sassu, din conducerea centrală a acestui partid. Născut într-o familie modestă de mocani din Dobrogea, el făcea parte din fruntașii fără blazon ai P.N.L. Aparținînd aripii „tinerimii generoase", el militase, alături de C. Stere, V. G. Morțun ș.a. pentru ideea votului universal. Devenit vremelnic președintele organizației P.N.L. din ju-

dețul Constanța, V. P. Sassu a trecut la o energică acțiune de reorganizare, promovînd elemente tinere, cum a fost Radu Roșculeț, viitorul prefect al județului în timpul guvernării dintre 1927—1928 a partidului său.

După moartea lui Ion I. C. Brătianu resorturile disciplinei de partid au slăbit începînd de la centru pînă la organizațiile locale. În 1928 la Constanța se constituie o importantă grupare disidentă în frunte cu Istrate Micescu, vicepreședinte al Adunării Deputaților, senatorul Virgil Andronescu și I. N. Roman, aflați în dezacord cu V. P. Sassu. Hotărîrea conducerii centrale de a aplica disidenților sancțiuni, mergînd pînă la excludere, a reprezentat, la vremea respectivă, una din cele mai serioase defecțiuni din P.N.L.. Ea a contribuit, în parte, la pierderea alegerilor parlamentare din decembrie 1928, organizate și cîștigate de primul guvern al P.N.Ț. cu o mare majoritate în toate județele Dobrogei, atît pentru Adunarea Deputaților cît și pentru Senat.

Alegerile parlamentare consecutive, din 1927, 1928 și 1930 au pus în evidență menținerea comuniștilor printre forțele politice cu audiență în rîndurile corpului electoral. Deși Blocul Muncitoresc-Țărănesc, organizație legală creată și condusă de P.C.R., și-a desfășurat — tocmai din această cauză — în condiții incomparabil inferioare propaganda electorală, el a obținut în alegerile pentru Adunarea Deputaților, sute de voturi la Constanța, Cernavoda, în comunele M. Kogălniceanu, Cogealac și în alte localități ale județului, iar la Tulcea candidatul B.M.Ț., Vintilă Voinea, membru al P.C.R., a ieșit în capul listei.

În anul 1928 Dobrogea a sărbătorit, într-o atmosferă de mare însuflețire, semicentenarul revenirii sale la România. Fiind un eveniment de rezonanță politică națională cercurile guvernante au ținut să-i sublinieze importanța prin participarea la festivitățile de la Constanța a familiei regale și a înaltei regențe. Au fost de față, de asemenea, Vintilă Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, numeroși membri ai guvernului, generali, înalți prelați ai Bisericii ortodoxe române, oamenii de știință în frunte cu Ludovic Mrazec și Nicolae Iorga. O impresie adîncă a făcut defilarea veteranilor din războiul pentru independență, bătrîni de 70—80 de ani, „care mergeau în pas milităresc și în strigăte de ura!“, așa cum suna cronica unui ziar al timpului.

Viaţa politică din perioada crizei a fost dominată de marasmul economic şi de încordarea relaţiilor sociale. Flancate de dificultăţi, de o opoziţie înverşunată şi de limitele propriei viziuni, diferitele alternative de guvernare naţional-ţărăniste, puse în situaţia de a conduce efectiv ţara şi nu numai de a vorbi despre sisteme de conducere, s-au uzat şi s-au compromis cu repeziciune. În 1929 Consiliul municipal din Constanţa, format din reprezentanţi ai principalelor ramuri ale partidului de guvernămînt Iuliu Maniu, aflaţi pe poziţii divergente, a fost înlocuit cu o comisie interimară, a cărei neputinţă rezulta din substituirea unor devize abstracte — „Muncă, Cinste, Dreptate" — mijloacelor reale de acţiune. La Tulcea, la un an de la instalarea guvernului, autorităţile sărbătoreau evenimentul prin reuniuni ce făceau „apologia democraţiei şi idealei guvernări naţional-ţărăniste", în timp ce ţara înfrunta povara crizei.

În 1932, sub un nou guvern naţional-ţărănesc, corpul electoral a fost convocat în două rînduri, pentru alegerile parlamentare şi pentru cele comunale şi judeţene ; în urma acestor alegeri, P.N.L. a obţinut un număr mare de voturi, indiciu al neîncrederii alegătorilor faţă de promisiunile nerealizabile împărţite generos în toate clasele sociale de conducătorii P.N.Ţ.

Ultimele guverne naţional-ţărăniste din perioada de apogeu a crizei au avut de făcut faţă nu numai problemelor economice de care sînt depăşite, dar şi copleşitoarei revolte sociale a maselor radicalizate.

Astfel, nota dominantă a vieţii politice din perioada crizei economice a fost afirmarea hotărîtă a mişcării muncitoreşti, creşterea prestigiului Partidului Comunist, confruntarea ideologică dintre marxism şi doctrinele partidelor burgheze de guvernămînt pe terenul soluţiilor de salvare a ţării, cît şi o aspră înfruntare socială, din care sistemul democraţiei constituţionale burgheze a ieşit slăbit şi compromis.

Şomajul cronic, încălcarea făţişă a legislaţiei muncii, curbele de sacrificiu şi scumpetea au stimulat dezvoltarea luptei revendicative şi revoluţionare în toate centrele muncitoreşti din ţară.

Deşi în 1930 a luat fiinţă, conform ordinului Ministerului Muncii, „Comitetul local pentru combaterea şomajului", iar în 1932 „Oficiul de plasare a marinarilor", măsurile menite să amelioreze şomajul s-au dovedit simple paleative, deoarece

pe fondul crizei generale nu era posibilă o rezolvare locală a acestui rău social. În aceste împrejurări organizațiile regionale ale partidului comunist au acționat pentru organizarea profesională și politică a oamenilor muncii pe principiul frontului unic, deviză care, în ciuda situației din partid și a obstacolelor de tot felul, și-a făcut loc cu o forță crescîndă, rezidînd din însăși poziția comună a muncitorimii, fără deosebire de apartenența politică, față de exploatarea burgheză.

Prin eforturile comuniștilor și a celor mai înaintate elemente din Partidul Social Democrat, trecînd peste procesul sinuos de colaborare și dezacorduri, s-au făcut pași importanți pe calea unității organizatorice-sindicale. În 1932 cele patru organizații din portul Constanța au fuzionat, formînd sindicatul „Unirea", afiliat în „Uniunea muncitorilor din porturi și transporturi din România", aflată sub conducerea P.S.D. Datorită ponderii detașamentului portuar maritim, în 1933 s-a organizat la Constanța Congresul General al Uniunii muncitorilor din porturi și transporturi din România, ale cărui lucrări au fost străbătute de ideea călăuzitoare a unității de acțiune și dominate de ascendentul moral al ideologiei marxiste. Este semnificativ faptul că în cadrul dezbaterilor, reprezentantul Uniunii Sindicatelor grafice din România, organizație afiliată la Internaționala Sindicală de la Amsterdam, pleda pentru ideea că sindicatele nu mai puteau rămîne în cadrul legii care le reducea la statutul profesional, imperativul fiind „integrarea lor în sistemul marxist", pe principiul luptei de clasă și crearea Frontului Unic Muncitoresc.

Un prilej de a acționa în acest sens a oferit legea pentru înființarea camerelor de muncă, organe care, în concepția guvernului, urmau a fi formate din consilieri ai muncitorilor din toate ramurile și reprezentate în parlament prin deputați aleși. În timpul campaniei electorale pentru camerele de muncă, deși convins că aceste organisme vor fi controlate de patronat, adresîndu-se muncitorilor din porturile Brăila, Galați, Constanța, P.C.R. a subliniat necesitatea participării în masă la alegeri pentru a putea impune reprezentanți veritabili ai intereselor muncitorești. Pe acest temei, la Constanța s-au realizat liste de candidați, bazate pe frontul unic între comuniști și social-democrați.

Faptul că deși interzis, Partidul Comunist găsea în domeniul vieții publice, acum cît și mai tîrziu, modalități de lucru cu partidele legale în interesul clasei muncitoare și a demo-

craţiei, reprezenta o atestare a recunoaşterii situaţiei existente, în cadrul căreia el nu putea fi ignorat ca forţă politică reală. Potrivit unei note a Siguranţei, din cei 50 de consilieri care formau comisiile Camerei de muncă din Constanţa, şapte erau „suspectaţi de comunism" sau „bănuiţi că ar simpatiza cu mişcarea comunistă", iar 15 erau membri ai Partidului Social Democrat. („Lumea nouă", 1933, nr. 18, din 30 aprilie).

Împotriva marii puteri de atracţie a lozincilor de luptă, care exprimau calea de ieşire din criză preconizată de Partidul Comunist, cercurile guvernante n-au găsit alte mijloace decît intensificarea represiunii, întotdeauna şi pretutindeni argument al slăbiciunii în confruntarea cu progresul şi democraţia.

Încă din 1929 se desfăşura la Constanţa unul din cele 13 procese intentate candidaţilor comunişti de pe listele locale ale Blocului Muncitoresc Ţărănesc, pentru activitatea desfăşurată în timpul campaniei electorale din anul precedent, ceea ce însemna, de fapt, o încălcare a principiilor constituţionale. În ampla frescă revoluţionară din 1933 comuniştii din centrele industriale ale Dobrogei au mobilizat muncitorimea la acţiuni de protest împotriva represiunilor de la Griviţa încît, de teama amplificării manifestărilor de solidaritate, întregul aparat poliţienesc din Constanţa, acţionînd mai ales noaptea, a arestat în diferite cartiere ale oraşului 40 de membri ai Partidului Comunist ce urmau să compară în faţa unei instanţe speciale. Văzînd în comunişti adversari de clasă redutabili, cercurile conducătoare burgheze recunoşteau, implicit, legăturile lor trainice cu poporul, prezenţa activă în întreaga viaţă social-politică, din care făceau parte integrantă de pe poziţiile cele mai curajoase.

În anii de mijloc ai deceniului al patrulea influenţa celor două mari partide burgheze de guvernămînt este diminuată de naşterea unor partide şi formaţiuni politice minuscule dar numeroase, de cele mai diverse orientări, de la organizaţii de extremă dreaptă la grupările burgheze de stînga, cu alcătuire pretenţioasă şi presă în fiecare judeţ. (În Dobrogea dispuneau de organizaţii judeţene sau regionale „Frontul Românesc", prezidat de Al. Vaida-Voievod, „Liga agrară" a lui C. Garoflid, cu orientare dictatorială procarlistă, sau grupări burgheze democratice, ca Partidul Ţărănesc al dr. N. Lupu,

Partidul Ţărănesc Radical condus de Gr. Iunian etc.). Deşi în alegerile parlamentare aceste formaţiuni au obţinut, de obicei, rezultate minime, ele reduceau, prin cumulare, clientela politică şi numărul de voturi atribuite partidelor istorice.

Criza adîncă pe care acestea o străbat nu se reduce la recrudescenţa pulverizării formaţiunilor de partid, ea fiind un indiciu al neputinţei factorilor însărcinaţi de clasele dominante de a găsi căile regenerării şi asanării vieţii social-politice într-un climat internaţional învolburat şi întunecat de creşterea primejdiei fasciste.

O vină de neiertat în faţa istoriei revine guvernanţilor în legătură tocmai cu atitudinea faţă de această primejdie în România. Pentru Dobrogea linia „programatică" şi arsenalul de mijloace ale Gărzii de Fier se dezvăluie de timpuriu, întrucît aici activa Ion Zelea Codreanu, fratele căpeteniei legionare. Încă din 1932 organele Parchetului Constanţa raportau în legătură cu ultragierea, de către legionari, a autorităţilor, apoi despre violenţe soldate cu morţi şi răniţi şi, în sfîrşit, cu ameninţări cu moartea la adresa viitorului prim-ministru I. G. Duca. Chiar după abominabilul asasinat politic, presa şi unii şefi locali ai P.N.L. puneau pe acelaşi plan, definind drept „extremişti" pe gardişti şi comunişti ceea ce, fie deliberat, fie printr-o tristă incapacitate de discernămînt politic, contribuia la accentuarea confuziei şi dezinformarea opiniei publice. Oricîte oscilaţii s-au înregistrat în atitudinea autorităţilor între 1933—1937, două direcţii s-au desprins însă cu claritate : îngăduinţa faţă de legionari şi reprimarea nu numai a mişcării comuniste, dar şi a mişcării populare antifasciste, considerată „creaţie" a comuniştilor.

De fapt, comuniştii se puteau mîndri că, dintre toate forţele politice, în condiţii extrem de grele ale activităţii lor ilegale, au fost primii şi cei mai hotărîţi luptători împotriva primejdiei fasciste, a războiului şi alunecării României spre un regim de dictatură.

Între 1928—1936 s-au constituit la Constanţa şi Tulcea comitete locale ale unor organizaţii de masă legale şi ilegale create, conduse sau influenţate de P.C.R. cum au fost Comitetul pentru amnistie, Comitetul naţional antirăzboinic, Comitetul naţional antifascist, Liga Muncii, Blocul Avocaţilor Democraţi, teren de întîlnire pentru acţiuni comune pe plat-

forme unice între comuniști, social-democrați, socialiști, sindicate, intelectuali progresiști și chiar reprezentanți ai unor organizații și partide burgheze cu orientare antifascistă.

În realizarea politicii de Front Unic Muncitoresc și Front Popular Antifascist organizația regională Dobrogea a P.C.R. a primit în permanență un mare sprijin din partea partidului prin activiști pricepuți ca Dumitru Goliu, Constantin Pîrvulescu, Nicolae Ceaușescu, Vasile Vîlcu, Aristide Socaciu, Donca Simo, Levi Haufman și alții. Aici partidul s-a bizuit, de asemenea, pe comuniști încercați, dintre care Andrei Ionescu, Nicolae Rusu, Ilie Ninescu, Mihai Dumitru, Gh. Mihăileanu, Ahile Mihail, Tudor Nicolau, Panait Vanghele, Dumitru Olteanu, Filimon Sîrbu, Nicolae Cioroiu, unii încă foarte tineri, alții cu școala închisorii Doftana și bogate caziere ale justiției burgheze.

În situația complexă din țară cercurile guvernante național-liberale au ales nu numai calea nefericită de a suspecta și denigra politica de Front Popular, așa cum făcea, în 1936 ziarul „Lupta", organ al organizației județene Tulcea, dar și pe aceea, mai gravă, a reprimării mișcării antifasciste.

În timp ce la Eforie legionarii își creau o tabără de instrucție militară și educație legionară, iar Corneliu Zelea Codreanu participa la acțiuni de propagandă în satele județului, la Constanța începea, în fața Consiliului de război al Diviziei a IX-a, procesul din 1936, intentat celor 55 de militanți antifasciști — membri ai P.C.R., U.T.C. și P.N.Ț., încheiat cu pronunțarea unor sentințe aspre și nedrepte de condamnare la închisoare.

Toate aceste măsuri au slăbit nu numai forța mișcării antifasciste, dar înseși bazele regimului parlamentar constituțional și ale democrației burgheze. La începutul anului 1937, luînd drept criteriu rezultatele înșelătoare ale avîntului economic, ziarul național-liberal tulcean „Lupta" se arăta convins că „guvernarea de astăzi a partidului național-liberal este prefața unei ere noi". Peste numai un an s-a instaurat însă dictatura regală și a luat sfîrșit era guvernării partidelor burgheze adepte ale regimului parlamentar.

În timp ce partidele vechi de guvernămînt duceau o existență confuză și echivocă, sprijinind dictatura, Partidul Comunist și-a menținut linia politică în care, mai mult decît

oricînd, se amplifică latura apărării principiilor democrației, a independenței și integrității teritoriale a țării.

Raporturile dintre regimul carlist și comuniști, cărora li s-au alăturat numeroși democrați, au fost clare de la bun început. Odată cu promulgarea legii pentru înființarea breslelor, în 1938 conducătorii sindicatelor portuare din Constanța erau somați de poliție să lichideze organizațiile pe care le conduceau. În noile condiții, P.C.R. a desfășurat o stăruitoare activitate pentru scoaterea breslelor de sub influența regimului.

Recunoscînd deschis eficacitatea muncii politice a comuniștilor, în 1940 Ministerul Muncii trimitea pe cale confidențială Inspectoratului General al ținutului „Marea" liste cu persoane socotite primejdioase „ordinii de stat", ordonînd radierea lor din bresle. Note informative ale Siguranței din aceeași perioadă constatau că în Dobrogea comuniștii luptau pentru „front unic de jos", că au o linie unică în bresle precum și în toate celelalte asociații muncitorești, sportive, culturale, în care formează „fracțiuni roșii".

Eforturile Partidului Comunist s-au dovedit insuficiente în condițiile cînd Frontul Popular nu s-a putut realiza, iar combaterea mișcării fasciste din interior apărea ca o luptă a două tendințe de regim dictatorial : cea dintre camarila regală și mișcarea legionară. În Dobrogea legionarii conduși de Ion Zelea Codreanu continuau să se organizeze, creînd cuiburi și răspîndind manifeste provocatoare, în care se proferau amenințări împotriva unor personalități antifasciste. Documentele vremii dovedesc că în asasinarea primului ministru Armand Călinescu au fost atrași și legionari din județul Constanța, care procuraseră armament ; perchezițiile făcute la sediile sau locuințele acestora au dus la descoperirea de manifeste, embleme legionare, circulare cu ordine anterioare atentatului și armament de diferite tipuri.

Opinia publică locală, personalități democratice, presa în întregimea ei, văzînd în poziția antifascistă deschisă a oamenilor de stat calea apărării intereselor naționale au condamnat cu vehemență și indignare noua crimă politică comisă. În localități s-a arborat în mod spontan tricolorul îndoliat, bresla lucrătorilor din ținutul „Marea" și profesorii liceelor trimițînd guvernului telegrame de condoleanțe. Ziarele „România de la Mare", „Dacia", „Marea Neagră", al muncitorilor por-

tuari, sau „Dobrogea Jună“ au condamnat în termeni vehemenţi pe autorii atentatului de la Bucureşti.

Din momentul cînd statele fasciste au trecut la politica de încălcare a tratatelor, de revizuire şi război, opinia publică din România şi-a exprimat solidaritatea şi compasiunea faţă de soarta popoarelor cotropite. Ziua de 1 Mai 1937 a prilejuit la Tulcea întruniri şi adunări cu caracter antifascist, participanţii exprimîndu-şi simpatia pentru Frontul Popular din Franţa şi lupta republicanilor spanioli. Dealtfel, alături de alţi români, antifascişti din Tulcea şi Constanţa s-au înrolat în brigăzile de voluntari care au luptat cu un curaj exemplar pentru apărarea Republicii Spaniole împotriva trupelor agresoare hitleriste şi musoliniene.

Presa din Constanţa şi Tulcea, condamnînd ocuparea Austriei şi Cehoslovaciei, avertiza în legătură cu situaţia ţării şi chema poporul român la unitate. După invadarea şi ocuparea Poloniei, în gările de pe traseul căilor ferate Cernavoda-Constanţa şi Constanţa-Tulcea, populaţia oferea refugiaţilor polonezi alimente şi ospitalitate. Mulţi dintre ei au fost primiţi în casele cetăţenilor, iar la Babadag s-a înfiinţat chiar un dispensar special. Mai mult decît atît, în ciuda protestelor şi a ameninţărilor repetate ale Berlinului, la 12 februarie 1939 guvernul român a permis ca tezaurul Băncii Poloneze să fie îmbarcat la Constanţa pe un tanc petrolier englez şi transportat în Occident.

Atunci cînd primejdia dezmembrării României a devenit evidentă, Partidul Comunist şi-a făcut o datorie de onoare din a-şi declara mobilizate toate forţele pentru apărarea integrităţii teritoriale şi a contribuit la strîngerea energiilor naţionale pentru organizarea rezistenţei în cazul unei agresiuni. În cadrul numeroaselor manifestări de patriotism, muncitorii de la ţesătoria „Dobrogeana“ din Constanţa, care executau comenzi pentru nevoile armatei, au sporit producţia şi au declarat că se consideră aflaţi în slujba ţării. În aceleaşi zile ale anului 1939, 1200 de muncitori din port au oferit salariul pe o zi, cu care se cumpără şi se donează armatei române o mitralieră. O donaţie asemănătoare, adresată Regimentului 34 infanterie cu garnizoana la Constanţa, fac şi sătenii din comuna General Scărişoreanu, fenomen care se amplifică apoi, cu prilejul concentrărilor efectuate în primăvara şi vara anului 1939.

Deviza rezistenței pentru apărarea integrității teritoriale a țării, exprimată cu atîta fermitate de comuniști, a dovedit cauza comună a oamenilor de cele mai diverse categorii sociale și orientări politice în condițiile în care acțiunile marilor puteri fasciste vizau substanțiale rectificări ale granițelor României în favoarea cercurilor revizioniste vecine.

Ziua de 1 decembrie, care marca evenimentul desăvîrșirii unității naționale din 1918, a fost sărbătorită în 1938 și 1939 în orașele și satele Dobrogei sub semnul unei adînci unități sufletești. La Constanța au fost organizate festivități deosebite, dominate de manifestări patriotice. Pentru ostașii garnizoanei apărea o foaie specială, „Prietenul ostașului", al cărui conținut era dominat de ideea de a „păstra și apăra cu îndîrjire hotarele țării așa cum ni s-au lăsat moștenire". În același timp 2 000 de muncitori din portul și orașul Constanța au sărbătorit la 1 decembrie 1938 ziua Unirii în sala de întruniri a sindicatului docheri manuali. „La sfîrșit — scria ziarul „Lumea românească" din București — cei 2 000 de muncitori prezenți au votat prin aclamații o rezoluție prin care toți s-au arătat gata să lupte și să moară pentru păstrarea granițelor noastre".

Revizuirea frontierelor României prin forță și dictat a început în 1940, în condițiile izolării și imposibilității sale de a riposta, și s-a desfășurat în cîteva etape succesive. După odiosul Dictat de la Viena, prin care partea de nord-vest a Transilvaniei era răpită și predată Ungariei horthyste, în cadrul uriașelor demonstrații de indignare și protest din orașele țării, o mare manifestație a avut loc și la Constanța. De aici unii comandanți raportau forurilor superioare că ofițerii și echipajele de marină erau hotărîți să lupte dacă li s-ar cere acest lucru, iar printre actele de curaj ale ostașilor a impresionat acela al fruntașului comunist constănțean Filimon Sîrbu. Aflat ca sergent major în armata de pe granița de vest, în zona orașelor Carei și Satu Mare, el „participă la acțiunea de demascare în rîndurile soldaților a dictatului fascist, ripostînd la apariția trupelor cotropitoare" (B. I. Gheorghe, în „Analele de istorie", nr. 4, 1969, p. 155). Presa locală ripostează cu vehemență împotriva cedării Transilvaniei. Ziarele „Marea Neagră", „Dobrogea Jună" ș.a. publică o serie de articole care se referă la pierderea grea suferită de poporul român dar și încrederea că dreptatea va triumfa și că „acest colț de țară românească se va reîntoarce la vatră".

Desăvîrşirea unităţii de stat a lărgit cadrul de manifestare a puterii de creaţie naţională, unind, în acelaşi timp, energiile spirituale din toate colţurile ţării în făurirea unei culturi care, prin mesajul umanist şi efortul făuritorilor ei de a servi poporului, întrecea adesea însuşi cadrul social-politic al vremii.

Războiul, în care intelectualitatea dobrogeană s-a comportat cu înalt patriotism, a rupt efortul constructiv pe planul culturii dar a îndemnat pe oamenii şcolii, ai ştiinţei şi artei să reflecteze mai adînc la legăturile lor sufleteşti cu pămîntul natal ameninţat, găsind în aceasta îndemnuri superioare de creaţie şi devotament.

Se poate spune că datorită pierderilor suferite şcoala începea din nou drumul de la capăt. În anii războiului 55 de învăţători dobrogeni, care în vremurile de pace au sădit în sufletele copiilor sentimentul dragostei de patrie, şi-au jertfit viaţa pentru apărarea ei, lăsînd goluri dureroase şi multă vreme resimţite.

Importanta reformă a învăţămîntului din 1924 a stimulat dezvoltarea şcolii sub toate aspectele.

Nu numai oraşele Constanţa şi Tulcea, care dispuneau de cîte două licee complete fiecare, şcoli normale de băieţi şi fete, şcoli comerciale şi industriale elementare şi superioare, dotate cu localuri noi, dar şi alte localităţi au beneficiat de atenţia acordată şcolii în perioadele de ascensiune economică. Gimnazii şi licee mixte au mai fost create la Sulina, Adamclisi, Medgidia, Cernavoda şi Hîrşova. Din 1924, la Murfatlar a început să funcţioneze o şcoală de agricultură, concepută ca unitate productivă, oglindind preocupările pentru crearea unui învăţămînt practic, aplicativ.

Dat fiind numărul mare al neştiutorilor de carte, atenţia cea mai însemnată a continuat să se acorde învăţămîntului primar. În 1928 în judeţul Constanţa existau 223 de şcoli, întrecînd cu mult numărul acestora dinainte de război. Construcţia de localuri a continuat şi după criza economică : numai în anii 1933—1936 în judeţul Tulcea s-au deschis 32 şcoli noi iar numărul învăţătorilor, dintre care s-au detaşat figuri luminoase de dascăli patrioţi, a crescut considerabil în toate judeţele. Roadele abnegaţiei şi patriotismului slujitorilor şcolii n-au întîrziat să se arate : într-o perioadă scurtă de timp, de

la vechea Dobroge cufundată în ignoranță, județul Tulcea se clasa al 5-lea, între județele vechii Românii, sub raportul știutorilor de carte, iar Constanța pe locul al 3-lea.

Știința a cunoscut, de asemenea, modalități superioare de manifestare prin crearea unor institute specializate, a căror activitate de cercetare a fost legată de numele unor savanți și oameni de știință binecunoscuți în țară și peste hotare.

Grigore Antipa a elaborat, în această perioadă, lucrări de răsunet internațional privind Delta Dunării și Marea Neagră, în timp ce profesorul Ion Borcea înființa Stațiunea zoologică marină de la Agigea, importantă instituție pentru studierea faunei Mării, care a contribuit la creșterea prestigiului științei românești.

După război și-a refăcut baza de cercetare și efectivele Oieria și Laboratorul de cercetări zootehnice de la Palas-Constanța ; studiind cu mijloace moderne problemele eredității, specialiștii laboratorului au obținut rezultate remarcabile în ameliorarea raselor, omogenizarea efectivului și creșterea performanțelor economice, lucrările acestei instituții începînd să fie cunoscute în cercurile de specialitate din întreaga Europă.

În deceniul al treilea, dr. Victor Climescu, directorul Sanatoriului T.B.C. din Eforie, a pus bazele la noi în țară a specialității „chirurgia tuberculozei osteoarticulare", fiind un pionier îndrăzneț în domeniul ortopediei chiar pe plan mondial.

Sentimentul autentic de mîndrie pentru trecutul neamului a căpătat suporturi noi prin concluziile ce se desprindeau din descoperirile arheologice. După 1918, deși hărțuiți de penuria de fonduri și dezinteresul unor politicieni, Vasile Pârvan, Grigore Florescu, profesorii Teofil Sauciuc-Săveanu și Orest Tafrali au continuat cu asiduitate și îndîrjire campaniile de săpături ale căror rezultate erau tot atîtea dovezi despre romanitatea Dobrogei.

O pleiadă de slujitori ai condeiului au contribuit la îmbogățirea literaturii naționale cu pagini originale, scrise cu autentic talent și cu credință față de misiunea socială a artistului. Dintre poeți, publicul căuta cu plăcere sonetele lui Al. Gherghel, versurile cu conținut patriotic sau liric ale lui Cruțiu Delasăliște, armonia și delicatețea poeziei mării lui Grigore Sălceanu, primul cîștigător al premiului literar „I. N. Roman", instituit în anul 1934. Cunoscuți prozatori, proveniți din Dobrogea sau atașați de ea, au dat literaturii

românești lucrări de valoare, unele mult îndrăgite prin inefabilul care însoțește întotdeauna marea și meleagurile sale : *Pînza de păianjen* a scriitoarei Cella Serghi sau romanul *Europolis* al lui Jean Bart, în care destinul eroilor împrumută, mai întotdeauna, ceva din zbuciumul nedomolit al mării.

În Dobrogea, în „Anuarul" liceului „Mircea cel Bătrîn" și-a făcut debutul literar Virgil Teodorescu, poet care a desfășurat mai apoi o prodigioasă activitate literară în cîmpul artei militante conduse de P.C.R. Tot aici o seamă de reviste și gazete literare au polarizat pentru aproape două decenii un număr important de dobrogeni cu preocupări literare sau reprezentanți de prestigiu ai scrisului românesc. Este vorba despre „Dobrogea literară", prima de după război, „Marea noastră", intitulată și „organ național închinat culturii dobrogene" (1929—1935), „România de la Mare" (1933—1940), publicație cu atitudine antifascistă și antilegionară, sau „Pontice", apărută în 1938.

Viața artistică dobrogeană a cunoscut, la rîndul ei, noi dimensiuni, diversificîndu-se și îmbogățindu-se. La Constanța existau 4 săli de teatru : cea a Cazinoului comunal, Sala „Elpis", unde evoluau toate trupele mari din țară aflate în turneu pe litoral, „Izvor" și „Avax" ale comunităților bulgară și armeană. Este perioada cînd programele unor spectacole de înaltă ținută au continuat să fie semnate cu numele unor mari actori și interpreți : C. Nottara, George Enescu, Marioara Ventura, Elvira Popescu, Constantin Tănase ș.a. O bogată activitate teatrală s-a desfășurat și în cadrul comunităților naționalităților conlocuitoare : în diferite orașe s-a jucat teatru în limba greacă, armeană, bulgară, germană, turcă și albaneză.

Istoria artelor plastice românești pune în evidență faptul că numeroși artiști (Tonitza, Iser, Șirato, Ștefan Dimitrescu, Dărăscu, Jean Steriadi, Boris Caragea, Oscar Han ș.a.) fascinați de frumusețile mării — izvor inepuizabil de inspirație — datoresc în mare parte realizările lor prezenței pe litoralul românesc. În această pleiadă, Dobrogea a fost reprezentată de pictorii originari din pămîntul ei : Marius Bunescu, cel care expunea în salonul Tuileries, cel mai sever din Europa, și în salonul din Veneția, pînzele „Constanța" și „Colț din vechiul port", Stavru Tarasov, Lucian Grigorescu și D. Florian, sculptorii Cristea Grosu și Ion Jalea, a cărui valoroasă donație

constituie fondul expozitiv al muzeului din Constanţa care-i poartă numele.

Pentru Constanţa şi Dobrogea un eveniment cultural memorabil l-a reprezentat ridicarea statuii lui Mihail Eminescu, în imediata apropiere a mării, potrivit testamentului literar al marelui poet. În toamna anului 1931, la iniţiativa unor cunoscuţi intelectuali constănţeni, printre care scriitorul Ioan Roman şi Gh. Coriolan, directorul Liceului „Mircea cel Bătrîn", s-a constituit Societatea „Pro Eminescu". O campanie de acţiuni culturale de durată, la care şi-au dat contribuţia personalităţi proeminente, a furnizat fondurile necesare. Statuia, operă a sculptorului Oscar Han, a fost dezvelită în cadrul unei solemnităţi deosebite.

Ceea ce merită să fie, în sfîrşit, remarcat, este lărgirea mişcării sportive, pînă la război un apanaj al cercurilor înstărite. Numeroase asociaţii şi cluburi au luat fiinţă la Constanţa („Tricolor", „Venus", „Boxing-Club", „Iacht club" ş.a.), Tulcea („Unirea"), Sulina, Babadag, Cernavoda, Medgidia etc. în care se practicau cele mai variate sporturi. În anii activităţii sale legale P.C.R. a creat la Constanţa asociaţia „Prietenii naturii", filială a clubului din Bucureşti, avînd meritul de a fi antrenat zeci de muncitori, elevi şi funcţionari la acţiuni ce exprimau concepţia sa cu privire la sportul de mase.

Asemenea întregii ţări însă cultura a prezentat şi unele carenţe proprii societăţii burgheze la care se adăugau cele specifice ţărilor capitaliste slab dezvoltate : insuficienţa sprijinului material al statului cît şi îngrădirea şanselor de acces al maselor la binefacerile sale.

INSURECŢIA NAŢIONALĂ ARMATĂ ANTIFASCISTĂ DIN AUGUST 1944

După izbucnirea celui de-al doilea război mondial România s-a găsit izolată pe plan internaţional, ceea ce a uşurat dezmembrarea ei. Guvernele precedente recurseseră, pînă în vara anului 1940, la complicate manevre diplomatice pentru a evita agresiunea Germaniei naziste şi a sateliţilor săi şi a salvgarda independenţa şi suveranitatea României. În cadrul demersurilor pentru crearea unui Bloc balcanic al neutrilor în care, în afara celor 4 state din Înţelegerea Balcanică să

între și Ungaria și Bulgaria, diplomația română a elaborat un proiect prevăzînd, printre altele, neagresiunea și măsuri pentru normalizarea situației la frontierele comune.

Guvernul bulgar s-a declarat la început de acord cu aderarea dar, sub presiunea diplomației naziste, preocupată să semene discordie între statele balcanice, influențat mai apoi de atitudinea potrivnică exprimată de regimul horthyst cît și de orientarea Italiei, aliniată orientării germane de rezolvare a problemelor teritoriale prin arbitrajul statelor fasciste, a revenit asupra hotărîrii inițiale.

În iunie 1940, Basarabia și Bucovina de nord au intrat în componența U.R.S.S. În condițiile izolării sale și a puternicelor dezacorduri între marile puteri antifasciste, România, prin „arbitrajul" germano-italian, în urma Dictatului de la Viena, a cedat Ungariei horthyste partea de nord-vest a Transilvaniei.

Încă din vara anului 1940 cercurile conducătoare de la Berlin asociau relațiile româno-ungare cu cele româno-bulgare, făcînd asupra regelui Carol al II-lea mari presiuni pentru a angaja tratative directe cu cele două țări. După semnarea Dictatului de la Viena devenise limpede că România urma să satisfacă integral pretențiile teritoriale formulate cu ajutorul statelor fasciste. „Führerul și Mussolini — se preciza din cele două capitale — au hotărît să garanteze integritatea teritorială a României după pronunțarea hotărîrii germano-italiene în diferendul ungaro-român și după reglementarea revendicărilor Bulgariei" (A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, p. 191). Aceste revendicări se refereau, în speță, la teritoriul din sudul Dobrogei care intrase în componența României în anul 1913.

Încă din 27 iunie guvernul român a consultat guvernele de la Ankara, Atena și Belgrad dacă, „în cazul unei acțiuni săvîrșite de un stat balcanic împotriva frontierelor balcanice ale României, partenerii săi vor adopta atitudinea prevăzută în Tratatul din 9 februarie 1934 și convențiile ulterioare încheiate între cele patru țări". În afară de Turcia, nici unul din ceilalți aliați n-a dat un răspuns angajant, România înțelegînd că, de fapt, nu mai putea conta pe sprijinul Antantei Balcanice în această regiune, iar după instaurarea dictaturii antonesciene, nici pe sine însăși. Într-adevăr, imediat după această dată, generalul Gh. Argeșanu, cunoscut pentru ata-

șamentul său față de regele Carol al II-lea, a primit ordinul de a pleca imediat în Dobrogea, la comanda frontului de sud, pe care o cumula la funcția de comandant militar al Capitalei. Ajuns la Constanța însă, el a fost arestat de un magistrat militar, din ordinul personal al lui Antonescu, fiind limpede că aceste defecțiuni anulau orice posibilitate de reacție.

La 7 septembrie are loc la Craiova, Tratatul de frontieră româno-bulgar prin care partea de sud a Dobrogei (județele Durostor și Caliacra) intra în componența Bulgariei. Pe această bază s-a procedat și la schimbul de populație între cele două state, în sensul că bulgarii din Dobrogea au fost transferați în Bulgaria, iar macedo-românii de aici au ocupat satele rămase depopulate din acest ținut al României.

Din punct de vedere economic, situația Dobrogei, după anul 1940, a căpătat acea trăsătură care a caracterizat întreaga economie a României din timpul celui de-al doilea război mondial : militarizarea principalelor întreprinderi, reprofilate pe produse în funcție de nevoile armatei, exploatarea cu o forță deosebită a resurselor materiale și instalațiilor românești de către cel de-al III-lea Reich.

Încă din 1939, pe baza tratatului economic cu Germania, se crease în Dobrogea o societate mixtă româno-germană pentru exploatarea cuprului. Mai tîrziu, prin decretul din 25 ianuarie 1941, între cele 52 de întreprinderi militarizate, figurau Direcția Porturilor Maritime, Serviciul Maritim Român și Șantierul Naval Constanța. Prin poziția sa geografică Dobrogea a ocupat un loc strategic deosebit în planurile militare hitleriste, Marea Neagră și Dunărea oferind cele mai bune posibilități de legătură cu țările din zona mediteraneană de operații, cît și cu frontul din partea de sud a U.R.S.S.

Odată cu intrarea României în războiul hitlerist întreaga Dobroge cu Delta Dunării au fost declarate zonă de operații, iar în porturile Sulina, Constanța și Tulcea au fost staționate trupe hitleriste. Din Constanța, unde se instalase Comandamentul flotei navale germane pe toată perioada războiului, nave de transport și militare au aprovizionat frontul răsăritean cu petrol, muniții și alimente, făcînd legătura cu bazele militare germane din Marea Mediterană și mările riverane acesteia.

În toată perioada războiului principalul port maritim al Dobrogei cît și cele de la Gurile Dunării au avut aspectul

unor orașe ocupate. Zecile de mii de soldați și ofițeri germani se comportau cu insolență și brutalitate, încălcau legile țării, ajungînd curînd să fie detestați nu numai de opinia publică, dar și de serviciile de ordine care asistau neputincioase la actele de violență și dispreț manifestate de hitleriști. Împotriva mișcării de rezistență, Comandamentul german a organizat Gestapoul în cele două reședințe de județ, care împreună cu Siguranța operau încă din toamna anului 1940 — la Constanța, Tulcea, Sulina — arestări, interogatorii și internări în lagăre și detașamente de muncă a numeroși antifasciști și patrioți.

Deși nucleul de activiști ai Partidului Comunist din Dobrogea a primit numeroase lovituri, el s-a regenerat continuu cu forța care izvora din marile răspunderi ce reveneau comuniștilor în salvarea României. Avînd în vedere importanța luptei antihitleriste din această parte a țării, Comitetul Central al P.C.R. a trimis aici activiști cu o vastă experiență : Constantin Pîrvulescu, Vasile Vîlcu, Ion Popescu-Puțuri, Constanța Crăciun și alții care au sprijinit efectiv munca Regionalei Dobrogea a P.C.R.

Organizația regională, cele județene și locale au organizat și desfășurat cu tenacitate o intensă propagandă împotriva regimului antonescian. La sfîrșitul anului 1940 și începutul lui 1941 conducerea centrală a P.C.R. difuzează primele documente programatice : broșura-manifest „Punctul nostru de vedere“ cît și Platformele din decembrie 1940 și ianuarie 1941. După această dată în diferite puncte ale Constanței și Tulcei, în comunele Chilia Veche și Jurilovca, au fost răspîndite manifeste ale Regionalei Dobrogea a P.C.R. adresate muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, soldaților și marinarilor, chemîndu-i la luptă împotriva dictaturii.

La 22 iunie 1941 România este antrenată în războiul hitlerist. În condițiile legilor marțiale și cu primejduirea vieții, comuniștii acționează cu mai multă energie. În acest context se înscrie întrunirea din 22 iunie de la „Pescărie“, pe plajele Mamaiei, cînd, descoperită de Siguranță, cade aproape întreaga organizație de tineret în frunte cu Filimon Sîrbu, strungar la Șantierele Navale Constanța.

Alături de alți antifasciști Filimon Sîrbu a fost judecat de Curtea Marțială a Comandamentului teritorial București și condamnat la moarte, iar alți tineri, la 15—20 ani de muncă silnică. La 19 iulie 1941, în fața plutonului de execuție de la

închisoarea Jilava, tînărul erou al clasei muncitoare a refuzat să fie legat la ochi, murind cu strigătul „Trăiască România Liberă!" şi „Moarte fasciştilor!"

Ca urmare a arestărilor din 1941 şi a intensificării prigoanei anticomuniste unele legături dintre nucleele şi celulele partidului au fost temporar întrerupte. Refacerea reţelei de organizaţii clandestine s-a făcut concomitent cu intensificarea acţiunilor de sabotare a maşinii de război hitleriste prin cele mai variate mijloace, de la încetinirea ritmului de lucru şi greve în sectoarele cu importanţă strategică pînă la îndrăzneţe acte de sabotaj activ.

La fabrica de armament „Getta", Şantierele Navale, Uzina electrică, staţia de petrol şi alte întreprinderi din Constanţa muncitorii au executat reparaţii defectuoase, au întîrziat transporturile pentru front. În 1942, la societatea germană Wiffo, care lucra la construcţia conductei de petrol Cernavoda-Constanţa, destinată aprovizionării frontului cu carburanţi şi lubrefianţi, au avut loc două greve consecutive. În perioada 1942—1944 la Şantierele Navale Constanţa, unde în tot timpul războiului a acţionat o puternică celulă de partid, la Societatea petroliferă „Columbia", Atelierele C.F.R. Palas, cît şi în porturile Isaccea, Tulcea, Măcin, Sulina, s-au înregistrat conflicte de muncă, greve şi acte de sabotaj care, în ansamblul lor, aveau efecte imediate asupra producţiei de război.

Este semnificativ, în acest sens, plîngerea din 29 iulie 1944 a Comandamentului Diviziei de Mare adresată Direcţiei Porturilor Maritime în legătură cu lucrările, considerate sub orice critică, pentru repararea navelor marinei de război. Astfel, în urma probelor de marş, la un număr însemnat de nave militare şi de transport, cum era cazul distrugătoarelor „Mărăşti", „Mărăşeşti" şi „Ferdinand", fostul vas de război „Regina Maria", submarinul „Delfinul", s-au constatat defecţiuni care le-au readus pe docuri, fiind sustrase în mod abil de la operaţiunile militare. În urma faptului că o parte a marinarilor români care lucrau pe vasele de transport sub pavilion german, destinate aprovizionării frontului, au refuzat să mai lucreze, serviciul „S. F. Transport Chef Schwarzes Meer" cerea Căpităniei Portului Constanţa deferirea lor Tribunalului militar pentru rebeliune.

Potrivit unui raport al C.C. al P.C.R. din 1942 în unitățile din garnizoana Babadag au avut loc acțiuni de protest împotriva concentrărilor prelungite îmbrăcînd pe alocuri caracter de rezistență. În Delta Dunării, din 4200 de tineri chemați la încorporare, s-au prezentat abia 1500.

Actele de dezertare, sustragere de la încorporare și concentrare devin atît de frecvente, încît diferitele instanțe și tribunale militare din Constanța abia pridídesc să trimită autorităților locale numeroase sentințe și condamnări, pentru a fi afișate și comunicate publicului. Paralel s-au înregistrat acțiuni de opoziție între armatele germane și alți aliați : în toamna anului 1943 marinarii italieni din Flota Mării Negre, refuzînd să mai lupte, s-au predat armatei române.

Pe planul combaterii active a trupelor hitleriste, a început încă din toamna anului 1941 mișcarea de partizani din Delta Dunării. Numai în 1943, prin ancorare de mine, formațiunile de partizani au scufundat 2 nave și 2 șlepuri germane, încît însăși Misiunea navală germană din România era alarmată de aceste acțiuni care periclitau traficul militar la Gurile Dunării.

În cadrul politicii de Front Patriotic Antifascist, Regionala Dobrogea a P.C.R. s-a adresat tuturor factorilor politici și militari care, din cele mai diferite motive, doreau înlăturarea dictaturii antonesciene, încetarea războiului împotriva U.R.S.S. și alăturarea la coaliția antihitleristă. Analizînd activitatea Regionalei P.C.R. Dobrogea, Comitetul Central a trasat acesteia, în februarie 1943, sarcini de primă urgență, în raport cu situația de pe front și cea internă nou creată : sprijinirea efectivă a Uniunii Patrioților, înființată încă în anul precedent, accelerarea constituirii comitetelor patriotice în întreprinderi și armată, amplificarea sabotajului, intensificarea propagandei antifasciste, instruind în mod special activiști din Dobrogea în tehnica sabotajului militar.

Alarmate de frecvența actelor de rezistență, autoritățile antonesciene și serviciile de Gestapo germane au operat din nou arestări masive. În 1943 peste 80 de comuniști și antifasciști din activul comitetelor patriotice ale Regionalei Dobrogea au fost arestați, supuși maltratărilor și deferiți Curții Marțiale a Corpului II Armată Constanța, care a pronunțat sentințe de condamnare la ani grei de temniță pentru majoritatea acuzaților cît și trei sentințe de condamnare la moarte.

Deşi loviturile repetate pe care le-a primit i-au redus efectivele şi au întrerupt temporar legăturile dintre nucleele locale şi C.C. al P.C.R., activul Regionalei rămas în libertate a acţionat, în continuare, în sensul directivelor difuzate prin postul de radio ilegal „România Liberă".

Condiţiile create la începutul anului 1944, mai ales după reluarea legăturilor cu C.C. al P.C.R. prin Emil Bodnaraş, Constantin Pîrvulescu, Nicolae Ceauşescu, Iosif Rangheţ, Constantin Agiu, Mihai Levente şi alţii, au permis angajarea Regionalei în acţiuni politice şi militare cu caracter decisiv pentru schimbarea situaţiei din România.

Uniunea Patrioţilor şi-a reluat activitatea şi s-au refăcut grupurile patriotice din rîndul partidelor burgheze cu care s-au stabilit legături ca, dealtfel, şi cu organizaţiile locale ale P.S.D. În scurtă vreme după realizarea pe plan central a Frontului Unic Muncitoresc, la Constanţa s-au întîlnit delegaţi ai celor două partide — Mihai Dumitru şi Tudor Şerban din partea P.C.R., Vasile Covacu şi Mihai Moraru din partea P.S.D. — în vederea stabilirii modalităţilor permanente de colaborare în cadrul F.U.M. De asemenea, după 20 iunie 1944, în judeţele Constanţa şi Tulcea s-au constituit nuclee ale Blocului Naţional Democrat, în componenţa cărora intrau reprezentanţi ai Partidului Comunist Român, Partidului Social Democrat, Uniunii Patrioţilor, Partidului Naţional Ţărănesc, Partidului Naţional Liberal, grupării naţional-liberale Gheorghe Tătărăscu şi ai Partidului Socialist Ţărănesc, a căror colaborare se întemeia pe obiectivele platformei antifasciste, antihitleriste şi de restabilire a principiilor democratice de guvernare.

Aceeaşi stare de spirit se generalizase şi în armata română, de la ostaşi la generali, climat în care forţele politice din B.N.D. şi, mai cu seamă, Partidul Comunist, au acţionat cu eficacitate pentru organizarea luptei armate. Începînd din luna aprilie 1944 au fost create şi s-a trecut la instruirea formaţiunilor de luptă patriotice, atît pentru dezarmarea armatei germane într-un moment hotărîtor cît şi pentru apărarea întreprinderilor, în special a porturilor şi instalaţiilor petrolifere.

În unităţile militare din Dobrogea (Reg. 9 Călăraşi, Hidroaviaţie Mamaia, Reg. 6 Artilerie de la Medgidia, garnizoana Cernavoda, Marina Militară din Constanţa şi cea de la Dunăre) acţionau încă de la începutul războiului grupe de

Tulcea: Uzina de alumină;

Fabrica de conserve (interior).

Constanța: Vedere panoramică;

Cartier nou de locuințe.

Constanța: Spitalul; Stadionul.

Constanța: Statuia Victoriei, operă a sculptorului Boris Caragea.

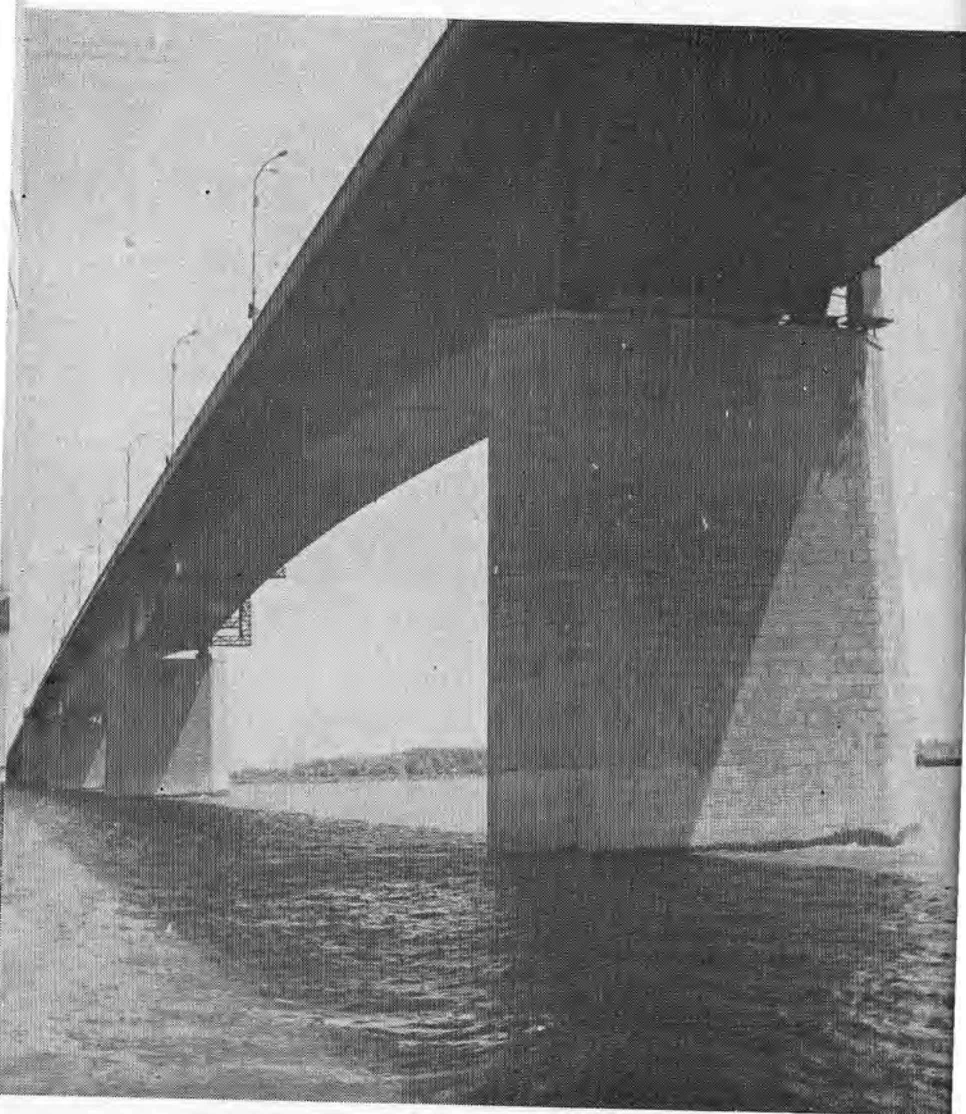
Portul Constanța.

Portul Constanța.

Platforma de foraj marin de mare adîncime „Gloria".

Aeroportul Mihail Kogălniceanu.

Podul de la Vadul Oii.

comuniști și simpatizanți ai partidului, cuprinzînd ostași, ofițeri activi și rezerviști concentrați. În planul Comandamentului pe țară pentru pregătirea și conducerea insurecției armate, hotărîtă prin consensul partenerilor B.N.D., palatului regal și generalilor patrioți, forțelor militare și formațiunilor patriotice înarmate din Dobrogea le-au fost stabilite sarcini precise. Astfel, Divizia a IX-a a primit misiunea să lichideze rezistența trupelor hitleriste din această parte a țării, să împiedice sosirea de noi trupe dinspre frontiera româno-bulgară și să oprească retragerea unităților germane din Dobrogea în Muntenia. Marina militară trebuia să anihileze manevrele inamicului în Delta Dunării, să zădărnicească debarcarea trupelor hitleriste pe litoralul românesc al Mării Negre și să pună în siguranță Dunărea maritimă, în timp ce forțele navale fluviale urmau să asigure paza între Brăila-Cernavoda-Călărași. Pentru menținerea unei legături permanente cu comandamentul central, la începutul lunii august Regionala Dobrogea a P.C.R. a instalat un post de radio emisie-recepție, care a asigurat coordonarea acțiunilor politice și militare.

Imediat după declanșarea insurecției din 23 August 1944 și difuzarea prin radio a comunicatului de la București care anunța marele eveniment, Regionala a chemat populația prin manifeste — răspîndite încă în noaptea de 23—24 august pe străzi, în întreprinderi și unități militare — să sprijine forțele insurecționale și noul guvern al B.N.D. de sub președinția generalului C. Sănătescu.

Concomitent, generalul Costin Ionașcu, comandantul Diviziei a IX-a, a cerut amiralului Brinkmann, comandantul Marinei de război germane, părăsirea regiunii prin punctul de frontieră Negru Vodă pentru armata de uscat și pe mare pentru flota de război, cu obligația de a lăsa intacte instalațiile portuare și amenajările aeroporturilor. Cum însă acesta primise ordinul de a ocupa și menține Constanța cu orice preț, răspunsul fiind amenințarea aruncării în aer a portului și distrugerea podului de la Cernavoda, Comandamentul regional al insurecției a ordonat intrarea trupelor în dispozitivele de luptă stabilite.

În momentul declanșării insurecției în aria geografică a litoralului dobrogean (inclusiv fluvial) forțele navale hitleriste însumau aproximativ 100 de nave de luptă și auxiliare și un divizion de artilerie de coastă în care rolul principal

îl deținea nodul fortificat Tirpitz cu piese de artilerie de calibru greu. În total, efectivele navale, terestre și de aviație germane din Dobrogea se ridicau la 35 000 de militari.

Pentru a evita pierderi de vieți omenești, în condițiile cînd insurecția evolua pretutindeni cu succes, iar armata și formațiunile patriotice stăpîneau în ansamblu situația, la 25 august comandamentul german a primit al doilea ultimatum, de două ore, cu alternativa nimicirii complete a trupelor hitleriste. Deși, după evaluarea situației amiralul Brinkmann a ordonat retragerea, unii ofițeri hitleriști nu s-au conformat astfel încît în perioada 24—28 august au avut loc lupte, uneori îndîrjite, împotriva unor unități, subunități și nave de război germane care au opus rezistență — în zona „Cișmea" din Constanța, Valul lui Traian, Cernavoda, Hîrșova, Jijia, Sinoe, Mihai Viteazul ș.a.

În după amiaza zilei de 28 august, cu aproape 24 de ore înaintea sosirii avangărzii trupelor sovietice în județul Constanța, rezistența germană era definitiv înfrîntă. Armata română capturase, cu ajutorul populației, în întreaga Dobroge, circa 10 500 prizonieri și o însemnată cantitate de material de război.

De la această dată a început cooperarea militară româno-sovietică. La 29 august mesajul comandamentului Flotilei sovietice din Marea Neagră a primit un răspuns angajant din partea comandamentului Forțelor navale maritime de la Sulina. Cîteva ore mai tîrziu o vedetă și două canoniere românești au condus spre Constanța prin cîmpul de mine, convoiul navelor sovietice, iar la Tulcea, în zilele imediat următoare, navele fluviale ale Marinei militare române au acționat în folosul trecerii peste Dunăre a trupelor sovietice în marș spre Bulgaria.

Sub aripile eliberării, care se întindeau victorioase de la Dunăre și mare pînă peste Carpați, patrioții români, în haină militară ori salopetă muncitorească, țărani, intelectuali, forțele întregului popor s-au ridicat și au luptat pentru salvarea patriei, așa cum au făcut-o de două milenii, în momentele de cumpănă și primejdie, oamenii acestei țări. În fața istoriei, spre veșnică mîndrie, cei dintîi și cei mai dîrji luptători s-au dovedit comuniștii, soldați din primele rînduri ale bătăliei care au decis destinul României, aflată la o răscruce a existenței sale.

Capitolul XVII

DRUMUL DE LA PUTEREA REVOLUŢIONAR-DEMOCRATICĂ LA SOCIETATEA SOCIALISTĂ MULTILATERAL DEZVOLTATĂ

ANI ÎNCĂRCAŢI DE ISTORIE: DE LA INSURECŢIE LA REPUBLICĂ.

Insurecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă din august 1944 a marcat o cotitură istorică în dezvoltarea României. Ea s-a transformat rapid într-o mişcare socială de o amploare fără precedent, care a permis desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice şi trecerea la orînduirea socialistă.

Deşi scurtă, perioada anilor 1944—1947 a reprezentat o etapă fundamentală în bătălia de clasă care a decis soarta puterii politice în favoarea muncitorilor şi ţăranilor. Acest proces a cunoscut etape succesive în care clasa muncitoare şi aliaţii săi au trecut, rînd pe rînd, în patrimoniul democraţiei populare, guvernul, parlamentul, puterea armată, atributele conducerii economice şi în final, forma de stat. Astfel, în ampla frescă a uriaşelor transformări petrecute în lume după cel de-al doilea război mondial, România a făcut parte din rîndul primelor naţiuni care au păşit pe calea istorică a socialismului.

Prin rolul de primă importanţă pe care l-a îndeplinit în lupta antifascistă, în organizarea şi desfăşurarea insurecţiei armate naţionale, cît şi prin programul privind redresarea, democratizarea structurilor politice şi înfăptuirea pînă la capăt a prefacerilor gîndite de toate generaţiile trecute de democraţi şi progresişti, istoria a conferit Partidului Comunist Român calitatea de continuator al tradiţiilor revoluţionare şi democratice a poporului român. Nici una din forţele politice care, într-un fel sau altul, au contribuit în 1944 la schimbarea situaţiei din România nu oferea o cale de perspectivă mai limpede şi mai trainică decît viziunea de viitor a comuniştilor.

În ampla muncă de mobilizare a maselor în procesul de refacere economică și democratizare, în înfăptuirea reformelor sociale cît și în aplicarea tacticii ținînd de politica alianțelor, partidul s-a bizuit pe puternicile sale organizații regionale și județene, pe experiența dobîndită atît în anii ilegalității cît mai ales, în lupta pentru prefaceri de după Eliberare.

— *Reorganizarea pe baze legale a regionalei Dobrogea a P.C.R. și a organizațiilor de masă democratice. Lupta pentru democratizarea aparatului de stat și reforma agrară. Eroii Dobrogei în războiul antihitlerist (23 August 1944—9 Mai 1945).* Decretele guvernamentale pentru restabilirea regimului constituțional, amnistierea deținuților politici antifasciști și abolirea legislației fasciste, promulgate începînd chiar din zilele insurecției, au creat cadrul juridic al reorganizării pe baze legale a partidelor politice muncitorești, a partidelor istorice burgheze cît și a organizațiilor de masă cu orientare democratică.

Încă în zilele de 22—24 august 1944 Regionala Dobrogea a P.C.R. și, curînd după aceea, organizațiile județene Constanța și Tulcea și-au completat efectivele prin cooptarea unor vechi activiști ai partidului, comuniști dobrogeni eliberați din lagăre și închisori sau cu domiciliu forțat în timpul regimului înlăturat. În zilele de 4—5 septembrie a avut loc ședința de reorganizare a Comitetului Regional Dobrogea al P.C.R. Cu același prilej s-au constituit organizația regională a U.T.C. cît și redacția ziarului regional al P.C.R. „Cuget Liber". În scurt timp au luat ființă numeroase celule de partid încît, practic, la sfîrșitul anului 1944 și începutul anului 1945 erau constituite organizații ale P.C.R. în toate orașele regiunii și în majoritatea localităților rurale, prin primirea celor mai înaintați și mai activi muncitori, țărani săraci și muncitori agricoli.

Un prim obiectiv politic al P.C.R. a fost consolidarea alianțelor cu forțele patriotice și democratice, cărora, în anii dictaturii, le datorase creșterea influenței și prestigiului său în rîndurile celor mai diverse categorii sociale.

După încheierea, pe plan central, a Protocolului de constituire a Grupului Patriotic Antihitlerist, la 12 septembrie 1944 a luat ființă la Constanța un comitet local în componența căruia intrau reprezentanți ai Partidului Comunist Român, Partidului Social Democrat, Uniunii Patrioților, Partidului Socialist Țărănesc și ai armatei. O reală contribuție în vede-

rea concentrării forțelor democratice în jurul și sub conducerea clasei muncitoare a avut-o reorganizarea și îndrumarea de către comuniști a Uniunii Patrioților, care a mobilizat pe frontul democrației sute de intelectuali atașați poporului.

Devenite partide de guvernămînt, cu răspunderi corespunzătoare, colaborarea dintre Partidul Comunist Român și Partidul Social Democrat a cunoscut noi dimensiuni și modalități de exprimare. La începutul lunii octombrie 1944 reprezentanții organizațiilor județene ale P.C.R. și P.S.D. au hotărît constituirea de comitete ale Frontului Unic Muncitoresc la nivelul celor două județe, în întreprinderi și instituții.

De cea mai mare importanță s-a dovedit, nu numai pentru clasa muncitoare, dar și pentru viața politică în ansamblu, începutul refacerii unității muncitorești pe planul mișcării sindicale. La puțin timp după Conferința de la București, din 1 septembrie, a delegaților comitetelor centrale ale P.C.R. și P.S.D. și a constituirii Comisiei de organizare a sindicatelor unite, la Constanța și Tulcea s-au creat consiliile județene ale sindicatelor pe baza F.U.M., iar în localitățile Medgidia, Cernavoda, Mangalia, Măcin, Sulina, Isaccea și Babadag au luat ființă consilii sindicale locale ale muncitorilor portuari, minieri, metalurgiști, de la căile ferate, pescari și forestieri.

Pe un teren politic fertilizat de chemările adresate de comuniști lumii satelor pentru pămînt, democrație, cît și pentru lichidarea sărăciei și exploatării, țărănimea s-a manifestat ca o clasă cu puternice resurse revoluționare, hotărîtă și disciplinată, aliat credincios al clasei muncitoare în înfăptuirea prefacerilor reclamate de această etapă a procesului revoluționar din România.

Ținînd seama de toate aceste aspecte, organizațiile P.C.R. au sprijinit și îndrumat pe tot întinsul Dobrogei procesul amplu de organizare a comitetelor țărănești, precum și încadrarea țărănimii în Frontul Plugarilor, spre care, la sfîrșitul anului 1944, se înregistrează un adevărat aflux. După primele comitete țărănești create în comunele Ostrov, Cerna, Telița, Sarichioi, Hamcearca, Tuzla, Cumpăna, Negru Vodă, Năvodari, astfel de organe au luat ființă pretutindeni, dovedindu-se pîrghii revoluționare de bază în înfăptuirea reformei agrare și instalarea la sate a administrației populare.

Deoarece în realizarea obiectivelor etapei de desăvîrșire a revoluției burghezo-democratice, în redresarea economică și respectarea angajamentelor militare față de aliații României

erau interesate categorii sociale largi, inclusiv cercuri politice ale burgheziei industrial-comerciale, P.C.R. a continuat să promoveze cu suplețe o politică de alianțe care se adresa tuturor factorilor dispuși să colaboreze sincer pe o astfel de platformă. Chiar înainte ca unele fracțiuni politice burgheze, desprinse din partidele istorice, să se angajeze în sprijinirea Proiectului de platformă a Frontului Național Democrat, dat publicității din inițiativa C.C. al P.C.R. în septembrie, partidele muncitorești și organizațiile democratice au dat un răspuns angajant conținutului acestui document istoric.

Astfel, în adunarea organizată la Tulcea la 8 octombrie 1944, din inițiativa Comitetului județean Tulcea al P.C.R. și Uniunii Patrioților, s-a aprobat Platforma F.N.D., adoptată ca program de acțiune al muncitorimii și intelectualității progresiste tulcene. Cîteva zile mai tîrziu, la 13 octombrie, reprezentanții P.C.R., P.S.D., Uniunii Patrioților și Sindicatelor Unite din Constanța au pus bazele F.N.D. din acest județ, cu prilejul unei mari manifestații publice organizată în sala „Fantasio".

Constituirea consiliilor județene ale F.N.D. a fost însoțită de puternice și repetate manifestații de stradă în sprijinul formării unui guvern al Frontului Național Democrat.

Acest obiectiv a fost impus maselor de situația anormală potrivit căreia, după înlăturarea regimului antonescian, majoritatea burgheză a guvernului instalat la 23 August a păstrat în posturile administrative vechi funcționari, din care nu puțini erau compromiși prin participarea la executarea politicii antipopulare și anticomuniste, de represalii și teroare. După insurecție, tocmai aceștia erau cei care se opuneau măsurilor restrictive cerute de forțele democratice împotriva celor ce practicau sabotajul economic, specula, denigrarea prefacerilor formulate de exponenții politici ai maselor. Prevalîndu-se de funcții ei amenințau cu aplicarea sau aplicau forța în relațiile publice cu oamenii muncii.

Procesul de democratizare a aparatului de stat pe cale revoluționară a început de timpuriu în Dobrogea, imediat după victoria insurecției. Încă din luna septembrie 1944, în localități importante cum erau Mangalia, Negru Vodă, Cobadin, Mihai Viteazul, Izvoru Mare, Corbu, Ghindărești, Tuzla, Pecineaga, Viișoara din județul Constanța, Dăieni, Ciucurova, Beidaud, Dunavățul de Jos, Rahmanu din județul Tulcea, au fost schimbați primarii reacționari. În lunile

octombrie—noiembrie acest proces s-a generalizat, culminînd cu asaltul prefecturilor şi primăriilor din cele două reşedinţe de judeţ, evenimente de rezonanţă naţională, atît prin timpul în care s-au produs — fiind unele din primele citadele ale puterii de stat burgheze care cădeau — cît şi prin modul înfăptuirii acestui obiectiv: o acţiune concertată şi incisivă, cu participarea maselor şi în numele voinţei lor, realizată pînă la capăt, fără compromisuri. Astfel, la 1 noiembrie 1944, în cadrul unei manifestaţii de mare amploare a populaţiei din oraş şi împrejurimi s-a produs schimbarea conducerii primăriei municipale Constanţa, în funcţia de primar fiind instalat Alexandru Şteflea, vechi militant antifascist. Reacţiunea nu mai avea forţa de a opri mersul impetuos al procesului revoluţionar chiar dacă ea dispunea de mijloacele guvernamentale. Deşi resorturile disciplinei militare din armată nu mai funcţionau automat, aceasta dovedindu-se sensibilizată de chemările la solidaritate cu poporul, era de aşteptat totuşi ca democratizarea aparatului de stat, începînd de jos, să se lovească de rezistenţa ordonată forţelor militare, în care unii ofiţeri rămîneau ataşaţi monarhiei şi claselor posedante, sau se dovedeau tributari prejudecăţilor anticomuniste în care fuseseră sistematic educaţi.

La Constanţa, din ordinul ministrului de interne, palatul municipal a fost ocupat de trupe înarmate, care au interzis accesul primarului şi consilierilor săi, aleşi din rîndul F.N.D. cu o zi în urmă. Noua autoritate comunală a fost restabilită numai printr-o nouă intervenţie energică a Regionalei P.C.R., a Consiliului judeţean al F.N.D. şi gărzilor patriotice. Rămînea de cucerit cel mai însemnat bastion — prefectura — în subordinea căreia se aflau jandarmeria, poliţia, precum şi organele de stat orăşeneşti şi comunale.

La 4 noiembrie 1944 populaţia Constanţei, delegaţi ai ţăranilor din comunele învecinate, împreună cu gărzile muncitoreşti, au luat cu asalt şi au cucerit, după o aspră înfruntare, prefectura judeţului, a doua din ţară, după Galaţi, care trecea în mîinile forţelor populare.

Încă în noaptea de 4—5 noiembrie primul prefect comunist al Constanţei, Victor Duşa, semna circulara care anunţa opiniei publice preluarea administraţiei de către popor. Tot atunci a fost emisă ordonanţa cu simbolicul număr 1, anunţînd alegerea în mod liber, în toate satele şi comunele urbane, a unor primari şi consilii comunale formate „din cetăţenii cei

mai cinstiți, luptători pentru cauza democrației“, subordonarea jandarmeriei, măsuri împotriva speculei și sabotajului economic, ceea ce crea cadrul legal al participării maselor la procesul de democratizare și refacere.

Și în județul Tulcea acțiunile revoluționare ale oamenilor muncii au culminat, în această etapă, cu înlocuirea la 7 noiembrie a primarului din orașul de reședință, iar la 3 decembrie a prefectului și chestorului poliției. În fruntea județului venea pentru prima dată un prefect comunist, avocatul Dumitru Olteanu, vechi și devotat activist al partidului.

„Dobrogenii au schimbat primarii și prefecții“, scria ziarul Scînteia în numărul său din 12 noiembrie 1944 ; „Dobrogea în frunte cu Constanța — considera organul de presă al partidului — poate servi ca exemplu“, experiența ei fiind într-adevăr, spre cinstea oamenilor muncii de aici, a comuniștilor și democraților, una din primele mari victorii ale revoluției democrat-populare din întreaga țară.

Înlocuirea vechilor autorități cu organe ale puterii populare n-a avut numai o importanță în sine pentru că, începînd tocmai în acele județe și comune care au în frunte administrație democratică, procesul revoluționar avansează nu în condițiile confruntării dintre voința maselor și atitudinea factorilor puterii, ci prin armonizarea eforturilor lor.

Printre obiectivele fundamentale care și-au găsit rezolvarea în strînsă corelație cu epopeea luptei pentru puterea populară a fost înfăptuirea pe cale revoluționară a reformei agrare. Legiferată incomplet în două etape, despărțite de 6 decenii, în 1864 și 1921, acest deziderat social-economic, necesar însăși societății capitaliste, era departe de împlinirea sa în viziunea gîndirii progresiste și a intereselor clasei îndreptățită să stăpînească pămîntul pe care-l muncea. După 23 August miniștrii legați de interesele partidelor istorice și ale monarhiei își luaseră misiunea de a tergiversa înfăptuirea unei reforme agrare radicale și imediate. Ei puneau înaintea trebuințelor naționale aspecte formale și de procedură, ignorînd faptul că legile nescrise ale revoluției nu s-au înclinat niciodată în fața voinței societăților perimate ridicate la rangul de lege.

În momentul cînd a devenit limpede că guvernele instalate după insurecție, imobilizate de balastul miniștrilor reacționari, nu erau capabile să legifereze în conformitate cu interesele poporului, organizațiile județene ale P.C.R. împreună cu re-

prezentanţi ai forţelor aliate din F.N.D. au pătruns pînă în cele mai îndepărtate cătune pentru popularizarea Platformei şi apoi a Programului de guvernare al Frontului Naţional Democrat, în care un loc important revenea prevederilor referitoare la reforma agrară. Mai mult decît atît, printr-o circulară a Prefecturii Constanţa, din 25 decembrie 1944 se ordona preturilor ca, prin comitetele săteşti, să rezolve pe loc cererile locuitorilor fără pămînt sau cu pămînt puţin. „Această problemă trebuie rezolvată — încheia circulara — indiferent de cadrul legal, chiar fără forme, nefiind uman ca cel ce nu a avut pămînt să nu aibă niciodată".

Dînd curs apelului lansat de Frontul Plugarilor, la 15 februarie 1945 a avut loc la Constanţa o mare întrunire cu participarea a peste 700 de delegaţi ai satelor, comunelor şi plăşilor din judeţ. Hotărînd să adere fără rezerve la Programul de guvernare al F.N.D., delegaţii comitetelor ţărăneşti erau decişi să treacă neîntîrziat la înfăptuirea reformei agrare şi împărţirea pămînturilor pe baza tabelelor elaborate încă în perioada precedentă.

Avalanşa ştirilor despre schimbările adînci petrecute în Dobrogea, care scăpau controlului guvernamental, au produs iritarea primului ministru, generalul N. Rădescu. Deşi printr-un ordin telegrafic el ameninţa cu destituirea şi arestarea imediată a prefectului de Constanţa, în caz că nu opreşte „intrarea ţăranilor pe pămîntul moşierilor", nici o forţă n-a mai fost capabilă să stăvilească impetuoasa revărsare a miilor de ţărani asupra gliei strămoşeşti.

În scurtă vreme, în comunele Cumpăna, Băneasa, Albeşti, Topraisar, Peştera, Grădina, Ţepeş Vodă, Teliţa, cu sprijinul delegaţiilor de muncitori comunişti, comitetele locale de expropriere şi împroprietărire au trecut la aplicarea reformei cu atîta energie încît la sfîrşitul lunii februarie 1943 aceasta era practic înfăptuită în Dobrogea. Prin Legea din 23 martie, promulgată după instaurarea guvernului revoluţionar democratic dr. Petru Groza, în această parte a ţării erau declarate expropriate 62 377 ha din care 83,6% reveneau celor peste 18 000 familii fără pămînt sau cu pămînt puţin iar 16,4% devenea proprietatea statului.

Rezolvarea în spiritul dreptăţii a problemei pămîntului, la iniţiativa partidului comunist şi cu sprijinul decisiv al clasei muncitoare, a avut imense consecinţe politice. Împroprietărirea a aşezat pe baze noi alianţa muncitoresc-ţără-

nească, ale cărei zori s-au ivit încă în timpul marilor frămîntări sociale de la începutul veacului. În mod corespunzător, pozițiile claselor exploatatoare au slăbit într-o etapă hotărîtoare a luptei pentru putere. Totodată, s-a putut aborda, plecînd de la premise noi, inclusiv de ordin politic și moral, susținerea frontului antihitlerist, pe care luptau cu un curaj exemplar și numeroase unități dobrogene, constituite în marea lor parte din țărani. Imediat după reorganizarea sa în condiții legale, Regionala P.C.R. a lansat, la 18 septembrie 1944, un apel adresat țărănimii pentru sprijinirea cu toate mijloacele a efortului militar al țării. În acest scop, ziarul local „Cuget liber" și-a creat o rubrică permanentă, intitulată „Totul pentru front". Mai tîrziu, instaurarea guvernului democrat de la 6 martie 1945, în care P.C.R. devenea principalul partid de guvernămînt, a modificat în mod radical coordonatele efortului de redresare, inclusiv pe planul susținerii materiale și morale a armatei. Multă vreme, la sediul „Apărării patriotice" din Constanța, pavoazat cu lozinci mobilizatoare, cetățenii au depus donații pentru armată și pentru victorie. La scurte intervale caravane conduse de membrii „Apărării patriotice" plecau spre liniile frontului ducînd alimente, îmbrăcăminte, medicamente pentru ostași, atelaje pentru transportul răniților. Asemenea atitudinii patrioților din toate colțurile țării, 200 de tineri tulceni au plecat voluntar pe front, înrolîndu-se în Divizia de panduri „Tudor Vladimirescu".

Unitățile dobrogene au avut, încă în zilele insurecției o contribuție cu totul remarcabilă în eliberarea unor regiuni în care inamicul deținea poziții deosebit de puternice. Pe măsură ce anumite zone din Dobrogea erau definitiv degajate de hitleriști, Divizia a 9-a infanterie de sub comanda generalului de brigadă Costin Ionașcu s-a îmbarcat cu întregul său efectiv îndreptîndu-se spre fronturile din Transilvania.

Din primele zile ostașii dobrogeni aparținînd Regimentelor 34, 36 și 40 infanterie au angajat lupte grele pentru stăvilirea ofensivei inamice în zona Tîrnavei Mici. Cu o extraordinară voință de luptă, inspirate de cauza eliberării pămîntului patriei, s-a desfășurat apoi irezistibila contraofensivă a armatei române, în strînsă cooperare cu trupele sovietice. În marile încleștări angajate cu prilejul forțării Mureșului și Someșului, în bătăliile pentru eliberarea orașelor Carei și Satu Mare, mîndra Divizie a 9-a a dat țării un generos tribut de

sînge. Printre sutele de eroi, memoriile comandanților vorbesc cu admirație despre căpitanul Gh. Călin, sublocotenentul M. Constantinescu, despre fruntașul gornist Gh. Lupu care a sunat „Atacul" pînă cînd un glonte vrăjmaș a răpus glasul răvășitor al trompetei sale. Un înalt exemplu de bravură a fost caporalul Marin Lungu, eroul de 9 ani, copil de trupă al diviziei încă din Dobrogea, în trei rînduri decorat pentru merite deosebite, dispărut vremelnic spre durerea întregii mari unități, în timpul unei misiuni importante și primejdioase spre liniile inamice.

Nu rareori, în momentele grele, de cumpănă, ostașii diviziei asaltau la baionetă, unindu-și glasurile într-un imens strigăt de „Ura", electrizați de sunetul trompetei în care recunoșteau porunca patriei, ca în timpurile eroice din 1877 și 1917 la Plevna sau la Mărășești.

Divizia a 9-a infanterie a luptat pînă în ultimele clipe ale războiului antihitlerist din Europa. La 9 mai 1945, după capitularea Germaniei, această mare unitate a luat cu asalt pozițiile hitleriste ale postului de radio Donau și a urmărit, pe direcția Brno-Praga, un inamic ce pierduse simțul realității. De la Constanța la Praga, divizia a parcurs peste 1300 km, în condițiile unei ierni aspre, trecînd prin Ungaria și Cehoslovacia peste munți și ape, dînd 111 lupte, dintre care 32 mari și grele.

Ca semn de înaltă prețuire pentru merite militare excepționale în slujba patriei, la 40 de ani de la aniversarea legendarelor lupte din vara anului 1917, Prezidiul Marii Adunări Naționale i-a acordat titlul de Divizie mecanizată „Mărășești", cel mai de onoare nume din istoria luptei pentru libertate al românilor în epoca de după cîștigarea independenței.

Pe un front nou : al consolidării regimului popular-democratic și refacerii economice. Evenimentele politice din județele țării, unde clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, păturile mijlocii urmau partidele de stînga și organizațiile democratice, au restrîns într-atît baza social-politică a guvernului cu majoritate reacționară încît, în procesul de democratizare la care se asista, acesta oferea imaginea unui executiv care se bizuia doar pe sprijinul precar al monarhiei și partidelor istorice.

Demisia generalului N. Rădescu, președinte al Consiliului de Miniștri pînă la 27 februarie, și constituirea la 6 martie

1945 a primului guvern revoluţionar democratic din istoria ţării, avînd în frunte pe dr. Petru Groza, au fost primite pretutindeni cu manifestări spontane de satisfacţie publică.

În zilele de 7 şi 8 martie, la Mangalia, Constanţa, Cernavoda şi Tulcea au avut loc mari adunări populare în faţa cărora au luat cuvîntul fruntaşi ai partidelor F.N.D. În moţiunile adoptate populaţia îşi exprima încrederea în noul guvern, de la care aştepta îndeplinirea neîntîrziată a dezideratelor fundamentale, ignorate de guvernele precedente. Declaraţii de adeziune şi telegrame de felicitare au fost adoptate în adunări ale tineretului constănţean, în congresele judeţene ale Frontului Plugarilor, în adunări ale Uniunii Patrioţilor.

Efectul politic imediat al instalării la cîrma ţării a unui guvern cu pronunţat caracter muncitoresc-ţărănesc a fost democratizarea aparatului de stat. S-a desăvîrşit acţiunea de înlocuire a primarilor, pretorilor, precum şi a unor funcţionari ai administraţiei locale de stat incapabili să înţeleagă şi să servească imperativele vremurilor noi, caracterizate printr-o mare mobilitate.

În cursul anilor 1945 şi 1946 în judeţul Tulcea au fost aleşi şi confirmaţi la propunerea organelor politice locale democratice prin consultarea maselor ţărăneşti, circa 50 de primari, în majoritate comunişti, social-democraţi şi membri ai Frontului Plugarilor, au fost operate schimbări în conducerea Regimentului 40 infanterie, a Tribunalului judeţean, a Camerei Agricole, Administraţiei pescăriilor statului şi altor instituţii administrative şi economice.

Nu întîmplător, după 6 martie 1945 direcţia principală a atacului reacţiunii, începînd din Capitală pînă în cele mai îndepărtate judeţe, a fost orientată împotriva Partidului Comunist Român, a guvernului dr. Petru Groza şi a programului său naţional. Această confruntare a cunoscut punctul său culminant cu prilejul alegerilor parlamentare din noiembrie 1946. Dacă lupta pentru guvern s-a decis într-un cadru relativ restrîns, confruntarea dintre democraţie şi reacţiune din timpul campaniei electorale s-a extins efectiv pînă în cele mai îndepărtate tîrguri şi cătune.

La începutul anului 1946 Comitetul Central a numit în funcţia de secretar al Regionalei Dobrogea a P.C.R. — una din cele mai puternice organizaţii regionale ale partidului, împrejurare din care rezultau însă cerinţe şi exigenţe deosebite,

cît și o mare complexitate a muncii politice și organizatorice —, pe tînărul membru al C.C., Nicolae Ceaușescu. În această funcție, tovarășul Nicolae Ceaușescu a desfășurat, atît la Constanța cît și la Tulcea, o energică activitate de organizare și propagandă fiind pretutindeni ovaționat de auditoriu pentru limpezimea și patosul arzător cu care înfățișa politica partidului și a guvernului.

În timpul campaniei electorale organizațiile locale ale P.N.Ț. (Maniu) și P.N.L. (Brătianu), incapabile să angajeze un dialog constructiv cu masele de alegători, au abandonat terenul luptei politice deschise. În mod particular rapoartele autorităților subliniau că ele urmăreau să întrețină o stare de agitație și neliniște, mai cu seamă în rîndurile țărănimii și cercurilor mic-burgheze, pe baza unei campanii de insinuări și defăimare a măsurilor întreprinse de guvernul dr. Petru Groza. Afișe și lozinci tendențioase, care instigau la răzvrătire și nesupunere față de autorități au fost difuzate în numeroase comune din cele două județe, în timp ce grupuri înarmate de partizani ai P.N.Ț. săvîrșeau violențe, atentate, acte de sabotaj, rupînd afișele partidelor democratice.

Superioritatea indiscutabilă a manierei în care P.C.R. și aliații săi din Blocul Partidelor Democratice și-au desfășurat campania electorală a constat, printre altele, în seriozitatea abordării practice a obiectivelor înscrise în platforma-program a B.P.D., singurul criteriu în funcție de care corpul electoral putea verifica probitatea angajamentelor politice. În această perioadă efortul de reconstrucție s-a amplificat, a început și s-a accelerat împărțirea titlurilor de proprietate către țărani, iar zeci de mii de oameni încercau sentimentul, cu totul insolit, al participării lor directe la treburile publice.

Regionala Dobrogea a P.C.R. a utilizat mijloace tactice de o deosebită suplețe și spirit de orientare, vădind buna cunoaștere a dinamicii situației politice locale, pătrunzînd înțelesul noilor opțiuni ale unor grupări și personalități burgheze capabile să se integreze în ansamblul forțelor democratice. Dacă în județul Tulcea președinte al Comitetului electoral al B.P.D. a fost ales Vasile Vîlcu, secretar al Comitetului județean Tulcea al P.C.R., la Constanța, după o matură chibzuință, conducerea Regionalei a hotărît să susțină pentru această funcție pe R. Roșculeț, reprezentantul organizației locale a P.N.L. (Gh. Tătărescu), viitorul ministru al Cultelor în guvernul dr. Petru Groza.

În timpul campaniei electorale președintele acestei organizații a făcut o declarație publică adresată membrilor săi, deosebit de semnificativă. „Partidul Comunist — spunea el — deși are o altă ideologie, luptă pentru realizarea platformei, care prevede monarhia constituțională, respectul bisericii, proprietatea individuală și independența națională. Prin aceasta Partidul comunist dovedește că este un partid patriotic, pus în slujba neamului" („Cuget liber", nr. 430 din 2 iulie 1946).

În momentul cînd cercurile mic burgheze se arătau foarte sensibile față de astfel de probleme, în legătură cu care reacțiunea prezenta în mod deformat poziția P.C.R., aceste declarații puteau avea un însemnat efect politic, justificînd hotărîrea partidelor și organizațiilor din Frontul Național Democrat de a susține această candidatură.

Însetate de participarea liberă la viața publică, după ani întunecați de dictatură și război, numeroase alte forțe sociale au găsit în cadrul, sau alături de B.P.D., calea de exprimare a dezideratelor lor specifice. Femeile sindicalizate, tineretul afiliat la F.M.T.D., salariații publici și militarii, intelectuali, comercianți, reprezentanți ai bisericii grupați în Partidul Național Popular, Uniunea Preoților Democrați sau Blocul Musulman Democrat, se pronunțau pentru progres și ridicarea țării.

Ca urmare a tuturor acestor aspecte, marea majoritate a corpului electoral, inclusiv unele categorii sociale intermediare care au pendulat o vreme între cele două tendințe angajate în bătălia alegerilor, a optat în cunoștință de cauză pentru programul forțelor democratice.

Cînd în octombrie, în prezența a mii de susținători, reprezentanții B.P.D. au depus la birourile electorale lista nr. 1 purtînd semnul „Soarele", masa alegătorilor era orientată irevocabil spre susținerea acelor forțe politice angajate pe calea democrației și progresului țării.

Victoria obținută în alegerile din 1946 constituie cea mai elocventă expresie a acestei adeziuni : în întreaga regiune, din 226.618 voturi exprimate, 189.460 au fost acordate B.P.D., 31.513 P.N.Ț. (Maniu), P.N.L. (Brătianu) și P.N.L. (dr. N. Lupu) laolaltă și 1758 Partidului Social Democrat Independent. Astfel, la 1 decembrie 1946 cînd la București s-a deschis sesiunea primului parlament democratic, printre deputații poporului aleși în Dobrogea se numărau și Gheorghe Stoica, Vasile Vîlcu, Dumitru Olteanu, Victor Dușa, Iosif

Nauman, chemaţi într-un moment istoric de răscruce să voteze primele legi care vesteau zorii socialismului în România.

*

Cei aproape 4 ani de dominaţie, jaf hitlerist şi distrugeri de război, au provocat daune considerabile economiei, ale cărei răni trebuiau vindecate. În preajma izbucnirii războiului în judeţele Constanţa şi Tulcea erau înregistrate circa 40 de întreprinderi industriale mai importante. Cele mai multe dintre acestea au suferit distrugeri şi avarii, acuzau o pronunţată uzură tehnică ca urmare a exploatării neraţionale şi nu-şi puteau reînnoi utilajele în condiţii de război, suferind din lipsă de materii prime sau, pur şi simplu, din lipsa de interes a proprietarilor de a face investiţii şi eforturi de organizare în circumstanţe politice nesigure din punct de vedere al marilor interese private. Ca urmare, unele întreprinderi sînt închise, altele îşi reduc în mod alarmant activitatea, ţinînd seama că interesele ţării, angajată în războiul antihitlerist, reclamau sporirea producţiei. În această situaţie se găseau fabrica „Getta", profilată pe materiale de război care, lucrînd pînă la 23 August 1944 cu 260 de muncitori, rămăsese la începutul anului 1945 cu 8 funcţionari, un maistru şi 3 ucenici ; Fabrica de ciment Cernavoda, lucrînd doar cu un singur cuptor, dădea mai puţin de o treime din capacitatea sa de producţie ; fabrica de pielărie „Talpa" din Tulcea era închisă de patroni încă din septembrie 1944.

Activitatea economică a portului Constanţa a încetat în mod efectiv : cala de lansare era arsă, hala mecanică şi clădirile atelierelor erau avariate, în timp ce cheiurile şi bazinele se aflau blocate de epavele navelor scufundate. Bombardamentele aeriene din 1944 au provocat instalaţiilor petroliere şi rezervoarelor pierderi în valoare de peste 300 milioane lei. Atelierele C.F.R. Palas lucrau doar parţial, deşi parcul mijloacelor rulante ale căilor ferate cerea reparaţii de mare amploare. Cu un număr redus de muncitori şi cu o producţie scăzută lucrau, de asemenea, mina Altîn-Tepe, carierele de piatră şi morile din judeţul Tulcea.

Partidul comunist, exponent al maselor care din primele zile ale eliberării s-au angajat în bătălia nu mai puţin grea a refacerii, îndurînd inimaginabile privaţiuni, a abordat problemele democraţiei, a reformelor, războiului antihitlerist şi

redresării într-un ansamblu indivizibil. Iată de ce, încă din 30 august 1944, prin ziarul „Cuget Liber", apoi prin repetate manifeste și apeluri, Regionala Dobrogea a P.C.R. s-a adresat oamenilor muncii, aliaților săi politici, organizațiilor de masă, industriașilor și comercianților de bună credință sau cu simț practic, chemîndu-i să-și conjuge eforturile pentru normalizarea vieții economice, cerută de înseși interesele generale ale țării.

Prima conferință liberă a Regionalei Dobrogea a P.C.R. din august 1945, plecînd de la examinarea situației în acest domeniu, a adoptat un plan de măsuri ce prevedea în esență: reluarea activității întreprinderilor la capacitatea lor, refacerea transporturilor, mai ales a celor maritime și fluviale, îndeplinirea planului de însămînțări. După Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945 s-a trecut la aplicarea complexului de măsuri conceput de conducerea centrală a Partidului Comunist, deși greutățile de ordin material, rezistența reacțiunii, refuzul proprietarilor de a folosi mijloacele financiare proprii în scopuri productive cît și orientarea tendențioasă a creditelor Băncii Naționale a României ridicau la vremea aceea obstacole serioase în opera de reconstrucție.

Un uriaș efort, caracterizat prin dîrzenie și dăruire, cum nu s-a mai văzut în cîmpul creator al muncii, au făcut muncitorii portuari și feroviari. La Constanța au fost deblocate bazinele și platformele de depozitare, permițîndu-se reluarea treptată a traficului comercial. Au fost create ateliere improvizate pentru repararea utilajelor de încărcare scoase din uz, iar în Șantierul Naval, care suferise însemnate avarii, se lucra fără răgaz, pe echipe și ture, zi și noapte.

Deși situației grele i s-a răspuns cu o încordare umană adeseori supraomenească și luni în șir mii de muncitori subnutriți, îndurînd condițiile aspre ale vremii, lucrau fără cîrtire în schimburi prelungite, dimensiunile distrugerilor și greutăților de tot felul erau atît de mari, încît, în primii ani ai revoluției popular-democratice soluțiile radicale de propulsare a economiei spre o etapă cu totul nouă, erau încă de domeniul perspectivei.

Propunerile C.C. al P.C.R. din iunie 1947 privind ameliorarea situației economice și financiare au dat organizațiilor de partid din Dobrogea linia de orientare în lichidarea carențelor locale. Pe baza lor s-a trecut la o analiză amănunțită a situației și posibilităților fiecărei întreprinderi, comitetele

județene Constanța și Tulcea elaborînd programe speciale ce concretizau căile, mijloacele și sarcinile de producție pentru Șantierul Naval, Atelierele C.F.R., întreprinderile metalurgice, de minerit și materiale de construcție, textile și alimentare din centrele industriale Constanța, Cernavoda, Tulcea, Medgidia. Obiectivele nu erau deosebit de ambițioase, dar erau realiste pentru condițiile de atunci : atingerea, pînă la sfîrșitul anului 1947, a 60—70% din nivelul producției antebelice, sporirea cantității de energie electrică instalată de la 4000 la 5000 Kwh.

Faptul că din 1946 țara avea atît un guvern cît și un parlament cu pronunțat caracter muncitoresc-țărănesc s-a resimțit nu numai sub aspectul dirijării economiei de către puterea de stat, dar a produs ample ecouri în conștiința clasei muncitoare, reprezentînd o forță de propulsie moral-politică a uriașei energii a maselor.

Chiar în condițiile în care burghezia deținea încă principalele mijloace de producție, o impresionantă atitudine înnoitoare față de muncă își făcea loc pretutindeni. De la începutul anului 1947, mobilizat de deviza „Cu fața la producție“, colectivul Atelierelor C.F.R. Palas — printre primele din țară decorate cu „Ordinul muncii“, distincție nouă și semnificativă a statului român — a fost cuprins de febrile căutări novatoare pentru găsirea soluțiilor de accelerare a reconstrucției cu forțe proprii. Consfătuirile generale, luînd prerogative de decizie, abordau din unghiuri noi problema ordinei, planificării și colaborării între factorii producției. La rîndul lor muncitorii portuari, organizați în cooperativa „Ancora“ de reparare a navelor, s-au angajat în mișcarea de inovații, în competiția pasionantă de depășire a normelor, atît de mobilizatoare pentru anii luminați de zorii socialismului, ani ce au inspirat frumusețea muncii voluntare. Aceeași stare de spirit, caracterizată prin îndîrjire, muncă încordată și autodepășire, era consemnată de cronica timpului la întreprinderile „Energia“, „Danubiana“, Fabrica de șuruburi și Fabrica de ciment Cernavoda.

Primul act istoric înfăptuit de guvernul democrat-revoluționar în lumea satelor a fost legiferarea reformei agrare pentru „consolidarea temeinică a acestei țări de plugari“, așa cum se exprima primul său ministru. Comitetele de împroprietărire au funcționat și în Dobrogea în toate plășile pînă în 1947, pentru că bătălia pentru pămînt a rămas pînă la

capăt aspră, complicată de împotrivirea celor deposedaţi, de obiecţiunile partenerilor politici ce reprezentau burghezia în parlament şi guvern.

În această perioadă, regimul democratic a trebuit să lupte din greu împotriva efectelor dezastruoase ale secetei prelungite din anii 1945—1947, însoţită de o foamete ce nu mai cunoscuse ţara de multă vreme. În judeţul Tulcea, spre pildă, pămîntul n-a mai fost capabil să dea, în 1946, decît 150 kg. grîu în medie la hectar şi 96 kg porumb ; 70% din necesarul de sămînţă a trebuit să fie procurat din alte judeţe. Din cauza subnutriţiei, agravată de ravagiile malariei, mortalitatea infantilă depăşea în acest judeţ media pe ţară, fiind mai mare decît în Moldova, regiunea cea mai greu lovită de secetă.

Autorităţile democratice au acţionat cu hotărîre pentru ajutorarea oamenilor. Astfel, 1300 de cantine contribuiau la ameliorarea hranei a 140 000 de oameni, iar măsurile de profilaxie şi combatere întreprinse de cele 32 dispensare create prin grija dr. Florica Bagdazar, ministrul sănătăţii şi deputat de Tulcea, au dat încă din 1947 rezultate remarcabile în opera de eradicare a paludismului din aceste meleaguri. În condiţiile raţionalizării consumului de alimente, judeţul Constanţa a putut trimite în ajutor judeţului vecin, cît şi altor regiuni înfometate aproape 100 de vagoane de cereale şi a primit în îngrijire 436 copii din zonele puternic lovite de secetă.

Un puternic ajutor — material, politic şi moral — a primit ţărănimea din partea clasei muncitoare, mobilizată într-o acţiune amplă, sistematică şi de durată de către organizaţiile Partidului Comunist Român. Din 1946 s-au creat primele centre de închiriat maşini agricole — viitoarele Staţiuni de Maşini şi Tractoare (S.M.T.) — care în aceşti ani au lucrat pe credit, cum tot prin credite s-au primit seminţe, unelte şi vite de muncă. În tot cursul anilor 1945—1947 sute de echipe mobile de muncitori din Constanţa, Tulcea şi Sulina, antrenînd ostaşi şi intelectuali — mai ales ingineri agronomi, învăţători, profesori şi medici — repară uneltele, participă efectiv la lucrările agricole, organizează sectoarele învăţămîntului şi al sănătăţii.

În martie 1947, din iniţiativa Regionalei P.C.R., cu sprijinul Frontului Plugarilor şi forţelor democratice din B.P.D., au luat fiinţă comandamente judeţene unice, de plasă şi comune, care să coordoneze însămînţările. O atenţie deosebită

au acordat organele regionale și județene de stat și ale P.C.R. politicii de formare a cadrelor tehnice. Prima școală de tractoriști, înființată la M. Kogălniceanu (județul Constanța), „Școala superioară țărănească" de la Baia formează și perfecționează tineri țărani pentru conducerea primelor tractoare românești I.A.R., organizînd cursuri practice de agricultură intensivă. Din această perioadă, județul Constanța va fi, pînă la victoria socialismului în agricultură, în avangarda ofensivei pentru ridicarea lumii satului la condiția socială îndreptățită de rolul țărănimii în istoria țării.

Spre marea sa cinste, partidul comuniștilor, bizuindu-se pe tăria simbolică a mîinilor bătătorite de la orașe și sate, a stat din nou în fața istoriei, într-un moment extrem de greu pentru țară și poporul român, la cîrma unui proces revoluționar complex, dovedindu-se la înălțimea misiunii sale de conducător politic călăuzit de interesele fundamentale ale națiunii.

PE CALEA SOCIALISMULUI

Mersul ascendent al procesului revoluționar din România a reclamat, la un moment dat, punerea de acord a conținutului real al puterii politice muncitorești-țărănești cu forma de stat, rămasă monarhică pînă la finele anului 1947.

În Dobrogea monarhia era mare proprietară de terenuri, vii și construcții (un castel la Eforie, vile la Mamaia și Mangalia, case de vînătoare la Portița și în Deltă), iar locuitorii cunoșteau pe regi sub aspectul vizitelor de agrement și desfătare, a serbărilor navale tradiționale însoțite de fast, banchete și risipă. Actul din 30 decembrie 1947 a fost întîmpinat cu satisfacție și însuflețite manifestații de aprobare pe tot cuprinsul regiunii. Imediat după adoptarea istoricei hotărîri, mari afișe ale prefecturii Constanța cuprinzînd proclamația către popor ce vestea sfîrșitul monarhiei și proclamarea Republicii au fost afișate pretutindeni, în orașe și sate. În telegrama celor 2000 de participanți întruniți în mitingul de la Tulcea era înscris „angajamentul solemn de a susține și consolida prin fapte tînăra noastră Republică Populară Română", cuvinte care, laolaltă cu cele rostite de întreaga țară, exprimau înalta satisfacție a generației ce avea privilegiul să trăiască împlinirea visului despre patria democratică a celor mai înaintați gînditori ai veacului din urmă.

Odată cu abolirea monarhiei și proclamarea Republicii, România a intrat într-o etapă nouă a istoriei sale. Cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea și celelalte categorii de oameni ai muncii și instaurarea regimului de democrație populară, marchează trecerea la înfăptuirea obiectivelor revoluției socialiste, cea mai grandioasă operă care a stat vreodată în fața poporului român. Săvîrșirea ei cerea însă, cu tărie, ca un obiectiv politic central, refacerea unității ideologice, politice și organizatorice a clasei muncitoare, căreia îi revenea rolul istoric decisiv în edificarea noii orînduiri.

Imperativul creării partidului unic al clasei muncitoare rezulta în acel moment din legitățile construcției socialiste, din tradițiile de început ale mișcării muncitorești din România cît și din necesitatea unui conducător politic ferm care să întruchipeze unitatea de voință, acțiune și program a forțelor interesate în avansarea pe un front larg spre socialism.

În Dobrogea, tabloul complex și uneori contradictoriu al raporturilor dintre partidele clasei muncitoare din perioada interbelică, a fost străbătut de dominanta colaborării în momentele decisive ale luptelor muncitorești cît și în apărarea intereselor fundamentale ale țării.

În acest climat, încă din 1947 reprezentanți ai P.S.D. făceau la Constanța declarații publice în care-și exprimau convingerea întemeiată pe evoluția relațiilor bilaterale „că la noi în țară vom avea un partid unic al clasei muncitoare".

De la sfîrșitul acestui an, procesul refacerii unității politice și organizatorice a cunoscut un ritm accelerat, desfășurîndu-se în cîteva etape succesive. După ce în decembrie s-au constituit comisiile județene pentru pregătirea unificării, în ianuarie 1948 au avut loc alegeri pentru comitetele organizațiilor provinciale și desemnarea delegaților la Congresul fixat pentru data de 21—23 februarie 1948. În urma fuziunii la nivel local, cele două județe au trimis delegații comune de activiști comuniști și social-democrați în componența cărora au intrat Vasile Vîlcu, Florea Diaconu, Victor Dușa, Dionisie Danilov, Gheorghe Stoica, Nicolae Cioroiu și alții. După congresul de unificare s-au constituit noile comitete județene ale Partidului Muncitoresc Român, avînd ca secretari pe Anton Nițescu la Constanța și Mihai Nicolae la Tulcea.

Refacerea unității clasei muncitoare și crearea, pe baze revoluționare, a Partidului Muncitoresc Român, avea să asigure forța politică și organizatorică necesară conducerii operei complexe de transformare socialistă a României.

Cum trecerea de la monarhie la republică reclama așezarea neîntîrziată a noii forme de stat, una din primele măsuri politice importante de după 30 decembrie 1947 a fost organizarea în martie 1948 a alegerilor de deputați pentru Marea Adunare Națională.

În Dobrogea, 130 000 de cetățeni cu drept de vot au fost chemați să aleagă între cele 4 liste electorale dintre care două ale unor partide burgheze conduse de personalități — dr. N. Lupu și Gh. Bejan — în jurul cărora se grupaseră, într-o perioadă de tranziție la o nouă orînduire, anumite categorii sociale rămase pe poziții burghezo-democratice. Și de data aceasta, ca și în 1946, opțiunile corpului electoral s-au dovedit semnificative : Frontul Democrației Populare (F.D.P.) — alianța electorală care în județele Dobrogei reunea pe lista nr. 1 P.C.R., sindicatele și Frontul Plugarilor — a obținut 112 713 voturi, avînd aleși 7 deputați, în timp ce P.N.L. (Gh. Bejan) obținea 13.693 voturi și un mandat, iar Partidul Țărănesc Democrat (dr. N. Lupu) 4.066 voturi.

Un an după această dată, pe baza legii privind crearea consiliilor populare, organe locale ale puterii de stat, în cele 119 comune rurale ale județului Constanța și 76 din județul Tulcea s-au ales comitete provizorii ale sfaturilor populare, care au funcționat pînă în 1950, la primele alegeri de deputați pentru sfaturile populare.

Rezolvarea problemei puterii politice în favoarea clasei muncitoare și a țărănimii în alianță cu alte categorii de oameni ai muncii de toate naționalitățile a permis abordarea obiectivului, de vitală importanță pentru edificarea socialismului, a transformării proprietății burgheze asupra principalelor mijloace de producție în proprietate socială a întregului popor.

Naționalizarea acestora, hotărîtă de Plenara C.C. al P.C.R. din 10—11 iunie 1948 și votată de Marea Adunare Națională la 11 iunie a fost înfăptuită în cadrul constituțional și în deplină ordine, conform intereselor naționale.

În sute de moțiuni și telegrame adresate C.C. al P.C.R. și guvernului, colectivele unităților naționalizate își exprimau adeziunea la marele act de dreptate socială ce se făcuse.

„Actul revoluţionar al naţionalizării a răscolit ca o furtună dorinţa de muncă a muncitorilor, tehnicienilor şi funcţionarilor", descria presa locală, în vara anului 1948 starea de spirit a maselor. Imediat după publicarea legii, comisiile judeţene de naţionalizare au procedat la inventarierea şi trecerea în patrimoniul statului a 30 de întreprinderi în judeţul Constanţa şi a 27 din judeţul Tulcea aparţinînd industriei metalurgice, textile, alimentare, miniere şi materialelor de construcţie, în afara celor cîtorva zeci de mori, prese de ulei şi brutării. Printre cele mai importante unităţi industriale se numărau fabricile de şuruburi şi ciment din Cernavoda, întreprinderile de ţesătorie mecanică şi textile „Tomis" şi „Dobrogeana", fabrica de ulei „Argus" toate din Constanţa, mina „Altîn-Tepe" şi carierele de piatră din judeţul Tulcea. Impresia cea mai puternică ce rezulta din examinarea acestui inventar era caracterul extrem de modest al moştenirii lăsate poporului de vechea orînduire în această parte a ţării : fabrici mici, utilaje învechite, cu care era greu să porneşti la un drum nou.

Proprietatea socialistă a deschis însă cîmp larg de acţiune legilor economice ale noii orînduiri, tot astfel cum noua calitate a poporului de proprietar al bogăţiilor şi conducător al propriilor destine a declanşat un adînc proces lăuntric al conştiinţei umane. Se manifestă pretutindeni setea de cunoaştere şi instruire, graba febrilă şi legitimă a omului de a se răfui cu cauzele sărăciei unei ţări bogate, un orgoliu de bună calitate, propriu omului eliberat, un simţ civic şi o atitudine politică înaintată. Descătuşarea energiei populare a propulsat totodată un nou tip de conducători în viaţa economică şi politică, formaţi din mers, învăţînd din succese şi erori, consacraţi sau invalidaţi de însuşi procesul revoluţionar. Socialismul a adus cu sine valori noi — politice, sociale, etice — necunoscute altor orînduiri. Din acest moment, pentru poporul român, a construi n-a mai fost o profesie ci o vocaţie, încorporată în temelia zecilor de mii de ctitorii care, în numai trei decenii, au schimbat chipul României de altădată, făcîndu-l de nerecunoscut.

După naţionalizare, Comitetul judeţean al F.D.P. Constanţa a întreprins un studiu, concretizat într-un „program de dezvoltare economică", cuprinzînd obiective concrete de revitalizare, utilare, încadrare şi planificare a producţiei din întreprinderile locale. Presa vremii furnizează necontenit ştiri

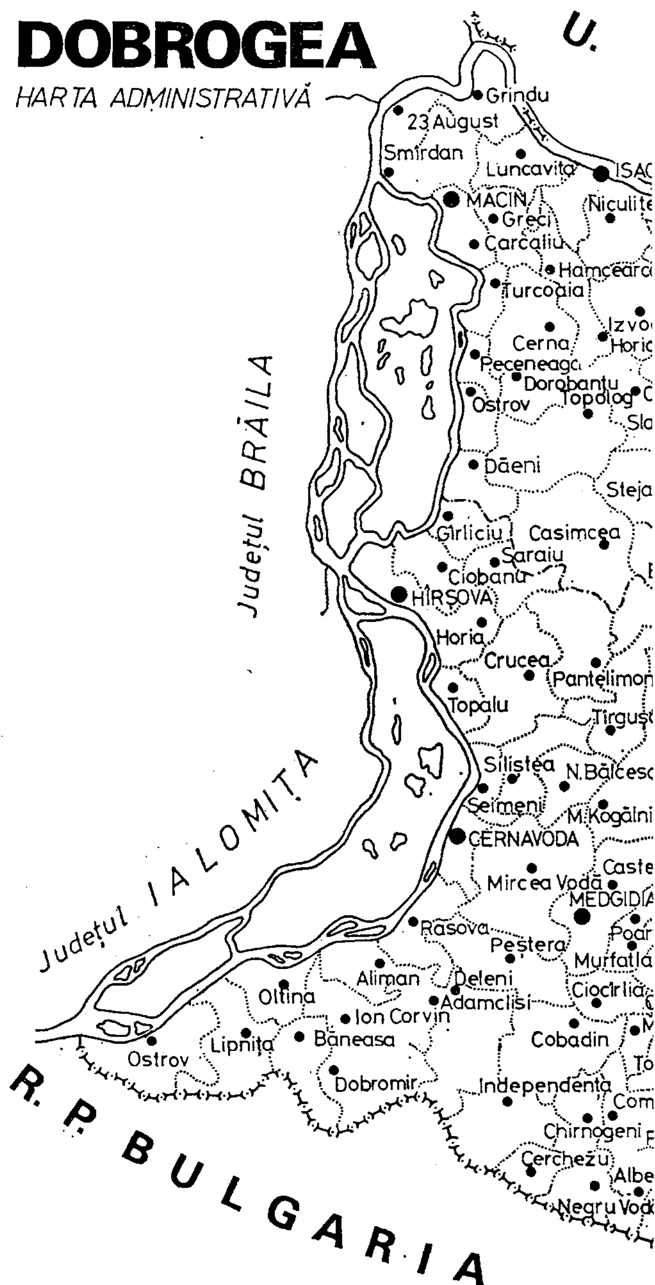
privind creşterea producţiei, mişcarea de raţionalizări şi inovaţii, impresionanta campanie de muncă voluntară şi patriotică în care se încadrează oameni de toate vîrstele, dar, mai cu seamă, generaţia tînără.

Obiectivul atingerii producţiei antebelice, ce părea cu ani în urmă greu de realizat, se arăta acum depăşit de uriaşul potenţial politic şi moral al maselor conduse de partid, factor mai important şi mai puternic decît greutăţile, cu adevărat serioase, prin care a trecut România în momentul angajării pe calea industrializării sale şi a schimbării din temelie a structurilor agricole.

În aceşti ani viaţa decurgea în direcţia în care faptele deosebite de muncă deveneau aspecte ale eroismului cotidian. În 1948 şi 1949 muncitorii de la Atelierele C.F.R. Palas „au dăruit guvernului 2 locomotive şi 10 vagoane", iar cei de la Centrala petrolieră „Muntenia" au „spart" norma de descărcare a cisternelor; la Societatea cooperativă „Ancora" din Constanţa şi Şantierul naval „Compescaria" Tulcea nave avariate care rugineau erau reparate şi lansate din nou la apă.

O amplă frescă a muncii creatoare au încrustat în istorie brigăzile voluntare de reconstrucţie pe marile şantiere naţionale. Unele au acţionat chiar în Dobrogea: în vara anului 1948 a fost inaugurat în judeţul Tulcea şantierul „6 Martie" destinat să redea agriculturii 2000 ha. teren inundabil. Cu un adînc înţeles simbolic primele tîrnăcoape care au muşcat pămîntul au fost mînuite de deputaţii Vasile Vîlcu şi Dumitru Olteanu, primarul oraşului şi, respectiv, secretarul Comitetului Judeţean al P.C.R. Alte brigăzi şi-au adus o însemnată contribuţie la opera de reconstrucţie în deschiderea primelor şantiere ale socialismului din alte colţuri ale ţării.

Tînăra republică se poate mîndri, pe drept cuvînt, cu faptul că a avut în tînăra generaţie, încă de la începutul său, o inimă înflăcărată şi un braţ oţelit. Cine doreşte să cunoască cu adevărat istoria şi eroii acestor ani va trebui să stăruie asupra faptelor detaşamentelor de tineri în salopete de doc ce treceau Dunărea scandînd versuri lesne de găsit, dar cu profunde semnificaţii. Spre marea lor cinste, ei au lucrat cu adevărată încordare şi dăruire, iar cei de acasă citeau cu mîndrie cum, pe şantierul de interes naţional de la Salva-Vişeu, brigada „Tulcea" era exemplu de muncă, întrecînd norma cu peste 500 la sută, în timp ce brigada a II-a Constanţa primea „Drapelul muncii" pentru comportare exem-

DOBROGEA
HARTA ADMINISTRATIVĂ
U.
Grindu
23 August
Smîrdan
Luncavița
MĂCIN
Greci
Cârcaliu
Turcoaia
Cerna
Peceneaga
Dorobanțu
Topolog
Ostrov
Dăeni
Gîrliciu
Casimcea
Saraiu
Ciobanu
HÎRȘOVA
Horia
Crucea
Topalu
Siliștea
N.Bălcescu
Seimeni
M.Kogălniceanu
CERNAVODA
Mircea Vodă
Rasova
Peștera
Aliman
Deleni
Oltina
Adamclisi
Ion Corvin
Lipnița
Băneasa
Ostrov
Dobromir
Cobadin
Independența
Chirnogeni
Cerchezu
Județul BRĂILA
Județul IALOMIȚA
R. P. BULGARIA

S.
S.
Chilia Veche
C.A. Rosetti
Paradina
Ceatalchioi
Maliuc
TULCEA
Crișan
Sulina
Nufăru
Mahmudia
Murighiol
M. Kogălniceanu
V. Nucarilor
Sarichioi
Sfîntu Gheorghe
BABADAG
L. RAZIM
Ceamurlia de Jos
Jurilovca
Baia
M.Viteazu
Istria
L. SINOE
Săcele
Corbu
NĂVODARI
CONSTANȚA
Valu lui Traian
TECHIRGHIOL
EFORIE
Tuzla
23 August
MANGALIA
MAREA NEAGRĂ
LEGENDA
MUNICIPIU-REȘEDINȚĂ
REȘEDINȚĂ COMUNALĂ
ORAȘE
LIMITĂ COMUNALĂ
LIMITĂ DE JUDEȚ
FRONTIERĂ DE STAT
SCARA
0 10 20 30 40 50Km.

plară în reclădirea oraşului Galaţi. Alte brigăzi au acţionat la Bumbeşti-Livezeni, la reconstrucţia Capitalei sau a oraşului Braşov, acolo unde ţara avea mai mult nevoie de oameni.

Exemplul industrializării unei regiuni slab dezvoltate. Înainte de război, ca rezultat al lipsei unei concepţii de ansamblu cu privire la dezvoltarea armonioasă a regiunilor ţării, provinciile Moldova, Dobrogea şi Oltenia, în care trăia 38% din populaţia ţării, deţineau laolaltă abia 12% din ponderea producţiei industriale.

În ansamblul său România păşea pe calea edificării socialismului cu o economie slab dezvoltată, fiind resimţite distrugerile din cel de-al doilea război mondial şi povara datoriilor legate de participarea la conflagraţie.

Luînd în discuţie exemplul Dobrogei, una din regiunile cele mai puţin dezvoltate, numai în 3 decenii — din 1948 pînă în 1978 — pe baza politicii ştiinţifice elaborate de P.C.R., a valorificării superiorităţii economiei planificate, a investiţiilor masive de stat şi a potenţialului material şi uman de care dispunea, această regiune s-a transformat într-una cu o industrie modernă.

De fapt, industrializarea Dobrogei a început cu refacerea, lărgirea şi modernizarea vechilor întreprinderi, devenite în 1948 proprietate de stat. Din 1950 România a intrat în era planurilor cincinale, fiecare dintre ele reprezentînd jaloane istorice şi prilej de a privi cu mîndrie în urmă şi încredere în viitor. Toate direcţiile planurilor de stat din perioada de 15 ani care s-a scurs pînă la făurirea economiei socialiste unitare şi încheierea etapei de edificare a orînduirii socialiste, au fost străbătute în direcţie axială de concepţia strategică a partidului cu privire la industrializarea în ritm susţinut a ţării, singura cale de lichidare rapidă a slabei dezvoltări, condiţie însăşi a independenţei şi suveranităţii României. Deşi la vremea aceea mulţi n-au crezut în posibilitatea industrializării cu forţe proprii a unui stat fără tradiţia marii industrii moderne, comuniştii români, şi odată cu ei întreaga ţară, credeau cu tărie că înainte de a exista tradiţia au fost oameni care au creat-o. Astfel de oameni minunaţi, purtînd marca puterii de creaţie, vioiciunea tehnică şi inventivitatea, recunoscute la români, au constituit la început prima generaţie de muncitori şi specialişti industriali care au pus şi în Dobrogea pilonii industriei moderne de astăzi.

Caracteristica dezvoltării industriale în primele trei cincinale a fost puternica creștere cantitativă care și-a găsit expresia în construirea a numeroase obiective și capacități. Considerată altădată nerentabilă sub aspect industrial, Dobrogea a fost supusă în era socialistă unei reevaluări științifice care a pus în evidență factori și rezerve cu totul neexploarate. Dealtfel, pe ansamblul țării, din numărul întreprinderilor intrate în funcțiune în acești 15 ani, jumătate au fost amplasate în regiuni taxate „fără perspectivă industrială" în trecut.

Avîntul economic al Dobrogei a fost impulsionat atît prin politica investițiilor cît și prin imprimarea unui ritm mediu anual superior celui fixat pentru întreaga țară ; în 1960, cu o dezvoltare de 17%, ea se situa, ca dinamică, pe locul al doilea, după regiunea Iași.

În deceniul al șaptelea, Dobrogea a devenit un vast șantier de construcții capitale. La Constanța, Tulcea, Medgidia, Cernavoda, Năvodari, Ovidiu se făuresc mari obiective industriale care, prin nivelul tehnic și valoarea producției, depășeau cadrul regional. Astfel, dacă în 1960 la încheierea celui de al doilea plan cincinal, regiunea se ridicase la nivelul celor cu o dezvoltare industrială medie, în 1965, la sfîrșitul perioadei de construire a bazei economice a socialismului, ea se situa printre zonele care dispuneau de o industrie modernă, atît prin procesul tehnologic cît și prin calitatea produselor furnizate. Pentru prima oară în istoria acestei regiuni, predominant agricole, ponderea industriei în ansamblul economiei sale trecea de jumătate prin 1955 și de 60% în 1960. În termeni comparativi, producția industrială a județului Tulcea cunoscuse o creștere de 6,3 ori, iar a județului Constanța de aproape 4 ori față de 1950.

În organismul economic al unei țări cantitatea de energie este nu numai factorul motor, dar și un indiciu extrem de elocvent al gradului său de dezvoltare. Or, din acest punct de vedere, în 1938 orașul Constanța, în care se concentra cea mai mare parte a întreprinderilor industriale, inclusiv portul, dispunea de 15 milioane Kwh, pentru ca numai termocentrala electrică Ovidiu, construită în primii ani ai socialismului, să furnizeze 242 milioane Kwh. Pentru a rămîne pe terenul comparațiilor, este sugestivă împrejurarea că aceeași unitate deținea o putere instalată de peste 7 ori mai mare decît întreaga putere instalată a Dobrogei dinainte de război,

Energia electrică transformată în lumină, lumina transformată în civilizaţie, a pătruns în casele oamenilor, electrificarea fiind una din cele mai însemnate realizări ale puterii democrat-populare. Carele alegorice ale Întreprinderii de electricitate Dobrogea prezentau la marile sărbători naţionale harta regiunii pe care grupul stelar al electrificării prolifera an de an, anunţînd sfîrşitul domniei lămpii cu petrol în sute de sate. În 1960 prin racordarea reţelelor electrice din Dobrogea la sistemul energetic naţional viaţa economică a acestei regiuni a primit un nou impuls.

Socialismul a devenit definitoriu pe aceste meleaguri prin capacitatea de metamorfoză adîncă a materiei, a condiţiei profesionale şi morale a omului. Locuri pustii, tîrguri palustre sau pierdute aşezări pescăreşti îşi schimbă în mod miraculos fizionomia, căci industria aduce oraşe noi, cultură, sănătate şi urbanism.

La Medgidia, odinioară bîlci şi tîrg de vite, pe locul halelor unde s-a ridicat Întreprinderea Metalurgică de Utilaj (I.M.U.M.) era cîmp pustiu şi mărăcini, ca şi pe dealurile unde s-au construit zveltele coşuri ale Fabricii de ciment. În 1961 producţia de ciment a acesteia din urmă, era într-o singură lună mai mare decît producţia anuală a întregii Românii de altădată. De numele localităţii Năvodari se leagă apariţia pe harta economică a României a unuia din cele mai importante obiective de început ale industriei chimice socialiste, ramură inexistentă mai înainte în Dobrogea : Uzina de acid sulfuric şi superfosfaţi. Importanţa sa rezultă din faptul că, în deceniile şase şi şapte, produsele uzinei reprezentau aproape 25% din întreaga producţie naţională de acid sulfuric şi peste 67% din cea de îngrăşăminte fosfatice, făcînd posibilă exportarea lor în Franţa, Anglia, R.F.G., Brazilia, Japonia şi în numeroase alte ţări.

Un aspect nou, caracteristic statelor industrializate este apariţia unor grupări de centre şi zone industriale, cum este platforma industrială Palas-Constanţa pe care, în mai puţin de două decenii, s-au înălţat : Întreprinderea de prefabricate şi materiale de construcţie, Centrala termoelectrică a municipiului, Complexul de morărit şi panificaţie „Dobrogea“, Fabrica de celuloză şi hîrtie, Fabrica integrată de lînă şi Fabrica de produse lactate, ale căror produse şi-au găsit consacrarea

pe piețele din S.U.A., Australia, Belgia, Grecia, Liban, Egipt, Iran etc.

O amplă redimensionare au cunoscut ramurile industriale tradiționale, practicate altădată cu mijloace tehnice arhaice, cum era industria extractivă și pescuitul.

Studii geologice intense au făcut o cuprinzătoare radiografie rocilor dobrogene, de o vîrstă cu începutul lumii, punînd în evidență existența a noi bogății : minereuri nemetalifere (baritină, calcare siderurgice și dolomită, argile caolinoase) și neferoase. La Somova a fost amplasată, pe această bază, o stație de flotare a baritinei, una din cele mai moderne din Europa, care furnizează astăzi întreaga cantitate de minereu necesar îngreunării noroiului de sondă pentru extracția petrolieră. Au fost, de asemenea, identificate depozitele subterane de sulfuri complexe de la Cîșla, bentonite și diatomite la Adamclisi și Rasova, utilizate în industria coloranților și în procesul de vinificație. Utilaje noi s-au introdus pentru exploatarea pe scară largă a granitului de la Turcoaia, Iacobdeal, Greci, a calcarului din carierele Dorobanțu, Cernavoda, Gura Dobrogei, iar pentru prelucrarea rezervelor cretacice de la Basarabi a fost înființată o întreprindere dotată cu utilaje și instalații moderne.

Dobrogea a ocupat întotdeauna locul cel mai însemnat în sistemul piscicol al țării, fără ca acestei ramuri să i se afecteze mijloacele la care era îndreptățită prin importanța sa economică. În deceniul al șaptelea pescuitul a început să fie practicat la scară industrială. Față de anul 1945 dotarea întreprinderilor specializate cu nave de pescuit a cunoscut o creștere de 4000%, iar celelalte realizări — construcții, instalații, învățămîntul piscicol — neavînd termen de comparație în trecut. La Tulcea și apoi la Sulina s-au ridicat, în acești ani, Combinatul de industrializare și prelucrare a peștelui, cu Fabrica de conserve și halele frigorifice.

Paralel cu creșterea fără precedent a pescuitului intern a fost dezvoltat pescuitul oceanic, activitate productivă creată pentru prima dată la noi în țară, în anii socialismului. Flota de pescuit oceanic a României, dotată pentru început cu patru traulere, dispunea la începutul deceniului al optulea de zeci de nave de pescuit și vase frigorifice de tip „Polar“ înzestrate cu utilaje moderne, cu echipaje și specialiști formați în țară.

În ceea ce privește industria alimentară, economia a continuat să se bizuie pe marile resurse agricole ale Dobrogei,

care în anii socialismului s-au diversificat și au pus în evidență rezerve nebănuite. Fabricile de conserve de legume, fructe și sucuri naturale „Dunărea“ (Tulcea) și „Munca“ (Ovidiu), Fabrica de ulei „Argus“ (Constanța), fabricile de cașcaval și brînzeturi, întreprinderile de morărit și panificație, abatoarele de mare capacitate și centrele de vinificație de la Murfatlar, Ostrov, Hîrșova, Băneasa, Măcin, Babadag, Tariverde etc. valorifică pentru piața internă și externă aproape exclusiv produsele locale : cereale, legume, fructe, oleaginoase, pește, carnea și laptele.

Un capitol nou în economia națională a început odată cu valorificarea marii bogății pe care o reprezenta stuful din Delta Dunării. Furnizînd o celuloză de bună calitate, stuful contribuie la menajarea pădurilor țării. În scopul exploatării sale raționale s-au amenajat în Deltă 650 km canale, 100 km diguri, cît și unități stuficole în suprafață de 40 000 ha, creîndu-se un trust de valorificare dotat cu utilaje moderne. În strînsă legătură cu această ramură s-a născut noul orășel Maliuc, important centru de cercetări, ridicat pe brațul Sulina, cu laboratoare, bibliotecă tehnică în care lucrează hidrologi, biologi și ingineri.

Examinînd astfel situația Dobrogei apare ca deplin întemeiată concluzia că linia generală revoluționară a partidului de industrializare a devenit factorul determinant al lichidării înapoierii economice, al înfloririi întregii vieți sociale.

Baza materială a acestei politici s-a realizat prin volumul fără precedent al investițiilor repartizate acestei regiuni. În cincinalul 1966—1970, județul Constanța a primit 16,1 miliarde lei, iar în cel încheiat în 1975 cu mult mai mult : 25,6 miliarde. Cît privește județul Tulcea, în ultimul cincinal s-au investit fonduri de două ori mai mari decît în toată perioada de 15 ani, cuprinsă între 1950 și 1965. Ca urmare, producția industrială a Dobrogei a crescut într-un ritm mediu anual de 14—15%, superior celui înregistrat pe întreaga țară.

Victoria socialismului la sate. Dobrogea, prima regiune cooperativizată. Agricultura, ramură tradițională, specifică economiei dobrogene, a cunoscut, la rîndul ei, un adînc proces revoluționar care a angajat relațiile sociale, structura, organizarea, înzestrarea tehnică și, ca un corolar al tuturor acestora, productivitatea și viața oamenilor.

Legile construcţiei socialiste reclamau în mod imperios după cucerirea de către proletariat şi aliaţii săi a întregii puteri politice, crearea economiei socialiste unitare atît în industrie cît şi în agricultură.

Anii grei de secetă 1945—1947 au pus în evidenţă, deopotrivă, două aspecte la care săteanul, om practic şi înţelept, a putut reflecta şi trage încheierile necesare: împrejurarea că la vremuri grele avea în muncitori şi partidul lor, în guvernul democrat, prieteni de nădejde, dar şi faptul că mica proprietate ţărănească, lucrată cu unelte strămoşeşti care, chiar în ani normali, dădea producţii mici, era cu totul tributară condiţiilor naturale caracterizate îndeobşte în Dobrogea prin uscăciunea excesivă şi insuficienţa precipitaţiilor. În epoca modernă, odată cu introducerea pe anumite moşii a maşinilor agricole şi tractoarelor a rezultat că, pentru această regiune, **numai brazda adîncă** putea garanta belşugul şi bunăstarea, ceea ce implica desfiinţarea haturilor, cooperarea şi exploatarea pămîntului în gospodării mari, de tipul fermei agricole.

Reforma agrară din 1945 şi crearea proprietăţii agricole de stat de tip socialist n-au rezolvat prin ele însele problema rentabilităţii. În 1948 în judeţul Tulcea, de exemplu, cele 6 ferme de stat însumau 23 000 ha, dar staţiunile de maşini şi tractoare (S.M.T.), puţine şi abia înfiinţate, dispuneau de numai 220 de tractoare, vechi şi greu de folosit. Staţiunile din judeţul Constanţa, erau dotate cu 376 tractoare din care numai 200 erau în stare de funcţionare. Din lipsa de utilaje, aproape un sfert din suprafaţa planificată pentru cultură în campania agricolă 1948—1949, a fost însămînţată cu mîna. Deşi perioada secetei fusese depăşită, bătălia pentru pîine era departe de a fi fost încheiată. Pentru constituirea fondului de aprovizionare, ţărănimea a fost chemată să facă sacrificii. Concomitent cu măsurile restrictive luate faţă de elementele înstărite care manifestau rezistenţă, s-a desfăşurat o intensă muncă politică pentru clarificarea importanţei şi rolul cotelor de colectare a produselor agricole.

Legea trecerii în proprietate de stat a exploatărilor agricole moşiereşti care nu făcuseră obiectul exproprierii din 1945, promulgată la 2 martie 1949, aducea în patrimoniul social pămînturile cele mai bune, ferme model sau sistematice, dar lucrate fără interes şi chiar cu rea voinţă de foştii proprietari. Prin această lege era lichidată moşierimea ca clasă şi se întărea sentimentul ţărănimii că partidul comunist şi statul socia-

list îi apără interesele. Curînd după aceea ziarul „Dobrogea nouă" publica pe prima pagină „Rezoluția ședinței plenare a C.C. al P.C.R. din 3—5 martie 1949 asupra sarcinilor partidului în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii".

Partidul comunist se bucura în satul dobrogean, asemenea întregii țări, de un prestigiu politic deosebit. Clarificarea și creșterea pregătirii politice a țărănimii, desfășurate pe fondul vechilor ei tradiții de luptă revoluționară și atașament față de binele patriei, au cunoscut o expresie superioară prin constituirea în toate comunele, satele și cătunele a unor puternice organizații de partid, încadrate cu sătenii, muncitorii agricoli și intelectualii cei mai înaintați.

În Dobrogea, procesul cooperativizării a început încă din 1949 cînd, la 31 iulie a luat ființă gospodăria agricolă colectivă „Răsăritul" din comuna Ceamurlia de Jos, județul Tulcea, iar la 15 august cea din comuna Ion Corvin, județul Constanța. Acestea două s-au numărat printre primele gospodării colective constituite la noi în țară. Ele erau formate de fapt, din cîteva zeci de familii care-și uneau pămînturile și modestul inventar de care dispuneau ; de la început, s-au bucurat de întregul ajutor material, politic și moral al statului pentru a prinde acele rădăcini viguroase din care urca forța sugestivă a exemplului. Ca urmare, în primăvara anului 1950 ritmul cooperativizării s-a accelerat : în comunele Lanurile, Săcele, Izvorul Mare, Viișoara, Tîrgușor, Casimcea, Negureni, Vadu, Bărăganu etc. au luat ființă noi cooperative agricole de producție. La sfîrșitul acestui an numărul cooperativelor trecea de 100, însumînd circa 6 000 de membri. Peste alți 7 ani, la 19 octombrie 1957, Comitetul regional Dobrogea al P.C.R. raporta Comitetului Central al P.C.R. că directivele Rezoluției sale din 3—5 martie 1949 au fost îndeplinite, regiunea fiind în întregime cooperativizată.

Încheierea cooperativizării într-una din regiuni a însemnat o victorie de seamă a socialismului în România. Din acel moment asupra celor 320 de cooperative și 104 000 familii stăpîne pe 600 000 ha, angajate pe noul drum al agriculturii socialiste, erau ațintiți ochii întregii țări.

Marșul țărănimii spre socialism n-a fost o plimbare idilică. Stadiul general economic de la care s-a pornit, faptul că absolut toate domeniile vieții social-economice cereau investiții,

Litoralul românesc: Stațiunile Olimp, Venus, Mamaia.

Litoralul românesc

Litoralul românesc

Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu la Șantierul tineretului (km 43) de pe Canalul Dunărea—Marea Neagră (27 mai 1977).

Vizita de lucru a tovarăşului Nicolae Ceauşescu la Şantierul naval Mangalia (9 iulie 1976).

Vizita de lucru a tovarăşului Nicolae Ceauşescu la Uzina de feroaliaje Tulcea (27 august 1976).

Vizita de lucru a tovarăşului Nicolae Ceauşescu la Şantierul naval Constanţa (28 mai 1977).

Tovarăşul Nicolae Ceauşescu discută cu specialiştii macheta Combinatului de feroaliaje Tulcea (27 august 1976).

Vizita de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu la Muzeul Tropaeum Traiani de la Adamclisi (28 mai 1977).

lipsa de experiență și greșelile comise, tributul ce se mai plătea încă mentalității generate de proprietatea privată erau greutăți care au făcut începutul de drum anevoios dar care, în același timp, au călit oamenii. Ceea ce s-a dovedit pînă la urmă esențial în transformarea satului a fost capacitatea țărănimii de a gospodări incomparabil mai bine pămîntul decît moșierimea de altădată, orientarea agriculturii potrivit concepției superioare a P.C.R., ajutorul material permanent al statului socialist.

După aproape un deceniu și jumătate de la debutul cooperativizării numărul tractoarelor ce lucrau pe ogoarele dobrogene crescuse la peste 7 000, deci cu mult mai mult decît în întreaga Românie antebelică ; și-au făcut apariția combinele pentru culturile păioase și alte tipuri de mașini agricole, produse ale tinerei industrii naționale. Astfel, urcînd mereu, alcătuiri agricole fără coeziune materială inițială, cu cheag subțire, cu președinți a căror gîndire economică nu depășea cadrul gospodăriei lor de altădată, cu socotitori-contabili avînd doar cîteva clase au devenit mari producători de cereale, podgoreni și crescători de animale, gospodării rentabile, ferm angajate pe calea înfloririi materiale. Ele au în frunte, cel mai adesea, pe vechii președinți cărora asprimea muncii de pionierat pe ogorul de început al socialismului, frămîntările lăuntrice, autoinstruirea în orele de după ziua lumină, pătrunderea programului partidului, au fost academiile vieții, ale practicii, la care se învăța știința conducerii și a gîndirii economice moderne. Așa au ajuns oamenii care în, 1945 strîngeau îndurerați un sac de boabe dintr-un hectar, să obțină peste 20 de ani producții de peste 3000—4000 kg grîu.

În aprilie 1962, la lucrările istoricei sesiuni extraordinare a Marii Adunări Naționale, care consacra încheierea cooperativizării agriculturii și odată cu aceasta victoria socialismului în satul românesc, în primele rînduri ale celor 11 000 de participanți, prin experiența lor de premergători, stăteau președinți ai unor cooperative agricole de producție dobrogene, încărcați de onorurile poporului, de distincții, unii dintre ei deputați ai Sfatului suprem al țării sau Eroi ai Muncii Socialiste.

Din 1965, cînd Congresul al IX-lea al P.C.R. a stabilit direcții și modalități de dezvoltare mai accelerată, la nivelul rezervelor de fertilitate a pămîntului, a potențialului tehnic

și uman de care dispunem, agricultura a cunoscut un reviriment deosebit. Tot de la această dată Dobrogea a devenit unul din grînarele cele mai importante ale României, care-și dezvăluie necontenit surprinzătoare și inepuizabile virtuți productive. Ea asigura de pe acum 15% din producția națională de grîu, 9% din cea de porumb, aproape 14% din cea de floarea soarelui și peste 7% din cantitatea de legume.

Litoralul românesc, o constelație feerică de odihnă și sănătate. De mii de ani soarele răsare din mare contemplînd mai îndelung decît în alte locuri ale imperiului său pămîntesc țărmurile de apus ale Mării Negre. Oamenii au stăruit și ei, din vechime, pe aceste meleaguri. Vestiții greci au întemeiat, nu întîmplător aici, orașe mîndre ale căror splendori ni se dezvăluie cu încetul de sub colbul vremii. Traversînd bătrînul continent al Europei, pe măsură ce se apropie de mare, Dunărea se răsfiră exuberantă, cuprinzînd într-o milenară îmbrățișare pămîntul înfrățit cu apa, acea Deltă unică în Europa prin viața mirifică a armoniilor naturii pe lîngă care omul a trecut discret și tulburat.

În cazul statului român, fîșia de litoral, de la vărsarea Dunării pînă la sud de Mangalia a început să exercite o nouă funcție pe lîngă cea economică, aceea legată de punerea în evidență a efectelor curative ale apelor și soarelui. În perioadele de răgaz dintre războaie, au renăscut orașe și porturi, s-au ridicat sanatorii și s-au amenajat plaje, dar realizările erau departe de ceea ce făceau statele avansate în materie de industrie a turismului, ca să nu mai vorbim de faptul că erau departe de a servi sănătății și recuperării forțelor oamenilor muncii. În 1892, „Gazeta Dobrogei" deplîngea lipsa de preocupare pentru amenajarea băilor populare, „ocupîndu-se și astăzi administrațiunea comunei Constanța numai de băile boerești". Practic, o astfel de preocupare n-a început decît tot în vremurile noi din viața țării, atunci cînd munca a ajuns o cinste de mare preț, răsplătită cum se cuvine de societate. Prin 1949, pe lîngă „vilele boerești", răzlețe de la Mamaia, a răsărit „ca o oază între nisipuri" — cum scria presa timpului — vila Confederația Generală a Muncii în care s-au întîlnit 700 de muncitori distinși cu ordine și medalii din județele Prahova, Brașov și Hunedoara. În interviurile care li se luau, minierii Văii Jiului, declarau că, după 25—30 de ani trăiți în subteran, aveau revelația altei vieți, necunos-

cută dar rîvnită, cu miracolul întinderilor de ape și lumina cotropitoare a soarelui.

Începea, odată cu aceasta, era litoralului românesc care se transforma într-unul dintre cele mai frumoase locuri de agrement marin ale lumii.

Concomitent cu amenajarea turistică a litoralului, a început valorificarea, în aceeași direcție, a Deltei Dunării, rezervație naturală unică în Europa. Numeroasele puncte turistice — Maliuc, Letea, Mila 23, Sulina, Murighiol — din vasta împărăție a apelor, nuferilor și coloniilor de pelicani și egrete, oferă vizitatorului amintiri de neuitat.

Turistul de astăzi este, în același timp, un om de cultură, îndemnat spre alte meleaguri de o neostoită sete de cunoaștere. Din acest punct de vedere Dobrogea, leagăn al poporului român, punct de convergență al unor ilustre civilizații, oferă largi posibilități de instruire și alese satisfacții spirituale. Cu vestigiile cetăților din centura dunăreană de fortificații sau cele din zona litoralului, Dobrogea este, în felul său, un uriaș muzeu în aer liber. Instituțiile și manifestările culturale — muzee de istorie și artă, de istorie naturală, concursurile și festivalurile naționale muzicale, spectacolele folclorice și de teatru — îmbogățesc paleta atracțiilor estivale. Prin ținuta lor elevată, din care transpar elementele originale, de mare bogăție, ale spiritualității românești, aceste manifestări transformă sejurul într-un act de cultură cît și de cunoaștere a poporului român, atunci cînd este vorba de vizitatorii străini.

Cultura socialistă, element intrinsec al personalității umane. Una din permanențele istoriei culturii a fost și rămîne idealul nobil al creatorilor săi de a face din roadele gîndirii un bun al tuturor oamenilor. Numeroși au fost înainte de Eliberare scriitorii, artiștii și oamenii de știință români care deplîngeau cu mîhnire frustrarea poporului de binefacerile culturii cît și transformarea acesteia într-un privilegiu al cercurilor înstărite.

Deși în perioada interbelică sfera vieții cultural-științifice s-a lărgit, accesul maselor a continuat să fie blocat de tarele generale ale societății burgheze cît și de cele specifice ale regimului burghezo-moșieresc din România.

După Eliberare, în crearea unui edificiu al culturii pe măsura socialismului, în întreaga țară a trebuit să se plece de la bază, adică de la știința de carte. Un recensămînt al jude-

țului Constanța din anul 1948 înregistra 36 000 de analfabeți. Reforma învățămîntului public din același an, reorganizînd școala de stat, a constituit, în același timp, cadrul lichidării grabnice a neștiinței de carte. Viguroasa campanie de alfabetizare a adus, de la început, pe băncile școlilor organizate pe lîngă întreprinderi, unități militare și la sate 12 000 de oameni ai muncii care nu putuseră primi instrucția elementară în timpul vechiului regim. Astfel, în iunie 1948, primele cuvinte exprimate în scris de absolvenții școlii de alfabetizare a Societății „Concordia" din Constanța erau mulțumiri adresate guvernului pentru preocuparea de luminare a poporului.

Peste două decenii tineretul țării nu numai că afla despre incredibilul fenomen doar din manuale și relatările părinților, dar făcea parte din generațiile privilegiate ale statelor lumii încadrat într-un învățămînt general, obligatoriu și gratuit de 10 ani.

Ca și în celelalte domenii, umanismul societății socialiste pe planul culturii rezultă din cea mai simplă, dar și din cea mai emoționantă expresie a acestui concept, faptul că toate roadele culturii sînt destinate întregii societăți creatoare de bunuri și nu numai unor elite, ca altădată la noi, ca astăzi în multe părți ale lumii.

După Eliberare, creatori de mare valoare născuți pe aceste pămînturi s-au reîntors spre locurile natale spre a le desprinde noua frumusețe și cîntare. În acești ani compozitorul Ioan D. Chirescu, fiul cărturarului patriot Dimitrie Chirescu din Cernavoda, a dat țării cîntece de masă de un vibrant mesaj patriotic și forță mobilizatoare. Dintre fiii Dobrogei s-a afirmat în epoca marei sale maturități dirijorul de renume mondial George Georgescu, născut la Sulina, conducătorul, pentru 4 decenii, a orchestrei Filarmonice din București, sub bagheta căruia au concertat unii dintre cei mai cunoscuți interpreți ai lumii contemporane. Dobrogea se mîndrește, de asemenea, cu opera pictorului Alexandru Ciucurencu, născut la Tulcea, talent izvorît din lupta cu o viață pe care a cunoscut-o din tinerețe în toată asprimea ei, ale cărui expoziții au făcut înconjurul marilor orașe din Europa, Asia și Africa. Faima României de astăzi a fost sporită de plan internațional și prin contribuția artistului dobrogean Ion Nicodim, născut la Constanța. El a făcut să țîșnească cu îndrăzneală și adînc

simţ poetic, în pictura murală şi mozaic, în sticlă, ceramică şi tapiserie preocupările omului contemporan. Universalitatea acestei orientări umaniste şi, nu mai puţin, a artistului însuşi, este cuprinsă în uriaşul panou vizual de 40 metri pătraţi, „Cîntarea omului", inspirat din opera lui Tudor Arghezi, care împodobeşte astăzi sala delegaţilor de la Palatul Naţiunilor Unite din New-York.

În anii noştri s-a creat în oraşul Constanţa primul teatru permanent, vechi deziderat al slujitorilor artei dobrogene.

Dobrogea oferă locuitorilor săi, cetăţenilor ţării, vizitatorului străin, o admirabilă gamă de muzee, de o mare diversitate şi capacitate instructivă, rod exclusiv al anilor socialismului. În Constanţa, Muzeul de istorie naţională şi arheologie, unul dintre marile depozite de istorie antică din Europa, cu secţiile sale din Mangalia, Adamclisi şi Histria. Muzeul de artă, bogată trecere în revistă a artelor plastice din România, cu secţii în comuna Topalu şi în Medgidia, Muzeul marinei române cît şi Muzeul „Delta Dunării" din Tulcea, contribuie la valorificarea în mod ştiinţific a tezaurului naturii, la cunoaşterea şi preţuirea tradiţiilor istorice şi etnografice ale acestui pămînt românesc.

Socialismul a împlinit şi vechiul deziderat al omului, acela de a avea minte sănătoasă într-un corp sănătos. Vigoarea naţiunii dobîndită prin educaţie fizică şi sportul de mase, ca o constantă a politicii partidului, şi-a găsit exprimarea în baza materială asigurată practicării sporturilor. Marile stadioane din Constanţa, Medgidia şi Tulcea, sălile de sport, bazele sportive de la mare şi Dunăre, piscine acoperite, bowlinguri, terenuri de tenis, volei, baschet stau la dispoziţia tineretului atras de frumuseţea luptei sportive sau fascinat de nobila întrecere cu recordul forţei umane, a performanţei. În zeci de asociaţii, avînd în frunte cluburile „Farul" din Constanţa şi „Delta" din Tulcea, zeci de mii de tineri muncitori, ţărani, elevi, studenţi şi militari participă prin cei mai buni reprezentanţi ai lor, la competiţiile naţionale şi internaţionale. Din „flotila de aur" a Deltei s-au ridicat campioni europeni, mondiali şi olimpici ; Dobrogea a dat campioni balcanici, europeni şi mondiali la box, atletism şi lupte, iar puternica echipă naţională de rugbi, campioană a Europei în 1977, a avut în componenţa ei mulţi reprezentanţi ai clubului „Farul".

Revenind la cultură în general, ceea ce a devenit astăzi cu adevărat impresionant este faptul că ea nu se mai oprește la porțile orașelor, ca altădată. Căminul cultural, casa de cultură, cinematograful, biblioteca, radioul și televizorul, ziarele și revistele aduc în cea mai îndepărtată comună, în fiecare casă, cuvîntul partidului aflat în fruntea țării, cunoașterea de sine a unui popor angajat pe calea înfloririi sale, raza științei care alungă în afara conștiinței umane himerele ignoranței, satisfacția aleasă a actului artistic, mîndria de a aparține acestei țări românești.

Capitolul XVIII

ANII SOCIETĂŢII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOLTATE ŞI VIITORUL

Odată cu Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, cu adoptarea noii Constituţii şi proclamarea Republicii Socialiste România, în 1965, s-a deschis o perioadă nouă în istoria construcţiei socialiste. Planul cincinal 1966—1970 a avut menirea de a consolida baza tehnico-materială a noii societăţi, astfel încît Congresul al X-lea a apreciat că se creaseră condiţiile pentru trecerea la făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Începînd cu cincinalul 1971—1975 şi întinzîndu-se pe o perioadă de două decenii, această etapă decisivă este chemată să asigure o creştere puternică a forţelor de producţie pe baza cuceririlor revoluţiei tehnico-ştiinţifice, dezvoltarea armonioasă a economiei şi teritoriului naţional, dezvoltarea cu prioritate a industriei socialiste întemeiată pe eficienţă şi calitate, dezvoltarea intensivă a agriculturii, ramură de bază a economiei româneşti.

Avînd ca trăsătură comună grija pentru propăşirea patriei, înalta responsabilitate faţă de viitorul său, cele patru reuniuni istorice ale Partidului Comunist Român — Congresul al X-lea din 1969, Conferinţa Naţională din 1972, Congresul al XI-lea din 1974 şi Conferinţa Naţională din 1977 — au completat chipul de viitor al ţării în noua etapă care implică, deopotrivă, înflorirea tuturor laturilor vieţii sociale : a abundenţei materiale, a ştiinţei şi culturii, a omului însuşi, cu profilul său înaintat, creator de bunuri şi frumos.

Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism, adoptat de Congresul al XI-lea, fundamentează ştiinţific principiile de bază ale noii etape, cristalizînd linia strategică generală şi orientările tactice pentru întreaga perioadă a făuririi sale şi a înaintării spre comunism.

Acest document încorporează contribuţia nemijlocită, de inestimabilă valoare, a concepţiei politice a secretarului general al partidului, preşedintele Republicii, tovarăşul Nicolae Ceauşescu. Cel mai mare bărbat de stat al României moderne a imprimat actului de guvernare un caracter dinamic, pătruns de o gîndire ştiinţifică, cutezătoare şi mobilă. Patriot înflăcărat şi revoluţionar, născut din popor, secretarul general al partidului a consacrat un stil de muncă bazat pe principiul consultării largi, nemijlocite cu poporul, act politic din care rezultă înţelepciunea şi uriaşa popularitate a măsurilor şi hotărîrilor adoptate.

Vizitele de lucru în cele mai îndepărtate colţuri ale patriei atunci cînd oamenii, în nobila lor strădanie, simt nevoia prezenţei sale, au devenit evenimente istorice memorabile. Ele stau la temelia unor mari hotărîri, a ctitoriilor ce schimbă faţa acelor judeţe lăsate altădată nepăsării, înrîuresc profund însăşi viaţa oamenilor.

În acest context, locuitorii Dobrogei au încercat în repetate rînduri sentimentul adînc al bucuriei de a avea în mijlocul lor pe tovarăşul Nicolae Ceauşescu, de a-i oferi „pîinea şi sarea“ pămîntului dintre Dunăre şi Mare.

În lunile mai 1975, august 1976 şi iulie 1978 conducătorul partidului şi statului român a efectuat trei vizite de lucru în judeţul Tulcea, pentru a examina la faţa locului îndeplinirea obiectivelor cincinalului 1976—1980 şi a stabili ce trebuia întreprins pentru aplicarea *Programului* elaborat de Congresul al XI-lea.

Decenii de-a rîndul această parte a ţării a trăit o viaţă de izolare, lipsită de preocupări serioase pentru crearea unor elemente de economie modernă şi lăsată ca un judeţ neindustrializat. Plasat în regiunea gurilor Dunării, judeţul Tulcea a fost chemat să îndeplinească în anii socialismului un rol de seamă în ansamblul economiei naţionale. Moştenirea din trecut a determinat însă numeroase greutăţi de început în angajarea pe calea industrializării sale.

În conformitate cu hotărîrile Congresului al XI-lea, Tulcea figurează printre judeţele care, pornind de la o producţie industrială globală de 2,5 miliarde lei în 1975, trebuie să ajungă în 1980 la o producţie de cel puţin 10 miliarde lei, sarcină deloc uşoară, ţinînd seamă de stadiul dezvoltării sale generale.

Cu prilejul vizitelor efectuate, secretarul general a înfăţişat locuitorilor un tablou însufleţitor al perspectivelor dez-

voltării regiunii lor în care, pe baza unor investiții prioritare urmau să se înalțe obiective economice de interes național : șantierele navale moderne de la Tulcea și Sulina — care va deveni port liber — uzina de utilaj chimic și metalurgic, concomitent cu programul de dezvoltare a întreprinderilor existente și de amenajare pînă la capăt a Deltei pentru agricultură și piscicultură. Potrivit stilului său de lucru, eficient, cît și înaltei capacități de a desprinde soluțiile optime, tovarășul Nicolae Ceaușescu a formulat indicații clare cu privire la amplasarea zonei industriale și sistematizarea vechiului centru portuar, astfel încît Tulcea să devină „un oraș modern care, într-adevăr să fie o intrare demnă, pe Dunăre, în România". (Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Marea adunare populară din Tulcea*, 15 mai 1975, în *România pe drumul societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, București, 1976, p. 615).

Cuvintele de prețuire pentru abnegația oamenilor, exprimarea încrederii în capacitatea lor creatoare au sădit în sufletul locuitorilor puternice sentimente de optimism, înaripîndu-le gîndurile și faptele. Forța exemplului personal al secretarului general, adînca simțire patriotică cu care gîndirea sa îmbrățișează destinul fiecărui colț al țării, cunoașterea aprofundată a problemelor cu care acestea se confruntă, examinarea exigentă a unor neajunsuri, dîrzenia cu care acționează în înalta sa calitate pentru introducerea civilizației și bunăstării în viața tuturor orașelor și satelor, au avut un extraordinar efect mobilizator asupra oamenilor muncii, făcînd din prezența conducătorului partidului și statului o sărbătoare de neuitat, moment de referință pentru începuturile unor realizări cu care Dobrogea se mîndrește pe bună dreptate.

În cele două județe, pe lîngă ramurile tradiționale și întreprinderile intrate în funcțiune în prima etapă a procesului de industrializare, dotate ele însele cu noi capacități de producție, s-au ridicat obiective și chiar ramuri noi, puternic legate de progresele științei și tehnologiilor moderne, cum sînt industria metalurgică și cea a construcțiilor navale. Astfel, la Tulcea s-a construit și s-a pus în funcțiune Combinatul metalurgic cu Întreprinderea de alumină și Uzina de feroaliaje — una dintre cele mai tinere vetre de foc nestins ale țării — iar la Constanța și Mangalia au luat naștere șantiere navale capabile să construiască nave de mare tonaj.

Autodotarea României cu nave maritime şi perspectiva de a intra în rîndul statelor ce dispun de o puternică ramură a construcţiilor navale este un certificat de capacitate a industriei socialiste, mai ales că ţara noastră n-a făcut, pînă la cel de-al doilea război mondial, decît reparaţii modeste.

Practic, la acest început de drum statul român era lipsit literalmente de o flotă de transport. În 1948 el dispunea de numai două nave cu un deplasament de 7840 tdw şi a trebuit să facă mari eforturi valutare pentru a-şi crea, din nou, propriile sale mijloace de transporturi maritime şi fluviale. În acelaşi timp, se construiesc la Galaţi primele nave româneşti, cargouri de 4500 şi 10 000 tdw, petroliere de 18 000 tdw şi alte tipuri de ambarcaţiuni. Astfel, pe mările şi oceanele lumii navigau în 1966 peste 40 de nave sub tricolor, însumînd un tonaj de 289 000 tdw dar, în scurtă vreme, aceste cifre, cu care trecutul nu se putea compara, au fost depăşite în mod spectaculos. În anul 1976 Republica Socialistă România dispunea de 118 vase cu o capacitate de 1 500 000 tdw, stadiu care nu reprezintă decît o etapă în mers, spre o flotă capabilă să asigure ţării independenţa transporturilor pe ape a tuturor mărfurilor sale destinate exportului. Astăzi, în porturile celor 5 continente, nave româneşti descarcă produsele unei economii dinamice, în plină înflorire şi afirmare.

La făurirea flotei maritime naţionale Şantierul Naval Constanţa a fost chemat în anii din urmă să realizeze ceea ce şantierele Dunării nu mai puteau produce: nave de mare tonaj. Cutezanţa acestei chemări rezulta fie numai şi din faptul că, pînă în anul 1965, acest şantier construise numai şalupe de 65 C.P. iar în 1968 începuse abia proiectarea şi pregătirile pentru realizarea primelor cargouri de 1900 tdw, necesare transporturilor de cherestea.

La chemarea partidului, sub a cărui conducere specialiştii au efectuat studiile de proiectare şi execuţie, s-a născut un nou şantier naval, cel mai mare din ţară, pe ale cărui docuri au început să se înalţe cu febrilitate primele două mineraliere de 55 000 tdw — „Tomis“ şi „Bocşa“. Lansarea la apă a navei „Tomis“, în luna aprilie 1975 a fost onorată de prezenţa tovarăşului Nicolae Ceauşescu, fiind un eveniment de importanţă naţională care a marcat ridicarea construcţiilor navale din România pe o treaptă superioară.

Cu acest prilej secretarul general al partidului şi-a exprimat încrederea în capacitatea colectivului de muncitori, ingi-

neri și tehnicieni de a făuri nave de mare capacitate, chemîndu-l să facă totul pentru a realiza programul elaborat de Congresul al XI-lea al P.C.R. Elogiul adus muncii acelor minunați făurari care au îndeplinit o sarcină grea pusă în fața lor de partid, încrederea în capacitatea industriei românești de a realiza astfel de performanțe au insuflat navaliștilor constructori sentimente de mîndrie, reprezentînd astfel un puternic suport moral, izvorul hotărîrii de a-și îndeplini exemplar datoria față de partid, față de patrie. În atmosfera unei însuflețiri extraordinare zecile de mii de oameni ai muncii prezenți au aprobat cu urale și ovații propunerea secretarului general ca viitoarea navă de 150 000 tone să poarte numele, scump poporului român, de „Independența". Înnobilată de semnificația marelui jubileu — împlinirea a 100 de ani de la obținerea independenței de stat a României —, în luna mai 1977 era lansată la apă, în prezența tovarășului Nicolae Ceaușescu și a tovarășei Elena Ceaușescu, încununînd o adevărată epopee a muncii de creație, petrolierul „Independența", navă amiral a flotei comerciale românești. Acest eveniment s-a înscris în cronica înfăptuirii vîrstei de maturitate a socialismului din România ca o izbîndă de seamă ce va aduce țara noastră în rîndul primelor zece state ale lumii constructoare de nave de mare tonaj.

Una din cele mai grandioase lucrări ale economiei naționale din perioada de început a societății socialiste multilateral dezvoltate este, cu siguranță, construcția canalului navigabil Dunărea—Marea Neagră. Necesitatea săpării unei albii navigabile pe axa transversală a Dobrogei a fost gîndită începînd încă din prima jumătate a secolului trecut de un număr surprinzător de mare de specialiști, inclusiv români, puși în situația de a reflecta asupra importanței acestui mijloc de transport pentru comerțul dunărean. În a doua jumătate a anului 1949 au și început, dealtfel, lucrările de excavare dar, la vremea aceea, obiectivul construirii canalului întrecea posibilitățile tehnice și financiare ale țării, el însuși fiind întrecut de alte priorități economice și sociale. Ca urmare, în anul 1953, printr-o hotărîre a partidului, lucrările au fost suspendate. Reluarea lor în zilele noastre, într-o concepție nouă și cu mijloace tehnice incomparabil superioare, cuprinde întreaga măsură a saltului făcut de economia românească într-un sfert de veac. Cea de a treia arteră care va secționa Dobrogea în drumul care duce dinspre Dunăre la Mare va avea, la

rîndul ei, o întreită importanţă : pentru comerţul european, pentru economia naţională şi îndeosebi pentru regiunea pe care o străbate. Din momentul în care Dunărea va alerga spre Mare pe noua ei cale, Dobrogea nu numai că va fi încinsă, dar va fi şi străbătută de ape, aceste ape pe care le-a avut mereu în preajmă dar de care a fost veşnic însetată.

La data Conferinţei Naţionale a P.C.R. din decembrie 1977, lucrările la marele canal începuseră efectiv să-i prefigureze albia ; dinspre Cernavoda, înaintînd spre mare, primii kilometri ai drumului de apă fuseseră săpaţi, iar Programul suplimentar de dezvoltare economică-socială a României pînă în anul 1980, adoptat de Conferinţă, a suplimentat planul de investiţii pentru acest obiectiv de mare importanţă naţională, în vederea finalizării sale la termenele stabilite.

De la Congresul al XI-lea al P.C.R. ritmul construcţiei pe marile şantiere ale Dobrogei a devenit deosebit de trepidant, înfăţişîndu-se ca un tablou de largă respiraţie. Ca urmare, numai în judeţul Constanţa valoarea producţiei industriale globale a crescut în 1977 de 40 de ori faţă de 1950. De asemenea, pentru a ajunge la o producţie industrială de 10 miliarde lei, ritmul mediu anual de creştere înregistrat în judeţul Tulcea a trecut de 32 la sută, fiind de aproape trei ori mai mare decît ritmul mediu anual al economiei naţionale în ansamblu.

Cele trei direcţii fundamentale spre care a evoluat agricultura dobrogeană — mecanizare, chimizare, irigare — au amplificat miraculoasa transfigurare a pămînturilor aride de altădată. În anul 1970 ogoarele C.A.P. au încorporat de două ori şi jumătate mai multe îngrăşăminte decît în 1965, în timp ce sistemul de irigaţie Carasu, cu un volum de apă egal cu debitul Oltului la vărsare, ceea ce-l plasează printre cele mai importante din Europa la această dată, împreună cu sistemele Mahmudia-Sarinasuf, Dunavăţ şi Babadag asigurau irigarea a peste 300 000 ha. În anul 1977 numărul tractoarelor care lucrau pe ogoarele celor două judeţe era de două ori mai mare decît al întregii României în 1938 şi egal cu cel existent în întreaga ţară în 1950. Pe de altă parte, aplicarea cuceririlor agrotehnice şi agrobiologice moderne a permis obţinerea unor noi soiuri de hibrizi de cereale, plante tehnice, legume şi plante pentru nutreţ cu înalte însuşiri biologice, ajungîndu-se la sporirea cantitativă impresionantă a produse-

lor pămîntului: în anul 1975 unele unități agricole de frunte au obținut producții record de aproape 6 000 kg grîu la hectar. Acest străvechi pămînt pe care s-au născut atîtea legende, întruchipează acum imaginea unui adevărat corn al abundenței, redevenind, la aceleași dimensiuni legendare, patria românească a zeului Bachus. Aceasta nu numai pentru că prin producțiile de struguri și vin reputatele podgorii de la Murfatlar, Sarica-Niculițel, Ostrov, Nazarcea sau Medgidia sînt în fruntea marilor furnizori ai țării, dar și pentru aceea că în cele mai faimoase întreceri europene vinurile licoroase, cognacul și vermuturile lor stau în loja de onoare alături de băuturile cu mare faimă și consacrare mondială. Terenuri altădată erodate, în pantă, slab productive au primit destinația precisă a podgoriilor și livezilor. Pe valea Carasu s-a creat un adevărat bazin pomicol, specializat în creșterea piersicilor, fruct nobil și delicat mult căutat pînă departe, în țările înzăpezite ale nordului european.

Intervenția științei, asociată cu mijloacele materiale puse la dispoziție de stat sau sistemul cooperatist, a fost și mai evident în sectorul zootehnic al agriculturii. Organizarea sa pe principii științifice și industriale a reprezentat, dealtfel, o trăsătură definitorie în ultimul deceniu. Asigurarea bazei furajere prin însilozarea nutrețurilor, ameliorarea raselor autohtone cît și adaptarea unor exemplare străine de mare productivitate, pentru reproducție, crearea de complexe și ferme specializate au asigurat dublarea efectivelor de bovine și triplarea celor de porcine față de anul 1950. În sectorul ovin „merinosul de Palas“ a devenit astăzi o rasă de valoare internațională. La aceste rezultate au contribuit deopotrivă, atît stațiunile specializate pentru cultura cerealelor, viței de vie și zootehnie de la Valul lui Traian, Murfatlar și Palas, împreună cu valorosul corp de mecanizatori, ingineri, cercetători și tehnicieni, însumînd circa 20 000 de oameni, cît și larga răspîndire a cunoștințelor agrozootehnice în rîndurile țărănimii, care, începînd cu descifrarea tainelor polenizării, practică astăzi cu competență profesională și mijloace științifice, ceea ce se făcea altădată în mod empiric și cu rezultatele cunoscute.

În acest chip, Dobrogea a ajuns în fruntea marilor furnizori de produse agroalimentare atît pentru fondul de stat cît și pentru schimburile comerciale internaționale ale României. Cele două județe cîștigau în 1973 locul fruntaș pe țară în întrecerea socialistă din agricultură, cu rezultate remar-

cabile la grîu, porumb, floarea soarelui şi struguri, primind, ca semn de recunoştinţă al naţiunii, Ordinul Muncii clasa I-a. Alte ordine şi medalii au fost acordate întreprinderilor agricole de stat şi colectivelor de mecanizare distinse în dîrza întrecere cu regiuni ce aveau în urmă vechi tradiţii în cultura pămîntului.

În ultimii ani faima internaţională a litoralului românesc a sporit prin punerea în valoare a calităţilor sale naturale, printr-un program de construcţii executat într-un ritm extraordinar. Modernizarea, începută în mod deosebit de la sfîrşitul deceniului al şaselea, a continuat cu o amploare care a atras atenţia industriei turistice din ţări cu vechi tradiţii din Europa şi alte continente ; pînă în deceniul al optulea de la Năvodari la Mangalia, a apărut o constelaţie de staţiuni — Mamaia, Eforie Nord, Olimp, Neptun, Saturn, Jupiter, Venus, Cap Aurora — unele ultramoderne, creaţii ale regimului socialist, rivalizînd astăzi cu cele mai căutate staţiuni din lume sub raportul originalităţii, confortului şi accesibilităţii lor.

Localităţile mai vechi — Techirghiol, Agigea, Eforie, Mangalia — de mult consacrate pentru apele minerale şi nămolurile cu însuşiri terapeutice, respiră, de asemenea, atmosfera înnoirilor prin construcţiile sanatoriale înălţate în ultimii ani. Concentrări sanatoriale înzestrate cu cele mai moderne mijloace pentru tratarea bolilor osteo-articulare şi reumatismale, încadrate cu personal medical de înaltă competenţă, stau la dispoziţia suferinzilor din ţară şi de peste hotare, tot timpul anului, vara şi iarna.

Astfel, frumuseţea locurilor, ospitalitatea oamenilor, calitatea prestaţiilor explică afluenţa spre „Riviera românească“ a zeci de mii de locuitori ai planetei, dintre care unii deveniţi prieteni statornici ai României, se reîntorc aici vară de vară. La mijlocul deceniului al optulea mari aeronave legau aşezările anonime de altă dată, azi staţiuni balneare de renume internaţional, cu peste 25 de capitale ale lumii. Într-o perioadă de 10 ani, din 1966 pînă în 1975, numărul oamenilor muncii veniţi la odihnă şi tratament, a turiştilor români şi oaspeţilor străini în staţiunile litoralului a crescut de la o jumătate de milion la peste două milioane de oameni, cifră care depăşeşte de peste 10 ori populaţia municipiului Constanţa.

Societatea socialistă multilateral dezvoltată a marcat şi pe planul învăţămîntului şi culturii o etapă superioară. Şcoala prin care trec practic toţi cetăţenii ţării la vîrsta optimă a modelării etice şi profesionale, s-a angajat pe calea restructurării sale pe baze noi, revoluţionare, atît în concepţie cît şi în organizare, prin realizarea unităţii organice dintre învăţămînt, cercetare şi producţie.

În legătură cu nevoile de calificare a forţei de muncă pentru întreprinderile metalurgice, ale industriei chimice, construcţiilor navale, navigaţiei şi agriculturii în judeţele Dobrogei au luat fiinţă, în conformitate cu Programul special de pregătire a cadrelor în perioada 1971—1980, şcoli profesionale şi de ucenici la locul de muncă, licee de specialitate — azi calea principală de formare a cadrelor medii — cît şi instituţii de învăţămînt superior cu caracter tehnic şi economic. Din cele 543 de unităţi de învăţămînt şcolar şi preşcolar existente în 1977 în judeţul Constanţa 29 erau licee cu pondere industrială şi agroindustrială. În total, la această dată, populaţia şcolară din cele două judeţe se ridica la 160 000 de copii şi tineri, instruiţi şi educaţi de 7200 cadre didactice.

Pentru România, ţară în curs de dezvoltare, este un motiv de mîndrie faptul că şcoala sa superioară asigură cadrele de specialitate necesare tuturor ramurilor economiei naţionale cît şi celorlalte domenii de activitate. În anul 1961 a luat fiinţă Institutul pedagogic cu cele patru facultăţi care, timp de peste un deceniu şi jumătate, a contribuit la acoperirea necesităţilor de cadre didactice pentru judeţele Dobrogei şi alte regiuni ale ţării. Transformat în institut de învăţămînt superior, funcţionează astăzi cu 6 profile tehnice şi pedagogice, furnizînd specialişti necesari în domeniul tehnologiei sudării din marile unităţi metalurgice şi de construcţii navale dobrogene, cît şi specialişti pentru industria chimică şi îmbunătăţiri funciare. De asemenea, la indicaţia secretarului general al partidului s-a creat la Constanţa Institutul de marină „Mircea cel Bătrîn“, dotat cu o puternică bază materială şi cu nave-şcoală, în cadrul căruia se formează corpul de ofiţeri ai flotei comerciale a României, într-un număr şi un ritm corespunzător amploarei extraordinare a creşterii capacităţii navale a ţării.

În ultimul deceniu, mai ales, a crescut în mod deosebit amploarea cercetării ştiinţifice, desfăşurată într-un cadru insti-

tuţional lărgit şi perfecţionat. Devenind o forţă de propulsie de mare eficienţă a progresului social, ştiinţa îndeplineşte o misiune de mare răspundere pentru programul înfloririi patriei. Directivele privind dezvoltarea economică, aprobate de Congresul al X-lea şi Congresul al XI-lea al P.C.R., axează cercetarea ştiinţifică, printre altele, în direcţia forajului maritim, a lărgirii bazei de materii prime pentru industria aluminiului, valorificarea complexă a resurselor Deltei Dunării, crearea de noi hibrizi şi rase de animale — direcţii puternic legate de profilul economiei dobrogene, de preocupările instituţiilor de cercetare din această parte a ţării. Pe fondul unor valoroase tradiţii îşi desfăşoară astăzi activitatea Staţiunea centrală de cercetare pentru creşterea ovinelor Palas, staţiunile experimentale şi de cercetare hortiviticolă, pomicolă şi pentru culturi irigate Murfatlar şi Valul lui Traian, Institutul român de cercetări marine cu secţiile biologie şi piscicultură. O atitudine de respect pilduitoare pentru ceea ce se întîmplă astăzi în lume se manifestă faţă de apărarea mediului natural, inestimabil patrimoniu al unei ţări frumoase în care omul a ocrotit cu o adîncă dragoste viaţa sub toate formele ei. Astfel, numai în judeţul Constanţa există 15 rezervaţii naturale dintre care cele de la Agigea, pădurea Hagieni, Fîntîniţa-Murfatlar şi peşterile de la Gura Dobrogei atrag specialişti din întreaga ţară, ca şi pădurea Letea, pădurea „Valea Fagilor" Luncaviţa şi, în general fascinanta Deltă a Dunării. La fel de puternice sînt sentimentele de respect cu care organele de partid şi autoritatea de stat înţeleg să ocrotească şi să conserve vestigiile aparţinînd istoriei multimilenare naţionale din această parte a ţării. Muzeul de arheologie din Tulcea, Muzeul de istorie naţională şi arheologie Constanţa cît şi Monumentul triumfal de la Adamclisi, complet restaurat după aproape 1900 de ani de la construirea sa, sînt realizări de seamă ale acestei din urmă perioade.

Sectorul sănătăţii publice, în care odinioară trenau probleme insolvabile, a cunoscut în România socialistă o organizare cu care s-ar putea mîndri foarte multe state înaintate ale lumii. În Dobrogea măsurile pentru ocrotirea sănătăţii oamenilor a început cu ofensiva împotriva malariei şi au continuat cu energie decenii de-a rîndul. Astăzi, prin numărul spitalelor, al sanatoriilor, circumscripţiilor sanitare, dispensarelor medicale, caselor de naştere, policlinicilor şi paturilor de spi-

tal cît şi al dotării tehnice şi al cadrelor sanitare, Dobrogea se situează între cele mai bine dotate regiuni ale ţării.

Artele au atins pe pămîntul dintre Dunăre şi Mare epoca unei adevărate înfloriri în anii socialismului. Mai mult decît oricare alt colţ al ţării Dobrogea, cu staţiunile ei de odihnă şi tratament, cheamă şi reuneşte aproape în jumătate din lunile anului sute de mii de oameni ai muncii din oraşele şi satele României. Este firesc astfel ca tot atîta vreme o parte însemnată din forţele cultural-artistice ale ţării să-şi găsească aici rostul creaţiei şi dialogului cu masele.

Din 1971 se organizează periodic ample manifestări cultural-artistice şi ştiinţifice a căror valoare întrece planul local. Astfel, „Pontica" şi „Luna culturii tulcene" au devenit prilej de bilanţ al vieţii spirituale inspirată de năzuinţele oamenilor. An de an litoralul concentrează, în etapa supremă a selecţiei, produsele cele mai valoroase ale unui gen artistic mult îndrăgit de omul contemporan: „Festivalul naţional de muzică uşoară şi folclor" înfăţişează zecilor de mii de spectatori, oaspeţilor străini doritori să cunoască România, sufletul poporului român, exprimat prin cîntecul şi jocul naţional a căror frumuseţe şi expresivitate au devenit faimoase în întreaga lume. Marea şi Delta devin în zilele arzătoare ale verilor cît şi în cele de reverie ale toamnelor blînde şi tîrzii, locul de întîlnire a uniunilor de creaţie. Poeţi, prozatori, dramaturgi, cineaşti, mari artişti ai şevaletului românesc, cei mai valoroşi compozitori găsesc aici tabere de creaţie, o natură cunoscută prin forţa sa sugestivă, oameni sensibilizaţi de frumos, a căror muncă degajă, la rîndul ei, revelatoare surse de inspiraţie. Alături de creatorii consacraţi, mişcarea artistică de amatori, din care s-au ridicat autentice talente, a găsit în prima ediţie a Festivalului naţional „Cîntarea României" un cadru de puternică afirmare a bogatelor tradiţii culturale dobrogene.

Cu astfel de litere de foc se scrie o nouă pagină luminoasă a istoriei poporului român. Observatorul obişnuit să vadă în cronica de pînă în zilele socialismului vremuri frămîntate de lupte şi pasiuni politice, de instabilitate şi crize, rămîne o clipă dezorientat în faţa dispariţiei acestor aspecte, dar are curînd revelaţia unei alte istorii: o adevărată istorie pe care omul, de la apariţia sa pe pămînt o caută într-una, vremea întruchipării muncii şi zbuciumului său creator în fericire şi bunăstare. Această provincie românească s-a transformat în-

tr-o grădină înfloritoare, iar oamenii sărmani de ieri în deţinători de bunuri care le asigură îndestularea, ceea ce reprezintă împlinirea unui ideal uman pe care numai socialismul a fost capabil să-l atingă. Generaţia care a înfăptuit această operă de trăinicie, sfidînd greutăţile începutului, are sentimentul datoriei împlinite. Omul contemporan, obişnuit să făurească prezentul cu gîndul la viitor are, în acelaşi timp, simţămîntul că viitorul este încă mai frumos decît imaginea pe care şi-o poate face el scrutînd vremurile care vin.

S-au scurs 100 de ani de cînd Dobrogea a revenit în sînul patriei mume. Acest jubileu coincide cu anii hotărîtori legaţi de Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român şi de Conferinţa Naţională a partidului din memorabilul an 1977.

În imaginea României de mîine, prefigurată cu luciditate ştiinţifică dar şi cu adîncă iubire patriotică, se desluşeşte creşterea extraordinară a rolului pe care va fi chemat să-l îndeplinească ţinutul dintre Dunăre şi Mare. Portul Constanţa, extins pînă la Agigea, va fi, prin dimensiuni şi dotare, unul dintre cele mai importante din întreaga Europă, efectuînd 90% din volumul comerţului exterior al României. Din docurile şantierelor navale din Constanţa, Mangalia şi Tulcea vor fi lansate nave gigant — petroliere şi cargouri — cît şi nave de pescuit oceanic. Flota românească va depăşi către sfîrşitul secolului 11 milioane de tone. În viitor Dobrogea va dispune de obiective de mare interes naţional ; numai Întreprinderea Metalurgică de Utilaj Medgidia, care în 1952 dădea prima şarjă de oţel din istoria acestor locuri, va ajunge la o producţie anuală de un miliard de lei. Din rîndul acestora va face parte, neîndoielnic, marele Complex petrochimic şi rafinăria de la Năvodari, care se înalţă cu repeziciune. Vechiul deziderat privind legarea apelor fluviale cu cele maritime printr-o cale modernă de navigaţie va prinde viaţă în puţini ani, prin realizarea grandiosului Complex hidroenergetic şi de transport Dunărea—Marea Neagră pe care vor circula nave maritime de mare tonaj. Din cele 5 milioane hectare care se vor iriga pe ansamblul ţării, a zecea parte vor fi ogoarele dobrogene, de pe care specialiştii estimează obţinerea unor recolte de peste 6000 kg grîu şi peste 10 000 kg porumb, la fiecare hectar. Suprafaţa piscicolă amenajată va fi, la sfîrşitul cincinalului 1976—1980, de peste 60 000 de hectare. Judeţul Tulcea, printre cele mai slab dezvoltate în trecut, va

ajunge, în aceeași perioadă, la o producție industrială de 10,6 miliarde lei. Multe din aceste obiective se regăsesc nominalizate, cu perspectivele lor din care se desprind dimensiunile dezvoltării impresionante a Dobrogei însăși, în documentele și programele elaborate de istorica Conferință Națională a P.C.R. din decembrie 1977.

Pe baza Programului național de sistematizare a teritoriului și localităților urbane și rurale, comunele fruntașe vor deveni orășele agricole sau agroindustriale, dispunînd de dotare edilitară, sanitară, culturală, de obiective comerciale și servicii cu caracter urban.

Dincolo de cifre, cunoscătorul realităților contemporane poate distinge o strategie ce contrastează puternic cu sentimentul aprehensiunii care întunecă programele de dezvoltare a numeroase state, inclusiv dezvoltate, ale lumii capitaliste de azi. Poporul român privește cu încredere în viitor, acolo unde, prin hărnicie și dîrzenie, se întrevede confluența dintre belșug, înflorirea spiritului și împlinirea personalității umane.

Cu cît aceste vremuri vor deveni mai apropiate, cu atît exemplul ridicării Dobrogei la cei mai înalți indici ai civilizației, va fi mai elocvent, dacă se are în vedere și stadiul de la care s-a pornit.

Un veac reprezintă la scara existenței umane vîrsta de înaintată senectute iar trei decenii vîrsta unui om tînăr și viguros. După o sută de ani de la întregirea României spre mare și treizeci de ani sub semnul luminos al socialismului oamenii acestor locuri au făcut din Dobrogea, cu înțelepciune, hotărîre și vigoare, o grădină înfloritoare a patriei. Dealuri sterpe au rodit ca în legende, bălțile palustre s-au transformat în canaluri, din dunele pustii s-au înălțat stațiuni zvelte și elegante, vapoare uriașe se nasc acolo unde se reparau șalupe.

Istoria acestor realizări este istoria oamenilor care le-au dat viață, astfel încît scrierea ei este un omagiu adus celor ce plămădesc cimentul și făuresc lumina, celor care înalță siluete de oțel și beton, fac să rodească pămîntul, smulg belșugul apelor, celor care străbat mările și oceanele lumii cu flamura patriei la catarg. Ea este, mai presus de toate, un omagiu conducătorului hotărît și înțelept al clocotitoarei munci de ridicare a țării spre noi dimensiuni ale civilizației, Partidul Comunist Român, patriei noastre mult iubite.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografie generală

* * * *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975.

Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România. Expunere la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român. 7 mai 1966*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 1, București, 1968, p. 335—415.

Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea P.C.R. în perioada dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea și sarcinile de viitor ale partidului*, în *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, București, 1969.

Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Adunarea populară de la Iași consacrată aniversării revoluției de la 1848. 4 mai 1973, op. cit.*, vol. 8, București, 1973, p. 388—405.

Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al X-lea și Congresul al XI-lea și sarcinile de viitor ale partidului*, în *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, București, 1975.

Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la grandioasa adunare populară consacrată împlinirii a 375 de ani de la prima unire politică a țărilor române și a sărbătoririi orașului bimilenar Alba Iulia, 28 mai 1975, op. cit.*, vol. 11, București, 1975, p. 689—700.

Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România, prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste, 2 iunie 1976, op. cit.*, vol. 13, București, 1977, p. 31—130.

Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Marii Adunări Naționale și activului central de partid și de stat cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la cucerirea independenței de stat a României — 9 mai 1977, op. cit.*, vol. 14, București, 1977, p. 316—355.

Nicolae Ceaușescu, *Raportul cu privire la realizarea hotărîrilor Congresului al XI-lea, a Programului Partidului Comunist Român și la sar-*

cinile de viitor, prezentat la Conferința Națională a P.C.R., 7 decembrie 1977, op. cit., vol. 15, București, 1978, p. 249—333.

* * *, *Directivele Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român cu privire la planul de dezvoltare economico-socială a României pe anii 1971—1975 și liniile directoare ale acestei dezvoltări pe perioada 1976—1980*, în *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, București, 1969.

* * * *Directivele Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român cu privire la planul cincinal 1976—1980 și liniile directoare ale dezvoltării economico-sociale a României pe perioada 1981—1990*, în *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, București, 1975.

F. Engels, *Dialectica naturii*, ed. a 2-a, București, 1959.

F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a 3-a, București, 1959.

F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. a 4-a, București, 1957.

V. I. Lenin, *Despre dreptul națiunilor la autodeterminare*, Opere, vol. 20, București, 1959.

K. Marx, *Capitalul*, vol. 1, București, 1957.

K. Marx, *Chestiunea orientală*, în K. Marx — F. Engels, Opere, vol. 12, București, 1962.

★

* * * *Călători străini despre țările române*, vol. 1—6, București, 1968—1976.

* * * *Cronici turcești privind țările române*, vol. 1—2, București, 1966 și 1974.

* * * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1839—1900*, București, 1964.

* * * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*, București, 1968.

* * * *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*, volum întocmit de Tudor Mateescu. Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1975.

* * * *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, 9, București, 1955.

* * * *Documente turcești privind istoria României*, vol. 1, 1455—1774, întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, 1976.

* * * *Fontes Historiae Dacoromanae* (Izvoare privind istoria României), vol. 1—3, București, 1964, 1971, 1975.

* * * *Istoria României*, vol. 1—4, București, 1960—1964.

Averescu, Al., *Notițe zilnice din război (1916—1918)*, ed. a 3-a, București, 1935.

Barnea, I., Ştefănescu, Şt., *Din istoria Dobrogei*, vol. 3 : *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971.

Bălcescu, N., *Corespondență*, în *Opere*, vol. 6, București, 1964.

Bălcescu, N., *Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul*, în *Opere*, vol. 1, București, 1954.

Bănescu, N., *La roumanìté de la Dobroudja à travers des siècles*, București, 1928.

Bérard, Jean, *L'expansion et la colonisation grecques aux guerres médiques*, 1960.

Berciu, D., Pippidi, D. M., *Din istoria Dobrogei*, vol. 1 : *Geți și greci la Dunărea de Jos*, București, 1965.

Constantinescu-Mircești, M., *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în sec. XVIII—XIX*, București, 1976.

Cotovu, V., *Le port de Constantza*, București, 1931.

Danov, Chr., *Les recherches scientifiques sur la colonisation dans le Pont Euxin, en Bulgarie, Union Soviétique, Roumanie et Turquie*, „Revue historique", 1959, p. 281—296.

Dănescu, Grigore, *Dicționarul geografic al județului Tulcea*, București, 1896.

Dănescu, Grigore, *Dicționarul geografic al județului Constanța*, București, 1897.

Densușianu, N., Damé, Frederic, *Les Roumains du Sud Macedonie, Thesalie, Epire, Thrace, Albanie*, Paris — București, 1877.

* * * *Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928.

* * * *Dinogeția. 1. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța Garvăn*, București, 1967.

Diaconu, P., Vîlceanu, *D., Păcuiul lui Soare. 1. Cetatea bizantină*, vol. 1, București, 1972.

Florescu, Gr., Florescu, R., Diaconu, P., *Capidava. Monografie arheologică*, vol. 1, București, 1958.

Filov, B., *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diocletian*, Leipzig, 1906.

Giurescu, C. C., *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. 1, 1965.

Giurescu, C. C., Giurescu, D. C., *Istoria românilor*, vol. 1—2, București, 1974, 1976.

Glotz, G., *Histoire grecque*, 1, Paris, 1925.

Guboglu, M., *Catalogul documentelor turcești*, vol. 1—2, București, 1960.

* * * *Histria. Monografie arheologică*, 1—4, București, 1954, 1966, 1973, 1978.

Hammer, J. de, *Histoire de l'Empire ottoman*, vol. 4—16, Paris, 1835.

Ionescu-Dobrogeanu, Căpitanul M. D., *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904.

Iorga, N., *Istoria bisericii române*, vol. 1, București, 1928.

Iorga, N., *Istoria românilor*, vol. 1—14, București, 1936—1939.

Iorga, N., *România, cum era pînă în 1918, 2, Moldava și Dobrogea*, București, 1940.

Kirițescu, C., *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916—1919*, vol. 1, București, 1922.

Kogălniceanu, M., *Texte social-politice alese*, București, 1967.

Mehmed, Mustafa Ali, *Istoria turcilor*, București, 1976.

Meteș, Ștefan, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1977.

Mihailov G., *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*. Phonétique et Morphologie, Sofia, 1943.

Nacian, J. J., *La Dobroudja economique et sociale, son passé son présent et son avenir*, Paris, 1886.

Netzhammer R., *Dem Schwarzen Meer entlang*, București, 1908.

Netzhammer R., *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918.
Panaitescu P. P., *Mihai Viteazul*, București, 1936.
Panaitescu P. P., *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944.
Pascu Ștefan, *Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române*, București, 1973.
Pârvan V., *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.
Pârvan, V., *Cetatea Tropaeum : Considerații istorice*, București, 1912 (după BCMI, 4, 1911).
Pârvan, V., *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, București, 1913, în ARMSI, ser. 2, t. 35, p. 467—550.
Pârvan, V., *Cetatea Ulmetum*, 1—3, București, 1912—1915, în ARMSI, ser. 2, t. 34, p. 497—607 ; t. 36, p. 245—420 ; t. 37, p. 265—304.
Pârvan, V., *Zidul cetății Tomi*, București, 1915, în ARMSI, ser. 2, t. 37, p. 415—450.
Pârvan, V., *Histria*, 4, în ARMSI, ser. 2, t. 38, p. 535—732.
Pârvan, V., *Histria* 7, București, 1923, în ARMSI, ser. 3, t. 2, mem. 1, p. 1—132.
Pârvan, V., *Considerațiuni asupra unor nume de rîuri daco-scite*, în „An. Acad. Rom.", ser. 3, t. 1, 1923.
Pârvan, V., *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, ed. a 2-a, București, 1974.
Pârvan, V., *Getica : o protoistorie a Daciei*, București, 1926.
Pârvan, V., *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ed. a 4-a, București, 1967.
Pick, B., Regling, K., *Die antiken Müzen von Dazien und Moesien*, vol. 1—2, Berlin, 1898, 1910.
Pippidi, D. M., *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a 2-a, București, 1967.
Pippidi, D. M., *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969.
Pippidi, D. M., *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971.
Pippidi, D. M., *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du litteral roumain de la Mer Noire*, București-Amsterdam, 1975.
Popișteanu, Cristian, *România și Antanta Balcanică*, București, 1972.
Rostowzev, M., *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Firenze, 1933.
Rostowzeff, M., *The social and economic history of the Hellenistic World*, Oxford, 1941.
Russu, I. I., *Limba traco-dacilor*, ed. a 2-a, București, 1959.
Russu, I. I., *Elemente traco-getice în Imperiul roman și în Byzantium*, București, 1976.
Scheletti, P. C., *Dobrogea*, Tulcea, 1879.
Slăvescu, Victor, *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica*, București, 1943.
Stein, A., *Die Legaten von Moesien*. Dissertationes Pannonicae, seria 1, fasc. 11, Budapesta, 1940.
Șandru, D., *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946.
Ștefănescu, St., *Țara Românească. De la Basarab I, Întemeietorul, la Mihai Viteazul*, București, 1970.

Tafrali, O., *La Roumanie transdanubienne*, Paris, 1918.
Tocilescu, Gr., Benndrof, O., Niemann, G., *Monumentul de la Adamklissi : Tropaeum Traiani*, Viena, 1895.
Tocilescu, Gr., *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900.
Tocilescu, Gr., *Monumente epigrafice şi sculpturali ale Museului Naţional de Antichităţi din Bucureşti*, 1—2, Bucureşti, 1902, 1908.
Vulpe, R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938.
Vulpe, R., Barnea, I., *Din istoria Dobrogei*, vol. 2 : *Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968.
Weiss, J., *Die Dobrudscha im Altertum : Historische Landschaftskunde*, Sarajevo, 1911.
Xenopol, A. D., *Résboaiele dintre Ruşi şi Turci*, 1—2, Iaşi, 1880.
Xenopol, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. 1—14, ed. a 3-a, Bucureşti, 1925—1930.
Zeiller, J., *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918.

Bibliografie pe capitole *

Capitolul I

Boriskovski, P. I., *Problemele paleoliticului superior şi mezoliticului pe coasta de nord-vest a Mării Negre*, SCIV, 15, 1, 1964, p. 5 şi urm.
Cîrciumaru, M., Mogoşanu, Fl., Păunescu, Al., *Unele consideraţii asupra paleoliticului mijlociu în Dobrogea*, Pontica, 5, 1972, p. 11—28.
Cîrciumaru, M., Păunescu, Al., *Paleografia paleoliticului mijlociu din podişul Dobrogei*, SCIVA, 27, 1976, p. 331—345.
Nicolaescu-Plopşor, C. S., Păunescu, Al., Harţuchi, N., *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, Materiale, 6, 1959, p. 43—50.
Păunescu, Al., *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970.

Capitolul II

Berciu, D., Preda, C., *Tariverde*, Materiale, 4, 1957.
Berciu, D., *Cultura Hamangia*, Bucureşti, 1966.
Berciu, D., *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966.
Comşa, E., *Neoliticul judeţului Tulcea*, Peuce, 2, 1971, p. 11—18.
Comşa, E., *Culturile neolitice în zona Dunării inferioare*, Apulum, 11, 1973, p. 15—23.
Galbenu, D., *Aşezarea neolitică de la Hîrşova*, SCIV, 13, 1962, p. 185—306.
Galbenu, D., *Aşezarea şi cimitirul de la Limanu*, Materiale, 9, 1970, p. 77—86.

* Pentru economie de spaţiu, în această listă nu am mai citat lucrările menţionate în „Bibliografie generală".

Galbenu, D., *Așezarea neolitică de la Costinești*, Pontica, 4, 1971, p. 237—246.
Morintz, S., Roman, P., *Aspekte des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, Dacia, NS, 12, 1968, p. 45—128.
Volski, V., Irimia, M., *Descoperiri arheologice de la Mangalia și Limanu, aparținînd culturii Hamangia*, Pontice, 1, 1968, p. 45—87.

Capitolul III

Aricescu, A., *Depozite de unelte, arme și podoabe de bronz din Dobrogea*, Pontica, 3, 1970, p. 25—76.
Berciu, D., *Sur les débuts du bronze au Bas-Danube*, Dacia, NS, 8, 1964, p. 313—318.
Irimia, M., Dumitrașcu, A., *Sabia de bronz miceniană descoperită la Medgidia*, Pontica, 2, 1969, p. 137—147.
Irimia, M., *Un depozit de bronzuri din Constanța*, Pontice, 1, 1968, p. 89—105.
Morintz, S., Angelescu, N., *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, SCIV, 21, 3, 1970, p. 373—415.
Nestor, I., *Dépôt (?) de bronzes de Medgidia (Dobrogea)*, Dacia, 5—6, 1935—1938, p. 175—189.
Pârvan, V., *La „statue-menhir" de Hamangia*, Dacia, 2, 1925, p. 422—429.
Popescu, D., *Cîteva considerații asupra perioadei a II-a a epocii bronzului în România*, SCIV, 20, 4, 1969, p. 575—586.

Capitolul IV

Alexandrescu, A. D., *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, SCIV, 9, 1958, 2, p. 291—302.
Berciu, D., *Arta traco-getică*, București, 1969.
Kazarov, G., *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916.
Morintz, S., *Probleme ale Hallstattului timpuriu în zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, Peuce, 2, 1971, p. 19—26.
Pârvan, V., *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, Bulletin de la Section historique de l'Academie Roumaine, 10, București, 1923, p. 23—47.

Capitolul V

Berciu, D., *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 18—76.
Canarache, V., *Monedele sciților în Dobrogea*, SCIV, 1, 1950, p. 213—258.
V. Canarache, *Importul amforelor stampilate la Istria*, București, 1957.

Condurachi, Em., *Problema apariției ceramicii Latène în regiunea Dunării de Jos*, SCIV, 16, 1965, 1, p. 43—45.
Daicoviciu, H., *Dacii*, București, 1965, p. 66—68.
Georgiev, Vl., *La langue Thrace*, Sofia, 1957.
Mihailov, G., *La Thrace aux IV-e et III-a siècle av. n. ère*, în Athenaeum, 39, 1961, p. 33—44.
Pippidi, D. M., *Pour une histoire des cultes d'Istros. Documents d'époque hellénistique*, St. Cl., 4, 1962, p. 125—142.
Pippidi, D. M., *Sur la diffusion des cultes égyptiens en Scythie Mineure*, St. Cl., 6, 1964, p. 103—118.
Vulpe, R., *L'age du fer dans les regions thraces de la Péninsule Balcanique*, Paris, 1930.

Capitolul VI

Daicoviciu, H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 30—47.
Pippidi, D. M., *În jurul datei tratatului Roma-Callatis*, St. Cl., 15, 1973, p. 57—67.
Suceveanu, Al., *À propos d'Argedava à la lumière d'une inscription inédite*, RRH, 14, 1975, 1, p. 111—118.

Capitolul VII

Aricescu, A., *Drumul militar de la Noviodunum la Callatis în lumina itinerariilor antice*, Pontica, 8, 1975, p. 315—327.
Aricescu, A., *Armata în Dobrogea romana*, București, 1977, p. 79 și urm., 134—178.
Barbu, V., *Tomis, orașul poetului exilat*, București, 1972.
Bordenache, G., *Sculture greche e romane*, 1, București, 1969.
Canarache, V., Aricescu, A., Barbu, V., Rădulescu, A., *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963.
Chapot, V., *Le monde romain*, Paris, 1927.
Doruțiu-Boilă, Em., *Triburile la Tomis în epoca romană*, St. Cl., 12, 1970, p. 117—126.
Ferri, S., *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933.
Florescu, R., *Adamclisi*, București, 1973.
Lascu, N., *Pămîntul și vechii locuitori ai țării noastre în opera din exil a lui Ovidiu*, în vol. *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, p. 119—191.
Pârvan, V., *Gerusia din Callatis*, București, 1920, ARMSI, ser. 2, t. 39, p. 51—90.
Pârvan, V., *Municipium Aurelium Durostorum*, Rivista di Filologia e di Istruzione clasica, 2, 1924, p. 322.
Pippidi, D. M., Doruțiu-Boilă, Em., Ștefan, Al., *Les villes grecques de Scythie Mineure à l'époque romain*, Dacia, 19, NS, 1975, p. 141—172.

Popescu, Em., *Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani*, St. Cl., 6, 1964, p. 185—205.
Rădulescu, A., *Ateliere meşteşugăreşti pentru ars materiale de construcţie din lut*, Pontica, 2, 1969, p. 333—353.
Russu, I. I., *Un litigiu de hotărnicie din Scythia Minor*, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 75—86.
Russu, I. I., *Le décret de Callatis en l'honneure d'Isagaras*, Dacia, NS, 1, 1957, p. 179—190.
Scorpan, C., *La continuité de la population et des traditions gètes dans les conditions de la romanisation de la Scythia Minor*, Pontica, 6, 1973, p. 137—151.
Stein, A.. *Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia*, Sarajevo, 1920.
Stoian, I., *Tomitana: Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis*, Bucureşti, 1962.
Suceveanu, Al., *Din nou despre CIL III 14447*, Peuce, 2, 1971, p. 155—166.
Suceveanu, Al., *Viaţa economică în Dobrogea romană, sec. I—III e.n.*, Bucureşti, 1977.
Vulpe, R., *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, St. Cl., 6, 1964, p. 205—232.

Capitolul VIII

Aricescu, A., *Încercare nouă de înţelegere a ştirilor date de Procopius din Caesareea despre teritoriul Dobrogei în vremea împăratului Iustinian*, Pontica, 5, 1972, p. 329—343.
Bauman, V. H., *Nouveaux temoignages chrêtines sur le limes nord-scythique: la basilique à martyrium de base époque romaine découverte à Niculiţel (dép. de Tulcea)*, Dacia, NS, 16, 1972, p. 189—202.
Diaconu, P., *Despre data pătimirii lui Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos*, SCIV, 24, 1973, 4, p. 633—641.
Barnea, I., *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, Dacia, NS, 1, 1957, p. 265—288.
Barnea, I., *Contributions to Dobrudja history under Anastasius I*, Dacia, NS, 4, 1960, p. 363—374.
Barnea, I., *Un martyrium descoperit la Niculiţel (jud. Tulcea)*, SCIV, 24, 1973, 1, p. 123—126.
Barnea, I., Ştefan Gh., *Le limes scythicus des origines à la fin de l'antiquité*, în Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines, Mamaia 1972, Bucureşti, 1974, p. 15—25.
Barnea, I., Iliescu, Octavian, Nicolescu, Corina, *Cultura bizantină în România*, Bucureşti, 1971.
Poenaru Bordea, Gh., *Monede bizantine de bronz din sec. V—VII în Dobrogea*, BMI, 40, 1971, 3, p. 51—57.
Popescu, Em., *Contributions à la géographie historique de la Peninsule Balkanique aux V-e—VIII-e siècles de notre ère*, Dacia, NS. 13, 1969, p. 403—415.
Popescu, Em., *Inscripţiile din sec. IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.

Rădulescu, A., *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, Consțanța, 1966.
Teodorescu, D. M., *Monumente inedite din Tomis*, București, 1918.

Capitolul IX

Diaconu, P., *Rolul cetății din insula Păcuiul lui Soare în cadrul situației politice a Dobrogei*, Pontice, 2, 1969, p. 396—397.
Popa Lisseanu, G., *Izvoarele istoriei românilor, 7 : Cronica lui Nestor*, București, 1935, p. 71—73.
Popa, Radu, *La porte nord de la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare*, Dacia, NS, 11, 1967, p. 371—392.

Capitolul X

Bănescu, N., *Bizanțul și romanitatea la Dunărea de Jos*, p. 27—28.
Bănescu, N., *La domination byzantine sur les Régions du Bas-Danube*, BSH, 13, 1927.
Bănescu, N., *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, București, 1946.
Bănescu, N., *Vechiul stat bulgar și Țările Române*, ARMSI, seria 3, t. 29.
Brătianu, G. I., *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935.
Dujčev, Ivan, *Protobulgares et Slaves*, în Seminarium kandakovianum, 10, Praga, 1938.
Hendy, F. M., *Coinage and money in the Byzantine empire 1081—1261*, Dumbarton Oaks, Studies, 12, 1969.
Iliescu, O., *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XI au XV siècles*, în RÉSEE, 7, 1969, 1, p. 109—119.
Knechtel, W., *Plumburi bizantine*, extr. din BSNR, 12, 1925, nr. 24, p. 1—15.
Nestor, I., *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în RRH, 3, 1964.
Rădulescu, A., *Un document proto-roumain à Capidava*, Dacia, NS, 14, 1970, p. 311—323.
Stănescu, E., *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos — în secolele X—XII și sensul lor istoric*, SCIV, 3, 19, 1968, p. 451—469.
Zaharia, E., *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967.

Capitolul XI

Barnea, I., *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Republicii Populare Române*, Studii Teologice, 10, 1958, 5—6, p. 605 și urm.

Ciobanu, Radu Ştefan, *Cetatea Enisala*, BMI, 1971, 3, p. 21—30.
Cîmpina, B., *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, Studii, 1, 1953, p. 191—236; 3, 1953, p. 79—119.
Diaconu, P., *Despre localizarea Vicinei*, Pontica, 3, 1970, p. 275—295.
Documente privind istoria României. B. Ţara Românească, veacul, XIII, XIV, XV, Bucureşti.
Ghiaţă, Anca, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea*, în Studii istorice sud-est europene, 1, Bucureşti, 1974.
Iliescu, O., *A stăpînit Dobrotici la gurile Dunării?*, Pontica, 4, 1971, p. 371—375.
Iorga, N., *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900.
Iorga, N., *Veneţia în Marea Neagră, I, Dobrotici*, în ARMSI, s. 2, t. 36, 1913—1914, p. 1043—1065.
Kuzev, A., *Contribution à l'histoire des forteresses médievales sur le Bas-Danube, IV, Silistra et Harsovo* (bulg. cu rez. fr.) în Izvestiia-Varna, t. 5 (20), 1969.
Laonic, Chalcocondil, *Expuneri istorice*, Bucureşti, 1958.
Moisil, C., *Dobrotici şi Mircea cel Bătrîn*, în vol. *Dobrogea, cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti, 1928.
Vătăşianu. V., *Istoria artei feudale în Ţările Române*, 1, Bucureşti, 1959.

Capitolul XII

Băcilă, Ioan C., *Stampe şi hărţi privitoare la trecutul Dobrogei*, Analele Dobrogei, 9, 1928, 2.
Brătescu, C., *Populaţia Dobrogei*, Analele Dobrogei, 9, 1928, 1.
Cernovodeanu, Paul, *Ţările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi primele decenii ale celui de-al XVIII-lea)*, Studii şi materiale de istorie medie, vol. 6, Bucureşti, 1973.
Columbeanu, Sergiu, *Contribuţii privind situaţia internaţională a Ţărilor Române între anii 1806—1812*, Revista de istorie, 29, 1976, 5.
Dersca Bulgaru, Alexandra, M. M., *Aspecte ale vieţii economice din oraşele şi tîrgurile Dobrogei sub stăpînirea otomană (sec. XV—XVII)*, Studii, 26, 1973, 1.
Ghiaţă, Anca, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea*, Studii istorice sud-est europene, 1, Bucureşti, 1974.
Ghiaţă, Anca, *Contribuţii noi privind unele aspecte ale societăţii noi din Dobrogea în secolele XV—XIX*, în Analele Academiei, Memoriile secţiei de ştiinţe istorice, s. IV, t. 1, 1975—1976, Bucureşti, 1978.
Giurescu, C. C., *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*, Constanţa, 1966.
Iorga, N., *Drepturi naţionale şi politice ale românilor în Dobrogea*, Analele Dobrogei, 4, 1923, 1.
Iorga, N., *Istoria românilor prin călători*, vol. 1—2, Bucureşti, 1928.

Karadja, Constantin I., *Scrisorile lui Keleman Mikes 1738—1740*, Analele Dobrogei, 4, 1923.
Mateescu, T., *Știri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, Revista arhivelor, 48, 1971.
Mehmed, Mustafa Ali, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV—XVII (Mărturiile călătorului Evlya Celebi)*, Studii, 5, 1965.
Mottrayé, La, *Voyage en Europe, Assie et Afrique*, vol. 2, Paris, 1727.
Mutafcieva, V., Vianu, Al., *Frămîntări feudale din Bulgaria de Nord la sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, București, 1971.
Peyssonel, Ch. de, *Traité sur commerce de la Mer Noire*, 2 vol., Paris, 1787.
Roman, I. N., *Pagini din istoria culturii românești din Dobrogea înainte de 1877*, Constanța, 1920.
Rotman Bulgaru, Cristina, *Relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman la începutul secolului al XVII-lea*, Revista de istorie, 29, 1976, 5.
Stănescu, Eugen, *Colaborarea militară dintre români și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, Studii, Revistă de istorie, 3—4, 1954.
Vîlsan, G., *Românii în Dobrogea (de pe o hartă din circa 1769—1774)*, Analele Dobrogei, 3, 1922, 3.

Capitolul XIII

Allard, Camille, *La Dobroutcha*, în „*L'Illustration, journal universel*", I-er mars, 1856.
Arbore, Al. P., *Informațiuni etnografice și mişcări de populațiune în Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile XVIII și XIX*, Analele Dobrogei, 9, 1929, 1—12.
Arbore, Al. P., *Populațiunea Dobrogei după o hartă rusească*, Analele Dobrogei, 4, 1923.
Bălășescu, Nifon, *Românii din Dobrogea : Școlile românești și Episcopia română din Dobrogea*, în „Biserica și școala", vol. I, București, 1877.
Bitoleanu, I., Dumitrașcu, G., *Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, Revista de istorie, 29, 1976, 6.
Brătescu, C., *Contributions à la question de la Dobrogea*, în *La Dobrogea Roumaine*, București, 1919.
* * * *Cărțile săteanului român*, 2—3 (1877—1878) Sibiu, (Impresiile cărturarului Nifon Bălășescu din Dobrogea).
Cioroiu, C., *Alexandru Ioan Cuza în Dobrogea*, în „Dobrogea nouă", din 4 mai 1977.
* * * *La Comission Europénne du Danube et son oeuvre 1856—1931*, Paris, f.a.
Conea, I., *Hector de Béarn, un călător francez prin Dobrogea în 1828*, Analele Dobrogei, 9, 1928, 2.
Cotovu, Brutus, *Cerchezii : un neam dispărut din Dobrogea*, Analele Dobrogei, 2, 1921, 3.

Eminescu, Mihail, *Românii din-a-dreapta Dunării*, în *Opera politică*, publicată de I. Creţu, vol. I (1870—1879), Bucureşti, 1943, p. 94—96.
Georgescu, I., *Coloniile germane din Dobrogea*, Analele Dobrogei, 7, 1926.
Ghiaţă, Anca, *Les roumains en Dobroudja au milieu du XIX-e siècle d'après les informations de Ion Ionescu de la Brad*, Revue des études sud-est européennes, 15, 1977, 1.
Helgiu, V., *Şcoala română dobrogeană de la înfiinţare pînă în 1938*, Constanţa, 1938.
d'Hogguer, Baron, *Renseignements sur la Dobrodja. Son état actuel, ses ressources et son avenir*, Bucureşti, 1879.
Ionescu de la Brad, Ion, *Excursion agricole dans la plaine de Dobroudja*, Constantinopole, 1850.
Ionescu de la Brad, Ion, *Românii din Dobrogea*, România Literară, Iaşi, nr. 2, 8 ianuarie 1855.
Iorga, Nicolae, *Manuscrisul de la Azaclău*, Analele Dobrogei, 3, 1922, 3.
Iorga, Nicolae, *Sate şi oameni din Dobrogea românească la 1859*, Analele Dobrogei, 3, 1922, 1.
Jooris, J., *La situation économique de la Roumanie et de la Dobroudja*, Bruxelles, 1881.
Lejean, G., *L'Étnographie de la Turquie d'Europe*, Paris, 1861.
Mateescu, T., *Ţăranii din Moldova şi Ţara Românească la munci agricole în Dobrogea (secolul al XVIII-lea — prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, Anuarul institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", 9, 1977.
Miletici, Lj., *Staroto bălgarsco naselenie vă Săveroiztocina Bălgaria*, Sofia 1902, p. 166—170.
Moltke, Marechal de, *Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829*, deux volumes, Paris, 1854.
Moltke, Marechal de, *Lettre sur l'Orient*, ed. a 2-a, Paris, 1859.
Panaitescu, P. P., *O statistică a Dobrogei din 1849*, Graiul românesc, 2, 1928.
Platon, G., *Informaţii noi privind teritoriul şi populaţia Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Anuarul institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", 5, 1968.
Romanescu, Marcel, *Andersen în România*, Revista Fundaţiilor Regale, 8, 1941, 1.
Tonev, Velko, *Dobrudja prez văzrajdaneto*, Dărjavna izdatelstvo, Varna, 1973.

Capitolul XIV

* * * *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. 1, Bucureşti, 1888.
* * * *Raportul şefului Statului Major al Armatei Active din 19 octombrie 1878 către Dl. Ministru al Afacerilor Străine privitoare la studiile de recunoaştere generală făcute în Dobrogea* (Biblioteca Academiei R.S.R., Manuscrise, *Arh. D. A. Sturza*, XVI, Varia, doc. 150).
* * * *Statistica din România*, Indicele comunelor din Dobrogea, Bucureşti, 1879.

Alessi, A. P., Massimu Popu, *Resbelulu orientale ilustratu*, Graz, 1878, p. 639—701.
Bitoleanu, I., G. Dumitrașcu, *Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, Revista de istorie, 29, 1976, 6.
Brătianu, Ion C., *Acte și cuvîntări*, vol. 4, București, 1932, p. 362—366.
Carol I, Regele, *Cuvîntări și scrisori*, vol. 3, București, f.a.
Carol, I, Regele, *Memorii*, vol. 15, București, 1912.
Ceachir, N., *Contribuții la istoria Dobrogei (aprilie 1877—noiembrie 1878)*, Revista arhivelor, 1, 1962.
Ceachir, N., *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, 1977.
Cotovu, Brutus, *Dobrogea în preajma războiului pentru neatîrnare*, Analele Dobrogei, 9, 1928.
G-ral Fălcoianu, C. I., *Istoria războiului din 1877—1878*, București, 1895.
Lt. col. Gărdescu, I., *Războiul Ruso-Turc din 1877—78* (Traducere după textul rusesc), București, 1902.
G-ral Herjeu, N., *Operațiile fluviale și maritime din războiul ruso-româno-turc (1877—1878), 1*, Războiul pe Dunăre, f. 1, 1905.
Kogălniceanu, V. M., *Dobrogea 1878—1908. Drepturi politice fără libertăți*, București, 1909.
Opreanu, Remus, *Dare de seamă asupra situației județului Constanța între 1878—1879*, Farul Constanței, ianuarie-februarie, 1880.
Rotaru, C. P., *Luptătorii independenței și pămîntul Dobrogei*, Dobrogea Jună, 29, 1933, nr. 49, din 26 aprilie, nr. 50 din 28 aprilie, nr. 56 din 12 mai.

Capitolul XV

Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, *op. cit.*, vol. 8, București, 1973, p. 253—303.
Nicolae, Ceaușescu, *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărășeștilor*, *op. cit.*, vol. 2, București, 1968, p. 465—473.

*

* * * *Documente diplomatice, Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României, 20 septembrie 1912—1 august 1913*, București, 1913.
Alecu, Al., *Istoricul seminarului musulman din Medgidia*, Analele Dobrogei, 9, 1928, 2.
Bîrdeanu, N., *Mișcarea muncitorească din porturile României 1864—1910.*
Brătescu, C., *Acte din timpul ocupației germane în Dobrogea*, Analele Dobrogei, 1, 1920, 2.
Cancicov, V. Th., *Impresiuni și păreri personale. Din timpul războiului României. Jurnal zilnic, 13 august 1916—31 decembrie 1918*, 3, București, 1921.

Conea, Ion, *Luptele din Dobrogea în războiul pentru unitatea neamului*, în *Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească.*

Cotovu, Brutus, *Însemnări din timpul refugiului*, Analele Dobrogei, 10, 1929, 1—12.

Dabija, G. A., *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria, 1910—1913*, București, 1936.

Deac, Augustin, *Sprijinul acordat în România marinarilor ruși de pe crucișătorul „Potemkin"*, Anale de istorie, 21, 1975, 6.

Dumitrașcu, G., *Un document privitor la „Situațiunea" județului Tulcea în 1879*, Peuce, 4, 1973—1975.

Helgiu, V., *În preajma noului regim politic din Dobrogea*, Dobrogea Jună, 7, 1911, 12 din 20 martie.

Helgiu, V., *Școala primară în Dobrogea în curs de 40 ani (1879—1919)*, Analele Dobrogei, 1, 1920, 2.

Iordache, Anastasie, *Viața politică în România 1910—1914*, București, p. 151—237.

Iorga, N., *Cele trei Dobrogi pe care le-am găsit*, Analele Dobrogei, 3, 1922, 1.

* * * *În amintirea eroilor sîrbi de la Medgidia*, în Marea Neagră, 4, 1926, nr. 17 din 7 septembrie.

Mihăilescu, V., *Progresele economice și culturale realizate în Dobrogea sub stăpînirea românească*, București, 1940.

Mihordea, V., *Cîteva date privitoare la situația țărănimii din Dobrogea în 1878*, Studii, 10, 1957, 3.

* * * *Mișcarea muncitorească din România 1893—1900*, București, 1965.

* * * *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța*, Comitetul pentru cultură și artă al județului Constanța, 1971.

Roman, I. N., *Amintiri și documente privitoare la Dobrogea, din anul frămîntărilor sufletești 1918*, Analele Dobrogei, 3, 1922, 1.

Roman, I. N., *Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dogrobea*, Analele Dobrogei, 3, 1922, 4.

Roșculeț, Mircea, *Evoluția portului Constanța. Construcția și exploatarea lui*, București, 1939.

Stoicescu, D., *Regimul bunurilor imobiliare rurale în Dobrogea Nouă*, Analele Dobrogei, 4, 1923, 2.

Tafrali, Orest, *Apărarea României transdanubiene în străinătate*, Analele Dobrogei, 2, 1921, 1.

Teodorescu, Gh., *Priveliști din Dobrogea cotropită de dușmani*, Dobrogea Jună, 13, 1918, nr. 3, din 30 nov.

Capitolul XVI

* * * Arhivele centrale de stat București; fond Ministerul de Interne, 1919—1924.

* * * Arhivele statului Constanța: fond Prefectură 1919—1938; fond Primăria Constanța 1919—1944; fond Parchetul general al Curții de apel Constanța, 1942—1944; fond Inspectoratul general administrativ 1941—1943; fond Inspectoratul muncii 1940—1943; fond Căpitănia port. Constanța 1941—1944.

* * * Arhivele statului Tulcea; fond Prefectură, 1919—1933.
Ardeleanu, I., *Din activitatea organizației regionale P.C.R. Dobrogea (1934—1944)*, Peuce, 2, 1971.
Călinescu, Constanța, *Reprezentanți ai Dobrogei în știința și cultura românească. Contribuții la bibliografia Dobrogei*, Constanța, 1969.
Cotovu, V., *Portul Constanța după 50 de ani de stăpînire românească*, Analele Dobrogei, 9, 1928, 2.
Dușa, Victor, *Din activitatea Regionalei Dobrogea a P.C.R. în timpul celui de-al doilea război mondial*, Anale de istorie, 16, 1971, 4.
Helgiu, V., *Școala română dobrogeană de la înființare pînă la 1938*, Constanța, 1938.
Iacoș, E., *Lupta oamenilor muncii din Dobrogea împotriva dictaturii militare-fasciste (1941—1944)*, Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., nr. 6/1964.
Ioniță, Gh., I. *Acțiuni patriotice desfășurate în Delta Dunării, în 1941—1944, împotriva dictaturii militare fasciste și a războiului hitlerist*, Peuce, 2, Tulcea, 1975.
* * * *Momente din mișcarea comunistă și muncitorească în județul Constanța*, Comitetul pentru cultură și artă al județului Constanța, 1971.
Simion, A., *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, p. 80—86, 190—191.

Capitolul XVII și XVIII

Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al X-lea și Congresul al XI-lea și sarcinile de viitor ale partidului*, în *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, București, 1975.
Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la întîlnirea cu activul județean de partid Constanța. Cu prilejul vizitei de lucru în județul Constanța, 23 iulie 1971*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, București, 1972, p. 262—277.
Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Șantierul Naval Constanța, cu prilejul vizitării unor obiective principale ale industriei navale românești, 29 aprilie 1975*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, București, 1975, p. 537—542.
Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din Tulcea cu prilejul vizitei de lucru în județul Tulcea, 15 mai 1975*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, București, 1975, p. 612—616.
Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marele miting popular din Tulcea, 27 august 1976*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, 1976, 312—319.
Nicolae, Ceaușescu, *Raportul cu privire la realizarea hotărîrilor Congresului al XI-lea, a Programului Partidului Comunist Român și la sarcinile de viitor*, prezentat la Conferința Națională a P.C.R., 7 decembrie 1977, *op. cit.*, vol. 15, București, 1978, p. 249—333.
* * * *Programul privind măsurile suplimentare de dezvoltare economico-socială a României pînă în 1980*, adoptat la Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1977, București, 1977.

* * * *Orientările generale cu privire la întocmirea planului cincinal de dezvoltare economico-socială a României în perioada 1981—1985*, Bucureşti, 1977.

*

* * * *Constanţa, judeţ în plină dezvoltare*, Comitetul judeţean al P.C.R., Constanţa, 1971.

* * * *15 ani de viaţă nouă în Regiunea Constanţa, 1944—1959*, Constanţa, 1959.

Cioroiu, Nicolae, *Din lupta P.C.R. pentru închegarea alianţei clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*, Bucureşti, 1955.

Dulea, M., Harţia, S., *Constanţa, prima regiune colectivizată*, Bucureşti, 1960.

Ionaşcu, Costin, General-colonel în rezervă, *Mărturia documentelor. Memorii de război*, Bucureşti, 1968.

* * * *Judeţul Constanţa. Documentar*, Consiliul judeţean Constanţa al Frontului Unităţii Socialiste, 1977.

* * * *Judeţul Tulcea, împliniri şi perspective*, Consiliul judeţean Tulcea al Frontului Unităţii Socialiste, 1977.

* * * *Momente din mişcarea comunistă şi muncitorească în judeţul Constanţa*, Constanţa, 1971.

* * * *Municipiul Constanţa, prezent şi viitor*, Comitetul municipal de cultură şi educaţie socialistă, Constanţa, 1977.

* * * *Oraşul Constanţa în cifre şi fapte*, Constanţa, 1965.

* * * *Realizări şi perspective în regiunea Dobrogea*, Comitetul regional Dobrogea al P.C.R., Constanţa, 1969.

Tudor Ion, Mihalache-Dumitru, Guju Ion, *Localităţile judeţului Constanţa*, Comitetul judeţean pentru cultură şi educaţie socialistă, Constanţa, 1972.

Redactor : VASILE BARBU
Tehnoredactor : MIRCEA NASTA

Coli de tipar : 27,5.
Tirajul : 7380 ex.
pag. planşe 96.
Bun de tipar : 12.04.1979.

Tiparul executat sub comanda
nr. 2354 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918"
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti,
Republica Socialistă România

„Dobrogea e o cetate. Zidurile ei sînt malul înalt al Dunării și Mării. Șanțurile ei cu apă sînt Dunărea și Marea".

VASILE PÂRVAN

„Între Dacia lui Traian, care-și începe viața cea nouă de-abia de la 107 înainte, și Dobrogea, care o începuse cu aproape o sută de ani mai curînd, se deschid drumuri multe, bine păzite și mereu umblate, atît din Ardeal spre Mare, cît și de la Mare spre Ardeal. Pe văile Siretului, Buzăului, Ialomiței, Argeșului, trec acum la deal și la vale trupe romane, negustori romani, țărani daco-romani, și viața dacică, pînă în adîncurile ei, fără zgomot și fără pompă, se face viața romană."

VASILE PÂRVAN

„Dintre țările care alcătuiesc România de azi, Dobrogea este cea mai veche țară romană. Cu mult înainte ca dacii din Dacia să se facă romani, dacii din Dobrogea, au început să vorbească latinește, să se închine ca romanii și să-și facă orașe și sate romane...".

VASILE PÂRVAN

Lei 43

„Pe pămîntul Dobrogei s-a produs o adevărată sinteză etnică românească : aci s-au amestecat românii autohtoni — așa-zișii dicieni — cu cei veniți de pe malul stîng al Dunării, atît din Țara Românească sau Muntenia cît și din Moldova, și cu păstorii transilvăneni sau mocanii coborîți cu turmele".

C. C. GIURESCU,

EDITURA
ȘTIINȚIFICĂ
ȘI
ENCICLOPEDICĂ